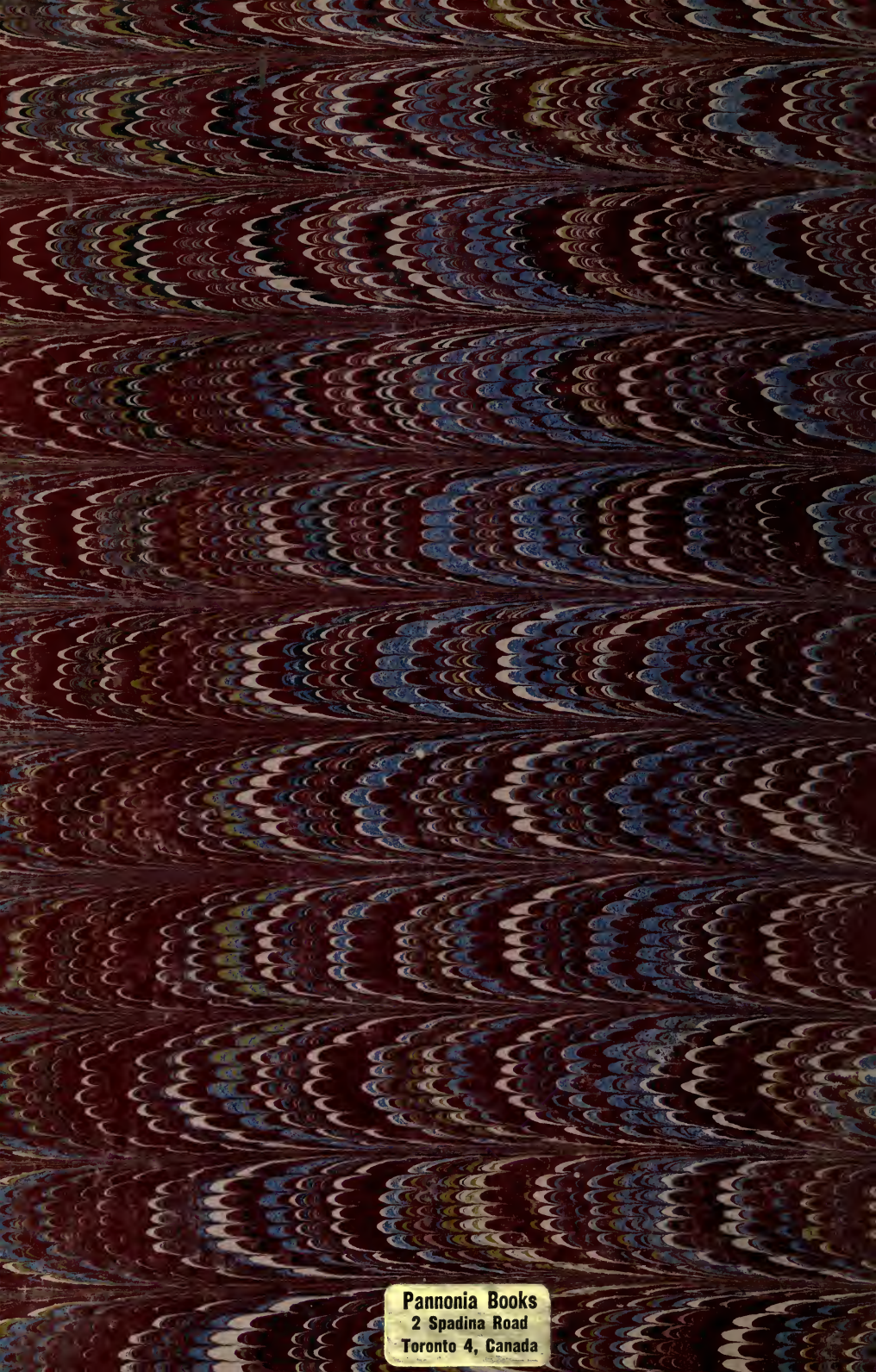
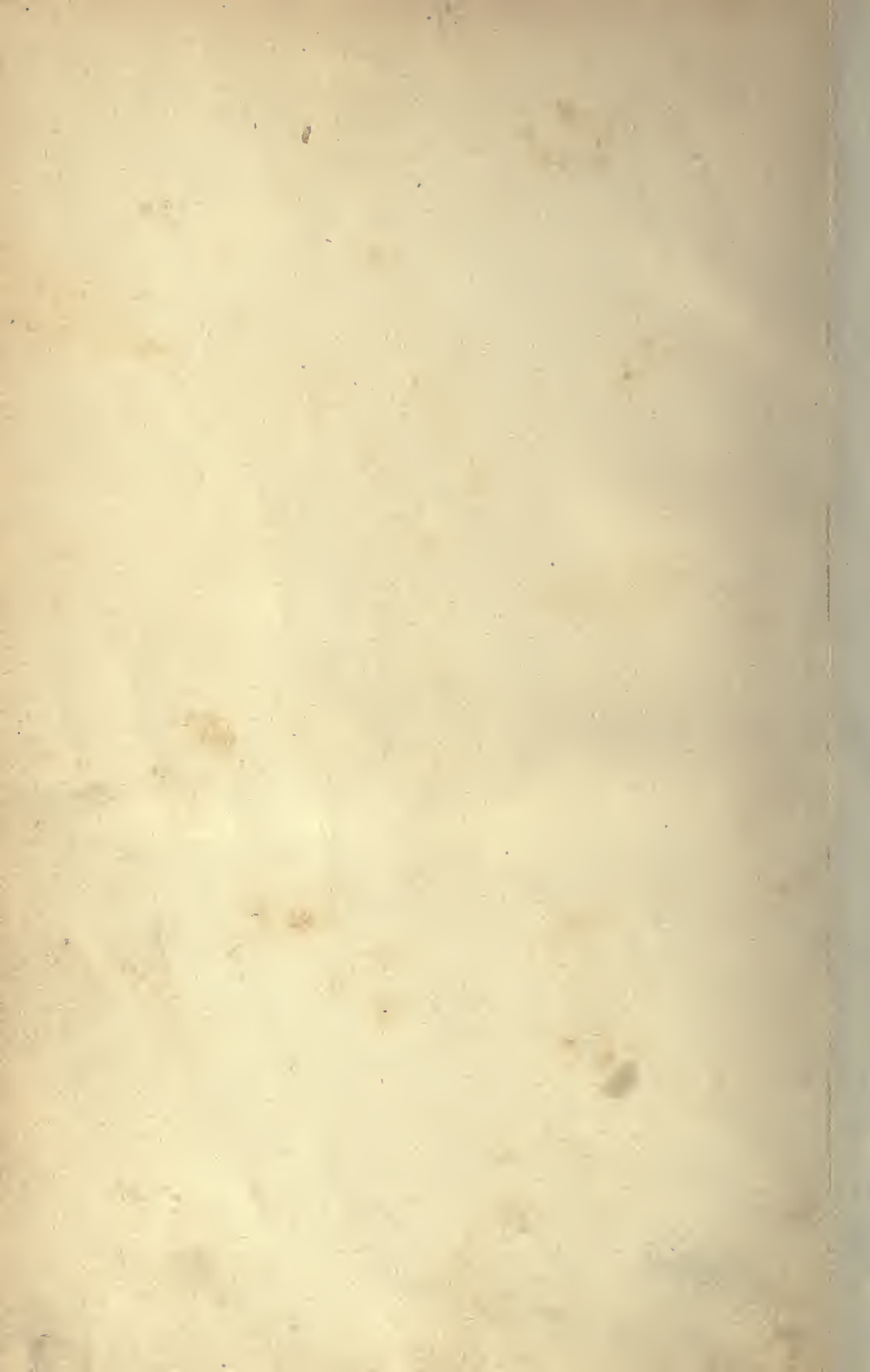

Pannonia Books
2 Spadina Road
Toronto 4, Canada

Varázsrontó.

Kalandozás a vendégszavaink bűvös báját
árasztó rejtelmek világában.

Írta:

Egy ázsiai.

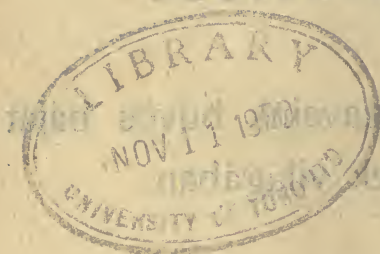
Budapesten.

Kilián Frigyes Utóda

kir. magy. egyetemi könyvkereskedése.

1909.

ÖNÖZSÉTISV

PH
2582
A376

Nyelvünk alélt Ősi Szellemének

hódolattal ajánlja

Évelgyézony

Journal of the

Geological Survey

Washington

Cikkmutató.

Első rész. Tájékoztató.

	Oldal
1. cikk. Lobogóbontogatás	19
2. cikk. Korszakok a korok szellemétől elmaradt nemzetek műve- lődésében	14
3. cikk. Görögtűz és verőfény	17
4. cikk. Költött dicsőségek	22
5. cikk. Nyelvünk fejlődésének mai állapota	31
6. cikk. Forrásaim	33
7. cikk. Miért jelzem az idegen szavak kiejtését úgy amint jelzem?	40

Második rész. Vendégszavaink szerepe nyelvünkben.

8. cikk. A jövevény-, a vendég- és a meghonosodott szó	50
9. cikk. Vendégszavaink uralma	56
10. cikk. Vendégszavaink főtenyésztői: A kereskedő	60
11. cikk. Vendégszavaink főtenyésztői: Az ujságíró	67
12. cikk. Kutató sugarak vendégszavaink uralmának rejtett okaira	78
13. cikk. A divat	84
Báli csevegések	93
14. cikk. Vendégszavaink varázsa	98
Niobosz meg a hellén nyelvtudós	102
15. cikk. Egy picinke tévedés	105
Az európai szerecsen	108
16. cikk. A „pótolhatatlan“-ok	118
17. cikk. A szakkifejezések	134
A leszögezett lehetetlenség	143
18. cikk. Vendégűzők	147
Az automobile, a garage meg az automobile-garage	154

19. cikk. A sehogysejók	Oldal 159
A sport	166
A connaisseur, az amateur, a collectionneur s a dilettante	169
20. cikk. A vendégzavak használatának egynémely megbecsül- hetetlen jó oldala	172
Entréek találkozója. Töredék egy beduin hírgyűjtő jelentéséből ..	180
21. cikk. Kísérlet vendégszótudományunk alapja megadásának elő- készítésére	182
Monrovia nyelvtudósai. Karcolat a guinea-i partvidékről	197
22. cikk. Tanulságok	199

Harmadik rész. Vendégzavaink jelentése.

23. cikk. Elüljáró tudnivalók.. .. .	208
24. cikk. Keleti szavak	215
25. cikk. Hellén szavak	223
26. cikk. Remeklatin szavak	228
27. cikk. Pogánylatin szavak	236
28. cikk. Olasz szavak.. .. .	241
29. cikk. Francs szavak	247
30. cikk. Spanyol és portugál szavak	253
31. cikk. Német szavak	255
32. cikk. Angol és németalföldi szavak	258
33. cikk. Orosz szavak	261
34. cikk. Fogalomná vált nevek	262
Népek nevei	273
35. cikk. Szóvá csavarodott mondások	278
36. cikk. Rejtelmes kifejezések	282
Adat a conservatorium történetéhez	290
Rejtelmes szótagok, betűk és jelek	292
37. cikk. Babonások	297
38. cikk. Tökéletlen magyarázatok	302
Chic és Schick	316
39. cikk. Gáncsolódások	319
40. cikk. Ujjátermett szavak	324
41. cikk. Szétfajultak	331
42. cikk. Változások a jelentés terjedelmén	334
43. cikk. Árnyéklódások	340
Cabaret és Kabarett	351
44. cikk. A hűtlenek	355
Mitől coupé a coupé?	361
45. cikk. A Szahara-sivatag és pajtásai	364

	Oldal
46. cikk. Tévedések	367
Boci bárónő Párisban. Oktató történet breslaui francs tudomány- nyal Párisba készülő magyarok számára	378
47. cikk. Lappangó tévedések	383
48. cikk. Átfajult szavak	391

Negyedik rész. Vendégszavaink alakja.

49. cikk. Széttekintés	401
Oszttyák-világ a Tátra havas lejtőjén.. .. .	405
Az aszat mint szánkó	412
50. cikk. Csevegés a hartes meg a weiches p-ről s a bajazzo-ról	414
51. cikk. A spárga, a svadrón és társaságuk	418
52. cikk. A megtalpaltak	420
53. cikk. A megsarkalt kotornosz	423
54. cikk. Elegyes pogányságok	427
55. cikk. A német szófoltzó ipar mint a francs nyelv fogadatlan fejlesztője	432
Es ist erreicht!	435
56. cikk. Deutsches Nationalfremdwörteratelier. III. Klasse. Franz- waren. [D. R. P.] XIX. Sektion. Koppel- und Attachier- branche	439
57. cikk. A dicső nyomdokon	444
El van érve!	459
58. cikk. Ritkaságok tára	462
A gordiusi csomó és családja	462
Az alpesek és atyafiságuk	465
A vutki és komasága	466
Az alkohol és pereputtya	467
Az azur meg az oleander	470
59. cikk. Összecsosszant szavak	472
60. cikk. Csücskök, csutkák, maszatok	474
Zeneművelet csonka kifejezésekkel	478
61. cikk. Felemások	480
A kultúrember meg a panamakalap	486
62. cikk. Kakukfiókok	492
Meddő kísérlet a Krampus eredetének kiderítésére	497
63. cikk. Magyarok	500
64. cikk. Kappannövendékek	503
65. cikk. Ferdőjsolt mondások	507
66. cikk. Osztrák magukféleségek	509
A ferbli	523

	Oldal
67. cikk. Förtelmesek	526
68. cikk. Vendégszavaink írómodja	533
A zsáner, a pekk és társaik	546
Két történetke amelyről jó ideig nem lehessen tudni, hova fog-	
nak kilyukadni?	550
69. cikk. Vendégszavaink kiejtése	554
Magyaroskodó angolok. Labdázó jelenet Kődös Albionból	579
70. cikk. Idegen tulajdonnevek	582
Wien : Bécs — Budapest : Ofenpesth	588
71. cikk. Az utolsó állomáson	597

Ötödik rész. Szótárak.

72. cikk. Helytelen jelentéssel használt szavak tára	600
73. cikk. Helytelen alakkkal használt szavak tára	633
74. cikk. Közkeletű angol szavak tára	661
75. cikk. Új magyar kifejezéseim tára	672

Hatodik rész. Termemutató.

76. cikk. Munkámban szereplő vendégszavaink jegyzéke	691
--	-----

Első rész. Tájékoztató.

1. cikk. Lobogóbontogatás.

Olyan pipogya író aki rettegve tépelődik zsengejének jövő sorsán, ősi szokás szerint „barátjai“-ra hárítja a felelősséget félénk merészkedéséért, úgy mondván hogy zsengejével az ő „unszolás“-ukra csoszog a „nagyérdemű“ közönség díszes színe elé.

A nyájas olvasóközönség — amelynek „nagy érdeme“ avval nyilvánul meg hogy az író fáradságának verejtékkel termelt gyümölcsét a maga okulására vagy mulatságára kölcsönkéri, hapedig így nem juthat hozzá, kedvetlen kénytelenséggel megveszi s nagykegyesen elkölti — vágy megemésztí a zsenget vagy nem. Ha nem tűri a gyomra, átka az „unszólo barátok“-ra hárul akik persze — ismeretlenek lévén — keleti egykedvűséggel viselik el, — ha vannak. Jobbára azonban nincsenek. Ilyenkor persze az átok foganatlan marad . . . Ámha a merészkedés sikerül: a barátok árnyékai szétfoszlanak s a boldog szerző egymaga osztozik a dicsőségen.*)

Ha a mondvaérzett szerénységnek e fonnyadt szóvirágát az ősi példa követésével én is keblemre tűzném, épenséggel emeletes hazugsággal terhelném meg árva lelkemet, merthát nemcsak hogy soká kereshettem volna széles e hazánkban olyan férfit aki efféle munkára „unszol“-jon, hanem vértet kellett öltenem olyan kísérletekkel szemben amelyekkel akárhány érdemes hazámfia eltántorítani igyekezett gondolatlá érett érzelmeim kitérésétől. Mint olyan ember aki valamennyire belátok véreim veséjébe, csodálkoztam volna ha nem botlom ilyes kísérletekbe. Nem lepett hát meg magyarságunk egyik leglelkesebb bajvivójának mély meggyőződéssel fülembe zengett az a véleménye sem hogy „fölösleges“ munkába vágom fejszemet: hisz tárggyammal — az idegen szavak használatának kórságos jelenségeivel — *tűzetesen* mind-
eddig sehol a világon nem foglalkozott senki; napjainkban is „csak a német“ kezd vele törődni.

*) Mintahogy maga hemzseg az egyetlen hallgató, néző sat. [Divatos szellemű bírálói megvesztegetésére szánt fordulat.]

Magyarságunk lelkes bajvívójának e nyilatkozatából megértettem hogy szándékomnak két félszege tűzött a szemébe: 1. hogyan lehetne nekünk szükségünk olyasmire aminek a hiányát a német is csak most kezdi érezni? 2. hogyan vághat magyar ember olyasmibe amihez a német is csak most fog hozzá?

Nem értettem azonban meg az én ázsiai koponyámmal, vajjon mitől nem szabad a magunk bajával soha a német előtt foglalkoznunk? — magyaros nyíltsággal szólva: miért kell nekünk ahelyett-hogy magunk dolgoznánk, mindig a német szorgalomnak lopvást tulipános üvegbe savanyított gyümölcsén rágódnunk?

Nagyon értem azt is hogy ilyesféle határozott véleményeket nagyközönségünk körében miért terjeszt el egyik-másik olyan „szak tudós”-unk aki mulasztását akarja velük leplezni; — azt is értem hogy e maszlagot miért veszi be oly készséggel a mi jámbor közönségünk amely hozzászókotott hogy helyette hivatlan hivatalos tekintélyek — ne gondolkozzanak. Csak azt nem értem, hogyan tétetheti magát nálunk ilyes okoskodásokkal mindenki lóvá: olyanok is, akik gondolkozni tudnak és akarnak?

Merthát az efféle vélemény nálunk úgy terem mint erdőn a gomba. Senki nem tudja, honnan került: egyszer csak ott van és — hip-hop, tele vele az egész pagony.

Ám vegyük egy kissé szemügyre ezt a mi gombánkat: milyen fajtához tartozik vajjon?

Ahogy karcsu derekát ujjammal átölelem, menten hozzáragad: gyökere — úgy látszik — nem igen van; a bőre meg úgy hámlik mint ázott lepke szárnyáról a hímpor.

Igaz-e hát hogy tárgyammal a németen kívül senki más nem foglalkozik? — Ahogy én tudom, nem igaz. Meglehet ugyan, sőt nagyon hiszem hogy mindeddig sem az eszkimó sem a tikitiki nem fordított rá valami sok gondot hogy nyelvét a beléjeférközött pogányságoktól megtisztítsa: — hisz bennük látja nyelvének legfőbb ékességét. Ámde a mi tikitiki-lelkű „tudós”-aink nem efféle fényes példákra szoknak hivatkozni; az ő tekintetük szüntelenül Napnyugaton csüng: onnan gereblyézik össze azt a sok maszlagot amelylyel avatatlan nagyközönségünk szellemét azért táplálják hogy tőle gyámoltalanságukat a bölcs mérséklet csalóka színével lássa.

A példák közül mostanság az angolon kapnak leginkább, mert-hogy a közeliak közül ez esik tőlünk legtávolabbra, tehát legkönnyebben hamisítható; ezenkívül legdivatosabb, tehát dönthetetlen igazság erejével hat.

Az angol nyelvet mainapság hazánkban sok ezer ember *tanulja*; ám úgy hogy *megtanulja*, édes kevés. Alig akad hát aki megütközzék azokon a tarkánál tarkább meséken amelyek róla szárnyrakelnek.

Ilyes mese az a nálunk szélteben sarkos igazságként rebesgetett példa is hogy: „Lám, az angol se törődik a maga nyelvével!”

Pedighát hogy mennyire törődik, bárki meggyőződhet róla ha kezébe veszi akármelyik jóra való új szómagyarázó munkáját: függelékei közül a legterjedelmesebb — a „*Faulty diction*” [Helytelen kifejezések] — egyébbel se foglalkozik mint az angol nagyközönség körében

helytelen jelentéssel és nyelve szellemét sértő alakkal elterjedt félszeg szavak és szólások helyesbítésével. Amikor az angol valamely idegen szót meghonosít, nem a *maga nyelvével* hanem azokkal az *idegen nyelvekkel* nem törődik ahonnan őket előszedte. Olyan szónak azonban amelyet nem honosít meg — amelyet tehát meghagy idegennek — a *művelt* angol mind jelentését mind alakját a legkérlelhetetlenebb szigorúsággal megóvja.*) A művelt angolnak pedig se szeri se száma s nemzetének szellemi életén ő uralkodik, kevésbbé művelt honostársainak ő ad példát, épúgy mintahogy más — igazán művelt nemzeteknél szokás. Nem emlékszem egyetlen esetre, hogy akár latin, akár francs [francia] akár bárminő másféle *vendégszónak* angol könyv vagy angol hírlap akár jelentését, akár alakját annyira elforgatta volna mintahogy német, kivált pedig magyar földön lépten-nyomon tapasztaljuk.

Ha az angol a nála elterjedt *idegen* szavak helyesbítésével *külön és tüzetesen* nem foglalkozik, az az oka hogy ilyes munkához nyelvéből vajmi sovány termét [európaiasan: „anyagot” — merthogy *mater* = *anya*, tehát *materia* = *anyag*] halászhatna össze; olyan soványat hogy szinte ráidézhetnők Könyves Kálmán bölcs mondását: „De strigis vero, quae non sunt, ne ulla quaestio fiat” [Boszorkányok és lidércek ellen pedig, merthogy nincsenek, semmiféle keresetnek nincs helye.] . . .

Nem vagyok nyelvtudós. Nem is készülök annak. Ám avatatlan létemre sem állhatom meg hogy tollat ne ragadjak, mert fülemet hasogatja s szememet égeti az a magyar nyelv amellyel mai művelt társadalmunk műveletlenkedik s szívem elszorul annak az eszeveszett mohóságnak a láttára amellyel hozzánk vetődő s köztünk támadó „európai”-ak bámulatába merülve, a tarsolyukból közénkdobált megértetlen szavakkal úgy hivalkodunk mint a Columbus útjába eső szigetlakók az eléjüktoptant hajóslegényektől kapott cifra cserepeikkel és csillogó üveggyöngyeikkel; otromba gajdolatokra [„jelszavak”-ra] semmikép nem hajló ízlésem pedig megütközik azon a hihetetlenséggel határos pogányságon amelyet e szavakkal fitogva elkövetünk . . .

„Irány”-nak nem hódolok. Sőt ilyesmit a természet örök törvényei ellen elkövetett merészkedésnek látok *tudományos* alkotó munkában is, merthogy iránzatot csak *készüléseközben* szabad követni.***) *Kész munkán* megérző iránzat tehát tökéletlenségének ismerve, merthogy olyan tudományos munka amely *valóságot* tár elénk: a valóságot megtalálta tehát nincs szüksége iránzatra, — az olyan „tudomány” pedig amely nem valóságot tanít, nem tudomány hanem vagy hiu ábrándozás vagy — szemfényvesztés.

Nincs helye iránzatnak *alkotó munkában* olyan eleven tudomány terén***) sem aminő egyebek közt a nyelvtudomány, merthogy a nyelvnek *természetes fejlődésre* van szüksége — *szüksége van rá*, merthogy

*) Kiejtésével persze jobbra páratlan pogányságot követ el. Ennek az oka azonban hogy nem tud vele megbirkózni. [C'est plus fort que lui.] Mentsége pedig hogy a maga nemzeti szellemét követi.

**) Maga az a körülmény hogy valamely munka valaminő tárgynak csupán valamelyik oldalával foglalkozik, épenséggel nem jelenti iránzat követését hanem csak annyit hogy a tárgynak csupán egy részéről szól.

***) Elevennek olyan tudományt értek amelynek tárgya folyton változik.

nemcsak virágzásának kelléke hanem megmaradásáé is, — természetes fejlődését pedig a valóságtól eltérő — tehát tévengő — „tudományos” irányzatok meggátolják: egyik tétlenségével, a másik mesterkedésével.

Alkotó munkának a tennivalója tehát e téren nem lehet egyéb mint: *a nyelv természetes fejlődésének a lendítése*, ez pedig elsősorrt elfajzásától való megóvásával — kivált e veszedelmét előremozdító irányzatoktól való megvédésével — másodsorrt terméjének természetes gyarapításával és nemesítésével valósítható meg.

Olyan tudományos irányzatról azonban soha nem hallottam amely ilyesmit tűzött ki céljául . . .

Ha egyik-másik nyelvtudósunknak netán szöveget verne a fejébe az a vakmerőségem hogy mesterségébe kontárkodom, megütközésére új-magyarjaink ősi szokása szerint kérdéssel felelnék. Kérdésem úgy szólna hogy: vajjon megtilthatja-e az énekesművész [„európaiasan”: hangversenyénemes] az erdő madarának hogy ő is daloljon?*) — Sőt hasonlatom továbbfűzésével megkockáztatnám azt a merész pároskérdést hogy: vajjon nem hallott-e soha zeneműveleten [hangversenyen] hangsíklást és hallott-e vajjon a természet nagy templomában?

Amha munkám nem tudományos munka, ne keressen benne senki se teljességet se rendszert.

Tekintse annak ami: olyan bogaratlan bogarász gyűjteményének aki jártában-keltében összefogdosta a körülte zümmögő káros ajcsák [rovarok**]) közül a legtagarkábbját, hogy gombostűre tűzve a maga s mások okulására szép rendjükbe szedje.

Bogaraim bizonyára a javából valók. Ám ott ahonnan őket össze-gyűjtöttem, nálamnál hivatottabbak bizonyára gazdag zsákmányt ejthetnének — ha bokros tennivalóiktól ilyes „hiábavalóság”-ra ráérnének.

Nagyon jól tudom hogy amit munkámban bogaraimról mondok ledorongolhatja bármely írástudó ember egész határ „Konversations-“

*) Ha rosznyelvű volnék, legtöbbjükhez azt a kérdést intézhetném hogy: vajjon mi jogon kérdehet tőlem ilyesmit olyan énekesművész akinek a torka tízévek óta rozsdás a böles hallgatástól?

**) A magyar tudós *rovar*-ja a korunkban gyártott latin „insectum”-ot tisztelt nagyapjának. Az *insectum* szigorúan fordított jelentése: „bevagdalt”, magyarán „rovátkos”, — nyilván merthogy a vele értett állatok teste jobbára három szembeszököken különbözött részre: fejükre, torukra s potrohukra tagolható. E kései latin kifejezés fordításával tákolta össze a német a maga „Kerbtier”-jét amelyet aztán a mi „nemzeti szellem”-ünk „rovar”-nak fordított tovább. A „Kerbtier” helyesen szerkesztett szó volt, mégse kellett a németnek. A mi „szócsintán”-árjaink cudar „rovar”-a ellenben diadallal fészkelődött a mi [tágabb jelentésével értett] „bogar”-unk helyébe, holott szinte ránk ordít belőle az a legalantasabb szófacsaró szellem amely a „rovott bar” [!] [rovott állat] szavak egybeforrasztásával „megteremtette”. [A „bar” nyilván a „barom”-nak ez alkalomra hevenyészett rövidítése.] A mi tudósaink azonban persze két kézzel kapkodnak rovatlan bar-aink elszomorító elmésségein. Ha valaki a „háromízű” vagy „ízésállat” kifejezést ajánlotta volna helyette, bizonyára rákacagnak merthogy bármelyiket világosan megérthette volna minden értelmes ember. A „tudomány” terén azonban az ilyesféle kifejezések alkalmatlanok. Aztánmeg az „ízésállat”-ot a *természettudomány*ra mindenki egyébre értené: ki „jóízű”-re ki „lekváros”-ra — ugyebizony, nagy tudós „rovarász” uraim?

Az én „ajcsá”-m is az „insectum” szellemének szülöttje, merthogy a mi „aj” tövünk rovatékat jelent [tőle származik egyebek közt — mint arcunk rovatéka — „ajk”-unk is], kicsinyítése tehát könnyen érthető „kis rovatkos”-ra.

„Familien-“, „Haus-“, „Flur-“, „Schul-“, „Hand-“ és „Taschen-“ Lexikon-nak, Wörterbuch-nak és Fremdwörterbuch-nak akárhányszor hajszálnyira egyező adataival, merthogy magyarázataim javarészt nem német forrásból merítettem, mégpedig amiatt nem mert az én világtól elmaradt meggyőződésem szerint — bocsánat e merész állításom miatt! — van aki a németnél jobban tud francsul [franciául]: a francs [francia] amínthogy van aki jobban tud nálánál angolul, olaszul, arabul: az angol, az olasz, az arab.

Ámhogya e szavaimmal munkám egyik vezető gondolatát fejezem ki, demeg munkámban nyájas olvasóm később is gyakran fog ilyes hihetetlenül csengő állításokkal találkozni, — ha meg akarom előzni hogy minde nézeteimet nyom nélkül sodorják el annak a fontos [furcsál: „föleányes“] gondolkozásnak a hömpölygő hullámai amelyet közönségünkbe a mi „európai“ tekintélyeink ojtottak, művemnek minden egyéb előtt a medrét kell megásnom. Ez pedig nem olyan gyerekmunka amelyet egy lélegzetre elvégezhetnék: sok százéves iszappal borított mesterséges medrétől kell ezt a zavaros árt a maga természetes sziklagyába visszavezetnem . . .

„Les opinions sont comme les clous, plus on tape dessus, plus on les enfonce“ [Az emberek véleménye olyan mint a szög; minél többet kalapálunk rajta, annál mélyebbre fúródik] — mondja Dumas, persze általánosan szólva. Akad hát kivétel is.

Dumas úgy is mondhatta volna hogy: „Les opinions *des sots* sont comme les clous“ [*A bolondok* véleménye olyan mint a szög]. A kivétel emígy se vált volna sűrűbbé.

Ám a szöveget nemcsak beverni hanem kirántani is lehet. Megkísérlem: hátha ez utóbbi módszerrel „európaiasan“: módszerrel] boldogulok.

Munkámat olyan *értelmes* — tehát épeszű s művelt — magyar emberek okulására írtam akiknek itt-ott van még az agyvelejükben egy-egy zug amelyet az „európaiasság“ és „nemzetköziesség“ különös magyar fogalomná kavardott kotyvalékából szertenyüzsgő fertős sejtek [bacteriumok] el nem leptek.

Vajjon akad-e még akinek fülét ámtító mondásokon nyargaló derviseink üvöltése szét nem repesztette, szemét pedig a tőlük eléje vont német hályog örökre el nem borította? . . .

2. cikk. Korszakok a koruk szellemétől elmaradt nemzetek művelődésében.

A fejlődő nemzet művelődése szakasztott olyan mint a fejlődő gyermeké.

Amikor a baba az ő gagyogó korát elérte, azon kezdi hogy pici szájával a nagyok után elmond — úgyahogy tud — mindent amit tőlük hall. Hogy mi az amit utánuk mond, nem érti. Csak később, amikor többször tapasztalja hogy ugyanazoknak a tárgyaknak szemé elé kerültek ugyanazok a szavak csendülnek meg fülecskéjében, hatol lassankint a látottak és hallottak kapcsolatának megértésével e szavak jelentésébe. Így indul meg a tapasztalatok gyűjtésének legkezdődőbb [legkezdetelegesebb] menete: *a tétlen*) ismeretszerzés.*

A gyermek szellemi életét azonban az ilyen renyhe megfigyelés nem sokáig elégti ki. Mihamar érdekelni kezdik az egyideig csupán távolról szemlélt tárgyak külső tulajdonságai amelyeket a maga tapasztalataival igyekszik megismerni. Amikor a gyermek megkísérli vajjon az ő kacsójában is lobot vet-e a gyújtó? vajjon az ő feje is befér-e nagyapó kürtöskalapjába? — szárnyának ilyes csapkodásai — habár a nagyoktól ellesett módon történnék — eszecskéjének valamennyire tudatos működéséről s akarátának független cselekvésre törekvő hajlongásáról tanuskodnak. Ez az *utánzó ismeretszerzés* állapota, amely a tétlent és a tevékenyt — jelenségeik egyesítésével — áthidalja.

Ezután az iskola következik ahol az ifju másoknak a külső világ rejtett tulajdonságairól szerzett tapasztalataival ismerkedhetne meg, ha e tapasztalatok a maga értékességét annyira meg nem haladnák hogy a belétömött ismeretek javarésznének velejét és jelentőségét csak tökéletlenül sőt némely részükét épenséggel nem értheti meg. Ilykép aztán agyvelejét e megemészthetetlen ismeretek befogadása annyira megterheli hogy független gondolkozásra sem ideje sem ereje nem marad. Helyesen mondhatjuk tehát ezt az időt a *gépies ismeretszerzés* korának.

*) „Európai“ magyarsággal: „szenvedő“. Ám ígyen értve ez a kifejezés sehogyse fér az eszembe merthogy eddig nem akadtam olyan csemetére akinek vonásai szenvedést tükröztek amikor tapsifülest mutogatva „nyuszi“-t emlegettek neki.

A független gondolkodásnak az iskolai tanulással megszakított folyása csak akkor indul meg újra amikor a meglett ember az iskola porát lerázva mások tapasztalataiból merített [elméleti] ismereteit komoly munkájuközben érvényesítgetve, alkalmazásukkal igazoltaknak látja őket s azontúl immár mint verévé vált tapasztalatait igyekszik a maga s a társadalom javára fordítani. Csak az ily tevékenysége közben folyton gyarapodó *gyakorlati ismeretszerzéssel* elevenednek meg belédermesztett ismeretei annyira hogy hasznos és tartós *független alkotásokra* képesítik . . .

Ilyfélekép halad a koruktól elmaradt népek művelődése is.

Amikor a csecsemőkorát élő nép eszmélni kezd, figyelmét a magánál hatalmasabb és haladottabb nemzetek életének, mindtöbb jelensége ragadja meg anélkül hogy őket megértené. Érdeklődése csöndes szemlélődésre ösztönzi: amit eléje raknak, meglátja; ami fülébe cseng, meghallja. Megnyílik az eszméléssel járó tétlen ismeretszerzés kora.

Serdülő nemzetet már arra készíti érdeklődése hogy maga igyekszik megismerni a korukat vezető nemzetek intézményeit és szokásait. Amint pedig velük megismerkedik, szükségüket kezdi érezni. Fiatalos neki-buzdulásában azt hiszi hogy meghonosításukkal époly nagygyá válhat mint mintaképei. Amikor azonban *utánzásukra* intézményeik és szokásaik gyökereinek és jelentőségének megismerése nélkül törekszik, kétszeres csalódást kell megérnie amikor hamarosan ráébred, hogy az ő szükségletei nem egyek azokéval a nagyobb nemzetekével és hogy a maga hiányos tapasztalataival helytelenül ítélte meg meghonosított intézményeik és szokásaik mivoltát és jelentőségét is. A gyújtó, amelylyel nem tud bánni, kezét megpörköli; nagyapó kalapja, amelyet nem az ő fejére szántak, vállára süllyed. Megéri az utánzó kísérletezések, a tökéletlen alkotások korát.

Törekvő nemzetet ily kudarcok a maga — másokétól különbözőnek megismert — *viszonyainak* független megvizsgálására s hozzájuk illő alkotásokra serkentenek. Ámhogypedig ez csak komoly szakismerettel valósítható meg, a nálánál fejlettebb nemzetektől kész gondolataik és intézményeik helyett tudásukat igyekszik megszerezni. Eme törekvésével pedig ráköszönt a gépies ismeretszerzés: a tanulás kora.

Csak a tanulással magáévá tett igazi tudás karöltve a belőle kibontakozó komoly munkakedvvel, tehát: *képesség és akarat*, nem pedig *sejtelem és vágyakozás* nyithatja meg valamely haladó nemzet igazi nagyságának: a független nagy alkotásoknak az időszakát, *amelyben életét korának megértett szelleme* lengi át . . .

A mi művelődésünk megítélésém szerint ma a második és harmadik korszak közti átalakulás állapotában sinlődik. Annyi érzékünk van már hogy megismerjük, mily végzetes tévedéseket követtünk el idegen intézmények változatlan meghonosításával, az a tudásunk azonban amelyre viszonyaink helyes megítéléséhez és korunk valódi szellemének megértéséhez szükségünk volna, hogy mindakettőhöz illő alkotásokat teremtsünk, ma bizony még hiányzik. Ehhez még — sajnos — éretlenek vagyunk . . .

Amikor magunkat az elmaradt népek közé sorozom, hátramaradásunkat csak a korunk *vezető népeitől* történt elmaradásunkra értem.

Mertháthogy megállapodott műveltség dolgában akár az angolhoz akár a francshoz, némethez, olaszhoz hasonlítsuk magunkat, a szerénységnek bizony csak jókora fogyatékoságával merészelhetnők.

Ezen azonban nincs mit szégyenkeznünk; hisz abból amit e nagy nemzetek — [alkotásaival nagy hozzánk képest az olasz is] — száz-éveken haladtak, mi sokat néhány tízéven pótolunk.

Ámpersze a mi munkánk könnyebb volt az övékénél: hisz nekünk csak *megismerni* kellett, amit ők *megteremtettek* . . .

Haladásunkközben át kell esnünk az átalakulásnak azon a korszakán is amelyben ma vergődünk, mert ha ez egyik foka természetes fejlődésünknek, bizonyára előzete [föltétele] is.

Egész nemzet haladásához nagy idő kell. Földünk nem hord hátán kis nemzetet — [hozzánk képest nagy nemzet a niponi (japán) is] — amely az utolsó félszázéven akkorát haladt mint mi. Sőt többet haladtunk mint amennyi egészszegünkre válhatott . . .

3. cikk. Görögtűz és verőfény.

A kisdíáknak földünk legokosabb embere: az ő tanítója. Hogyan is lehetne okosabb ember nálánál aki minden kérdésére habozás nélkül megfelel s akinek minden felelete merő bölcsesség?

Hamármot a kisdíáknak az ő tanítója folyton azt harsogná a fülébe, hogy ő nemcsak hogy korának legokosabb teremtese hanem valóságos világcsudája akinél földünk dicsőbb és bölcsőbb férfiút nem hordott, nem hord és nem fog a hátán hordani — s tanítójának ezt a nézetét zúgná felé akivel a maga városkájában sorsa összehozza: édesapja, édesanyja, bácsikái, nénikéi, frojlájnja, szóval mindenki: a kisdíák képzelete a tanító bácsit mihamar aranyos székbe ültetné s mindmagasabbra tolva, ragyogó fénnel övezkedő alakját hamarosan imhol a felhők közt találná.

Ilyen kisdíákos szemmel zengjük mi százévek óta a német halhatatlanság dicsóító danáit amelyeknek maga a német az épen nem szerény szerzője, a mi nagyfejű kolomposaink pedig a leglelkesebb karvezérei [karmesterei].

E lelkes daloknak nálunk bérce-n-rónán megcsendülő ünnepi zajával harsogom én szembe a rideg igazság tompító szózatát, hogy kiderítsem: mi bennük a való, mi a — költemény.

Rövidke megjegyzéseim nem szállnak hátra a hellén és a római szellemi élet ragyogó példáira; csak attól az időtől indulnak amikor a germán faj a művelt népek sorába kezdett emelkedni.

Tüzetemhez [kitűzött munkámhoz — eur.: „föladat“-omhoz] fogva fürkésző tekintettel keresem azt a kort amelyben az ő műveltségének a szelleme olyaskép uralkodott a nagyvilágon mint a 16. százévben az olaszé, a 17.-ben a francsé, korunkban [Waterloo óta] az angolé.

Hiában keresem, mert ahol találhatnám, a germán nép világi hatalmának legragyogóbb korában, szellemi életének zászlócai: marakodó leventék meg babonás aranykotyvasztók voltak és világraterjedő uralmának szétfoszlásakor az emberiség akkorát lélegzett mintha lidércnyomástól szabadult volna, mohó szomjusággal szíva a megújodott római szellem üdítő lehelletét.

Nálunk persze, ahol minden tudományt német munkából szokás meríteni, e munkák mint minden tudás ősi forrásai szerepelnek. Pedig-

hát amikor a német az ő első egyetemét Pragban megnyitotta, az olaszéi s a francsúi százévek óta virágoztak . . .

Ám vessünk végig egy futó pillantást azokon a nagy alakokon akik korunk szellemi életén legtöbbet lendítettek.

Nem a magam lovát dicsérem, amikor azon kezdem hogy valamennyi tudásunk közt a legigazabb, a legérdekesebb s a leghasznosabb: a természettudomány. Ennek az egén két vakító napot látok tündökölni: Newton-t és Galilei-t. Egyikük se német. Legfényesebben ragyogó csillagai pedig, ahogy látom: Franklin, Watt, Stephenson, Volta, Laplace, Lavoisier, Ampère és Edison, akik közt bizonyára díszes hely illeti Humbold-ot, Bunsen-t és Keplert-is. E téren tehát a német tudomány előkelő helyet foglal el; futtatók nyelvén rosz harmadiknak vagy jó negyediknek mondhatnók.

Nem így a természetrajzban, ahol Jussieu, Linné, Buffon, Cuvier fényes társaságába nincs egyetlen német aki beválik . . .

Amily ékesenszóló bizonyítéka az emberi szellem elevenségének a természettudomány haladása, annyira megdöbbenő emlékeit alkották meg tökéletlenségének olyan nagyeszű oktalan emberek akik a tapasztalat dúsantermő mezején kalandozó józan gondolkodás megszakadó ösvényéről „tudomány“-uk útvesztőjébe tévedve, innen viaszszárnyon a fellegekbe menekültek. A tudósvilág Ikaroszainak — akiket közönségesen „bölcselel“-knek szokás hívni — ott művelt tehetetlen vergődése épeszű emberben szánalmat gerjeszt. A világ azonban — amely nem tud gondolkodni — a fejébevert ősi hagyományokra esküdözve oktalan eszüket bálványozza. Hát hiszen szent igaz hogy aki — idejét-fáradtságát nem sajnálva — e nagy szellemekhez hozzá akar és hozzájuk tud örülni, ritka élvezetet lelhet az eleven valóságtól elrugaszkodott regéiken amelyek érdekességét tetemesen növeli hogy szerzőik — épúgy mint követőik — jobbára komolyan hitték őket.

Ám megörülni — amint tudjuk — leginkább eszes emberek szoknak; érthető tehát hogy ilyfajta nagynevű örültek sok okos dolgot is mondtak józan pillanataikban amelyeket olyankor értek meg amikor lábuk földet taposott.

A bölcséletnek voltakép a megértetlen valóságra kellene fényt deríteni. A német bölcselelő azonban afféle nyíltképfestő [eur.: körképfestő] aki a maga vakondokszemeinek a határáig elég jól lát, ami azonban túlesik rajta, képzelete szerint festi vászonra.

Ez egyébkép korántsem csak a német bölcselelők jellemzése, azonban bizonyára rájuk illik leginkább.

Ám elvéve okos emberek is akadtak köztük. Sőt voltak akiknek gondolatai vakító fénnel árasztották el koruk sötétségét, mint Bacon, Locke, Descartes, Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Darwin, Spencer*), akik közt — de csak válogatott gondolataikkal — ott tündökölnek a

*) Ügybizony, közéjük sorozom Darwint is, Spencert is, jóllehet olyik csevegő bölcsünk a „hülyé“-t állandó jelzőjüké avatta. Én azonban hiában igyekszem a tudományos műveltségnek arra a szédfő magasságára utánuk mászni ahonnan ezek az urak elevenekről és holtakról ítélnék. Csak azt sajnálom hogy csevegéseiket nem fordítják át idegen nyelvekre: mekkora dicsőséget aratnának velük külföldön! Tudományos készült-ségük és talpraesett modoruk menten köddé foszltná bárbárságunkról elterjedt hírünket.

német bölcsélet büszkeségei: Kant, Leibnitz, Fichte, Schelling és Hegel is . . .

A németnek egyik világszerte ismert legbecsesebb tulajdonsága: az ő lankadatlan szorgalma. Ez teremtette meg Meyer és Brockhaus remek ismerettárait amelyek korunk tudományának közérdekű adatait ámulatba ejtő gondnal foglalják össze. Utólérhetetlennek azonban e munkákat csak a német földgömbön és vidékén híresztelik ahol vajmi kevesen ismerik akár a 31 kötetes francs „Grande Encyclopedie“-t avagy Larousse-nak 15 kötetes szintén francs „Grand Dictionnaire Universel“-jét, akár a 34 kötetes angol „Encyclopedia Britannica“-t, akár Boccardo 23 kötetes olasz „Nuova Enciclopedia Italiana“-ját, amelyek tudományos értéke semmiképp se csekélyebb, termékük [eur.: anyaguk]*) azonban mindegyiküknek nemzetibb akár Meyer akár Brockhaus „Konversations-Lexikon“-áénál. Terjedelmük pedig az utolsó körülbelül mégegyszer, a többi mintegy háromszor akkora mint emezeké . . .

Jelentős helyet foglal el a német a gyógyító tudomány terén is, noha Virchow-én kívül Németföldön hiában keresünk olyan fényes nevet amely Vesalius, Harvey, Sydenham, Morgagni, Pinel, Bichat, Lister, Semmelweis és Pasteur névéhez odaillének.

Kiváltképp sok buzgó művelője akadt német földön a jogi tudománynak; e téren azonban világraszóló művet Róma jogászai óta épenséggel senki nem alkotott; nem említhetnek hát oly nevet sem amely e cikkem fényes névsorának a mértékét megütné. Annál kevésbé tehetem, mert ujdon [modern] törvénykezésünk állapota mindhatározottabban tárja elénk azt a szomoru valóságot hogy korunk jogi tudományának fejlődésével karöltve törvényeink annyira bonyolulttá válnak hogy a sikátoraik útvesztőjén otthonos gazember teljes biztossággal fosztogathatja odatévedt vagy odacsalt jámbor áldozatát, — a szövevényei közt elhatalmasodó merész hazugságok pedig a törvénykezéssel foglalkozó jogászvilág igazságérzetére oly súlyos bilincset vernek, hogy részint „tudományos“ elfogultságuktól megejtve részint a társadalomban megcsendülő maszlagos mondásoktól elvakítva részint értelmük fogyatékosága miatt, tehát akaratlanul, — részint munkájuk megkönnyítése végett vagy becstelenségüktől sarkalva, tehát szándékosan a törvényes útonállók pártolóivá szegődnek.

A szépirodalom óriásai, Dante, Shakespeare, Milton és Byron közt bizonyára méltó hely illeti meg az emberiség egyik legélelénkebben lobogó szellemét, Goethe-t akit — ha ilyes hasonlatokat kedvelnék — sokoldalúsága miatt az irodalom Michelangelo-jának mondanék. Rajta kívül akár Schiller akár Lessing is díszére válhatnának bármely nemzet irodalmának; az iméntemlített nagy alakok közé azonban egyikük se sorozható.

Amily kiváló helyet foglalnak el a világ irodalmában a német lantosok, oly kevés dicsőséget aratott a német szellem korunk legkapósabb irodalma, a romáírárs [a regényírás] terén, ahol bizony Bulwer, Dickens,

*) Ahol munkámban új szót használok, a veleértett fogalom régi kifejezését eleintén egyszer-kétszer mögérakom Aki később keresi jelentésüket, új magyar kifejezéseimnek munkám vége felé található tárában akadhat rá.

Scott, Thackeray, Hugo, Daudet, Verne és Turgenyev társaságához, akiknek munkái kincsei az egész világnak, Ebers-en kívül nincs német aki méltó volna.*) Az ő helyi halhatatlanjaiknak hazájuk határain kívül csak olyan vaksi magyarok közt van kelete, akik munkáikról elhiszik a németnek hogy remekművek.

Olyan németet pedig aki a szobrászat nagy mesterei, Donatello, Sansovino, Michelangelo, Bernini, Cellini, Canova, Goujon, Thorwaldsen fényes társaságában helyét állná, épenséggel nem ismerem, aminthogy nem kelhetnek versenyre a festőművészetnek azokkal a legkiválóbb alakjaival akiket a világ Perugino, Lionardo da Vinci, Correggio, Michelangelo, Raffaello, Tiziano, Guido Reni, Rubens, van Dyck, Rembrandt, Murillo, Poussin néven ismer, se Dürer, Cranach, Holbein, se a mi festőink atyamestere: Piloty, se Cornelius, se Kaulbach . . .

Ám annál fényesebb csillagai tündökölnek a németnek a zeneköltés egén ahol Händel, Bach, Mozart, Beethoven, Schubert, Schumann, Mendelssohn és Wagner halhatatlan munkái az első helyet biztosítják neki az egész világon, — mégpedig annyira hogy az olaszon kívül nincs nemzet amely megközelíti . . .**)

*) Ám Ebers se volt tősgyökeres német [eur.: „fajnémet“] merthogy zsidó család vallja ivadékának; romándjainak tárgya közt is csak elvétele akad német merthogy jobbak egyiptomi történeti regényeket írt.

**) Ha e rövidke szemlének befejeztével — nem foglalata- hanem kiegészítéseképpen — azt a kérdést vetjük föl hogy vajjon korunk nemzetei közül melyik küzdött legtöbbet nemünk haladásáért, alig hiszem hogy művelődésünk történetének bármely ismerője mást felelhetne mint azt, hogy: a *francs*.

Kié eszerint e küzdelem érdemének az oroszlánrésze? Nemde: a *francsé*?

Azok a dicső férfiak tehát akiknek az emberiség legtöbb hálával tartozik, ebbeli áldozataikért, vajjon kiéi? Úgyebár: a *francséi*?

Ígyhát e hála melyik nemzet fiaté? Bizonyára: a *francséi*.

Fejezzük hát ki hálánkat e nagy szellemeknek; nyilvánításán vajjon melyik nemzet nagyjai fognak osztozni? Úgyebizony: a *francséi*?

Tessék mármint ezt a „francséi“-t ma dívó „francia“ szavunkkal kifejezni!

— *Franc-i-á-é-i-é-i*.

Ó bé gyönyörű!

Ez az egyik okom hogy a „francia“ szót mindenképpen ki szeretném tuszkolni nyelvünkbe.

Második okom hogy inkább való ország mint nép nevének. [Alighanem valamelyik pogány ősrünk ajándékozta meg vele nyelvünket, ahogy Francsországnak a „francus“ (frank) szóval képzett kései latin és olasz nevét, a „Francia“ (olaszul ejtve: Fráncsia).) szót magyarjancsian végigolvasva félreértette.]

Harmadik okom hogy a mi nyelvünkön cifra és ízetlen. Leggyakoribb kapcsolatai pedig a lehetetlenséggel határosak. „Franciaország“-ot úgyamint írjuk, el se tudjuk olvasni, hanem „Francország“-ot mondunk helyette. Ha betűről-betűre ejtenék végig, a közepén hullámzó „iaor“-on csak orrunk fintorításával evezhetnénk át. Remekül zeng fülünkbe a „franciául“ is amelynek kiejtésében olyan mozdulatot kell szánkka végeznünk mint a kutyanak amikor az orrán sütkérező legyet elkapja.

Negyedik okom — akár első lehetne — hogy épenséggel nem illik nyelvünk szelleméhez.

Értelmes embernek — azt hiszem — eléggé nyomós érvek. Ám hivatkozhatok kívülről olyan további okra is amely „európai“ atyánkfiai értelmi szintjén mozog, tehát talán őket is meggyőzheti.

*) Idegen szavak kiejtését ismertető jelzéseim magyarázata a 37. oldalon található meg.

A „francia” szó a nyelvünkben található kaptákra sem illik mert lám, nem mondjuk sem azt hogy „norvégiául” sem hogy „dániául” sem hogy „szerbiául”.

Ugyebizony, ez már döfi?

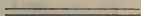
Amha az ilykép kissé badarnak és ízetlennek megismert „francia” szónak pótlását „európai” atyámfiai „nemzeti” szellemére biznók, nyilván a „francózus” szóval ajándékoznák meg nyelvünket merthogy ilyes esetben nyelvük „nemzeti” szelleme a „magyar” kifejezést német szó meglatinosításával szokta „megteremteni”.

En a magam ázsiai koponyájából a „francs”-nál magyarosabb alakot hiában igyekeztem kivasalni; hogy elfogadására nagytekintélyű „európai” atyámfiai hajlatát [hajlamát] is megnyerjem, megemlítem hogy nincs egészen rokonság hiján sem merthogy a vele kifejezett fogalmat az olasz „francese”-nek (fráncséze-nek), az angol pedig „french”-nek (frencs-nek) mondja.

Sőt e kifejezésem megalkotása után olyasmire bukkantam ami „európai” magyarjainkra bizonyára sokkal mélyebben kell hogy hasson bármelyik eddigi érvelésemnél. Christian Wernike-nek 1697-ben „Ueberschriften” címmel megjelent sziporkái [epigrammái] — eur.: „villanykái” vagy „bökkersei”] közt nagy meglepődéssel olvastam a silány francs leveleket elkövető német követekhez és rossz német verseket faragó kivetett [„száműzött”] magyarokhoz hasonlított „Hanselmus”-ról szólóban hogy:

„Die Deutsche Sprach' hat er durch manch frembd Wort vermehret,
Und ist im Schlechteren vor andern hochgelehret . . . ,
Er schreibt Brief' in *Frantsch* gleich deutschen Abgesandten
Und schöne Deutsche Vers, als Ungrisch' Exulanten.”

E vers hallatára persze „európai” atyámfiai nyomban rámolvassák hogy ime: az én magyarnak összegondolt „francs” szavam sült német kifejezés. Én pedig megszégyenülve tűrném súlyos vádjukat. Ha azonban a német „Frantsch” szóról mondanának ilyen bolondot, elszontyolódásom menten vidám derűbe csapna át.

4. cikk. Költött dicsőségek.

A német léleknek egyik legjellemzőbb tulajdonsága: az érzelmesség.

Ezt a mélyen gyökerező tulajdonságát rögzítik meg előbbi cikkem adatai is amelyek egybevetése leginkább azt a jelenséget szökkenti szemünkbe, hogy ahol a *valósággal* kell foglalkozni — mint például a természetrajzban — az úttörők közt leghátul kullog; sőt gyámoltalannak bizonyul ahol egyébkép előkelő helyet foglal el: a szépirodalom terén is, mihelyt olyan ágára veti magát amely a valóság színére törekszik, mint a románderítés. Ahol ellenben a *sejtelem* uralkodik: — a költésben, a zenében, a bölcséletben — legelül halad.

Ahol *érzést* kell kifejeznie, remekel; ahol azonban *valóságot* kell alkotnia, kölcsönvesz vagy — csempész. Merthát az a rengeteg tudomány amelyet a német a magáénak híresztel, vajmi csekély kivétellel idegen szellemek nagy szorgalommal összegyűjtött termékeinek átdolgozása.

Hamost meggondoljuk hogy a német mily ernyedetlen buzgóságot fejt ki e munkájával, lehetetlen meg nem értenünk hogy amikor a valóság köztelen [közvetlen] kutatása helyett megelégszik vele hogy magánál rátermettebb idegen szellemek segítőtársává szegődik: nemzeti szelleme fogyatékoságának az érzete készíti rá.

Amhogy *nemzeti szellemet* csak *a valóságból kibontakozó független gondolkodás* teremthet, tevékenységének segítő jelleme viszont megmagyarázza, mi az oka hogy nemzeti szelleme nem izmosodik szorgalmához mérten?

Node amily szerény helyet foglal el a német a magánál műveltebb nemzetek sorában *független* tudományos alkotásaival, annyira megérdemli az elismerést *idegen gondolatok megmunkálásáért és továbbfejlesztéséért* mint könyvmoly, tudománytáros és segítőtudós.

Ilyes tevékenységeközben persze hatalmasan kifejlődik rendszeressége amely azonban egyszersmind jelentős akadályává válik teremtő ereje megizmosodásának, merthogy a *rendszeresség ismert dolgok keretébe illeszkedik, a teremtő erő ellenben ismeretlen dolgokat valósít meg.*

Márpedig a rendszerességtől a német olyankor se tágit amikor megőrül. Sőt legnagyobb büszkeségei közé a rendszerbe foglalt örületet sorozza amelyet „bölcsélet” néven emleget.

A német alkotótehetség hiányosságának leginkább szembeszökő

bizonyítéka, hogy bár annyit tanul és dolgozik mint földünk hátán bizonyára egy nép sem — annyit hogy örökös ellensége, a francs, a türelem legszertelenebb fokát elismerő bámulattal „*patience d'allemand*”-nak (pásziaonisz dälmaon — német türelemnek) hívja — a világgraszoló lelemények [„találmány”-ok] és találmányok [„fölfedezés”-ek] közt alig akadunk német szellem termékére.

Kivált a találmányok [„fölfedezés”-ek] terén hiában keresünk olyan német nevet amely az angol, a francs, orosz, olasz, svéd, dán, éjszak-amerikai nagy utazókéihoz méltó volna. Közéjük a maga apró nagyságait csak a német sorozza; noneg a tanítványai.

Vajmi szerény a szerepe a németnek a nagyszabású lelemények [„találmány”-ok] megalkotóinak ragyogó névsorában is, merthogy ilyes alkotásokhoz nem elég a lankadatlan szorgalom, ha hiányzik hozzá a tehetség. A német tevékenység a leleménynek jobbára a megfordítottján görnyed. A lelemény senkitől nem ismert titok kiderítésével új valóságot alkot. A német tevékenység pedig jobbára régi valóságot bont elemeire, gyakran homályosítva el olyasmit amit mindenki ért.

Az angol tudománya a valóságra rakodik; a francs belőle gyönyözik; a németé — amikor a *maga lábán* járva *ujat* igyekszik *alkotni* — vagy alatta vagy fölötte vagy előtte vagy mögötte gomolyog. Bizonyára nem pusztá véletlen, hogy a robogót [eur.: „mozdony”-t] angol, a röplőhajót [eur.: „léghajó”-t] francs, a kutató sugarat [vajmi kevés embertől értett tudományos kifejezéssel: „x sugar”-at] német tervezte össze . . .

Nagyon fájhatott a németnek az ő tehetetlensége, amikor ráadta a fejét hogy a dicső „Si fecisti, nega” [Ha cselekedtél valamit, tagadd!] elvet megfordítva a „Si non fecisti, affirma” [Ha nem cselekedtél semmit, erősödj!] elv szerint mások leleményességének a termékeit igyekeznek a maga halvány dicsőségének a megaranyozására elkaparítani.

E célra legalkalmasabbnak persze azok a lelemények kínálkoztak amelyek kitalálását [„föltalálás”-át] homály fődte. Ebben rejlik a magyarázata, mikép esett meg hogy minde leleményeiről — „lelemény”-einek a legjaváról — a német csak jóval kitalálásuk után találta ki hogy ő volt a kitalálójuk.

Legrégibb ilyes leleménye: a puskapor. Szerzőjéül Ancklitzen Konstantin ferencrendi barátot szemelte ki, akinek a szerzetesi neve elevenkorában „Berchtold” volt. Hogy nagy kedve telt az elemző tudományban [eur.: „vegytan”-ban], kora bizalmasan „der schwarze Bartel”-nak [fekete Bertold-nak] hívta. „Berchtold Schwarz”-ra nevét csak később komolyította át a német. Ennek a huncutságnak azonban a történet adatai mihamar nyakába zúdítták a „sárga veszedelm”-et, merthogy a csínai a régen ismerte puskaport amikor Schwarz Bertold mint Ancklitzen Konstantin megszületett. Evvel a történeti valósággal szemben a német ahhoz az ismert fogáshoz folyamodik hogy nekiront a csínainak, úgymondva hogy ezt a mesét csak az ő dicsőségének az elkaparításáért találta ki nagy ravaszul. Elmulasztja azonban annak a megcáfolását hogy a csínainak a tatár ellen viselt hadjáratán 1232-ben mindakét hadviselő fél vigan lövöldözött puska-porral: a tatár is aki használatát a csínaitól megtanulta. Sőt az arab már 1147-ben dolgozott

puskaporos lövedékkel, amikor Lissabont ostromolta. [Az ő leleménye a puská is amelyet ő „madfa“ néven ismert.] Schwarz Berthold tehát, amikor 1300-ban megszületett, kissé elkészt tőle hogy a puskaport kitalálja.**)

Kevésbé merész hazugság — sőt inkább csak tóditás mintsem hazugság — a németnek az a kérdése hogy a Csinában már a 6. százévből ismert, Európában pedig a 12.-ben elterjedt — betűnyomást Gutenberg találta ki, holott [kivált a betűk szétszedésével] csak jelentősen tökéletesítette. Evvel pedig hatalmasan lendített az egész emberiség művelődésén — tóditás nélkül is.

A gyújtó kitalálásának a dicsőségét a német — ahogy tudjuk — tőlünk kobozta el. Tekintélyével könnyen megtehetette. [Mi persze hiában igyekeztünk viszont az ő Röntgen-jétől a kutató sugarat elhódítani; hiányzott hozzá a tekintély . . .]

Annak a tusának amelyet a német leleményesség napjainkban vív a halhatatlanságért, mindnyájan eleven tanúi vagyunk.

A múlt év tavaszán a német Tantalosz szinte ujjával érinthette már a dicsőség pálmájának feje fölé boruló gyümölcsseit. A hol ide hol amoda bólingató ágak azonban hirtelen másfelé hajlottak.

Hejbizony keserves csalódást kellett a németnek megélnie, amikor annyi erőlködés után amennyit a légjáró művek tökéletesítésére kivált-pedig a kormányos röpködő kitalálására áldozott, a nagy dicsőség egyszerre kisiklott a karmai közül.

Nagy keserűségében mi telhetett tőle? Foghegyről nagyot köp jó Farman gépére . . .***)

Amikor nálunk a rendújítók [szociálisták] tanításainak eredetéről szó esik, „társadalmi tudós“-aink jobbára *német talajból* sarjadtaknak híresztelik őket.

Márpedig e tanítások csirája — mintahogy tudnia illenék mindenkinek aki velük komolyan foglalkozott — Rousseau-ban fogamzott meg aki „Discours sur l'origine et les fondemens de l'inégalité parmi les hommes“ [Értekezés az emberek közti különbözőség eredetéről és okairól] című dolgozatának második részét emigyen kezdi:

„Le premier qui ayant enclos un terrain, s'avisa de dire, ceci est à moi, & trouva des gens assez simples pour le croire, fut le vrai

*) Mindez régen eldöntött dolog. Csak épen a német nem akar róla tudni; nemege persze a mi német földgömbön botorkáló „tudós“-aink akik mint hű szövetségesek ma is behunyt szemmel esküdöznek e német dicsőségre, olyas megdönthetetlen érveléssel hogy e történeti adatoknak az egész világ érdekeletlen tudósaitól hitelesnek elfogadott bizonyítékait „Lessing se látta“.

**) Ennélfogva Schwarz Bertold erre a dicsőségre époly kevésbé tarthat számot mint a hatalmas Schwarzenberg hercegi családnak az az ivadéka akinek jelenlétében — egy cseh városka iskolájának látogatáskor — egy fiu sehogyse tudva megfelelni tanítójának arra a kérdésére hogy ki találta ki a puskaort? — mögötte ülő társának sugását a herceg nevére érte, nagy garral bökte ki hogy: „Fürst Schwarzenberg“. Tanítója persze nagy zavarba esett; ámdé mihamar összeszedekedezve oktató hangon szólt oda a fiuhoz: „Seine Durchlaucht stammt wohl aus einer höchst achtbaren, uralten Familie, aber das Schiesspulver hat sie nicht erfunden“. [Főméltósága ugyan kiváltképp tisztelni való ősi családtól származik, a puskaort azonban nem találta ki.]

***) Farman tavalyi sikere után — amint láttuk — a német sajtó zúgó hangon erősködött hogy csak *véletlenül* találta ki koválygóját [aéroplane-ját].

fondateur de la société civile. Que de crimes, de guerres, de meurtres, que de misères & d'horreurs n'eut point épargné au Genre-humain celui qui arrachant les pieux ou comblant le fossé, eut crié à ses semblables: Gardez-vous d'écouter cet imposteur; Vous êtes perdus, si vous oubliez que *les fruits sont à tous, & que la Terre n'est à personne*." [Aki legelőször cselekedte meg hogy egy területet körülkerítve meg merészelte mondani hogy: „Ez az enyém”, — és olyan együgyű emberekre akadt akik hittek neki: ez az ember volt a polgári társadalom megalapítója. Héj, mennyi gázságot, háboruszkodást, gyilkosságot, inséget és borzalmat hárított volna el az emberiségről, aki e cölöpöket kirántva s az árkokat telehányva, odakiáltotta volna bajostársainak: Ne higgyetek ennek a csalónak! Végetek van, amint megfeledeztek róla hogy a *gyümölcs mindnyájunké, a föld pedig senkié.*]

Amde nemcsak a csirája hanem alapvető tanításai is francs talajból keltek ki ennek a legujdonabb [legmodernebb] tudománynak amelynek különféle árnyékait Saint-Simon, Fourier, Cabet, Blanc és Proudhon teremtték meg.*) Ezeknek a független gondolkodóknak a világos okoskodásait foglalták aztán német böngészők olyan rendszerekbe amelyekkel mivoltukat elhomályosították, kiválóan alkalmassá téve őket ilykép a legsajnosabb visszaélésekre. Közülük jelentős új gondolatot — a vagyoni érdek mindenhatóságának hirdetésével — csupán Marx vitt a kérdésbe, aki ilykép vált korunk legelterjedtebb rendűjtő tanításának vezető tekintélyévé . . .**)

Ha nemünk művelődésének a történetén végigtekintünk, a németen kívül hiában keresünk hozzámérhető hatalmas népet amelynek épen-séggel nem volt nemzeti építőművészete. Az egyiptomi, az aszír, a hellén, a római, az orosz, arab, hindu, csínai, niponi, egytől-egyig talált a maga lelkében olyan húrokat amelyek pengését — amint Jean Paul (Zsaffi Pol) mondaná — „épületté dermeszt”-ette. Csak a német élőködött végig más független ízlésű népek alkotásain amelyekből „deutscher Renaissance-, Baroc-, Rococo-“ sat. „Stil”-jét összemesterkedte.

Földrészünkön, amióta a német mint művelt nép szerepel történetében, az építőművészet terén három jelentős ízlés uralkodik: a román, a gót és az új életre keltett római [a renaissance]. Egyedül az utolsót kímélte meg közülük a Gondviselés a német szellem hódító kísérleteitől.

A román építőmodort — amint tudjuk — a frank nép fejlesztette a gall földön talált római emlékekből. Legremekebb terméke: a cluny-i (klüni-i) apátság ősi temploma. Ám a német — amint róla például Brockhaus ismerettárában bárki meggyőződhet — fönnen hirdeti hogy: „Der romanische ist ein *echt deutscher Stil*”. [A román valódi német modor.] Hát hiszen szent igaz: valamikor hajdanában a frank nemzetség

*) Francs ember, Pierre Leroux, alkotása a „socialismus” [eredeti alakjával: socialisme] kifejezés is amelyet ő [legelőször 1832-ben] kissé határozatlanul az „individualismus” [egyediség] fogalmával szemben valamennyire a „collectivismus”-hoz [vagyoni-közösség-hez] hajló jelentéssel használt.

***) Marx se volt egyébkép német ivadék [eur.: „fajnémet”]. A napvilágot mint a Szentírásban is szereplő zsidó Mordechai-család tagja pillantotta meg és mind ősi vallásához mind ősi nevéhez maga vált hűtlenné.

germán volt; decsak amíg gall lakótársai közt szőrén-szálán el nem veszett; ám azok a római emlékek amelyekből a román ízlés fejlődött, addig se voltak germánok amíg megvoltak.

Ha a német nem röstelte hogy a román modor megteremtésének a dicsőségét magának igyekezzék elkaparítani csodálkozhatunk-e vajjon hogy hosszú ujját kiterjesztette a „gót“ ízlés felé is?

„Schaut die majestätischen Wölbungen, die schlanken, zierlichen Pfeiler, welche die trotz ihrer gewaltigen Grösse so luftig erscheinenden Massen dieser Bauwerke tragen, und euer Herz erfreut sich an dem Gedanken, dass *dem Geiste unseres Volkes* diese neue, erhabene Kunst-richtung entsprungen ist.“ [Tekintsetek végig azokon a fölséges boltozatokon és ékes karcsu oszlopokon amelyeken e hatalmas és mégis könnyed épületek nyugszanak, hadd viduljon szívetek attól a gondolattól hogy ez az új, magasztos művészet *a mi népünk szelleméből* szökött ki.] E lelkes szavakat egy nagy népies munkából idézem amellyel egy csomó német tudós a leleményeket ismerteti. Feszült érdeklődéssel keresem benne a német szellem e „kiszökkenés“-ének történeti adatait amelyek e szívhezszóló bevezetéshez igen szépen fűződhetnének; — sehol semmi nyomuk. Helyette a németes gót építőművészet remekeinek az ismertetése következik, élükön a kölni székesegyházzal. Hogy ne telnék el ettől a fényes dicsőségtől „das wackere deutsche Herz“ — és hogyne domborodnék Nagy Mesterének mellével versent a „biederer Ungarmann“ keble?

Kis hija hogy a német művészvilág a dicső gót atyafiság révén hivatalosan „germanischer Stil“-nek nem nevezte el e modort, mintahogy egyik nagyfejű kolomposa, Rumoh, a híres művészettudós javasolta.

Pedighát a „gót“ elnevezésnek semmivel sincs több köze ehhez az építőmodorhoz mint Pilatusnak a „Hiszekegy“-hez. A gót modor — mintahogy az avatottak nagyon jól tudják a Balkánon és vidékén kívül mindenütt [tehát a Spree, Ísar és Elster partján is] — a 12. százévben nem Nürnbergben se Buxtehude-ban, hanem Francsország északi részén szüldött [mégpedig egyik legjellemzőbb vonása, a törött patkóra emlékeztető csúcsosív a román és mór ablakhajlás összeolvadásával] és legrégibb emléke a Dagobert alapította saint-denis-i apátság 1140-ben épült temploma amelyhez egymásután sorakozott a noyon-i, châlons-i sat., köztük a Nagyasszonyunk — Notre-Dame — nevével ékeskedő [1163-tól 1177-ig épült] párisi székesegyház.

„Gót“-nak pedig ezt a modort a 10. százévben az olasz nevezte el aki eleintén „gotica architettura“ [gót építőművészet] majd röviden „gotico“ [gót] néven emlegette, úgyvéve hogy a román modort Rómanak Alarich gótjaitól elkövetett szétválása szorította hátra. Az olasz tehát e kifejezéssel amelyet a 18. százévig „otrombá“-ra értett, gúnyosan az ódon [remek] építőmodor pogány megsemmisítőinek az emlékét örökítette meg. Erre a szilárd talajra építették a német dicsőség hirdetői a maguk avatatlan közönségének és minekünk a német alkotó szellem e büszke diadalívét.

Mostanság a német képzőművészet új „nemzeti“ modor megteremtésén görnyed: szakítva mindennel amit megszoktunk, erőnek erejével olyasmit akar alkotni ami nem volt eddig. Magából nem lévén mit

merítenie, összehordja az ősi aszír, hellén, byzantiumi és niponi vázoló modor emlékeit s összeboronálásukkal igyekszik kifejleszteni azt az új „nemzeti“ iránzatot amelyet ő és mi „secessio“ néven emlegetünk. Ez az iránzat — követői szerint — a természetességet s az egyszerűséget keresi. Kár hogy oly ritkán talál rájuk s ennél fogva alkotásain nagyon megérzik a keresés; ámha olykor rájuk akad, legott meghamisítja őket. Így vált e modor — amelynek művelése a festőművészet terén kezdődött, majd a szobrászatén folytatódott — a „természetesség és egyszerűség“ hajszolásával a mesterkélttség és keresettség iskolájává.*) Így fakasztották belőle a rúttal, fonákkal és aljassal házaló beteges szellemű s feslett erkölcsű követői egyaránt ízlés hiányával tündöklő fattyúhajtásait: a nyavalygó s a mocsoktúró modort amelynek „művészet“-té avatásával műveletlenségüket, feslettségüket és arcátlanságukat igyekeznek aprópénzre váltani.

Tagadhatatlan sikere ennek az új iránzatnak, hogy hatásával új érzéseket kelt: az ürességet és a nyugtalanságot, aminthogy egyhang [harmonia] híján nyilván haszatlanná törekednék másfelé; fonák és szennyes fattyuhajtásai pedig hol undorunkat hol megvetésünket keltik föl, az utóbbit hol szájalommal enyhítve hol ily enyhítő árnyéklat nélkül.

Nyilván emiatt szorul mindinkább hátra az iparosművészet [műipar] terére ahol életrevaló oldalai — a terme természetessége s a szerkezet egyszerűsége — kellően érvényesülhetnek s ahol ízléssel párosulnak, szépen beválnak. Itt aztán ez a német „nemzeti“ iránzat további elemmel bővül amikor a kényelmesség keresésével az e téren legfejlettebb angol minták utánzásához folyamodik.

Jelentős a szerepe egyebek közt az építőiparban is, persze csak az építőművészet határáig. A búboskemence megrakása nem művészet; akkor se válik azzá ha színes cserépből készíttjük vagy ha peremét megaranyozzuk avagy ha furcsa lapokat nyomkodunk az oldalába. A „festőművészet“ terén azonban az a legmagasabb szint amelyre emelkedhet: a hívogató- [falragasz-]festés. Bizonyára ez a modor ihlette meg Delacroix-t ahhoz a szellemes meghatározásához hogy: „L'affiche est une fanfare de couleurs ébauchée d'un balai ivre“. [A hívogató: részeg söprűvel odacsapott színharsona].

Íme így jár a német alkotóbuzgalom: amikor *nemzeti művészetet* akar teremteni, *nemzetközi iparra* lyukad ki.

Merthát ez az iparrá csökkent művészet „nemzeti“-nek csak annyira mondható amennyire e jelző olyan divatjukat múlt idegen mintákra illik amelyek utánzásához legkevesebb független alkotó szellem szükséges, amelyek tehát a német nemzeti szellemhez leginkább illenek. Igyen alkotta meg a német *a művészetnélküli művészetet* — ha francs volnék: *art sans art*-nak mondanám — amelyről hirtelen meg-

*) E furcsa fordulatnak könnyen ráakadunk a nyitjára ha meggondoljuk hogy a képzőművészetben az egyszerűség voltaképp ellenkezője a természetességnek. Hiszen a legegyszerűbbnek tetsző valóság is tömérdek oly jelenség együttes hatásának a szövedéke amelyek javarészeről tapasztalatunk és értelmünk korlátoltsága miatt sejtelmünk sincs. Ha tehát a képzőművész egyszerűsége törekszik, csak a természetesség rovására teheti; viszont ha a valóság megörökítését tűzi ki céljául, gondolnia se szabad egyszerűsége.

gazdagodott művészetpártolókkal könnyen el lehet hitetni hogy valódi művészet, mégpedig „nie dagewesen“ [soha nem látott: — „szemnem-látta“] művészet.

Ám akad ennek az új modornak a csatlócai közt telivér német lélek is aki a „német földgömb“ számára a Szentírás jeleneteit német ruhába bujtatott alakokkal örökíti meg. Ecsetjét nyilván boldogult Horváth Istvánunk szelleme szállta meg. A gondolat tehát régi és idegen volt itt is...

A német nemzet szellemi életének zászlóseit avatatlan honfitársaik lóvátételére hazafias érzésük sarkalja: tódításukkal nemzetük erőérzetét igyekeznek növelni.

Mi készítheti azonban a német dicsőség bálványainak imádására a mi jámbor „tudós“-ainkat? Magyarán szólva semmi egyéb mint: hanyagságuk és vele ölelkező tájékozatlanságuk. Merthát hogyan várjunk független bírálóképességet és eleven értelmességet oly helyről ahol a „tudomány“-nak majdnem egyetlen forrása a német könyvpiac; e piac termékeinek — mégpedig akárhányszor megemészhetetlen — tákolata pedig: „tudományos alkotás“?

Ilyen szintájon mozgó tudomány nemcsak olyasminek a német voltára esküdözik szent meggyőződéssel amit erőszakos ravaszsággal a német mond magáénak, hanem vaksi szemmel németnek néz mindent amit gótbetűs könyvből szív magába.

A német — mint minden nagy nemzet — tele van nagyságának érzetével. Akkorának azonban mint aminőnek a mi szellemi életünk kolomposai híresztelik, talán maga sem érzi magát.

Ha mondvaszerzett szertelen tekintélyét valódi értékének kutatásával megbolygattam, azért tettem hogy nyájas olvasómmal megismertetve elhitethessem azt a *valóságot* hogy a német szellem korántsem lebeg olyan utólréhetetlen magasságon mintahogy a mi elfogult nagyságaink híresztelik. [Persze olyan alatt se mint ahova egyik-másik tudatlan németfalónk szidja].

Aki e kérdésről elfogulatlanul akar és tud ítélni, el kell ismernie hogy a német bizony tág téren szerzett hervadhatatlan érdemet korunk művelődésének az előmozdításával, mert bármily bizonyos hogy a haladásunknak útját álló hegyeket mások robbantották szét, ő fáradt leg-többet törmelékeik elhordásán és talajának egyengetésén.*)

Kiváltképpen ha korunk nemzetein végigtekintve azt fürkesszük vajjon közülük melyik törtet előre legszaporábban, vak aki nem látja hogy a legrohanóbb — szinte féktelennek mondható — haladás jelenségei ma földünk egész kerekiségén a yankee-nél, a magunk földrészén pedig a németnél mutatkoznak.

Éjszakamerika viszonyai a mieinktől merően különböznek. Okosan cselekszünk. hát ha a magunk haladásához példát keresve, elsőrenden az ujjáalakult német nemzet nekilendülésére vetjük a szemünket, még-

*) Olykor persze megesisik, hogy kelleténél mélyebbre ásva, földalatti útvesztőbe téved. Másutt talajvizet fakaszt, s a tőle támadt ingoványon lidércfények imbolyognak. Olykor a földön felejtí gerezlyéjét amelynek a fogára lépünk. Aki azonban a szemét arra használja hogy lásson vele, minde veszedelmeket könnyen elkerülheti.

pedig annál inkább mert a német aki tanuló éveiből most kezd alkotókorába átlépni tehát hozzánk akár a francsnál akár az angolnál egy egész korszakkal közelebb esik — kiváltképpen pedig hogy épmost fejezi be azt a korszakot amely miránk most készül virradni — figyelmen kívül hagyva lázas buzgóságának némely múlt káros tünetét — jó úton halad.

Jobbára okosan cselekszünk hát, ha igyekezünk mi is úgy tenni mint ő. Nem cselekszünk azonban okosan, ha azt akarjuk tenni amit ő tesz, mert ha azt tesszük, nem úgy cselekszünk.

Mamár — amióta a valódi nagyság útján törtet előre — a német nem utánozza — annyira s oly kevéssé megértve mintahogy mi őt utánoztuk és utánozzuk, azelőtt sem utánozta — magánál társadalmi műveltség dolgában sokkal haladtabb angol és francs szomszédjai példáját, hanem tőlük szerzett tudásából a maga viszonyaihoz gondos megvizsgálásuk után kiválasztja ami hozzájuk illik, hogy zsenge tehetsége szerint a maga lassan ébredő nemzeti szellemével párosítsa. Így igyekszik idegen anyagból nemzeti műveket alkotni . . .

Merthát bármily mérhetetlen a németnek a maga folyton erősödő hatalmába vetett bizakodása, komoly munkásai napjainkban mindtöbb gondot fordítanak nemzeti fogyatékságainak a megismerésére, hogy rajtuk — amennyire tehetik — segítsenek.

Társadalmának vezető nagyságai megtalálják annak a modját is hogyan pótolhatják nemzetük teremő erejének a hiányát: olyan kiváló idegeneket akikben ily erőt sejtene, maguk közé igyekeznek csalogatni.

Nálunk szinte nyüzsg a tehetség, csak hogy vagy parlagon hever vagy elkallódik. Szellemi életünkben pedig azt a teret amely őket illetné meg, ha isteni adományukat mind maguk mind társadalmuk megbecsülné, elárasztja a nagyképű buzgondiak [stréber-ek] sáskahada akiknek merészségét „tudomány“-nak, marakodását pedig „tudományos vitá“-nak kürtölik világgá a jó pajtások meg — a nagydob.

Hogy a németnek nincs alkotó tehetsége, nem az ő hibája: amennyire telik tőle, szorgalmával igyekszik pótolni. Hogy azonban a mi tehetségeink javarésze irtózik a komoly alkotó munkától, a maguk hibája. Bűnük magukkal, övéikkel, hazájukkal szemben; merthogy bűnt nemcsak tettel hanem mulasztással is lehet elkövetni.

Tehetségeink tétlenségében bizonyára van némi része, hogy ősidő óta olyan mesterünk volt akiben nem volt független teremő erő.

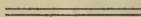
Node ha nagy példánkat értelmes tanítvány módjára akarjuk követni, ne azt akarjuk tőle megszerezni amije nincs hanem amije van, amint hogy rekedthangú jeles énektanítónak se repedtfazék módjára csengő hangját igyekszik növendéke elsajátítani hanem tudását — merthogy amarra nincs szüksége, erre meg van.

Tehetséget — hál'Istennek — nem hogy a némettől de senkitől se kell kölcsönkérnünk. Hahát nemzeti szellemünk ennek ellenére tesped, annak a következménye hogy céltalanul fecséreljük el.

Ha örök példánknak legbecsesebb és belőlünk ázsiai-voltunknál fogva leginkább hiányzó tulajdonságán: állhatatos szorgalmán bárcsak

annyira nekibuzdulnánk hogy háromnegyedrészannyit dolgoznánk komolyan: a művelt társadalomnak számottevő tagjává sőt időmultán nagy nemzeté válhatnánk.

Avvalhogy öblöstorkú nagy hazánkiai magukat és hiszékeny hiveiket nagyságunk hazug dicsőítésével áztatják, ezt a célt époly kevéssé fogják elérni amennyire nem sikerült a németnek a maga földgömbjén kívül eső világgal elhítenie hogy ő az egyedüli „Kulturnation“ — holott nemzeti teremő ereje annyira hiányos hogy e sűrűnemlegetett fogalmát se tudja máskép kifejezni mint idegen szavak kapcsolatával.

5. cikk. Nyelvünk fejlődésének mai állapota.

A nyelv az általános műveltségnek olyan eszköze amely egyszersmind alkotórésze; tehát: szerve — akár a madárnak a szárnya vagy a száguldónak [automobilnak] a hajtógépe [motorja].

Ennélfogva a fejlődés mindama korszakait amelyeken valamely nemzet általános művelődése áthalad, végig kell élnie nyelvének is.

Amikor ősi vadságából kibontakozni készülő népnek magánál műveltebb népekkel keresett érintkezésekben olyan fogalmakkal gyűlik meg a baja amelyeket nem ért, kifejezésükre eleintén megértetlenül gagyogja utánuk szavaikat amelyeket olyan jelentéssel használ aminőt belőlük hallatukkor kiérezni vél s úgy torzít el amint sejtelve sugalja s nyelve könnyebben bírja.

Haladó korában már tudva igyekszik hogy szókinsét olyan szavakkal gyarapítsa amelyeknek hiányát érzi. Ám hogy független megteremtésükhöz hiányzik az értelmessége, fejlettebb népek nyelvéből merít olykép hogy hol egyes szavaikat veszi át változatlan alakjukkal és jelentésükkel hol egyes kifejezéseiket utánozza amint tőle telik: szószerinti átfordításukkal.

Ám az utánzás e korszakában műveltségének fejlődésével lassankint megébred nyelvének szunnyadó szelleme amely mihamar új korszakot nyit meg amikor e silány munka folytatása ellen föllázadva öröken megillető uralmáért síkra száll.

Ahogypedig uralmát meg akarja valósítani, legelső tennivalója hogy a maga nemzeti szókinsét számon vegye, ennek megtörténte után pedig hogy kirekessze belőle mindazt a káros termét amely egészséges fejlődését akadályozza.

E káros termék közt a legkárosabbak: idegen *szólások* [szófüzések] és *szókapcsolatok* [„szóösszetétel“-ek] oly rideg fordításai amelyek átfordítva épen nem vagy tökéletlenül vagy helytelenül fejezik ki azt a fogalmat amelyet kifejezniük kellene, valamint idegen *szavak* olyan gyáriás utánzásai amelyek eredetijük ismerete nélkül soha életre nem keltek volna.

A nyelv éltető erejét emésztő ilyes elemekhez külső dolgozótársul szegődik az idegen szavaknak az a része amely rajta eredeti jó kifejezéseinek hátraszorításával élösködik — amíg az a másik részük amely

hiányzó eredeti kifejezéseket pótol, fejlődésének függetlenségét sodorja veszedelembe amikor velük közöséletet [szümbiózisz-t]*) folytat.

Sokatjelentő tennivalója tehát a nyelv fejlesztésének hogy a bele idegen nyelvekből átszivárgott szavak és szólások helyes jelentését és alakját gondosan megállapítva nagyon különféle értékű halmazatukból főlősleges és selejtes elemeit kivesse, használható részüket ellenben — jelentésük és alakjuk netán szükségesnek mutatkozó helyesbítésével — szókincsének kiegészítőrészeképp mindaddig megőrizze amíg — elsőrendben új életre keltett, másodrendben új fogalmakra öltött meglevő, aholpedig szükséges: újonan, mégpedig *a nyelv szellemének sugallatára* megalkotott szavakkal pótolva — lassankint szintén fölössé nem válnak.

Az ilyes tevékenységeközben folyton izmosodó nyelvszellem uralmának megvalósulásával következhet csak be a nyelv fejlődésének az az aranyos korszaka amelyben idegen szavak csak változatosság kedvéért vagy fényűzőképp csendülnek meg, mert a nyügeitől megszabadult nyelvszellem erőlködés nélkül találja s teremti meg az eléje kerülő új fogalmak és újonan hamvadzó árnyékataik kifejezésére alkalmas szavakat.

Megítélésem szerint valamint egész művelődésünk akképp nyelvünk is a 2. és 3. korszak közti átváltás [„átmenet“] állapotában senyved.

Fülünket sérteni kezdi már akárhány olyan eredeti s fordított idegen szavunk, idegenes szókapcsolatunk és szófűzésünk amelyet nem régen bámész vademberek módjára a műveltség jelensége- sőt mértékeként tiszteltünk. Sőt kelnek harcosai — bár gyéren — a 3. korszaknak is, akik a nyelvünkben nyüzsgő pogány fordításoknak hadat üzenve a magunk nemzeti szellemével megteremtett szavak és szólások meghonosításán fáradoznak — „európai“ bárbárjaink nagy vígasságára.

Olyan tudatos tevékenységre azonban amely átváltó korszakunk iméntemlített másik nagy munkájának nekitürkőzve, a nyelvünkbe férközött idegen szavak jelentésének és alakjának helyesbítésével pogány használatuk ellen szállna síkra, mindeddig nem akadt vállalkozó.

Ezen még nincs mit „nevetni a városban“.

Hadd legyen hát!...

*) Idegen növények életének olyan összefonódása amely se jelentős kárakra se tetemes hasznukra nem válik.

6. cikk. Forrásaim.

Munkámat — amint már 1. cikkemben pedzettem — *értelmes* magyar embereknek szántam. Ettől okozatosan következik hogy céloomul nyájas olvasóimnak nem megvesztegetését hanem meggyőzését tűztem ki.

Ahogy pedig e tüzetem [föladatom] megvalósításához fogok, nem szorulok — mint lakmározó honi „tudós“-aink — idegen gondolatoktól feszülő német koponyáknak lombikokon átpárolgatott bölcsességeire, hanem cikkeimben az eleven élet lombos fájáról igyekszem a tapasztalat aranyollójával metszett zöldelő galyakat összerakni.

Tárgyamról szóló munkát egyébkép vajmi soká kereshettem volna bárhol e nagy világon. Hiszen a gazdagságáról és alaposságáról méltán híres német irodalomban is mindössze két olyan sovány füzetkét sikerült kinyomoznom, amely vele — helyesebben szólva: egy-egy részével — foglalkozik. Az egyik Moers drnak „Die Form- und Begriffsveränderungen der französischen Fremdwörter im Deutschen“ [„Beilage zum Programm der Höheren Bürgerschule zu Bonn“; — Bonn, 1884.] című munkája amely — címéről is láthatóan — csupán a *francs* nyelvből átszűrődött vendégyszavakkal vesződik, és bár hiányos voltán kívül megállapítottam számos tévedését is, figyelmemet nem egy érdekes esetre terelte. A másik Eitzen-nak „Vom Missbrauch der Fremdwörter im Handel“ [Leipzig, 1894.] című műve, amely — mintahogy címe szintén jelzi tartalmát — csak a *kereskedővilág* nyelvébe ékelődött vendégyszavakról szól; ezek javarésze azonban a nagyközönséget nem érdekli; demeg a vendégyszavak átváltozásával ez a munka tüzetesen nem is foglalkozik; csak mellékesen sorol el itt-ott néhány esetet példaképen, merthogy nyíltan megvallott célja a vendégyszavaknak nem helyesbítése hanem kiirtásuk.

Hogy a világirodalomban egyebütt hiában keresnénk olyan vendégyszavak helyesbítésével foglalkozó munkát amelyeket mi magyarok használnak helytelenül, annyira természetes dolog hogy nem szorul magyarázatra. Ugyan ki vállalkoznék rá hogy olyan idegen kertben gyomláljon amelylyel a gazdája se törődik?

Nem elég hogy műveltségünk majdnem minden díszét mástól kértük kölcsön: talán gondozásukat is szomszédjainktól várnók?

Szükségem egyébkép nem volt efféle munkákra. Ha akadtam volna

ilyenekre, mindössze *kényelmesebben* végezhettem volna el tüzetemet. Aki valamivel *a maga jószántától és igazán örömet* foglalkozik, érzéke annyira megerősödik mindahhoz ami tárgyát érinti, hogy figyelmét legott megragadják olyan aprólékos jelenségek is amelyekben más embernek egyenest rájukterelt figyelme is alig akad meg. A jó kertész szeme messziről megakad a gazon és kiirtja, bármi mélyen vert gyökeret a földben.

Amha munkámmal *egytárgyú* művek közt ily szegényes választékkal kellett megelégednem, vele *rokontartalmúra* akadtam néhányra — amikor a magamét már szinte befejeztem. Ilyesféle munka volt: Dubray-nak „*Fautes de français*“ [VIII. édition, — Vienne] című könyvecskéje amely a németeknek francs beszélgetésük közben leggyakrabban megeső botlásait fűzi díszes csokorba; ezek közt pedig nem egy olyan hiba akad amelyet vendégshókép használt kifejezésén Nagy Mesterünk fényes példájára mi is elkövetünk, — továbbá a „*Langenscheidts Sachwörterbücher*“ című könyvsorozat amelynek a „*Land und Leute in Frankreich*“, — „*L. u. L. in Italien*“, — „*L. u. L. in England*“ és „*L. u. L. in Amerika*“ [Berlin-Schöneberg — 1904—1906]*) című kötetkéiben szintén akadtam helyelközzel olyan helyesbítésre amely egyik-másik vendégshavunkra odaillik...

Aki szavak használatának a helyesbítésével tüzetesen akar foglalkozni, ritkán mulaszthatja el történetük megismerését.

Munkámnak ilyes terméjéhez dús adatokra akadtam Kleinpaul drnak „*Das Fremdwort im Deutschen*“ [Leipzig, 1900.] és Harder drnak „*Werden und Wandern unserer Wörter*“ [III. Auflage, Berlin, 1906.] című kis munkájában. Nem egy érdekes adatot merítettem át Dubray-nak „*Le roman des mots*“ [Vienne, 1905.] című szellemes füzetkéjéből is. Akárhány vendégshavunk érdekes történetére pedig Schelernek „*Dictionnaire d'étymologie française*“ [Bruxelles-Paris, 1888.] című munkájában bukkantam.

Olyan különös gyűjtések közül amelyek egyik-másik idegen nyelvből hozzánkkerült szavakat szedtek össze, Kovács: „*Latin elemek a magyar nyelvben*“ [Budapest, 1892.], Kőrösi: „*Olasz kölcsönszók*“ [„*Magyar Nyelvőr*“, XIII—XVI. köt.] és Melich: „*Német vendégshók*“ [„*Magyar Nyelvőr*“, XXIV. köt.] című becses sorozatait lapoztam át, és mindegyikükben akadtam néhány [5—8] szó eredetének olyan érdekes magyarázatára amely munkám értékét tetemesen növeli.

Könyvem terméjének legjelentősebb részét francs, angol és olasz vendégshóink közül markoltam össze. Francs szavak jelentésének és alakjának megállapításánál legjobb hasznát vettem a „*La Grande*

*) Csodabogar nélkül persze — bármily értékes egyébkép — ilyesféle német munka nem lehet meg. Így péld. a „*Land und Leute in Frankreich*“ 166. oldalán az az érdekes megjegyzés olvasható hogy: „*Uebrigens grüssen sich Bekannte auf der Strasse nach Einbruch der Dunkelheit nicht*“, [Ismerősök egyébkép alkonyat után nem üdvözlik egymást.] Ezt azonban a könyv írója vagy álmában tapasztalhatta vagy a mulató aranyos fiatalságnál — amikor nem akar egymásnak köszöntésével *alkalmatlankodni*. Amde ily esetben ez nem holmi magaféle [„*európaias*“ magyarsággal: „*különleges*“] francs hanem: nemzetközi szokás. Németünk megjegyzését kíváltkép érdekessé teszi hogy Párisban az úriközönség este sokkal sűrűbben kavarg a boulevardokon mint nappal és sokkal több szertartással üdvözlí egymást mintahogy bárhol másutt a művelt világban tapasztalható.

Encyclopédie" [Paris, I—XXXI. köt.], Littré: „Dictionnaire de la Langue Française" [Paris, 1863—1869., — I—II. köt.], Larousse: „Grand Dictionnaire Universel du XIX. Siècle" [Paris, I—XVII. köt.], a „Nouveau Larousse Illustré" [Paris, I—VII. köt. és Supplém.], a „Petit Larousse Illustré" [Paris, 1906.] Hatzfeld et Darmesteter: „Dictionnaire Général de la Langue Française [Paris, I—II. köt.] című, továbbá Littré [Paris] valamint Larive et Fleury [Paris] ismeretterjesztő kisszótárainak; angol szavakénál Murray: „A New English Dictionary of Historical Principles" [Oxford, 1888—1908., — I—VII. köt.], a „Webster's Imperial Dictionary of the English Language" [Chicago, 1905—1906.], Gilman, Peck & Colby: „The New International Encyclopaedia" [New York, 1904., — I—VI. köt.] és a „Standard Dictionary of the English Language" [New York and London, I—II. köt.] című, végül olaszokénál: Boccardo: „Nuova Enciclopedia Italiana" [Torino, 1875—1888., — I—XXIII. köt.], Fanfani: „Vocabulario della Lingua Italiana" [Firenze, 1885.] és Petrocchi: „Nòvo Dizionario Universale della Lingua Italiana" [Milano, 1887., — I—II. köt.] című hasonlótárgyú munkáinak.

Helyesbíteni valót persze találtam akárhányszor ezekben a kitűnő forrásokban is, mert — mint aki semmiféle földi tekintély tévedetlenségéhez [eur.: „csalatkozhatatlanságában"] nem bízom — egyiküknek se hittem el semmit amíg adataikat más forrásokéval egybevetve s a magam szerény ítélőképeségével megbíralva helyességükről meg nem győződtem. Erről is látszik hogy nem vagyok tudós.

Kivált magyar tudósaknak semmikép nem volnék való, mert honi „tudós“-aink tevékenysége — egyébre mint a szabály megerősítésére alig alkalmas kivételekkel — az idézés és a válogatás.

Én pedig figyeltem és gondolkoztam. Nem is lebeg hát munkámnak a szövedéke — mintahogy a mi „tudományos" munkáinkban látjuk — kis- és nagyhirű német tudósok rakásrahányt véleményeinek sivár buckái fölött rezgő csalóka délibábkép. Én bizony azokat a szakmunkákat amelyekből a szavaim jelentésének és alakjának megállapításához szükséges *ismereteket* merítettem, meg se nevezem, merthogy *magam* — amint már említettem — nem tekintélyükre hanem tartalmukra támaszkodom, *nyájas olvasómat* pedig e könyvek címe aligha érdekli.

Nem mulasztom el azonban persze olyan forrásaim megnevezését amelyekből *véleményt* vagy *gondolatot* idézek.

Nem fárasztom nyájas olvasómat véleményem alakulásának ismeretetésével sem amit nálunk sokan azért tesznek oly szívesen, hogy idegen termék értelmetlen összehalmozásában rejlő szemfényvesztő munkásságuk silányvoltát mesterséges kötelességérzélgéssel [furcsa honi szólás szerint: „lelkiismereteskedéssel"*)] palástolják.

Ha dolgozom [eur.: „műhelyem"] akaszt [„függöny“-ét] egyszerű máskor félrehúszom — mint péld. amikor egyik lógós cikkemben a „coupé" szó jelentését fejtegetem — mindig csak olyankor teszem amikor úgy vélem hogy munkám szerkezete is érdekelheti olvasómat.

Pedigbizony akárhányszor akádtam olyan szavakra amelyek valódi jelentését egészen megnyugtató bizonyossággal csak négy-öt idegen

*) Lelkiismeret = kötelességérzet. Lelkiismeretes = kötelességérző.

szakmunka eltérő sőt akárhányszor egymással ellenkező adatainak egybevetésével dönthettem el. Szakbeli munkákról szólva, ilyeneknek persze ehelyütt nem ismeret- és szótárakat hanem természetrajzi, történeti, művelődéstörténeti s másefféle tudományos műveket értek. Ha munkám ilyes forrásait végig akarnám sorolni, címeikből bizonyára telnék jó öt oldalra való. Ilyen szakmunka volt például a többi közt az a három francs és ugyanannyi angol nagy főzőkönyv [eur.: „szakácskönyv“] is, ahonnan olyan helytelen szóhasználatokat állapítottam meg amelyekre figyelmemet részint az élet részint más munkákban olvasott megjegyzések terelték.

Am vajmi gyakran megesett hogy az eleven élet bővizű forrásán kívül épenséggel nem akadt segítségem. Sőt akárhány kérdést más eszköz híján a magam pusztá nyelvérzékevel kellett megfejtenem.

És bizony hol az eleven élet hol a magam természetes érzéke nem egy tekintélyes forrás zavaros voltát tárta elem.

Azokat az adataimat persze amelyeket megfigyeléssel és kérdezősködéssel az életből gyűjtöttem össze, szintén könnyű szerrel megcáfolhatja bárki hazai nyelvtanítók sőt nálunk megtelepedett külföldi úriemberek véleményével. Hanemhogy aztán e cáfolatok mennyire illetékesek, más kérdés.

E kijelentésem nem ütközhet meg senki akinek volt rá alkalmam hogy megfigyelje, megtelepedett francsaink és angolaink honinyelvét néhány évi ittartózkodásuk után milyen szépen poshasztja el a mi gyönyörű közösgüyes osztrák-magyar francsosságunk és keleteurópai angolosságunk. Aztánmeg az élet napról-napra vet színre olyan szavakat amelyeket honi idegeneink nem ismernek, bármennyire műveltek egyébkép. Én csak olyan eleven forrásokat használtam akik hozzájuk intézett kérdéseimre teljes tájékozottsággal meg tudtak felelni anélkül-hogy válaszuk terméjét Brockhaus vagy Meyer ismerettáraiból kellett volna előhalásznuiuk, ahol egyébkép hiában keresték volna. Munkámba iktatott magyarázataikat — épügymint hazájukban széltén használt akárhány uj idegen kifejezést — tehát hiában keresné akárki bárminő nyomtatott munkában. Hány uj szónak kell néha tízévekig várnia amíg észrevevődik!

Ezt egyébkép természetesnek kell megismernünk, amint megmondjuk, mekkora munkát kell végezniük a szó- és ismerettárak szerkesztőinek, meghogy ily művek adatait jobbra könyv- és ujság-molyok szedik össze, ezek pedig akárhányszor lombikokból szűrik le mit kelljen valamely szónak jelenteni, s a következetesség örök törvényei szerint döntik el hogyan kell egyik-másik szót kiejteni. Rengeteg tudományukat azonban ugyangyakran halomra dönti az élet amelyet e tudós urak közül vajmi sokan csak ablakukon keresztül ismernek.

Ez magyarázza meg hogy ily munkák közül a legtekintélyesebbek is, amelyek a tudomány, művészet, irodalom és ipar terén a haladás legujabb vívmányait olyan alapossággal ismertetik aminővel elvitathatatlan elismerésre szereznek érdemet: a mindennapi élet legelemibb változásait csak tízévek multán észlelik. Alig találtam akár szótárt akár ismerettárt amelyben a részint száz- részint tízévek előtt viselt „pourpoint“-eken, „haut-de-chausse“-okon, „spencer“-eken és „quaker“-eken

kívül tízévek óta viselt férfikabátaink tízévek óta használt nevei megtalálhatók volnának; ahol pedig itt-ott előfordulnak, jobbra olyan vaskos tájékozatlanságra vallanak hogy az embernek szinte megáll az esze, mikép eshetik meg hogy olyan mindennapi dolgot amelyet minden közepesen művelt ember tud, éppen csak olyanok nem ismernek akik munkájukkal oktatni akarnak.

Akárhányszor bukkanunk efféle munkákban olyan magyarázatra is amelyen megérzik, hogy a dolgozótárstól sehogyse vagy tökéletlenül vagy félre értett idegennyelvű ismertetés fordítása. Hogyan okuljon mármost efféle tudományon a jámbor olvasóközönség?

Kiváltképpen szótárból hogyan ismerhesse meg valaki idegen szó valódi szabatos jelentését, holott ugyanazt az eredeti jelentést kifejező szavak időmultával egyes nyelveken más-más fogalomcsoportok kicsucsalódásának [eur.: „kijegecedésének“(*)] középpontjává váltak, s ennél fogva művelt nyelvek szavai közt az egyetjelentő [eur.: „azonos jelentésű“ vagy „egyenlő értékű“] kifejezések szinte ritkaságszámba mennek?

Gyakori ilyes munkákban a sekélyesség [eur.: „fölületesség“] is. Tessék péld. a cardon szót végigkeresni valamennyi efféle német és magyar munkában: az egyik „vad árticsóká“-nak, a másik „spanyol árticsóká“-nak, a harmadik nem tudom minek nevezi, holott a cardon épenséggel nem árticsóka hanem csak vele rokon bogáncsfaj, nem is vad merthogy jobbra üvegházban tenyésztik, nem is okvetetlenül spanyol mert a spanyol csak egyik faja a sok közül.**)

Az olyan kutatásnak egyébképp amely a vendégszavak valódi jelentésének s alakjának kiderítésére törekszik, a német szó- és ismerettárak bizvást fertős forrásainak mondhatók, mert Németország valóságos gyári telepe az olyan idegennyelvű „nemzetközi“ szavaknak amelyeket a német nyelv uralmának határain kívül sehol a világon nem ismernek. A német nyelvtudomány ilyes idegennyelvű termékeit azután épúgy-mint a valódi idegen szavak egész sorához Németföldön tapadt jelentéseket a német szépen beiktatja „Wörterbuch“-jaiba, s ilyképp persze nemcsak a maga közönsége számára hanem a miénkére is végighamisítja az idegen nyelveket. Az efféle hamisításnak pedig se szeri se száma se határa. Így péld. a germán alkotó szellem nem elégedett meg vele hogy a francs „par force“ [erőszakkal] szavakkal megteremtette az ő

) A hellén krüsztallosz szó ugyan jeget jelentett, majd hasonlóságánál fogva egyéb áttetsző tárgyat is. Ettől azonban épenséggel nem következik sem az hogy a magyar ember a „hegyi kristály“-t a maga könnyebbségére nem mondhatja „ristály“-nak,) sem az hogy akár e szót akár furcsaképp magyar visszaját [a „jegec“-et] olyan fogalomra borítsa amelyhez áttetsző tárgyaknál gyakrabban tartoznak egyébfélék, holott a maga lábán járva helyesebben fejezheti ki. „Jegec“ helyett péld. bátran mondhat „csucsal“-t, „kijegecedés“ helyett „kicsucsalódás“-t.

**) A „cardon“-ról és fajairól I. szótáramban szólok tüzetesen.

•) Kacagnivaló „bárbárság“ — ugye, tisztelt „európai“ uraim? Merthogy ez a hangtorlódás nem sérti semmiféle árja nyelv szellemét; nincs hát rá példa hogy e szón más nyelv végzett volna el ilyes műveletet a mi számunkra. Pedighát ahol az efféle torlódás alkalmatlan, nem egészen példátlan az ilyes bárbárság. Így péld. az angol a hellén Pszühé nevet, amelyet latinosan „Psyche“-nek ír: „Szájki“-nak, a hellénből gyártott „pneumatic“ szót, amelyet gumis futókerékre [eur.: „bicikli“-re] ért: „nyumetik“-nak ejti ki.

„Parforcejagd“-ját, amely szerinte „falkásvadászat“-ot [eur. értelmes-séggel: „falkavadászat“-ot] jelent, sőt még avval se hogy e kifejezést szótárai legnagyobb része rátukmálta a francs nyelvre, hanem átfordította ezt az álfrancs kifejezést angolra is és akárhány „Englisch-deutsches Wörterbuch“-ja ajándékozta meg az angol nyelvet a „perforce-hunting“ kifejezéssel.*)

A francs chaudeau (sódó) szót — amely a német s ennél fogva a magyar szó- és ismerettárak szerint is „sódó“-nak olvasandó — a francs ma csupán forró tejjel leöntött vaniliás mártásra érti. A német valamint következőképp a magyar ismeretterjesztő művek ellenben ehelyett háromféle más jelentését tanítják. Szerintük: 1., Weinschaumtunke és boros mártás, — 2., Weinsuppe és borleves, — 3., Glühtrank és meleg bor. E három dolog közül pedig a francs a boros mártásnak soha hírét se hallotta, a borlevesnek csupán „soupe au vin“ (szup ó veõfi) néven és csak parasztjai körében van kelete, a meleg bor néven emlegetett vadászitalt pedig nem „meleg víz“-nek hanem „meleg bor“-nak: „vin chaud“-nak (veõfi só-nak) hívja.

Nemegy remekére akad az ember igen előkelő német munkákban a fordító művészetnek is. Így péld. egyik igen tekintélyes német „Fremdwörterbuch“-ban az angol „horse guards“ [lovas őrség] szónál amelynek a kiejtése e szótár szerint: „Hohrs Gard“, jelentése pedig: „berittene Horde“ [lovas csorda]. Am így ejtve az angol „rekedt őrség“-re értené s „hoarse guard“-nak írná. Nem sok találékonyságra van szükségünk hogy e „művészi fordítás“ [eur.: „műfordítás“] gondolatfűzését kiderítsük, ha tudjuk hogy Németországban mindenki ismeri a francs „garde du corps“ kifejezést amely „berittene Leibwache“-t [lovas testőrséget] jelent. Nomost: ebből napnál világosabb hogy „garde“ = beritten. S a „horse“? Hátvajjon ki nem ismer rá első pillantással a német „Horde“ szóra?

Mindebből pedig az a tanulság hogy — bár a némettől sok szép, jó és hasznos dolgot tanulhatunk — idegen nyelveket és idegen szavakat ne tőlük tanuljunk, mintahogy nem tőlük tanulunk — öltözködni sem . . .

Hát bizony cifra egy „műveltség“ az amelyet a mi „európai“-askodó bárbárjaink ilyes „tudományos“ forrásokból azért szívnak magukba hogy egymás szertelen előkelőségén kábuldozhassanak.

Az efféle szótári műveltség forrásai bőven bugyognak persze hazánk földjén is. Így például egyikükből megtanulhatjuk azt az érdekes dolgot mikép válik a látogatókabát [redingote] felöltővé [paletot-vá]? Amikor a francs-magyar szótáros a redingote-hoz ér — amelyről persze sejtelve sincs hogy mi fán terem — megkeresi a „Fremdwörterbuch“-ban, ahonnan örömmel böngész ki hogy németül: „Gehrock“ [nyilván merthogy a német aki otthon házikáiban gunnyaszt, olyankor ölti magára amikor hazulról elmegy]. Nomost: gehen = menni; bizonyára:

*) Valódi francs és angol kifejezése megtalálható I. szótáramban. [Munkám végén három vendégszótár van: Az első: helytelen jelentéssel, a második: helytelen alakkal használt, a harmadik: közkeletű angol vendégszavaink tára. Amikor munkám szövegében (szövegében) hivatkozom valamelyikükre, rövidség okától sorrendjük szerint „I.“, „II.“, „III. szótár“-nak mondom őket.]

hazulról elmenni. [Nagyon helyes, szótáros uram!] Dehát mi a fenének ölt valaki kabátot, ha hazulról elmegy? Taláncsak nem ül otthon ingujjban? Ejnye no: hát bizonyára mert hűvös odakint az idő s megfáznék ha nem öltene . . felsőkabátot! Szótáros urunk vidám heürekázással homlokára csap és lelkendezve iktatja munkájába hogy: „redingote, f., felöltő.“

A szótári műveltség édestestvére: az *ismerettári műveltség*. Ennek a megnyilatkozása péld., hogy az olyan S alakú karospadot [furcsául: pamlagot] amelyet a francs „vis-à-vis“-nak nevez, az „európai“ magyar causeuse-nek hívja, merthogy francs szómagyarázó munkákban mindegyikük mint „petit canapé pour deux personnes“ [két személynek szánt kis karospad] szerepel.*) [A „causeuse“ szó helyes jelentésének magyarázata megtalálható I. szótáramban.]

Amha valaki arra a dicsőségre áhitozik hogy nevét úritársaságunk egy hétig a száján hordja: hívja a „vis-à-vist“-t vagy a „causeuse“-t igazi nevén. Legalább ennyi ideig bizonyára elmulatnak „tudatlanság“-án.

*) Sőt hallottam itthon „causeuse“-nek emlegetni a [nálunk néhol fogadóteremben, leggyakrabban azonban várócsarnokban található] kerek divánt is [amelyet a német „Runddivan“-nak s így az „európai“ magyar persze „körpamlag“-nak hív, én pedig „körbenülő“-nek, egyszerűsítve: „körbülő“-nek neveznék]. E kerek [eur.: gömbölyű] divánt — amely alighanem Amerikából vagy Nagybritországból került hozzánk — a német szótári tudomány francsul hol „milieu“-nek hol „pouf“-nak, a magyar úritársaság pedig „rondeau“-nak mondja, holott a francs — akinek honában vajmi ritkán látható — csak angol-nevén mint „centrelanch“-t ismeri [s nevét („szentr-léjns“ helyett) „szentr-láns“-nak vagy „szentr-laõns“-nak ejti], a „pouf“-ot pedig ülpárnára érti ugyan, a „milieu“-t meg a „rondeau“-t azonban épen semmi ilyesfélére. Csupán példaképen említtem itt meg — ilyesféle magyarázatokkal munkám élvezhetőségét nem akarom rontani — azoknak a bíráló uraknak a szíves megnyugtatóására akik e kifejezésnek akár létét akár most ismertetett jelentését avagy kiejtését kétségbevonják, merthogy nem találják meg se német se francs se angol szótárban [legújabb-ban sem], hogy nyomtatva ezt a szót magam sem láttam, mert egészen újkeletű angol tájszóval, a [puska ágyát jelentő] „lanch“-sel alkotott vadonatu] kifejezés. *Erre* a „lanch“ szóra magam is csak egy nagy új angol tájszótárban [Wright: „The English Dialect Dictionary“, London & New York, 1905. — III. k., 514. o.] tudtam ráakadni, ahol amiatt kerestem mert a „centre-lanch“ jelentését a [francs „lancer“ (lendíteni, röptíteni) szótól eredő és „láns“-nak vagy „laõns“-nak olvasandó] jól ismert angol „lanch“ vagy „launch“ [hosszu mentőcsónak] szóval sehogy se tudtam kapcsolatba hozni. A puska ágyához pedig körbülőnk határozottan hasonlít. Emiatt hiszem hogy a „centre-lanch“ kifejezés második része egy a „léjns“-nek olvasott dorsetshire-i „lanch“ szóval.

7. cikk. Miért jelzem az idegen szavak kiejtését úgy amint jelzem?

Nyájas olvasóim gyér sorában bizonyára sokan fognak akadni, akik szokatlanságuk miatt megütköznek azokon a jelzéseken amelyekkel az idegen szavaknak — amennyire lehet — helyes kiejtésüket igyekszem kifejezni, merthogy épenséggel nem ragaszkodom azokhoz a „magyar“ jelzésekhez amelyeket a mi „európai“ lelkű „tudós“-aink szabállyá avattak.

Olykép is alkalmasint sokan fognak vélekedni hogy hiábavaló szőrszálhasogatást művelek kiejtésük árnyéklatainak gondos megkülönböztetésével, merthogy az idegen szavakkal munkám csak mint vendég-szavakkal foglalkozik, márpedig ezeket jobbára olyanok szedik ajkukra akiknek ilyes- megkülönböztetéshez semmi érzékük. Ezeknek a nyájas olvasóimnak avval a kérdéssel felelek, hogy vajjon nem helyesebb-e ha olyan gondos megkülönböztetésekkel törődünk amelyekben van nyelvszellem — noha idegen, mintha pusztá tájékozatlanságtól eredő olyan tévedésekhez sőt gyakran olyan gondatlan megkülönböztetésekhez ragaszkodunk amelyekkel épen semmi vagy olyasféle nyelvszellem nyilvánul meg hogy egy csapással akárhányszor két nyelv szellemére mér pofont: egyet a vendégszó ősi nyelvére, egyet a magunkééra.

A tagadásnak e szikes mezején tehát csak a megrögzött tudatlanság álmos dáiái verhetnek sátrat, akiknek megnyugtatósára egyébkép ünnepiesen kijelentem hogy eszem ágában sincs művelt közönségüinktől olyasmit követeljek hogy vendégszavaink kiejtését ugyan bemagolja mintaminőnek e munkámban helyesnek jelzem. Az én ázsiai eszem járása épen az ellenkezőre hajlik, mert én ammondó vagyok hogy értelmes és jóízű embernek ki kell rekeszteni a maga „szókincs“-éből minden olyan kifejezést amelynek akár *helyes* jelentésével akár *helyes* kiejtésével nem tud megbékülni, mert ez legékesebbenszólo bizonyossága hogy az a kifejezés *nem neki való*.

Tájékoztatásaimnak bizonyára jó hasznát vehetik olyanok is akik egyik-másik idegen nyelven valamennyire jártasak ámde rossz tanítójuk volt vagy rossz tanulók voltak, vagy akiknek egykori jó kiejtése a mindenfelől hallott helytelen példát sínli. De nem vallja talán kárukat olyan művelt magyar ember sem aki anyanyelvén kívül más nyelvet nem ismer, ha emitt-amott útraigazítom . . .

Annak a kérdésnek az eldöntésén hogy olyan nyelven ahol különféle kiejtések dívnak, melyiket jelezsem közülök? — épséggel nem sokat kellett a fejemet törnöm.

Ha erre a kérdésre azt felelném amit helyemen nyilván legtöbb honi „irodalmár“-unk: hogy „természetesen“ az „irodalmi kiejtés“-t, józaneszű ember bizonyára ép oly kevésbé értené meg mint — jómagam.

Merthát odáig elérek az eszemmel hogy azoknak a kifejezéseknek az összességét amelyeket az irodalom használ: „irodalmi“ írómodornak szokás híni, megkülönböztetésül más [népies, táj- sat.] modoroktól amelyektől kivált avval tér el hogy úgy senki se szok beszélni.

A nyilván ennek a kifejezésnek a kaptájára készült „irodalmi kiejtés“-t azonban semmikép nem értem. Ez olyan kiejtés volna, amelylyel [azokon az idegeneken kívül akikkel el lehet hitetni hogy van ilyen] nem beszél sem az irodalom amely egyáltalán nem beszél, se más. Tehát olyan *kiejtés* amilyennel senki nem *beszél*!*)

Hogy ez a képtelen fogalom kinek a hevült agyából pattant ki, nem tudom. Szinte lehetetlenségnek vélem azonban hogy másnak mint németnek vagy magyar „európai“-nak a koponyájában termett legyen meg: annyira rávall arra a teutondi észjárásra amely a nagy mindenséget számozott kockákra taglalja s olyankor is megajándékozza őket névvel amikor tartalmuk semmi egyéb mint: puszta lég.

Az „irodalmi kiejtés“ tehát olyan holtanszületett fogalom amelynek bölcsője s egyben sírja is: a német agyvelő. Az pedig amit a germán kisvilág [mikrokozmosz] mint holt szabályokon épülendhetett képzeleti nyelvezetet — ezt ugyebizony előkelően megmondtam? — őriz egyik légtől elzárt fiókocskájában, a nagyvilágban [makrokozmoszban] egészen más alakot ölt mint a kiejtésnek a művelt közönség javarésztől elfogadott modja.

Valamelyes jelentősége egyébkép e kérdésnek jobbára csak francs és angol vendégszavaink körében van. Ám itt sincsenek nagy eltérések.

Francsország értelmiségének a zöme párisi, Britországé pedig londoni kiejtéssel beszél. Emiatt jelzem munkámban ezek modját, mégpedig annál inkább mert e kiejtések folyton tágabb kört hódítanak hazájukban, a vidéki ellenben mindszerűkebbre szorul; az „irodalmi“ pedig csak a holdban uralkodik.

A párisi kiejtés egyik-másik vidéki francs kiejtéstől kiváltkép avval tér el, hogy olyik szóban az *es* szótag amott „é“-nek cseng amikor itt „ee“-nek ejtik, mint péld. a „tous les trois“ [mindahárom] kifejezésben amelyet párisi kiejtéssel „tu *lé* troá“-nak, a némettől „irodalmi“-vá avatott vidékivel ellenben „tu *lee* troá“-nak szokás olvasni.

Az orrhangos szótagoknak a párisinál észlelhető olyas mély kiejtése hogy péld. a „divan“ [diván] szó csengése szinte közelebb esik a „divaon“-hoz, a „genre“ [modor] szóé a „zsaoŋr“-hoz, a „main“ [kéz]

*) Aki szavakon szeret nyargalászni, ez ellen bizonyára avval a megjegyzéssel tiltakozik hogy: hiszen az írómodor sem az „irodalom“ hanem az íróvilág modora; ezt [az íróvilágot] kell hát érteni az „irodalmi kiejtés“ művelőjének is. Ám legyen! Csak tessék aztán az „íróvilág“ kiejtését megállapítani azokról a kiejtésekről amelyeket debreceni, szegedi, eperjesi, sepsiszentgyörgyi s budapest-terézvárosi íróink ajkáról elleshetünk!

szóé a „ma^oñ“-hoz, a „prince“ [herceg] szóé a „pra^oñsz“-hoz mint a „diva^oñ“-, „zsa^oñ“-, „me^oñ“-, „pre^oñsz“-höz, alig mondható egyébnek mint árnyéklatnak,*) amelynek szemléltetése végett pedig nem akarok a szokástól annyira eltérni hogy e mélyebb hangokat jelezzem.

Még csekélyebb a jelentősége annak az árnyékolásnak amelyet a teli-
vérű párisi hellyel-közzel az „a“ betűvel művel amikor „á“ helyett „e“-nek ejti, mint péld. ahogy a „Madame“ szót „Medem“-nek, „Paris“-t „Peri“-nek, az „absolument“ szót „epszölüma^oñ“-nak mondja. Talán nem tévedek avval a sejtelmekkel hogy ez az árnyéklat voltaképp semmi egyéb mint angoloskodó előkelőkódés. Olyasféle párisiasságok pedig mint az „avenue“ [fasor] szónak „ám^onü“-vé, az „illustré“-ének [képes-nek] „ilüszkré“-vé torzítása: — úri társaságban nem tapasztalhatók.

A londoni kiejtés a vidékitől legfűlbeszököbbben az „u“ [s néhány vele itt-ott egyenlően csengő más] betű olvasásával tér el olyképp hogy nem „ö“-nek hanem „a“-nak mondja. A művelt londoni ajkán tehát a vidéken „klöb“-nek kiejtett „club“ szó „klab“-nak csendül meg.**) ***)

A londoni kiejtés folytonos terjedésének alig hivatkozhatnám éke-
sebben szóló bizonyosságára minthogy mainapság meghódította már Éjszak-Amerika úri társaságának az elejét is — az egyedül igazinak és helyesnek a maga angol nyelvét és kiejtését hirdető yankee nemzeti tanítás nagy keserűségére.

Ámha e tanítás tekintélye mamár otthon is ennyire megrendült, bizonyára senkisémm ütközhet meg rajta ha mint elfogulatlan idegen az ősi angol tanítást fogadom el hitelesnek. Bármennyire átérzem hát hogy idegen embernek az ősi angol nyelvtől — kivált bonyolódott írómodok és nehezen kiejthető magukféle [különleges] hangok egyszerűségével — akárhányszor tetemesen eltérő amerikai kiejtés a tősgyökeres angolnál könnyebben esik, az előbbi hitelesnek csupán az odaváló tulajdonnevekre ismerem el, ám itt — később ismertetendő elvemhez híven — egész teljességével. New York város nevét tehát nem európai angolossággal „Nyu J^oók“-nak hanem amerikaiasan „Nu J^oók“-nak jelzem.

A kiejtés modját — amint már e cikkem elején pedzettem — hamisítatlan magyarossággal igyekszem ismertetni. Ám hogy a jelzésnek ez a modja nálunk mindeddig ismeretlen, szükségesnek látom annak a

*) Amikor tehát XIV. Lajos király Maintenon (Me^oñtönöñ) asszony csillagának föl-
tűntével Montespan asszonyt elhanyagolta, a párisinak mindössze alig észrevehető
hamvazattal kellett királya új kegyeltjének a nevét elváltoztatni, hogy elmén „Mme
Maintenant“-nak (Mádám Me^oñtóna^oñ — Mostani Asszony-nak) hívja.

**) A londoni kiejtésnek az a másik számbavehető eltérése, hogy az „a“ betűt
egyik-másik [péld. az „ant“, az „ask“, az „ass“] szótagban „e“ helyett „á“-nak, tehát
péld. az „ass“ szótagot nem „esz“-nek hanem „ász“-nak olvassa, munkámban — ahogy
tudom — mindössze egyetlen szónál kerülhetne szóba, merthogy angol vendégzavaink
közt — ha nem tévedek — ezen az egyen kívül nem akad olyan amelyben ilyes „a“
betű előfordul.

***) Nálunk persze, merthogy hozzánk — épúgy mint Németországba — legnagyobb
számmal a londoniaknál olcsóbb vidéki „miss“ ek sereglenek, a némettől — alighanem
az ő tanításuk nyomán — „irodalmi“-vá avatott ősi vidéki kiejtés az uralkodó. Ám az
„európai“ magyar nemcsak emiatt kíséri kicsinylő ajkbigyesztéssel a londoni kiejtést.
Ő sokkal magasabbról ítéli meg a kérdést, merthogy az ő élelmes vidéki „miss“-e
avval teszi lóvá hogy a maga kiejtését az angol „előkelő világ“ kiejtésének hireszteli.
Márpedig van-e széles e hazában ember aki „előkelő“ nem akarna lenni?

megjegyzését hogy mert betűink közt sem „ä“-t se „ck“-t, — „ch“-t, — „sch“-t, — „qu“-t, — „x“-et, — „y“-t nem ismerék, a nálunk efféle betűkkel megszokott „magyaros“ jelzéssel szakítok s az imént elsorolt betűk helyett az „ee“, — „kk“, — „h“ vagy „hh“, — „s“, — „kv“, — „ksz“ — és „i“ betűket használom. Sőt szíves figyelmére ajánlom nyájas olvasómnak azt is hogy magyar ember az „a“, „ae“, „oe“, „ie“ betűket nem „á“-nak, „ee“-nek, „ö“-nek és „í“-nek, hanem „a“-nak, „a-e“-nek, „o-e“-nek és „i-e“-nek olvassa; amikor tehát a „club“ szó kiejtését „klub“-nak, a „maestro“ szóét „maesztro“-nak, a „bohème“-ét „boem“-nek, a „Niel“ névét „Niel“-nek jelzem, e jelzések nem „kláb“-ot, „meesztro“-t, „bööm“-öt, „Níl“-t jelentenek.

A magunk megszokott betűsorát egyéb jelzésekkel csupán olyan kiejtések ismertetése végett toldom meg amelyek — merthogy nyelvünkben nem fordulnak elő — közönséges betűjeleinkkel nem fejezhetők ki. E jelzéseim a következők:

a = rövid „á“ [mintahogy a palóc a „madár“, a francs a „salon“ szóban az „a“ betűt olvassa], —

ao [francs szavakban] = a végén „o“-ra kanyarodó hosszú „a“ [mintahogy a palóc a „madár“ szóban az „á“ betűt, a francs a „rente“ szóban az első „e“-t ejti], —

a [angol szavakban] = az előbbtől alig észrevehető árnyéklattal különböző hosszú hang [mint a „Kálmán“ szó palócos kiejtésében az „ál“ avagy az angol „all right“ vagy „walkover“ kifejezésben az „al“ szótagra eső hang], —

ao [angol szavakban] = az előbbinél [„r“ betű előtt] valamivel mélyebbre szálló hosszú hang [aminőnek az angol „lord“ szóban az „o“ betű hangzik], —

ee = hosszú „e“ [mintahogy a magyar ember az „erre“ szóban az első „e“ betűt, a francs pedig az „affaire“ szóban az „ai“ betűket ejti], —

e = rövid „é“ [valamennyire hasonlóan mintahogy nálunk némely vidéken az „e“ betűt a kenyér, petty, seprű szavakban ejtik, és úgy mintahogy a francs „élégant“ szóban az „é“ betűk csengnek], —

eo [francs szavakban] a végén „ö“-be átcsapó se hosszú se rövid „e“ hang [amint a „chagrin“ szóban az „i“ betű ejtendő], —

eo [francs szavakban] = az „e“ hang zamatjával megcsendülő „ö“-höz hasonló [egyetlen] hosszú hang [mintahogy a „coeur“ szóban az „oeu“ betűk hangzanak], —

oaj [francs szavakban] = az „oa“ végén „ö“ hangot szinte csak sejtető ismert hanghullám [aminőn a francs a „royal“ szó „oy“ betűinek kiejtésekor siklik végig], —

h [német szavakban] = lágy „h“ hang [ahogy a „Mädchen“ szóban a „ch“ cseng], —

n [francs szavakban] = az orrból hangzó „n“ [mint a francs „allons“ szóban], —

t^{zsr} [angol szavakban] = ahogy az angol a „tr“ betűket ejti [péld. a „trust“ szóban], —

t és *d* [angol szavakban] = az angolul egyaránt „th“-vel írt kemény és lágy pösze hangok amelyeket a legtöbb idegen — bármily folyékonyan beszél egyébkép angolul — semmiképen se bir megtanulni,

nyilván mert mind könyveiben mind tanítóiban hiányzik hol az az értelmesség hol az a gondosság hol mindakettő, amellyel megfigyelhetnék és megmagyarázhatnák hogy ezeket az ördögös hangokat hogyan lehet igazi mivoltukban összemesterkedni. Pedig ennek a titka nagyon egyszerű. Ha megfigyeljük, miképen ejtjük ki az „sz” és „z” betűket, úgy találjuk hogy fogsorainkat egymáshoz közelítve, az alsónak középső fogaink közé eső réseit alul [ínyünk fölött] nyelvünk hegyével gyöngén elfödjük s [alsó fogsorunk] födetlenül maradó felső közein végigfujunk. Ha e fújáshoz a levegőt szánk üregéből toljuk ki, sziszegésünk „sz”-nek, ha gégénkből, „z”-nek hangzik. Ha mármost nyelvünk hegyét — ahelyetthogy alsó fogsorunk mögé raknók — felső fogsorunk alá toljuk annyira hogy valamennyi metsző fogunkat gyöngén érintse s megkíséreljük előbb az „sz” aztán a „z” kiejtésénél megszokott sziszegést és zizegést: e hangok nem alsó hanem felső fogsorunk közein hatolnak át és nem „sz”-nek és „z”-nek, hanem — ha szánkából fujtunk — kemény vagy — ha gégénkből — lágy angol „th”-nek hangzanak. Ez pedig époly kevéssé „sz” és „z” mintahogy nem „tsz” és „dz”. E foghegyről kiejtett hangokat egyébkép nálunk egyik-másik magaféle nyelvhibával sínlődő zsidó polgártársunk szokta leghívebben eltalálni, azonban többnyire csak a német nyelvet angolosítja meg velük, amikor péld. a körülte settenkedő kávéselegénynek odaszól hogy: **Die Kellner, geben Die mir ein Glat Tuckerwatter, aber dehr düt!** [Hej legény, hozzon egy pohár cukrosvizet, de jó édes legyen ám!]

Szintén *t*-vel jelzem a spanyol szavakban az „e” és „i” betűk előtt „c”-vel, egyebütt „z”-vel írt azt a pösze hangot amelynek kiejtése alig észrevehető árnyéklattal különbözik a keményen csengő angol „th”-től, mint például a nálunk német modra „Xeres”-nek írt és „Kszeeresz”-nek olvasott *Je re z* szóban, amelyet a spanyol „Heret”-nek olvas.

A futtukban kiejtett valamint az elmosódó hangokat apró betűkkel írom mintahogy ilyes francs és angol hangok olvasását a német is jelzi.

Efféle hangok azonban nemcsak ebben a két nyelvben akadnak mint péld. a francs genre (zsa^oñr), vagy az angol „smoking” (szm^oking), dollar (dal^or) szavakban, hanem — bár a német jobbára nem tud róla — valamennyi ujdun [modern] nyelven mint péld. az olasz „giardinetto” (dzs^olardinetto), „Boccaccio” (Bokkáccsio), a lengyel „Sienkiewicz” (Sienkiewics), a magyar „atyja”, „már” stb. szavakban. Különösen az *i* és *í* hangok nagyot lendítenek a nyelv gördülékenységen: szinte megolajozzák azokat a szótagokat amelyekhez szegődnek.

Az angol szavakban szép számmal található zavaros hangok kiejtését, amennyire a most ismertetett jelekkel lehet, velük, ahol nem lehet, hozzájuk legközelebb eső saját hangunkkal igyekszem kifejezni. *)

*) Ilyesféle zavaros [eur.: „átmeneti”] hangok kiejtését persze akárhány esetben ugyanannyi joggal jelezhetném másképp mint ahogy cselekszem; így péld. a „maneger” szót „menődzsör” helyett „manedzszer”-nek. A jelzésnek az a módja azonban amelyet követek — úgy érzem — jellemzőbb annál amelyet nem követek; kiváltképp jobban símul az idegennek az angol nyelvről alkotott fogalmaihoz. Hogy miokon jelzem ugyanannak a magánhangzónak [péld. az „a”-nak, „o”-nak] a kiejtését egynélem mássalhangzó [péld.: b, d, g, r, v] előtt „éj”-nek, „óu”-nak, amelyeket mások [péld.: p, t, k, f] előtt „éj”-nek és „óu”-nak írok, olyasvalakinek aki az angol nyelv szellemével ismerős, főlösen, — olyasvalakinek pedig aki nem ismeri, hiában magyaráznám.

Nem ugyan zavaros, a mi megszokott hangjainkkal szemben azonban határozatlan hangokra bukkanunk egyébkép a francs nyelvben is, ahol péld. az „étiquette” szó kiejtését ugyanannyi joggal írhatnám „étiket”-nek, mintahogy „étikeet”-nek írom, valamint a „passé”-t époly helyesen „pásszé”-nak mintahogy „pászé”-nek, mert amott az „e” betű a mi egy „e”-nknél hosszabb, két „ee”-nknél pedig rövidebb, valamint emitt az „sz” betű a mi egyszerű „sz”-ünknél vastagabb, de kettős „sz”-ünknél vékonyabb. Ilyes másfélnyinek mondható hangokat tehát leghelyesebben „ee” és „szsz” jelzéssel fejezhetnék ki. Ennyire bonyolódott jelzésekbe azonban nem bocsátkozom, hanem a magunk betűjeleivel könnyűszerrel kifejezhető kiejtések közül azt jelzem amely a mi kiejtésünk hibás voltát szemléltethetőbbé teszi.)*

Jelzéseim bizony gyakran tetemesen eltérnek azoktól amelyek ugyane szavak mögött német szó- és ismerettárakban találhatók. Ennek az oka jobbára semmi egyéb minthogy e társas urak szavait elevenen nem ismerik.**)

Aztánmeg számos idegen — kivált francs és angol — szónak a német a maga hiányos hangjaival épenséggel nem tudja helyes kiejtésüket jelezni, holott a mi gazdag hangkincsünkben jobbára legaprólékosabb árnyéklataik megtalálhatók.***)

A francs és az angol — kiváltkép az angol — kiejtésről „európai” szerecseneink közt folyó számos „tudományos” vitának egyébkép vajmi gyakran az a nyitja hogy egyazt a szót a mondatban elfoglalt helye

*) Ilyes — se nem vemhes se nem nem vemhes — hang voltaképen a francs „on” szótág „o”-ja is amely hosszabb a mi rövid, de rövidebb a mi hosszú „o”-nknál. Mi persze — merthogy a német így tanítja — jól megnyújtjuk. [Saison, sprich: Säsohng.] Viszont — persze szintén a német példára — a lehetetlenséggel határos sebességgel siklunk el a „souvenir” szó „u” hangján, amely szintén époly kevésbé rövid mint amily kevésbé hosszú.

**) Even a hibán egyébkép legújabb nagy szótárai német szerkesztői nagyon okosan úgy segítenek hogy a maga nyelvét alaposan értő idegennel társulnak. Így aztán valóban érdemes munkát alkotnak. A német Sachs és a francs Villatte nyelvtanítók nagy német-francs szótára például a maga nemében valóságos remekmunka. Ez persze a „saison” kiejtését se jelzi már „Säsohng”-nak. Így aztán az ilyes teuton jelzésnek lassankint csak a Balkánon és vidékén lesz kelete. Sikertült példa rá egy soknevű magyar nemesünknek közkézen forgó „előkelő” főzőkönyve [európaiasan: „szakácskönyv”-e, merthogy „Koch” magában „szakács”-ot jelent] ahol a francs „pain” (peñ — kenyér) szó mögött oktatásul zárójelben a „mondd: pāngh” szavak olvashatók. Nyilván a „pain” magyar kiejtését akarta velük a jámbor jelezni. Ám hagyján, ha főzőnőink számára csak a „pāngh”-et rakta volna oda; ezt az előkelő oktatást úgy se értette volna meg egyetlen jóra való magyar gazdasszony se; ámde a „sprich”-et se értette meg az istenadta, merthát ez a „sprich” magyarul nem „mondd”-ot hanem „ejtsd”-et jelent; sprich: „Pāngh” tehát magyarul: ejtsd „pāngh”-nek, — nem pedig: mondd: „pāngh”.

Amikor az ember ilyes pogányságot olvas, leginkább azon csodálkozik hogy művelt ember nem rösteli a nevét ilyes félszavakkal ékeskedő munka homlokára nyomtatni, holott mind gazdasszonyaink mind főzőnőink bizonyára megérténék úgy is ha értelmesen írta.

**) Ám a mi „tudományos” munkáink az idegen szavak kiejtésének a jelzését jobbára német „Haus-”, „Schul-” sat. Wörterbuch-okból ollózzák össze. A jámbor „európai” magyar tehát azt tanulhatná meg belőlük hogyan ejti őket a német. Node ezt se tanulhatja merthogy az efféle „tudomány” magyar zászlóai akárhányszor félreértik a német jelzést is. Így születik aztán meg a mi „nemzeti” kiejtésünk.

szerint hol így hol amúgy szokás kiejteni. Erre vannak ugyan valamelyes szabályok is — idegenek számára, a főszabály azonban mindenkoron a nyelvérzék amely az írt szabályoknak akárhányszor fittyet hány és — ha egészséges — mindig övé az igazság. Mert épúgy mint a művészetben, beválik a nyelvben is Montesquieu-nek „Essai sur le goût” [Értekezés az ízlésről] című munkájában olvasható az a mondása, hogy: „L’art donne des règles et le goût les exceptions; le goût nous découvre en quelles occasions l’art doit soumettre et en quelles occasions il doit être soumis.” [A művészet szabályokat állapít meg; az ízlés eltéréseket. Az ízlés sugallja meg, mikor van helyén hogy a művészet kerekedjék fölül; mikor hogy meglapuljon] . . .

Latin és német szavak kiejtését — nem akarva szükségtelen munkát végezni — csak olyankor jelzem amikor szélteben elterjedt helytelen kiejtésüket rovom meg; olasz és spanyol szavakét pedig — szintén céltalan magyarázatok megtakarítása végett — csak amikor a nálunk dívó [nagyjában németes] latin kiejtés szabályaitól eltér. Jobbára mellőzöm továbbá oly idegen szavak kiejtésének az ismertetését amelyekkel csupán valamely vendégsvavunkkal való összehasonlításuk végett tehát mellékesen foglalkozom, úgy véelve hogy nyájas olvasómat nyilván nem érdekli kiejtésük.

Hellén szavak olvasásának a modját épenséggel nem jelzem, mert-hogy — amennyire a magunk szokott betűkapcsolataival lehet — egyenest kiejtésüket igyekszem megrögzíteni. Ezt a törekvésemet persze csak a szabatosság rovására valósíthatom meg; ám a legnagyobb hiba amelyet a hellén nyelv szelleme ellen ilykép elkövetek: hogy a nyújtott „e” hangot [amelyet a hellén az „η”, a római pedig az „ae” betűkkel ábrázolt] „ee” helyett „é”-nek, meghogy a [hellénül „χ”-nek, latinul „ch”-nak írt] kemény „h”-t hol „k”-nak hol „h”-nak irom.

Végül előkészítem nyájas olvasómat egynémely olyan különbségemre [európaiasan: különcködésemmre] amelyért fejlett „európai” ízlésű bírálóimtól megadással várom a vértanu-halált.

Tudom, nem egy fiókos lelkű bírálómnak máris a bögyiben vagyok, hogy munkám e részét amelynek immár végéhez közeledem, nem „Bevezetés”-nek [Einleitung-nak] vagy „Előszó”-nak [Vorwort-nak] címeztem, mintahogy az „európai műveltség” megköveteli, sőt be nem érve e „különtség”-emmel [különbséggemmel] súlyosan vétettem az írás mesterségének „legelemibb szabálya” ellen, amikor az íróvilágtól „szentesített hagyomány”-t lábammal tiporva „Einleitung”-omat „fejezet”-ekre osztottam, amelyeket a „jó ízlés” ellen elkövetett minde „merénylet”-eim [merészkedéseim] tetőzéseiül „fejezet” [Kapitel] helyett — bizonyára „föltünési vizsketegből” [tündöklésre áhítozva] — „cikk”-nek nevezek, holott az „Einleitung”-ba — amelyet úgy sem olvas el senki — avatott író szecsckát szok rakni s ha egy kocsiderékkel hord bele össze, akkor se bontja meg „művészi egység”-ét [a szecsckáét].

Hát énnekem minderre az előreérzett bölcsességre csak annyi szavam van hogy fognak ők még munkámban sok egyébre akadni amit mint afféle „művelt európai”-ak egész másképp cselekedtek volna meg mintahogy az én silány tollam megcselekedte.

Ne vegyük azonban roszt néven ha nem az ő fejükkel gondolkozom, hanem a magaméval amely se nem római se teuton se szerezsen, se nem — gipsz . . .

Munkámban nem használok sem olyan kifejezést amelyet magam nem értek, sem olyat amelyet nyájas olvasóm nem ért. Nem teszem oly címen sem hogy „szakkifejezés“, merthogy mint afféle hitetlen semmikép se nyugszom bele, hogy az a tömérdek badar „szakkifejezés“ amelyet kölyökkoromban rámkényszerített tanítók — eszem zsöngeségével károlva [visszaélve]*) — belémverték avagy meglettkoromban — rossz helyre vetett bizalommal — „szaktudós“-ok ojtogattak belém, valósággal annyira tökéletes, értékes és szent, mintahogy mondták és nyilván hitték is.

Mamár nem ismerek olyan „európai tekintély“-t aki olyasmire „tanít“-hasson amit velem meg nem értet. Sőt szaporán hányom ki magamból jórészt annak a belémcsempészett „tudomány“-nak is amely minden szépért, jóért és nemesért buzgó ifjúkoromban — merthogy nem értettem — oly nagy büszkeséggel töltött el.

Én arra törekszem, hogy értelmesen gondolkozzam és érthetően írjak, bármekkoraát vétek vele a balkánmelléki „európaiasság“ magasztos elvei ellen.

Merthát a balkánvidéki „európai“ nem gondolkozik hanem mások gondolatait lesi össze. Amikor pedig így en táplált gondolatárából eggyel-mással előhozakodik, nem azért teszi hogy másnak használjon vele, hanem vagy azért hogy halomragyűjtött szellemi kincseit fitogtassa, tehát hogy tekintélyét növelje, vagy azért hogy megfizessék érte, tehát hogy vagyonát gyarapítsa.

Ennélfogva nem úgy közli őket hogy megértsék, hanem úgy hogy ne értsék meg. Így tekintélyét is jobban öregbítki és dúsabb a fizetség is.

Én azonban nem vagyok „európai“ — hál’ Istennek.

*) Hogy a mi *visszaélés*-ünket micsoda nyakatekert gondolatfűzéssel alkotta meg az ismeretlenség jótékony homályába tért szerzője, szómagyarázó munkáinkban hiában keresem. Amhogy nem magyar lélek lakozott benne, bizonyos, mert *val—vel élni* magyar ember csak emberrel szok, péld. a feleségével, az apjával; ha pedig veleél, nem azért teszi hogy megegye, sőt tisztes magyar ember azért se hogy kiaknázza. Aminek akár megevéssel akár egyébkép *hasznát veszi*, mégpedig úgyanahogy ráalapítja a megélést; arról a magyar ember azt mondja hogy „rajta“ — tehát *on—ön él* [vagy: élőködi]. Péld.: burgonyán, ipja pénzén [képesen: ipja nyakán; röviden: ipján].

Orvossággal, joggal, főlebbezéssel, tanáccsal, alkalommal azonban nem élni, hanem orvosságot szedni, jogot gyakorolni, felebbezést [szóval] jelenteni, [írottat] átadni, tanácsot megfogadni, alkalmat hasznára fordítani szok.

A római minde szólásokban ugyanazt az ígét használta: az „uti“-t. [Magyarul: használni.] Nyilván ennek a szabad fordításakép hemzseg a mi nyelvünkön a „vala-mivel élni“.

Ilyes szabad fordítása alighanem a latinul fonák használásra, kiváltképpen: rosztára használásra értett „abuti“ igének és „abusus“ főnévnek a mi *visszaélni* s *visszaélés* kifejezésünk is amelynek nyilván „*visszás* használat“ volna a helyes alakja; azt pedig amit vele mondani akarunk — akár jogról akár helyzetről akár gyöngeségről beszélünk — magyar lélekkel „más kárára használás“-nak kellene mondanunk. Ezt azonban a mi koldus nyelvünkön sokkal rövidebben kifejezhetjük a „károl“ szóval. „Visszaélni“ tehát magyarán [egyszer]: „károlni“, [állandóan]: „károngni.“ — „Visszaélés“ pedig: „károlás“ és „károngás.“

Node nem húzom-halasztom tovább a dolgot: ki kell böknöm a legnagyobb bűnömet is. Tessék hát bátran nekigyürkőzni a kövezet kiszaggatásához!

Hol kezdjek neki, édes Istenem? ... Ajtóstól rontsak be vagy csak szépen kertelgessek? ... A hirtelen megkövezésen hamarabb esik át az ember ... Dehát oly szép az élet [amikor meg kell tőle válni]! ...

Ahogy Romulus és Remus Rómát megalapították, megfélemlítettek róla hogy a maguk köré gyűjtött gézengúzokat kegyelmes, méltóságos, nagyságos és tekintetes címmel megajándékozzák. Nem jutott ez Rómában senkinek eszébe később sem. A római még csak meg se „ur“-azta egymást.*) Sőt a „magá“-zást sem ismerte. Össze-vissza tegeződött senator és lictor, patricius és plebeius, ember és asszony.

A bárbárok!

Így esett meg, hogy a római olvasó is tegezte a római író, viszont a római író a római olvasót. Amikor tehát római író az ő munkájának más helyére hivatkozott, nem olyas szavakkal cselekedte meg hogy: „legyen kegyes megnézni“ mondjuk: a 26. oldalt, hanem egyszerűen azt mondta: „vide pag. XXVI.“ [nézd meg a 26. oldalt]!

Persze „Sieh Seite 26“-ot mond a német is [holott „26. oldal“ németül nem „Seite 26“, hanem „26. Seite“].

„Videre [visi, visum]“ — épúgy mint „sehen [sah, gesehen]“ — magyarul: látni. „Pagina [ae, f.]“ — valamint „Seite [f.]“ — : oldal. Tehát „vide pag. XXVI.“ — akárcsak „Sieh Seite 26“ — : lásd 26. oldal [merthá hogy a „pag. XXVI.“ szókat „paginam vigesimam sextam“-nak kell olvasni, az „európai“ magyar époly kevéssé tudja mintahogy nem sejti hogy nem nevező eset a német „Seite“ avagy a francs „voir“, az angol „see“ tárgya sem]. Tehát: „lásd 26. oldal“. Aztán: „lásd medve“, — „lásd 1902. évi IV. tc. 5. §“ sat.

Tegezni magyar ember ismeretlen létére bérest és éretlen tacskót, „lát“-ni pedig olyasmit szok ami a szeme elé kerül; amit keresnie kell, azt „néz“-i, s akár lát akár néz valamit, azt a valamit tárgyaló esetben rakja.

Hm!

Vajjon amikor a magyar író az ő nagyságos, méltóságos, sőt — Uram Fia! — kegyelmes és főméltóságú olvasóját összetegezi, mert-hogy ezerévek előtt a római író ugyanígy cselekedett a magáéval és így tanulta el tőle a né

Feszítsd meg!

— Avete, divum pecus Europense, moriturus vos salutat! ...**)

*) Hanyatlása korában ugyan elvértve akadunk hozzá példára, azonban nagyon gyéren és csak különös viszonyok közt.

**) Éljen boldogul, európaik főnséges csordája, halálra szánva köszöntlek!

Rövidítésem magyarázata.

e.: európaiasan

f.: furcsául

h. é.: hozzáértve [„tudniillik“]

i. m.: idézett munkája

kk.: középkori [latin]

mt.: megtalálható [„lásd“]

o.: oldalon vagy: oldalán

sz. m. r.: szólok még róla [„lásd még“]

t. t.: tüzetesen tárgyalva [„lásd bővebben“]

ú. é. h.: úgy értve hogy [„tudniillik“]

vk.: voltakép

Második rész. Vendégszavaink szerepe nyelvünkben.

8. cikk. A jövevény-, a vendég- és a meghonosodott szó.

Ha ma bármelyik művelt európai nemzet nyelvét meg akarnók „tisztítani” azoktól az elemeitől amelyek más nyelvből szivárogtak bele, szókincsének vajmi tetemes részétől meg kellene fosztanunk; földünk legértelmesebb nemzetét, az angolt pedig épenséggel arra kellene kárhoztatnunk hogy gondolatait jelekkel fejezze ki.

A szavak vándorlása korunk társadalmi viszonyainak époló természetes következménye mint gazdáiké, akikkel akárhányszor olyasmi is megesik hogy az élet forrataga egymás helyére sodorja őket. Ilyes példára helyel-közzel a szavak életében is akadunk.

Igy péld. ha a magyar fuvarosnak nyikorog a kereke, kulimáshoz szal keni meg; e szót a szerbtől tanulta aki a kocsikenőt „kolimasz”-nak hívja. [Kola = kocsi; masz = zsiradék.] A rác talyigás ellenben kenyács-csal segít a baján; ő meg a mi „kenőcs”-ünket leste el szekereseink ajkáról, hogy szája ízéhez idomítva, vele szókincsét gazdagítsa ahová talán jobban illik mint eredetije a miénkbe.

Aki nálunk előkelően akar beszélni, a nadrágot francsosan *inexpressible*-nek (inekszipreszib¹ — kimondhatatlan-nak) hívja.*) Bretagneban pedig az „inexpressible”-nek a nadrague (nádrág) a neve.

Éfféle cserepári viszonyra persze — merthogy a véletlen játéka — nem sűrűn terem példa. Olyas bábeli furcsaságra pedig hogy sarkonálló vörössipkásunknak akit becsületes magyar kifejezéssel „őgyelgő”-nek hívnék, néhány tízeze magyarul tráger, németül meg hordár volt a neve, — még ritkábban. Epen nem nagy ritkaság azonban, hogy valamely nyelv ily viszontasság [reciprocitás] nélkül kap föl olyan idegen kifejezést amelynek jelentését hazájában egy harmadik nyelvből szedett idegen szóval szokás kifejezni.

*) Az „inexpressible” ugyan nem törőlmetszett francs kifejezés hanem csupán a pogányul megalkotott angol „inexpressibles” egyes számba rakott alakja. Francsul kimondhatatlan: „inexprimable” (ineksziprimábl). Ezt azonban a francs nadrágra értve ritkán használja.

Igy péld. nálunk az emelőfülke legkedveltebb neve a lift, mert-hogy Németföldön ezt az angol szót avatták „nemzetközi” szakkifejezésévé. Az angol pedig „elevator”-nek (elővéitör-nek) mondja. Ehhez persze a honi „vendégnyelvtudós” egész sor érdekes következtetést fűz: elsőrendben ráolvassa az angolra hogy nem ismeri a maga nyelvét, mert-hogy a maga „világszerte” elterjedt „szakkifejezés”-e helyett egész másrt jelentő latin szót használ [hiányos tehát a latin tudománya is]; másodrendben, hogy amikor a maga egytagú szava helyett négytagú idegent használ, megelégedezik arról a nálunk is sokszor idézett közmondásáról hogy: „Time is money”. (Tájm iz mani. — Az idő pénz).

Hát ezek bizony nagyon súlyos vádak. Ugyancsak megrendíthetik az angol nemzet sokat magasztalt értelmességébe s gyakorlatiasságába vetett bizalmát bármely tisztelőjének — amíg az „európai”-as mindentudás magaslatáról a kutató gondolkodás alantas szintjára le nem száll.

Merthát igaz ugyan hogy a német „lüften” [szellőztetni, levegőbe emelni] szótól eredő angol „lift” emelőt jelent; ma dívó emelőnk kitalálása idején azonban ezt az angol kifejezést hazájában „magaslat”-on, „terh”-en, „emelyű”-n, „fogantyú”-n kívül annyi egyéb ipari gyártmányra értették hogy az angol épenséggel nem cselekedett volna okosan ha az emelőfülke hivatalos nevévé avatja.

Nyilván tévedések megelőzése végett keresett hát neki más nevet. E célra kiváltkép alkalmasnak jelentkezett az Amerikában elterjedt angol-latin „corn-elevator” [gabona-emelő] kifejezés. Ezt ott olyan láncos emelőgépre [pater-noster-ra] értik amely a gabonát hajóról vagy vasúti kocsiról az eltározására rendelt helyiségbe fölhúzza.*) Csak a „corn”-t kellett hát belőle elhagyni, hogy jelentése általánosuljon.**)

Hogy a „lift” az emelőnek nemzetközi neve, persze époly tévedés minthogy az „elevator” világszerte gabonátárt jelent — épúgy mint nálunk. Az emelőt a francs „ascenseur”-nek (ásza-nször-nek), az olasz „ascensore”-nak, a spanyol „ascensor”-nak, a német jobbra „Aufzug”-nak hívja.***) ****)

*) Az amerikai corn-elevator voltaképp olyan falazott ablaktalan gabonátartó amelynek nincs vízszintes tagolata. Belsejét jobbra fenyőfából, olykor bádogból készült magas szekrényalakú sejtek — „bins” (binz) — foglalják el amelyek orgonasíp módjára helyezkednek egymás mellé. E sejtek magassága 15 és 18 m., hosszúságuk és szélességük pedig 2 és 4 m. közt váltakozik és 50—200 tonnányi gabona fér beléjük. Fenekük töltő- [tölcsér-] alakú s aljuk annyival magasabb a padlónál hogy vasúti kocsí vagy szekér alájuk állhat, úgyhogy a gabona a sejt fenekéből egyenest beléjükömlik. A sejtekbe a gabona az épület tetején épült — kívül tornyot mutató — termekből kerül amelyekben tisztítógépek, súlymérők [furcsául: mérlegek] s egyéb készülékek vannak. E helyiségekbe emeli a gabonát az „elevator” [a pater-noster] amely az épületen kint is bent is található. Róla az érkezett gabona ereszekén át először a súlymérőre ömlik amelyen éppen egy kocsirakomány fér el. Miután ez súlyát magától jelezte, a gabona a huzalszítára megy tovább ahol fúvóval megtisztítják, majd visszakerül a súlymérőre s végül innen a „bin”-be. Hasonló szerkezetű székesfővárosi nyilvános gabonátárunk is.

**) Mi — épúgy mint olykor az amerikai — „corn” nélkül is „gabonátár”-ra értjük.

***) Persze a német „Aufzug” mása a mi „föhlúzó”-nk is amely épenséggel rossz kifejezésnek ugyan nem mondható, az „emelő” azonban bizonyára egyszerűbb, kellemesebben cseng és jobban illik az „emelet” szóhoz.

****) Az amerikai *népnyelv* azonban hívja az emelőfülkét „lift”-nek is.

Azt a nálunk is közkeletű angol mondást pedig az angol nyilván másképp érti minthogy oktalanságok megvédésére hozakodják vele elő. Ilyesmi csak a Balkánon és vidékén szokás.

Hasonló érdekes dolog az is hogy művészt ismételésre Francsországban latin szóval [„bis“ (bisz) — kétszer], Nagybritországból francsca [„encore“ — még], a Német Birodalomból pedig olasszal [„da capo“ — elülről] szokás buzdítani. Bizonyára ez az utolsó „nemzetközi“ kifejezés fogja majdan a mi „hogya volt!“-unkat és „ujra“-nkat kitúrni. Hogy mindmáig meg nem történt, alig tulajdonítható egyébnek minthogy „európai“ szerecseneink „külföldön“ [Németországban] szívesebben járnak mulatóba mint színházba meg zeneművetbe [e.: hangversenybe] s ilykép alig ismerik ezt a nyugati szögyöngyöt. Ha ismernék, bizonyára rég a torkukba aggatták volna.

Nálunk a kellelten beszélőt [f.: szónokot] a német a b z u g [elvonulás] kifejezéssel szokás távozásra biztatni.**) A német a latin „pereat“ [vessen el!] szóval sürgeti az olyan beszélő búcsuzását aki nem a szája íze szerint okoskodik.**)

Mi az énekezzínház főcsillagát p r i m a d o n n a-nak [első hölgynek] hívjuk. Az olasz is gyakran emlegeti e néven; jobbára azonban a hellén protagonista kifejezést használja.

Mi mulatóinkat olykor [„variété-színház“-on és „orpheum“-on kívül] café chantant (káfé saŋtaŋ — dalos kávézó) néven emlegetjük. A francs mostanság a jelesebbfaját [amelynek szervezett zenekara van] jobbára az angol m u s i c - h a l l (mjúzik-haol — zenélőcsarnok) kifejezéssel tiszteli meg.

A hellénes francs c o s m é t i q u e u r (kozmetikőr — szépítőmester***) kifejezést hazájában alig van ember aki ismeri.****) Nálunk minden ház-őrlánya „kozmetikőr“-ról gagyog . . .

Valamint a letelepedett külföldiek közt akadnak akik idő múltán — idegenes tulajdonságaik lesurlódásával — új környezetükbe átolvadnak, amíg mások idegenvoltukat nemzedékeken át megóvják, akkép a jövevényszavak közt is két egymástól tetemesen eltérő fajt különböztethetünk meg: meghonosodott és vendég-szavakat.

*) Freckay szerint [„Idegenességek az otthonban“, Magyar Nyelvőr XV. k. 553. o.] nyilván egyéves önkénteseink cipelték nyelvünkbe, akik nagyon furcsálták hogy tisztjeik e szóvel szokják őket elbocsátani. Eleinte gúnyosan, majd mókázva használták, végül pedig megszokott szólássá rögződött. Pedighát a magunk nyelvén külön kifejezésünk akad nálánál: a „le vele“ amely alighanem a francs „à bas“ (à bà) példájára csinálódott.

**) A v i v a t-ot azonban megtanulták őseink a némettől. A rómaiától nem tanulhatták merthogy a római a „bene“ [helyes] szóval éljenzett. [Hazánkban a „vivat“ helyét az 1825. évi pozsonyi országgyűlésen foglalta el az „éljen“, amikor Kisechenyi István gróf tudós társaságunk megalapítására egyévi jövedelmét odaajánlta.]

**) A hellén „kozmejn“ igétől amelynek jelentése: 1. rendezni, 2. díszíteni. Így jelent „kozmosz“: 1. Pütagorász magyarázata szerint mindenséget, merthogy részeinek csodás rendezésével a rend netovábbja nyilvánul meg, 2. dísz; — „kozmetiké“ [h. é.: tehén] pedig: díszítő [szépítő] művészetet.

****) Nyilván merthogy helytelenül képzett szó amelynek époly időtlen az ábrázata mint aminő a „critiqueur“-é [bíráló] vagy „arithmétiqueur“-é [szám tudósé] volna, ha akadna aki elkövesse őket. Francsföldön a szépítő mestert „professeur de beauté“ (profeszórd bóté), a szépítőszerest pedig „pharmacien chimiste“ (fármászijeŋ simiszt — szóserint: vegyítő irtáros) néven szokás emlegetni.

A meghonosodott szó jobbára olyan fogalmat fejez ki amelyet új honában is jól ismernek; ezenkívül alakja is vagy kezdettől fogva illet új környezetének szelleméhez vagy gyakori használata következtén később idomult hozzá olyannyira hogy új alakjával gyakran akár tősgyökeres szónak beválnék.

Ilyen meghonosodott szó péld. a magunk nyelvében: a *hellén* „filomela”-ból kiköltött fülemilé-nk, — a *helléből latinná vedlett* „apotheca” [éléstár] szóból — néhány más európai nyelv példájára „írtár” [gyógyszertár] jelentéssel — elparasztosított patika, — a *latin* „sors” szóból pusztán olvasásának módosításával átmagyarosított sors, — a *latin* „Christi ieiunum” [Krisztus böjtje] kifejezésből összefont *oláh* „craciun” (kröcsun) szóból szébtontakozott karácsony, — a magyar szónak eredeti alakjával bevált *olasz* pipa, — a szintén *olasz* „ciotola” (csiitolá — ivóedény) szóból átfacsart csutóra, — a *francs* „cavalier” (kávájé — lovas) szóból kivasalt gavallér, — a *francs* „palanque” (palañk — cölöpös erődítés) szóból kerítéssé szelidült [palócaink ajkán ma is hamisítatlan francs kiejtéssel megcsendülő] *palánk*, — a *francs* *mèche* (mes — lámpabél) szóval képzett [tehát voltaképp: „belest”-t jelentő] *mécses*, — a *francs* „manière” (månjeer — mód) szóból komorodott „monor” későbbi változatává bodorodott *modor*, — a *francs* „butor” [bütör — dobosgém; fajankó] *) főnévből melléknévvé silányult *botor*, — az *angol* „chaffinch” (csefincs — árva-pinty) szótól származó *csiffincs*, — az *angol* „locket” (lakit — kis zár) szóból kalapált *lakat*, — az *angol* „carpet” (kárpit — szőnyeg) szóból szétterült *kárpit*, — a *horvát* „ficsfirics” [piperkóc; tartalmatlan ember] szótól eredő *fityfirty* [„szeles fitogó emberke”], — a nyelvünkbe alakjuk bármi változtatása nélkül pompásan bevált *cseh* puszta [sivárság] meg *puska* [lövőfegyver] és *tót* gazda sat.

Hát bizony ezekről és száz meg száz hasonló eredetű szavunkról vajmi kevés magyar ember sejtí hogy bölcsőjük nem a Kárpátok alján ringott. Olyan magyar szavak ezek egytől-egyig mint a *pinty* [amely a középkorban kiköltött latin „pincio”-tól ered].

Sőt puszta megszokása folytán magyarosan csengőnek érzünk akárhány olyan szót amelynek hangzása épen séggel nem magyaros. Így péld. a mi dió-nk csengése annyira tállyános hogy amint a „mió”-t hozzátoldjuk, menten elveszti rájaképzelt nemzetiségű hímporát. Hát bizony ezt a furcsaképpű szavunkat nem ősi hazánkból hoztuk magunkkal, hanem az úton szedtük össze Etelközben. Itt őseink sűrűn érintkeztek görögökkel akik a diófának egy fajtát „Diosz balanosz”-nak [Zeüsz diófájának] hívták. Ennek a kifejezésnek az elejéről vertük mi le a mi „dió”-nkat amelyet tehát ilyképp Zeüsz nevéből hántottunk ki a tisztelére elnevezett fa s rokonsága gyümölcsének nevéül.

Kiváltképp se szeri se száma nyelvünkben a némettől átszállingózott szavaknak, amelyeket hajdanában nyelvünk ősi szelleme oly gyöke-

*) Mainapság ugyan a francs ritkán használja [talán merthogy annyi az ilyest jelentő kifejezése hogy ritkán kerül rá sor]; helyel-közzel azonban találkoznak vele — kivált régiesen írt irodalmi munkában — mostanság is, péld. Rostand „Cyrano de Bergerac”-jában [az I. föl. 4. jel.-ében]: „Maraud, faquin! butor de pied plat ridicule!” [Gazember, gézengúz, kacajra ingerlő ronda fajankó!]

resen átdolgozott hogy alig emlékeztetnek eredetijükre. Amelyek korunkban csimpaszkodtak nyelvünkbe — munkámban helyel-közzel egész falkákat fogok belőlük példának előhajtani — olyan idétlenek hogy épízlésű magyar ember ajkára se veszi őket.

Korunkban az idegen szavak átolvadásának egészen befellegzett. Ezen a kezdődő korszakon már — amint 5. cikkemben kifejtettem — túlvagyunk, merthogy a hozzánk kerülő idegen kifejezéseket — hála Berlitz-nek! — „megértjük“ és nyelvünkre fordítjuk. Ám hogy e fordítást hogyan cselekszik meg vele foglalkozó atyánkfiai, álmukban se tudnák elképzelni. Ha holmi zuluk cselekedték volna meg a maguk honi-nyelvére s akadna aki őket eszükre térítse: vad tülekedéssel igyekeznének egymás megelőzésén melyikük bujjék hamarább a föld alá szégyenkezésétől.

Node ez is haladás! Nyelvünk ilyes „fejlődés“-ének kell megébreszteni azt az akaszkodást [e.: „visszahatás“-t] amely társadmunkat a kérkedő majmolástól eltérítve az értelmes gondolkodás előzetének [e.: „föltétel“-ének] megszerzésére: a komoly tanulásra sarkalja...

A meghonosodott szavak*) — amint látjuk — valósággal nem idegen hanem csak idegeneredetű szavak. Sőt idegennek voltaképpen a vendégszók se mondhatók — mert noha nem a mieink sőt nem is olyan fajták mint a maguk szavai —: ismerőseink. Az ismerős pedig nem idegen. Nyelvünk alkotórészeinek persze szintén nem mondhatók — époly kevésbé mint a vendég a gazdája családtagjának.

Amily egyszerűnek látszik a meghonosodott és a vendégszavak megkülönböztetése elméletben, oly bajos gyakran osztályozásuk a gyakorlatban, ahol a határok épúgy elmosódnak mint — bármely más ilyes osztályozásnál.

Kiváltképp sűrűn tapasztalhatjuk ezt a nyelvnél amely folytonos fejlődéseközben számos átalakulófélben levő [e.: „átmeneti“] példával hiusítja meg a szabatos elkülönítést, sőt szakadatlan változásaival ugyanazt a szót amely ma még mint vendégszó szerepel, holnapra már a meghonosodott szavak közé sodorhatja.

Ennek a nehézségnek az okát találó hasonlattal világítja meg Jakobi [„Magyarische Lehnworte im Siebenbürgisch-Sächsischen“ — Segesvár 1895], amikor azt mondja hogy: „Der Uebergang vom Fremdwort zum Lehnwort ist ein fließender, fortlaufender, an keinem bestimmten Punkte sich vollziehender, ähnlich wie das Wasser grosser Ströme sich oft auf weite Strecken von dem Meerwasser unterscheiden lässt und nur allmählich nach Aussehen und Gehalt dem Meerwasser gleich wird.“ [Idegen szavak meghonosodása folytonos haladással nempedig rögtönös átalakulással esik meg, épúgy mintahogy a tengerbe ömlő folyam vize gyakran messze darabon végig megkülönböztethető s mind színe mind tartalma csak lassankint válik a tengeréével egyenlővé].

Sőt nagyon téved aki a vendégszavakat akár maguk közt holmi hasonlószerű teremteseknek gondolja.

Nemde vendég is sokféle akad a világon?

*) Európaiasan: „kölcshönszavak“, nyilván merthogy német nevük: „Lehnworte“, — ám ezenkívül talán amiatt is hogy nem adjuk őket vissza.

Van akiről a házigazdája szinte nem tudja hogy vendége, úgy illik a házába.

Van akinek a gondolatain holtáig törhetné a fejét, még se tudna rajtuk eligazodni.

Van aki valóságos istenostora a házán amelynek egész rendjét megzavarja.

Nos a vendégnek minde fajtájából vendégeskedő idegen szavaink közt is bőven akadunk példára.

9. cikk. Vendégszavaink uralma.

A párisi Notre-Dame bizonyára remek alkotás. Csodálatra ragad a londoni Westminster-Abbey borongós szépsége is, aminthogy áhitattal gyönyörködünk a kölni székesegyház összeillő változatosságának főnségén, valamint mélyen meghat a wieni Szent-István-templom hatalmas komolysága s ámulatra készíti a veneziai Szent-Márk-templom gazdag pompája is. Ősi értékes remekmű egytől-egyig.

Amde fejtsük le a Notre-Dame kőrózsáit, szaggassuk ki a Westminster-Abbey boltozatainak zsenge erezetét, tördeljük le a kölni székesegyház vízkádó kecskefejeit, hordjuk el az „alte Steffl” sokszínű paláit, bontsuk ki a San-Marco csillogó rakottas [mozaik-] munkáit és ékesítsük meg velük székesfővárosi Szent-István-templomunkat, — vajjon magasztos művet alkotunk-e velük?

Márpedig a mi szegény magyar nyelvünkkel ilyesféle modon bánnak el mainapság akik mindenféle nemzetközi nyelvtörödékekkel úgy összevissza cicomázzák hogy olykor szinte csak ragjaikat látjuk közülük itt-ott kikandikálni.

Azt persze hogy nyelvünk napjainkban minő furcsa tarkabarkasággal ékeskedik, csak nyílt látékon [e.: „láthatáron”] ítélné meg; ilyet azonban csak úgy teremthetnének, ha útjáról széthordanók azokat a körülte részint csak félszeg részint egyenest hazug jelszavakból alkotott torlaszokat amelyek közt legfélelmesebben az „európaiasság”, a „szükségesség” [beteges magyarsággal: „nélkülözhetetlenség”] és a „megszokás” meredeznek égnék.

Amikor pedig e kétesértékű ereklyéket mainapság szókinszünkbe beolvasztani akarva, a kőrózsákat és kőereket nemzetiszínűre festjük, a kecskefejek bajuszát kipödörjük, a palákra sujtást rajzolunk, a rakottasokat pedig tulipános keretbe foglaljuk, vajjon nagy ékességére válnak-e nyelvünknek e mesebeli csodák? ... *)

*) A nyelvkinsz ilyes gyarapítására ugyan igen előkelő példát idézhetne valaki árva fejemre ha az angolra hivatkoznék. Ezt azonban csak olyasvalaki tehetné aki megfeledezék róla, hogy az angolnak nem volt ősi nemzeti nyelve. Mai nyelvét — amint tudjuk — csak a 13. százévben alkotta meg a normanokénak és az angolszászokénak összeolvasztásával, szarkamodra hordva bele össze ezenkívül a világ minden zugából a legcsodásabb szavakat; emiatt mondható aztán az angol nyelv érdekesnek és furcsának; szépnék azonban jóízű ember bizonyára nem érzi.

Amde nekünk volt nemzeti nyelvünk.

Lesz is talán még, ha a jó Isten segítségének türelmes várása helyett magunk is akarjuk hogy legyen!

Az emberiség kezdődő [„kezdetleges”] társadalmi viszonyai közt — amikor még az „idegen” s az „ellenség” egy fogalom — mindenki óvakodik hogy a maga családján, majd később hogy a maga törzsén kívül bárkivel érintkezzék, mert ily viszonyok közt a társadalmi érintkezés egymás foglyulejtéséből, sőt néhol — megfalásából áll.

A nyelvek keveredése csak hatalmasabb fajoknak tömörödésüket követő háborus foglalásaival indul meg olyképen hogy a meghódított területen a hódító nyelve a meghódítottával egymást gazdagítja.

Így keletkezett a népvándorlás idején valamennyi mai román, így az angol, sőt így a német nyelv is.

Amíg azonban a román nyelvek a latin nyelvtől eredtek, tehát a többi nyelvtől átvett szavaik voltak bennük idegenek, a bárbár nyelvekbe a latin s a román szavak nyomultak be ilyenekül.)*

A latin nyelvnek a bárbár nyelvekbe — kivált a németbe — történt betörlését elsőrendben a római szellemnek az egész középkoron végigvonuló hatása magyarázza meg, amely a latin nyelvet a német-római birodalom törvénykezésében, irodalmában s előkelő társaságában egyedüli uralomra juttatta. Tetemesen elősegítette ezenkívül a latin nyelv elterjedését a kereszténység is amely ahíveivé szegődött népek nyelvét latin kifejezéseivel elárasztva ősi szókinsük jelentős részét enyészetbe taszította.

Így péld. a német nyelv — amelynek uralma lassankint a népre korlátozódott — a „corpus” [test] szótól származó Körper-je mellett megőrizte ugyan a maga régi „Leib”-ját is, a „breve” [sc. littera — rövid, h. é.: írás] szóból átidomult — tehát nők levelére voltaképp sehogysen illő — Brief [levél] és a „signare” [megjelölni, h. é.: kereszttel] szótól eredő segnen [megáldani] pedig új fogalmak voltak: — a „poena” [büntetés] szóból készült Pein [kín] azonban ugyancsak hátraszorította régi „Qual”-ját; a „scribere” [írni] szótól származó schreiben pedig régi „reissen”-ját annyira elnyomta hogy a német nyelvben mamár csak a „Reissbrett” [rajzolódeszka], „Reisszeug” [rajzeszköz] és „Reissfeder” [vonalzótoll] szavak őrzik emlékét.**)

Az idegen szavak természetes terjedését már a rómaiak idején nagy sikerrel mozdították elő a kereskedők is akik idegenföldről hozott és idegenföldre vitt áruikkal együtt eredeti elnevezésüket is továbbadták.

Az idegen szavak ilyesféle *természetes átszállingózásán* kívül azonban akad a nyelvek történetében példa *mesterséges áttelepítésükre* is.

Közülük kiváltképp érdekes jelenség a francs kifejezések benyomulása a német nyelvbe, amely a német teremtmőre fogvatékosságánál fogva idegen szavak tenyésztésére minden időn kedvezőbb talaj volt bármely más művelt nyelvnél.

A francs szavak átözönlése Németországba — amint Moers-nek

*) Ebben rejlik vajmi egyszerű magyarázata annak a jelenségnek hogy a német nyelvben és mintájára átglyűrt honi nyelvünkben oly tömérdek, ellenben a román nyelvekben oly kevés vendégszóra akadunk. Ez magyarázza meg persze azt is hogy kiirtásukon miért buzgólkodik annyira a német és mért nem vesződik vele a többi művelt nemzet.

**) Angolul azonban „írni” ma is: „to write” (tu rájt) valamint „rajz” a mi ábrázoló írásunk is.

forrásaim közt említett füzetkéjében [4. oldalán] olvashatjuk — a Hohenstaufok-korabeli udvari költészet virágzásával indult meg. Francsország akkoriban kora műveltségének tetőzetén volt; a párisi egyetemre szinte tödült az egész világ fiatallása, az ott elsajátított francs szellem pedig nagyon illett a keresztes hadjáratokon fejlődött levontakor [e.: „lovagkor“] bájos gyöngédséggel és fiatalos tüzszel telt új költészetéhez.

Különösen nagy teret hódított azonban Németországban a francs nyelv, amikor XIV. Lajos hatalma a nemzetközi érintkezés hivatalos nyelvává avatta, a Richelieu alapította Académie Française pedig megnyitotta az avulhatatlan [e.: „elévülhetetlen“] mesterművek alkotásának korát. Addig Németországban a francs nyelv uralma az udvarokra szorítkozott; ekkor azonban a legalsó társadalmi rétegektől kezdve mindenki francsul igyekezett gagyogni s a német beszédbe szőtt francs szavak száma a műveltség súlymérőjévé [„mérleg“-évé] vált. Ennek a féktelen hajszának mulatságosan jellemző tünete, hogy Christian Weise gyűjteményt szerkesztett olyan francs szavakból: „mit denen die deutsche Sprache ausgeziert werden könnte“ [amelyekkel a német nyelvet meg lehetne ékesíteni]*) . . .

A mi nyelvünkbe a honunk elfoglalását követő időben idegen szavak eleintén kivált meghódolt szlávjaink nyelvéből szívárogtak át. E szavak azonban időmultával annyira beolvadtak nyelvünkbe hogy ma szinte egytől-egyig meghonosodott szavaink közé tartoznak.

Az Árpád- és az Anjou-házból származó királyaink korában nyelvünk a legtöbb idegen szót a hazánkba akkorajt letelepedett németek és olaszok honinyelvétől fogadta át, — az olaszokétól leginkább Nagy Lajos uralkodása idején amikor kiváltkép sok tallyán tudós és kereskedő vándorolt be hozzánk.

Am a legtöbb idegen szó régebben a latin nyelv uralomra keltével ebből, majd a németekkel folytatott sűrű érintkezésünk következtén és művelődésük eszközeinek használásával az ő nyelvükből került a miénkbe. Sőt a német nyelv a miénket nemcsak szavaival hanem szellemével is annyira megszállotta hogy mamár gyökerein rágódik.

Korunkban az idegen szavakat legszaporábban újságíróink és kereskedőink hozzák a nyakunkra, merthogy társadalmunkat ők látják el a legtöbb idegen portékával: emezek mint a nemzetközi forgalomban kavargó árucikkek terjesztői, a közlekedő eszközök tökéletesedése folytán az idegen kereskedővilággal mind köztelenebbé váló személyes és levélbeli érintkezésük hatásakép, — azok mint a kinttermett szellemi javak szállítói a nagyvilág eseményeinek idegen forrásokból merített ismertetésébe fűzve — mégpedig mind ott mind itt annál szaporábban minél nagyobb a magunk nyelvének szellemével szemben — sajnos — vajmi gyakran tapasztalható érzéketlenségük.

A vendégszavaknak e két nagy csatornáján kívül számos szűkebb csőből is ömlenek nyelvünkbe szócsoporthoz, persze leginkább idegen szervezetek, intézmények, vállalkozások, szokások meghonosításával karöltve.

*) Ha Christian Weise uram korunkban él, munkája bizonyára „Schmücke deine Sprache!“ címmel jelent volna meg.

Az ilyes apróbb csoportokból szétrajzó ujdon [modern] szavak közül legtagabb teret a francsok hódítanak mint amelyek az államok külső képviselete, a katonaság szervezete, a színházak, mulatók, kártyásjátékok, női divatcikkek s a főzőművészet körében világszerte uralkodnak és nálunk is csupán az utóbbi két téren engednek helyet náluknál kevésbbé előkelőnek érzett német kifejezéseknek.

A többi ujdon nyelv közül a mi vendégzavaink közt *csoportosan* alig szerepel más mint: az utazásnál, az edző kedvtelések [sport] különféle ágain és a futtatásoknál az angol, a zene terén az olasz, az ipar és a kereskedelem mezején az olaszon, francson és angolon kívül főkép a német nyelv, amelynek a magunk honi nyelvéhez semmikép nem illő kifejezéseivel közönségünk sekélyesen művelt tagjai egyébkép is össze-visszatarkázzák beszédjüket.

10. cikk. Vendégszavaink főtenyésztői: A kereskedő.

A magyar kereskedő olyan szakférfiu aki jobbára maga sem érti azokat a szakábavágó kifejezéseket amelyeket avatatlan közönségére halmoz, s olyan magyar aki honi nyelvünkön époly kevésbé tud értelmesen beszélni mint idegen nyelven.

Ám röstelkedésre nincs miatta oka, merthogy másféle szakembereink legnagyobb része se különb nálánál.

Ha kereskedőink hirdetéseit, árjegyzégeit olyan idegen ember kezébe adnók aki honi nyelvünket érti: arcunkon a szégyen pirjának kellene kigyúlni ilyes közleményeik pápuához illő szerkezete s eszkimóhoz méltó kifejezései miatt. Avagy olyan kereskedő tarthat-e rá vajjon számot hogy művelt vagy bárcsak értelmes embernek nézzék, aki vevőit olyas hirdetéssel csalogatja boltjába hogy:

*Valódi orosz brabanter kanin fekete szőrme
stola-gallér*

pompás Szkunkszin) farokkal**) 240 centiméter hosszú 10 korona.*

Nem tudom, vajjon e hírlapi hirdetés érdemes szerzője Brabantot Oroszországba képzel-e vagy Muszkaországban tenyésztett brabanti „kanin“-t kínál-e avagy az „orosz“ csak amiatt került a hirdetésébe merthogy a szőrnemű csak úgy kél jól ha muszkanak mondják. Azt azonban tudom hogy értelmesen és magyarán megszerkesztve ez a hirdetés körülbelül emilyen képet öltött volna:

*Valódi brabanti fekete házinyúl bundájából készült***) 240 centiméteres
papos gallér*

pompás szagosgörény-farkakkal: 10 korona.

*) ? [Talán: skunkskin (szkankszkin — szagosgörény-bunda)?]

**) !!

***) *Bunda* [állat szőrös bőre] e.: „prém“ vagy „szőrme“. Az utóbbi a „szőr“-nek kereskedelmi „szakkifejezés“-sé avatott előkelőbb alakja. Az előbbi a német „Brähme“ szónak a közbeszédben használt „magyarítása“. Amaz amott, emez emitt „pötolhatatlan.“ Pedighát a „Brähme“ szónak van nyelvünkben olyan kifogástalan magyar változata is amely mindakét használatra alkalmas: a „perem“ amelyet épúgy „szegély“-re értünk mint a német a maga „Brähme“-jét, a „berahmen“ [keretbe foglalni] ige iva-

Nem kevésbé „érdekes” annak az „előkelő” csemegésünknek a hirdetése aki székesfővárosunk egyik legkiválóbb ujságjában örömmel jelenti úri közönségünknek hogy Párisból megérkeztek a:

„pointes asperges”,
 „celeri-angol” és
 „radis-apró”

A „pointes asperges” (pojntesz ászpergesz) alighanem a francs „pointes d’asperges (poēnt dászperzs — csirágfej), a „celeri-angol” bizonyára a „céleri anglais” (szélri aŋgle — angol szeleri [celler]) a „radis-apró” pedig a (pöthi rádi — apró hónaposretek) meg-„európai”-asított alakja.

Az ilyesfajta előkelőségnek — bár a mostlátotthoz hasonló európaiasítás hiján — netovábbja egy székesfővárosi száguldótelep magyar birtokosának székesfővárosi magyar hírlapokban magyar közönségünk számára közölt hirdetése, amelynek a megvételre kínált áru idegen neve után olvasható egész szövedéke [szövege] szórul-szóra következő:

Automobilok.
Modern Automobil-garage.
Automobil pneumatik.

E hat szó közül az „automobil” hellén-latin kapcsolat, a „modern” olasz, a „garage” francs, a „pneumatik” hellén szó. Magyar nincs köztük egy fia se. Pedighát minden szavát kifejezhetjük a magunk nyelvén úgy hogy bármely értelmes ember megértheti, ha azt mondjuk hogy:

Száguldók.
Divatos) száguldó-tár.**)*
Száguldótalpak.

dékát. Sőt könnyűszerrel külön szóvá alakíthatnók ha így értve „pöröm”-nek mondanók. Nincs hát szükségünk a „prém”-re amelynek értékét megértetlen jelentése époly kevésbé gyarapítja mint nyelvünk szellemét sértő alakja. Mégpedig annál kevésbbé szorultunk rá mert a „prém” valósággal szegély tehát: „perem”, — épúgy mint a Brähme [amelyet a német bárminő szegélyre ért, péld. himzésre is; a szőrös peremet pedig „Pelzbesetzung”-nak hívja]. Sőt ha e jó magyar szavunk nem volna, akkor se szorulnánk rá mert „bundasáv”-ot mondhatnánk.

*) „Modern” ugyan — mintahogy a 343. oldalon látni fogjuk — nem „divatos”, hanem „ujdon.” A hirdető azonban mint afféle dunamelléki „európai” nyilván „divatos”-nak értette; én pedig nem szót hanem a hirdetőnek vele — bár helytelenül — kifejezett gondolatát akartam átfordítani.

**) A „garage” (gárázs) — mint az ónémet „warjan” [ma: „wahren” — megóvni] szó francs ivadékaival, a „garer” igével^{†)} képzett főnév voltaképp „megóvás”-t tehát cselekvést jelent. Közlekedő eszközök — kivált száguldók és futókerekek [e.: „bicikli”-k] — elhelyezésére szánt színre csak használatuk terjesztette ki jelentésüket.^{††)}

^{†)} Indulatszónak használt parancsolómodját itthon is gyakran olvashatjuk vasúti s hajó-állomások figyelmeztető tábláin a „Gare aux voleurs!” (Gár ó volőr — óvakodjunk a zsebkotróktól, — e. [nyilván merthogy zsebet lopnak]; „zsebtolvajok”-tól) mondásban.

^{††)} Régente a „gare” (gár — ma: állomás) is olyan színt jelentett amelyben a nyugvó vasúti kocsikat őrizték; csak időmultán, — az állomások és pályaudvarok kifejlesztésével vált ezeknek is nevükké.

Hogy a kereskedővilág idegen kifejezést megértetlenül lőcsöl közönségére, megesik bizony másutt is; ámha ily kifejezés közönségének nincs inyére: nem fogadja el. A francs borkereskedők körében nemrégén még közkeletű volt a mi „aszu“-nknek*) francsos alakja, az „assou“ (ászu); mamár Francsföldön nyomára sem akadunk.

Németföldön persze régebről hiában keresünk példát ilyesmire. Annál könnyebben kerül az ellenkezőjére: ime kölni szagosítója amelyet mint eau de Cologne-t (ódkolony-t — kölni vizet) francs néven árul nemcsak nyugati szomszédjának és egyebütt külföldön hanem otthon is. Igaz ugyan hogy ennek történeti magyarázata van: a kölni vizet a hét-éves háboru idején a francs terjesztette el világszerte; azt azonban nem értjük meg belőle vajjon a német miért őrizte meg idegen nevét száz-éveken át.

Megesik olykor hogy kereskedelmünk uj nemzeti kifejezéssel ajándékozza meg szegény nyelvünket.

A minap fürkésző szemmel betűzgettem egy női divatárus hirlapi hirdetését amelynek furcsánál-furcsább kifejezései közül kivált a *schliefer* szó tűzött a szemembe. Végigkérdeztem róla egy sereg asszony-ismerősömet: soha hírét se hallotta egyikük sem. Legott sejtettem hogy „érdekes“ esetre bukkantam: a kifejezés ujdonatuj, zamatja pedig rettenetesen vad volt. Betoppantam „európai“-m boltjába s érdeklődéssel tudakozódtam „schliefer“-jei felől. Ha „európai“ modon akartam volna viselkedni, számszögletének lebiggyesztésével igyekeztem volna jelezni hogy életemben legalább tizenkettedszer készülök „schliefer“-t vásárolni. Én azonban természetemben rejlő együgyűségem nyílt megvallásával azon kezdtem hogy sejtelmem sincs róla mi fán terem a „schliefer“, — azután pedig, amikor velük előhozakodott és megállapítottam róluk hogy holmi bőreszabott vízállóköpönyegek, gyermekes kíváncsisággal megkérdeztem tőle:

— Ugyan kérem, uram, nem mondaná meg, hogyan jutott ez a kabát a „schliefer“ névhez?

A dolog annálinkább érdekelt, merthogy tudtommal a német „schliefen“ szó jelentése ugyan: „bebujni“; a „Schliefer“-t azonban a német kucsmóra [e.: „muff“-ra, f.: „karmantyú“-ra] érti.

— Hát kérem, én ennek a kabátnak más idegen nevét nem ismerem, csak annyit tudok hogy angolul „slipon“-nak hívják.

Európaímnak igaza volt: „slipon“ skótul valósággal ilyféle zivataros kabátot jelent. Ám válaszából megértettem hogy a „schliefer“ a „slipon“-nak *magyarított* alakja . . .

Néhány utcával odábról egy kalaptáros hirdette remeknél remekebb portékáját. Kiváltkép „angol *splitt* girardé kalap“-ja ragadta meg figyelmemet — nevével. Ennek az előkelő elnevezésnek a megfejtéséhez útbaigazításra se szorultam. Csupán olyvégett tekintettem meg a kirakatban hogy magamon örködjem [e.: hogy magamat „ellen-őrizzem“]. Meggyőződtem róla hogy nem tévedtem, amikor a „*splitt*“-et a „hasított szalmá“-ra értett angol „*split*“ [szplit] szó „magyarítás“-ának,

*) Aszu: olyan óbor amelyet aszásnak indult korokban szedett szőlőszemekből sajtoltak.

a „girardé“-t pedig ... Node itt álljunk meg egy pillanatra s állapítsuk meg hogy ami pálmá- s szalmakalapot hazánkban árulnak, a legjava Középamerikából meg Angolországból kerül hozzánk,*) a közönsége-sebbje pedig itthon készül. A mi európaink „splitt girardé“-ja — úgy éljen ő! — angol holmi volt. Az angol pedig az ilyes sikkarimás szárazkalapot „boater“-nek (bóttör — csónakos-nak) hívja. Hasonló — „canotier“ (kánótyé — evezős) vagy „matelot“ (mátlo — hajóslegény) — néven ismeri a francs is, az olasz pedig „paglietta“-nak (pályietta-nak) hívja. Néhány éve még nálunk is a „matrózkalap“ járta. Amióta azonban a mi tulipános kereskedőink megtudták hogy a wieni koma egyik kedves színészének a tiszteletére mintegy negyedszázéve [amikor egy fölkapott énekes bohózatban ily kalappal jelent meg a színpadon] „Girardi-hut“-nak keresztelte, ők is e néven kínálják. Hát ugyan mi közünk akár nekünk akár angol vagy olasz vagy honi szalmakalapunknak ennek a wieni színésznek a nevéhez? Ha pedig kereskedőink semmikép nem tudják ősi majomtermészetüket megtagadni, az „evezőkalap“ vagy „evező“ tehát sehogysem egyezik az ő mélyen gyökerező német „európai“-asságukkal: mérthogy nem fordítják át osztrák nevét „Ujházi“- vagy „Hegedüs-kalap“-ra?

Nyilván wieni kereskedőtársai példájára árulja a honi kőöntő [ékszerész] is a p u c h o n (kápüsön — nemzeti kiejtésünk szerint: kápi-són) néven az ő metszetlen nemeskövét amelynek alakja alighanem boldogult nagymamája kámzsájára emlékezteti; pedighát épen nem szorulna rá hogy a francs „cabochon“ (kábosön) pogány elferdítésével „európai“-askodjék, ha e furcsanevű jószágot ujja közé szedné s egy szemernyi értelmességgel maga igyekeznék neki nevet keresni. Nem kell hozzá lobogó szellemnek lennie hogy péld. „púposkő“-nek mondja.

Alighanem a p a t i e n c e (pászia^onsz) szóba is hasonlóan csengő kifejezésből pottyant át az a teuton jelentése amelylyel a szárazsüteménynek egyik — jobbára betűket, számokat és egyszerű tárgyakat ábrázoló — magaféle fajtájára értjük. Az átpotyanás nyilván nemrég történt, merthogy mindeddig semmiféle német munka nem szól e jelentéséről amely talán a francs „pâtisserie“ (pátiszrí — sütemény) valaminő változatából került bele. Az se lehetetlen hogy holmi garázda német csemetét francs dadája ilyen süteménynyel igyekezett elcsitítani s ahogy türelemre intette, a gyerek szülője a „patience“ szót a sütemény nevének vélte s így adta tovább hazájában. [A francs „croquignolet“-nak (krokinyole-nak) hívja.] Ám az is megeshetett hogy valaki beszédközből — betűre s számaira gondolva — „pâte science“-nak (pát szia^onsz — tudományos téstának) mondta s ezt értette félre valami német. Mi „roppancs“-nak hívhatnók.

Igyen kerülnek nagyközönségünk ajkára jobbára kereskedőinktől mindazoknak a külföldről eredő áruknak az idegen nevei amelyeket tőlük szerez meg. Ezeket az idegen neveket pedig kereskedőink legnagyobb része se nem érti se bánni nem tud velük, hanem össze-

*) Legtöbbet Középamerikában és Olaszországban gyártanak, merthogy ott olcsó a munkakéz. Angolországban nem sok készül: nagy a munkabér. Osztrákországban pedig épenséggel kevés.

visszaforgatott jelentéssel és alakkal szórja őket szét ahogy külföldi hirdetések, árjegyzékekből, címkékről, számadásokból [furcsaül: „számlá“-król],*) levelekből, utazásokozben vagy külföldi szállítóinak utazóitól ráragadtak.

Annak hogy a kereskedővilág annyira kapkod az idegen kifejezéseken, jelentős oka a vásárló közönségnek az a világszerte tapasztalható értelmetlensége hogy a szokatlan szavakat sokkal előkelőbbnek érzi mint amelyeket világosan ért, és hogy ezt az előkelőséget átruházza az ilyes kifejezésekkel fitogó kereskedőre, róla árújára.**)

E kifejezések közt olykor akadnak amelyeket a közönségnek idegen nyelvekben jártas része megért. Akadnak azonban amelyek jelentését épséggel nincs aki érti. Így például nem találkoztam még olyan európaival aki kérdésemre meg tudta mondani, vajjon voltaképp mi a jelentése a földrésünk vasuti hirdetőtáblái tetején terpeszkedő *Paragon* szónak? Pedig bármelyik hellén szótárban megtalálható hogy *para* = mellett; *agón* = vezető; tehát *paragón*: „mellette elvezető”; értelemmel fordítva: „tájékoztató”; — a hirdetőtáblákat kiaggató vállaltól belemagyarázott árnyéklattal: „odavezető”, tehát: „csábító”.

Node ez világszerte szereplő idegen vállalat. Nem lehet hát ellene senkinek szava ha olyan címet választott amelyet a nagyközönség sehol a világon meg nem ért.

Mit szóljunk azonban ahhoz ha itthon szaporodnak gombamodra az „*American Park*” (Amerikai Párk), — „*Young Girl's Home*” (Jang Geerlz Hóum), — „*Jardin de Paris*” (Zsárdeörd Pári — székesfővárosi bérkocsisaink nyelvén: „Jardín-kert”) és másilyes című vállalatok amelyek nevét a nagyközönség legnagyobb része helyesen se elolvasni se leírni nem tudja, holott untig elég volna a nagyzásból ha „Amerikai Mulató”-nak vagy „Amerikai Kert”-nek, — „Úrilányok Otthoná”-nak, — „Párisi Mulató”-nak vagy „Párisi Kert”-nek nevezkedve sokkalta nagyobbabszású külföldi eredetijeik *fordított* címével fitognának.***)

Avagy mit szóljunk hozzá hogy székesfővárosunknak maholnap nem

*) E „nevetséges” okvetetlenkedésemnek talán honi szerecseneinkre is ható magyarázatául megemlítem hogy amit mi „számlá”-nak mondunk, „számadás”-t jelentő szóval fejezi ki az olasz és az angol is. Az első „*conto*”-ról, a második „*account*”-ról beszél. Sőt legtekintélyesebb példánk, a német is „*Rechnung*”-ot mond. Mi is meglehetnének hát a magunk „számadás”-ával. Amha nemzeti értelmességünk ép ennek a kifejezésnek a használatokozben nem tudna eligazodni, nyelvünk szelleme cudar „számlá”-nknál akkor is százszor inkább megtűri a nyelvünkbe amúgy is befészkelődött olasz „*conto*”-t (konto-t), kiválthogy nálunk „kontó”-nak irt és olvasott alakja szinte magyarosnak mondható; rajta kívül bátran mondhatnánk ott ahol helyén van, a francs „*note*” (not — kis számadás) és „*mémoire*” (mémoár — nagy számadás) példájára „jegyzék”-et, „emlékeztető”-t, nyomósabban akár „figyelmeztető”-t.

**) Volt egyszer, hol volt hol nem volt, Wienben egy nagytrató szabólegény. Nevét nem tudom. Lehet hogy Wertheimer-nak, lehet hogy Woperschalek-nak, lehet hogy másképp hívták. Ám hogy régen mi volt a neve, mellékes. Ma Worth-nak hívják és a párisi nőszabók királya. Osztrák létre angol nevet öltött hogy Francsországban boldoguljon. A közönség szertelen idegentisztelete kiterjed tehát a kereskedő nevére is. Ha Worth uram „Durand”-ná vagy „Duval”-lá vedlett volna, talán a környékén lakó grisette-ek [nőcskék] ruhácskáit öltögetné kőolaj világánál.

***) Hatalán valaki furcsának találna hogy a „*Young Girl's Home*”-ot a kereskedő jellemű vállalatok közt emlegetem, szíves figyelmére ajánlom hogy e vállalat maga sorakozott közéjük amikor ily alantas szintű fogáshoz folyamodott.

lesz olyan koszos férfiszabója akinek neve mögött ott nem díszlik a „tailor for gentlemen“ (téljör för dzsentlmön), noha eleven angolt nemhogy dolgozójában de rajta kívül se látott soha életében, cifrálkodó hirdetését pedig maga époly kevéssé tudja elolvasni mint wieni mintára szabott brünni szöveteit viselő rendelői; — a legelőkelőbbje meg [az efféle vásári szabóké] „competitive tailoring“ (kampetitiv téjlöring — versengő szabóság) és más efféle nálunk érthetetlen amerikai s angol kifejezésekkel *) igyekszik a nagyközönség érdeklődését kierőszakolni.

Igy bolondítjuk magunkat hogy nagyváros [Németföldre szorítókozó „európaias“ kifejezéssel: „világváros“] vagyunk, amikor szellemünk szegénységével büszkélkedünk.

Amít aztán a megértetlen használat „szakkifejezés“-sé avatott, hat ökörrrel is bajos volna „szókinsz“-ükből odábbszállítani.

Ahogy a multkor székesfővárosunk egyik legkiválóbb vászonkereskedése előtt haladtam, dús kirakatából vadállatként ordított rám két rettentő kifejezés: a „szokni“ meg a „lábtyú“. Nem állhattam meg hogy gazdájához — akit egyébkép nagyon érdemes és értelmes embernek ismerek — egy-két szóra be ne forduljak. Megkérdeztem tőle, vajjon kirakatának előkelő szintjével hogyan egyeztetheti a „szokni“-t és hogy vajjon árutárában „kesztyű“-t is árul-e? — meghogy amikor messzeszólójához [e.: „távbeszélő“-jéhez] hívják, a „csengetyű“-ja szólal-e meg és hogy önkénteshuszárkorában „sarkantyú“-t rakott-e csizmájára?

Ez a derék kereskedőnk elvének vallja hogy a maga szakában nyüzsgő lehetetlen „szakkifejezés“-eket a közhasználatból kituszkolja. Amikor azonban arra a kérdésre hogy minő kifejezést használjon hát az ő „szokni“-ja s vele egyreértett „lábtyú“-je helyett? — azt válaszoltam hogy „rövid harisnyá“-t, elkezdte magyarázni hogy ez lehetlenség mert ezt a kifejezést a mi közönségünk térdigérő harisnyára [e.: „térdharisnyá“-ra] érti. Megmagyaráztam hogy helytelenül érti, merthogy a „szokni“ is harisnya lévén, bizonyára rá illik leginkább a „rövid harisnya“ kifejezés amelynek ellentétékép helyesen maradhatna meg a térden túl érő harisnya nevének a „hosszu harisnya“; a térdig érőé pedig: — Columbus segíts! — „térdigérő harisnya“ volna.

Ám kereskedőm kirakatában ma is ott virít a „szokni“ meg a „lábtyú“. Pedig értelmes ember. Ezenkívül a maga szakában országos tekintély. Aztán meg — amint mondja — céljaul tűzte ki hogy áruit értelmes magyar kifejezésekkel hozza forgalomba. Ám arra hogy kifejezéseit a közönség megismerje, képes árjegyzékein kívül épen kirakata kínálkozik leghathatósabb eszköznek, merthogy a velük értett tárgyat amott rajzban, itt elevenen mellettük látja. Amikor tehát közönségét arra oktatja hogy a rövid harisnya „szokni“ és „lábtyú“: nyilván olyas meggyőződéssel teszi hogy e kifejezések elvéhez jól odaillenek. Avagy talán olyan lobogó elmére vár aki a szakában nyüzsgő lehetetlennél lehetetlenebb kifejezéseket úgy helyettesitse hogy megmaradjanak?

Kereskedőmben tehát — amint látjuk — van ugyan jó szándék; megvalósításától azonban megriad mert hiányzik belőle a hozzá megkívánt érzék.

*) Vevője persze — sőt alighanem ő maga is — a „competitive“-et „illetékes“-re [competens-re] érti.

Hogyan hódíthatna hát az értelmesség olyan kereskedőtársainál ahol ily jó szándék se található?...

Kiváltképpen hogyan várjunk kereskedőinktől magyaros szellemet, ha a magunk értelmetlenségével teremtünk olyan viszonyokat hogy boldogulásukat könnyítik meg ha idegen isteneket imádnak?

Sőt azon se csodálkozunk hogy bálványaikat meghamisítják. Hisz meghamisították a hellén regevilágból szerzett védőistenüket, Hermész-t is aki az ő ujdondi hellén képzeletük szerint földgömbünkön lebeg holott mindössze Galilei óta tudjuk hogy földünk gömbölyű.)*

*) A hellén és a római — amint tudjuk — földünket tengeren úszó korongnak képzelte. Atlász se gömböt hordott a hátán — mintahogy ma rajzolják — hanem az eget [merthogy hazájában, Arkádiában a hegyek oly meredeken törnek az égnek mintha ormaikra támaszkodnék.] *Afrika*

11. cikk. Vendégszavaink főtenyésztői: Az ujságíró.

Magyarságunk egyik legbuzgóbb zászlósának, Berczik Árpádnak „A harctérről” címmel írt jóízű bohózatában forgolódó ujságíró-alakja következő szavakkal fog hozzá Európa helyzetéről vallott nézeteinek ismertetéséhez: „Individuális politikám esszenciája speciáliter abban kulminál, hogy azok a dilemmák, differenciák, konflagrációk és konfliktusok megszűnjenek,*) amelyek az európai konfigurációban kooperáló kabinetek kollektív akciójának rezultátumaképen a garantirozott pacifikációt nullifikálhatnak.”

Ha az ókori Róma szellemi életének alantas szintjén tenyészhetett volna ily ékes „európai műveltségű” hírgyűjtő [e.: „ujdondász”] s ezt a mondatraját [e.: „körmondat“-át] olyas „szakkifejezés“-ekkel alkotta volna meg amelyeket Róma hírlapirodalma a mi nyelvünkéből halászott volna össze, — egetverő „európaiasság“-a körülbelül emilyes nyilatkozatot csalt volna ajkára: „Edieniorum elvium cormansaticorum magva kiváltkép cuidomborodat ad mexynechem eorum cuetchegium, cuyloembchegium, foelfordulachium et oesetysechium, quos quam eredmoenia tevecuenchegis ediytechis cormanium cuoesremycuoedentium in alaculacho Europaeo letchendechylechem garantiratam megchemmichitere potuerint.”

Pulchrum, quid? . . .

Ha az ujságíró *idegen nyelvről fordított* külföldi kormányzati, gazdasági, tudományos, művészeti eseményről szóló ismertetésében *itt-ott* olyan idegen kifejezést talál a nagyközönség elé amelyet ez meg nem ért: hibáját egyszer-másszor mentheti vállalatától rárótt lázas sietsége. Egy-egy idegen kifejezés helyes átfordításával — kivált olyanéval amelynek jelentését előbb magának kellene megtanulnia — olykor órákon át vesződhetne; sőt hiányzó honi kifejezés megteremtésén akár-hányszor hiában törné a fejét hétszámra, amíg elméjéből kivasalódnék vagy váratlanul előpattanna.

Ámpersze ilyes hanyagság menthető létére is megmarad hibának. Nem veszti el e minőségét olycimen se hogy a közönségtől meg nem érthető szó „szakkifejezés”. Merthát a szakkifejezés arravaló hogy vele

*) Talán: „applanáltassanak”?

szakértők jelöljenek meg röviden és velősen *egymásközt* olyan fogalmat amelyet szakismereténél fogva mindegyikük világosan ért, nempedig hogy akár szakértők akár olyanok akik e kifejezést maguk sem értik, avatatlanoknak vagdalják a fejükhöz. Hiszen igazi szakértő a szakabavágó mesterszavakkal értett fogalmak javarészét, ha a fáradságot nem sajnálja — gyakran époly röviden, olykor néhány szónyi magyarázattal megtoldva — ki tudja fejezni olyan közkeletű szavakkal is amelyeket bármely épeszű művelt ember avatatlan létére is megérthet.

Ehhez a művészethez pedig a nagyközönséget szakkérdésekről tájékoztató hírlapírónak kiváltkép kellene tudnia: hisz *hivatása épezt követeli tőle elsőrenden*.

Avatatlan közönségnek szánt cikkbe tehát semmikép nem illenek honi szakkifejezések se — kivált olyanok aminők a mieink legnagyobb része. Idegenek persze még kevésbbé. Hisz ezek használata még távolabb esik igazi rendeltségüktől, merthogy voltakép arravalók, hogy olyan szakemberek közöljék velük gondolataikat maguk közt *akik egymás honi szakkifejezéseit nem értik*. Amikor tehát a hírlapíró az avatatlan közönséget vendégeli meg ilyféle kifejezésekkel, kétszeresen vét hivatása ellen merthogy közönsége se nem szaktudós se nem nyelvtudós, tehát e kifejezéseket se belülről se kívülről nem érti. Szakkifejezésről beszélve persze nem olyanokról szólok amelyeket bármely közepes — kiválóan művelt olvasóközönségnek szánt cikkben pedig amelyeket bármely kiváló — műveltségű ember világosan megért, mert ily szakkifejezések nem csupán a szakbeli hanem a közönséges művelt nyelvnek is alkotórészei.

Ha mai hírlapíróink közül imént kifejtett hivatásuk ellen oly sokan vétnek, ennek az oka nem az hogy hivatásuk meg nem valósítható, hanem az hogy ők nem termettek rá a megvalósítására: Az ő cikkeikben nem amiatt nyűzsög a tengersnyi idegen szakszó mert jelentésük kifejezése a magunk nyelvén lehetetlenség, hanem kiváltkép amiatt hogy hírlapíróink jobbára a maguk szakába vágó jó honi szakkifejezéseinket sem ismerik, holott ha hivatásuk magaslatán táboroznának, *közkeletű fogalmak* hiányzó szakkifejezéseinek megteremtését elsősort tőlük várhatnók.

Ezt a munkát pedig magyarlelkű szakíróinknak rátermett része vajmi csekély fáradsággal megcselekedhetné: hisz egy-egy szakban a nagyközönségnek való szakkifejezések közt alig akad több mint 30—40 amelyet jó magyar szóval nem tudunk kifejezni. Sőt e munkájukhoz találhatnak úttörő példát is. Székesfővárosunknak izzó magyarságáról ismert egyik legjelesebb hírlapja e téren tízévek óta gyűjti rá az érdeemet hogy majdan legelül emlegessék sajtónk nemzeti nyelvének megteremtői közt.

Sőt könnyűszerrel megismertethetnék olvasóközönségükkel — úgy hogy egyszersmind maguk megtanulnák — a közkeletű idegen szakkifejezések helyes jelentését is, ha példát vennének a németországi rendujtók [szociálisták] sajtóján amely az idegen szavak mögött zárójelben a velük értett fogalom német kifejezését is közli, mint péld.: Evolutionstheorie [Entwickelungslehre], Ikonoklasten [Bilderstürmer] sat.

Ha evvel szemben itthon megfigyeljük hogy a mi „szakíró“-ink

számottevő része a maga szakában járatlan, és érthetetlen idegen kifejezésekkel kivált azért ékeskedik hogy egészen pőrén ne járjon, bizonyára szükségtelen továbbfeszegtenünk, hogy vajjon minő okoknál fogva botlunk napilapjainkban és a nagyközönségnek szánt szakiratainkban annyi idegen szakkifejezésre s vajjon minthogy kell használatuk helytelenségén akárhányszor olyan avatatlan de művelt olvasójuknak megütköznie aki a cikkírónál avatatlanlétére jobban ért a kérdéshez?

Merthát ugyan mikép helyettesíthetne efféle szakkifejezést olyan cikkíró aki maga sem érti, merthogy napi „szaktudomány“-át szajkó módjára halásztá össze valamely szakirat hasábjairól vagy szakember-ismerősenek ajkáról?

Am lássunk néhány példát az eleven életből.

Kezdjük a tudományok tudományával: a közkormányzattal.

Amikor magyar hirlap a board of trade hivatalos adatait emlegeti, olvasói közt bizony csak elvétve akad aki megérti hogy Nagybritorság kereskedelmi kormányshéjának [miniszteriumának] az adatairól van szó, merthogy a „board of trade“*) (baórd of t^{sz}réjd — szó szerint: „kereskedelmi asztal“) ennek a kormányhatóságnak a hivatalos neve.

*) Nálunk persze nagybetűsen: „Board of Trade“, — merthogy e nagy angol tudományok a forrása jobbra vagy osztrák vagy német lap. Amha valaki ilyesféle ukeletű szerezessen megütközik, készen kapja hozzá megokolását is amelyből megtanulhatja hogy ez annak az angol kormányshéjának a tulajdonneve. Nyilván ilyesféle „tudományos“ okkal magyarázzák ismerettárosaink is pogány lelküknek az örök példát megértetlenül követő azt a megnyilatkozását, hogy cikkeik szövédéjében a címükkep szereplő szó rövidítéseül használt első betűjét kezdőbetűvel írják. [Annyira persze nem terjed — a figyelmük, hogy az örök példa e szavak első betűjét nagy betűvel írja ismerettári cikke keretén kívül is.] Például:

„Gubacs. A G. külső alakja nagyon különböző.“

Am ez még hagyján. Amikor azonban a magyar ismerettáros a gubacsnak egyik különös fajtát: a *penész-G*-ot ismerteti, evvel a „nemzetközi“-es írómodjával olyan rátóti [e.: abderai] *csoda-B*-at teremt amelynek *Magyar-O*-on kívül bizonyára hiában keresnők páráját földünk egész kerekén. Csak folytassátok, dicső „európai“-ak! Még egynehány ilyen sikerült példa s *Buda-P. székes-F*. idegenforgalmának hönőhajtott nekilendülését a ti csudatokra járó idegen tudósvilág „kiváncsisági látogatásai“ fogják megteremteni! . . .

Ilyen fényes példák persze mély barázdát szántottak minden ilyes „európaiasság“-ra buzogva bukdosó „jogirodalmár“-aink viaszos lelkében is, akik országszerte áldott és világszerte irigyelt értelmességük sugallatára — mégpedig jogi ismerettáraikon kívül is [ahogy ők szokják mondani: „az egész vonalon“] — sietve honosították meg a *K. T.* [kereskedelmi törvény], *Cs. T.* [csödtörvény], *B. P.* [büntető perrendtartás — magyarul: büntetőrend] sat. jelzéseket; például: „Ezen felfogás megcáfoltatik a *K. T.* 37. §-a által.“ [Magyarul: E véleményt megcáfolja *kt.*-ünk 37. §-a.]

A magyar „jogirodalmár“ — aki óriás tudományos készültségénél fogva mindenre tüstént kész a felelettel — erre nyilván azt mondja, hogy e törvények amiatt „tulajdonnevek“ merthogy nincs belőlük több egynél. Igaza van: nincs nálunk és nincs most érvényes. Erre a „tudományos“ ellenvetésre a nálunk divó „tudományos“ módor szerint olyas felelettel vághatnak vissza, hogy ígyhát akinek több kalapja van: a „kalap“ szót „k“-val, akinek ellenben nincs több egynél: „K“-val írja. Avval azonban kevésbbé mélyenjáró módor szerint is bizvást felelhetnek hogy ilykép nagybetűi illik hát „Országgyűlés“-ünkhöz, „Lánchíd“-unkhoz, „Sertésvágóhíd“-unkhoz és sok ezer más egyetlen tárgyunkhoz is.

Az „európaiaskodás“ tehát vígan halad. Nemsokára nyilván hónapjaink „tulajdonnevére“ kerül a sor. Aztán napjainkéra. Néhány év mulva pedig azon vesszük magunkat észre, hogy nagytekintélyű „európai“ férfaink lassankint tulajdonnévvé avatták az Orrunkat, a Bicskánkat meg a Poharunkat is.

Olyan ujságíró egyébkép aki efféle kifejezéssel cipekedik elő, használatával szinte kétségtelen tanuságát vallja hogy maga sem érti, mert lám amit megért, ki tudja magyarul fejezni. Én bizony nem tudok róla hogy magyar híradó akár a francs kereskedelmi kormányshéket „ministère du commerce“, akár a németet „Ministerium für Handel“ néven emlegette, pedig hát ezeket a kifejezéseket olvasói közül bizonyára sokkalta többen megértenék mint a „board of trade“-et. Alighanem a „londoni territoriális katonaság“ is hasonló oknál fogva ékeskedett annak az ujságíróknak valamely idegen lapból fordított cikkében aki magyar olvasóközönségét a londoni önkéntes honvédség tavaly megesett szervezéséről tudósította, holott bármelyik angol szótárból megtudhatta volna hogy „territorial army“ magyarul honvédséget jelent.

Aminő szintájon ilyféle káronágásokat minálunk szokás „bírál“-gatni: avval a mentséggel hogy *külföldi hírek fordításával foglalkozó* hírlapíró a belőlük tollára rajzó idegen gondolatoknak tősgyökeres honi nyelvre való átfordítására nem ér rá, — bátran védekezzhet olyan hírlapírónk is, aki *hazai eseményről szóló* — sőt akár *semmiféle eseményhez nem fűződő* hanem csupán ismeretet terjesztő, tehát kényelmesen megírható — *magaszerkesztette cikkét* szemeteli tele idegen kifejezéssel, ami akárhányszor nem hanyagságtól hanem a maga szakismereteinek a fitogtatása, sőt vajmi gyakran hiányuk leplezése végett történik. Az ilyen „szakíró“ persze arra pályázik hogy avatatlan olvasóját a maga nagy tudományának a rejtelmességével ámulatba ejtse s hogy ilyréven tekintélyét öregbítve egyszersmind cikkeit is jobban megfizettesse.

Pedighát ahhoz hogy valaki a maga szak- és nyelv-ismereteinél fogva olvasóját olyan keresetlen szavakkal tájékoztassa amelyeket avatatlan létére is világosan megérthet, sokkal komolyabb szakismeretre s több értelmességre van szükség mint könnyen összemagolható mutatók kifejezések halomrahordásához. Kiváltkép ujságírónak pedig: több hivatásérzetre s kevesebb hiúságra.

Merthát a szakkifejezésekkel művelt dobálódzás mesterségét kellő ügyességgel megáldott ember néhány héten úgy megtanulhatja hogy belekábúl aki — nem lát keresztül a szítán.

„Avec cinq ou six termes de l'art, on se donne pour connaisseur en musique, en tableaux.“ [Öt-hat szakkifejezés odavetésével bárki könnyen avathatja magát zene- vagy festőművészeti szakértővé] — mondja La Bruyère . . .

Persze csak olyanok szemében akik maguk is avatatlanok. Ilyenek számára pedig a szakkifejezés gyakran épen csak attól jó hogy amit *nem tud* azt is helytelenül ne tudja.

Amikor például a művészetekkel foglalkozó szaktudósító az ujságolvasónak anyagul odaveti a cinquecento-t (csinkvecsento-t), közönségének legnagyobb része azt se tudja róla, mi fán terem; ám-hogy gyönyörűen csilingel, rögvést beiktatja szókinsébe. Sőt nemzetközi nyelvtudományával hamarosan megállapítja hogy holmi ötödik százévbéli valamicsoda. Pedig hát: tizenhatodik százévbéli.

Művészembernek e szó megcsendülése egész bűvös világot tár lelke elé. Avatatlanak: rágógumi amelynek ugyan ízét nem érzi, ámde-

mert úgy látja hogy mások élvezettel forgatják a foguk közt, maga is vigan majszolja.

Pedighát beszélhet a hírlapíró „cinquecento“-ról a nagyközönségnek is olyképhogy az olasz irodalomnak és művészetnek 16. százévbéli lendüléséről avagy az olasz szellemi élet aranyos koráról vagy mindenkitől megérthető szakkifejezéssel az olasz művészet ujjászüldéséről [olasz renaissance-ról] szól, sőt előhozakodhat a „cinquecento“-val is — ha mivoltát néhány ügyesen odavetett tájékoztató szóval megmagyarázza. Épenséggel nem cselekszik azonban helyesen ha e kifejezést nagy garral csak azért a látszatért veti oda, hogy arról a magaslatról ahonnan ő beszél, mily lehetetlennek tetszik hogy akadjon olyan valamirevaló műveltségű ember aki e kifejezést nem ismeri.

Avagy talán tévedtem? Hihetetlen! Hát akadhat ember akinek ily elemi ismeret is tudomány? Nobizony vajjon milyen szintre szálljak le, hogy hozzám emelkedhessetek? . . .

A most ismertetethez hasonló oknál fogva nem a nagyközönségnek való kifejezés a valeur (váló) sem amelyet száz ujságolvasó közül kilencven bizonyára a kép árára, kilenc pedig művészi értékére magyaráz, holott a festőművész szín érvényesülésére érti. . . .

Ha nekem idegenlétemre Cairo-nak és környékének nevezetességeit valamelyik ottanas kalauz arabusul akarná magyarázgatni, menten elcsapnám. Ámha olyan kalauz viselkednék így aki honostársam, úgy tud arabusul mint jó magam, és csak azért öltött bornoszt [e.: burnusz-t — kámzsás lebernyeget] hogy engem lóvátegyem: fejbecsapnám . . .

A mi hírlapirodalmunkban szinte nyüzsgő az efféle arabus. Telnék közülök vagy tíz álarcosbálra való.

Ám lássuk, hogy főst rajtuk a bornosz?

Megjegyzem, hogy most következő példáimat székesfővárosi hírlapjaink legjavának hasábjából böngészttem össze.

A Languedoc-ból (La^ong^odok-ból) származó francs morgue (morg) szót*) nálunk néhány éve még csupán párisi bűnesetekről és szerencsétlenségekről szóló hírlapi cikkekből ismertük. Ma van már székesfővárosunknak is „tetemnéző“-je. Arabusaink persze menten rákenték a párisiénak a nevét — hol „morgué“-vá hol „morgé“-vá hol „morge“-zsá (morgé-, morzsé-, morzs-zsá) nemzetköziesített alakkal.**)

Egyik legjelesebb hírlapunkból idézem a következő mondatot: „Algeciras-ban az osztrák-magyar megbízottak a jegyzőkönyvet »Pour l'Autriche et l'Hongrie« ***) formulával írták alá.“ Hát én ezt a jegyzőkönyvet nem láttam. Annyit azonban látatlanul mondhatok hogy nemzetközi okiratban ilyen francs kifejezés nem fordulhat elő, mert birodal-

*) Eredeti jelentése: állat orra. Csak gondolatfüzéssel vált időmultán olyan börtönhelyiség nevévé ahol a porkolóbak a fogságraszántakat átkutatták. [Így értve tehát magyarul „szaglászó“-nak mondhatnók.] E réven csúszott át még később olyan helyiségre ahova mezelen tetemetek raknak közszemlére, hogy kivoltuk az érdeklődők tájékoztatásával megállapíthassák. Párisban a tetemek tizenkét márványlapra kiterítve hevernek és rájuk folyton ömlő hideg víz sugar óvja meg őket a hirtelen szétoszlástól. Fejüknél ruhájuk lóg.

**) E változatok közül a francs csak a „morgué“-t ismeri mint a „mort de Dieu“ [Isten halála] mondástól eredő „mordieu“ (mordijő) káromkodás parasztos alakját.

***) Mint Osztrákország és Magyarország képviselői.

munk külföldi képviselőinek karából menten kiraknák a szűrét az olyan „európai” atyafinak aki „la Hongrie” (là Hóngrí) helyett l’Hongrie-t (Lóngrí-t) írta — kiválthogy tőle képviselt ország nevében ejtene ily szarvashibát — ha egyáltalán megeshetnék, hogy a keleti akadémia előljáró [e.: „fölvételi”] vizsgáján ilyen francs tudománnyal bárki átcsússzék.

Még sikerültebb európaiaskodást művelt az a másik előkelősködő újságírónk aki — nyilván a nálunk is közkeletű „tout Paris” (tu Pári — egész Páris) mintájára — a „tout Európa” kifejezést megteremtette. Párisban alighanem „toute l’Europe” (tut Löröp — egész Európa) alakot öltött volna.

Nemrégén nagy érdeklődéssel olvastam a napi hírek közt „Egy angol miniszter kudarca” címmel a brit kormány egyik érdemes tagjának azt a kellemetlen esetét hogy amikor London egyik utcáján beszédhez készült fogni, mellette termett egy suffragette egy ménkű nagy kolomppal s addig lóbálta az orra alatt, amíg az ilykép hallgatásra kárhozott kormányférfiu úgy amint jött el nem ment. Rég olvastam ily érdekes történetet. Ám legkivált az fúrta az oldalamat hogy minő rejtelmes ötlete hajtotta e történet főkolomposát hazájából, Francsország derüs ege alól Nagybritország ködös utcájára. Merthát az „ette”-ek hazája — például a grisette-é s a „chansonnette”-é is — Francsország; brit földön pedig a szavazatra szomjazó fehérsépet a [„woman-suffragist” kifejezésből rövidült] „suffragist” (szőfredzsiszt) néven ismerik. A cikk fordítója azonban kérdésemre adós maradt a felelettel.

Amikor e hírt — tavaly tavasszal — olvastam, a „suffragette” kifejezés először ötlött szemembe magyar lapból. Jelentéséről sehol egy árva szónyi tájékoztatás nem volt mellette, holott annak a lapnak az olvasói közül ahol előbukkant, ezrenként bizonyára legalább 995-nek sejtelve se tudott rajta eligazodni. A többi 5 csak olyanok közül kerülhetett ki akik idegen lapot olvasnak vagy két évnél nem régebben nagy angol szótárt vásároltak, merthogy ezt az ujkéletű kifejezést másutt hiában keresték volna. Itt is csak „suffragist” alakjára akadhattak.

E cikk megjelenése óta a suffragist-ek sokat fészkelődnek, ígyhát a róluk szóló hírlapi tudósítások annyira gyakoriakká váltak hogy francsos nevüknek a honi alakja rövid néhány hó alatt kicsucsaldott. Egy-két hét múlva ugyane hírlapban következő ujságot olvastam: „Londonból *) táviratozzák: Ma este mintegy 10.000 *suffragett* tüntető fölvonulást rendezett.” Derék hírszállítónk tehát a szó meghonosításához a végén kezdett hozzá olykép hogy hurcának a csücskét levágta. Azután az „s” betű került sorra amely a rákent tiszaujlaki bajuszpödrőtől menten „sz”-szé merevedett; majd az „u” vedlett át „ü”-vé; utána a „g” váltott „zs” alakot legvégül pedig az „a” nyúlt „á”-vá. Evvel a nagy munka befejeződött. Így pördült át nyelvünkbe az *angol* szavazónénike *magyar* nemzeti nevének a *francs* „suffragette” (szüfrázseet) összetulipánkodott alakjakép a „szüfrázsett”.

A francsos „suffragette” honi hírlapjaink hasábjain kívül sem ismeretlen kifejezés, merthogy a francs ígygen nevezte el a szavazójogukért küzdő angol nőket akik a közfigyelmet legelőször 1906-ban

terelték magukra ily célra rendezett népgyűléseik sorozatával. Sőt rábukkanunk e francsos alakra olykor angol tudósításban is, ámde csak ahol mókázva emlékeznek meg róluk. Komoly cikkben az angol a *francs* szoknyáspolgárt is „suffragist“-nek hívja. Például: „Madame Bourdain*) led a company of french suffragists.“ [Bourdain-né asszony egy csapat francs szavazatkérő nő élén haladt. — „The Daily News“].

Hogy a „Londonból táviratozott“ angol „suffragette“-et Németországban *régebben* hívják „Suffragette“-nek mint nálunk, bizonyára szükségtelen említenem.

Munkám nyomásaközben egyébkép a német nyelvszellem összevajudta e nénikék germán nevét is, mégpedig tőle szinte meglepőnek mondható könnyedséggel, merthogy „Frauenstimmenrechtlerin“-nek hozta világra holott „Frauenstimmenwahlrechtlerin“-nek is mondhatta volna. Amire hát munkám megjelenik, alkalmasint dicső honi szerencseneink elméjéből is — uccu teringette — előpattan a bokorugrós piroscsizmás „nőszavazatjogoncnő“.

Ám helyel-közzel akad „európaiasság“-unk buzgó úttörői közt olyan szíves arabus aki az ő mérhetetlen tudományából kedves cseveggéssel részelteti ázsiai olvasóinak tanulatlan csordáját. Ilyen nyájas vidéki arabusunk tolta félre a minap nyelvtudománya dús kincses-házának egyik reteszt, amikor városának egyik ünnepelt színművésznőjét következő bájos oktatással ünnepelte: „Ő ma a kolozsvári Nemzeti színház *Startja* [megbocsát a kedves művésznő ezért a sportműszóért, mert *ugyanis* e szóval rendesen a lóversenyen élnek, ahol nemesvérű állatok futnak a dicsőség után, *de a mi magyar nyelvünk még mindig nem annyira gazdag, hogy ezt a körülményt találóan jellemezzem*, meg aztán *így* — *szebben is hangzik*“]. Ó te szegény, szegény magyar nyelvünk! Mekkora szerencséd hogy akadnak olyan nagylelkű pártolóid akik hozzád nagykegyesen leereszkedve veled keresik kenyerüket, holott ugyanis tudniillik mert... másutt is futhatnának — „a dicsőség után“.

Ám a mérsékelt égövön élő arabusnak vérében csörgedező „európaiasság“-a s kisujjában bizsergő „nyelvtudomány“-a nem szorítkozik a fordításra s — ahol nem bírja — mellőzésére [e.: a nemleges fordításra]. Teremtő erőtől feszülő koponyájából olykor üstökös modjára süvít a nagy mindenségbe egy-egy párját ritkító merész alkotása.

Hol az a Rudyard Kipling akinek lobogó szelleme megközelíthetné egyik kiváló napilapunk országoshírű tárcaírójának azt az utólérhetetlen előkelőségét amelylyel egy dohányzóban fetrengő férfitársaság egyik kényesztett tagja, merthogy a füst nagyon csipi a szemét, hanyagul veti oda pajtásainak:

— „*Gentlemen*, jerünk a másik szobába!“

Ha e mondást Kipling adta volna valamelyik hősének a szájába, a „gentlemen“ épen semmivel se csengett volna különbül mintha a mi kényesszemű úriemberünk azt mondta volna hogy: „uraim!“ Ámde magyarul a „gentlemen“ olyan előkelő leget áraszt az egész jelenetre

*) Ismert libagóg asszonyság. [Libera = szabad. Agógasz = vezető. Tehát: szabadok vezetője.]

hogy Kiplingnek nyilván leesnék az állkapcsa ha megtudná érteni; kiváltképpen türelmetlen érdeklődéssel bujná végig az angol tájszólások táráit, hogy kifürkészse vajjon a „gentleman”-nek hazája melyik vidékén „gentlemans” a többese?

Avagy hol az a Victor Hugo akinek tolla versenyre kelhetne hazánk egyik másik koszorus tárcáírójának avval a kábulatbaejtő fölkiáltásával hogy:

— „*Quel odeur!*”

Ha e szavak Victor Hugo tolláról csörgedeztek volna papírra, épen-séggel nem fejeznének ki többet mintha mi azt mondanók hogy: „Millen illat!” Hogy azonban a „*Quel odeur!*” magyarul mily előkelő zamatot rejt méhében, Victor Hugo bizonyára hiában törekedett volna átérezni, aminthogy nyilván szöget ütött volna a fejébe, hogy ugyan mitől nem irt a mi aranytollú tárcáírónk „*Quelle odeur*”-t, mintahogy a francsországi tájszólás szokta? Hát ezt én se tudom, mert nagyhírű hazámfia nem magyarázta meg. Ámhoggy nevét országszerte ünnepli bér és róna, nem gyanúsíthatom vele sem értelmességét se jó ízlését, hogy ekkora szarvashibát tudatlansága miatt követett el! Mint afféle szellemes ember nyilván csak mókázott hát, amikor a „*quelle*” szócskát hímnembe rakta. Bizonyára férfias illatot akart vele kifejezni. Nohát hol az a Dumas Fils (Dümá Fisz) akiben ennyi könnyed szellemesség ennyi merész eredetiséggel párosul? ...

Egy minden ízével európai „társadalmi bölcse”-nk honi gavarjaink könnyelműségéről elmélkedve megemlékezik egy szomorú véget ért honostársunkról akit játszóháború [e.: játékszenvedély*)] döntött romlásába. Ám sorsának alkonyán is „*the very gentleman* volt utolsó percéig” — úgymond a cikkíró, aki mint afféle telivér európai bizonyára hiában keresett a magunk nyelvén olyan szavakat amelyeket e lelkéből tépett angol kifejezés helyére rakhatott volna. Hejbizony, nem is olyan könnyű dolog az hogy az ember a mi kondás-nyelvünkön ilyes elő-

*) Passio: a lélek nyugalmát tartósan megzavaró hevület *) amelyet a római nyilván amiatt mondott *passio*-nak — [„*pati*” = szenvedni] — mert mint a lélek beteges állapota szenvedéssel jár. Ámhoggy van olyan *passio* is amelynek örömeiért szívesen eltűnjük a velejáró szenvedést, a „*passio*” kifejezés — épúgy mint német és magyar fordítása: a „*Leidenschaft*” és „*szenvedély*” **) — a közbeszédben, ahol jelentését senki nem elemzi, tudálékos voltánál fogva alkalmatlan. — Amikor a fogalom helyes magyar kifejezésén gondolkozva, agyamban a *hábor* szó megvillant, nyomban úgy éreztem, hogy a „*passio*” fogalmát nyelvünkön ez testesíthetné meg legtalálókban. Előszedtem Czuczor és Fogarassy szótárát és meggyőződtem hogy magyarázatuk igazolja sejté-
memet. Sőt szakértő véleményt is találtam róla abban a megjegyzésükben hogy: „fö-
lélesztésre érdemes, jó hangzatú szó.”

A mai tudomány persze e kérdésről egész másképen vélekedik, merthogy „erős gyökere” van a „*szenvedély*”-nek a magyar nyelvben — amint nemrég egyik tudományos folyóiratunkban olvastam. Hát láttam én ennél *régibb* tölgyet porbadólni. Vajha sikerülne e néhány sorommal ez erős gyökereket meglazítanom! Hisz nem hagyok gödröt a helyén!

*) Súlyosabb — válságos — esete: a „megháborodás.”

**) Javított kiadása: a „*szenvedelem*.” Mihelyt „javított”, persze okvetetlenül „jó” is — annak aki elhiszi. Én azonban nem hiszem, sőt az ilyféle helyesbítéseket nyelvünk egyik legnagyobb veszedelmének látom, mert kifogástalan köntösben az idegen gondol-
kozás könnyebben csúszik nyelvünkbe mint ha cudarul szabott gúnyában éktelen-
dik benne.

kelő kifejezést helyettesíthessen! Kiséreljük csak meg az átfordítását!: The = a, — very = nagyon, — gentleman = úriember.

Tehát: „the very gentleman“ = „a nagyon úriember“.

Európai „irodalmár“-unk mondatába fűzve: Boldogult gavarunk „a nagyon úriember volt utolsó percéig“.

Ebből a cikkíró szerint nyilván az a tanulság hogy tősgyökeres angol kifejezése a mi koldus nyelvünkön nem „adható vissza.“ [Vajjon kinek?] Én szerintem pedig az hogy: aki nem tud arabusul, ne karatyljon arabusul!

Merthát ennek a „tősgyökeres“ angol kifejezésnek — amelynek imént idézett eredetije angolul époly gyönyörű mint aminő magyarra fordítva — a töve a mi jeles „európai“-nk tollának a nyele volt, a gyökere pedig az eszének a tokjából ágazott össze.

Attól hogy a francs „vrai“ magyarul „igazi“-t jelent, hogy tehát „igazi úri ember“ francsul — bár nem közkeletű kifejezés — mondható „un vrai galant homme“-nak: épenséggel nem következik hogy ugyanez a jelentése a hozzá valamennyire hasonlóan csengő angol „very“-nek is, hogy tehát „igazi úriember“ angolul: „a very gentleman“. Aki csak valamelyest konyit az angol nyelvhez, tudnia kell hogy angolul „igazi“ nem „very“ hanem „real“. „Igazi úri ember“ tehát angolra fordítva „a real gentleman“ volna. A „gentleman“ szónak azonban erre a fogalomra állandó jelzője van: a „perfect“ [tökéletes]. „Igazi úriember“ eszerint angolul: „a perfect gentleman“ (ő pörfikt dzsentimōn).*)

Ha tehát a mi „európai“ arabunk olyan jól tudott volna magyarul amily kevésbé az angol nyelvhez konyított, és ha ereiben kevesebb „európai“-asság lüktetett volna: „the very gentleman“ helyett bizonyára „tetőtől talpig úriember“-t írt volna...**)

Ha valaki nálunk az idegen szavak használatával űzött károngás ellen síkra száll, okai megcáfollása helyett ősi szokás szerint külföldi példákat szögeznek a mellének. Legelőször persze a németet. Ám hogy a németnek e téren magában szégyenkező példája inkább elrettentésre alkalmas mint követésre: vajjon annyi független gondolkozással amennyi ennek a megismeréséhez szükséges, melyik bölcs példahordóknak erőltetné meg az eszeckéjét?

Node hivatkozhatna valaki az angol példára is; persze csak olyképp hogy a mi hirlapiróinkat és a mi közönségünket egy kalap alá fogná az angollal.

Ámha e példára hivatkozó szellemi nagyságainkat az ő „angolországi“ [londoni] „tanuló-út“-jaikon a szállók főztjén és a táncos színházak előadásán kívül egyéb is érdekelné — ha péld. itt-ott betévednének egy-egy olyan közkönyvtárba vagy nyilvános olvasóterembe amely-

*) „The very gentleman“ ugyan [„the same gentleman“-nek érve] ugyanaz az úriember-re is volna magyarázható, ámcsak ha a helyzet szerint valakinek a személyét téveszthetnők össze máséval.

**) Hogy olyan idegen kifejezést amelyet nem ismer, a szedő cserél össze más olyannal amely többször megfordult a kezén, annyira szokott dolog hogy szemünkbe sem ötlük. Nemrég egy napon olvastam más-más székesfővárosi napilapunkban az angol „beg your pardon“ [bocsánatát kérem] mondásnak „boy your pardon“ [gyerekeskedem a bocsánatával] és a szintén angol „morning coat“ [reggeli kabát, nálunk: jaquette] kifejezésnek „morning court“ [reggeli udvar] változtatát.

nek költségeit jobbára az angol társadalom viseli s megfigyelnék mint özönlik beléjük napközben *mindenki*, hogy szabad perceit ismereteinek gyarapítására fordítsa, itthon pedig bekukkandó tudományos pályára készülő ifjuságunk vizsgálára, — s ha e példánktól nagy férfaink megszokták volna azt a fényűzést hogy gondolataikat a maguk fogatán járassák, vajjon nem piruló arccal kellene-e oktalanságukról meggyőződniek, ha a munkája mellől szellemi kincseinek gyarapítására siető angol „boltoslegény“-nyel a mi értelmiségünknek muszájos „tudomány“-ával vizsgára bátorgó sáskahadát akarná szembeállítani?

Persze: amilyen a közönség, olyan az írója.

Az angol ujságíró azon van hogy olvasója minél jobban megértse. Cikkeit tehát nem torzítja el pusztá cifrázkodástól olyan sallangokkal amelyek olvasójának gondolatai megértését megnehezítik; — olyanokkal amelyeket maga sem ért, még kevésbbé.

Ha a hosszuképű angol hirlapíró olyan oktanul fitogna idegen szavakkal mintahogy — vajmi ritka kivétellel — nagyképű magyar író-társai cselekszik: olvasóitól másnap csöstül hullana asztalára a tiltakozó levél olyas nyájas tanácsokkal megtűzdelve: hogy hazájának bizonyára többet használna, ha kapát forgatna toll helyett. E levelek írói persze jobbára „csak“ afféle „boltoslegények“ és „boltos“-ok volnának akik a maguk édes-kedves nagyrabecsült személyüknek pillanatnyi jólétén kívül — szinte hihetetlen! — valamennyi értelmes olvasótársuk közös érdekére is gondolnak, — olyanokéra is aki se nem vejük se nem komájuk se nem pajtásuk! Mennyivel előkelőbb a mi olvasóközönségünk, amely száját tágra tátva föntes nagyúri közönyösséggel nyel le mindent amit a torkába hajigálnak, és ha soraiban akadna olyan jámbor lélek aki efféle levelet írna, holott se „becsület“-ét meg nem támadták se levelét soronkint aranyával meg nem fizetik, sőt — ki se nyomatják: botor viselkedésével bizonyára szánakozó részvétet aratna. Hátvajjon helyén van-e az esze az olyan embernek aki *ok nélkül* üti az orrát *más* dolgába?...

Amikor angol író használ idegen kifejezést, fényt űz. Amikor „európai“ magyar hozakodik vele elő: szellemének vagy nyomasztó szegénységét vagy határtalan tunyaságát igyekszik leplezni.

Az angol az idegen szavakkal gazdagítja a maga nyelvét. A duna-melléki arab irtja.

Néhány év óta magy. kir. énekes színházunk [e.: dalszínházunk] egy csinosan megírt énekesjátékot adogat elő „Pillangókisasszony“ címmel.

E darab mutatkozójáról [e.: bemutatójáról] a következő érdekes észrevételeket olvastam egyik kiváló napilapunk tudósítójától: „Egy hosszú jelenet oktat ki a helyzetről és az előzményekről: Pinkerton hadnagy, japán szokás szerint, rövid lejáratra feleségül akarja venni Cso-Cso-Szan kisasszonyt s ebben egy Gero nevű, igen szolgálatkész úr segédkezik neki, a ki a foglalkozására nézve, mint a színlapon olvasható: nakodo. Nem tudjuk mit jelent ez: nakodo, valószínűleg házasságközvetítőt. *Mindenesetre jól tenné az Operaház, ha félreértések kikerülése végett lefordíttatná a „Pillangó kisasszony“-ban előforduló sok japán kifejezést. Minduntalan japánul énekelnek és beszélnek s a magyar közönségtől elvégre nem lehet követelni, hogy tudja, hogy kámi Istent,*

otoké férjet, sozi ablakot jelent, nem is szólva a különféle buddha imádságokról. Viszont a *Pillangó* kisasszonyt, kinek*) a neve japánul Cso-Cso-Szan, következetesen angolul: *Boterfláj-nak* szolítják s a darab alcíme is *Madame Butterfly*. Hogy a japánok mért beszélnek magyar színpadon angolul, annak a szövegfordító a megmondhatója."

E megjegyzések olvastakor akaratlanul eszembe ötlött a „suffragette” meg a szálkáról és a gerendáról szóló közmondásunk. Merthát a mi hirlapíróink hellén, latin, francs, angol, olasz kifejezései olvasóik legnagyobb részének époly niponiasan csengnek a fülükbe mint szinibírálónkéba a niponiak. Olyas hóbortot pedig hogy idegen nevet, fogalmat másidegen nyelvű szóval fejez ki, cikkünk írója — anélkül hogy rajtérné magát — bizonyára époly sűrűn követ el mint — többi „európai” író társa.

Sőt ép napjainkban harapódzik el mindinkább honi ujságíróink közt az a furcsa divat hogy magyar író létükre idegen nyelvből összeszedett álnévvel fitognak vagy a maguk becsületes magyar nevének idegenessé elforgatott alakjával ízetlenkednek. Hapedig ujságíróink álnevének ilyes tarka-barkaságokkal ékeskedő során végigfutunk, ámulva tapasztaljuk hogy van köztük aki *a maga álnevét nem tudja helyesen leírni*. Ha ezt valami ravasz trójai az ő szülővárosát ostromló aranyoskedvű hellén hősöknek elmondta volna, ezek bizonyára megszakadtak volna kacagtuktól s aligha dült volna le a nemes Ilion hatalma. Hapedig Iuvenalis vette volna neszét, alkalmasint választóvízbe mártott írószárral örökítette volna meg kései ivadéakai számára.

En hát nem nagyon csodálkozom rajta hogy „a japánok mért beszélnek magyar színpadon angolul.” Sokkal inkább csodálkozom azon hogy miért beszélnek *magyar ujságíróink* közül annyian japánul — akár angolul akár magyarul szólalnak meg...

Azok közül a szarvashibák közül amelyek honi szavunk használatával külföldön megestek — ahogy tapasztalom — mind hirlapíróink mind nagyközönségünk legnagyobb derűtséggel Tissot (Tiszo) „villogó gatyá”-ját emlegetik. Háthiszen bizonyos hogy sikerült kis tévedés. Amha honi szerezseinket látom rajta vihogni, eltűnődöm hogy a mi édes honinyelvünket piciny házánk szép határában is hej de sokan nem értik, a Tissot-ét ellenben szinte világszerte ismeri majdnem minden olyan ember aki kiváló műveltségre igyekezett szert tenni; — aztán meg elgondolom hogy — ha hóbortos barátunknak, Tissot-nak a mi ismeretlen nyelvünkön elkövetett ez egyetlen botlása szinte harminc éven át megőrizte üdeségét — mekkora sikert érhetne el Francsországban mai előkelő íróink serege a francs nyelvből összeharácsolt száz meg száz hasonlózamatú kifejezésével!

Sikerüket persze tetemesen növelné, ha Francsországban arról is tudnának hogy az „európai” csemete nálunk a francs „nyelvtudomány”-t gyakran már dajkája tejével kezdi magába szívni, hapedig ekkor nem, süldőkorában bizonyára éveken át szürcsölte.

Erről azonban Francsországban nem tudnának. Sőt ha hallanák, nyilván nem hinnék el!

*) Az „a” nyilván a szedő hibájától csúszott a „kinek” elől a „pillangó” elé.

12. cikk. Kutató sugarak vendégszavaink uralmának rejtett okaira.

„Tout le monde se plaint de sa mémoire, et personne ne se plaint de son jugement“ [Emlékezőtehetségére minden ember panaszkodik, ítélőképességére senki] — mondja La Rochefoucauld (Lárosfukó).

Ám ez nem csak a Rochefoucauld korában volt így. Ritka holló — époly ritka mint akkor volt — mainapság is az olyan ember aki ha nem ért valamihez, tájékozatlanságának nyílt megvallása helyett nem emlékezőtehetsége fogyatékosságával mentegetőzik.

Ennek az éles szemmel megfigyelt alakoskodásnak az oka pedig nem az hogy talán az embereket a maguk ítélőképessége valami nagy meglepéssel tölti el, hanem az hogy mindenki okosabbnak és tanultabbnak igyekszik mutatkozni mint amilyen valósággal.

Ez a törekvés az embereken tehetségükhöz és tanultságukhoz képest különböző mértékkel nyilvánul meg. Akinek szellemi élete környezeténél elmaradottabb, jobbra megelégszik vele hogy értelmessége s ismeretei hiányosságát palástolja. Ám akié környezeténél fejlettebb, embertársai bámulatára pályázik. Mindegyik törekvésnek, mind a szellemi szegénység leplezésének mind a szellemi föntesség [e.: fölény] csillogtatásának a rugója tehát egyaránt: a hiúság.

Efféle törekvések megvalósítására legtermészetesebb modnak [e.: módnak] persze a szellem művelése kínálkoznék. Ez azonban fárasztó vállalkozás. Ígyhát nem sokan akadnak akiket e gyöngeségük valódi műveltség megszerzésére ösztökél, merthogy a hiu ember nem valóságra törekszik; vágya jobbra csak annyira terjed hogy másban kedvező véleményt keltsen. Ezt pedig sokkal kevesebb áldozattal elérheti ha a műveltségnek csupán a látszatát szerzi meg. Ily látszat valamelyes ügyességgel legkönnyebben mások bírálóképességének a megzavarásával kelthető; erre pedig legalkalmasabb modnak olyan ismeretek fitogatása kínálkozik amelyekhez a kiszemelt bírálók nem értenek. Ezt a modot közönségesen szemfényvesztésnek hívjuk.

Az efféle szemfényvesztésnek — kivált nálunk, a cselekvéspótló mondalmak [e.: szónoklatok] hazájában — leghálásabb eszközei közé tartoznak: a kevés embertől értett — köztük kivált az idegen — kifejezések, amelyek azonkívül hogy sekélyesen művelt emberben a magáét

tetemesen meghaladó műveltség káprázatát keltik, az embert megkímélik attól a fáradtságtól hogy okosan beszéljen: hisz hallgatóitól — akik e kifejezéseket vagy épen nem vagy csak homályosan értik meg — beszédjének ürességét, zavarosságát, badarságát elfődik.

Okos emberek közt is nagy ritkaság aki mindig ontja a bölcseséget; kiváltképpen olyasvalakinek aki sokat beszél okosan, szüksége van rá hogy agyvelejét olykor-olykor pihentesse. Az imént említett gondolatpótlók különösen alkalmas eszközül kínálkoznak okos és tanult emberek olyan selejtes észbeli termékei silányságának és pongyolaságának a leplezésére is amelyek bennük ilyen pihenő időszakokban támadnak.

A kiválóan okosaknál azonban sokkal gyakoribbak a mérsékeltlen okos és az okosnak látszani akaró emberek. Köztük pedig még sűrűbben találhatók olyanok akik az imént említett eszközökhöz épencsak szellemi fontosságuk tanúsítása végett folyamodnak.

Vajjon ki nem akadt össze életében akárhányszor olyan emberrel aki beszélgetéseközben lesi, ha pedig nem kínálkozik, a társalgás oda-terelésével maga teremti meg az alkalmat, hogy valamely kiváló ember ajkáról vagy valamely tekintélyes hirlap hasábjából böngészett vadonatuj mondással vagy kifejezéssel előhozakodva, meglegedést sugárzó szemmel szaggathassa gyöngéd erőszakkal fitogatott föntessége gyorsanérő gyümölcseit, szinte csámcsogva hozzá ha néha napján olyan emberre akad aki gyermekes őszinteséggel megvallva hogy dicsőségszerző kifejezését nem ismeri, kegyes oktatására alkalmas hallgatónak kínálkozik.

Kiváltképp gyakran észlelhetők minde jelenségek *szereplő embereken* akik közt az okosnál szintén több az okosdi ember. Mind amazok mind emezek közül sokan olvasnak idegen nyelven. Akadnak köztük akik gondolatokat, akadnak akik betűket olvasnak. Helytelen szokáskép, hanyagságtól megesik az előbbiekkal is hogy idegen munkákból böngészett gondolataikat nem hántják ki eredeti kifejezéseikből. Akik azonban csak betűket olvasnak, a magukbaszitt gondolatokat — merthogy nem váltak vérükké — homályosan megértett eredeti kifejezéseik nélkül gyakran akarva se tudnák előadni: emiatt tálalják őket közönségük elé héjastól.

Am bármi jelentős nálunk az olyan embereknek a száma akik idegen nyelven olvasnak, azokéhoz képest akik nem olvasnak, elenyésző.

Amikor tehát olyasvalaki aki olvas, idegen könyvből vagy hirlapból ráragadt vagy összehalászott szokatlan kifejezést használ, nyilvánvaló hogy e kifejezést hallgatóinak vagy olvasóinak a zöme megértetlenül fogadja elméjébe; amikor aztán később ugyane kifejezést maguk ismétlik, kénytelenségük hajtja őket megértetlen használatukra: merthát ha jelentésüket nem értik, hogyan tudhatnák őket másképp kifejezni?

Az tehát hogy sokan olvasnak idegen nyelven, csak annyit magyaráz meg hogy sokan vannak akik idegen szavakat használnak. Annak azonban hogy az idegen szavak az egész közönség körében elterjednek, nem az az oka hogy az egész közönség olvas idegen nyelven, mert ez nem igaz, hanem hogy megértetlenül gagyog olyan idegen szavakat amelyek tartalmát, merthogy nem érti jelentésüket, nélkülük nem tudja kifejezni.

Ebben rejlik a magyarázata annak a furcsa jelenségnek hogy *vendégszavaink uralmáért* — mint akik hiányukat leginkább éreznék — *leghevesebben olyanok kardoskodnak akik idegen nyelveket épen nem vagy csak sekélyesen [e.: fölületesen] ismernek*, előre érezve hogy azokat a megszokott rejtelmes fogalmakat amelyeket bennük a vendégszavak keltének, világosan értett és érthető magyar szavakkal nem tudnák kifejezni.

Ezért híresztelik hát vendégszavaink ütött-kopott seregét „nemzeti szókinszünk“ olyan ereklyéinek amelyek megbolygatása szentségtörés volna!

Kiváltpedig olyan emberek akik idegen szavak összeszajkózásával szerzett rengeteg „tudomány“-uk áldásos hatásakép elszoktak tőle hogy értelmes emberhez illően gondolkozzanak és beszéljenek: ugyan hol szerezhethének e féltékenyen őrzött kincsük helyett olyan tarka-barka szőttest amely gondolataik zavaros, üres, badar voltát fakult színei keverékének sejtelmes összevisszaságával ily művésziesen leplezné?

Efféle nagy érdekek szegődnek tehát vendégszavaink mellé olyan hatalmas pártfogókul amelyek kedvéért közönségünk rákényszeredik, hogy gondolatait tarka jelmezben járattva igazi ábrázatjuk látásától elszakítsák.

Merthát nagyközönségünk közül ilyes érdekek vajmi kevés embert sarkalnak idegen kifejezések használatára. A nagyközönség ilyféle szokásokat vezetői megértetlen példájának a követésével szok meghonosítani. Röviden és velősen szólva: vezetőit majmolja. Kevésbé röviden és szelidebben megmondva: vezetői példáját divattá avatja.

A közönség persze annyira sem érti ezeket az idegen kifejezéseket mint nagyfejű kolomposai. Neki tehát a vendégszavak legnagyobb része épenséggel: nyűg, akárcsak a hegyes cipő vagy a fojtó gallér; olyan nyűg amelytől nyelve-tolla lépten-nyomon csetlik-botlik. Am emiatt viseli jámbor büszkeséggel, merthát nálunk az „európai“-nak az öltözködésen kívül ez egyik legfőbb ékessége. És vajjon hol az a magyar ember aki nem tart rá számot hogy „európai“-nak nézzék?...

A divat idővel szokássá válik. Amit pedig tartós időn át megszoktunk, annyira személyünkhöz tapad hogy szinte alkotórészévé válik. A megrögzött szokás befészkelődik elménkbe amelynek ítélőképességét lenyűgözve lehetetlennek vagy oktalannak, félszegnek, alkalmatlannak éreztet vele mindent ami beléütközik. Kiváltkép tapasztalható ez oly szokásról amelyet valaki egész életén követett és soha tőle eltérőt nem látott.

Igy péld. a legtöbb ember bizonyára *különdisködéssre* magyarázza ha a „doctor“ szó mindeddig mindenütt „dr.“ alakkal látott rövidítése helyett mostanság olyik külföldi munkában lapozva „d.r“-rá változott ábrázattal pillantja meg. Pedighát az a pont amelyet eddig mindenki különböztetés nélkül pötytyentett minden rövidítésnek a végére, bizony nem mindig került a maga helyére, merthogy — mint nyilván az elmetzés helyére szánt tapaszt — csak olyankor illik oda amikor a rövidítés a szó végének az elhagyásával esett meg. A „doctor“-ból azonban a közepe maradt el. Közepére való tehát a tapaszt is. [En nem rakom sem ide sem oda, merthogy emitt szokatlan amott pedig oktalan.]

Aki soha nem látott spanyol írást vagy nyomtatást, bizonyára meglepődve meresztené a szemét ha spanyol munka forgatásaközben a szövedékében előforduló kérdéseknek és kiáltásoknak nemcsak a végén hanem tótágast állva az elején is találna kérdő- s kiáltójelt. Ámha e szokást habozás nélkül *őrültség*-nek nyilvánítaná, nagyot vétne vele — maga ellen, merthogy ugyanezt az „őrültség“-et maga is elköveti: az idézőjellel. Az pedig hogy ő nem a bekerített mondat elé hanem mögé rakja a fejebúbján lengő jelet: nem nagy különbözőség.

Hogy kivált a nagyközönség mily görcsösen ragaszkodik megrögzött szokásaihoz, ékezebbenszóló példával alig világíthatnám meg mintha arra az idegenkedésre hivatkoznék amellyel Isten segítségével immár kilenc év óta törvénnyel kötelezőnek nyilvánított koronás számításunkkal szemben viselkedik. Persze nem ok nélkül: eleinte az volt a kifogás hogy e számítás kötelezővétele helytelen merthogy nincs hozzáillő módon jelzett pénzünk; ámde mamár egyetlen forintunk kivételével minden pénzünk koronás értékű, közönségünknek azonban ez a kis ezüstkorong is elég nagy arra hogy konokságának támadói ellen védőpajzsként szorongassa.*)

Amikor néhány éve székesfővárosunk egyik legremekebb épületét, Szent-István-templomunkat megszentelték, hírlapjaink hosszú cikkel magyaráztatták közönségünknek, mennyire helytelenül hívja tízévek óta „baziliká“-nak, merthogy nem olyan a modora mint amelyet az építőművészet e néven ismer.**)

Közönségünkön azonban nem fogott az oktatás merthogy most is csak elvétele emlegeti más néven. Sőt sajtónk legnagyobb része is nyilván megfélemedezett kérészéltű tudományáról, úgyhogy Szent-István-templomunk előtt megálló villamosaink kalauzán kívül alig van aki szépecsenszög törvényes nevét használja. Az idén aztán megértük „nemzeti szellemünk azon érdekes megnyilvánulását“-t hogy helytelen nevét hivatalossá avatták.

Hogy mily könnyen nyilvánít az ősi szokás *majomság*-nak olyasmit amit az értelmesség s a jóízű követel meg és hogy mennyi időbe kerül amíg derekát ily „majomság“-nak részletenkint odaadja, oktató példáját tapasztalhatta a közelmúltban aki a nyugati művelt nemzetek étkezésmódjának nálunk történt meghonosodását figyelmével kísérte.

Néhány tízévvvel ezelőtt divó étkezéseközben bizony úriközönségünk

*) A koronás számítás meghonosodását persze hathatósan gátolják kereskedőink is akik azért ragaszkodnak a régi rendszerhez mert emígy áraitak félannyit érő számjegyekkel fejezhetik ki. Hogypedig ennek a nagyközönség értelmetlen részével szemben mekkora jelentősége van, alig képzelheti aki nem tapasztalta. Páris nagy áruházainak a legjava [például a „Magasins du Louvre“, a „Bon Marché“, a „Printemps“] valamint majdnem minden bazárja jobbára úgy szabja meg árait hogy kerek összegükből néhány [többnyire 10] centime-ot elcsíp; például 4 fr. helyett 3 fr. 90 ct.-mal, 6 fr. helyett 5 fr. 90 ct.-mal. A közönség pedig — amely a ct.-okra nem nagy ügyet vet — abban a csalódásban ringatódzik hogy egy franc-kal olcsóbban vásárolt mint amennyit valósággal költött. S ez a fogás Párisban sok tízévi óta uralkodik, nyilvánvaló tanúságaképp hogy folyton hat.

**) A hellén bazilika szó voltaképp „királyi csarnok“-ot jelent, merthogy a vele ma értett építésmódor a Nagy Sándor birodalmán osztozó valamelyik diadohosz*) csarnokos épületének az ivadéka. [Bazilikoz = királyi].

*) E kifejezés magyarázata mt. az „epigon“ szó történetében a 347. oldalon.

jelentős részének leginkább a vállizmai fáradtak el, villája hegyével együtt pedig kis híja hogy ujját is bele nem mártotta ételébe.

Étekezésünk ősi módján annak a meggyőződésnek a beékelődése törte a legelső rést hogy amiért kutyája elé szétaprózva rakja az ember a nekiszánt eledelt, nem okvetetlenül szükséges hogy magát is ennyire kényeztesse.

Azután az a tanítás folytatta a romboló munkát hogy a kés hivatása voltaképen nem terjed túl az étel szétszelésén; aki tehát lapátnak használja, túlságosan követelő. [Sőt ha lapát volna, akkor se kellene vele szánkat abba a veszedelembe sodorni, hogy összevagdadjuk. Lám: a szénát se lapáttal hanem vasvillával szokás a padlás ajtaján behányolni.]

Majd az az elv kezdett mindtagabb teret hódítani hogy a késnek nem a pengéje hanem a nyele készül arra hogy marokrafogjuk; ne terheljük hát pengéjél becses ujjainkkal, hanem elégedjünk meg ha ételünket szétszeli.

Mindez elvek mamár vérévé váltak művelt közönségünknek. Gyakorlati érvényesülésük azonban még nem fejeződött be teljesen. A húst mamár csak Kutyabagason szokás a szájba késsel szállítani, sőt Mújkosdon immár a főzeléket is kalánnal eszik. Ám aki a sajtot vagy a gyümölcsöt rakja villával a szájába, székesfővárosunk nyilvános étkezőiben se tudhatja melyik szomszédja nyilvánítja „majom“-nak, aminthogy sok emberből hiányzik még az a meggyőződés is hogy a kanál rendeltésege voltaképen semmi egyéb minthogy folyadékot emelgessen; erre vall teknőst alakja is. Akár a babfőzeléket akár a daramorzsat akár a gesztenyéstortát meg lehet enni villával is...*)

Megrögzött szokás ellen gyakran csak bunkósbottal lehet küzdeni. Megrögzött szokássá vált nálunk az idegen szavakkal űzött károngás félszeg divatja is. Ne tessék hát rossz néven venni, ha vele szembeállva nem felejem otthon bunkósbotomat amelynek olykor — ahol szükségét érzem — megsuhintom a vastagabb végét is...

Amikor azt mondom hogy társadalmi életünk vezetői az idegen szavak használatát közönségünkre rákényszerítik, nem hagyhatom említetlenül hogy közönségünk számottevő részének ellenszegülése annyira nyájas hogy a rajta elkövetett „erőszak“ akárhányszor alig mondható egyébrenek mint kész hajlandóság föllendítésének.

A magyar ember jellemének — amint tudjuk — egyik magára nézve legveszedelmesebb fogyatkozása: az úrhatnékoskodás vagyis az a törekvése hogy másokkal elhitesse, mennyire nagyobb úr mint aminő valósággal.

Ennek az igyekezetének egyik megnyilvánulása, hogy beszédjét — a műveltség ama szédítő mélységének a tanúsítása végett hogy gondolatait a maga nyelvén nem tudja kifejezni — igyekszik olyan kifejezésekkel össze-visszaszöni amelyeket azért tanul meg vagy les el idege-nektől vagy magánál előkelőbbektől hogy a magáhozvalókkal föntességét éreztesse, a magánál előkelőbbekhez pedig föllágaskodjék. [Akiiket magánál alantabb lát, azoknak a véleményével épenséggel nem törődik.]

*) Sokan talán amiatt szoknak hozzá nehezen mert mai evőeszközeink közt a legfiatalabb. Étél szétszeléséhez ugyan mint segítőeszközt az ókor óta használják, régebben azonban az emberek kezükkel meg késükkel, később pedig kanállal ettek. Európaszerte Varsailles-ból (Verszaj-ból) terjedt el a villa mint fényűző cikk XIV. Lajos korában. Akkortájt kétágú volt és jobbára remeknek készült.

Tessék most elképzelni a megháborodottságnak azt a bolond esetét hogy valaki egész nemzetközi társaságnak képzelve magát, tíz-tizenöt nyelvből válogatja össze szavait. Azután tessék együvé hajtani az örülteknek ebből a fajtájából egy egész sereget és összekeverni egy csapat magyar „európai”-val. Megvan? Nomost tessék olyan embert keresni, aki őket szét tudja válogatni!...

„Das Ausländische hat immer einen gewissen vornehmen Anstrich für uns“ [Ami idegen, valamennyire mindig az előkelőség zománcával hat] — mondja Bismarck, találó egyszerűséggel fejtve meg ennek a lelki kórságnak az indítékát.

Azt ne tessék azonban valahogy gondolni, hogy az effajta előkelős-ködés talán csak úri társaságunk tulajdonsága!

Réthei Prikkel Mariánnak a „Magyar Nyelv” 1906. évi 6. füzetében „Az úrhatnáság a magyar nyelvben” címmel olvasható cikke egész halom érdekes adattal igazolja, mennyire elterjedt ez a nyavalya paraszt-jaink közt is, mégpedig szakasztott olyan módon mint uraink körében: szóvivő embereiktől.

A magyar paraszt — úgymond Réthei Prikkel Marián — „nagyon szívesen cifrázza mondásait idegen, kivált latin szavakkal, de persze ügyetlenül, mert vagy oda nem illő jelentést ad nekik vagy alakjukon változtat önkényesen”. Majd művelt közönségünk szíves figyelmét hívja föl, hogy: „megismerve e vadmagyar csodabogarat, úton-útfélen ne csak kinevesse, hanem kérlelhetetlenül üldözze is”.

Bizony csinos kis gyűjteményt tár elénk a szerző olyan képtelennél képtelenebb elferdítésekéből, amelyeket *néhány tanulatlan ember* cselekedett meg olyan idegen szavakkal amelyeket *az uraktól* ellesve *a maga magyaros eszejárásához* csavart.

Meg nem állhatom azonban hogy el ne mosolyodjam a szerzőnek művelt közönségünkhöz intézett buzdítására. Merthát a nép tanításának nem a gúnyolódás a helyes módja hanem a példaadás. Cikkírőnk pedig baglyot biztat hogy a veréb fejének a terjedelmén gúnyolódjék!

Tessék előbb a mi művelt közönségünknek tükörből a maga fejét megmutatni s elsőbb maga-magánkacagtatni s kérlelhetetlenül megvezekeltetni amiatt a tömérdek badarság miatt, amelyet *tanult létére* a műveltség netovábbjának híresztelve, *úton-útfélen* összeszedett szócafatoknak *nyelvünk szellemét sértő* eltorzításával művel!

Hanemhát persze: ami a parasztban „huncutság”, az úrban „politika”; ami a tanulatlan szegény embertől „csodabogár”, ugyanaz a művelt úrtól: „tudomány” és „előkelőség”!...

Hazánk egyik legnagyobb alföldi városának gyakran emlegetett nevezetessége hogy tanyai polgársága vásárnaponkint ősi szokása szerint berándulgat a piacra, odaáll a városháza elé, agyarára szedi a pipáját és maga elé bámulva nagyokat köpköd a síma aszfaltra. Hivatalos neve is van ennek a furcsa társaságnak. A város népe „köpködő kaszinó”-nak hívja. Hát ilyesféle kaszinó úri társasköreink közt is akad, csupán-hogy nemzetközi köpködőversenyt szokás bennük rendezgetni: hellén, latin, francs, angol, német szavakkal. Aki legsűrűbben győzi, az a legény a csárdában...

13. cikk. A divat.

Monomatapában, ha a király tüsszent, dicső példáját hódolata jelül egész udvara tartozik követni. Udvarából aztán a tüsszentés továbbterjed székesfővárosán, majd végigjárja egész birodalmát. Minden hí alattvalójának kutyakötelessége, hogy hódolatát urával-királyával szemben ilykép lerója. Törvény követeli tőle.

A fehér ember társadalmi életében nincs szükség ilyes törvényre. Olyan hatalom teszi fölössé amely hatékonyabb bármely ember-alkotta szabálynál merthogy ősi természetünkben gyökerezik. E hatalom: a divat.

Megteremtésére jobbára gyakorlati ok szok serkenteni. Ez az ok azonban ritkán az egész közönségtől érzett általános szükség, hanem a társadalom valamelyik előkelő emberéé vagy köréé. Példájukat pedig a náluknál kevésbbé előkelők azért követik hogy előkelőségüket megközelítsék . . .

A 17. százév vége felé nehány fiatal angol úriember lóháton nagyon kényelmetlenül érezte magát akkor divó „coat“-jában (kóut — zsákosra szabott hosszú fölsőkabátjában). Összebeszéltek hát és meghagyták szabójuknak hogy hasítson ezentúl mind hátának mind oldalának az aljába hosszú nyílást: a hátáéba hogy lovaglásukközben kétfelé lógjon, az oldaláéba hogy kardjuk markolatát balsó hasítékán kidughassák. Leleményüket, amelyet riding-coat-nak (rájdíng-kóut — lovaglókabát-nak) neveztek el, a lovasurak mihamar országszerte fölkapták. Sőt nem-sokára átkerült Francsországba is ahol eleinte vadászaton használták, később pedig gazdagon díszítve a XIV. Lajos idején viselt kabáttá fejlődött.

Am aljának elül lógó szárnya így is alkalmatlan volt lóháton. Emiatt hát széthajtották és csücskét [katonáéknál hátsó szárnyukét is] derekukra gombolták. Később e szárnyakról előrehajtott részüket levágták és megszületett a francs jaquet (zsáke — „jakabka“), amely nyilvánvalóan valami Jakab nevű előkelőségtől örökölte nevét; ámhogy kitől, nem tudhatni. Díszes alakját XV. Lajos korából ismerjük.

A „jaquet“-ról később egy merész francs olló lekanyarította ősé-nek, a „riding-coat“-nak kihajtása mögé eső részét is és megteremtette az államok külső képviselőinek a díszruháját: a frac-ot (frák-ot), amely legényesebb korát a választmány [directoire] idején élte.

A most ismertetett ruhadarabok polgáriassá egyszerűsödött ivadékai a férfivilág ma divó kabátjai: a „riding-coat“-ból lett redingote (rödeőngot), a „jacquet“-ból alakult jaquette (zsákeet) és a „frac“-tól származó habit (ábi).*) **) ***)

*) Merthát a mi nemzetközi „frac“-unkat hazáján, Spanyolországban kívül csupán Németeurópában szokás általán fecskéfarkú kabátra érteni. Francsországbán — ahol a veleértett ruhadarab szüldött — e jelentése a választmány ideje óta korát multa s csupán követkabátra értődik [amit a spanyol „casaca“ (kászáká) néven ismer].

Óriás tévedést ringatnak hát keblükben az olyan parlagi bálozó alakok akik hosszas tanakodás után szótöbbséggel döntik el hogy bátyjuk-uruk estjére „frakk-, klakk- és lakk-ban“ fognak megjelenni, ha azt hiszik hogy holmi törülmetszett párisi szálással fejezték ki szándékukat, — merthogy francsul frakk = habit (ábi), klakk = gibus (zsibüsz), lakk [topán] pedig = [soulier] vernis (verni).

Hogypedig a fecskéfarkú kabát francs lelemény, nyilvánvaló hogy nem spanyol neve illik hozzá leginkább. Francsföldön egyébkép a „frac“ régente — a fecskéfark megteremtése előtt — mélyreszabott [e.: kivágott; vajjon honnan?] „jacquet“-ra értődött. Alighanem a „riding-coat“ szövetjének a nevékép szállott rá.

Merthát a spanyol „frac“ legrégibb őse, a latin „flocus“ voltaképp „pöhöly“-t, majd gyapjuszálát s egyéb effélét, aztán pedig bolyhos szövetet jelentett. [Pöhöly francsul ma is „flocon“, bolyhos szövet provence-i tájszólás szerint ma is: flocc.] A „flocus“ kk. latin változata, a „froccus“ pedig barátsuhára értődött [nyilván hogy bolyhos szövetből készült]. Ennek a csonkulata az angol „frock“ amely hajdan lovaglóruhát jelentett, ma pedig „frock-coat“-t (frak-kóut-t) bővülve a francs „redingote“ egyetérője.

**) Kabátjaink negyedik fajtája, a „sack“ a középkori leventék páncélhuzatától, a „blouse“-tól (blúz — zubbony-tól) ered amelynek történetét 34. cikkemben ismertetem.

***) Férfikabátjaink neve földünk négy legműveltebb nyelvén meg a magunkén:

<i>Angolul</i>	<i>Francsul</i>	<i>Olaszul</i>	<i>Németül</i>	<i>„Magyarul“</i>	<i>Lehetne</i>
dress-coat (dresz-kóut)	<u>habit</u> (ábi)	giubba (dzsiubbá), marsina, abito	<u>Frack</u>	frakk	esti vagy esteli
dinner-jacket (dinör-dzsekít)	s m o k i n g (s z m ó u k i n g) ¹⁾				estike, mulató ²⁾
frock-coat (frak-kóut)	redingote (rödeőngot)	redingote	Gehrock	gérokk, Ferenc-József- kabát, császárkabát	köntös, ³⁾ látogató, harang
morning-coat (maörning-kóut) ⁴⁾	jaquette (zsákeet)	giacca (dzsiakká)	Jackett	zsakett	jákó
jacket (dzsekít), lounge (laundzs) ⁵⁾	veston (vesztón)	giacchetta (dzsiáketttá), giubetto (dzsiubetto)	Sacko ⁶⁾	zakkó	zeke ⁷⁾
covert-coat (kavört-kóut)	hosszu : <u>paletot</u> (pálto), rövid : pardessus (párdszü)	hosszu : paletot, rövid : soprabito	<u>Ueberzieher</u> , rövid : Paletot	<u>felöltő</u> tübczíger	bokaverő, paltó; tavaszi [kabát], őszí [kabát]
frock-overcoat (frak-óuvörkóut)	paletot- redingote (pálto- rödeőngot)	paletot- redingote	Leibrock- Paletot	lord-kabát	kószáló

¹⁾ Kiskunbagotán: szmökk. A „smoking“ az angol „smoking-jacket“ (szmóuking-dzsekít — dohányzókabát) rövidítése amelyet földrészünk számára Francsföldön avattak

Hátul kettéváló valamennyi kabátunk hasítékán százévek óta hűségesen öröködik két gomb amelyet — merthogy ősidők óta ottanyáz — elengedhetetlen kelléküknek érzünk, holott gyakorlati rendeltségük nincs, sőt kabátunkat tetszőbbé se teszik. Alig hát egyébtől jók minthogy a tánc közben beljük akadó csipkét széttépik vagy hogy párnázott szék lyukas hátába mélyedve, gazdájukat hozzácsapolják. Hajdan a derékről rájuk tehenkedő kardszj lecsúsztatását gátolták meg. Ma merő oktalanság viselésük. Node hol az az „egész férfit“, aki úritársaságba ily gomb nélkül el merne menni? . . .

Az előkelőségek majmolása örökös emberi tulajdonság. Példájuk ennél fogva gyakran avat divatossá olyan furcsa szokást vagy viseletet, amelyre — valamely szembeszökő hibájuk leplezése végett — kénytelenségtől vagy hiuságtól adják a fejüket.

A legbolondabb divatok megteremtői jobbára koronás fők voltak, merthogy nagyfenekű hóbortnak csak fejedelmi tekintély vájhat világszerzte medret.

Amikor a Gondviselés mostohasága uralkodó személyt ver meg valami szembetűző testi hibával, hűséges alattvalói versengenek olyan viselet megteremtésén amely e hibát — amennyire lehet — leplezi s leplezésének eszközét tetszőssé teszi. Környezetük persze kötelességének érzi hogy gyöngéd udvariassággal utánozza a nagy példát és tekintélyének serpenyőbevetésével az új divathoz rontja az előkelő körök, ezek példája pedig az egész világ ízlését.

A divat okára időmultával feledés borul, félszekségei pedig, ha megszokott voltuknál fogva nem ötlenek szembe: természetesnek, — ha ennek ellenére szembeszökők: oktalannak tetszenek.

Ilyesmodon meghonosult hóbortos divatnak kiváltképp érdekes példáját tárja elénk a paróka története.

A vendég-haját már az ókor népei ismerték. Közülük leginkább az egyiptomi viselte, hogy fejének — amelyet vallása parancsára símára borotvált — a nap perzselő sugarait hirtelen átváltó hűvös esti szellő meg ne ártson. [Ezért rak fejére turbánt a mohamedán is.]

a dinner-jacket nevévé, — nyilván olyképp hogy valamelyik francs gavar a „smoking-jacket“ kifejezést — amelyet egy angol barátja olyaképp használt mint péld. mi a „dolgozó“-vagy „sétáló-kabát“-ot — szakkifejezésnek vélte s így terjesztette el hazájában, mégpedig „jacket“-je nélkül, merthogy a francs a maga „jaquette“-jét másféle kabátra érti. Angol a „smoking“-ot csak „dohányzás“-ra érti. „Smoking-jacket“-ről pedig csupán idegennel beszél, — hogy megértsek. — Nőtársaságban viselt ruhává azonban magunk léptettük elő. [Viselik ugyan Francs földön is nőtársaságban; ámhogy minő alkalommal, megérthetjük a „Smoking du soir: espoir“ mondásból.] — ²⁾ Munkám írása közben az a gondolat is megvillant elmémben hogy a magunk nyelvén bátran hívhatnók „csuhaj“-nak, hölgyeink „esti blouse“-át pedig „ihaj“-nak. Ha közönségünkben bárcsak egy morzsáját érezhettem volna annak a független szellemnek amely angol, francs és amerikai földön ilyes kifejezéseket megteremt, habozás nélkül oda is ajánlottam volna őket elfogadásra. Ámhogy nem adhatnék róla számot, honnan fordítottam őket, szent meggyőződéseim hogy „bárbárság“-ommal viharos kacajt arattam volna. Amire egyébképp munkám elkészült, hölgyeink „esti blouse“-ának is befellegzett. Ígyhát kettős oknál fogva maradt volna halvaszült kifejezés amely helyett a „blouse“ számára megelégszem francs nevének „buzulká“-vá magyarosított alakjából gördülékenyebbé simított „buzujká“-mmal. — ³⁾ Régen: hosszú ünneplőkabát. — ⁴⁾ Szóserint: „reggeli kabát“. — ⁵⁾ Vk.: hanyag. — ⁶⁾ T. t. a. 438. oldalon. — ⁷⁾ Ma: 1. térdigérő szűr, 2. „spencer.“

Ám hordtak az ókorban helyyel-közzel álhajat dísznek is. Kivált Róma asszonynépe amelynek a császárság idején a germán nők dús szőke haja volt legkeresettebb ilyes cikke.)*

A középkorban azonban csak fogyatkozások pótlására használtak idegen haját.

Általános divattá viselését XIII. Lajos avatta akinek ritkaság hajában, alighogy 30. évét elérte, helyyel-közzel tisztások jelentkeztek. Eleintén haja közé kevert idegen hajcsomókkal fődte el őket, majd később egész fejére parókat öltött. Hamarosan divattá vált persze a vendéghaj viselete udvarában is.

Fénykorát azonban a paróka csak utódja, XIV. Lajos idején érte meg, aki szintén jó hasznát vette, mert fölséges koponyáján hatalmas dúdorodások éktelenkedtek. Az ő korában — e hibájának leplezése végett — terjedt el az a homlokon magasra tornyosuló, közepén kétfelé váló, elül a vállra, hátul a hátra omló fürtökre oszló paróka amelyet a francs „perruque à la Louis XIV.” vagy „binette”, a német a magacsínálta francsos „Allongeperücke” néven ismer, mi pedig „fürtös vendéghaj”-nak mondhatnánk.

Az ő udvarának vénedező kacér hölgyei találták ki a hintőporos parókat is, hogy arcuk fakuló színei fiatalosabb hatást keltsenek.

A francs perruque szó őse a latin „pilus” volt amely valódi haját jelentett;**) ebből szedte a spanyol az ő „peluca”-ját amelyet azonban álhajra értett, épúgy mint az olasz a maga „perruca”-ját, a francs „perruque” legközelebbi őst. Nyilván ezek valamelyikétől vagy a francstól átvett német „Perücke”-től ered a mi „paróka”-nk is . . .

Nem tudom, Plantagenet (Plentedzsnöt) Godofred-dal, Anjou grófjával esett-e meg — mintahogy nemrégén a párisi tudományos akadémia megállapította — vagy pedig fiával, II. Henrik angol királlyal — amint valahol a párisi tudóstársaság megállapítása előtt olvastam — hogy a lábán akkora daganat támadt, hogy csak rengeteg hosszú cipő viselésével takarhatta el. Lehetett egyébkép ily lábbaja mindakettőjüknek is. Csak az nem valószínű hogy e cipőt mindketten kitalálták, meghogy leleményük Párisból is, Londonból is terjedt szét az egész világra, tehát amonnan Angolországba is, eminnen Francsországba is, mintahogy a két forrás ellenkezően megállapítja. Node minket nem ez érdekel leginkább, hanem az hogy e bolond divat meghódította az egész világ előkelőségét amely e fölfelé kunkorodó hegyes cipőket — ki-ki méltóságához mérten — kétlábnyira terjedő hosszúságig viselte.

Francsországban „souliers à la poulaine” néven ismerték őket.***) [A spanyol ma a bokavédőt (e.: „gamásli”-t) hívja „polaina”-nak.]

Ekkortájt szüldött meg a francs: „vivre sur un grand pied” [nagy lábon élni] kifejezés is, mert a láb nagysága, helyesebben szólva: a cipő hosszúsága az előkelőség és vagyonosság mértékévé vált.

*) Kopaszodó férfiak gyakran folyamodtak ezidőtájt egyéb mesterkedéshez is. Így például Iulius Caesar rózsakoszorúval takargatta a világ elől korai kopaszágát. Mások tar koponyájuk befestésével igyekeztek hajuk hiányát pótolni.

**) Az álhajat a római „capillamentum”-nak hívta.

***) A „poulaine” szó a „peau de Pologne” [lengyel bőr] kifejezésből töpörödött össze.

Szinte két százéven át: a 12.-től a 14.-ig dühöngött ez a divat Francországbán, ahol végül az egyház diadalmaskodott rajta, miután sokáig üldözte hiában amiatt hogy hívei térdeplését megnehezítve ájtatosságuk gyakorlását akadályozta . . .

Vasalt nadrágunk divatját VII. Edwardnak, Nagybritorság most uralkodó királyának egy apró kalandja szülte. Amikor még walesihercegkorában egy szép napon futtatásra hajtattott, szeme hirtelen egy óriási folton akadt meg amely gyönyörű világos nadrágján terült el. A foltot semmikép se lehetett eltávolítani; visszatérni pedig a herceg nem akart. Befordult hát a legközelebb ért ruhakereskedésbe s nadrágot váltott. Uj kimondhatatlanján éles vasalás — angolul: crease (krisz), németül: Bug, honi néger nyelven: bukk — díszelgett, merthogy készenvett ruha volt. E világgraszoló pillanatig a vasalt nadrág épen-séggel nem volt „smart“ (szmárt — döfös) dolog; hiszen biztos jele volt hogy nem mértékre varrták hanem készen árulták. Nehány nap mulva azonban ez esetke [incidens] után London úritársaságának az eleje mindegyeszálig éles nadrágot öltött, egy-két hó elteltével pedig világszerte ilyenben feszített minden valamirevaló divathős.

Ugyancsak Edward királynak szintén trónörökös-korában olyan hatalmas daganata támadt a hóna alatt hogy udvari fogadásain csak magasra emelt karral szoríthatott kezét. Kartartását környezete legott elleste s ezóta európa-sőt amerikaszerzte sűrűn akadnak „gentleman“-ek akiknek karjai kézfogáskor vízszintes Z-vé kapcsolódnak, mintha mind-egyiküknek daganat gubbasztana a hóna alatt . . .

Nem tudom, ki volt az a valaki aki — nyilván szakember tanácsára — először akart a látásán félablakkal [e.: monoklival] *) segíteni, de okvetetlenül nagy úrnak kellett lennie hogy e furcsa jószágot az előkelőség egyik ismervévé avathassa.

Azt se tudom, ki volt az a természettudós, orvos vagy látószeres [e.: látszerész] aki vele a világot meglepte; azt se, vajjon leleményének hasznos volta meggyőződése volt-e vagy csupán elmésségével akart más rovására díszlegelni, tehát a tudománya volt-e hiányos avagy a mája volt hamis? **)

Az azonban szent meggyőződésem, hogy aki ily jószágot először rakott az orra tövébe, nem hiúságtól tette. Az pedig több mint meggyőződésem, mert tudom hogy akinek az ábrázatán vagy a keblén ma látok ilyes ökörszemet [oeuil-de-boeuf-öt], vagy üvegestóttól szeretzte vagy — ha lencse — olyan orvossal rendeltette aki vagy nagyon tapasztalatlan orvos vagy nagyon — kedves ember volt.

*) A francs monocle (monoki) szó mint a hellén „monosz“ [egyedüli] s a latin „oculus“ [szem] kapcsolata voltaképen „félszemű“-t jelent; „félszemre való“-ra — félszeművegre — csak használata révén értjük.

**) A félüveg eredetét meglehetősen homály fűdi. Nero császár óta, aki közellátásán homorura köszörült smaragdgal segített, legelőször II. Károly brit király törvénytelen fiáról, Monmouth (Manmōt) hercegéről [a 17. százév második felében] említik a történet-jegyzők hogy használta, merthogy egyik szemére közellátó volt. Ugy látszik azonban, a félüveg viselete jó ideig nagy ritkaságszámba ment, merthogy egy 1740-ben megjelent utazómunka mint szokatlan érdekességet regéli hogy Philipp von Stosch, Rómában élő német államférfiu s régiségkutató a világot szemére szorított üveglencse mögül nézi.

Csak a rég feledésbe merült első példa megteremtőjének a személyes tekintélyével magyarázható hát meg, vajjon mitől olyan veszettül előkelő a felemás szem*) hogy akadnak akik az egész világ figyelmét rá igyekeznek terelni, sőt hogy jobbra színlelik akik vele fitognak? — és vajjon mi az oka hogy ilyes előkelőséggel nem dicsekedhet — holott majdnem époly ritka — sem a kancsítás sem a bandzsítás?**)

Nem tudom azt se, mivel magyarázza meg a társadalmi bölcelet hogy e divatos üvegkorongoskát mind gazdájuk mind bámulóik jobbra a rettenetesség ismervének nézik: vajjon avval-e hogy első viselője olyan rettenetes ember volt mint aminőnek magukat követői képzelik, tehát hagyományos sejtelemmel — avagy tán avval hogy gazdájuk ábrázatát küklópszossá [kerekszeműssé] teszik, tehát a hellén regevilágból merített képzetekkel? Pedighát aki nélküle nem rettenetes, vele se válik azzá. Sőt szelid arcot kelletténél — jámborabbá tesz...

Példáimból világosan megérthető, mi az oka hogy a divat jobbra ostoba. Hiszen — amint láttuk — voltaképp semmi egyéb mint okatlan majmolás; sőt amikor hasznos [e.: gyakorlati] ok szüli, célja ilyenkor is csupán megteremtőie anélkül hogy egyszersmind követőie volna.

E hasznos cél gyakran egyetlen ember pillanatnyi célja mintahogy a walesi herceg nadrágváltásakor láttuk, aki azonban személyének a tekintélyével tízévekre szóló divattá avatott olyan viseletet amelyet jól-

*) A felemás szem — szakkifejezéssel: „anizometrópia“ [különböző fényhajlítás — az ánízshoz semmi köze; ánízs hellénül: anéthon] — hol mindegyik hol csupán egyik szem hibás fénytörésének a következménye.

Amikor *mindakét szem* hibás [közel- vagy távollátó, mégpedig akár olyképp hogy mindegyikük közel- vagy mindegyikük távollátó, akár olyképp hogy egyikük emilyen másikuk amolyan], ezen persze legegyszerűbben úgy lehetne segíteni ha mindegyik elé hozzáillő üveget raknánk. Ámde ha hibájuk jelentősen eltér, a segítségnek ez a módja nem válik be, mert mind különböző jellemű [domboru s homoru] mind különböző erejű [számú] üveg viselése nehézségbe ütközik. A domboru üveg nagyít, a homoru kicsinyít; különféle üvegek tehát az eléjük kerülő tárgyról a szem ideghártyájára [retinájára] különböző nagyságú képet vetnek, e képeket pedig az agyvelő méreteik különböző voltánál fogva nem tudja egyesíteni s ha mégis törekszik rá, szédülést vagy fejfájást okoz.

Amikor *csak a félszem* hibás [közel- vagy távollátó], fogatkozását a másik jobbra mindenképen — mind közelre mind távolra — pótolja.

Olykor azonban — nagy ritkán, betegség hatásaképp — megesik hogy *a fényt rendszeren törő szem* gyöngye. Felemás szemem csupán ilyenkor való üveggel segíteni. Csak ilyenkor valamint a félszemnek [a különböző fénytörés keretén kívül eső] vaksága esetén kerülhetne tehát szóba a hibásan törő szem elé szánt félüveg amelynek használata azonban nemcsak amiatt nem ajánlható, mert a szemhéj szabad mozgását [a pislogást] akadályozza, hanem kiváltképp amiatt nem, mert ferdén kerül a szem elé s ilyképp fénytörése módosul. [Egyik iránynak gyöngébbé, a vele kereszteződőnek erősebbé válik — olyképp mint amikor hengeres (cilindrikus) üvegen nézünk keresztül.] *)

A szemek ilyes hibáján pedig lehet segíteni efféle nehézségek nélkül is olyan pápaszemmel vagy csipetítővel, amelynek az ép vagy vak szem elé szánt üvege sík.

**) Épenséggel nem szorul azonban magyarázatra a porosz testőrtisztek — nagy szomorúságukra nemrég eltiltott — ama divatjának szertelen előkelősége hogy üvegüket szemükről minden szertartó köszönésük előtt leverték, elvégeztével pedig zsebükből másikat szedtek elő. Persze, hogy készletük el ne fogyjon, sétájukra indulva két tucatot raktak zsebükbe.

*) Aki nem tudja, mi a „hengeres“ üveg, képzelje a domboru üveget kerek dombornak, a homorut kerek gödörnek, a hengerest pedig kerek töltésnek vagy ároknak.

öltöző ember az ő példájáig merő lehetetlenségnek érzett. Node ennek a divatnak a megteremtője elérte a maga célját. A félablaknak ezt első viselőjéről se mondhatjuk.

Divatot persze nem magáért hanem megteremtőiért szokás utánózni. Ha az a világgraszoló pecsét nem a walesi hercegnek, hanem valamelyik mellette kocogó „cockney”-nak (kakni — ősi londoninak) fürcsent volna a nadrágjára s ez lejtett volna készenvett ruhában a gyöpre: ugyebizony a kutya se hederített volna rája? — s ha a félüveget holmi cipőfoltozó varga vágta volna először a szeme szögletébe: vajjon hóbortos merészkedéséért nem egyenest a legközelebbért megfigyelőn vonták volna-e felelősségre?

A követők persze az első példának sem okát sem célját nem ismerik. A godwood-i gyöpön, ahol a vasalt nadrág először lépett az előkelő világ szinterére, senki se tudott gazdájának a balesetéről. Azt pedig hogy vajjon maguknak van-e akár oly okuk akár oly céljuk amely e példa követését igazolja, a követők nem kutatják. Tehát okatlanul és céltalanul utánóznak. Csodálkozhatunk-e hát ha a divat az ő rabjainak mind oktalanságát mind céltalanságát szemünkbe tükrözi?

Akkora úr mint a walesi herceg, világgraszoló divatokat teremt. Apróbb szentek tekintélye csak helyi divatot honosíthat meg.

Ám a viselet dolgában a divat jobbágysai leginkább a szépnem köréből sorakoznak, mégpedig nemcsak amiatt hogy az okok és célok hiánya őket még kevésbé aggasztja mint a férfiakat, hanem kíváltkép merthogy a nőnek hivatása hogy tessék. Nem lehet panaszkodni hogy hivatását nem éri át, sőt *régente* cselekedett olyasmit is hogy bájainak érvényesítésére s fogatkozásainak leplezésére mindenféle mesterkedéshez folyamodott. A hellének és a rómaiak gúnyos írói köteteket írtak ilyes ügyeskedésének ostromozására.

Vannak akik a női termet megszellemítőjének [fureszáék szerint: „eszménykép”-ének] a lencsét látják mint Goujon, vannak akik a dudát mint Rubens. Emiatt nem való az ízlésről egyáltalán vitatkozni; a legtöbb emberrel azonban különösen még amiatt se mert a legtöbb embernek épenséggel nincs ízlése. Emiatt követi vakon másokét. Ez teszi lehetővé hogy a maga társaságában bármelyik asszony a tökéletesség megtestesülésévé avathatja magát; csak a modját érte. Ha péld. nagyon csontos, elhiteti a maga körével hogy ma világszerte ez az uralkodó divat; ha pedig ez sikerült, bizonyára akárhányan akadnak társaságában akik nemcsak keddente hanem titkon hetenkint háromszor is babot főzetnek ebédre, hogy csontjuk fejlődését előmozdítsák. Csalódásuk persze óriás, amikor hiában tapogatják türelmetlenül bársonyos kacsójukat, merthogy a bab amelynek elmulasztották hogy útját megszabják, koponyájukba szállva agyvelejüket dudarította ki s így környezetüket bütykeik kinyomulása helyett szellemük sziporkázásával ejtik ámulatba...

A divatnak mint az előkelőséget hajhászó eszköznek egyik legfőbb kelléke, hogy túlságosan el ne terjedjen. Hiszen minél inkább tágul a köre, annál kevesebben maradnak akiktől követőit megkülönbözteti. Ámde a sikerült divat híveinek a száma mindinkább szaporodik. A divat tehát terjedésével vesztét sietteti.

A divat természetében rejlő minde jelenségek megtalálhatók a vendégiszavak életében is amelyeket jobbra honinyelvüket elhanyagoló előkelőségeknek hajt nyelvükre a „szükség”. E szükségét persze az ő fényes példájukra — ahogy e példát megismeri — nyomban égetően érez mindenki, sőt menten segít is rajta — a dicső példa követésével . . .

Amikor a divat olyan új szót kap föl amely nem új fogalmat fejez ki, lassankint jobbra eltúrja helyéről azt a régi kifejezést amelyben e fogalom addig élt.

A latin virtus szó amely voltaképen derékséget [lélekerővel párosult erkölcsérzetet — műszócsintanilag: „erény“-t] jelent, mi azonban vitézkedésre értjük, — az olasz tempo szó amelynek igazi jelentése: idő, zenéről szólva: időmérték, nálunk azonban: szokás, száz éveken át közkeletű kifejezések voltak. Amióta azonban hegyibe kerekedett az elsőnek a [derékséget jelentő olasz „bravura“-tól eredő] francs „bravoure” [brávr — vitézség], a másodiknak a szintén francs „allure” (álúr): régi dicsőséjük mindinkább elhalványodik és alkalmasint nemsokára csak vidéki gavarjaink szókincese közt fognak szerénykedni, ahol bizonyára otthonosabban fogják magukat érezni az ottani szálkás pádi mentum-on [padozaton] mint a mi síma „parkett“-ünkön [rakott padlónkon] és con amore [tettel-lélekkel] odavetve magukat a komótizálás-nak [lustálkodásnak], békés nyugalomban tölthetik hátralévő öreg napjaikat régi svábos pajtásaik: a strimfli [harisnya], a sámlí [zsámoly] rigli [závár] és spuktrigli [köpőláda], a roszprádli [rostélyos], a viner-snicli [rátottszelet] és grízsmárni [daramorzsza] hozzájuk illő göthös társaságában. Pedig hej, nem valami nagy ideje még hogy ez az egész ráncosképű társaság ott terpeszkedett legelőkelőbb uraink „tudomány“-ában, akik egymást nagykomolyan karsamadíner-rel [Gehor-samster Diener-rel] köszöntötték.

Merthát a maguk idején minde szavak époly „előkelő“-k voltak mint a mamár csak parasztjaink közt dédelgetett muszáj [kell], rábsic [vadorzó], strózsák [szalmazsák], spórhert [tűzhely]; — akkortájt még az ő gang-juknak [folyosójuknak] és firhang-juknak [akaszuknak] — műszócsintanilag: „függöny“-üknek] is époly úrias volt a zamatjuk mint ma a mi francs „corridor“-unknak és „store“-unknak. Úgye bizony furcsa dolog ez — most, divatjuk multával?

Lámpedig szakasztott ilyen furcsaságokat művelnek a mi „európaiasság“-unk oszlopoi, amikor a bútoros szállót hôtél garni-nak (otel gárni-nak), az estiköponyeget entrée-nak (aôntré-nak), a pongyolát négligée-nek (néglizsé-nek), a vívótör-t rapière-nek (rápieer-nak, németesen: rápírnak), a levélborítékot couvert-nak (kuveer-nak), a fogadónapot jour fixe-nak (zsúr fiksz-nak) mondják, amely szavaknak imént jelzett jelentése honukban, Francsországban rég elavult, sőt a „hôtél-garni“ kifejezés mindenestől feledésbe merült.**)

*) Mind mai jelentésük mind a helyükre került új kifejezések mi.-k: I. szótáramban.

**) Ilyesféle otthon elavult kifejezés nyilván a mi németből lett lekvár szavunk is — [a gyümölcsíz ma a német „Mus“-nak, az osztrák pedig csehesen „Powidl“-nek hívja] — ha ugyan nem csupán az új latin „electuarium“ [voltaképen: szájban szétömlő orvosság] németes alakjának, az egyébközt ízre is értett „Latwerge“ szónak „Leckware“-vá nálunk megesett átfajulása.

Otthon *íze* [osztrák-magyar francossággal: „haut-goût“-ja] van már az en-tout-cas (a^ontuká — „minden esetre való“) s a nécessaire (nészeszeer — „szükséges“) kifejezéseknek is amelyek helyett a francs ma „en-cas“-t (a^onká-t) és „trousse“-t (trusz-t)* mond, mi pedig „mindenesernyő“-t vagy „anká“-t és „eszközkészlet“-et [varró-, fésülködő-dobozt („vanity-bag“-re érve) piperéstáskát sat.-t] mondhatnánk, aminthogy lassankint befellegzik a *patience* (pászia^onsz) szó kártyajátékra értett jelentésének is amelyet úritársaságban a „réussite“ (r^ouszit — eredmény) szóval szokás kifejezni.

Sőt enyészetnek indult a *bonbonnière* (bónbonyieer) ősi jelentése is. A párisi úrinép ma a cukorkatartót — akár fémből akár porcolánból, fából, szövetből készült — „sac de bonbons“-nak (szák d^o bónbón — cukorkás szütyőnek) vagy „bonbons“-nak (bónbón — cukorkának) hívja, a „bonbonnière“-t pedig fényes izléssel elrendezett kis házra vagy lakásra érti amit mi „tündérhajlék“-nak vagy „aranykalit“-nak meg „himesfészek“-nek mondhatnánk.

A használat hátraszorulásának érdekes példáját észlelhetjük napjainkban itthon is a francs *vestibule* (vesztibül — várócsarnok) kifejezésen, amely — hogy a csarnokokat mostanság jobbára angolosan szokás elrendezni — mindinkább átengedi a teret az angol „hall“ (ha^ol) szónak, amelyet magyarul talán „időző“-re fordíthatnánk.**)

Nálunk belopódzott már a megsemmisülés csirája a latinos francs *chauvinismus* (sóvinizmusz — rajongó hazafiasság) kifejezésbe is, amióta nagy férfaink rábukkantak hogy ilyesmit jelent az angol „jingo“ szó megizmosodásával életrevelt „jingoismus“ is, amelyet ugyan egyebütt csak angol hazafiasságra szokás érteni,***) ámde nálunk e kifejezés új, jelentését alig van aki érti, csöngése furcsa, — hogyne volna hát előkelő és kapós? És vajjon kinek jut eszébe hogy a magunk eszével „rákosiasság“-ról beszélhetnénk?****)

Merthát az efféle divatos szavak addig a legelőkelőbbek és a legkapósabbak amíg kevesen ismerik és még kevesebben értik őket. Amire már városszerte elterjednek, előkelőségük hamva rég lekopott róluk. Legközelebbi állomásukra: vidéki városainkba érve pedig előkelőségüknek épenséggel egészen befellegzett. Végső menedékükön: falun aztán csendesen kimulnak.

Pályafutásuk tehát szakasztott olyan mint Monomatapában a t^usz-szentésé.

*) Ősi jelentése: nyaláb [merthogy trousser = összecsomózni]; ilykép értették később: egytűvé tartozó holmira, kivált: sebész szerestáskájára, végül általán: eszközkészletre. [Kisebbített alakja: a kelengyét jelentő *trousseau*.]

**) Hogypedig az angol nyelv világszerte erősen szorítja a franciát, nyilvánvaló hogy néhány tízévtől mulva lassankint mai francs kifejezéseink tetemes részét is csupán népünk fogja koptatni amely az „európaiasság“ falusi őrszeitől, az uraságtól meg a boltostól jut hozzájuk. [Hej, micsoda „Varázsröntő“-t lehet majd akkor megírni!]

***) Sőt a yankee sem így hívja a honabeli hazafias rajongást, hanem „spread-eagлизм“-nek (szpred-églizm-nek — spread-eagle = kiterjesztett szárnyú tehát: lebegő sas) ami voltaképp hetvenkedést jelent.

****) A „chauvinismus“ jelentésének tüzetes magyarázata mt. a 266., a „jingoismus“-é a 264. oldalon.

Báli csevegések.

Ha azok közül a vigadónk lépcsőfején *) ácsorgó fecskefarkas leventék közül akik a lépcsőt borító szőnyegen bálnyiltakor nesztelenül fölsurranó párokat szemükkel végiglegelik, karonfognók azt a kiválóan európaias benyomást keltő nyirottбайuszú félablakos urat akinek megelégedettségtől duzzadó vonásai, a nap sugaraival kacérkodó tenger síma tükrét megszágyenítő ingmelle, Ausztrália lepkevilágát féltékenységre kergető báliscokra s három tö virágából összemesterkedett szegfűszörnnyetege sárga irígységgel tölti el tökéletességét lopvavetett tekintetekkel ellesni igyekvő szomszédjait és megkérdeznők tőle nem is azt hogy mért hívja ő ennek a fényben úszó csarnoknak a héját „redoute“-nak, hanem csak annyit hogy mit ért ő voltakép a redoute [rödut] szóban? — európai barátunk szemei nyilván kerekre nyílnának, felső ajka alsója mögé temetkeznék, homlokát pedig megrökönyödést rejtő barázdák szántának végig.

Haépen véletlenül tartalékos tiszt volna, a hallgatás szikes mezejéről talán megkockáztatná azt a kirohanást hogy a „redoute“ szó „erősített tábori sánc“-ot is jelent, azt a magyarázatot azonban bizonyára hiában várnók tőle, hogy a „nyilvános táncoló-, játszó- vagy zenélő-term“-et jelentő „redoute“ **) a latin „reductus“ [menedék] szótól eredő olasz „ridotto“ változata s hogy ez utóbbi néven Olaszországban az álarcos bálakat látogató játékosok régente azt a helyiséget emlegették amelybe játszóháboruk lecsillapítása végett visszavonultak.

Épöly hiában kérdeznők bálozó barátunktól, ha hozzásegődve a báliteremben körültekintenénk, hogy vajjon miért dicséri meg a terem ajtaján épen belépő fiatal honatya, Kospallaghy Balambér biztos föllépését az a p l o m b (áplón) szóval? — azért-e mert „mérő-ön szerinti“ (à plomb) egyenes tartása ragadta meg figyelmét? — avagyhogy a kis Dákóczy Cucit megpillantva remek tartása helyett miért magasztalja „klasszikus attitude“-jét (átitűdjét)? Bizony bajosan fogjuk tőle megtudni, hogy ez a kifejezés a latin „aptus“ [ügyes] szóból képzett középkori „aptitudo“-tól ered és mint francs szakkifejezés művészi hangulat keltésére alkalmas jellemző testtartást [táncosjátékban (balletben) pedig: féllábon állást] jelent.***) Általánosított jelentése eszerint: megrögzítettnek képzelt testtartás. Ezt a megrögzítést én akkép gondolom el hogy némajátékot mozgóképnek képzelve, gépét hirtelen megállítom s lemezei sorából kiragadva azt amelyik valamely helyzetet legélénkebben jellemez, kivágom belőle az egyik szereplő alakját. Ennek az alaknak a helyzetet kifejező egész megjelenése: az ő attitude-je.

Úgy hiszem, mindezt épöly kevésbé tudná barátunk megmondani mintahogy hiában kérdeznők tőle, vajjon miért hívja r o u é-nak (rué — kerékbe-

*) A lépcsőcsarnok [e.: lépcsőház] legfőbb pihenője [palier-ja].

**) Álarcos bála csak a német érti, aki az elavult francs „redoute masquée“ (rödut maszke) jelentését szűrte bele.

***) Csoportos attitude: elevenkép [élőkép]. Ha tehát az építészet „megfagyott zene“, az eleven képet erre a kaptára „megfagyott némajáték“-nak nevezhetjük.

törtnek*) azt a nyakighomlok úriembert aki a terem szomszédos sarkában szórja a bókokat a körülte álló szép asszonyok szemébe? — Segítsünk hát barátunkon és mondjuk el helyette, hogy „roué“ nemcsak „keréketörő“-et hanem keréketörésre méltó gazembert is jelent. Erre céloz Rivarol-nak egy meggazdagodott urasági inasról szóló az a jó mondása is: „Il a sauté du derrière de la voiture en dedans en évitant la roue.“ (A kocsi hátsó üléséről a kerék kikerülésével sikerült a kocsiba jutnia.) A legelső úriemberek akikre ezt a kifejezést használták, Fülöp orléans-i herceg dőzsölő pajtásai voltak akiket a történelem „les roués de la Régence“ (lé rué dla Rézszañsz) néven ismer;**) a legelső férfiú pedig akit evvel a névvel maga a kormányzó herceg tüntetett ki, Dubois biboros volt. Később az „aimable“ jelzővel összekapcsolva mint „aimable roué“ (émáb' rué — kedves gazember) „jótársaságbeli ember“-t jelentett. Ennek a mellőle idővel elkopott jelzőnek a jelentésével értjük ma is vonzó modorú de erkölcstelen emberre.

Hát bizony sok mindent tanulhatnánk ettől az „európai“ barátunktól amikor táncszünetközt az ő társaságában költjük el vacsoránkat, ha ajkunkra toluló kérdéseink legnagyobb részétől el nem zárkózunk.

Vannak egyes feleletek amelyeket tőle határozott sarokbaszorításával kicsikarhatunk; például hogy mit fog neki az a „garçon“ (legény) hozni, akinél sole au gratin-t (szól ó grâteñt) rendelt? Ha francs úri emberhez kérdést intéznők, nyilván olyasfélét felelne rá hogy bizonyára semmit, mert „európai“ barátunk az ételestől „saule au gratin“-t (szól ó grateñ-t) kért, „kérgezett fűzfá“-val pedig a vendéglős aligha szolgálhat. Node mi „európai“ barátunkat kérdeztük; lássuk hát az ő feleletét, amelynek mindjárt a bevezetése meggyőz róla hogy nem nagyképű emberrel van dolgunk.

— Nem vagyok — úgymond — természettudós; így hát nem szólok ennek a különös állatnak eleven állapotában megfigyelhető tulajdonságairól; annyi azonban szent hogy terített asztalon nagyon jól főt; hogy hal, saját tapasztalatomból mondhatom [a multkoriban majd megfulladtam a szálkájától]; tudom azt is hogy tengeri hal és bár ebbeli tudományomat csak hallomásból merítem, nagytekintélyű számolólegények [e.: fizetőpincérek] egyező nyilatkozata jogosít rá hogy teljes határozottsággal állítsam; azt is látom hogy lapos; hogy jóízű, számtalanszor tapasztaltam; egyébbel pedig nem törődöm.

— Hát a rajta lógó „au gratin“ vajjon mit jelenthet? — szólalt meg e népiesen tudományos szintű ismertetés befejeztével európai barátunk jobboldali nőszomszédja.

— No erre a kérdésre már nem olyan könnyű a felelet. A multkoriban is épen nagyobb „europäer“-társaságban vetette föl valaki s ekkor szavazással voltunk kénytelenek dönteni. A kisebbségben marad-

*) Roue (rú) = kerék.

**) Ezidőtájról maradt ránk az a csípős mondás hogy: „Les grands seigneurs se sont approprié le nom de roués, pour se distinguer de leur laquais qui ne sont que des pendants“. [A nagyurak magukhoz ragadták a „keréketörő“ nevet, megkülönböztetésképp inasaitól akik csak „akasztófáralók“].

tak azt vitatták hogy a „gratin“ szó rostot*) jelent; „au gratin“ tehát: rostonsült.

A többség azonban olyképp döntött, hogy „gratin“ magyarul „prézli“-t jelent, „au gratin“ tehát honinyelvünkön: „panírozott“.

Európai barátaink azonban valamennyien tévedtek.

Tévedett szűkebbkörű barátunk, amikor a „sole“-t olyasféle hálnak minősítette amelyet csak halastálból ismer; hiszen érettsége vizsgálatán épen ennek a keszegűszónak nagy hévvel eldarált ismertetésével szerzett rá érdemet hogy a természetrajzból „jeles“ osztályzatot kapjon; akkor azonban még nem „sole“-nak, hanem „nyelvhal“-nak hívta. Sőt alig néhány éve a napoli-i „stazione zoologica“-ban**) szösze misseknek — persze németül — előadást is tartott erről a színét kaméleon módjára változtató, sunyi tekintetével folyton zsákmányra leső hüllőről amely a latin „solea“ [cipőtalp] szótól eredő francs nevét nyilván lapos alakjáról kapta.

Tévedtek azonban tágabbkörű barátaink is, mert a „gratin“ se nem: „rostély“, se nem: „prézli“***) hanem voltaképen: „kaparéék“,****) az ételnek a lábashoz tapadó alja.

„Au gratin“ pedig némely étel készítésének azt a módját*****) jelenti amelyszerint fő-alkotórészét előbb zsömlemorzsában meghengergetik, aztán pedig erre a célra kitalált olyan készülékben sütik meg amelyet a tűz köröskörül ér. Ám hogy a készítésnek ez a módja az ételre kérget pirít, az „au gratin“ jelentése magyarul a „kérges“ szóval, a „sole au gratin“ kifejezése pedig „kérges“ — vagy, ha jobban tetszik, „pirított“ — „nyelvhal“ szavakkal fejezhető ki.*****)

Európai barátunk, jobboldali nősomszédjának tüzes tekinteteitől átvillámozva, halkan odasúg a körülte settenkedő „garçon“-nak, hogy frappiroztasson két Moët-et. Villámos tekintetű szomszédja ezt a rendelkezést hallotta ugyan, megvárja azonban míg a vödörbe rakott palackok a szemétáján megjelennek, és csak ekkor kérdezi meg tisztelt barátunkat vajjon amikor megszöjtét jégben akarta hűtetni, miért mondta az italosnak hogy frappiroztassa? Szűkebbkörű barátunk erre azt feleli hogy ezt maga is szeretné tudni. Merthát azt nagyon jól tudja hogy

*) Európai barátunk és barátjai [a kiket tehát az ismert francs *mondásra* és az angol *szokásra* támaszkodva magunk is barátainknak nevezhetünk] a „rost“ szóval nyilván „rostély“-t értettek, merthiszen rost növény szövetének a szálaít jeleni; ezeken pedig nem szokás sütni. Aki tehát a német „am Rost gebraten“ kifejezésnek „rostonsült“ fordítását megselekedte, világosan elárulta hogy nem tudja mit fordít. Ha tudja nyilván „rostélyonsült“-et vagy még magyarosabban „rácsonsült“-et mondott volna, Ezt a botlást nem igazolja szótárosainknak az a figyelmetlensége sem, hogy a magyar „rost“ szóba is becsempészték ezt a csupán egyetlen kapcsolatába beléslklott hibás jelentést, mert *magában* a „rost“-ot hibásan se használja senki „rostély“ helyett.

**) A világnak főképp tudományos célra földünk valamennyi művelt államától pénzelt legnagyobb víziállat-sereglete.

***) Rács: gril (grí). — Zsemlemorzsa: pain émietté (peön émiété).

****) Gratter (graté): kaparni.

*****) „Gratiner“ (gratiné).

*****) Az „au gratin“ kifejezéssel rokonjelentésű szó a szintén francs *rissolé* (riszolé), amey az olasz „rissolare“ szótól származik, evvel az eredeti alakjával voltaképen „talpalás“-t jelent és „pirított“ jelentéséhez szintén olyképp jutott hogy a pirítással az ételen a talphoz hasonló kéreg képződik.

„frapper“ (frápé) magyarul annyi mint: „megverni“. Ő tehát a legényt voltaképen a pezsgő „megverésére“ utasította; a legény azonban a pezsgőt nem verte meg s ő még is megelégedett.

— Azaz hogy — kérem szépen — ennek a titokzatos jelentésnek egy kis találgatással könnyen a nyitjára akadhatunk. Képzelve magát Asszonyom annak a nyomorult pezsgős palacknak a helyzetébe. Gondolja el hogy édes álomba merült és képzelete a Champagne ringó aranykalásza, mosolygó gyümölcsösei s fürtjeiktől roskadozó szőlőtőkék közt kalandoz; egyszerre nyakát vasmarok szorítja meg amely belenyomja egy jeges vödörbe s vödöröstől odaállítja egy lakmározó fényes esteli társaságba: vajjon Asszonyomat ilyen váratlan fordulat nem „frappirozná“? Nohát ne csodálkozzunk rajta, ha efféle bánásmodon a pezsgő is megütközik és ha a francs ezt a megütközését fejezi ki ahelyett hogy az okát emlegetné. Ilyes merész fordulat a francs nyelvben épen sértéssel nem ritkaság.

Hát hiszen, kedves európai barátom, igaz hogy efféle jelentések kidomborodásánál szerepel olykor ilyes merész gondolatfűzés; a kérdést azonban nem fejtetted meg találgatásoddal. Ha francs volnál, nem kellene képzeletedhez fordulnod hanem értenéd mit beszélsz, anélkül hogy bárkinek a magyarázatára szorulnál. És ez épen a bökkenője a legtöbb jövevényszó használatának. Amikor ezt a kifejezést a francs használja, érzi és tudja — anélkül hogy számot vetne magával — amit te a világnak semmiféle szótárában meg nem találhatsz: hogy „frapper“ nemcsak azt jelenti hogy „megverni“, hanem ebben a különös esetben azt is hogy „rázúdítani“, tehát: „frapper de glace“ (frápé d^e glász) annyi mint: „valamire jeget zúdítani“. A „frapper du champagne“ (pezsgőt hűteni) és a „champagne frappé“ (hűtött pezsgő) kifejezések pedig a mostemlített szólásmodból olykép keletkeztek hogy használataik között a „de glace“ szó elkopott belőle.*)

Nem csekély zavarba ejtette európai barátunkat aki lakomáját nyugateurópai modra akarván befejezni, az ételestől a r a b b i t-et (rebit-et) rendelt, hogy amikor ajkáról ez a szó elrebbent, egyszerre két más ajakpárt látott akaratlanul gúnyos mosolyra széthúzódni: jobboldali szomszédját s az ennek háta mögül parancsára váró ételeslegényét.

Jobboldali szomszédja az auteuil-i „L'assomption“-nevelőben töltötte hajadon-éveit.

Ételeslegénye pedig boldogabb napjaiban — azóta bizony már tízévek teltek el — Brébannál hordozgatta az aubergine-t, gigot-t és fondue-t.**)

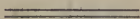
Az ételeslegény európai barátunktól azt kérdezte, vajjon milyen „rabbit“-et parancsol? „Scotch“-ot vagy „Welsh“-et-e (szkot vagy francs

*) Érdekes eset különben hogy maga a „champagne“ hasonló kopással keletkezett a „vin de Champagne“ (champagne-i bor) kifejezésből. Sőt mamár — amióta Francs-országot département-okra [megyékre] osztották — maga a „Champagne“ is eltűnt térképéről.

**) Aubergine (óberzsin): szabályos hosszukás gyöngyre emlékeztető alakú gumó, a választós [választékos] francs konyha egyik legkeresettebb magafélesége. — Gigot (zsigo): ürücomb, a francsnak legkedveltebb húsféle. — Fondue (föndü — „olvadt“): sült sajt [amire európai barátunk áhítozott].

modra készült-e)? A legény aki a „rabbit“ szót tüntető nyomatékkaletette ki, nagyon hadart s így európai barátunk nem értette meg, mit mondott. Ha nem hadar, sem értette volna ugyan meg, de legalább valamelyiket utána gagyoghatta volna. Így azt mondta neki hogy: „az utóbbit“.

Európai barátunk úgy érezte magát mint akit olyasvalaki kapott rajta valami gyöngeségén akitől nagyon röstelli. Aggódva várta, nem veti-e föl valaki a társaságból azt a kérdést hogy vajjon mi a különbözőség a rabbit-nek ama két fajtája közt amely közül az imént választott? Aggodalma kiült az arcára ahonnan társaságának minden tagja leolvasta. A kérdést azonban épemiatt senki se hozta szóba. Tüzeszemű szomszédja sem aki pedig gyakran évődött vele az idegen szavak túlzott használatával úzótt európaiaskodása miatt. Ez is csak másnap négyszem közt magyarázta meg neki hogy *rabbit*-nek az angol a házinyulat hívja; a sült sajtot pedig — amelyet az angol „Scotch“ vagy „Welsh“ *rarebit*-nek mond — ily néven holmi hatpenny-s főzőkönyveken kívül csak a német emlegeti; meghogy jelző nélkül a „*rarebit*“ (reerbit) szó se ezt jelenti, hanem bármiféle csemeget; „Scotch *rarebit*“ tehát voltakép: „szkot csemege“, — „Welsh *rarebit*“ pedig: „francs csemege“.

14. cikk. Vendégszavaink varázsa.

„La vie n'est qu'un voyage“ [Az élet csak utazás] — zengi a francszo költő. Dalához odatoldhatnók hogy: ismeretlen tájakon.

Vajjon ha ismerősök volnánk ama vidékeken amelyeken hosszú utunk közben végigdöngünk, érhetne-e bennünket annyi csalódás mint amennyire lépten-nyomon ébredünk?

Csalódásaink közt — ahogy tudom — „érzéki“-eket és „értelmi“-eket szokás különböztetni. Az előbbiek közé — azt hiszem — olyan csalódásaink tartoznak amelyekbe érzékünkkel szerzett, tehát köztelen [„közvetlen“] tapasztalatunk sodor, szemben az utóbbiak közé sorozott olyan csalódásainkkal amelyekbe érzékünk tapasztalata nélkül, tehát köztes [„közvetett“]*) módon esünk.

Az olyan jelenséget vagy gondolatot amely bennünket csalódásba sodor, értelmünk vagy megfejti [okát ismerve a maga tapasztalatáról vagy ismereteiről következteti hogy nem lehet való] s a csalódást szétoszlatja, — vagy a látszatot megértetlenül valónak fogadja el, mintahogy a babonánál látjuk amely egymástól független jelenségeket lehetetlen okozatos kapcsolatba kever, — vagy érzi bár hogy a látszat nem lehet való, okát azonban nem tudja megfejteni s megzsibbad [az érzékek ingerét nem fogadja át, ezek pedig magukra hagyva, uralmukkal tétlenségbe ejtenek].

Az efféle állapotot varázsnak mondjuk; közönségesen azonban e kifejezést jobbra csak érzéki csalódásra értjük, holott nem csak érzékünkkel tapasztalt, hanem értelmünkre köztelenül ható ok is ejthet ilyes állapotba.

Értelmünknek — akár köztelen akár köztes — csalódását vagy más idézi elő vagy nem.

Sőt megesik e két eset összekeveredése is, ami mindannyiszor előfordul valahányszor mástól előidézett csalódásunk bennünk meggyökerezve cselekvésre készít.

Ilyenkor a varázsnak kiváltkép tökéletes esetei keletkeznek.

*) A „köztelen“ ellenkezője voltaképp nem „köztes“ hanem „közös“ volna. Ennek a mai jelentése azonban nyelvünkben annyira megrögződött hogy megbolygatásától alig volna siker várható.

Mások tévesztik meg péld. az olyan magyar embert akivel el lehet hitetni, hogy annak a Kárpátoktól az Adriáig nyüzsgő tömérdék szemérmes hazugságnak amelylyel ép eszét a józanság egyenes kerékyomából úton-útfélen kikökkentik, a Kárpátokon és az Adrián túl egyebűt — épűgy mint nálunk — szintén „európaiasság” a neve.

Abba a csalódásba azonban, hogy javára válik az a sokminden amit „európaiasság”-ának a tanusításáért mint mások csalásának szánni-való áldozata elkövet, a maga kábult akaratának akaratlan elhatározása sodorja . . .

A varázs jelenségeit tapasztalhatjuk mindenkin aki olyasmit művel amihez nem ért, ha azt hiszi hogy ért hozzá.

„Science does not acknowledge prestige” (Szájönsz daz nat öknalidsz presztízs — A tudás nem ismer varázst) — mondja Counsel (Kaunszl), a szapora melbourne-i (melbörn-i) gondolkozó.

Efféle varázstól tehát csak kétféle úton lehet menekedni: vagy tovalejtéssel [a kontárkodó tevékenység abbanahagyásával] vagy szétszétlításával [amelynek egyetlen eszköze: a tudás].

„Knowledge [itself] is power” (Nalidsz iz pauör — A tudás hatalom) — mondja Bacon (Béíkn), a nagy angol bölcsele . . . Olyan hatalom biz az amely a varázst is szétfosztja.

Amikor tudásról szölünk, nem szabad összetévesztenünk eszközével, a tanulással.

Olyanok akik tanultak, nagyon sokan vannak; olyanok azonban akik tudnak, vajmi kevesen. Különösen gyakran tapasztalható ez nálunk, ahol a tudásnak is jobbára az az egyetlen célja hogy magás [önző] *) érdekek vagy hiuskodó hajiatok kielégítésének eszközéül szolgáljon.

Vajjon azok közül a tanult emberek közül akik beszédjüket és írásukat derűre-borura teletarkázzák olyan vadnál-vadabb idegen szöszörnyetegekkel amelyek gondolatainknak hol érthetőségét falják föl hol mezük takarosságát zavarják meg, hányan tudnák megmondani nemhogy azt vajjon mi az igazi jelentésük vagy minő a becsületes ábrázatuk ezeknek a kifejezéseknek akár hazájukban akár a német nyelv határain kívül világszerte, hanem csak annyit vajjon ők maguk mit értenek velük és minőknek festi őket képzeletük?

Ámde hogyan is felelhetnének ilyes kérdésünkre? — hiszen e kifejezések legnagyobb részét soha nem tanulták; úgy kerültek a nyelvükre mint kertbe a dudva, a jó Isten volna a megmondhatója, minő töről milyen szél szárnyára fölkapaszkodva!

Hiában kérkednek nagyképű „európai” atyánkfiai az ő szellemi légvárak ormáról avval az ő nagy „tudomány”-ukkal, amelynek ingatag alapja jobbára kamaszkorukban verődött beléjük hellén és latin nyelvvel kontárkodó tanítóktól [„tanárok”-tól] meg hazájukból sorsuk mostohaságától vagy a maguk vétkei miatt közénk sodort francs és német

*) Az olyan gyereket aki mindig az anyján csűng, a magyar ember „anyás”-nak mondja. Ugyanígy hívhatjuk „magás”-nak az olyan embert akinek mindig a maga becses személye lebeg a szeme előtt. Hapedig az „egoista”: magás, az „önző” és „önzetlen” egyidejű nyugalmazásával az „altruista”-t bátran mondhatjuk „magátlan”-nak. [„Önözni” csak mást lehet; ám akiben valamelyes magyar nyelvérzék lakozik, felebarátját is megkíméli tőle.]

cselédektől [„bonne“-októl]: légváraik legott szétfoszlanának, amint megkérnők őket hogy az ő jeles „tudomány“-ukkal mondják hát el akár hellénül akár latinul a szemük ügyébe legelőször kerülő napi hírt avagy elegyedjenek beszélgetésbe akár egy porosz „Herr Assessor“-ral [bírójelölttel] akár egy francs „ouvrier“-val (úvríjé — munkással).

Merthát nálunk az olyan művelt embernél aki semmiféle idegen nyelvet *nem tanult*, csak az olyan megy nagyobb ritkaságszámba aki nemcsak úgyahogy tanult, de *tud* is. Nem is lehet ez másképp amikor a tanulás célja nem a tudás hanem csak a látszata. Ehhez pedig elég a konyítás is.

Aztán meg: azok közül a vendégsvaink közül amelyeket az „európai“ magyar az ő „tudomány“-ához soroz, vajjon hányat ismert ő meg akár „buleüő“-zásai — akár „mensa“-zásai, — „der, die, das“-ozásai, — „le père“-ezései — közben? Nem később kerültek-e nyelvtárába, mégpedig olyképp hogy beszajkózta őket megértetlenül vagy rajtaragadtak mint négy lábú rokonaink lábán az enyves csizma!...

Nincs olyan kellemetlen dolog amihez az ember idővel hozzá nem törődik. Hozzászokhat hát az enyves csizmához is. Amikor pedig megszokta, meg nem válnék tőle a világ minden kincseért és szükséges voltának bebizonyítására a legagyafurtabb okokat eszeli ki, összeszamarazva mindenkit aki az ő édes kedves csizmáját gáncsolni merészelve, meg akarná tőle szabadítani...

Amikor azt a tobzódást látom amelyet nálunk az idegen szavak használatával apraja-nagyja művel, akaratlanul eszembe ötlük az a bölcs józanságával tündöklő szálló ígénk hogy: Aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul!

De mikor olyan nehéz dolog az hogy az ember ne beszéljen arabusul, ha mégúgy nem tud is. Kivált ha az ember „európai“.

— Merthát hiszen mi tagadás benne, nagyon szép dolog volna ha ahelyett a sok fene idegen szó helyett, mint ahogy bolondos nyelvcsőszeink kívánnák, a magunk szavait használhatnók, — ámde koldus ez a mi zsenge nyelvünk a mi gondolataink gazdagságához képest. Ugyan hol találhatnánk mi benne szavakat azoknak a hol mélységesen tartalmas hol könnyeden tovasikló idegen kifejezéseknek a pótlására amelyekben az agyunkban hemzsegő tömérdek szép, jó és hasznos gondolat testet öltött? Hát tessék például a mi kanászyelvünkön kifejezni ezt meg azt meg amazt!... — No igen, hátszen szónak szó ez is; valamennyire meg is közelíti a fogalmat... de csak valamennyire: hiányzik belőle az a... hogy is mondjam... úgy van, hiányzik belőle az a valami amit a francs az ő utólérhetetlen szellemességével a *je ne sais quoi* (zsönsze koà — nem tudom mi) szavakkal fejez ki.

Nohát igen tisztelt „európai“ uraim, megmondom én nektek mi ez a hiányzó „je ne sais quoi.“

Elüljárónak megjegyzem, hogy a magatok ügyefogyottságáról lebentíték le a fátlyolt s a magatok tudatlanságával hivalkodtok akkor is amikor nyelvünk szegénységén keseregtek, akkor is amikor más nyelvek gazdagságáról regéltek, mert ahogy e szegénységet ti — szegény gazdagok! — érzitek és ahogy e gazdagságot ti — gazdag szegények — élvezitek: rikító bizonyosságát valljátok annak is hogy se maga-

tok nem gondolkoztok se mások gondolatait meg nem értitek, — annak is hogy nem ismeritek sem a magatok nyelvét se másét.

Bizony-bizony mondom néktek: nagyon tévedtek, ha azt hiszitek hogy amikor a magatok gyarlóságát nyelvünkre kenitek, evvel akár szellemetek gazdagságát akár nyelvünk szegénységét bebizonyítottátok.

Merthát nincs e honban árva csak ti s nincsen koldus csak a ti szellemetek, amely kóbor ebként úton-útfélen talált idegen hulladékokon rágódik.

Nyelvünkre hiában csaholtok: páratlan gazdagságát nem fogyasztjátok vele. Kincseit hasztalan pusztítjátok: bősége megapaszta is mérhetetlen marad.

Olyan mérhetetlen hogy magyar beszédközben a „je ne sais quoi“ kifejezésre se szorul aki érti, merthát azt hogy „nem tudom mi“ [ha jobban tetszik: „nemtommi“] vagy „meghatározhatatlan valami“, anyja nyelvén is kinyögheti, sőt ugyane gondolatot tökéletesebben fejezheti ki ha „rejtelmes árnyéklat“-ról beszél.

Ez a meghatározhatatlan valami pedig: annak az idegen szónak a *nimbusza*.

Lelki fülem szinte zúgásnak indul az „európai“ atyámiai karából kelő elismerés morájától amelyben zagyván kavarognak össze-vissza a „C'est ça“, — „All right“, — „Bravo“ és „Nanu“ szavak.

— Ugy van, a „nimbusz“-uk az ami lelkünket megragadja. Ez már okos beszéd és — ami fő — európai módon van megmondva. Ígyhát meg is értjük.

Dehogy értitek, jámborok, dehogy! Node hát ti hiszitek; a hit pedig üdvözít. Elismerésekkel azonban kár oly nagyon sietnetek. Megeshet hogy később meg találjátok banni!

Igazán kíváncsi vagyok, száz „európai“-nk közül hány tudná megmagyarázni mi ennek a szónak az igazi jelentése? — „Heiligenschein“ avagy „Strahlenkranz“-e? — Merthát a „Fremdwörterbuch“-okban ezt jelenti. Dehát jó nagy uraim, van szavaknak akár „szentfény“-ük akár „sugárkoszoru“-juk? ...

Ugyehogy nincs? — Vajjon miük lehet hát? Kiséreljük csak meg bevezetésül annak a kiderítését hogy ugyan mi lehet ennek a szónak az eredeti jelentése? Nem sok kell hozzá: egy latin szótár, egy ismeret-tár meg egy hellén regélőkönyv.

Az elsőből megtudjuk hogy a *nimbus* szó „köd“-öt jelent. A másik kettő pedig megtanít rá hogy a „nimbus“ nem a szentek homlokán termett, hanem sokkal régibb időtől fogva mint amióta szenteknek akár hamvuk akár híruk volt — mint légi tünet szerepel; sőt ráakadunk a hellén regevilágban is. Amott olyan felhőképződést jelent amelyben a vízpárák csöppekké tömörödnek, tehát: esőreállót; emitt az ókori isteneket övező felhőket, amelyek arravalók voltak hogy amikor el akartak tűnni, villámlás és dörgés kíséretében beléjük burkolózzanak. Ez az utóbbi szerepük tehát az előbbi természeti tüneteménnek olyan költői jelenetézése amely egyszersmind megmagyarázza az e szóhoz később tapadt „Heiligenschein“ [magyarul: üdvözítőfény] jelentést.

Az idegen szavak „nimbusz“-a tehát, uraim, semmi egyéb mint

„kőd“, amelyet — föntes tekinteteket cikázva s megértetlen gajdolatokat dörögve — felhős koponyátokban magatok eregettek köréjük. Ez a köd az ami jelentésüket homályba rejti s ez a homályosságuk az a „je ne sais quoi“ amelyet ti a velük egyet jelentő magyar szavakban hiában kerestek!

Lám, ha a ti „európai“-as „nimbusz“ szavatok helyett a magunk ázsiai „varázs“ szavát használtam volna — mert valljátok meg, ti a „nimbusz“-t erre értettétek — ez az egész hosszú magyarázat elmaradhatott volna.

A ti „európai“ tudománytok azonban a „varázs“ kifejezésére nem ismer „európai“ szót; emiatt kentétek jelentését a „nimbusz“-ba.

Pedig hát van „európai“ szó a varázs fogalmára is; a francs prestige (presztízs). Ezt azonban ti, nagytudós uraim, a „tekintély“ kifejezésére foglaltátok le, holott tekintély francsul: autorité (őtorité).

Niobosz meg a hellén nyelvtudós.

Tróász-nak [Trójának] rettegett hősök piros vérével áztatott virágos rónáját egy gőzös őszi reggelen támoltyogva köszöntötte a közepén omlado sírromokról egy köztük cseresznyeszínű zekében botorkáló göthös angol.

Lelkét a nemzetközi udvariasság e sugallatának követésével nagy könnyület szállta meg, kiválthogy köszöntéseközben széthintett vizsga tekintete az egész tarka rónaságon sem emberbe sem állatba nem botlott.

Amint helyzetének ily kedvező alakulatáról megbizonyosodott, oldalát verdeső nagykendőjének méhéből hirtelen mozdulattal kisdéd baltát segített elő s lelkes buzgalommal igyekezett vele egyik legszebb sírkő porladó talpából örök emlékül egy jókora darabot lefeszíteni.

Hajladozásaközben ulsterja balsó fölső belső zsebéből kisiklott az éltető-s [„élet-elixir“-es] butykosá s egyenest nekicsapódott a köemlék talpazatának, amelyen szilánkokra tört, becses tartalma pedig egy egérlyukba siklott.

Az egérlyuk egy hellén férfiúnak a sírjába torkolt. E férfiú a mult százév elején aludta volt végig temetésének háromezredik évfordulóját. Az istenadtának — hogy meg ne sántuljon — valami zord trójai még elevenkorában kiverte a metszőfogait, száját pedig megtetemedtekor — az álkapcsa közt így támadt résen áthatolva — egy élelmes egércsalád szemelte ki békés otthonának.

Így esett meg hogy a csodás nedű a boldogultnak egyenest a torkába csurgott.

Az ital valódi Cusenier-féle volt. Van-e hát aki meglepődik tőle hogy foghíjas hősünk petyhüdt erei lassankint duzzadni kezdtek, szíve dobbanásnak indult, szeme tágra nyílt, az egércsaládot szájából egy 3100 esztendő óta visszafojtott rettenetes lüsszentéssel kilódította, aztán föltápáskodott és mellétemetett ősi szekercéjét markára kapva derekasan nekifogott a föltámadás kemény munkájának.

Mire a föld színére lépett, élte véletlen szerzőjének rég nyoma veszett: hősünknek sírja mélyéről kihallatszó motoszkálására olyan

sebten kereket oldott, hogy láttára Podaszókus [Fürgelábú] Ahilleusz alighanem hétrét görnyedve rakta volna lábához Homérosztól kapott díszes jelzőjét.

Hősünk borongó lélekkel körüljárta sírja tájékát, majd multján elmerengve homlokát aszott tenyerébe hajtotta. Tünődését egy java-korát élő jámborképű koldus zavarta meg, aki ödöngő lépéssel közeledett hozzá s kérdő tekintettel vizsgálta rég divatját mult szellős ruházatát.

Életrevelt hellénünk a jövővény tekintetében rejtőző kérdést legott elérte, feleletét szintén tekintetébe foglaltan közölte olykép hogy szemét gazdátlaná vált síremléke közepére szögezte.

E néma válaszból a koldus nyilván megértette a csodás valóságot, merthogy térdre omolva olyan buzgón és olyan szaporán hányta magára a keresztet mintha napestig se készülne abban hagyni.

A kövön ékes hellén betűkkel belevésve a „Niobosz“ név díszelgett. Ez volt hát hősünk neve.

A koldusé pedig Papparigopulosz. Gallipoli-beli hellén volt, aki az utazó évadot családi [e.: „házi“] orvosa tanácsára töltötte itt, mégpedig annyival szívesebben hogy a levegőváltás üdvös hatásának élvezetével egybekapcsolva versengőtárs nélkül gyűjtögethette a romjáró közönség kegyes adományait.

Niobosznak nem csekély vesződtségébe került hogy Papparigopuloszt babonás rémületétől magához térítse. Amint azonban ez megtörtént, hamarosan annyira összebarátkoztak hogy alig tudtak hova lenni a nyájasságtól és Papparigopulosz minden tudományát előszedte, hogy a földből előtöppant honostársát a rávirradt idegen világban útragazítsa.

Hozzá intézett kérdései közt persze az első közt szerepelt hogy van-e vajjon pénzmagja, merthogy enélkül mainapság bajos az élet.

E kérdés hallatára Niobosz homéroszos kacajra fakadt: ilyes portékát bizony mint holmi harcosember életében se sokat látott; amikor pedig eltemették, egy redves obolosz volt minden vagyona. Hárón azonban — Zeüsz büntesse meg érte — ezt is elszedte tőle.

Papparigopulosz, akit nem hívottságának az érzete hanem üzleti szelleme hajtott pályájára,*) szánakozó mosolygással hallgatta uj híve gyermekes gondatlanságának e megnyilatkozását.

Node életrevaló gondolkozása mihamar ráakadt a módjára, barátja mikép szerezhetne sebten annyi pénzt hogy néhány hónapig ne kelljen megélése gondjával küzdenie.

Előhozatta vele sírodvából rozsdamarta ősi fegyvereit és penészlepte apró emléktárgyait amelyek ma kincset értek. Aztán a markába nyomta egy városabeli arab régiségárus címét, megmondta neki, mennyit kérhet tőle holmijáért és meleg kézzorítással elbúcsúztatta másodszülő-földje szép határától.

Adott neki annyi útravalót is hogy szűkösen gazdálkodva eljuthatott vele Gallipoli-ba.

*) Hogy mesterségét mennyire értette, szíve választottjának, egy villogószemű cserkesz hölgyecskének nevére szerzett gallipoli-beli kétemeletes háza bizonyítja.

Papparigopulosz — amint látjuk — becsületes üzelő volt. Hisz jámbor hőszüktől egy tál meleg lencséért megszerezhetette volna minden cókókáját, hogy busás haszonnal maga adja el ahol meg tudják becsülni. Ő azonban megelégedett avval a húsz százalékkal amely ajánlásáért jutalékkép gallipoli-beli barátjától illette . . .

Amikor Niobosz a szíves figyelmére ajánlott ószeres küszöbén átlépett, egy lengőszakálú arab emberke pattant elé. A bazár gazdája volt, aki érdekes vendége — kiváltpedig magával hozott holmija — láttára alig tudta szeme ragyogását annyira mérsékelni hogy nagy örömet el ne árulja.

Az alku mihamar készen volt és Niobosz ámuldozva nézte, rongált szereieért hogyan pönög halomra az arany.

Sőt ráadásul okos tanácsokat is kapott a vén arabtól aki megértette vele, hogy az ő ódon hellén nyelvtudományával bizony a mai világban bajosan boldogulna; ámha nem röstelli a fáradságot, tud ő olyan nekivaló helyet ahol a világnak akár valamennyi nyelvét egyszerre megtanulhatja, merthogy a nyelvek művelése ott virágzik legjobban és ott legjobban a nyelvek művelése virágzik.

Így került Niobosz — régiségárusa tanácsának megfogadásával — az idegen nyelvtanítók paradicsomába, Budapestre, ahol apróhirdetéssel mihamar fogott egy „polüglott hellénistá“-t [soknyelvű hellén nyelvtudóst] aki készséggel vállalkozott rá hogy a legerterjedtebb ujdón nyelvekre megtanítsa, ha viszont ő a maga remek hellén nyelvének mélyebb rejtelmeibe avatja s a hajdani hellén társadalom viszonyaira fényt vető adatokkal megismerteti.

Niobosz szinte kővé dermedt nyelvtudósának rettentő tudományától, ahogy akármelyik nyelvére került hellén szót úgy végigpörgetett valamennyi esetén, személyén, idején, modján és számán, hogy alig győzte füllel — merthát neki mindeddig sejtelve se volt róla hogy akár főnévvel akár igével ilyen ügyes gyakorlatot lehet végeztetni. [Az ő idején bizony a gümnázionban a fiatalság nem ígéket hajtogatott hanem maga hajlongott, hogy izmai rugalmasságát fejlessze s nem főneveket ejtegetett hanem egymást csapkodta földhöz, hogy megemberedve el tudjon majdan bänni a trósz-szal, a perszész-szel meg a makedón-nal.]

Ámhowy mestere remekhellén nyelven *beszélni* kezdett, ekkor hült meg a vér Niobosz ereiben igazán. Tekintetét — kezével hitónja szélén babrálva — szótlan némasággal tapasztotta tudósának szaporán rángatózó ajkára. Majd hitónja csücskét megragadva, bánatos meghatódással törölgette könnybelábadt szemét s eközben kebléből csukló hangon fakadtak ki e szavak:

— Ojmoj, dejlája patróa glóssza, hószt metabeblékaszt! [Weh mir, arme Muttersprache, wie hast du dich verändert!]

15. cikk. Egy picinke tévedés.

A hellén az olyan embert aki nem tudott hellénül, barbaros-nak hívta. Ez a kifejezés tehát eleinte nem jelentett semmi egyebet mint „idegennyelvű“-t.*) Megteremtése is alighanem pusztá hangutánzásképp történt: nyilván az idegen nyelvek érthetetlen voltát akarta vele a hellén éreztetni, olyaskép mint mi a magunk „karatyolás“-ával vagy „csacsogás“-ával.

Csak később, a perzsa háborúk idején, csapódott belé a tőle eredő „barbarikon“ jelzőtől az a gyűlölködő jelentés amellyel hol csak műveltlenségre, hol vadságig sőt kegyetlenségig terjedő nyerseségre értették.

A római a „barbarus“ névvel azokat a népeket tisztelte meg amelyek nem voltak részesei sem a hellén sem a római műveltségnek, mégpedig legszivesebben ellenségeit, köztük kivált a germánt. „Barbarus“-nak mondta ezenkívül — nyilván hasonló oknál fogva — az olyan rómaid is aki idegen szokásokat majmolt hisz aki efféle tökéletlenkedésen örömet lelte szintén azt árulta el hogy nemzeti műveltsége fogyatékos.

Nem enyészett el azonban se Hellászban se Rómában e szónak eredeti jelentése sem. Mind a hellén mind a római folyton és gyakran használta e kifejezést olyan idegenre *aki tökéletlenül beszélt hellénül vagy latinul.*

Olyan bárbárt — hellént, rómaid — azonban aki *a maga nyelvén* beszélt idegen modjára, se Hellász se Róma nem ismert.

A németek meg a magunk példája nélkül ismeretlen volna a bárbságnak ez a neme mostanáig is.

Az emberiség történetében olvasható vadságok közül mint legfélelmesebbet a vandálok közmondásossá vált rombolásait szokás emlegetni; ám olyasmit hogy vadságuk *a maguk kincsének* elpusztítására sarkalta őket, ezekről az emberbőrbe bujt germán szörnyetegekről se regélnek a történetjegyzők [krónikások].

Ekkora vadságot majdcsak a mi német földgömbünk művelődésének korunkról szóló története fog ivadékaink elé tárni. Alkalmasint „tetézett

*) Plátón ugyan egy ízben — amikor az emberiséget hellénekre s bárbarokra osztotta — „idegen“-nek érve is használta, ámde nyilván nem oly szándékkal hogy szokott jelentését általánosítsa.

vandálság", — egyetlen szóval talán „germánosság“ avagy még jellemzőbb kifejezéssel „magyarság“ néven fog róla megemlékezni.

Mi ma „európaiasság“-nak hívjuk és rettenetesen nagyra vagyunk vele. A „hárbár“ jelzővel pedig olyan embert tisztelünk meg akinek a gyomra nem tűri az efféle „európaiasság“-ot . . .

Nagy Mesterünk *tudományos műveltségéről* már munkám elején szóltam. Öszinte elismeréssel adóztam nagy nemzeti derékségeinek: tanulásának és tudásának. Most *társadalmi műveltségéről* készülök néhány szóval megemlékezni.

Hogy ezen a téren mily kevés tehetséggel áldotta meg a Gondviselés, mamár tudatára ébredt maga is és minden tőle telhetőt elkövet ilyes tehetséggel ékeskedő szomszédjai, a francs meg az angol ellesett példájának a terjesztésére.

Ámhoggy úgy ért az előkelőséghez mint a hajdu a harangöntéshez, nagyon nehezen harap beléje, noha sorsának intézői — *mint afféle „Rechtsstaat“-hoz* [rendezettjogú állam — e.: „jogállam“-hoz] illik — szakaszokba foglalt rendőri intézkedésekkel igyekeznek őket megkedveltetni.

A példák azonban semmikép nem akarnak vérévé válni: vezetőinek minden igyekezete megtörik világszerte *ismert nyerseségén* s előkelősödése mögül lépten-nyomon előkukkan: a záklyás úr [parvenu].*)

Jól eltalálták hát társadalmunk nagyfejű vezetői, honnan tanuljanak „előkelőség“-et!

Kiváltkép sok óvatossággal és értelmességgel választottak azonban mesterükbe nyelv-„tudomány“-ukhoz.

Földünk kerektségén nem egyhamar akad nemzet amely velünk nyelvtelhetség dolgában versenyre kelhet. Olyan művelt nemzet azonban az angolon kívül bizonyára nincs, amelynek idegen nyelvekhez kevesebb érzéke van mint a németnek.**)

Van-e hát természetesebb dolog, minthogy szellemi életünk dicső zászlósai idegen nyelvek tanítására mint leghivatottabbat a németet szemelték ki mesterünknek?

Tőle tanultunk „nemzetköziül“ is. Úgy jártunk azonban vele mint Korpádi a „Szökött Katoná“-ban, amikor francs helyett tótra tanították.

Megtanultuk tőle azt a maga külön „nemzetközi“ nyelvét amelyet a német földgömbön kívül sehol a világon meg nem értenek.

Ennek a tudatára persze az „európai“ magyar csak olyankor rökönyödik amikor — hajótörés vagy vasuti szerencsétlenség következtén — végzete olyan idegennel sodorja össze aki nem német.

Itthon — mint balkánvidéki „néptörzs“-ének kimagasló tagja — „nemzetközi“ tudományával az eget vívja. Sőt ezen a téren fényes *alkotások* is fűződnek nevéhez, merthogy *e téren* nemcsak *azt* cselekedte amit Nagy Mestere tőn, hanem *úgy* is cselekedett ahogy ő tevé.

*) „Záklyás“-nak a magyar ember a keletlen [„szalonnás“] kenyeret hívja. Ennek a hibája pedig jobbára vagy attól származik hogy rossz volt a kovásza vagy attól hogy nem jól dagasztották vagy hogy hirtelen süttették vagy több ily ok együttes hatásától. Efféle hibák miatt emésztik meg nehezen új körében a parvenu-t is.

**) Sőt a magáéhoz sincs; ha volna, nem mételeyezte volna meg idegen nyelvek szellemével s nem tűzdelte volna tele megértetlen idegen szavakkal.

A német csak a maga otrombaságaival előkelősködik. Mi az övét dúsán tetézzük a magunkéival. Mint bárbár Mesterünk bárbár utánzóit tehát kétszeres bárbárok [e.: Ueberbarbaren?] módjára viselkedünk.

Mamár e megemészthetetlen ízetlenségektől a németnek is megkavarodott a gyomra s megundorodva hányja ki őket egymásután nyelvéből. Mi azonban még régi példáján buzdulunk és napról-napra újabb furcsaságokkal tömjük tele a bögyünket, hogy kívülről antul tekintélyesebbnek lássék.

„Európai“ atyánkfiai tehát a szellemi előkelőség pálmájáért vívott harcukban megszabadulnak egyetlen ellentársuktól [rivalisuktól].

Németországban mamár mindgyakrabban és mindhangosabban nyilatkozik meg az értelmesség azokban a szózatokban amelyek a német nyelvnek az idő multával besodrott szeméttől leendő megtisztítását sürgetik és tízévek óta folyik, az idegen szavak kiselejtezése és beolvasztása pótlásukra rendelt új német kifejezések megteremtésével kapcsolatban. Hangyáéval vetélkedő ismert szorgalmuk sok értékes kifejezést teremt évről-évre. Igaz hogy még több értéktelent, mert ízlésük nem lévén, amikor idegenes vendégszavaik beolvasztásán mesterkednek, nyelvüket teleszerkesztik a legcsodásabb felemás szavakkal, amikor pedig kizsorításukra hivatott német kifejezéseken kotlanak, száraznál szárazabb és szögletesnél szögletesebb mondvacsinált szókígyókat költenek ki.

Ezeket a részint értelmetlen részint kelléténél értelmesebb ízetlenségeket pedig a mi „európai“ bárbárjainknak minden német példát megértetlenül összehabzsoló hada a maga értelmetlenségével és ízetlenségével tetézve belegyúrja a mi ilyes terméktől [anyagoktól] amúgyis halálos csömörrel senyvedő nyelvünkbe, buzgón folytatva világos, érthető, egyszerű, zengő kifejezéseinknek zavaros, érthetetlen mesterkelt enyvízű fordításokkal félszázévet meghaladó idő óta szakadatlanul folyó kitűrását.

A német vendégszó-ipar avuló termékeinek tehát nemsokára hazánk lesz egyedüli piaca. Mamég megérti őket nagytudós alkotójuk: a német is. Húsz év múlva egészen a mieink, csak a mieink lesznek. Hazánkon kívül nem lesz a nagyvilágon hely ahol a némettől dicsőséggel átörökölt rengeteg „nemzetközi“ szókincsünket megértsek.*)

Nemsokára tehát — akárcsak közéletünkben az egyebütt már hiteletüket vesztett cifra jelszavakkal — egyedül fogunk büszkélkedni ezekkel a *balkáni árukkal*, a német álműveltség e kiselejtezett ereklýével. Egykét tízév multával lekopik majd róluk a „Made in Germany“ [Németországban készült] jelzés is amelyet egyébkép ma is csak az avatott szem tud rajtuk kibetűzni.

*) Ennek az állapotnak már mainapság is megfigyelhető nem egy „érdekes“ példája.

Nemrégén székesfővárosunk egyik nagyszállójának az időzójében [hall-jában] köztelen tanuja [e.: „fültanu“-ja] voltam a következő párosbeszélgetésnek amelyet egy úrias modorú német szállóvendég folytatott a kapussal.

A német vendég [ujjai közt látogatójegyet szorongatva]:

— Herr Portier, geben Sie mir mal ein Envelope für meine Visitkarte! [Kapus úr, adjon kérem a névlapomhoz borítékot!]

A kapus úr [oktató nyájkodással]:

— Der Herr wünscht wohl ein Briefcouvert? [Az úr talán levélhez való abroszt kíván?]

Akkor aztán „európai” bárbárjaink igazán a maguk külön „nyelv-kincs”-ének gyöngyeiként aggathatják őket nyakukba morzsabáljaikon, ahol jámbor nagyközönségünket olyan hulladékokkal vendégelgetik meg amelyeket előkelő idegenek lakomáinak maradékaiból Németföldön rendezett vigalmakon kapartak össze.

Milyen büszkén dülleszthetik majd akkor a mellüket avval a lélek-emelő tudattal hogy *földünk egész kerekiségén ők az egyedüli európaiak*.

Persze a dülleszkedés kárba is veszhetne. Mertha péld. nagyközönségünk, visszautasítaná morzsabáljaikra szóló szíves meghívásukat, széles mellüknek nem volna ki kedvéért dülleszkedni . . .

Tudálékos emberek; akik beszédjüket teletűzdelik olyan idegen szavakkal amelyekkel nem tudnak bánni, *elvéve* akadnak világszerte; arra azonban hogy egy nemzet *egész értelmisége* olyan idegen szavakkal amelyek *semmiképp nem illenek nyelvéhez* — s amelyeket ennél fogva hol megértetlenül hol félreértve — összevisszatorzítva, foldozva s csonkítva használ — *ezerszámra* tuszkolja ki a maga világosan értett, szépen csengő szavait, példátlan példák: a nyugati műveltség hurchordója: *) a német és az ő kölcsönként műveltségének a hurchordója: az „európai” magyar, aki nonszorkára nemzeti díszének aggathatja magára ezt a sokszázéves huncrot amelyet gazdája tízévek óta igyekszik magáról lenyiszálni.

Ha arra az „európaias” elbánásra amelyben a nyelvükbe tuszkolt idegen szavakat Nagy Mesterünk és tudományára esküdöző honi tanítványai részesítik, további példát keresünk, vagy Ázsiába vagy Afrikába kell érte fáradnunk. Amott a csinai, emitt a szerezsen „európaiaskodik” így az angol meg a francs nyelvvel.

Am e két eset közt mégis tetemes a különbség. A sárka meg a fekete „európai” idegen nyelvet csavar el. A sápadt csinai és szerezsen a maga édes honinyelvét teszi csúffá. Vajjon melyik közülük a nagyobb . . . „európai”?

Az európai szerezsen. Jellemrajz a dunamelléki Blackcity-ből.

Fitymál mindent amit lelke sugall és kész majma mindennek ami tőle idegen.

Majomi hajlamát *európaiasság*-nak hívja s szellemi föntességének ismerveként fitogatja.

„L'Européisme c'est moi” [Én vagyok az Európaiasság] — mondaná dagadó kebelével, ha akadt volna aki előtte megmondja. Igazat mondana, merthogy rajta kívül nincs e nagyvilágon ember aki akár e fogalmat akár e kifejezést ismeri.

Hímje jobbra lengyeles pofaszakált és leopoldsborough-i „angol” divat szerint rövidre nyírt bajuszt visel; csak pofaszakált amiatt mert szaká-

*) *Hurc* európaiasan: „uszály”, merthogy a „Schleppschiff” [vontatóhajó — e.: „uszályhajó”] úszik. A mi jó magyar „hurc”-unk persze kinek „ázsiai” kinek „póriás”. Hívná csak „Hurz”-nak a német, hej de kapóssá válnék egyszeribe! Menten „európai”-vá avatná az örök példa. Lám: [a „rövid”-et jelentő ó-német „scurz” ivadéka:] a „surc” [kötő] meg a „sturec” [borító] az európaias magyar nyelv díszei!

lának teljessége túlságosan vénítené satnya arcának a sok nagyképűsködéstől hosszuranyúlt vonásait. Aztánmegha szakálát megnövesztené, arca menten térképpé változnék, merthogy az egyenlős [f.: egyenletes] szakált a Gondviselés nagyon szűk marokkal osztogatja. A fejbúbját nem kell borotválnia: magától olyan mint a marabué.

Ha megindul, az ember megelevenedett ruhafogasnak vélné: úgy lóg róla minden mintha vasvillával hányták volna rá. A karja is úgy fityeg rajta mintha kölcsönkapta volna; a keze meg hátrakéredzik, mintha esküt készülne „visszaforгатni.“ *)

Legnagyobb gyönyörűsége abban telik ha *mén*-nek nézik és *dzsentli*, *klub*, *sport* vagy másilyes szó mögé fogják.

„Mén“-létével látogatást hajtókeztüiben végez amelyet szobadísznek tekint. A *redengó*-tól — amelyet máskép *Ferenc-József*- vagy *császárkabát*-nak mond**) — ösztönösen idegenkedik; ahányszor magára ölti, ki nem fogy a szidásából s ellenséges indulatát olykép tölti ki rajta hogy csokrot vesz hozzá nyakravalónak.

Hölgye a haját szénaboglyává túrja amelynek az elejét kalapján hordja s kocsikázásáról, sétájáról vagy Gerbaud-tól hazatérve kalapjával együtt lerakja.***) ****)

Leghízelgőbbnek a *ledi* nevet érzi s legbuzgóbb törekvése: magamagának a megtagadása. Ezt „mén“-jének — a „teremtés remeké“-nek — utánzásával igyekszik megvalósítani. Hozzá igyekszik hasonlóná válni mozdulataival, öltözködésével, szokásaival, amelyek közül a legnagyobb súlyt az ivásra, dohányzásra s kártyázásra veti.

Ám a gondviselés mostohasága nem áldotta meg se bajszszal se szakállal, hogy magát tőlük megfoszthassa. Kára pótlásául — alighanem a rezesbőrű „mén“ példájára — idegen tollakkal ékeskedik; amíg azonban ez ragadozók tollából tűz magára cifra sávokat, az európai hölgy baromfiudvarának a díseit fosztja meg legszebb ékességüktől, hogy a javát hajboglyája tetejére rakja, a selejtesét pedig [cm.-nyire kiszámított] „művészi hanyagság“-gal mint tollkígyót [boát] vesse a nyaka köré.

Mint afféle „ledi“ persze „angol ruhá“-ban jár. „Angol ruhá“-nak wieni szabója azt a leleményét löcsöli rá amelyet egyebütt néhány éve

*) Hivatásos tanuk körében uralkodó nézet szerint az Ég haragja nem sujtja az olyan hamisan esküvőt aki balhüvelykjét esküvéseközben elülről hátrafelé mozgatja annak jeléül hogy esküjét ellenkezőjére érti.

**) E kifejezéseknek az a története, hogy a *redingote* (rödeöngot — látogatókabát) Francországból került a német földgömbre s emiatt eleinte „*Franzosenrock*“-nak [franc kabát-nak] hívták, amit Osztrákországban „*Franz-Josefs-Rock*“-ra forgattak.

***) Ez az oka hogy napjainkban kalapjától téasesen [„*jour prié*“-n — e.: „hívtv zsúr“-on] se válik meg.

****) Érdekes dolog hogy az európai „mén“ az ő hölgyének — „nejé“-nek vagy mijének — a hajboglyáját mohón borítja el csókjával — noha gazdája csak sátoros ünnepen szokja megfürdetni s megteáztatni —; felebarátjának a rövidre nyírt szakálát azonban — holott naponta fürdik — „undorító bacillusfészek“-nek híreszteli s lerántására példának végigidézi kedves lapjából a világ valamennyi csenevész [décadent] népét, hogy a borotválkozást a műveltség elengedhetetlen kellékének hirdethesse.

edző mulatsághoz [sporthoz] volt szokás viselni s Angolföldön „Vienna-fashion“ (Vien^o-fesn — „wieni divat“) néven ismertek, amíg a mai „tailor-made“ (télj^o-méjd — „szabó-varrta“), francsul pedig „costume tailleur“ (kosztüm tájör — „szabó-ruha“) kifejezéssel értett sétáló [e.: utcai] ruha ki nem túrta.

Az európai szerezcsenvilág legkedveltebb tápláléka a szárazföldi állatok közül a *sztikk* amelynek különféle fajai közül kivált a „bőf-“, a „kalb-“ meg a „ram-“sztikkért rajong, noha az ízét egyiknek sem ismeri, merthogy *vorcseszter*-be áztatja őket amelyet az angol olycélra gyárt hogy utazásokozben az eléjerakott rothadt hús kellemetlen ízét és szagát elfojtsa.

A vízi állatok közül legszívesebben a *szól*-t fogyasztja, — hol ilyen hol amolyan mártással és halálos veszedelemmel, merthogy az Úr 1906. évéig napnyugaton a szálkátlan halat csak villával illett enni s ennél-fogva a Duna mentén így ette az európai szerezcsenvilág a „szól“-t, sőt így a pontyot is; inkább megfulladt volna, minthogy bárminő hullóhöz szentségtörő késsel nyúljon; merthát: mit szólt volna hozzá Európa? Sőt ette két villával is, amíg egy lobogószellemű ezüstműves ezt az „európai kérdés“-t nemrégén a halaskéssel ketté nem szelte.

Gyakori vendége nagyszállóink étkezőjének és társalgójának, ahol előkelőképű külföldiek szomszédságába telepszik, hogy szokásaik közül amit lehet, ellessen. E szokások menten vérévé válnak és úgy kényeskedik velük, mintha magával hozta volna őket a világra. Alkalom nyíltán persze lehangosabban olyasminek a „lehetetlenség“-éről osztogatja kegyes oktatásait amit maga is csak tegnap óta cselekszik másképen.

Am vannak neki étkezéseközben magaféle nemzeti elvei is. Így péld. a francs salátának egyik legízesebb alkotórészét, a zsászt [cresson-t] a kinálótálon hagyja, merthogy olyas dísznek nézi mint a petrezselyem levelét.

Tél derekán az európai szerezcsen legszívesebben az osztrák tenger szeles partján didereg.

Ott láthatod sávós angol

Ruhába.

Barna bajsza rövidre,

Kajla bajsza rövidree

Levágva.

Labdázó ruhában és szalmakalappal, merthogy az odavaló élelmes vendéglősök ravaszdi hirdetéseinek olyan szentül elhiszi hogy „klimatikus“ helyen [telelőn] van, hogy fogának vacogása s kezének kékülése se tántorítja el meggyőződésétől . . .

Az európai szerezcsen mindenhez ért. Ami furcsaságot olvas vagy hall, elméjébe megannyi sarkos igazságnak rakodik le; ami hát vele ellenkezik: *nevetséges*. Ha az ellenkezőjét olvasta volna korábban: az rögződött volna belé örök igazságnak és mostani sarkos igazságát nyilvánítaná „nevetséges“-nek.

Amit nem ért: *hülyeség*.

Tudományát jobbára hírlapokból meríti. Végig-„olvassa“ a világ minden valamirevaló lapját: mint holmi füzetes képekönvet a

„Graphic“-et is, az „Illustration“-t is. A „Punsh“-ot is, a „Journal Amusant“-t is, amelyeket divatlapnak néz.

A szaktudományok terén jártasságával bámulatba ejt mindenkit aki a hirlapok „Különféle“ rovatát maga nem olvassa s a szaktudós föntességével oktatja jámbor tisztelőit olyas badarságokra mint péld. hogy az embernek hétévenként minden porcikája megváltozik, merthogy kedves lapja hasábokat írt e meglepő leleményről amelynek a „tudományos“ alapja alighanem az ember természetének hétévente megeső változásáról szóló bolond közmondás.

Szakértő szeme száz lépésről ráismer a művészi porcolánra, — ha wieni gyártmány. Hogy Wienből származik, meggyezésről ismeri meg. [Ahol nem lát meggyezint, bölcsen hallgat.] Persze egy világért el nem mulasztja, hogy e „tény“-t „leszögezzé“. Sőt ha nem szögezték oda a tárgyat, fenekét [a tárgyat] mennyezetnek fordítva diadallal állapítja meg hogy ime: alján ott a *méhkas*, megvan hát szaktudományának megdönt-hetetlen bizonyossága is hogy a rejtelmes tárgy „Altwien“*) [amit ugyan soha senki nem vont kétségbe, merthogy mindenki első pillantásra ráismer].

„Méhkas“-nak Osztrákország régi címerét hívja, merthogy szakértő szeme tőtagast állva ismeri s így hát a címer felső részét nézi a méhkas talpának.**)

Nagy tekintély környékezi az európai szerezcent a művészi „ízlés“ terén is amelyet — „mén“ és „ledi“ egyaránt — mocskos könyvek olvasásával, illetlen színi előadások látogatásával s aljas büntető tárgyalások végighallgatásával fejleszt és szánakozó mosolylyal tekint le olyan

*) Az Altwien nyilván a francs „vieux saxe“ (vijő szaksz — e.: Vieux Saxe — régi szászországi) kifejezés bárbár utánzata. Bárbárnak amiatt mondom mert a „vieux saxe“ megkülönböztetésképp értődik a 18. százévben gyártott meissenai porcelánra szemben a később készülttel. Az „Altwien“-t azonban nincs mitől megkülönböztetni.

A wieni porcolángyárt egy Paquier nevű udvari tisztviselő alapította 1719-ben. 1744-ben gyárat megvette az állam s ez időtől kezdve megszüntéig, 1863-ig „Kaiserliche Porzellanmanufaktur“ [Császári Porcolángyár] néven szerepelt. Gyártmányának 1744-ig nem volt jelzése. [„Wien vor der Marke“ — jelzés előtti wieni.] Ekkor került rá a nálunk avatatlanoktól „méhkas“ néven emlegetett jelzés. 1744-től 1749-ig bélyegzővel sajtolták bele, majd 1825-ig fényezése előtt kék színnel ráfőstötték, 1825-től kezdve megint bélyegzőt használtak hol főstékkel hol nélküle, 1783 óta pedig a porcolánba jelzésén kívül még puha állapotában bélyegzővel főstetlenül beléverték készítése évének 1800-ig két utolsó, 1800 óta három utolsó számjelét is. Ami egyéb jelzés olykor a most ismertettettek kivül wieni porcolánban előfordul: a díszítést végző művész jele.

**) E régi címer voltaképp a Babenberg-családé volt amelynek fejedelmi uralmát I. Liutpold alapította meg 974-ben a II. Ottó német császártól kapott Osmark-kal. Ahogy pedig e családnak 1246-ban II. Frigyes elhunytával magva szakadt, címerét az osztrák tartományok fogadták magukéva amelyek akkortájt II. Ottokár ellen védekeztek, merthogy nem érezték hozzá semmi kedvet hogy a cseh oroszlánnak meghódoljanak. [Ha az európai szerezcent minderről tudna, nyilván úgy igyekeznék magát tudományával kivágni, hogy a címert amiatt nézi megfordítva merthogy elhalt család címere; ámpersze evvel a tudományával újabb kudarcot vallana mert amikor magvaszakadt család címere másra száll át, nem áll a feje tetejére.]

Ennek a címernek — amely két vörös mező közt vízszintesen végighaladó ezüst-sávot ábrázol *) — ott kezdődik a története hogy amikor I. [Barbarossa] Frigyes császár

• Lobogón az ezüstszínt a fehér helyettesíti, merthogy lobogón nincs sem ezüst-sem aranszín, aminthogy címerben meg nincs se fehér se sárga. Ami címeren ezüst, zászlón fehér; ami amott arany, itt sárga. Címeren a fekete-sárga is fekete-aranszínű.

emberre aki elmaradottságát nem röstelve nyíltan meg meri vallani, hogy lelke a szépen és nemesen leli gyönyörűségét...

Az a rengeteg műveltség persze amelyet az európai *coon**) ilykép magába halmoz, hozzáillő ékes nyelv híján nagyon fogyatékos maradt volna. Noshát ezt is „megteremtette“. Ott lopta ahol érte. Igyn bontakozott ki az ő maga külön vadnyelve [argot-ja,**) amelynek szavait művelt nyelvekből összehordott kifejezésekből csavarja el és olyan jelentéssel használ aminővel senki más meg nem érti.

Nodehát ez nem olyan jelenség amelyre másutt nem találunk példát. Hisz a tolvajok nyelve — a „Hóhheimer Lossn“ — amelyről bővebben a 431. oldalon esik szó — szakasztott mása. Mindössze annyi a különbözőség a kettő közt hogy amannak a művelője tudja hogy vadnyelven cseveg; aki ellenben a mi szerecsenes „európai“ nyelvünkkel kényeskedik, a kiváló műveltség egyik fő-díszének érzi. Annyi bizonyos hogy hozzá jobban való nyelvet keresve se találhatna: hisz lopott gondolathoz lopott köntös illik leginkább.

Ámha valaki avval az ötlettel lepné meg az európai szerecsent hogy a kerevete fölött lógó fegyvertárát díszítő cifra handzsárokat és karabélyokat dőlje övébe s így lejtessen végig az utcán: aligha vállalkoznék rá. „Szellemi“ fegyvertárának ilyes ritkaságait azonban folyton magával hordja. Pedig époly kevésbé tud velük bánni mint amazokkal.

1187-ben Jeruzsálem elestének híret vette, menten hozzáfogott a fegyverkezéshez Szaladin szultán ellen s 1189-ben Regensburgból százezer emberrel nekiindult Jeruzsálem meghódításának. Utját a Duna mentének vette ahol Wienben nagy lelkesedéssel csatlakozott hozzá Jasomirgott Henrik egyik fia, V. Leopold herceg. Sok viszontagság után — a Szálef folyó hullámaiba veszett I. Frigyes helyett fiának, Frigyes hercegnek vezetésével — végre az 1190. év őszén a sereg egy töredéke elért Akka elé, amelyet Oroszlánszívű Rihárd angol és II. Fülöp Ágost francs serege már javában ostromolt. Végre 1191-ben Akka elesett és V. Leopold herceg volt az első aki lobogóját a város egyik bástyájára tűzette. Rihárd király azonban — akinek szertelen büszkeségét ez nagyon bántotta — a herceg zászlóját letépette és sárba tapostatta. Eddig a történet.

A hozzáfűződő monda szerint Akka utolsó megrohanásán Leopold herceg úgy küzdött mint egy oroszán és a legelső kőzt vonult a megvett városba. Ahogypedig a város faláról a lobogóján esett gyalázatot meglátta, keserű pillantást vetett vérben fürdő páncéljára amelyen kardkötője félrecsúszott, páncéljának az a része pedig ahonnan eltolódott, ezüstfoltként kandikált ki mellőle. Azután leoldotta kedvesétől emlékül kapott övét s a helyén vörös mezőben fénylő ezüstös sávra mutatva kijelentette hogy ezentúl ez lesz az ő címere.

Ma e címet „*österreichisches Hauswappen*“ [osztrák családi címer], máskép „*Bindenschild*“ [kötőspajzs] néven szokás emlegetni, szemben az „*österreichisches Reichswappen*“-nal [az osztrák birodalmi címerrel] amelynek közepét keskeny vörös-ezüst-vörös sávva szűkülve hasítja végig.

A „*Hauswappen*“-t nyilván a valósággal uralkodó család címerének kell értenünk. Hisz a Habsburg-ház — amióta I. Albrecht az osztrák örökös tartományokat apja, habsburgi Rudolf jóvoltától megkapta s a gazdátlan osztrák hercegi cím révén a Babenberg-család ősi címerét magáévá tette — osztrák örökös hercegi minőségével használja e címet. [Hajdan, az ököljög korában ilyes foglalás — mintahogy az osztrák „*Erzherzog*“ cím megszerzésének a történetén is látjuk — általános szokás volt.]

*) *Coon* (kún): az indián eredetű amerikai angol „*racoon*“ (rekún) szó rövidítése amely voltaképp mosómedvét [procyon lotor-t], mellőle idő múltán elkopott „*black*“ (blek — fekete) jelzőjének hozzátapadt jelentésével pedig szerecsent jelent.

**) Vadnyelvnek magyarul az „argot“-t amiatt mondom mert vadon tenyész; nincs aki gondoza.

Ámhogy „a gyakorlat mesterré téssen”: ügyetlenkedő handabandázását időmultán bámulnivaló biztossággal folytatja.

Legsziporábban persze ott terem a példa ahol a legtekintélyesebb sötét úriemberek*) tanyáznak: a közügyek terén.

Ha országos pártok Nagybritországbán vagy Francs földön tömörültek volna olyas szövetséggé mint aminőt nemrégén nálunk kötöttek, bizonyára „National Alliance”, „Ligue Nationale” vagy efféle nevet választottak volna neki.

A mi nemzeti szövetségünket a paraszt is koalíció-nak**) hívja, merthát nagyfejű sötét uraink „európaassága” irtózik minden olyan kifejezéstől amelyet meg lehet érteni.

Amióta nálunk *nehány száz ember* Spencer munkáiban lapozgat, a „fejlődés”-nek — úgy látszik — örökre befellegzett, mert *evolútió*-t emleget *mindenki*, bizonyára akárhányan az „eruptió”-hoz [kitöréshez] vagy „*evomitio*”-hoz [megnyilatkozás”-hoz] hajló sejtelmekkel.

Hátmég aki a *globe-trotter* [világjáró], *sky-scraper* [felhőkarcoló], *over-working* [agyondolgozás] és másféle divatos szavakkal ejtegeti ámulatba jámbor felebarátjait!

*) A *colored gentleman* (kalörd dzsentimőn — sötét úriember) és a *colored lady* (kalörd léjdi — sötét úriasszony) kifejezést az amerikai művelt szerezsen eszelte össze a „feketé”-t jelentő „*negro*” (nigrou) és „*nigger*” (nigör) helyére amelyek megvető használatuk miatt sérlik.

Ha e kifejezés megalkotásának indítékait meg akarjuk érteni, egyet-mást tudunk kell az amerikai szerezsen társadalmi helyzetéről.

Az Egyesült-Államok területén lakó „*colored people*”-nek (kalörd pípl — sötét népek) — amelyhez mintegy hét millió lélek tartozik — a *fehérekkel* való egyenlőségét törvényes elv állapítja meg. Kellő műveltséggel és vagyonnal tehát bárki válhatna közülük „*gentleman*”-né [úriemberré], felesége pedig „*lady*”-vé [úriasszonnyá]. Ez azonban csak látszat szerint eshet meg, merthogy a *yankee* a szerezsen nem ismeri el embernek. Társadalma a szerezsenétől oly szorosan elzárkózik hogy bármily előkelő helyet foglal el a közéletben avagy bármily magasra vitte Isten a dolgát egyébkép és bármennyire elvesztette örökölt tulajdonságait: *amint* a *yankee* az ő származásának legcsekélyebb ismervére *pukkan, men* megszákít vele minden társas és üzleti érintkezést mert tapasztalata szerint nincs jelleme, tehát megbízhatatlan. A szerezsennek e nagy lelki hiányosságához hozzájárul: *rútsága, durvasága, gyermekes modora, nyáron pedig kellemetlen gőzölgése*. E tulajdonságaival vált a fehér társadalomtól megvetett és került alakká, mégpedig annál inkább minél műveltebb és vagyonosabb. *Emiatt nem ül vele soha fehér ember egy asztalhoz; emiatt marad szomszédsága nyilvános közlekedő eszközön mindig üresen.* [Délamerikában a vonaton épenséggel külön kocsik vannak a fehér és külön a sötét utas számára.]

Az ilyenkép magára utalt szerezsen társadalom tehát kénytelen volt a fehér lakoságtól egész külön szervezkedni. Legeredetibb — a *yankee*-től leginkább utált — társasága a *washington-i* (uoasingtn-i) „sötét úritársaság” amely féktelen göggel kicsinyel mindenkit aki nem tagja.

Pedighát hogy a sötét embert Istenurunk nem fehérnek teremtette, *szerinte* pusztá véletlenség amely úgy esett meg hogy teremtéséhez éjszaka fogott hozzá, nagyon sietett és sietségeközben megfeledkezett róla hogy fehérre meszelje:

The Lord made a colored man,
Made 'im de night
Made 'im in a hurry
And forgot to paint 'im white.

**) Coalescere = összenőni. — Coalitus = egyesülés [összenövés].

Attólhogy a mi jámbor közönségünknek a francs romándokat magyarra jobbra olyan vállalkozó szellemű „írodalmár“-ok fordítják akik se francsul se magyarul nem tudnak, jámbor közönségünk pedig az „európaisság“ üdvöztető fényével övezi érte halántékukat, mamár a francs romándhős példájára az „európai“ magyar is hezitál [ahelyett hogy tétovázna] amikor a döntő pillanatban hiányzik belőle a kellő élan [tendületnek ezt csak az ázsiai magyar mondja], amelyet bizony a velleitas [magyarul: akaródzás*)] lehetne] semmikép se pótol; amikor aztán dezőlált [csüggedt] lelkének inertióját [gyámoltalanságát] vibráló [remegő] hangon panaszolja el pajtásának, ez bizony alig felelhet okosabbat minthogy nonchalance-szal [hanyagul] vágja fejéhez a csíz jelzőt, amelyet egy nagyhírű fordítónk — csodálom — hiában igyekezett a [voltakép „csíz“-t jelentő, a francstól azonban „bambá“-ra is értett] „serin“ honi egyetérőjévé avatni.

Am aki a francs romándokat eredeti nyelvükön olvassa, még sokkalta előkelőbb beszélőmodorral ejtheti bámulatba magához hasonló szőrű felebarátját, péld. ha magyar kérdészt a francs kispolgárnak [otthon épenséggel nem előkelő] hein-ezésével fűszerezi. [Hein (heññ) — latinul: hem —: ugyebár?]

A német példa közelségénél fogva persze még tágabb köröket hódítanak meg a porosz junker-ok szólásaiból összehalászott mokány kifejezések [„Kraftausdruck“-ok], mint péld. a kolosszális [magyarul: roppant], piramidális [amelynél bizony sokkal hangzósabb (hangzatosabb) — akár tudományról akár ostobaságról beszélünk — a magunk „egetverő“-je], fenomenális [e.: „tüneményes“ — magyarul: csodás], epohális [e.: „korszakalkotó“ — magyarul: „világraszóló“; ha úgy tetszik: „korszakos“**)], famózus [e.: „meseszérű“ — magyarul: „mesés“] ...

Am lessünk el néhány bizalmas korfestő beszélgetést az „európaisság“ gócn***) nevelkedett „Pester Kind“ ajkáról.

Két ősbudavári levénte találkozik a gyöpön:

— Csau!

— Csau! [Vízszintes kézráncigálás.]

— Nini, a Mierzl! Úgy látszik, új kspúzija van. Ugyan micsoda schlankerlüt csipett föl megint magának?

— Inkább őt mint engem!

— Naná! Pedig hercig fracc. Láttad már, milyen fess cájglija van? Vajjon kit wurznizott meg érte?

— Az nekem snupe. De nini, hozzák már ki a gebéket. Melyiket tippeded zigré?

*) Nyelvszokásunk ugyan — keleties hajlamaink jellemző tükrözésével — az akarásnak ezt a kezdődő fokát is csak tagadó alakkal [mint: „nemakaródzás“-t] ismeri; pedig állító alakban találóan fejezi ki a „velleitas“-t [mint olyan holtanszületett „akarat“-ot amely nem válik tété].

**) Hogy miért nem „korszakalkotó“: — megérthető az „epoha“ szó jelentésének I. szótáramban foglalt magyarázatából.

***) Góc = tűzhely.

— Nanú, ki fog ilyen meccsben zígre menni! Én csak placra játszom. Zihher iz zihher. Megteszem a „Schnadahüpfel“-t; ha nem pullolják, canter-ben kell beérnie...*)

A naaccsága a másnapi ebéd soráról értekezik a főzőnőjével:

— Leves helyett jó lesz szaft-gulyás nokkedlival, aztán főzhet karelábi-csuszpájt fasírozott auflággal...

— Rég nem volt már dinctelt borjusnicli se; talán ezt lehetne harmadiknak.

— Nem bánom, Zsuzsa, legyen hát dinctelt snicli, resztelt krumplival, csak jó resz legyen aztán a garníring! — Tésztának meg főzhet gríz-smárnt reszterrel, a Pepi tánt lábbspáját.**)

Vajjon kitől tanulta a naaccsága ezt az előkelő európaias nyelvet? Hernals-i frájlínjától-e vagy pedig ferencvárosi mosónéjától?...

A székesfővárosunk ácsorgóközönségét magukhoz csábító kirakatok közt azok tartoznak a legkedveltebbek közé amelyekbe gazdájuk amerikai torzképrajzolóktól Szerecsenország fővárosa, Blackcity (Bleksziti — Feketeváros) vagy egyik vidéki városa, Darktown (Dárktaun — Sötétváros) társadalmi életéből rikító színekkel megörökített jeleneteket aggat.

E képeken a büszke „colored gentleman“ jobbára mellényt öltött magára nadrágnak, lábaszárán bokavédőkép kézelő fityeg, gyűrűit pedig lábujján viseli. A „colored lady“ meg nadrágnak a kabátját rántotta magára, szoknyáját viszont paltónak kötötte a nyakába; keztyűje hosszú harisnya; fejébáján pedig süveggént hatalmas kucsó [e.: muff] tetőzi díszes ruházatát.

Ilyesféle bizár öltözködéssel előkelősködik az irháját járásaközben fiahordós lejtéssel [„kangaroo-walk“-kal] hurcoló sötét úrinép.

Darktown-t nálunk elevenen megélvezheti akinek megvan a hozzávaló érzéke, ha egy kis figyelmet szentel annak a bohózat keretébe

*) — Adjon Isten!

— Fogadj Isten! [Kézszorítás].

— Nini, Mariska! Úgy látszik, új tisztelőre tett szert. Vajjon miféle urfit fogott megint?

— Nem irigylem az istenadtát.

— Pedig kár érte; aranyos kis lány. Láttad már, milyen helyes a fogatja? Vajjon kinek a pénze bánja?

— Bizony kisebb gondom is nagyobb nála. De imhol, jönnek a paripák. Ugyan melyiküknek a győzelméhez bízol?

— Ejnye, ilyen mérközésnél nem való nyerőre fogadni. Inkább játszom helyre. Sokkal biztosabb játék. Megrakom „Sandasöcské“-t; ha lovása nem tartóztatja, könnyedén kell megérkeznie...

**) — Leves helyett főzhet színhús-gulyást galuskával; aztán lehetne kelrépa-főzelék darált vevjáróval.

— Rég nem volt párolt borjuszelet se; talán jó volna harmadiknak.

— Nem bánom, Zsuzsa, legyen hát párolt szelet pirított burgonyával; de aztán jó ropogósra *) süsse ám a kerítéket. Tésztának meg készíthetné Józsa néni kedves ételét: daramorzsát foszlott szilvával.

*) A német *resch* szót persze a honi szerecsen „egész másképp“ érti. Tudományához — amíg meg nem magyarázza — fogadja őszinte részvételemet. Én amiatt mondom „ropogós“-nak mert a *resch* — a „gyors“-at jelentő „*rasch*“ változata — voltaképp üdéséget és erőt fejez ki [kivált löét; tehát: „*fürgesség*“-et]. E két tulajdonságot pedig konyhában a ropogós étel párosítja.

illő előkelősködésnek amelyet vendégszavainkkal vidéken és társadal-munk sekélyesen művelt köreiben visznek véghez.

Sőt hamarosan mására akadhat Blackcity-nek is — ha gondosan művelt úriközönségünk beszélgetését végighallgatja: amint a tőle orrára nevelt pápaszemet sarokba dobja.

Merthát a vendégszótudomány tarkavirágos mezején keresztül-kasul csatangoló honi sötét úrinépünk viselkedése éppen semmivel se kevésbbé bizár akár blackcity-beli lelki rokonáénál akár magánál kevésbbé művelt atyjafiáénál, amikor magastetejű kalapját „cilinder“-nek [hengernek], fecskefarkú kabátját „frac“-nak [külföldi képviselő díszkabátjának], a gyűrűjében fénylő púposkövet „capuchon“-nak [kámzsának], az óra-láncán fityegő csecsebecsét „joujou“-nak [gyermekjátéknak], nyakra-valóját „slips“-nek [szalagoknak], bokavédőjét „gamache“-nak [lábhuzat-nak], esőskabátját „havelock“-nak [sugárfogónak] hívja.

Ha valami nyugateurópai szállóvendég egy szép tavaszi napon duna-parti ákáclobos sétálójukon [corso-jukon] közéjük keverednék, meg-szakadhatna kacagtától ama bájos vidámságon amellyel találkozásukkor *gúd báj*-t, elváltukkor *agyó*-t röpitének egymás felé. Megérthetné belőle hogy szerencsen tájszólás szerint „good“ (gud) jót, a „bye“ (báj) pedig napot jelent; ámhogy amikor évekre szóló búcsusztót rebegnek egymás-nak, miért olyan jókedvűek mindannyian mintha aznap este együtt készülnének mulatni? — bizonyára csak valamelyik vendégszótudó-sunk magyarázatából érthetné meg.

Ámamikor egy ünnepelt színműírónk szellemet sziporkázó életképé-nek egy parlagias vidéki alakja a színpadon az angol „flirt“ (flört — enyelgés) szót magyarjancsisan végigolvasva ejti ki, úriközönségünk hahotája a színház falát rengeti. Arra persze egy kacagó se gondol hogy száz meg száz más idegen szót maga is ugyane módszer követésével ejt ki...

Munkámat — amint már elején említettem — értelmes és művelt úriközönségünknek szántam. Emiatt nem foglalkozom benne olyan tévedések helyesbítésével aminőkbe csak alantas műveltségű ember szok esni. Így péld. nem található könyvemben olyasféle magyarázat hogy az „aróma“ [zamat] nem „reuma“ [csúz], a „manège“ (máneezs — lovaglótér) nem „ménage“ (ménázs — háztartás), a „champion“ (sañpinyófi — csiperke) nem „champion“ (csempion — dalia) s a „groom“ (grúm — lovászinás) nem „gnóm“ [manó].

Ámhogy alantas körök ilyes „vaskos“ tévedéseinek helyesbítésével nem foglalkozom, épenséggel nem azt jelenti hogy úritársaságunk beszé-dében épily vaskosak nem akadnak. Amíg azonban amazokat viharos derűltséggel idézgeti, ezeket a legkomolyabb méltósággal használja.

Bajos volna hát megmondani hogy vajjon a naccsága minő jogon kacag az ő szegény műveletlen főzőnőjén ha a „sodó“-t „sató“-nak vagy „satú“-nak mondja, holott maga — bár drága pénzen éveken át tanult francsul — *százával* ontja nyelvéről az ilyesféle kifejezést ame-lyekkel épannyi okot szolgáltatna a derűltségre a *német nyelv uralmá-nak határain kívül bárhol a világon*. Vajjon mérthogy nem nevet a naccsága, amikor főzőnője a darált húst „fasirozott“-nak [„haragos“-nak] avagy szobalánya a dunyhát „plümó“-nak [tollasporolónak] mondja?

Bizonyára azért nem mert ezeket a tudományos kifejezéseket tőle magától tanulták így.

És vajjon miben rejlik a különbség a „sató” és „satú” meg honi „európaiasság”-unknak könyvem végén található szerecsen-szótáráimban virító termékei közt?

Úgy látom, csak a mennyiségben. Merthát az „európaiasság” nyavalyája [az „europaeitis tenebrosa”] — amelyet a hírlapokból, hívatatókról, kirakatokból és árjegyzékekből szerteszálló fertősejtek nyilván amiatt cipelnek úriközönségünk agyvelejébe mert tenyészetükhöz itt találnak legkedvezőbb talajra — nálunk — akár a főtteszsz Amerika ősi lakójáét — úritársaságunk szervezetét roncsolja legerősebben.

Am rajta kívül mindenki tehetsége szerint verseng hogy e kórságból a maga részét kivegye. Nem rekedhetett ki e nemes versengésből európai „piccaninny”-nk: *) a rikkancs sem, akinek azonban lapja címén kívül nemigen lévén szabad egyebet rikogatnia, e szerény keretben csak kiejtésével előkelősködhet olyképp hogy péld. az „Esti Ujság”-ot „Esszti Újsszeőg”-gé napnyugatiasítva harsogja végig.

Sokkalta tágabb tere nyílik nagy műveltségének bizonyítására a világlátott ételhordónak akinek a nyelvtudománya határos a határtalanul. Hiszen amelyiküket sorsa hazájától nem sodorta tovább Wiennél, hazatérve — ha egyebet sem tanult — a tüdőt „pájsli”-nak, a „székely gulyás”-t pedig „székeli gulás”-nak mondja. „Európai” vendége pedig persze menten eltanulja tőle . . .

Dühöng hát az európaiaskodás palotában és kunyhóban egyaránt. Mármint az európaiaskodásnak az a neve amelynek édes apja: a hiúság, szülőanyja: a tudatlanság, dajkája: az értelmetlenség, védőszentje: a Megszokás amelynek imádására a magyar embert őseitől örökölt ösztöne készíti, megrezgelve óvó szózatával a pártütéssel járó kényelmetlenség borzongató érzését . . .

*) Piccaniny (pikönini) [amer. angol nyelven]: szerecsenporonty.

16. cikk. A „pótolhatatlan“-ok.

Ha valaki rakásra hordaná azt a tömérdek szedett-vedett lomot amelyet „európai“ vigéceink a németek „nemzetközi“ műveltségének törmelékeiből „nyelvünk ékesítésére“ összekapartak, ahhoz a zsibvásárhoz képest amelyet e „kincsek“-kel rendezhetne, nemcsak a Teleki-tér díszes bódéi súlyednének mucsai szintre hanem elbujhatna előle Páris híres „marché pouilleux“-je is*) amelynek dús táraiban a vargaülönék nézett triposzok és a triposznak híresztelt vargaülők, a holdas veneziai tükrök, a fakult szőttkép- [gobelin-]utánzatok s az uraságoktól elnyűtt hímes mellények tarkasága közt hiában keresnénk akkora változatosságot, aminőt emitt a félszáz év viharairól tanuskodó divatos pongyolák [„négligée“-k], — a reggel ruhaszövetnek viselhető, délben pogácsába süthető töpörtyű [„creton“], — a nappal szintén szövetnek, éjjel világításra használható csillók [„lustre“-ek], — a gyűrűbe foglalt kámszák [„capuchon“-ok], — teáskatlanná hízott habarcskeverő rudak [„boulair“-ok], — abroszból szabott levélborítékok [„couvert“-ok], — dunyhává vedlett tollasporolók [„plumeau“-k], — szánkónak befogott múmiák [„szkeleton“-ok] és száz meg száz ilyes ritkaság tárna szemünk elé.**)

Am akadnak az „ipar csodái“-nak e, gyűjteményében imitt-amott elvértve művészi domboruképekkel ékesített hellén korsók [amforák], mesés színeikkel pompázó molyrágta mecsetszőnyegek, szikrát lövelő gyémántszemek és gyémántsorok [solitaire-ek és riviére-ek] is; ez igazi kincsek közt is vajmi ritkán található azonban olyan smaragd amelyben az avatott szem „szakadék“-okat [repedéseket], olyan rubin amelyben „felhők“-et [szürke szemcséket], olyan ragyogó [brillant] amelyben „legyek“-et [sötét foltokat] avagy olyan törölköző [türkiz] amelyen halványodást nem észlelhet. Nodehát az a közönség amely innen szerzi szükségleteit, a szőttkép-utánzat és eredetiye, a tavalyi hindu s a százéves perzsa szőnyeg, a csillogó üvegptyke s a tüzes ragyogó közt a különbözőséget nem látja...

„Pótolhatatlan“-nak [istentelen magyarsággal: „nélkülözhetetlen“-nek] voltaképen csak olyan vendégszó volna mondható amelynek tartalmát nélküle nem tudnók szóbafoglalni.

*) „Pouilleux“ párisi népnyelven: filléreskedő; tehát: „szűkmarkúak vásárja“.

**) Minde tárgyak helyes kifejezéseinek ismertetése mt. I. szótáramban.

Ilyen szó azonban nincs, mert aki valamely idegen szó jelentését igazán érti, ki tudja fejezni anyanyelvén is — ha nem egy szóval hát többel.

Aki tehát idegen szót pótolhatatlannak érez, a hibát magamagában keresse, merthogy érzésének csak háromféle oka lehet: vagy hogy nem érti azt az idegen szót vagy a maga nyelvét nem ismeri vagy pedig az értelmessége hiányos. Am a legtöbb esetben mindahárom ok együtt kelti ezt a meggyőződést...

Munkámban — amint forgatása közben tapasztalni fogja nyájas olvasóm állításaim igazolására példákkal nem maradok adósa. Nem fukarkodom velük most sem. Sőt keztyűt sem öltök kiválogatásukhoz, hanem nyakonragadom a legfélelmesebbeket.

Ilyeneknek pedig kivált azokat látom amelyekbe használatuk különféle jelentéseket ojtott, különösen ahol e jelentések lassankint olyan ágas-bogas fogalomná bokrosodtak amelyet hol egyik hol másik ágánál fogva szokás előrántani.

Példáim sorát néhány telivérű nemzetközi kifejezéssel nyitom meg.

Ahogy őket ismerem, valamennyiük közt a legerterjedtebb és leg„nélkülözhetetlen“-ebb a politika. Hiszen világsszerte versengőtárs nélkül zsarnokoskodik, annyirahogy ritkaságszámba megy ha veleértett fogalmat művelt ember véletlenül más szóval fejez ki.

Polisz hellénül „város“-t jelent. Politiké: „városi“-t. A hellén városok — amint tudjuk — egyszersmind államok voltak. Így értetődik a politiké „állami“-^{szó} is. E jelentését azonban már a hellén hol szűkebbre szorította amikor „az állam kormányzatával összefüggő“-re értette, hol megtárgyította amikor általán [nemcsak az állam kormányzati ügyeiben] a cselekvés módjával tanúsított ügyességre alkalmazta.

E két módosult jelentéséből fejlesztette a francs az ő „politique“ kifejezésének mindama további jelentéseit amelyek hamarosan kelendővé váltak az egész művelt világban, s ezeknek a jelentéseknek a foglalata az a bűvös csoda amelyet a maga szavával a világ semmiféle nyelve se tud kifejezni.

Nodebizony ugyehogy furcsa volna, ha csakazért hogy e kifejezés világraszóló uralmát megtörjük, minduntalan azt a szócsapatot raknók helyére hogy: „az állam kormányzatával összefüggő“. Egy szó helyett négyet! Ám vajjon van-e hozzá igazán szükségünk mindenégy szóra? Dehogy van! Jelentésüket a magunk nyelvén épúgy kifejezhetjük egyetlen szóval mint hellén-francs eredetijük, mégpedig többnyire a „közkormányzat“-tal, kapcsolatait pedig a „kormányzat“ kapcsolataival [amelyet az „igazgatás“ fogalmával szemberakva ama vezérő elvek megállapítására értünk amelyeket emez megvalósít.)* Ahol pedig ez nem lehet, a „politika“ — amint látni fogjuk — jobbra nincs helyén.

Nodemost fogjunk neki a — fordításnak és szedjük sorra ama közkeletű kifejezéseinket amelyekben a „politika“ szó szerepel. Merthát mainapság — amikor idegenül úgyahogy megtanulva, magyarul elfelej-

*) Persze „kormányzó“ volna a „miniszter“ jó magyar neve is, a „miniszterium“-é pedig „kormányzék“ — noha igaz, hogy a „belügyi kormányzó“ avagy „igazságügyi kormányzó“ nem cseng olyan „ájrópaian“ mint a „belügyér“ és „igazságügyér“.

tettünk gondolkozni — ahhoz hogy honinyelvünkön beszéljünk, minden egyéb előtt arra van szükségünk hogy azokat az idegen gondolatokat és szavakat amelyek agyvelünk sejtjeit telítik, át tudjuk fordítani. Fordítsunk hát!

„Törvényhozásunk politikáját sajtónk nagyon különféle módon ítéli meg.“ Fordítása: „Törvényhozásunk kormányzatát sajtónk nagyon különféle módon ítéli meg.“ Nólám: a legtisztább zagyvaság! Hisz a törvényhozás nem kormányoz! Hátugyan mit csinál? Ha jól tudom, törvényt alkot. Mit ítél meg hát a sajtó különféle módon? Úgy hiszem, a törvényhozás működését. Jól van jól, de hol marad akkor a „politika“? Hol marad? Hát biz' az hiában tartja a zsákot; épenséggel nincs rá szükség. Erről menten meggyőződünk amint magyarul gondolkozunk és beszélünk, mertha azt mondjuk hogy: „Törvényhozásunk működését sajtónk nagyon különféle módon ítéli meg“ — semmivel se mondunk kevesebbet, de bizonyára érthetőbben beszélünk. Hasonlókép helyesebben fejezhetjük ki a zagyva „közigazgatási politiká“-t és „igazságügyi politiká“-t is az esetek különfélesége szerint, ha azt mondjuk hogy: közigazgatásunk, igazságügyünk „működése“ vagy „vezetése“, sőt akárhányszor egész egyszerűen: „közigazgatásunk“ és „igazságügyünk“, amikor a „nélkülözhetetlen“ szó semmivé foszlik. Hapedig egyebet akarunk mondani, gondolatunkat épen sokkal határozottabban tolmácsolhatjuk ha világosan megmondjuk hogy törvényhozásunk, közigazgatásunk, igazságügyünk vezető elveiről, céljairól, szándékairól, eljárásáról, útjairól, eszközeiről szólunk.

Hasonlókép kifejezi nyelvünkön a politikát [mint a magátlankodónak híresztelt hazudozásról szóló tudományt] a „kormányzó tudomány“, — a „belpolitiká“-t a „belső kormányzat“, — a „külpolitiká“-t „külső ügyeink vitele“, — a „külpolitikai képviselő“-et a „külföldi képviselő“, — a „községi politiká“-t a „községi kormányzat“, — a „politikai rendszer“-t a „kormányzó rendszer“, — a „politikai büntett“-et az „állam elleni büntett“, vagy „közbüntett“, — a „politikai számtan“-t a „közgazdasági számtan“, — a „politikai párt“-ot az „országos párt“, — a „politikai napilap“-ot — merthogy nálunk nincs másféle napilap — a „napilap“, — a [„defetációs küldöttség“-re emlékeztető] „kormányzati politiká“-t a „kormányzat célja“, — a „szociálpolitikai szükségletek“-et a „társadalom éltető szükségletei“. Általán pedig a „politika“ szó változó jelentéseit majd a „közügyek“ majd az „óvatosság“, az „ügyesség“, a „ravaszság“, a „tettetés“ szó fejezi ki.

Ime: minde magyar kifejezések valósággal és világosan magukban foglalják azokat a jelentéseket amelyeket a „politika“-ba csak a használat zsúfolt. Egyedüli bűnük hogy annak aki hozzájuk folyamodik, tudnia kell mit akar mondani, a „politika“ hanyag odavetésekor pedig erre nincs szükség . . .

A szintén hellén „logosz“ [szó, ész] szótól eredő „logiké“ ősi jelentése: „az észhez tartozó“, tehát vajmi határozatlan és zavaros fogalom, amelynek latinos logica alakjával megszokott személyes [subjektív] jelentését sokkal világosabban kifejezi a mi „ok“-unkkal alkotott „okosság“-unk, tárgyi [objektív] jelentését a „következetesség“, mint tudományét hol a „rendszeres gondolkozás“ hol a „gondolkozás rendszere“,

— a tőle eredő „logicus“-ét pedig alkalmazásának különfélesége szerint hol az „okos“, hol a „következetes“ szó.

A szintén hellén „programma“ kifejezés eredeti jelentése: „előírás.“ Se több se kevesebb egy hajszálnyival sem. Csak időmultával, használata közben kezdett hatóságok nyilvános hirdetésére értődni. Így fűződtek aztán hozzá a francstól belejojtott mai jelentései. Merthát világhódító útját mint program me francs földről nekiindulva kezdte meg. Mi bármelyik jelentését híven ki tudjuk fejezni olyan jó magyar szóval amelyben valósággal bentvan. Így péld. a kormány programja: vezérő gondolatai, munkaterve; — képviselő programja: elvei, nézetei; — programbeszédje: tájékoztató beszédje; — művész programja: műsora; — programját előadni: terveit előterjeszteni, tennivalóit meghatározni, megismertetni; — mi a programod ma estére?: mi a szándékod, mit tervezesz estére? Hol hát itt a „nélkülözhetlenség“?

A nemkülönben hellén eredetű energia szó mint az „en“ [-ban] és „ergon“ [munka] szavak kapcsolata voltaképp „tettbeli“-t, a természettudományban — amint tudjuk — munkaképességet [tétlen — szunynyadó — erő] vagy munkaerőt [cselekvő erő] jelent. Amit pedig vele e két jelentésének egybefoglalásával közönségesen érteni vélünk — merthát földi anya mindedig nem szült olyan embert aki az erő fogalmát világosan megértette, — mindig világosan kifejezhetjük hol a „munkaerő“ hol a „tetterő“ hol a „szívósság“ szóval. Semmi szükségünk hát rá hogy nyelvünkben a dízére semmiképp nem váló „erély“ szót megtűrjük, csak azért hogy legyen mire ráfognunk hogy éppen „energiá“-t jelent.

A „pótolhatatlan“ szavak közt a legelőkelőbbek társaságában terpeszkedik a latin „socius“ [társ] szóval képzett francs „socialisme“ is amelyet mi socialismus-szá latinositott alakjával használunk. Nincs tudtommal egyetlen európai nép amely a vele értett fogalmat a maga nyelvén fejezi ki. Hogyne volna hát pótolhatatlan? Pedig lám épen-séggel nem ütközik nehézségbe ennek a fogalomnak az érthető kifejezése sem. A „szociáлизmusz“ híveinek a törekvése ugyebizony: a társadalom rendjének a megújítása. A „szociáлизmusz“ tehát: „társadalmi rendujítás“ — röviden: „rendujítás“. Szociálista pedig: „társadalmi rendujító“ — egyszerűen: „rendujító“. Szociáldemokrácia: „rendujító szabadpolgárság“ — röviden: „szabadrendűség“. Szociáldemokrata pedig: „szabadrendű“.

Olyan kísérletet sem ismerek amely a mostanság — kivált birodalmunkban — sűrűn emlegetett latin obstructio szó jelentését bárminő ujdón [modern] nyelven kifejezni igyekezett volna. Pedighát ez se merő lehetetlenség. Az „obstructio“ szó jelentése voltaképpen: „szembeépítés, elrekesztés“ [úté, folyóé — fallal, gáttal]. — Országgyűlés kisebbségének határozataikotás megakadályozását célzó okvetetlenkedésére csak 1881 óta értjük, amikor az ájr párt Gladstone (Gledsztn) javaslatával szemben a tanácskozási szabályaira támaszkodva törekedett az angol parlament (párlimönt) működését megzavarni — amíg Gladstone új tanácskozási rendje a következő évben meg nem szüntette. — Ezt a meszterkedést a magunk nyelvén bizvást mondhatnók „huzavoná“-nak: esz-közei szerint megkülönböztetett fajai közül pedig a beszélődel és fur-

fanggal folytatott enyhébbet akár „agyonbeszélés“-nek akár „beszéd-özön“-nek, a zajongással és erőszakkal végzett „technikai“-t ellenben: „zenebona“-nak . . . *megakasztás, feltartóztatás.*

Félig-meddig a „pótolhatatlan“-nak érzett kifejezések közé sorozható nálunk a latin *reactio* is, merthogy mai magyar „egyetérő“-je, a „visszahatás“ vajmi ritkán jut tőle szóhoz. Emiatt azonban kár volna búsulnunk: vajha mindörökre elnémulna; annyira tökéletlen kifejezés.

A „reactio“ a latin „reagere“ [nálunk: „reagálni“] igétől származik amelynek rideg fordítása: „visszacselekedni“, kissé szabadabban kifejezve: „ellene cselekedni“. Hamost használatoközben később hozzátapadt jelentéseit: az 1. ellenszegülést, 2. érdeklődést, 3. csatlakozást sorravesszük, első pillantásra egymással ellenkezőnek tetszenek.

Ezt az ellenkezőséget azonban menten szétosztatja jelentésének mélyebbreható vizsgálat, amelyből megértjük hogy a „reactio“ fogalmának jellemző vonása a tétlen tevékenység. E kifejezésem ugyan egyszerűen odavetve első pillantásra meglehetősen erőltetettnek látszik; ámha gondolkozunk rajta, hamarosan megérthetjük hogy a „reagálás“ voltaképp olyan törekvést fejez ki amely más cselekvésének a meghiusításán fárad de maga nem cselekszik, tehát egyfelől a *független* tevékenységnek másfelől a mérő *tétlenség*-nek ellenkezője. Ez a jellemvonás pedig végigvonul a „reactio“ valamennyi jelentésén amelyek tehát voltaképpen megnyilatkozásának csupán különféle árnyékai.

A „reactio“ a „reagere“ igétől csupán első helyen említett jelentését fogadta át amelyet a közéletben jobbra újító [reformáló] tevékenységgel szemben tanusított ellenszegülésre szokás érteni; ezt pedig nem fejezi ki sem a német „Rückwirkung“ sepedig szótagonkint megcselekedett magyar fordítása: a „visszahatás“, mert a „reactio“-ban rejlő actio [tevékenység] a „hatás“-nál határozottabb fogalom. E silány fordítás pedig nyelvünkben époly kevésbé pótolhatatlan mint a latin „reactio“ amelynek jelentését magyarán bizonyára találóbban fejezhetjük ki az „akaszkodás“ szóval ha megakasztó viselkedésre magyarázzuk . . .

Nincs olyan idegen szó amelynek jelentését ha igazán értjük, a magunk nyelvén nemcsak hogy épúgy hanem a legritkább kivétellel világosabban, szabatosabban, találóbban, tehát: helyesebben és érthetőbben ki nem tudnók fejezni. Nem is lehet ez másképp; hiszen mind műveltségünk mind nyelvünk jobbra sokkal fejlettebb mint aminő amazok megalkotásakor megalkotóiké volt. Aztánmeg legnagyobb részüket nem első kéztől, köztelenül megalkotóiktól, hanem olyan idegenektől szereztük akik gyakran maguk is félreértették őket.

Hahát beszédünkben ennek ellenére szinte rajzik a pótolhatatlannak vélt idegen kifejezés: emiatt nyilván nyelvtudásainkat terheli a felelősség, merthogy röstellik a független gondolkozással járó fáradságot s ehelyett erőnek erejével e jórészt botor idegen *szavak* átfordításán mesterkednek. Hogy pedig e hanyagságuk és értelmességüknek velejáró hanyatlása tekintélyükön csorbát ne ejtsen: a maguk gőmoltalanságát nyelvünk elárvult szellemére hárítják, ahelyett hogy tőle áthatva az idegen szavakkal helytelenül kifejezett *fogalmakat* igyekeznének függetlenül szöbafoglalni . . .

Ha valamely fogalmat ki akarunk fejezni, legelső tennivalónk hogy

mivoltát világosan megismerjük. E törekvésünket pedig a megszokott idegen kifejezés jobbára megnehezíti olyképhogy helytelenvoltával rossz útra tereli figyelmünket. Ezt azonban könnyűszerrel megelőzhetjük ha munkánkközben nem gondolunk a bökösrúrra [e.: „orrszarvú“-ra] — a fogalom idegen nevére — hanem a magunk eszével dolgozunk. Tekintsük a fogalmat névtelennek és legyünk értelmes — keresztapák.

Aki hígtojárra éhezett, héjastól épen akár ítéletnapjáig forgathatja az ujjai közt, vizsgálhatja nagyítóval, nyalogathatja a nyelvével: héján át hiában kutatja az ízet.

Am a mi nyelvtudósaink — úgy látszik — ezt nem igen tudják.

Pedig lám, Columbus óta titoknak se mondható amit az ő korában élő nagyfejűek nem tudtak: hogy a tojás ép héjjal nem áll meg a csúcán . . .

Amha „pótolhatatlan“ vendégszavak nincsenek, hiányenyésztők [e.: házagpótlók] vannak. Hiánynak *nyelvünk szelleméhez illő* honi kifejezés hiányát értem. A hiányenyésztő vendégszó, ha tudunk vele bánni, nyelvünk romlását akadályozza amikor jó magyar kifejezés támadásaig helyébe férkőzik vagy rossz magyar kifejezés elhatalmasodásának gátat vet.

Kiváltkép becsülést érdemel közülük amelyik nem rí ki nyelvünkéből.

Ilyennek látom én péld. a hellén származású német *börze* szót, amely így írva annyira illik nyelvünkhöz hogy történetének egy kis meghamisításával akár ráfoghatnók hogy törülmetszett magyar szó. Eredeti hellén alakja „bürsza“ volt és pénzes börzacskót jelentett. Hát-vajjon nálunk használt alakja nem származhatott volna a „börzacsko“-tól olykép hogy tótos kicsinyítőjének [a „csko“ szótagnak] lekopása után végső hangjának megmaradó „a“-ja „ő“-jéhez jobban illő „e“ hanggá vékonyult? Én bizony az efféle meghonosodott jövevényszót sokkal többre becsülöm olyan enyvízű csinálmánynál mintaminő a magunk silányul összemesterkedett „tőzsdé“-je.

Emiatt pártolom a mi csírizes „vágány“-unkkal szemben a homályos eredetű német „Schiene“-szótól származó sín-ünket is.

Époly kár volna péld. a nálunk németesen — s így egyszersmind véletlenül magyarosan is — olvasott angol rum (ram) kifejezés helyett — merthogy a rumot a cukornád erjedt nedvéből főzik — erőnek erejével „cukornádpálinká“-ról beszélünk. Az ilyes körmönfont „magyarság“ nemcsak amiatt volna furcsa mert a „rum“ szó világszerte közkeletű, hanem méginkább amiattmert nyelvünkön alig idegenebb mint akár az arab „szukkar“-tól származó *cukor*-unk akár a tóttól tanult *pálinká*-nk amely mint az égetést jelentő „pálim“ igének kisebbítővel megföldött alakja „főttecske“-félét jelent.*)

Nem lehet komoly kifogásunk a francs „bal“ (bál) honi ivadéka, a magunk b á l-ja ellen sem, noha több *szükségünk* rá sincs mint bármely más idegen kifejezésre. Hisz mai szókincsünkben is akadna rá egyet-

*) Pedighát a főtteszesznek vannak jó népies honi nevei is mint péld. a „bundalé“ [Biharban — merthogy arrafelé a parasztember bundája bekötött ujjából szedi elő hosszunyakú üvegét], a vele rokon „vadlé“ avagy a hazánkSZerte ismert „papramorgó“, [nyilván merthogy régente a papság küzdött ellene legbuzgóbban]. S szegény ember eszejárása szerint bizonyára jellemző neve volna a „búfelejtő“ vagy „bánatölő“ is, — annyira jellemző hogy nyilván nem én vagyok az első aki őket összegondolta.

erőnk, péld. a „táncos multság” vagy „táncos lakoma” amelyeket egyébként „bál”-unkon *kivül* bátran használhatnánk változatosság kedvéért. [A „tánc” azonban persze ebben se magyarabb a „bál”-nál.]

Kiváltképp nem valódi szükség hogy magyar kifejezést erőszakoljunk olyan — bár világszerte elterjedt, de — igazán csak hazájukban ott-honos szavak helyére amelyeket nálunk minden művelt ember megért. Így péld. a talyán „lavare” [mosni] szótól eredő s voltaképp „hegyipatak”-ot jelentő nápoli lava [nálunk: láva] kiszorítására fáradság nélkül kiokoskodhatnók a „hányadék” szót, amely nélkül azonban nagyon könnyen ellehetünk merthogy a magunk tűzhányói régóta kihültek, a lávának nálunk leggyakrabban emlegetett hazája pedig Olaszország; itt készülnek az iparoművészetnek lávából alkotott termékei is.

Épily kárbaveszett fáradság volna ha az olasz bohózatok tősgyökeres nemzeti alakját, az *arlecchino*-t akarnók magyar névvel megajándékozni, aminthogy a mohammedhitű kolduló szerzetes nevének is bátran meghagyhatjuk a perzsa *dervis* szót és bizvást hívhatjuk tovább cár-nak „valamennyi orosz” [e.: „minden oroszok”] császár-ját is. [Az angol a németét is „the Kaiser” néven emlegeti, sőt II. Vilmost „le kaiser”-nek mondja a francs is.]

E kifejezésekkel azonban nem szedhető egy kalap alá az Ujvilágba szakadt főuraink legkedveltebb foglalkozását kifejező *esz cájg pucoló*, merthogy ez nem telivér angol kifejezés; odaát ezt a méltóságot „*dish-washer*”-nak (dis-w^oas^or — tálmosó-nak) hívják. Sőt Németföldön se „*Esszeugputzer*” hanem „*Aufwäscher*” a becsületes neve, a magunk nyelvén pedig alig hívhatnók okosabban mint „mosogatólegény”-nek.

Nem pótolhatatlanok persze a francs mértékrendszernek a hellén és a latin nyelvből összeszedett kifejezései sem, merthogy a „méter”-nek csak „t”-jét és „r”-jét kellene átcserélnünk hogy „méret”-té váljék, a „liter”-t bizvást mondhatnók „mérü”-nek, a „gram”-ot „nyomat”-nak, a „kilométer”-t „ezerméter”-nek, a „deciliter”-t „tizedmérü”-nek, sat. Országgyűlésünket „tudományos” vitáktól kimélnók meg vele. Node e magyar kifejezések megállapításánál van elég egyéb sürgősebb dolgunk; egyelőre bátran megtűrhetjük hát őket nyelvünkben, mégpedig annál-könnyebben mert nem nagyon rínak ki belőle s földünk jelentős részén közkeletűek.

Pótolhatatlannak nyilván nem egy esenyősen*) [e.: fölületesen] gondolkozó atyánkfia érzi egyik-másik vendégszavunkat olyankor is ha szótárában valamely megszokott jelentésére nem talál magyar kifejezést. Arra persze hogy szótára tökéletlen munka, nem gondol. Arra meg még kevésbé hogy talán nem jó helyen keresgél.

*) „Esevény”-nek — ahogy nemrég egy hírlapi cikkben olvastam — a Sárközben az esőtől átázott talajt mondják. Amit tehát ma a mi lehetetlenül összegondolt „fölületes” szavunkkal értünk, találónan fejezhetnók ki az „esevényes”-sel ha eseményen nőttré értenők, mégpedig nemcsak amiatt hogy az esemény: 1. a föld színén támad [tehát nem mély], hanem mert ezenkívül: 2. vizenyős [nem szilárd], 3. csúszós [tehát az ember könnyen megcsúszik rajta], 4. a gomba is könnyen megerem benne. E kifejezésnél azonban — rövidebb és simább alakján álfogva — alkalmasabbnak érzem az „esenyős”-t amelyet ugyan a sárközi ember „esős”-re ért, az irodalomban azonban bizonyára könnyen szokhatnók meg az imént ismertetett jelentéssel.

Igy péld. amikor a [„Hitze“ szóval rokon tehát voltakép megizzasztást jelentő, később falkásvadászatra ma pedig kivált vaddisznóvadászatra értett] német „Hetze“ kifejezésnek, amely Osztrákországban „Hetz“-cé rövidülve a mi szókincsünket hecc-nek írt alakjával gazdagítja, német-magyar szótárainkban hiában keresi egyéb jelentését mint a „vadászat“-ot, „üldözés“-t, „hajsza“-t. Erre persze elszontyolodva kesereg nyelvünk szegénységén, merthogy a „hecc“-nek egész sereg további árnyéklatát ismeri.

Amha nem röstelné a fáradságot, egytől-egyig megtalálhatná őket a magunk „ázsiai“ nyelvében mégpedig nem egy szóba szorulva hanem külön-külön kifejezve. Merthát mindazt amit ő a „hecc“-ben csak homályosan érez, honinyelvünkön világosan szétkülönülve fejezi ki az: 1. üldözés, 2. hajsza, 3. uszítás, 4. bujtogatás, zaklatás, 5. tüzelés, 6. ingerlés, vadítás, 7. kötekedés, 8. ugratás, 9. pajkoskodás, dévajkodás, hancurozás, 10. kavarodás.

Hapedig e kifejezések az ő szótárában a „Hetze“ mögől hiányzanak, ennek az az oka hogy szótára nem osztrák tájszótár. Nincs benne helye ennélfogva olyan jelentéseknek amelyek e szóba Osztrákföldön keveredtek. Merthát a „Hetz“ jelentését az imént végigsorolt árnyéklatokkal a wieni koma szerezte meg aki e kifejezést alighanem a mulattatására VI. Károly császár idején rendezett spanyol állathajszák alkalmával kapta föl;*) hogypedig annyira megkedvelte, bizonyára jelentős része volt benne a „Hetz“-hez — épúgy mint édes testvéréhez a „Jux“-hoz — érzett különös hajlamának.

Ámtalán amit mi értünk vele, nem minden túlnan került belé, hanem imitt-amott magunk is tágítottunk a használatán. Egy wieni tájszótár épenséggel csupán azt az egyetlen jelentését közli hogy: „eine ausgelassene Unterhaltung“ [dévaj mulatság]...

Minél zavarosabb képet kelt bennünk valamely vendég szó, annál pótolhatatlanabbnak érezzük. Jobbára ebben rejlik a magyarázata hogy elégedetlenséggel fogadunk minden olyan világos és határozott kifejezést amely helyettesítésére kínálkozik. Hiányzik belőle az a világosságát zavaró járulékok amelyet közönségesen „árnyéklat“-nak vagy „zamat“-nak mondunk.

Ilyes „árnyéklat“-ot vagy „zamat“-ot leggyakrabban és legerősebben olyan szóban érzünk amelynek — anélkül hogy szellemébe hatoltunk volna — több rokon jelentését ismerjük. Ennek pedig az a magyarázata hogy jelentéseit összekuszáljuk.

Tessék péld. megkérdezni olyanoktól akik nem tanultak francsul, mi az a „pikáns“? Feleletük alkalmasint jobbára oda lyukad ki hogy ez olyan telivér francs fogalom amelynek hű kifejezésére hiában keressünk szót az egész világ bármely más nyelvén. [Ők ugyan e nyelvek közül a magyaron és a németen kívül egyet sem ismernek, ezt azonban biztosan tudják.] Pedighát annak a „telivér francs fogalom“-nak amelyet

*) Akkortájt ily hajszákat e célra körülkerített téren leggyakrabban [összefogdosott] medvékre, farkasokra, rókákra szoktak rendezni amelyeket ebekkel agyonfárasztattak és szétéptettek. Nyilván e hajszák kései maradványaként került hozzánk az a jókaitól [„És mégis mozog a föld“ romándjának „A hecc“ című cikkében] megöröklített marakodás is amelyet Pesten a 18. százév végén kutyák összeuszításával rendeztek.

a *piquant* (pika^{on}) szó magabazár, a magunk koldus szókincsével egész híven kifejezhetjük minden árnyéklatát, merthogy a „*piquant*” ősi jelentése semmi egyéb mint „csipős” [„*piquer*” magyarul: csípni], árnyéklatok pedig épenséggel nincs más mint amit mi „fűszeres”-nek, „étvágygerjesztő”-nek, „ingerlő”-nek, „kivánnivaló”-nak avagy „borsos”-nak [magyarosabban: „paprikás”-nak], „sikamlós”-nak, „csintalan”-nak mondunk. Aki bármi egyebet ért benne, vagy francsul nem tud vagy magyarul nem, vagy sem így sem amúgy.

Hanemhát persze aki megértetlenül használja, a jelentését honinyelvünkön kifejező szavak fogyatékoságát nem abban érzi amit ért hanem abban amit nem ért. Így péld. a „sikamlós” fogalmat amelyet magyar kifejezésében világosan megérez, a „pikáns” kifejezésben képzelete leönti valamelyik kedvelt „étvágygerjesztő” mártással amelynek az ízét a „sikamlós”-sal veleérzi. Képzetét persze ilykép zamatosabbá teszi, tisztaságát azonban megzavarja. Emiatt tökéletlen aztán neki a magyar kifejezés ahol hiában keresi e zamatot. *)

Ám a „*piquant*” szó mai jelentése valósággal összeöleli az imént elsorolt árnyéklatokat. Zavaros képzetet tehát csak olyasvalakiben kelthet aki őket összekeveri.

Kérdezzünk meg azonban olyan atyafit aki nem tanult latinul, vajjon mit ért a *pressio* szóban? Amikor pedig tudományos fejtegetését végighallgattuk, mondjuk meg neki hogy „*pressio*” magyarul: „nyomás”. Nincs e két szó jelentése közt egy hajszálnyi különbség; bárhol helyettesíthetjük őket egymással anélkül hogy megcserélésük a jelentésen bármi csekély változást idézne elő. Ám a „*de*” bizonyára ritka helyen maradna el. Honi kifejezésünkben az egyik a nyomás célját keresi hiában merthogy a „*pressio*”-t „politikai” nyomásra érti; a másik a módját merthogy latin egyetérője szerint „erkölcsi” nyomást jelent; a harmadik a mértékét mert a „*pressio*”-t „erős” nyomásra magyarázza — kiki annak a jelzőnek a zamatjával amellyel kedves lapja leggyakrabban ékesíti.

Ilyes esetben tehát mindenki maga színezi a fogalmat — ez feketére, az szürkére, amaz vörösre. Ezt az árnyéklatot keresi aztán hiában világosan érthető honi egyetérőjében.

Ám ahol a magunk szavában van valamelyes árnyéklat, megesisik hogy amiatt elégedetlenkedünk mert ugyanazt az árnyéklatot az idegen szóban nem értjük meg.

Van-e vajjon a világnak annyi kincse amennyiért az európai szerezsen m^att helyett ruha színéről szólva „*halvány*”-t, bútor fájáról beszélve „*fénytelen*”-t mondana? Ha azonban megkérdezzük tőle, vajjon mi a csudát ért ebben a „*pótolhatatlan*” idegen szóban amelyhez oly

*) Valósággal bámulnivaló, minő félszeg képzeteket ojt az emberbe a sejtetem amikor megfogadásának nem állja útját a tudás páncélja. Valahányszor én régebben a *vanilia* szót hallottam, mindig úgy éreztem hogy a veleértett növény ismert magaféle zamatját jellemzi. Nagyon meglepett hát amikor e munkám írásközben megtudtam hogy a spanyol „*vainilla*” szó — amelynek „magyaros” alakját németes változatának meglatinosításával szereztük — voltaképp semmi egyebet nem jelent mint „apró hüvely”-t. Tessék most ilyen szó helyére olyat kigondolni amely a képzeletből belerögzített illatát készen ontja magából!

görcsösen ragaszkodik mintha Isten tudja micsoda választós [választékos] árnyéklatot érezne benne, bizonyára a legtöbbjüktől nem csikarhatunk ki egyéb feleletet mint bamba hallgatást. Pedig lám, aki közülük a királyos játékot [e.: „sakk“-ot] műveli, akárhányszor dörögi oda ellenfelének a sa h h m a t t kifejezést, merthát a maga ázsiai nyelven amelyet pedig érthetne s értenie kellene, persze hiában igyekeznék azt a magasetudjamt kifejezni amit a perzsa „sáh mát“ szavaknak evvel az „európaias“ eltorzításával gagyog. „Sáh mát“ magyarul körülbelül: „A királynak vége.“ Ennek a „mát“ szónak az ivadéka a francs „mat“, az olasz „matto“ s a német „matt“, amely bágyadtat, színről szólva „halvány“-t, „fénytelen“-t jelent. A mi „halvány“ szavunk pedig a „halál“ fogalmát épúgy sejteti mint a perzsa „mát“. Ám a balkánvidéki európainak nem kell a „halvány“: neki megértetlen kifejezésekre van szüksége . . .

Hogy ki mit érez „pótolhatatlan“-nak, vajmi viszonos [f.: „viszonylagos“] *) dolog. Így péld. az az „európai“ leányzó aki az Andrássy-úton mellettem elhaladva avval a kérdéssel fordult sétálótársához hogy: „Ugyan ki volt az a geistreich aki a blúzodat varrta?“ — a „geistreich“ szót bizonyára pótolhatatlannak érezte ehelyütt.

Hazánk akárhány megyéjében hiában keresnénk embert aki a babonás német unberufen mondás jelentését magyarul ki tudja fejezni. Merthát — úgy látszik — eddig nem akadt olyan „európai“ aki fejshéjét átfordításába bele merte vágni. Így hát — unberufen — mind- eddig nincs fordítása. Ne is legyen! Ahol tudnak magyarul, azt mondják: „Jó órában legyen mondva!“ Ha jobban tudnának, alkalmasint azt mondanák: „Rosszkor ne mondjam!“ Másfelé a „Meg ne ártson!“ járja. Zalában: „Hogy számmal ne vétsek!“ Az „unberufen“ tehát csak afféle „helyi pótolhatatlan“.

Persze azok a rettenetesen művelt „európai“ gyászmagyarok akik szemükből a mi „koldusnyelvünk“ szegénységéért sajtolnak könnyet, megfélekeznek róla hogy ahány megértetlenül magukbaszított idegen kifejezés egyetérőjét hiában keresik a magunk nyelven, annyi magyar kifejezését kutatnák hasztalan bármely más nyelven.

Ahányszor aztán olyan idegen [persze kivált: német] szóra vagy mondásra bukkannak amelyet honinyelvünkön nem tudnak kifejezni: nyelvünk tökéletlenségéről zengenek keserű panaszt.

Ennek a tökéletlenségnek a jelét persze legtöbbször abban látják hogy nem lehet rá minden német kifejezést szószerint átforgatni. [Am jó részükkel mégis megcselekszik.] Így péld. elszomorodnak azon az óriási szegénységen, hogy a német schlagfertig szónak a mi „bár- bár“ ázsiai nyelvünkön nincs egyetérője. Másutt, ahol az emberek gondolkodnak, ilyen badar beszéden mindenki: megütköznék. Nálunk az „európai“ minden ilyes találmanya [„fölfedezés“-e] alkalmával karban ócsárolja nyelvünk elárvult szellemét.

Hát ugyan hol a magunk „európai“ példáján kívül mégegy — csak egyetlenegy — olyan példa amely a német nyelvnek akár ezt akár ezer meg ezer hasonló ízig germán kifejezését nyelve szellemének kínzó-

*) Rétatif: viszonos. — Réciproque [e.: kölcsönös]: viszontas.

padra hurcolásával iparkodik utánozni? Hol a miénken kívül a világnak mégegy nyelve, amely a németen kívül semmiféle más nyelvtől meg nem túrt szószerkezetek majmolásával irtó hadjáratot visel a maga nyelve szellemének egészséges szülöttjei ellen?

Vajjon hol az az „európai“ nyelv, amely a „schlagfertig“ fogalmát erre a német kaptára kifejezni tudja? Hol rajtunk kívül amelyik törekszik rá? Hol az amelyik hiányát érzi? Hol amelyik hiányán kesereg?

Bizony szomorú fényt vet dülleszkedő „nyelvtudós“-aink lelkivilágára. ha meddő munkásságuk mondvatermelt gyümölcszeként kétséges értékű idegen termékek gipszbőlkészült hitvány utánzatait rakdossák nyelvünk szellemének márványos oltárára!

Sajnos, jobbra kontárok a gipszezés terén is. Nem idézem azt az egész halom képtelennél képtelenebb új „magyar“ kifejezést amelyet a „schlagfertig“ pótlására elkövettek; az embernek minden hajszála égnek kell hogy meredjen tőlük.

Pedighát ahogy meg tud e kifejezés nélkül élni a németen kívül minden más nép, bizonyára el lehetne nélküle a magyar is, mégpedig annál inkább mert a maga nyelvén könnyen kifejezheti jelentését anélkül hogy silány fordításra szorulna. Merthát amit a német „schlagfertig“-nek ért, arra a magyar azt mondja hogy: „helyén van a nyelve“. Node az „európai“ magyarnak persze okvetetlenül melléknévre van szüksége. Hát akad az is. A „schlagfertig“ embert a magyar hol „ügyes vitatkozó“-nak hol „fűrnyelvű“-nek, a „schlagfertig“ választ „talpraesett“-nek mondja. „Schlagfertigkeit“ pedig magyarul: „vitatkozó tehetőség“; olykor: lélekjelenlét. Amha valakinek mindez nem elég, hanem mindenképen fordításra szomjazik, ebből a mi „koldus“ ázsiai nyelvünk-ből azt is kicsiholhat. Schlagfertig: „vitáratermelt“; Schlagfertigkeit: „vitáratermeltség“. . . *groszheru, groszheru, helyre legény, eleve csin.*

Ha a dicső „európai“ szellem ily egyszerű kérdésen se tud eligazodni, vajjon amikor idegen „szakkifejezés“-ek kerülnek eléje, mit tehet egyebet minthogy rájukmered mint borjú az új kapura. Aki pedig csöndes ájtatosságát megzavarva érthető kifejezést kívánna tőle helyükre: arra rábődül.

Ilyesféle új kapu volt péld. európai szerecseneinknek tízéveken a rejtelmes francs „frotter“ (froté) szónak a német „frottieren“ képére magyarosított frottírozni alakja, amíglen valamelyik lobogóelkű tudósunk fáradságot nem sajnálva kiderítette hogy frotter magyarul: „dörzsölni“.*) Olyan fényes eszű tudósunk azonban nem akad maiglan sem aki kivillantsa, hogy „masser“ (mászé) meg honinyelvünkön: „dögönyözni“.**) Nincs is hát tág házámban olyan ember aki ernyedt izmait dögönyöztetni készülve, nem masszíroz-ásukra kéri dögönyözőjét. *megteremni, mint a farasatnyol szobor.*

Soká várát magára az az ihletett szaktudósunk is aki a latin emulsio magyar egyetérőjét fogja megteremteni. E néven a vegyítő-

*) Ez a sajnálatlan fáradság persze a „reiben“ átfordítása volt.

** Ahogy azonban korunk nemzeti szellemét ismerem, nyilván „dagasztani“ lesz a honi kifejezése, mégpedig nemsokára, merthogy az ujdón német szótárakban a „massieren“ mögött ott van már a „kneten“. Ámperse a „dagasztó“-ra [dögönyöző-re] még várhatunk egy darabig, merthogy ezt a német is csak „Massierer“-nek hívja.

tudomány gyakorló művelője, az irtáros olyan termék [péld. víz és olajos folyadék] mesterséges keverékét érti amelyek maguktól nem vegyülnek. Emulgere magyarul: „fejni“. Emulsio tehát mint származéka: „fejet“. E „tudományos“ kifejezésnek pedig az a magyarázata hogy a vele értett keverék halmazata s színe jobbra a tejére emlékeztet. [A mandula nedvével készültnek a nevében is szerepel a tej.] Amíg nyelvújító szaktudósaink a „fejet“-et összetöprengik, mi ezt a keveréket „vegyíték“-nek mondhatnók. [Ha az olyan keveréket amely magától vegyült össze: „vegyülék“-nek hívjuk, a mesterségesen vegyítettre nyilván ez illik leginkább.]

Aki hajdan — a római birodalom hanyatlása idején — okiratot magáévá akart tenni, vagy olykép cselekedte meg hogy aláírást nyomtatva pecsétjét [signum-át] vagy olyképhogy névirása [subscriptio-ja] mögé keresztet [signum crucis] rajzolt. Az efféle hitelesítést akkortájt a latin „signare“ igével fejezték ki.

Hozzá fűződik a francs „signer“ (színyé) s „signature“ (színyátúr) névirásra értett jelentése is. Mi e francs kifejezéseket „szígnál“-ássá s „szígnatúr“-vá latinositott alakkal használjuk, honinyelvünkön pedig — nyilván a német „Unterschrift“ példájára — „aláírás“-ról beszélünk.

E meglepően sikerült fordításunk fényesen be is válik amíg arról van szó hogy valamely szövetség alá írjuk nevünket. Ám amikor máshova kellene raknunk, péld. ügyvédnek keresete címetére [f.: külzet-ére], a szígnál-áson kívül nem akad rá kifejezésünk. Kiváltha valamelyik honi szerezsenünktől kérnénk rá magyar szót, nyilván mulya vihogással felelne, mertháthogy épelmével beszélve az ember valahová „rá“ vagy „oda“ vagy „mellé“ írhatja a nevét, ilyesmire az európai Dummer August „eszmekör“-e „nincs berendezve“. Efféle világosan érthető természetes kifejezések bizonyára époly „csehül hangzanának“ neki mintha valaki az ő „aláírás“-a helyére mint bárhová illő kifejezést a „névirás“-t ajánlaná.

Amíg a magunk fejével gondolkoztunk, bizony nem volt szükségünk sem az ellenséges indulat sem a tartózkodás kifejezésére hogy a hellén „anti“ szócskának fűvel-fával összemesterkedett idegen kapcsolataival érthetetlenkedjünk: elkeseredett ellenségünket „magyarfaló“-nak, a bortól tartózkodó atyánkfiát „bornemisszá“-nak hívtuk. Ám hol akadunk ma olyan épelméjű magyarra aki a készenkapott antiszemita s anti-alkoholista helyére becsületes magyar kifejezést össze tud gondolni? Pedighát a kérdés annyira egyszerű hogy — ha a józan és nyílt gondolkozástól el nem szoktunk volna — szinte nyelvünkre kellene tolnia amannak a helyére a „zsidófaló“-nak, emezére a „vizenélő“-a, a „vízivő“- vagy a „szesz-nemisszá“-nak.

Azok közt a furcsa kapuk közt amelyek végtelenségbe vesző cifra sorával a balkánmelléki „európaiasság“ várának vályogból vert falai ékeskednek, a középeurópai szerezsennek legnagyobb büszkeségei közé tartoznak az „izmus“-ok [„nemzeti“ kiejtéssel: „izmus“-ok]. Ha e szent kapukat kitárnók, a mögöttük féltékenyen őrzött penészes rejtelmeket a józan egyszerűség szabad lege nyilván tüstént megfojtaná: a naturalizmus és verizmus ikergombájának kivesztével győzelmesen

nyiség.
iség.
vonulna helyére a „természetesség“ és „valódiasság“, — a realizmus helyére a „józanág“, — az idealizmus-éra a „tündesség“ vagy „képzeletesség“, — a modernizmus-éra az „ujdondiság“ meg az „ujdonkodás“, az oportunizmus-éra a „simulékonyosság“ sat.

Nódehát amíg a német, a francs, az angol a mi arany-, réz- és vasbányáinkból hordja szét kincseinket, a mi dicső nagyjaink viszont — amennyire tőlük telik — titkon az ő nyelvkincseit dézsmálgatják.

Nem tudom, honnan kotorta elő néhány éve valamelyik nagytudományú atyánkfia a valódi francs szellemességgel megalkotott, azonban épenséggel nem új corriger la fortune (korizsé lá fortün) kifejezést. E világraszóló találmányával minden idegenért rajongó hírlapíróinkat hamarosan annyira meghódította hogy azóta közleményeikben se vége se hossza a „szerencse korrigálásá“-nak. Akárhányszor szinte megérzi az ember cikkükön, hogyan igyekeztek úgy csavarni hogy e márnár épen nem ritka nyugati gyöngyöt belefűzhessék. Hát hiszen ez a francs kifejezés — szó se fér hozzá — ügyes mondás; ámde az ember végtére — ha éveken naponta elérakják — a fogolypecsenyétől is megcsömörlik. A latin „corrigere“ szótól eredő „korrigálni“ már erősen avulásnak indult nyelvünkben; lassankint kiszorítja a „kijavítás“ — magyarán: „helyesbítés“. Most mint a francs „corriger“ mását igyekeznek európai négereink új életre keltetni. Merthát a szerencséről ugy-e bizony nem mondhatjuk hogy „kijavították“ sem hogy „helyesbítették“? Igaz, nem mondhatjuk. Ámde ha ilyes idegen kifejezése-kért bomló szerecseneinkben az ő szajkószellemük helyén egy mákszemnyi magyar nyelvérzék lakoznék, ilyen bolond kérdés bizonyára nem foganna meg bennük, hanem fejtörés nélkül böknék ki ennek az idegen gondolatnak magyar megtestesítőjéül hogy: „lendített a szerencséjén“.

A „korrigálás“-nál sokkal régebb idő óta lóg a mi „szerencsé“-nken nyelvünknek egy másik „pótolhatatlan“ kincse: a próbálás. Nagyjaj a latin „probare“ ige volt; nyelvünkön: „vizsgálni“ vagy „nézegetni“. Édes szülője pedig a német „probieren“, amelyet Mesterünk „kisérelni“ jelentéssel használ.

Hogytehát „szerencsét próbálni“ magyarán „szerencsét kísérlni“ volna, kisüthetjük akármelyik német-magyar szótárból. Ez szerecseneink értelmességének a szintjét se haladja meg.

— Ámvajjon — ha zamatos magyarsággal akarunk beszélni — ruháinkat is „fölkisérelnünk“ kell-e ahelyetthogy „fölp próbálnók“? — toppan elénk az ilyenkor ijesztően elmés európai szerecsen, kaján mosollyal ajakán.

— Hát mondja csak édes uram, mi kegyednek a véleménye: ha a mi némettől szerzett latin „próbálni“ szavunk nem volna, vajjon a veleértett fogalmat nem tudnók kifejezni? — avagy jutott-e volna valaha eszünkbe hogy a kegyed kifejezését használjuk? Bizony bajosan. Alkalmasint „ruhanézés“-ről beszélnénk; olykor pedig egyszerűen „nézegetés“-t mondanánk.

— No ez ugyan furcsa dolog volna. Hisz „probieren“ nem jelent „nézegetés“-t!

— Hát ez bizony nagyon furcsa dolog. „Probare“ azonban jelent.

— Eszerinthat „nézegetőkisasszony“ volna a „próbírmamzel“ is?

— Dehogy volna, édes aranyosom. A „próbírmamzel“-t „mutogató-lány“-nak mondanók. A „próbírszalom“-t pedig — ahogy jobban esik — akár „mutogató“ akár „nézegető“ teremnek, mégpedig tetszés szerint „hub“-bal, azaz: „terem“-mel vagy „terem“ nélkül...

Hátbizony „pótolhatatlan“-nak ilyes kifejezést csak a *gyámoltalanság* érez, amelynek a sok közt egyik jellemző bizonyossága az is hogy nyelvünkön köztük szerepel az ép magyar fülben rettentően csengő stájgerolás, holott jelentését sokkal zamatosabban fejeznék ki ha a magunk nyelvén „bérrugtatás“-ról szólnánk. A „stájgerolás“ helyett egyébkép helyel-közzel esik szó „béremelés“-ről is; a *kistájgerolás*-nál azonban mindenkit cserben hagy a magyar „tudomány“-a. Nem merő lehetetlenség pedig ennek a fogalomnak a magyar kifejezése sem. Aki bérelt helyiségért több bért ígér mint amennyit akkori bérlője fizet, ez utóbbit „kirugtatja“, — szelidebben szólva „kiugratja“. Ily boszantó helyzetbe kerülő kereskedőink tehát ilyenkor „Kistájgerolás miatt helyiségváltoztatás“ helyett kirakatukba akasztott jelentésükre bizvást odaírhatnák hogy: „Kiugratás miatt elköltözöm“.

Ezeket a gyönyörű európaias kifejezéseket nyilván holmi ferencvárosi házassagzadák [e.: háziurak]*) és házörök [e.: „házmaster“-ek] hozták a nyakunkra. Hogy ruhánk derekát svájfol-tatjuk ahelyett hogy kanyaríttatnók, szabóink érdeme.**) A bliccelés-t pedig [amely bizonyára a német „davonblitzen“ — voltakép: villám sebességével eltűnni; magyarul: elillanni, odábbállni, kereket oldani — kifejezés honi megcsönkítése] szerezsen nyelvű s erkölcsű „európai“ atyánkfiai nyilván facér mesterlegények ajkáról lesték el.

Ilyes ítélen szavak egyébkép gyakran pusztá *hanyagságunk* miatt éktelenkednek nyelvünkön. A „bankot sprengolni“ kifejezést péld. akármelyik kisdíák átfordíthatná magyarra, merthogy a „sprengolni“ szó rideg fordítása, a „szétrobbantani“ kifejezés derekasan megállja benne a helyét. Hanemhát persze az „európai“ magyar lelkének jobban esik ha a francs „faire sauter la banque“ mondás fordítását ékes német szóval zengi el.

A telivér honi szerezsen „pótolhatatlan“-jainak meg épenséggel se szeri se száma. Ő bizony nem nagyon „rájszolja magát“ [nem

*) Háziúr [háztulajdonos] magyarán: házassagzad... [Magyar ember csak embernek ura; egyébkép gazdája. Aki nem úr, neve hiában kerül a telekkönyvbe, nem válik vele „úr“-ra. Igazi úr méltóságán pedig nem esik csorba, ha a maga háza gazdájának hívják. Sőt igazi úr — ahogy mondják — a pokolban is úr. Ez azonban nem egészen bizonyos.] Am a „házassagzad“ ellen persze az a kifogás hogy „nős ember“-re érthető. Gyöngye kifogás, mert a „nős ember“-t a magyar ember „házass ember“-nek mondja; a „nős gazda“ [házass gazda — két szónak írva] pedig nem megrögzött kifejezés [terminus technicus]. Demeg a német „Hausherr“ kaptájára összetakolt „háziúr“ ellen ugyebizony senkinek sincs ilyes kifogása, holott — épúgy mint eredetije — „házassagzad“-t [vendég-látót] is jelent, olyannyira, hogy ezt a becsületes magyar kifejezésünket lassankint egészen eltűrja a helyéről?

**) Svájfolni = kanyarítani. Svájfolás = kanyarítás. Svájfolt = kanyaru.

*) Akinék azonban nem ez a főfoglalkozása, nem „házassagzad“, hanem valaminő „ház gazdája“.

tülekedik érte: nem nagyon kap rajta] hogy róluk leszokják, merthogy von Haus aus [nevelésénél fogva]*) vérévé váltak.

— Merthát olyasvalaki — úgymond — aki a maga ázsiai nyelvén kívül nem ismer nyelvet: ohne weiters [szó nélkül] meglehet a maga honi nyelvtudományával; ámde unsereiner-f [magunkfélé]t] ugyancsak unheimlich [szokatlan]**) érzés fogna el, ha gondolatait kondásának „zamatos magyarság“-ával kellene kifejeznie. Rám ugyan simpfelhet [engem bezzeg szidhat] akárki kedve szerint; nem vagyok wehleidig [érzékeny]. Azt azonban nem szabad zokon vennie ha vorlaut [kotnyeles] tanácsaiba foglalt véleménye nekem mindenképen süviksz [semmikép nem érdekel]...

Másutt a *hagomány* állja útját honi kifejezés keletkezésének. Pedig hát épen semmi istentelenséget sőt bárcsak kegyeletlenséget se követnénk el vele, ha közönséges beszélgetésközben római katolikus [„római egyetemes“] helyett „római hitű“-t [róm. kat. egyház helyett: „római egyház“-at], — ágostai evangélikus helyett: „augsburgi“ vagy „némethitű“-t, — evangélikus református helyett: „helvét-hitű“-t, unitárius helyett „angolhitű“-t sat.-t mondanánk.

Gyakran pusztá megszokás az oka hogy kész jó magyar kifejezések parlagon hevernek, merthogy megértetlen európaias egyetérőjük használatoközben nincs aki rájuk gondoljon. Így péld. honi közönségünk a kritika s a kritikus kifejezést sokkal gyakrabban használja mint akár a magunk „bírálat“-át akár a magunk „válságos“-át vagy „döntő“-jét, holott emezek annyira világosak hogy helyes jelentésüket mindenki érti, amazokét pedig az őket ajkukra vevők ezredrésze sem.***) A mi kifogástalan „gyorsírás“-unkat is csak váltakozva használjuk a 18. százévben gyártott hellén sztenografia-val, holott emez épenséggel helytelenül fejezi ki a vele értett fogalmat.****) A francs „régir“ [kormányozni, igazgatni] igétől eredő régie (rézsi) szót hazájában az állam pénzügyi igazgatására, módosult jelentéssel ennek költségére, Németalföldön pedig általánosítva bármi egyéb vállalat igazgatásának [kezelésének] a költségére értik.*****) Így érteve használják szerezcseneink is. Ámha jelentéseit a magunk szavaival fejeznék ki, bizonyára világosabban értenék őket.

*) Szó szerint: „hazulról“. — „Von Haus aus előkelő hely illette meg az úri társaságban“: származásánál fogva. — „Von Haus aus gazdag“: gazdagnak szüldött, gazdag család ivadéka, gazdag szülők gyermeke. — „Von Haus aus tudós“: tudósnak nevelték, tudósnak szüldött, igit tudós. — „Die indische Lehre tauge von Haus aus nichts“ [Goethe]: A hinduk tanítása gyökerestül silány volt.

**) Unheimlich: félelmes, komor, rideg [ember, lakás]; szokatlan [érzés].

***) A hellén „kritiké“ [h. é.: „tehné“] — latinosan: „critica“ — kifejezés voltaképen: 1. vizsgálat, majd továbbfejlődve 2. bíráló művészetet jelentett [merthogy krínejn — „ítélni“]. A „kritikosz“ — latinosan: „criticus“ — kifejezést pedig már a hellén orvos olyasmire értette ami változást — kivált veszedelmes változást: változást — idéz elő. E jelentése tárgult időmultával mai terjedelmére.

****) A „sztenografia“ mint a „sztenosz“ [szük] és „grafia“ [írás] kapcsolata voltaképen „szükírás“-t jelent A mi gyorsírásunk pedig nem szük írás. Az ősi római gyorsírásra használt „tahügrafia“ bizonyára inkább illenék rá. Merthát ilyes írást már a római ismert; leghíresebbek voltak a „notae Tironis“ [Tironak, Cicero barátjának jelei]; aki értett hozzájuk: notarius-nak mondták. Őt tisztelhetik ősapjuknak korunk köz- és magánjegyzői.

*****) A francs ezeket „frais généraux“-nak (fre zsènéró — általános költség-nek) mondja.

Megesik akárhányszor, hogy a *balgaság* tartja a lelket olyan köz-napi vendégszóban amelynek átfordításához épen séggel nem kell semmi-féle „tudomány”. Így péld. alig akad az ember magyarra, aki a méltánytalan fukarság kifejezésére a német *schmutzig* szó helyett magyar egyetérőjét, a „piszkos” szót használja. Pedig igazán egyetérője. Am aki-nek nem tetszik, mondhat helyette „szűkmarkú”-t vagy „filléreskedő”-t. [Régente az ilyen embert „garasoskodó”-nak hívtuk.]

Erre a vasvillásbajszú magyar ember azt mondja, hogy: „A magyar ember nem smucig!” — nem illik hát a nyelvére ilyes tulajdonságot kifejező honi szó. Gyönyörű gondolat! Hátvajjon azokkal a gaztulajdonságokkal amelyeket a magunk törőlmetszett ropogós kifejezésével ki tudunk és szokunk fejezni, mindannyiukkal ékeskedik „a magyar ember”?

Majd mit mondok én az ilyen tudományos bölcsességre! . . .

17. cikk. A szakkifejezések.

Mindaz amit előbbi cikkemben vendégszóinkról mondtam, idegen szakkifejezéseinkre épúgy illik mint egyéb vendégszavainkra.

Jelentőségükről és rendeltetésükről már hírlapíróink vendégszóművelésével foglalkozó 11. cikkemben ismertettem véleményemet; másutt az óriási tekintélyüket keltő rejtelmekről lebbentettem egy kissé félre a fátyolt.

Már ekkor pedzettem hogy az ő „nimbus“-uk sokkalta fényesebb közönséges vendégszótársaikénál: úgy ragyog mintha örökkévalónak készülne.

Ha tudós merne tökéletességükön tamaskodni: társai nyilván átkukkal tetézett kirekesztéssel [e.: kiközösítéssel] sujtanak. Engem azonban szerencsémre nincs honnan kirekeszteni merthogy nem élek rekeszben. Átkuk se fogna rajtam mert nem vagyok babonás.

Én hát nyíltan megmondhatom hogy a szakkifejezések szertelen tekintélye olyan hagyományos ámtás amelynek sikerét egyedül az biztosítja hogy szószólóit éretlen korokban szokás megejteni. Mint holmi mesés értékű ékesköveket dugdossák őket a lefogott áldozatok agyába, holott jelentős részük nem egyéb mint időtlen időn át korunkba hengergetett kavics meg rövidmultú színesen csillogó üvegtörmelék amelyen a velük megtűzdelt áldozat gondolkozása mindholtáig csetlik-botlik.

Igaz, akad köztük szép számmal valódi kincs is amelyből a vele értett fogalom ősies erővel és ristályos tisztasággal ragyog ránk. Tetemes részük azonban létének kezdete óta gyatrán fejezi ki a belé erőszakolt jelentést. Másokhoz a velük régente értett fogalom gyökeres megváltozása folytán nem illik mai tartalmuk.

Tekintélyük nagy titka hogy aki őket használja, jobbra nürnbergi csurgatóból [tölcsérből] jutott hozzájuk; amikor pedig már belerögződtek, a köztük való botorkáláshoz annyira hozzátörődött hogy eszeágában sincs jelentésük kutatása, sőt lelkes hevülettel kél síkra kényelmetlenségének megszokásában rejlő kényelméért. Aztánmeg a tudósvilágban — épúgy mint bármely más téren — kivált hazánkban sok a nagyképű ember, sok a kontár. Ha nyílt értelmességgel beszélnének, az avatatlan is meg találná őket érteni: ám hová lenne így „tudomány“-uk? —

mivé foszlanék tekintélyük? Tudósaink tétlen szellemén kívül jórészt ez hát az oka hogy korunk megcáfolja Dugonicsnak azt a mondását amely szerint: „Ha a tudákosság*) magyarul taníttatna, más idegen nyelvre épen nem volna szükségünk“. Merthát mamár „a tudákosság magyarul taníttatik“. Ámde hiában taníttatik, mert akiktől taníttatik, honinyelvünk részint nem tudatik részint — az imént említett oknál fogva — tudatni nem akartatik.

A szakkifejezések közt a legszentebbek persze a legrégebbek: az ősi hellén és római ereklyék. Jobbára méltán, merthogy megalkotóik épeszű emberek voltak. Ezeknek azonban gyakran korunk viszonyaihoz semmikép nem illő, még gyakrabban pedig igazi jelentésük megértetlen voltától következő avatatlan mai használatuk félszeg. Azután a mintájukra később — a középkorban s azóta — alkotott áhellén és álrómai kifejezések következnek amelyeket az avatatlan gyakran téveszt össze amazokkal.

Hogy miért kedveli a tudósvilág annyira az ódon nyelveket hogy jobbára belőlük szedegeti elő új szakkifejezései terméjét: nem nehéz kitalálni.

Elsősort bizonyára mert e nyelvek ma senkiéi; nagyon alkalmasak hát rá hogy mindenkiéi legyenek, merthogy senki se lelhet bennük okot a féltékenységre.

Aztánmeg ezek a nyelvek a legalkalmasabbak a legégbekiáltóbb nyelvbeli lehetetlenségek elkövetésére, a tudósvilág tehát belőlük összekontárkodott szakkifejezésekkel leplezheti leghatásosabban a maga nyelvbeli tehetetlenségét.

E nyelvek *szelleme* ma senkiben sem él. Nincs hát aki tiltakozzék a rajtuk elkövetett pogányságokon amelyek a hihetetlenséggel határosak.

Sőt megértetlen nyelven az értelmetlenség is elcsúszik...

Az ősi tökéletlenségükkel figyelmet keltő szakkifejezések közül a a nagyközönség kiváltkép a gyógyítótudomány tágas mezején kaszál-gatja nagy kedvteléssel vendégszótudománya garmadáit. Hogy épitt akad a legtöbb üres, gyermekes, babonás, esetlen sőt együgyű szak-kifejezés, bizonyára álmában se jut eszébe: hisz avatatlan szemével a tudományosság fényétől egyaránt aranyosnak látja őket.

A javát nyájas olvasóm munkámban szétszórva találja meg. Jut azonban egy-kettő ide is.

Ilyesféle tudományos szakkifejezés péld. a hellén karkinóma s a latin cancer amelyeket a tudósvilág váltakozva használ a honi nyelvünkön hiányos és rideg fordításával „rák“-nak mondott betegség nevének. A hellén „karkimosz“ és a latin „cancer“ egyaránt ollótlan rákot jelent. Az előbbtől képzett „karkinóma“ pedig, épúgy mint az utóbbi változatlanul [ollótlan] rákos daganatot [zarnatos honi kifejezés-sel: „fené“-t], amely jelentésükhöz olykép jutottak hogy e betegség leggyakoribb fajánál fészke körül az erek megtelnek vérrrel, a hellén meg a római pedig e szertesugárzó ereket az ollótlan rák lábaihoz hasonlította. Gyermekes képzeletüknek bizonyára érdekes tanúsága. Ámde tudományos szakkifejezésnek egy kissé túlságosan — érdekes.

*) Tudomány.

Merthát hol található e kifejezésben olyan fogalom amely a vele értett betegség igazi mivoltát jellemzi? Hol egy mákszemnyi „tudomány”? Hol hát egy szemernyi tudományos érték?

Amde nagyközönségünk ajkára épily kevéssé illik e kifejezés. Mind a hellén mind a római tengeremelléki nép volt és hasonlatát érzéke sugallta. A mi nagyközönségünk 90 százaléka azonban azt se tudja mi fán terem az ollótlan rák; hogypedig a „karkinómá”-nak és társainak mi köze hozzá — annyi sem.

Hasonlóízű tudományos zamat lakik a latin *scrofula* — hellén képzővel még tudományosabbá alkotva: „szkrofulózis” — kifejezésben ahogy a gyógyítótudomány a mirigydaganyat hívja. Ez a latin szó az emsét jelentő „scrofa” kibebőítője; a tudósvilágtól elfogadott jelentése pedig olykép fűződik hozzá hogy a mirigydaganyattal sinlődő betegnek a nyaka megduzzad s emiatt olyan rövidnek látszik hogy alig mutat hosszabbat mint — az emsée.

Épenséggel nem rejlik valami mély tudományos jelentés a korunkban oly sűrűn megcsendülő „bacterium” szóban sem amely mint a hellén „baktérion” ujdonan latinositott alakja voltaképen „pálciká”-t jelent. [Baktron = pálca. Baktérion = pálcika.]

A *bacterium*-nak — amint tudjuk — sokféle faja van. Alakjuk szerint három csoportba szokás őket sorozni.

Az elsőhöz a gömbölyüded *mikrokokkosz* [hell.: mikrosz = kicsi; kokkosz = gabonaszem] tartozik amelynek egyik jellemző tulajdonsága hogy nagyon szereti a társaséletet. Majd párosan tengődik mint *diplokokkosz*, majd láncba kapaszkodik mint *szkeptrokokkosz*, majd fűrtté bűvik össze mint *sztafülokokkosz*, sat.

Második csoportjába a pálca-alakú *bacillus* sorakozik. [Lat.: bacillus mint a „baculus” kibebőítője = pálcika.]

Harmadik csoportja pedig a csavar-alakú *spirobacterium*-ot foglalja magában amelyet ha rövid, a *vibrio* [rezgő], — ha hosszú, a *spirillum* [furakodó] név illet meg.

A *bacterium* fajai közül tehát csak a második csoportba sorolt „bacillus” pálca-alakú. Ennek meg a neve hajszálnyira ugyanazt jelenti, csakhogy igazi latin nyelven.

Isten mentsen, hogy emiatt a tudományos világ egetverő értelmességét kicsinyítsem; honnan tudhatnám én, jámbor avatatlan, milyen mélységes tartalmat értenek ők benne világszerte; én csak nagyközönségünk gondolkozó részének ajánlom szíves figyelmébe, hogy köznapi észjárású de értelmes ember nyilván helyesebben használhatná a „bacterium” helyett a tudósoktól olykor ugyan tágabb jelentéssel is, jobbra azonban a „bacterium”-mal egyenlő terjedelműnek értett „mikrobiosz” [rövidéltű] szót, mégpedig így, nem pedig *m i k r o b a*-nak mondva, merthogy avatatlan ember esze odáig szintén nem érhet ahol a tudósvilág e rövid élet [„biosz”] fonálát is mindjárt az elején elmet szette.

Sőt közönségünk, amely bacterium-ról szólva nyilván azért emleget jobbra „bacillus”-t mert kellemesebben csiklandozza a fülét — arra hogy épen pálca-alakú legyen, nyilván nem vet súlyt — a „bacterium” helyett bátran használhatna magyar szót. Nem kellene annak a szónak mindenképen „pálciká”-nak se lenni, hogv vele gömbikéket és srófi-

kákat kellően kifejezzén. A „bakterium“-ok — amint tudjuk — olyan eleven sejtek amelyek parányi helyen hihetetlennek tetsző számmal nyüzsögnek. Más olyan teremtetést amely ennyire sűrűn nyüzsög, nemcsak hogy nem ismerünk, de nem is képzelhetünk. Hiszen már azt elég bájossá elgondolnunk hogy földünk talajában egy-egy köb-századméternyi [köb-centiméternyi] helyen mintegy harmadfél mójó ily sejt tengődik. Mondhatnók tehát akár „eleven sejt“-nek akár „nyüzsgő sejt“-nek avagy „nyüzsgő csírá“-nak, röviden „nyüzsgő“-nek vagy „nyüzsgé“-nek. E kifejezések közül köznapra használatra legalkalmasabbnak a „nyüzsgő“-t nézem, merthogy legjobban illik kapcsolatokba s könnyen összefűzhető „nyüzsgő-lánc“-cá, — „nyüzsgő-fürt“-té, — „nyüzsgő-pálcá“-vá. Jelző után azonban inkább „nyüzsgé“-nek volna mondható mint péld. a diplokokkosz „páros nyüzsgé“-nek, a vibrio „rezgő nyüzsgé“-nek, a spirillum „csavargó nyüzsgé“-nek, sat.

A mi tudósaink persze — majdha mulasztásuk pótlására ismét akad olyan lobogó szellemű nyelvöncük mint aminő az ő halhatatlan Bugátjuk volt — „diplokokkosz“-ról és „szkeptokokkosz“-ról szólva „okmány-szemecs“-et és „jogarszemecs“-et fognak emlegetni, hogy valamiképp hagyományos szakkifejezéseik tudományos szintjén és egyöntetűségén csorba ne essék.

Node megbékülnék én szívesen akármilyen pogányságukkal — azt se bánám ha a „vibrio“-t [merthogy „vis“ latinul, „brio“ meg olaszul „erő“-t jelent] „kutyærős“-nek mondanák — csak csinálnának már egynehány olyan bármi bárbár latin vagy hellén nevet amit tőlük tanulna el a világ.

Lám Iulius Caesar kortársa, Varro bizonyára álmában se sejtette hogy holta után kétezer év múlva az akkortájt még pogány [keresztetlen] állapotban sinlődő „pálcikák“-at nagyítóval szemtől-szembe fogjuk kapni, létükre azonban lelki szeme rávezette, különben nem írta volna „De Re Rustica“ című munkájában [I., 12., 2.] hogy: „Animadvertendum etiam, si qua erunt loca palustria, et propter easdem causas, et quod arescunt, crescunt animalia quaedam minuta, quae non possunt oculi consequi, et per aera intus in corpus per os ac nares perveniunt atque efficiunt difficiles morbos.“ [Érdekes dolog az is hogy mocsaras vidéken ugyanilyen okoktól valamint a víz apadásától oly piciny láthatatlan állatkák teremnek amelyek szánkon és orrunkon át a levegővel belénkjutva súlyos betegségbe ejtenek.]

A tudósvilágtól összeokoskodott „bakterium“ jelentését tehát maguk megteremtői rontották el valódi jelentéséhez semmiképp nem illő tárgyakra történt kiterjesztésével, nyilvánvaló tanúságaképp hogy igazi jelentését nem értették.

Jobbára ilyes tágitással válnak oktalanokká az olyan szakkifejezések is amelyeket egyik-másik tudományszak más tudományszaktól fogad át és ad tovább a nagyközönségnek ahol aztán olykor az együgyűségig fokozódó értelmetlenség lopódzik bele.

Ilyesfajta általánosult kifejezések kivált a bölcsletből szívárognak át tömérdekül korunk szellemi életének megértetlen tudományos kifejezésekkel cifrázkodó vezetői s kolompjuk kongását vad tülekedéssel követő szerecseneink nyelvébe.

A német földgömbön kiváló kedveltségben részesül közülük a latin „absolutus” szónak a b o l u t - t á csonkított alakja.

Voltaképp olyasmit jelent ami „magától és magáért van” tehát nem függ senkitől és semmitől; röviden: „független”-t. [„Solutus ab omni re”: minden kötelektől megszabadított.] Ilyen valód [f.: lény] pedig e nagy világon csak egy van: a jó Isten. Minden egyéb csak viszonyítva független [egyébnél kevésbbé függ].

Ezt a tudományos fogalmat keveri bele a német-magyar szerencse-világ lépten-nyomon megértetlenül a maga idéltlen karatyolásába, holott amit beléken, a maga nyelvén helyesebben és jellemzőbben kifejezhetné némi értelmességgel, péld. igazságról szólva „örök”-kel, értéket emlegetve „általános”-sal, uralomról beszélve „korlátlan”-nal, hangot jellemezve „parancsoló”-val vagy „ellenkezést nem tűrő”-vel, lehetetlenséghez kapcsolva „teljes”-sel.

Ilyesféle ingoványos talajból terem aztán az olyan bolondgomba mint péld. a székesfővárosunk egyik napilapjától nemrég közölte az az apróhirdetés hogy: „Potom áron eladom olajfestményeimet amelyek mind *absolut művek*.”

Az „absolut”-nak a német földgömbön szintén sokat nyúzott közeli rokona az a b s o l u t e amelylyel a kelet európai szerencse — jobbára a „nicht” és „nem” elé fogva — azért tűzdeli tele a beszédjét hogy hazudozásaitól hitelét vesztett pusztá tagadását nyomósabban fejezze ki.*) Okos ember azonban így se hisz neki. Nagy a kedveltsége persze az „absolut” híveinek a körében a jobbára ellenkezőjére értett „relativus” [„vonatkozó”: viszonos; f.: „viszonylagos”] ujdoni alakjának: a r e l a t i v -nak is. Használata azonban nem mérkőzhet amazéval se kedveltség se badarság dolgában.

Az „absolut”-énál még értelmetlenebb tágtítást követett el az avatatlan használat a latin „activus” [cselekvő] és „passivus” [szenvedő] kifejezések a c t i v - v á s p a s s i v - v á rövidített alakjaival. A nyelvtudomány elemeivel az európai szerencsenek már porontykorában beleverik a fejébe hogy „henyélek” *cselekvő*, „megvendégeltettem” ellenben *szenvedő* alak. Amint pedig a bajusza serkedni kezd, szintén a „tudomány” örvével csempészik bele a hihetetlenségig ostoba — ám a jogászvilágban földünk egész kerekiségén közkeletű — „activ” és „passiv vagyon” kifejezést amelyet pogánylelkű jogászaink a mi nyelvünkre is átforgattak „cselekvő” és „szenvedő vagyon”-nak.

Ámha valaki e mélyenjáró ostobaságok helyére egyszerű, világos, érthető kifejezést ajánlana: dorongot vagy röhejt aratna vele. Vajjon hogyan illenék péld. az „activ” és „passiv” igékkel dobálódzó fontos tudományos szellemhez hogy „személyes” és „személytelen” igealakról beszéljen?**) — hogyan elégítené ki korunk jogászának magasán kóválygó elméjét, ha „activ” és „passiv vagyon” helyett — aszerint amint vele összesítést vagy különbözetet ért — majd „vagyon”-t majd „tiszta vagyon”-t és majd „tartozás”-t majd „vagyonhiány”-t mondana? . . .

*) „Absolut nicht” a művelt nyugaton [francsúl:] „nullement”, [angolul:] „by no means”. Mitől ne lehetne hát a művelt keleten „semmikép” vagy „semmi színnel”?

**) Hogy ma az *egyszemélyes* [hiányos] igét mondjuk „személytelen”-nek, ekkora badarság mentegetésére oknak nem elég komoly.

Amikor az „európai“ köz- vagy magántudós valamely vitás kérdés velejéről igyekszik valakit oktatni, nagy garral vagdosza fejéhez a latin *punctum saliens* kifejezést amelyet a test fejlődésének rejtelméhez értő szakudós a magzat szívének első megdobbanására tehát az élet kezdőhatárára ért. *Punctum saliens* szószerint: „szökellő pont“. [Hogy a „punctum“ a „határ“ jelentéshez hogy jutott, abból érthető meg hogy rajzon a római a határt jobbra pontozással szokta volt megjelölni.] Amit a „punctum saliens“-szel a nagyközönség ma ért, semmi egyéb mint: fődolog, a dolog magva, veleje [furcsáék szerint: lényege]. Node ezt bármely paraszt megértheti. Ezért gagyog a művelt európai „punctum saliens“-ről amit maga sem ért. Aki „érti“, nyilván úgy „magyarázza“ mint az a hazájának újságaiban hirdető német gyáros aki vele „springender Punkt“-ra fordítva „európai“-askodik.

Hasonlóízü pogányos általánosításon kellett átesnie hogy az ujdonszellemű szerezsvilág közkincsévé váljék, a szintén latin *medium* kifejezésnek is amely a szellemidézők ajkáról röppent világgá. Ezek olyan személyt értenek vele akit „szellem“-eik alkalmasnak találnak arra a kitüntető bizalmukra hogy eszközüknek használják. Merthát *medium* magyarul „eszköz“-t jelent. A nagyközönség azonban amely e szót nem érti, úgy látva hogy ily szerepre alkalmas személyek megjelölésére szokás használni: „alkalmas személy“-re — majd, még tovább „árnyékolva“: „fogékony személy“-re magyarázza.

Excentricus-nak — szószerint: „a középponttól távoleső“-nek a mérőtudomány [f.: mértan] olyan kört ért amelynek középpontja egy körülte levő nagyobb körével nem esik össze. [Ha összeesik: „concentricus“.] Vajjon hány „európai“ tudná ezt megmondani? — s vajjon hány tud róla hogy amikor „túlzó“-ra érte használja, megértetlenül voltakép: megszokott körétől távolesőt mond vele? Ha jelentését megértett honi szóval akarná kifejezni, alighanem napokig hiában törné rajta a fejét. Pedighát az „excentricus“ hajlatot hívhatná „bizár“-nak vagy „csapongó“-nak, az ilyennek mondott okoskodást „nyakatekert“-nek, az „excentrique“ (ekszañtrik) énekesnőt „túlzó“-nak — a maga eszjárását pedig magyarán: „hibbant“-nak.

A honi szerezsen tekintélyét a magafajtája szemében kiváltképp rettentően öregbíti olyan cifra tudományos kifejezések használása amelyeket nem nagyon régen halászott ki valaminő tudományos tárgyú csevegésből amelyek tehát még csak kevés ember nyelvének díszei. Ilyen nagyhatású ujdon kifejezés péld. a német „Differenziierung“ mintájára megszerkesztett differenciálódás.

A fejlődéstudomány valamely egyenlő terméjűnek látszó egész dolog töle különböző részeinek kibontakozását érti vele. Ez a kibontakozás pedig hol: láthatatlan különbségek láthatóváváltával esik meg — amint Roux magyarázza, — hol: egyenlő terme alkotórészeinek különbözővé fejlődésével — ahogy Pflüger tanítja.

Magyarán tehát a „differenciálódás“-t kevésbé cifrán de értelmesen „szétkülönbözés“-nek, a társadalmi tudományban meghonosított jelentését „munkamegoszlás“-nak, a közbeszédre erőltetett jelentését pedig hol „különválás“-nak hol „szétválás“-nak hol „eltérés“-nek mondhatjuk.

Hatalmasan lendítenek az európai szerezsen nyelvének az előkelő-

ségén az olyan cifra szakkifejezések is amelyeknek már a végigmondásuk szinte tudomány. Így péld. a szószerint „különös vegyülék“-et [a test nedveit] jelentő hellén idioszünkrázia amely helyett akinek sikerült bevágnia, egy vak lóért nem mondana „irtózás“-t vagy „idegenkedés“-t avagy „ösztönös vonzalm“-at. Ilyesféle díszes szó továbbá a kokainomania kus. Szinte hullámos pályán érzi magát az ember amíg rajta végigkígyózik. Azt a betegséget amelyet vele a keleteurópai szerencsen megnevez — a kokain használatával űzött károlást — ismerik nyugaton is. Ennyire előkelő tudományos kifejezését azonban nem. A francs péld. „cocaïnisme“-nek, áldozatát „cocaïniste“-nak hívja. A magunk nyelvén az ilyen szerencsétlent „kokain bolondja“-nak, egyszerűbben: „kokainszedő“-nek avagy „kokainos“-nak, kórságát pedig „kokainosság“-nak mondhatnók.

Ha az orvosnak meg a jogásznak a szaktudományában nyűzsög a hellén meg a latin szó, hagyján: hisz ifjuságuk legszebb napjait a hellén és a latin nyelv sikertelen tanulására kellett vesztegetniük. Itt-ott hát jelentésükből többet sejtene és olvasásukközben kevesebb hibát ejtenek mintha e nyelvekkel épen nem foglalkoztak volna. Olyan szakban azonban amelynek művelői nem végeztek latiniskolát, valóságos értelemkínzás ilyféle ódonos kifejezések használata.

Amikor péld. terveseink [műmagyarul: „mérnök“-eink] *) elméjét gyilkolják olyas furcsa betűsorokkal mint a kinétikai energia, amelyektől szellemük annyira eltompul hogy a velük értett fogalmat később az életben se tudják értelmesen kifejezni: ez olyan embertelenség amelynek egyetlen sirató mentsége e rendszer megteremtőinek és pártolóinak értelmetlensége s gyámoltalansága. Hanemhát persze óriási hanyatlást jelentene a tervelőtudomány szintjén, ha ily cifra kifejezés helyett „mozgó erő“-t, magyarán „eleven erő“-t emlegetnének.**)

Nebántsvirágok persze a „szakkifejezések“ a nődivat terén is, noha nem épen mindig ékeskednek a tökéletesség minden kellékével. Így péld. a francs indéplissable (eöndépliszábl) kifejezés — amely a szoknyák most [e cikkem megírásakor] divó redőzetének nemzetközivé vált neve — voltakép „szétnyithatatlan“-t jelent. Ilyen redőzet pedig csupán letűzött lehetne. A szaktudomány azonban az „indéplissable“-t csak letűzetlenre érti: olyanra amely — ha jól készült — viselőjéhez egészen odasímul — amíg mozdulatlanul áll. Amint azonban megmoccan, legott szétnyílik ahol a test valamely része előrenyomul. A „szétnyithatatlanság“ tehát csak annyira illik rá hogy ismét visszacukodik. Pedighát igazi tulajdonságának a kifejezésére is van lehetőség; péld. ha „fesz redőzet“-nek mondjuk. Node erről persze minden házórlánya [e.: házmasterkisasszony] az orrát fintorgatva jelentené ki hogy: Pfuj donk, milyen gemájn!

*) Mérnök = terves. Mérnöki [műszaki] tudomány = tervelőtudomány. Műegyetem [a tudósegyetemmel szemben] = terves-egyetem. Vasúti mérnök = vasútervelő. Építész mérnök = épülettervelő. Gépész mérnök = géptervelő. Kulturmérnök = talajművelő. Vállalkozó mérnök = tervesvállalkozó. Segédmérnök = tervelősegéd. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet = Magyar Tervesek és Építők Egyesülete.

**) Potentialis energia = szunnyadó, tétlen, nyugvó erő. — Kinétikai energia = eleven, tevékeny, működő erő.

Büszkén pattog sötét hölgyeink nyelvén a német Druckknopf is. Pedighát tudományos nevének, az „Annahdruckknopf“-nak csupán köznapí alakja. Sőt így is bizonyára keserű könnyeket hullatott az ujdón germán nyelv nemzeti szelleme megteremtőjének hiányos nyelv-érzéken. Ha igaz német szellem lobogott volna agyában, alighanem „Damenkleiderversteckannahdruckknopf“-nak alkotta volna meg és néhány év múlva — az ilyen értelmes szellemi munkához idő kell! — honi kereskedőknek „nőruharejtekfölvarrnyomásgomb“ néven kínálta volna jámbor közönségünknek, ez pedig bizonyára játszi könnyedséggel kapta volna fürge nyelvére e kedves kis apróságot amelyet holmi nehézkes ázsiai talán a „búvókapocs“ vagy „pattogógomb“, röviden: „pattogó“ szóval fejezne ki.

Ám a „Druckknopf“ — ahogy tudom — német lelemény. A messze-szóló [telefon — e.: „távbeszélő“, nyilván merthogy „táv“-ot beszélünk rajta] azonban Amerikából került hozzánk. Középponti kezelésének gondolata pedig hazánk egyik fiának [Puskás Tivadarnak] elméjében szüldött. Van-e hát természetesebb dolog minthogy a magyar ember az ő magyar beszélgetését ékes német szóval kezdi s épúgy végzi rajta. Merthát a hallo [másképp: „holla“] szóval a medvebőrös germán hajdanta fuvarosát szólította magához, ha valahova küldeni akarta. [Hallón (ma: holen) = hozni.] Pedighát épenséggel nem sokat kellene rajta változtatnunk hogy érte használható magyar kifejezéssé váljék. Csak „ó“-ját kellene megrövidítenünk s mögé „m“-et biggyesztenünk, menten kész volna a: „Hallom“. Ez azonban, ugyebizony nemzetközi szerecsen uraim: „nevetségés“ *bárbárság* volna? — merthogy ez nemzetközi szakkifejezés. Ám példátlan épen nem volna merthogy Francsországban is „J'écoute“-tal felel a hallólány [e.: telefonos kisasszony].*) „Schluss“ járja persze honi szerecseneik közt a kapcsolat megszakításakor [e.: lecsöngetéskor] is. Vajjon hol a világnak az a kincse amelyért valamelyikük azt mondaná hogy: „Vége“?

Rettenetesen illik kártyás uraink francs baccara-játékához is amikor „Messieurs, faites vos jeux!“ [Uraim, tessék rakni] — „Rien ne va plus!“ [Vége a rakásnak] s egyéb ilyféle törülmetszett francs mondásaik közé diadalmasan csördül oda a Schlager — amelyet persze a honi szerecsen *ütő*-nek ért, holott kártyával ütni németül nem „schlagen“ hanem „stechen“, tehát ütő se „Schlager“ hanem — „Trumpf“. A „Schlager“ — amint tudjuk — a bankosnak azt a cselekedetét jelenti amikor nyolcat vagy kilencet kapva kártyáját szétteríti. Németalföldön ilyenkor (kleiner vagy grosser) „Schlag“-ról szokás beszélni. Jelentésének pedig nyilván az a története hogy amikor szerzője a francs „abatre“ [lecsapni] kifejezésből átfordította, az „a“ szócskáról megfeledezett és csupán a „batre“-t forgatta át „schlagen“-ra. Nyilván ettől képezte aztán tovább — alighanem az amerikai „hit“ (ütés) példájára — a maga „Schlager“-ját amelyet „csattanó“-ra ért. A „Schlager“ kifejezés persze a honi baccara-játszónak „nélkülözhetetlen“. Pedig

*) Az olyan hölgyet aki hívásunkra [e.: főhívásunkra] mindig a „hallom“ szóval felel, érzésem szerint helyesen jellemezné e kifejezés. Épenséggel lehetetlennek se mondható. Sőt akad hozzá idegen példa is merthogy a „telefonos kisasszony“-t Amerikában is „hello-girl“-nek (helőugőrl-nek) hívják.

„nyolcas“-t meg „kilences“-t mondhatna helyette. Hapedig mindenképen előkelő akar lenni, akkor is meg lehet nélküle — ahogy megvan a francs is. Péld. ha „bac“-ot (bák-ot) mond. Ezt mond a francs is.

A nagyközönség az igazi szakkifejezéseken kívül sok olyan közszájon keringő idegen szót vél szakkifejezésnek amely épenséggel nem az. Legnagyobbbrészüket az ipar és kereskedelem röpi világgá mint a közönségnek kínált áruinak nevét. E nevek jobbára a hellén és a latin nyelvből előkapkodott szavaknak kegyetlen pogánysággal össze-visszatorzított változatai s csoportosításai. Előkelő gyáros jobbára szaktudósra bízta szerkesztésüket. Ám a szaktudós agyveleijéből is gyakran kavarnak ki a hihetetlenséggel határos furcsaságok.

Ilyes tudósfióból kiröppent csodabogár péld. az elemzőtudományban „acidum acetylosalicylicum“ néven ismert szabadalmas lázölőszer kereskedelmi neve: az aspirin. Szerkezete szerint a latin „aspirare“ szó származékának kellene lennie. E szó azonban lélegzést jelent tehát semmi köze a lázvesztőhöz. Amha tudjuk hogy e szer kitalálásakor két hasonlóan ható, más szabadalmas gyártmány volt forgalomban: az „apyrin“ s az „antipyrin“, elképzelhetjük mekkora bajban lehetett az a szaktudós aki alighanem szorultságától ösztönözve adta fejét e hamisításra. Nyilván hiában keresgélt olyan kaptát amelyben az orra elől elhalászott „a“ [talan] és „anti“ [ellen] szócskákon kívül a tüzet [látat] jelentő „pür“ elé rakható kész ragocska gunnyasztott.*) Ha kapta nélkül dolgozott volna, kereszteltjét [e.: keresztgyermekét] ma talán „pavopyrin“-nak [pauopürin — lázhajtónak] vagy „pürofágosz“-nak [lázfalónak] hívnák.

Nem tudom vajjon a hellén nyelv szegénységének is van-e benne része vagy pedig csak leleményessége kezdi a tudósvilágot cserbenhagyni hogy ilyesféle zavart mainapság más téren is tapasztalhatunk. Poulsen uram péld. akinek nemrég sikerült a messzeírónak a messze-szóolóval való egyesítése, e leleményére nem talált külön nevet mint a hellén „téle“ [messze] s „grafejn“ [írni] szókkal 1852-ben Amerikában összealkotott csonka „telegraph“-nak „telegraphon“-ná nyújtott változatát amely pedig — azonkívül hogy könnyen összetéveszthető a messzeíró nevével — vajmi tökéletlenül jellemzi leleménye mivoltát.

Hogy a mai szófaragó s szótákoló tudomány mi mindenféle furcsaságot követ el különféle nyelvekből összeszedett szóroncsok összerakásával, munkámnak más helyén fogjuk látni.

Cikkem végéhez közeledik. Csattanójának alig tartogathattam volna érdekesebb esetet annál a meglepő példánál amely arról tanuskodik hogy az avatatlan közönség is helyesbítheti a maga körében olyan szakkifejezés használatát amellyel a tudósvilág a szabatoság ellen vétve bánik.

*) Alkalmasint hasonló bajba keveredik májd az a kereskedelmi nyelvtudós akit vegyítőgyára valamiféle rothadást megakasztó új szerének a keresztelésével fog megbízni, merthogy a hellén „szépejn“ [rothasztani] ige gyökerével képzett „szeptikosz“ [rothasztó] ismert latinos alakú kapcsolataihoz: az *asepticus* [rothadástól óvó] s az *antisepticus* [rothadást gátló: nyüzsgéirtó] kifejezésekhez szintén mindekét szócskát elkaparták előle. Aligha sokáig kell hát rá várunk hogy az „asepticus“ [nem kétkedő, tehát: hívó] szón mint valamely új lázölő szer „kereskedelemtudományi“ néven gyönyörködhesünk.

A latin executio szót mind a német mind a magyar jogászvilág zálogadásra [az adós holmijának összeírására s megbecslésére] érti. Avatatlan [kivált vidéki] nagyközönségünk ellenben mind ezt mind magyar egyetérőjét: a „végrehajtás“-t árverésre magyarázza. És neki van igaza nem pedig a jogtudósoknak, mert a zálogolás csupán készülődés a végrehajtáshoz. Az igazi végrehajtás: az árverés. Addig pedig sok minden történik. Egyébként az „igénypör“ [amelyet magyarán mentőpörnek mondhatnánk].

A jelentésnek ez a helyesbítése azonban alighanem véletlen műve. S tudtommal egyetlen példa. Hisz végtére: vak tyúk is talál olykor búzaszemet.

A leszögezett lehetetlenség.

Jogi szaknyelvünknek aligha volt olyan kérdése amelyről néhány tízévi óta annyit okoskodtak össze mint törvényeink és ítéleteink okainak helyes magyar kifejezéséről.

Aki nem röstelné a fáradságot, könyvekre való termét gyűjthetne egybe jogászvilágunk kis és nagy kitünőségeinek e tárgyról össze-nyilatkozott bölcseségeiből. Sűrűn foglalkozott vele mind jog- mind nyelvtudományt művelő szaksajtónk, sőt napilapjaink is hozzászólogattak a kérdéshez amelynek az volt a veleje, vajjon a latin „motivum“-nak [voltakép a német „Motive“-nak] melyik nemzeti kifejezésünk a helyes egyetérője: az „indokok“ vagy a „megokolás“ avagy az „okok“?

Az első nyilván a „Beweggründe“ átfordításával készült, ép magyar elmével azonban csupán „hindu ok“-ra érthető. [Olykor tehát nagyon jellemző kifejezés. Törvényalkotóink és bíránk azonban — akiknek az eszük európai kerekeken forog — nem így értik.] A második a „Begründung“ szakasztott mása. A harmadik a „Gründe“-é.

Quartum per se non datum erat. Csupán az „indokok“ nyelvi helyesbítésekep szegődött hozzájuk időmultával az „indító okok“ meg az „indítékok“ — papirosan.

A vitát egyik napilapunk annak a véleményének leszögezésével*) rekesztette be hogy: „hamár az annyira kifejező motivum-okkal egyértékű eredeti jelzőnk nincsen”: leghelyesebb ha az „indító okok“-at használjuk. Hisz: „vígasztalásunkra lehet, hogy ilyenrel más nemzetek

*) Azelőtt a kora szintjén evickelő német — amint egy épeszű honostársa megfigyelte — amikor azt akarta mondani hogy a kutyának négy lába van: konstatálta hogy négy lábon jár.

Amhogy a német néhány év óta nem „konstatier“-oz hanem „festnagel“-ez, a mi szerencsén tekintélyeink se „konstatál“-nak többé hanem „leszögez“-nek, mégpedig olyan szorgalmasan hogy amikor német műveltségtől feszülő koponyájukat összedugják, az ember majd megsüketül attól a kalapálástól amelyet véghezvisznek, ahogy tücsköt-bogarat agyba-főbe szögezgetve végigdöglesztenek. Persze jobbára másodszor, merthogy amodaát már korábban leszögezték őket. Amit pedig leszögeztek: az aztán örökre „le van szögezve“ s szétfeszített denevérként borul elméjükre. Nyilván nem is sejtik, mennyire jellemző ez a kifejezés az ő gondolatvilágukra. Annyira jellemző hogy idegen nyelven hamarosan mindössze egyet találók amely vele versenghetne: a francs „bouché“-t, a „vernagelt“ kifejezésnek az „esprit bouché“-ban szereplő egyetérőjét amelyet ők a maguk európaias szellemével nyilván „beszögezett“-nek fordítanak honinyelvünkre. Én: „eldugult“-nak; népies zamattal: „tökkelütött“-nek.

sem rendelkeznek, *még a németek sem*, pedig azoknak *három millió katonájuk* van. Azok a latin szót használják ma is.

Hát én már sokmindenféle európaiasságot olvastam össze életemben, a három mójó katonához foghatót azonban nem egyhamar.

Am ez a nyilatkozatnak csak a személyes oldala. Node szinte csöpgő az európaiasság a tudományosról is.

Ahogypedig néhány szóval a kérdésnek az igazi velejéhez hozzá készülok szólni, mint holmi vad ázsiai azon kezdem hogy mielőtt kifejezésekről beszélek, a velük „értett” fogalmat igyekszem tisztázni.

Ugyebizony csak érző eszes valód szok érezni meg gondolkozni? [E.: Kérdem, nem-e csak egy érzéki észlénynek adatott érezni és gondolkozni? — avagy: Nemde csak egy érzéki észlény van érzésre és gondolkozásra berendezve?]

A törvény meg az ítélet megokolása pedig ugyebizony érzéssel párosult gondolkozás gyümölcse? [Hogy minő érzése s minő gondolkozása, más kérdés; erről gyakran jobb ha nem beszélünk.] Hisz voltakép a törvénnyel vagy ítélettel szabályozott viszony alkotóelemei közül összemarkolt ama valóságok [e.: tények] és lehetőségek számonadását értjük vele amelyekre *alkotójuk* az ő rendelkezésével megnyilatkozó akaratának igazolására hivatkozik.

A *határozat* azonban se nem érző se nem eszes se nem valód, hanem olyan cselekedet amelylyel alkotója mások szabadságát törvényes fenyegetéssel igyekszik korlátozni.

Hahát törvény vagy ítélet okairól beszélünk, azokra az okokra értjük amelyek *megalkotójának az akaratára* hatottak olykép hogy úgy határozzon ahogy határozott. Csupán így érve beszélhetünk hát törvény, ítélet okairól, másszóval olyan *valóságokról és lehetőségekről* amelyeknek a rendelkezés mint okozatuk jelenkezik.

Az okok azonban nem indítékok, merthogy *indíték* a lélek olyan *belső működése* amely cselekvésünk kitűzött céljának és előre meggondolt következményeinek egybevetéseközben a többi fölé kerekedett valóságok és lehetőségek hatásakép jelenkezik. Ehhez pedig — megalkotója lelki életéhez — semmi köze a határozatnak.

A határozatnak tehát csak okai lehetnek, — ámpersze okoknak ama döntő valóságokat és lehetőségeket érte amelyek megalkotójának lelkére hatottak.

Amelyik nyájas olvasómnak pedig volt annyi türelme hogy e cikkemet idáig végigolvassa, nyilván ajkára tolul az a kérdés, vajjon mikép eshetett meg hogy a római — minden idő legremekebb jogásza — törvény meg ítélet „motívum”-airól, indítékairól gagyogott?

Hátbizony sehogy. Indíték, rugó igazi latin nyelven: *motus* (mótusz). *Motívum* (mótívum) — amit a római csupán melléknévkép és csupán tárgyra érte használt: „mozgató”. Megokolni pedig latinul: „*probare*” [vk.: igazolni]; tehát megokolás: „*probatio*” [igazolás].

Indítékot a „motívum”-mal csupán a középkor jogászvilága kezdett érteni amely a „*causa motiva*” [mozgató ok] kifejezésből kiszakítva idomítottá nemtelen főnévvé.

A római tehát nem „rendelkezett” a „motívum”-mal. Sőt hármasszövetségünk tagjain kívül mainapság sem tudok mást aki vele „rendelkezik”.

Nem képzelhetem hát, európai joginyelvtudásunk honnan szedhette azt a határozott tudomását hogy „más nemzetek se rendelkeznek“ a „motivum“ fogalmára honi kifejezéssel. Én ugyan nem ismerem az egész világ jogi szaknyelvét — merthogy nem vagyok se mindentudó sem „európai“ — amelyekből azonban egyet-mást ismerek, az olaszon kívül egytől-egyig „rendelkeznek“.

Igy péld. a francs mind a törvényjavaslat mind a bírói határozat megokolását „considérant“-nak (kónszideraⁿ-nak) hívja. *) [Jelentése vk.: „meggondolva“, merthogy szövedéke jobbára e szóval kezdődik.] Az angol a törvényét „preamble“ (prí^mbi — „előjáró“), az ítéletét „reason“ (rízn — ok) néven emlegeti. A spanyol mindegyiküket — amint épen eszébe jut — majd „considerando“-nak majd „preámbulo“-nak mondja.

Sőt Nagy Mesterünk is rendelkezik, mégpedig a cikkem elején említett harmon kívül egy fordítatlan hagyottal is, a valamennyinél értékesebb „Entscheidungsgründe“-vel [„döntő okok“-kal]. Iglyhát az ittemlített négy nagy nyelv közül egyesegyedül az olasz az amely ez „annyira kifejező“ bárbárlatin kifejezésen kívül nem „rendelkezik“ mással, **) az olaszon kívül pedig a német nyelv uralmának a területe az egyedüli hely ahol egyáltalán használják ...

A mi törvényalkotóink és bíránk hindu szelleme — amint tudjuk — a magunk kifejezései közül tántorithatatlanul ahhoz ragaszkodik amelynek nemcsak a jelentése helytelen ***) hanem ábrázata is bohózatba illő lehetetlenség.

Hát mondok én nekik helyére olyan kifejezést amelyen lesz mit kacagniuk egynehány esztendeig. Sőt meg is magyarázom nekik, hogy antul vigabban mulathassanak rajta. Olyan szakkifejezés amelyet meg lehet érteni! Hát hallott ilyet a világ amióta világ?!

Azok a valóságok és lehetőségek amelyek a törvény, az ítélet szerzőjének az akarátára döntő erővel hatnak, ügyebizonny *okai* az ő elhatározását szülő érzéseknek és gondolatoknak? Távoli okai hát — amint cikkem elején pedzettem — elhatározásának s általa tovább rendelkezésének is.

*) Szerecsen jogitudományunk ugyan [nyilván az örökös forrásából merített „nemzetközi“ tanítás követésével] csak „motifs“-ról tud; ezt azonban Dicső Mesterünk vagy az ujjából szopta vagy francs ügyelgők [f.: hordárok] és kofák ajkáról leste el merthogy az ő nyelvükön közkeletű kifejezés. Művelt jogászról bizonyára nem. Jogtudósáról még kevésbé. Amhogy akár francs sarkonálló akár francs gyümölcésáros *kifejezetten* beszéljen „motifs d'une loi“-ról [törvény indítékairól] vagy „motifs d'une sentence“-ról [ítéletéről], csak akkor hinnél el ha a magam fülel hallanám, merthogy mindegyikükben több értelmesség lakozik minthogy ily badarságot gagyogjon.

**) Okok olaszul: motivi; megokolni: motivare.

***) Kiváltkép az volt ítéleteinkben az „indokok“ szüldése idején, merthogy akkor-tájt a magyar bíró annyira szegénylős volt hogy ítéletében nyomára se bukkannahatunk, merthogy csak „ítéltetett“ általa. Sőt ma is akad olyan szerény bíró aki csak „hozza“ az ítéletét [ahelyett hogy „ítél“-ne vagy „ítéletet mond“-ana], sőt „törvényt hoz“ [legem fert] törvényalkotó hatalmunk is. Jámbor nagyközönségünk persze nem is sejtí, mekkora őszinteség rejlik e kifejezésben: hisz jobbára *hozzák* őket [mégpedig mindegyikük ugyanonnan: Osztrák-, ujabban pedig Németföldről]. Amha jobban tudnának magyarul, nyilván a „szerzés“ szóval fejeznék ki gondolatukat. [A „hozás“ nyilván a latin „latio“ fordítása. Am fordításnak is oktan, merthogy „legem ferre“ = törvényt javasolni; „törvényt alkotni“ pedig: legem scribere.]

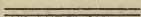
Amikorpedig a törvény, az ítélet megalkotója velük foglalkozik, ugyebizony meghányja-veti őket?

Vajjon mit ad hát számon elhatározása megokolásának ismertetésével? Nem *okvetést*-e? Nem e műveletével gyűjtötte-e össze azokat a valóságokat és lehetőségeket amelyekre határozata támaszkodik?

Nem nyilvánvaló-e hát hogy épeszű ember nem gagyog se „motivum“-ról se „indokok“-ról se „indító okok“-ról, hanem „okvetés“-ről beszél? ...

Mostpedig nyugodjál békében, szegény kis holtanszült csemetém! Ha egy-két százévvvel korábban vagy későbben cuppantál volna világra, talán akadt volna aki pártodat fogja.

Mai közszellemünk óriásai azonban, okos szemüket rádmeresztve elfojtott vihogással dagnák össze tar koponyájukat, aztán — mihelyt „egyhangúlag leszögezték“ hogy a német szótárakban „Grundschiß“-nek se híre se hamva meghogy az „ok“ nem ágy hogy „megvessék“ — szilaj rikoltozással tarkított harsogó röhejjel perdülnének körültek „gúnytánc“-ra: hazánk európaijai, közszellemünk óriásai.

18. cikk. Vendégűzők.

Hogy valamely szó helyesen fejezze ki a veleértett fogalmat, úgy hiszem két főkéllékre van szüksége: 1. hogy e fogalmat ügyesen jellemezze, 2. hogy minden más fogalomtól kellően megkülönböztesse.

Ezt a két kelléket keresem én elsősort idegen kifejezés kituszkolására rendelt szóban is, nempedig hogy elődjének — terjedelméhez és jelleméhez hajszálnyira alkalmazkodva — minden tökéletlenségét szemembe tükrözze.

Az idegen szavak — amint már egyik korábbi cikkemben pedzettem — gyakran másterjedelmű fogalmat vagy másféle észjárással megalkotott fogalomcsoportot fejeznek ki mint a magunk szavai. Csoda volna, ha nem így volna. Hisz más viszonyok más fogalmakat teremtenek, az észjárás pedig hozzájuk alkalmazkodik. Más népek esze tehát másféle kerekeken jár. Csak a németé meg a miénk foroglódik össze-vissza.

Hahát minden nyelvünkbe tolakodott idegen kifejezést hű másával akarnánk helyettesíteni: jobbára koporsószőgeket gyártanánk nyelvünk szelleme számára.

Amha nem fordítunk, hanem teremtünk, kegyetlenkedés nélkül valósíthatjuk meg szándékunkat. Sőt a legtöbb esetben nincs szükségünk se fordításra se alkotásra, mertha tüzetesen értjük azt a szót amelynek a talpára utilaput készülünk kötni s ha ezenkívül valamennyire ismerjük honinyelvünket, kincsei közül némi értelmességgel kész kifejezést válogathatunk össze megunt vendégünk helyére.

Olyan példával kezdem amely palotában és gunyhóban annyira „pótolhatatlan“, hogy mamár nemcsak a büszke főúr de a lompos házimindenésné [e.: „vicéné“] se tud nélküle megenni.

A francs *gêne* (zseen) szónak nálunk meghonosodott jelentései: zavar, elfogultság. Honinyelvünkön azonban — ha a magunk fejével gondolkozunk — ezt az igazi jelentését más-más szólásban beléje inkább illő más-más szóval fejezzük ki. Így péld.:

„sans *gêne*“ (szañ zseen) magyarán: teljes nyíltsággal, tartózkodás nélkül, kereken;

„*gêne*-ben lenni“ vagy „magát zsenirozni“: zavarba esni, röstelkedni;

„*gêne*-be hozni“ vagy „mást zsenirozni“: mást zavarba ejteni, másnak alkalmatlanságot szerezni, terhére lenni;

„ne zsenirozza magát”: sose röstelkedjék! fogjon hozzá! bátran! tegyen úgy mint otthon!*) . . .

„zsenirt”: elfogultan, tartózkodóan;

„unzsenirt”: tartózkodás nélkül, otthonosan;

„gënant” (zseenañ) helyzet: kínos, bántó helyzet;**)

„gëneur” (zseenör): kullancs.

Épily kevéssé van szükségünk új honi szóra a francs *discret* (diszkre — nálunk: diszkrét)***) helyére, merthogy a magunk nyelvén világosan kifejezi jelentését: emberre értve a „titoktartó”, bánásmodról szólva a „kíméletes”, modort jellemzve a „tapintatos”, ismeretsegről [„viszony“-ról] beszélve a „titkos”, — ellenkezőjének, az „indiscret” (eñdiszkre — nálunk: indiszkrét) kifejezésnek a jelentését pedig ember-ről szólva a „megbízhatatlan”, ezenkívül bánásmodra, modorra is értve a „tolakodó”, „kíméletlen”.

Német fővel gondolkozó magyar ember persze pótolhatatlannak véli a német *Witz* kifejezést is amelynek mai *egész* jelentését ugyan magyarul csak olyan furcsa szóval tudjuk megértetni amely sokkal inkább furcsa mint amennyire szó [az „élc“-cel], azokat az árnyéklato-kat azonban amelyeket összeöl, erőlködés nélkül kifejezhetjük a magunk „ötlet”, „sziporka”, „elmésség”, „szellemesség”, „bohóság” szavával.****) Hanemhát persze itt megint az a hiba hogy a nálunknál tágabb német kifejezés használatával megszoktuk hogy gondolatunkat néhány rokon árnyéklatával meg bővítve fejezzük ki. Emiatt nem lehet hát el az „európai” szerecsen az ő lötyögős „vicc“-e nélkül! . . .

Szókinszünk közt sokáig a „pótolhatatlan”-ok vegyesértékű társaságában szerepelt a német *Streber* szó is, amíg mellé nem férközött a veleértett fogalmat kissé pongyolán kifejező „kapaszkodó”-nk és a nálánál bizonyára jellemzőbb „törtető”-nk amelyből ép munkám írásá-közben bontakozott ki e fogalomnak mindeddig legügyesebb kifejezésévé a „csörtető”. A székely a „stréber”-t „nagyratörő”-nek mondja. En „buzgondi”-nak hívnám, hamar erőnek erejével kell hogy magyar neve is legyen. Szegény angol! Szegény francs! A ti nyelvetekben

*) Ugyan megjárhatná azonban aki „e kifejezés” példájára francs beszédközben kezdene a „ne vous gênez pas!” szavakkal nyájaskodni, nem tudva hogy a francs csupán grúnyos jelentéssel — „határtalan szemtelenség”-re értve — használja.

**) Valahogy azt ne higgye valaki hogy a „kínos” erősebb jelző a francs „gënant”-nál. Sőt: isenyhebb, mert a „gëne” szó a szemét- és dögrakodónak használt jeruzsálemi „Gej Hinom” [Hinom völgye] nevéből hellénesített — ily alakjával „pokol”-ra értve a Szentírásba is belekerült — „gehenna” szó összeszorulásával származott s a középkorban „vallató eszköz”-t, később pedig „nagy kín”-t jelentett.

***) A „discret” szó a latin „discernere” [megkülönböztetni] igétől származik amely Rómában egyet jelentett a „distinguere” igével, a mi „disztjngvált”-unk őseivel. Ezt pedig csak az ujkorban kezdték vita eldöntésére s e révén a „discret” kifejezést ítélőképeséggel, tapintattal megáldott emberre érteni.

****) A „Witz”-nek — mint a „wissen” [tudni] szó származékának — ősi jelentése „eszesség” volt amelyre mostanság is ráakadunk a „Mutterwitz” [természetes ész] kifejezésben. Mai jelentéséhez — sejtelmem szerint — a „Wo liegt da der Witz?” [Mit kell ehhez tudni? — e.: „Hol ebben a vicc?”] kifejezés révén juthatott. Az eszes séget [sagacitë-t] egyébkép az elmésséghez [esprit-hez] valamelyes rokoni kötelék is fűzi: az előbbi nagyon hasonlóknak tetsző dolgok közt jelentős különbséget, az utóbbi jelentősen különbözők közt távolságuknál fogva meglepő laza kapcsolatot vesz észre. Az eszeség tehát voltaképp: mélyenjáró elmésség; az elmésség pedig: esenyős eszeség.

ugyan hiában keresnénk rá egyetérő kifejezést. Sőt — ahogy tudom — tulajdonságát kifejező szóra is csak a latin s az olasz nyelvben akadhatunk: az egyik „ambitio“-nak hívta, a másik „arrivismo“-nak mondja.

Am mindmainapig a legeslegpótolthatatlanabbak közt székel a latin „actus“ [cselekedet] szótól származó német Akt kifejezés amely helyett magyarul „képállás“-t, „szoborállás“-t, általában pedig — bár mostanság egyébre is értjük — „jelenet“-et mondhatnánk, merthogy majd festőnek vagy szobrásznak képet vagy szobrot álló meztelen alak [olaszul: modello] — tehát röviden: „képálló“ vagy „szoborálló“ — ilyes helyzetét majd ennek művészi megörökítését jelenti. A francs „pose“-nak (póz-nak) mondja.

Vendégúzó szóban az a kellék hogy a vele kifejezett fogalmat minden más fogalomtól megkülönböztesse, nálunk jobbra a helyén terpeszkedő vendégszó tagonkinti átfordításával valósítható meg legkönnyebben, merthogy vendégszavaink legnagyobb részét árja nyelvekből szedtük össze, honinyelvünk szelleme pedig ezekétől annyira különböző hogy fordításunk többnyire egyszersmind új alakot teremt. Az ilyes fordítás azonban jobbra annyira bárgyu hogy nemcsak eredetijének a jelentését nem fejezi ki hanem épenséggel nincs benne ép jelentés. Ujdon honi nyelvünkben — sajnos — oly gyakran találkozunk ilykép összeoktalankodott termékekkel hogy e téren a német se kelhet velünk versenyre. Csupán kísérletező nyelvújítói alkottak olyan tündöklő példákat aminőkhöz foghatókra mindeddig nálunk sem akadunk. Amikor Campe a francs „billet doux“ (bije dú — szerelmes levél) helyére a „Süssbriefchen“-t ajánlotta, csak gyermekes gondolkodást tanúsított; nálunk ilyes remek fordítások — amelyek ma is sűrűn kerengnek nyelvünkön — babért termettek szerzőiknek. Aki azonban tudományos komolysággal ajánlotta a „Dilettant am Fortepiano“ [zongorázó] pótlására a körmönfont „Vergnügling auf dem Starkschwachastenrührbrett“ [körülbelül: erősgyöngyebillenytűsérintődeszkán mulatozó] avagy az „orientieren“ [tájékoztatni] helyére a nyájas „bemorgenlândern“ [körülbelül: megkeletiesíteni] kifejezést, megháborodottságáról tett szomorú bizonyítást.

Hogysen „asztalközép“-nek, „asztalfutó“-nak és „pincérfüggő“-nek hívjam, bizony sokkalta inkább „pótolthatatlan“-nak ismerném el a francs milieu (milyő), a német Tischläufer s az osztrák Hangerl szavakat is. En ugyan a magam ázsiai eszejárásával az elsőt „hímefolt“-nak, a másodikat „hímessáv“-nak, a harmadikat „fityegő“-nek hívnám, ha nem félnék értelmességtől duzzadó „európai“ magyarjaim harsogó hahotájától, amely alkalmasint viharos erővel törne ki ha azt a valamit amivel az európai szerecsenporontyot dajkája a karján hordja: „gyermekpalást“-nak merném mondani annak ellenére hogy székesfővárosunk nagyérdemű kereskedő a Tragtantel-hoz sokkal inkább illő „hordköpeny“ néven kínálgatják.

Mindezeknél keményebb dió a német Kammgarn szó. Nem is szült még korunk olyan kuruc európaiat aki neki mert rontani. Am én nem vagyok „európai“. Bátran beleharapok hát. Előbb azonban megtöröm a héját. A német a gypjufonálnak [a Schafwollgarn-nak] kétféle nemét különbözteti meg: a rövid gypjuszálból fontat „Streichgarn“-nak

[nyírtfonálnak], a hosszuból fontat „Kammgarn“-nak mondja. Kämmen magyarul: gyaratni [másképp: gerebenelni]. A mi „Kamgarn“-unk pedig: gyaratott gyapjuszálból készült szövet. Mitől ne nevezhetnők hát röviden: „gyaru“-nak?

Bizony nem hívnám „ropogós“-nak a francs croquette (kroket) szóval értetteledelt sem, merthogy a „göröngy“ kifejezést jellemzőbbnek látom. A „croquette de cervelle“-t (k. d^ő szerveel-t) se mondanám hát — mintahogy magyarított étlapjainkon olvasom — „velőropogós“-nak hanem „velősgöröngy“-nek, a „croquette de volaille“-t (k. d^ő voláj-t) se „csirkeropogós“-nak hanem „csibésgöröngy“-nek, a „croquette de riz“-t (k. d^ő ri-t) se „rizsropogós“-nak hanem „rizsesgöröngy“-nek. Nyelvünk mai „szellemé“-nek továbbfejlődésével nyilván mint „szájbanropogó“ fog étlapjainkon díszelni a croque mouché (krokañbus) is, mertháthogy magunk mai francs nevénél találóbbat alkothatunk bizonyára senki se hiszi el. Nem nagyon bízom hát hozzá hogy legyen aki elfogadja ha a „szilánktorony“ kifejezést ajánlom nevéül. Mit szólnának hozzá székesfővárosunk európai etetőgazdái [traiteur-jei]?

Ha európai szerezsen volnék, a német Fausthandschuh-t nyilván „ökölkeztű“-nek hívnám. Ámhogy nem vagyok az: „kétágú keztű“-nek mondom [megkülönböztetésül a közönséges ötágútól].

Igy esik meg olykor hogy munkaközben a régi kifejezés kettéágazik. Még furcsább dolog, ha nem a kifejezés hanem a munkába vett fogalom válik széjjel. Így jártam én amikor az angol „tunnel“-nek [a magunk furcsa „alagút“-ja helyére szánt] jó magyar kifejezését keresve a hegybe fúrtat „átbúvó“-nak vagy „átvájás“-nak, a föld színe alá ásottat pedig „vakondút“-nak gondoltam össze.

Néhány éve egy jogi munkámban erősen kikeltem törvénykező jogászaiknak az ellen az élehetlensége ellen hogy nem akad közöttük ember aki a nyelvükön évek óta *komoly szakkifejezésként* élő Strohmmann helyére értelmes magyar szót teremtsen. Igazán nehéz eldönteni, értelmetlenségük vagy ízléstelenségük-e nagyobb, hogy nem röstelték szakkifejezéssé avatni, kiváltpedighogy figyelmüket rátereltem, nem röstellik hogy most is konokul ragaszkodnak hozzá. Pedighát — mint aki ázsiai véreimnek nem ahhoz a felekezetéhez tartozom amely vénasszonyos lélekkel örökké sopánkodik s a jó Istentől várja hogy az élehetlenségével magára zúdított veszedelmektől megszabadítsa, mulasztásuk helyrehozatalát is nyomban megkísérletem. Amint evégre a „strohm-mann“-ok szereplésén végigtekintettem, úgy vettem észre hogy sokaságukban voltaképp két különbözőszőrű elem kavarg. Nyomban két külön táborba soroztam hát őket: az egyikbe azok kerültek akik valamely *viszonos* [kacskaringósan: „viszonylagos“] oknál fogva kellemetlennek érzett helyzet palástolására vállalkoznak [mint péld. akire a hitelező csak azért forgatja váltóját hogy adósa vele szemben ne állhasson elő olyan kifogással amely kettőjük viszonyában gyökerezik]; a másikba azok akik valamely *mindenképpen* [e.: „föltétlenül“] kellemetlen helyzet elviselésére készek [mint péld. aki sajtópörben a tettes helyett a szerzőséget magára vállalja]. Az előbbieket — mint akik az őket [kivált magánjogi viszonyokban] a maga helyére állító személy szándéka szerint semmiféle kárt nem szenvednek — „bajhárító“-knak, az utóbbiakat

— mint akiknek az őket [főkép büntető ügyekben] a maga helyére toló ügyfél helyett szenvedniük kell — „bajviselő“-knek neveztem el. E két kifejezés tehát a „strohmann“ két egymástól jelentősen eltérő fájának a német és minden más nyelven ismeretlen megkülönböztetését valósítja meg. Az utóbbi ezenkívül jobbára helyettesíthetné a német *Sündenbock* rideg fordítását, a „bűnbak“-ot.

Mindakét kifejezésem világosan érthető. Amvajjon azok közül akik a „strohmann“ s a „bűnbak“ kifejezést használják, hányan értik őket?*)

A nemzetközi európaiasság s az európai nemzetköziesség magasztos szelleme mély gyászt öltve ontott könnyet ellene intézett vakmerő támadásomon. Hej, hogyan serkedt volna fönséges ajkáról az elismerés, ha volna német nyelven „Uebelableiter“ és „Uebelträger“! Ámhowy ott nem akad ilyesmi, bíróságaink ítéleteiben ma is vígan fickándoz a *stróman*. Merthát mamár szerencsen jogászaink borjuszájú inget, „bő vászonnadrágot“ [large pantallon de toile — ahogy Tissot mondja] és pitykés dolmányt öltöttek rá, a foga közt meg makrapipát szorongat — azt a kutyafáját! Ígypersze el kell némulni minden gáncsolódásnak: hisz evvel a szittyá ábrázattal immár *nemzeti szakkifejezés*: jogászaink nemzeti tudományos alkotó szellemének dicső szülöttje! Nincs is hát magyar jogász aki büntetőügyben „áltettes“-ről, kivált sajtópörben „álszerző“-ről, váltópörben „álhitelező“-ről beszél. Igazuk van. Az ő európaiasságtól duzzadó cikornyás szakkifejezéseik közé, amelyek-től olyan józaneszű „avatatlan“ aki megértésükre törekednék, menthetetlenül görcsös kacagásba esnék, ilyes *érthető* kifejezések semmikép nem illenének.**)

Node örökké talán a „stróman“ se fog élni.

Vajh hol késik az éj homályában az a szittyá jogászunk aki a „szalmafi“-t vagy „szalmaváz“-at megteremti hogy bíróságainkat nagytekintélyű szerencsen „jogirodalmár“-jaink kegyes engedelmével „helyelési láz“-ba ejtse vele? . . .

Nem emlékszem már, hol olvastam valamikor olyasféle megjegyzést hogy vannak szélteben elterjedt kifejezések amelyek semmiféle nyomós oknál fogva meg nem róhatók, mégis minden jóízű embert szinte ösztöne késztí hogy használatuktól tartózkodjék.

*) A „Strohmann“ magyarázata mt. a 289. oldalon. — A „bűnbak“-é a Szentírás [Mózes III. k., XVI. r., 21. és 22. v.] következő szavaiban:

„És Áron mindakét kezét az eleven baknak fejére tevén, vallja meg azon az Izrael fíjainak minden hamisságokat, és minden ő bűnökből való gonoszságokat, és minekutánna azokat annak a baknak fejére rakja, küldje el azt valami bizonyos embertől a pusztába:

Mert elviszi az bak magán minden ő hamisságokat a kietlen pusztába: és ilyen módon bocsássa el a bakot a pusztába“. [Károli Gáspár fordítása szerint.]

**) Aztán meg van e szavaknak még egy nagyon gyökeres fogyatkozásuk. Hiányzik belőlük az a jelentés amelylyel a „strohmann“-t a kártyás használja. Hogyan illenének hát helyére jogi szakkifejezésnek? A kártyások „strohmann“-ját persze — mint afféle ázsiai magyar — nem hívám se „bajhárító“-nak se „bajviselő“-nek, hanem „szellem“-nek. Kacagnivaló örültség nemde, dicső „európai“ uraim, merthogy ezt a fogalmat a „nemzetközi“ strohmann-on kívül nincs a világnak olyan szava amely kifejezhetné? Azt hiszem, tévedtek, nagy tudós uraim. A kártyás „strohmann“-ját a francs „mort“-nak (mór — halottnak), az angol „dummy“-nak (dami — némának) hívja. Vajjon értelmes magyar ember mitől ne hívhatná a francs kifejezésben rejlő gondolat továbbfűzésével „szellem“-nek?

E kifejezések közé sorozom én a *finom* szót, amely ugyan nyelvünkbe annyira beférkőzött hogy vendégnek kelleténél otthonosabb, annyira azonban nem enyészett el idegen volta hogy meg ne érezzük rajta.

Mostpedig kérem nyájas olvasómat, szakítsa kissé félbe könyvem olvasását és maga igyekezzék meghatározni, minő fogalmat ért voltaképp a „*finom*” kifejezésben és milyen más szóval tudná e fogalmat kifejezni? Nyájas női olvasómat pedig — merthogy bizonyára nem fogja kéresemet teljesíteni, ha munkámat mégúgy unja sem — arra kérem, végezze el e kísérletet mondanivalóm elolvasása után valamely házinyúl szerepére kiszemelt meghitt ismerőseivel.

Nyilván szerény csapatot szedhetnék össze azokból az olvasóimból akik jelentését maguktól világosan ki tudják más szóval fejezni.

Pedighát amint szorosabb ismeretséget kötünk vele, a felelet a legkönnyebbek közé tartozik.

A „*finom*” szó ősapja a „befejezett”-et, — „kész”-et és ilykép: „tökéletes”-t is jelentő latin „*finitum*” volt amelynek rövidítései: a francia „*fin*” (feőfi) s a német „*fein*” egyaránt latin eredetjüknek utolsó helyen említett jelentését ragadták magukhoz, anélkül hogy bármivel többet fejeznének ki mint a mi világosan érthető „tökéletes” szavunk, amely helyett azonban beszédközlben a magunk fejével személyről szólva jobbra „előkelő”-t vagy „úri”-t, tárgyról beszélve „jó”-t mondunk avagy a jellemzett fogalomhoz jobban símuló más jelzőt használunk mint például az „előkelő” vagy „előzékeny úr”, — az „előkelő” vagy „úri” vagy „sima modor”, — a „választékos”, helyesebben „választós konyha”, — a „kitűnő bor”, a „jóféle” vagy „javából való liszt” — a „pompás” vagy „jó szival”*) kifejezésben.**). Ma azonban e jelzők közül bármelyiknél kapósabb a náluknál nyilván „európaias”-abbnak érzett „*finom*”.

Hogy én miokon idegenkedem tőle, határozottan alig adhatok róla számot. Talánmert úgy tapasztaltam hogy aki nagyon szívesen használja — azonkívül hogy jelentését nem érti — jobbra helytelenül alkalmazza, merthogy — kivált személyről szólva — a tökéletlenséget gyakrabban érzi „*finom*”-ságnak mint a tökéletességet.

Perszeha „európai” urainktól megkérdeznők, vajjon mi az oka hogy nem magyar kifejezést használnak péld. a francs „ballet” (bále — nálunk: balett) vagy „rosette” (rozeet — nálunk: rozett vagy rozetta) helyett, bizonyára tíz eset közül legalább kilencben kapnók azt a választ hogy: Ejno, hátvajjon „bálocská”-ról meg „rózsácská”-ról beszéljek?***)

*) Hogy miért „szival”, nempedig „szivar”: a 396. oldalon található jegyzetemben magyarázom meg.

**) Sőt az európai szerezsen a „*finom*”-ot „aprózott”-ra is érti, merthogy a német az aprózott sárgarépát „*feine Gemüse*”-nek hívja. „*Finom főzelék*” hát neki is. A „*feine Gemüse*” mintája pedig alighanem a francs *finer herbes* volt (finzerb — „válogatott zöldség”, péld. petrezselyem, turbolya, sat., amivel a francs a tojásoslepényt és némely más ételt izesíti). Nyilván ennek az első szavát értette a német „összevagdalt”-ra s ezt a tudományát értékesítette a „*feine Gemüse*” megteremtésekor.

***) Ők persze ezt olykép mondanák hogy: Eredj mán, csak nem fogok „bálocská”-ról és „rózsácská”-ról beszélni? — úgy vélvé hogy nagyon zamatos magyarsággal szóltak.

Hát nézzük csak kissé, mit értünk mi voltakép az egyik, mit a másik szóval?

A ballet [olaszul: balletto — ugrándozás] bölcsője Olaszországban ringott, ahol régente szokássá vált hogy az udvari mulatságokat színi előadás keretében rendezték olyképhogy táncos jeleneteket szőttek bele, amelyeket — hol valamennyit hol egyrészüket — az udvar táncos tagjai lejtettek el. Később e szokás Francsországban is meghonosodott ahol péld. XIII. és XIV. Lajos maguk is, táncoltak.*) Ekkortájt azonban a „ballet” pusztán olyan tánc volt amelyet magyarázó énekkel vagy szavalással kísértek. Csak időmultával vált táncos némajátékká, amikor a táncosok történetet is igyekeztek lejtésükközben játszani. Ekkor kezdtek lassankint énekesjátékok [opera]**) tarkítására is használni. S ezeit tájt kerültek bele az első nőszerepek. [Mindaddig csak férfiak táncoltak.] Függetlén színművé pedig mindössze a 18. százév második felében fejlődött. Ekkor kezdtek a táncosnők közül a táncosjáték első csillagai is kiválni.

Dehát „bál“-e [táncmultság-e] vajjon akár e színmű akár az énekesjátéknak az a része amelyet „ballet” néven emlegetünk? Hapedig nem bál, miért hívjuk magyarul épen „bálocská“-nak? Hát nem színjáték-e voltakép? És vajjon mit művelnek benne? Ugyebizony táncolnak? Nem „táncosjáték“-e hát?

Azt se tudom, miért kellene nekünk a rosette néven emlegetett tárgyakat épen „rózsácská“-nak mondanunk? Sőt nemcsak a „rosette“-eket hanem velük együtt a „rosace“-okat (rozász-okat)***) merthogy mi őket is „rosette“-eknek hívjuk. Pél. a párisi Notre-Dame híres rosace-át amelynek térfogatán egész rózsáskert elférne! Én azt hiszem, ha mi az igazi rosette-et „rózsá“-nak, „rózsakötés“-nek, „rózsacsokor“-nak, „boglár“-nak, a rosette-nek pedig csak a német földgömbön mondott rosace-t általán „díszítő rózsá“-nak, „farózsá“-nak sat.-nek hívnók, mindenki legalább oly világosan megértené mint jobbra helytelenül használt mai vendégszavunkat.

Nyilván pótolhatatlannak véli a legtöbb magyar ember a mi drusza kifejezésünket is. Bizony-bizony nagy bajban volnánk, ha nem ismernők. Lámpedig a francs meg tud nélküle lenni; sőt jelentését is ki tudja nélküle fejezni; igazhogy hellén szóval teszi, amikor „homonyme“-ről [egynevű-ről] beszél; nem ismeri azonban az angol sem aki „namesake“-et [hasonlónevű-t], a német sem aki „Namensvetter“-t [„névkomá“-t] mond. Sőt ily jelentéssel — ha jól tudom — ősi hazájában, Csehországban sem ismerik, merthogy a cseh a „druzs“-t általán „társ“-ra érti. Hahát e szónak nálunk hozzátapadt jelentését más nyelv ki tudta fejezni, némi fejtevéssel bizonyára mi is teremthetnénk rá honi kifejezést. Node a fejünket se kell törnünk, merthogy a Királyhágón túl készen találjuk a „ját” szót amelyet odaát épily jelentéssel használnak.

*) Az utóbbi a „Roi-Soleil” (Roá-Szolej — Napkirály) névhez is úgy jutott hogy egyik ilyen előadáson napjelmezben lépett a színre.

**) Opera seria: énekesjáték. — Opera buffa: énekesvígjáték. — Operetta: énekesbohózat.

***) Helyes jelentésének a magyarázata mt. az I. szótárban a „rosette” szónál.

Az automobile, a garage meg az automobile-garage.

Aki a hajtós kocsit korunk leleményének hiszi, nagy tévedést ringat elméjében.

Commodus római császárnak időszámításunk 2. száz évében épúgy megvolt a maga száguldószíne mint mainapság Amerika bármelyik kóborló iparoskirályának. Kocsijai ugyan nyilván nem sokat értek, merthogy utódja, Pertinax, amint császári székét elfoglalta, menten túl adott egész szárazistállóján.

A 13. száz évben Bacon szerkesztett ilyféle közlekedő eszközt. A 17-ben pedig egy nürnbergi atyafi aki valamelyes órás-szerkezettel hajtotta s ha nekiindult, óránként 1.6 km.-nyi távolságot száguldott vele végig!

Mai hajtós kocsink ősapja 1769-ben szüldött. Cugnot (Künyo) francs terves [mérnök] hozta világra s gőzzel táplálta. Az ő lelken szárad világ-szerzte elterjedt mai tudományos nevének, az auto mobile (ótomobil) kifejezésnek az elkövetése is amelyet a hellén „autosz” [maga; kapcsolatban: magától] s a latin „mobilis” [mozgatható] összekapcsolásával szerkesztett meg, tehát [értelmesen kifejezve] „magától járó”-nak értett.

Hellénül „automátopojétosz” lehetne a becsületes neve.*)

Cugnot óta — amint tudjuk — sokan vesződtek gépének a tökéletesítésén, amiglen 1883-ban Daimler kannstatt-i terves a benzinen élőt megszerkesztette. Az ő leleményének a tökéletesítései a mostanság legkiválóbbnak ismert villamos és kőszesz [gazolin-os]**) száguldó is.

A nagyközönségtől kapott nevei közül nézetem szerint azok a legérdekesebbek amelyekre nyomban megismerése után tett szert: a fürge párisi „teuf-teuf” (töf-töf), a borongós berlini „Heulkutsche” [üvöltő-kocsi] s a csúfolódó wiéni „Schnauferl” [szuszogócska]. Érdekességük kivált avval domborodik ki hogy alig találhatunk egyhamar kifejezést amely gazdájuk szellemének különbözőségét ily jellemzően tükrözi szemünkbe.

Nálunk mindmostanáig az „automobil” uralkodott tudományos nevékép. Nehány év óta azonban erősen szorítja a „gépkocsi”, nyelvünk ujdon szellemének a német „Motorwagen” [hajtóskocsi***)] esetén átforgatásával összemocorgott siratós. torzfattya.

Versengésükbe azonban nyilván menten új pályázók fognak keveredni, amint európaiasságunk gyorspostásai neszét veszik hogy a német szabadalmazó hivatal „Selbstfahrer”-nak, a berlini rendőrség „Kraft-

*) Merthát az automátosz meg törülmetszett hellén kifejezés amely az „autosz” [magától] s a „máéjn” [működni] szavak összeaggtatásával támadt életre, tehát „magától működő”-t jelent, és nem Meilhac és Halévy [Offenbach szövedékírói] hellén világában szüldött, hanem Homérosz hazájának mosolygó ege alatt ahonnan mi sokmindent tanultunk s ahol tőlünk nem tanultak semmit. Itt már Krisztusz Urunk előtt vígan gyártottak maguktól mozgó játékokat, kivált emberkéket, [ma „android” néven emlegetik őket], csigákat [„automátosz kohliász”-okat] sat. Sőt Hérón alekszándriai tudós, Ktézbiosz tanítványa Krisztusz Urunk előtt a 2. száz év vége táján két könyvet is írt ily készülékek szerkezetéről s az egyikben sok egyéb közt olyan szenteltvíztartót említ amelyből pénzdarab bedobásával lehetett szenteltvizet [hernipsz-ét] fakasztani. [A kereszténység ugyan mindössze a 4. száz év óta használja a szenteltvizet; a pogány meg a zsidó azonban ösidő óta, részint testi tisztálkodás részint lelke megtisztításának jelzése végett.]

**) A gazolin a kőolaj illó része, tehát: „kőolajszesz”. Röviden: „kőszesz”.

***) Motor = „mozgató”.

wagen“-nak, a teuton nagyközönség pedig „Schnellfahrer“-nak hívja s bizonyára hamarosan a nyakunkon terem [„erőleves“-ünk édestestvéreinek] az „erőkocsi“, [„öngyújtó“-nkénak] valami önmicsoda, talán az „önkocsizó“ meg [„gyorsfutár“-unkénak] valami gyorsmicsoda, lehet hogy a „gyorskocsizó“.

Külföldi *népies* kifejezései közül nálunk mint holmi nagy ujdonságok a hazájukban húszegynehány év óta koptatott teuf-teuf meg az auto (óto — nálunk: auto) a legkapósabbak merthogy hozzánk épmostanában érkeztek meg Németföldről, az első — *hangutánzó* kifejezés létre — éпамикор a vele utántzott hang [a csöndes — *silentieuse* (szilafiszíőz) — hajtókocsi kitalálásával] *elkezd némulni*.*)

Node az a sustorgó szellemességgel párosult független teremőerő amelylyel bennünket szellemi életünk európai zászlóssai kényesztének, nem maradt tétlen a csúfolódó kifejezések terén sem. Hamarosan egymásután két napilapunkban olvastam, nemzeti jókedvünk mily elmés magyar kifejezéseket honosított meg nagyközönségünk körében. Én ugyan soha egynek se hallottam hírét; ők azonban bizonyára jobban tudják, aminthogy persze mind páratlan elmésségüket mind nemzeti szellemüket is jobban átérzik nálamnál.

Én egész mást bámulok rajtuk. Elsősorot tudományos zamatjukat. A „száguldó guillotine“-t képzeletem menten megnépesíti puffögő pattogányokkal, a „tőfögő gépördög“-öt tipegő górugrányokkal, a „benzin-fújó szörnyeteg“-et pedig bájdalú zenérekkel. Aztán az az európaias szellem csiklandozza az elmémet amely az ördögös gépet „gépördög“-nek [gép ördögének] látja, meg az a homéroszos tekintettel párosult szaktudomány amely a „gépördög“ szagáról menten megismeri hogy *benzint* fúj!

Egy harmadik napilapunk a „benzines“-t, a „mótor“-t meg az „ördögmasinájá“-t találja élénk, hosszan elmerengve népünk nyelvérzékének velük megnyilvánult zamos magyarságán. Ámpersze népies kifejezésről lévén szó, oktalanság volna arról beszélni hogy egytül-egyig idegen szóból készültek, meghogy az első mily meglepően illik a vilamos meg a kőszesz száguldóra, a második pedig mennyire elmésen lepte meg a kocsit egyik alkotórészének a nevével.

Ám ugorjunk most egy pillanatra vissza tudományos kifejezésünkhöz, a „gépkocsi“-hoz, csupán azért hogy tettesére ráolvassuk hogy ha valamennyicskét értett volna a fordítás mesterségéhez [mert hát művészetnek

*) Azt persze szinte röstellem megemlíteni hogy a *tőf-tőf* az én ázsiai fülemben *pőf-pőf*-nek csöng. [Hogy a honi szercecsen minek hallja, bizonyára maga tudná legkévesbbé megmondani, merthogy másnak a fülével szok hallani, mintahogy másnak a szemével lát és másnak az eszével gondolkozik.] A nyelvem pedig „*pőfögő*“-nek, francosan „*tőfögő*“-nek mondaná. Merthát tessék a francsot megkérdezni hogyan kukorékol a kakas? Azt fogja felelni hogy kétfélekép; ha kokoszdiön jár az esze, azt mondja hogy: *kokoriko* [cocorico], hapedig pipacsra gondol, hogy: *kikölükiko* [quiquelikiko]. Az olasz *kikkiriki*-nek [chicchirichi-nek] hallja a hangját. A német *kikeriki*-nek [kikeriki-nek]. Az angol *kaködüldü*-nak [cock-a-doodle-doo-nak]. Nálunk [kukoricásan] *kukorikú*-t zeng. Pedighát a büszke plymouth-i (plimöt-i) hangját mással mint kakasfüllel bajos volna mezeleennyakú székel rokonától megkülönböztetni. Ámha a székel kakast Plymouth-be vinnők, új hazájának lakói épúgy kaködüldü-nak értenék a szavát mintahogy mi kukorikú-nak halljuk a plymouth-ét.

ez még nem mondható!], nyilván „hajtóskocsi“-nak fordította volna. Aztán eresszük egy kissé gondolatainkat a maguk szárnyára.

Vajjon hallott-e bárki közülünk pályaudvarra érkező vonatról más kifejezést minthogy „berobog“, távozóról hogy „elrobog“? Ilyesféle kifejezéssé rögződik mostanság az automobil „száguldás“-a. Vonatjaink immár ötven évet meghaladó idő óta robognak, hajtóskocsijaink pedig vagy tizenöt esztendőn át száguldanak szerte hazánkban. S ennyi idő óta miféle magyar ember közt nem akadt egyetlenegy ép elme aki gyámoltalanul förtelmes „mozdony“-unkat „mozdonyvezető“-stől ebrúdra vetve — jó magyar „gőzös“-ünket pedig a „gőzhajó“ [Dampf-schiff] egyetlen magyar nevének hagyva — „robogó“-ról meg „robogós“-ról, — „gépkocsi“-nkat pedig porrá zúzva „száguldó“-ról, a tökéletlen francs „chauffeur“ (sófőr, e.: soffőr) rideg fordításának, a „fűtő“-nek az elcsapásával pedig „száguldós“-ról vagy „kormányos“-ról beszéljen! I odepersze ha valakinek mainapság ilyesmi eszébe jutna, gondosan óvakodnék tőle hogy bárbár szellemének ily szánnivaló megnyilvánulásával előhozakodjék, merthát bajosan felelhetne meg értelmességtől duzzadó európai tekintélyeinknek arra a zavarbaejtő kérdésére, vajjon „robogó“-ja talán — mielőtt megindult — elnyelte a „loko“-t meg a „motiv“-ot, „száguldó“-ja pedig „mótor“-ját „wagen“-estől „soffőr“-ostól maga alá temette?

Azokon a híres parasztos kifejezéseken pedig nagyon megérzik az európaiasság lélekölő mételye. Bizonyára olyan helyről kerültek elő ahova nagyon sűrűn jár az „európai“. Merthát époly szintelen száraz termékek akárha európaiasságunk gócán sütődtek volna. Egyetlen jeleségük hogy szerkezetük hibátlan.

Én bizony a száguldót, ha a viskóm előtti padkáról nézném a világ folyását, soha nem hívnám a *magam esztől* se „benzines“-nek se „mótor“-nak, hanem „lórémé“-nek vagy „lúdvesztő“-nek, a hangost „röfögő“-nek a benzinst meg „büdöské“-nek. Sőt igaz magyar lélekkel „ördögmasinájá“-nak se, hanem „ördögszekeré“-nek, nem törődve vele hogy mainapság egyebet is jelent [1. bakfüvet, 2. cölöpön forgó rudat amelyről falusi suhancaink szokják egymást lepotyogtatni]. Polgári észszel meg „száguldó guillotine“ helyett „gázoló“-nak mondanám [nem „gázgép“-nek, noha épúgy érthető „gázfejlesztő“-re is mint emez]*)...

Jogászközségünknek egyik tag körben elterjedt szaklapja a minap „A kúria mint nyelvújító“ címmel megjelent cikkében nagyilelkendezve üdvözölte legfőbb bíróságunkat azért a világraszóló ujtításáért hogy az

*) Hogy nyelvünk egészséges szellemére mennyire ráborult az „európaiasság“ sötét felleje, alig bizonyíthatnám szembeszökőbb példával minthogy hazánkzerte tízevek óta jólismert áruológépeinknek meg épenséggel nem akadt egyéb honi neve mint az „önműködő“ amellyel nyilván holmi berlini gyáros magyar levelezője gazdagította nyelvünket. Pedighát egy kis eleven elmével egész sereg jóízű kifejezést teremthetnénk neki, péld. ha „pénznyelő“-nek vagy „nikónyelő“-nek [nikó = nickell], avagy „vaskofá“-nak, károngására célozva „vastolvaj“-nak hívnók, avagyha aggodalmas árnyéklattal az árulatót „ad-e ma?“, a tojogatót „toj-e ma?“ [másképp: „vastyúk“ vagy „cukortojó“], a méregetőt „mér-e ma?“ sat. néven emlegetnők. Ez utóbbi kifejezésekkel talán nyelvújítóink is megbékülnének ha végüket a hellén „szüsztéma“ [rendszer] meg „dogma“ [sarkoselv; e.: hitágazat!] s társaik képmé emlékeztető „duzma“ [e: fölfujt] és „szakma“ [szak] ujmagyar képzőjének néznék.

automobile-garage kifejezést — node átadom a szót a cikk írójának — „nézetem szerint *igen ügyesen* a »gépkocsiszin«-nel pótolja. Azt hiszem, ez a *jó magyaros* kifejezés okkal számíthat rá, hogy kiszorítsa a hosszú idegen szót, annál inkább, mert teljesen kifejezi annak értelmét és tartalmát“. Lapunk még a számát is megörökítette e történeti jelentőségű határozatnak.

Amikor én ezt az „igen ügyesen“ szerkesztett „jó magyaros“ kifejezést megpillantottam, kisebbfajta irtózat futott végig tagjaimon, olyasféle aminőt éreznie *kell* minden érzékű idegennek, amikor a német nyelvben keresztül-kasul gomolygó szókigyóknak a maga nyelvébe csempészett mása kerül a szemé elé. Olasznak, francsnak, spanyolnak, angolnak, mindenkinek. Pedig egytül-egyig árja a honinyelvük, tehát a németnek a miénknél sokkal közelebb rokona.

Eszem ágában sincs hogy az érdemet kisebbítsem annak a főbiránknak aki ázsiai nyelvünket e gyönyörű kifejezéssel névtelenül megajándékozta: nyilván magát lepte meg legjobban hogy „nyelvujtó“-nak szörkesztették ki. Merthát a világon semmi egyebet nem tett minthogy a „garage“ fordítását odacsapta az automobile cudar-magyar nevéhez, a „gépkocsi“-hoz avagyitalán fordítás nélkül a maga ép elméjével bukkant rá hogy az a furcsa nevű valami ahova hajtóskocsit szokás elrakni, voltakép épúgy „szín“ mint bármely más kocsié. Sőt ha megkérdezték volna, vajjon hogy hívná megkülönböztetésképp a kereskedő „gépkocsiszin“-jét, talán erre is hamarosan megfelelt volna: hogy „gépkocsitár“-nak. Ámhogy nem volt aki megkérdesse, nyilván valamely újabb határozatában fogja majd vele a jogászvilágot meglepni. Csak arra vagyok kíváncsi, jogi szaklapunk őt magát avagy legfőbb bíróságunkat „mint olyan“-t fogja-e majd tudós társaságunknak szives figyelmére ajánlani s meglegszik-e vajjon vele ha levelezőtájiának választják avagy dísztagságot követel számára? Imhol a tekintély átka!

Node tekintély ide tekintély oda, itt nem szegény ártatlanul meghurcolt főbiránkról van szó, hanem arról a kétségbeejtő mucsai szellemről amely e közleményből szétárad!

Elsősört hogy amikor valaki egy évek hosszú sora óta közzájón forgó *francs* [tehát nem holmi tatár vagy kafir] kifejezést nyelvünkre fordít avagy cifra idegen neve helyett kész magyar nevét értelmesen használja, tátott szájjal ámulnak a bölcsességén. Aztán hogy a nyelvünk szellemét öklöző „gépkocsi“-nak bárminő, kiváltpedig *harmadik főnévvel* megtoldott enyvízü kapcsolatát „jó magyaros“ kifejezésnek ünnepli.

Képzeljük el hogy valami tonkin-i madárnak a húsát Francsföldön nagyon megkedvelik és — eredetéről „ton-ton“-nak keresztelve — el kezdik otthon tenyészteni. Egy-két esztendő múlva persze Teutoniában se „hiányzik egyetlen nagyúr asztalán“ sem. Néhány hónappal még később pedig szép hazánkban is „az ínycsod kedvenc falatját“-nak emlegetjük. Ezt a madarat a nemzetközi kereskedelem ketrecben árulja. Hogypedig a ketrec a francs számadáson „cage de ton-ton“ névvel szerepel, a német kereskedő persze „Tontoncage“ néven árulja mind hazájában mind déli gyarmatain. „Tontoncage“ lesz hát a neve szép hazánkban is. Nyolc-tíz esztendő múltán azonban a németnek hirtelen megébred az alkotó szelleme s madarát — amelynek mellén lakathoz

hasonlító ábrát vesz észre — átkereszteli „Schlossvogel“-nak. Öt-hat esztendővel később aztán megszüлдik zamatos magyar neve is: a „zármadár“ amely eddigi francs nevéhez társul szegődik. A ton-ton-zármadár azonban annyira kényes jószág hogy vasúton szállítva jobbára dögnek érkezik meg. Sok dolgot ad hát bíróságainknak ahol persze gyakran esik szó „göngy“-éről, a „cage“-ról is. Évek multán egy épeszű biránk ráun az oktalan csacsogásra s az országszerte használt „ton-ton-cage“ meg „zármadár-cage“ helyett „zármadárketrec“-et ír. Történetem folytatását nyájas olvasóm már eleje előtt olvasta — a „gépkocsiszn“ ünnepelésének a történetében.

Be sok hamut rághatott életében, aki ily szürke kifejezésben akár magyar akár bármimás „zamat“-ot érez!

19. cikk. A sehogysejók.

Nyelv alkotására szellem nélkül vállalkozni: merész dolog.

Ám imádott hazánk a bátrak hazája. Csoda-e hát, ha ily merészség nálunk senkinek sem ötlük szemébe?

A vállalkozás idestova száz esztendő óta virágzik. Kivált a mult százév derekán szinte egymás sarkába keltek olyan lobogónál lobogóbb szellemű hazánkfiai, akik csóstitül ontották nyelvünkbe az ujanvert csillogó kincset amelynek láttára szemünk elkáprázik, lelkünk pedig akaratlanul eltűnődik vajjon érdemes szerzőiknek mijén ámuljon inkább: nemzeti szellemükön-e, merthogy nem került a szemük elé olyan agyafúrt német szó amelynek dicsőült ajkuk menten ki nem bökte zengő honinyelvünkön — a visszáját, — vagy teremtő erejükön, amiért ép szavaink eleven tagjait kiráncigálták hogy törzsökükkel könnyebben gurigázhasanak, — avagy ama páratlan leleményességükön hogy ily tagok raggá merevített képmásait fűhöz-fához odabiggyesztették, — vagy talán fejtett ízlésükön amelynek sugallatára szavainkhoz a maguk halhatatlan szelleméből kioldott cifra sallangokat bogoztak?

Fenkölt szellemük örökösei mainapság is vígan folytatják munkájukat.

Az a fontos „európai” szellem pedig amelynek hosszú képe szinte rátermett hogy elismerésért sóvárgó imádóinak kapzsi hódolatát kegyesen fejbólingatással jutalmazza, jelleméhez illő majomi szeretettel öleli bozontos keblére hű zsoldosainak lehetetlenségeket megvalósító zsengeit.

Merthát amily életrealónak föstének e csemeték az „európaiasság” csalóka világánál, annyira csenevész az ábrázatuk a józan értelmesség s a romlatlan ízlés verőfényén...

Korunknak — a buzgondiak [„stréber“-ek] aranyos korának — mostanság mindgyakrabban fülünkbe zengett egyik legerkölcstelenebb hazugsága hogy: a siker mindent igazol. A vele forgalombahozott elv épenséggel nem új. Más szavakkal kifejezve jónéhány százéve hogy világgá röpítette — Machiavelli. Az ő szavaihoz azonban százévek gyűlölködése tapad. Emiatt kellett új alakba bujtatni, hogy a gyámoltalanok rá ne ismerjenek...

A siker itt is amott van. Amelyik idegen szó német-magyar szótárral honinyelvünkre átforgatható, európai atyánkfiai — a siker leventéi — tüstént nekiesnek és átforgatják, forró kölcsönüdvözleteket zengedézve

egymásnak „tudományos“ nemzeti „úttörő“ munkájukért. Amit nem lehet így átforgatni: „nélkülözhetetlen“.

Merthát akadnak olyan lehetetlenségek is amelyek megvalósítására az európaias merészség se vállalkozik.

Ilyen lehetetlenség péld. a francs patience (pászia^onsz) magyar képmásának a „megteremtése“.

Csak nem hívhatom „türelem“-nek! — úgymond az európaiasság homlokonkent térítője. Evvel aztán persze elintézte a kérdést. Ha egy morzsányit gondolkoznék, talán „kirakósdí“-nak mondaná. Node az ő „eszmemenete“ — ahogy ő a gondolatfűzést hívja — se nem olyan röögönballagó, se nem olyan parasztos hogy ilyes „vad“ kifejezésre tévedhetne. A la guerre-t (à la geer-t) vagy nobeleinund-dreissig-ot játszik persze a „grósztantí“-jával [az ősnénjével] is, merthogy „csak nem mondhatja“ hogy: „háboruban“-ozáshoz vagy „nemesharmincegy“-ezéshez ül vele össze! Hogy „háborusdí“-ról is beszélhetne: ez persze az ő gondolatvilágán [e.: „eszmekör“-én] megint kívül esik.

Ha az „európai“ nyelv-„tudós“ valamely véletlenül helyesen megértett idegen kifejezést igyekszik honinyelvünkre átfordítani, terméke bizonyára beteges alakjával teszi csúffá nyelvünket.

A francs fait accompli (fetákóⁿpli) tízéveken át mint „nélkülözhetetlen“ kifejezés röppent el nagyképű államférfiaiunk ajkáról. Ma a „befejezett tény“-ével osztakozik uralma. Ugyanbizony hogy fejezhetné ki e gondolatot a „művelt“ európai másképen? Ha paraszt volna, talán „kész valóság“-nak mondaná. Hogyan illenék azonban efféle mezítlábas kifejezés az európaiasság „fölkent bajnok“-ának*) fönkelt gondolatvilágába? *Kész dolog.*

Olyan bizonyítást amely magát a bizonyítáivaló körülményt igyekszik bizonyítéknak használni: circulus vitiosus-nak szokás mondani. Honinyelvünkön vendégszótáraink a „körbenfutó okoskodás“-t rugták mögéje. Eddig azonban — úgy látszik — nem akadt akinek a szeme e lapjaik közt gubbasztó szerény ibolyán megakadt volna. Ha e kifejezés fordítója nyelvünket ismeri vala, nyilván „kerengő okoskodás“-ra, sőt még nemesebb egyszerűséggel „kerengés“-re fordította volna. Magyar ember ebbe az egyetlen szóba beleértheti a latin „circulus vitiosus“ minden zamatját. Nodepersze nagy hibája hogy hiányzik belőle az „okoskodás“! Hátvajjon a „circulus vitiosus“-ban — amely voltaképp „hibás kör“-t jelent — hol van?

A balkáni szerecsennek mind idegen mind honi szókincséből persze azok a kifejezések a legbecsesebbek amelyeket nem ért.

Ilyeneket már kölyökkorában halomszámra verdestek gyöngé koponyájába sorsának pogány intézői akik a „tudományosság“ és

*) Hogy mire keni „fölkent“ az „európai“ az ő „áldozár“-jait „bajnok“-ait és más ilyes csodabogarait, nem szokja megmondani. Nyilván vajnak nézi őket.

Pedig csak afféle mesterséges vajak [e.: művajak] amelyeket csekély szellemi forgatókével szűkölködő nyelvhamisítók olcsó pénzen [takarékos fáradsággal] faggyuból gyártanak. A jámbor nagyközönség pedig — amely a faggyu ízéhez gyermekkorra óta hozzászokott — szellemi lakomáin élelmes gyárosait magasztalva kínálódzik a tőlük színvaj [e.: teavaj] gyanánt szétkapkodott silány utánzattal.

a „műveltség“ örvével szabadították őket zsenge értelmére.*) Ezek mételege zavarta meg időmultán érzéke épségének s esze józanságának szétroncsolásával ítélőkéességét annyira hogy e gyámoltalan alkotásokhoz mér minden új kifejezést és dolyfős ajkbiggyesztéssel vagy harsogó kacajjal fogad minden olyan józan értelmességgel és valódi magyar szellemmel függetlenül megteremtett új szót amelyből hiányzik az agyában kergetődző lehetetlen fordítások éltető eleme, a belőlük agyvelejébe is átszivárgott bárgyuság...

A „bírálat“ legelső kémlelete persze, vajjon az új magyar kifejezés szótagonként visszafordítható-e idegen eredetijére? Ha péld. valaki a latin *terra incognita* kifejezést — amelylyel régi térképeken földünk kikutatatlan részeit volt szokás megjelölni — „ismeretlen tájék“-nak fordítaná, bizonyára nem egy szerecsen „bíráló“-ja ütköznék meg rajta, merthogy „terra“ magyarul nem „tájék“ hanem „föld“.

Nem kevésbbé jelentős kérdés, vajjon az új magyar kifejezésnek van-e német egyetérője s szótagonként átfordítható-e erre is?

Igazi magyar kifejezést persze jobbára már e kellékeknek a hiánya megbuktat.

Aztán a szó jelentését veszi a „bírálat“ szemügyre — persze a maga módja szerint olykép hogy elsőbbed hozzáméri a maga „európai“-nak híresztelt német gondolataihoz.

Hogy az ő féltett kincsei mennyire tökéletlenek és hogy jobbára egész mást jelentenek mint amire hol világszerte hol a mi német földtekénken hol csupán a magunk német „Kulturkolonie“-ján értjük, erre persze nem terjed ki a zord „bíráló“ figyelme merthogy minderről nem tud. A szegény magyar vendégúzótól azonban megkívánja, hogy a beleszánt fogalomnak világosan kifejezze a származását, az alakját, a színét, a térfogatát, a halmozatát, a rendeltségét, sőt hozzávetve az értékét is. Hapedig mindez bennevan, kész az új kifogás: hogy nagyon hosszú.

Aztán meg elengedhetetlen kelléke minden új magyar kifejezésnek hogy az ő jeles „bíráló“-inak ahhoz a maguk külön fogalmához amelylyé a helyettesítenivaló vendég szó jelentése az ő agyukban kavart, úgy hozzátapadjon mint esztendő cipő a bütykös lábhoz. Nopedig olyan vargát még Istenurunk nem teremtett akinek a varrottja ujkorában olyan kényelmes mint az elnyűtt lábbeli; olyan cipő pedig mégúgy sincs amelyik minden nyomorék lábra illenék. Amha a bíráló a vendégkifejezést hibásan érti [ha „megárnyékolta“] s hibája hiányzik az új magyar szóból, ez is a vendégúzó rovására esik.

Tessék péld. valamelyik ilyen „bíráló“-t megkérdezni, mit ért tarkaszínházaink [e.: „kabaret“-jeink] *conférencier*-jának? — amikor pedig zavaros magyarázatainak elmotyogása után meg tetszett győződni

*) Hisz még olvasni se tudott az istenadta amikor mindenki *silabizálás*-ról kotyogott neki. Merthát ez is afféle „nélkülözhetetlen műkifejezés“ — persze merthogy senki nem érti. Ha *értené*, bizonyára *nem használná* hanem *tagoltatás*-ról vagy *betűzetés*-ről beszélne, aminthogy nem kotyogna *kisilabizálás*-ról se hanem *végigtagolás*-t vagy *végigbetűzés*-t avagy *összebetűzés*-t mondana. Ezt fejezi ki a hellén „szíllabidzejn“ ige is, mégpedig tökéletlenebbül, merthogy igazi jelentése: „összeszedegetni“.

hogy maga se tudja, a „conférencier“ magyar kifejezéseül a „beszélgető“-t ajánlani. Tessék azután végighallgatni hogy a „conférencier“ szónak mi mindenféle árnyéklatát keresi hiában a „beszélgető“-ben, holott „conférencier“ (kónfëraⁿszijé) voltaképen akárminő gyűlés előadóját jelenti. A „beszélgető“ tehát francs eredetijénél helyesebben jellemzi a tarkaszínház „conférencier“-ját. Ezenkívül mint szakkifejezés semmi egyebet nem jelent. Ám hogy a megszokott idegen szónak mind valódi mind a bíráló képzeletében élő hibái az új kifejezés megannyi elengedethetetlen kellékeként jelentkeznek, ilyes józan egyszerűséggel megalkotott kifejezés meghonosításán bizonyára hiában erőlködnek bármely ázsiai atyafi. Nomegastán ügybizony minden ember „beszélgető“ aki nem kuka? Hasonló oknál fogva ajánlanók nyilván hiában a „mulattató“ szót is.

Az új szónak persze éppannyi tagjának kell lennie mint elődjének. Hahát egygyel akár hosszabb akár rövidebb: nem alkalmas. Az aztán ha egy szót kettővel vagy kettőt egygyel akarnánk kifejezni, épinséggel szarvashiba volna. Ez a hiba pedig nem sokkal enyhébb akkor se ha kétszavú kifejezést két egybeírt szóval akarunk helyettesíteni. Így péld. a francs mauvais sujet (móve szüzse — rossz ember) pótlására emiatt alkalmatlan a mi „semmirekellő“-nk. [Arról persze az „európai“ magyar nem tud hogy a mi ázsiai nyelvünkben akad olyan kétszós kifejezés is amely a „mauvais sujet“-nél ügyesebb is zamatosabb is: a „gonosz csont“.]

A minap valaki beszédközben avval a kérdéssel fordult hozzám vajjon a [nálunk „dekadens“-sé latino-magyarított] francs décadent (dékádaⁿ) minő honi szóval volna helyesen kifejezhető? Csodálkozva válaszoltam hogy ez tudtommal eldöntött kérdés merthogy jelentését irodalmunkszerte „hanyatló“-val szokás kifejezni, mégpedig nagyon helyesen.

Feleletemre a kérdező arca elsavanyodott és csalódott érzéssel jelentette ki hogy ámbár igaz hogy sat., ámde a „décadent“-ből a hanyatlás jelenségén kívül világosan kiérzik oka: az elfajulás is, ennek pedig a „hanyatló“-ban semmi nyoma.

Hát én e választól nagyon meglepődtem. Elsősor azt hogy a „décadent“-ban valósággal hol lakozik e használataközben beleképzelt árnyéklat, másodsor azt hogy mikép bénulhatna meg képzeletünk e sikerült honi fordításának használataközben annyira hogy épúgy ki ne érezhetnők belőle — *ha ugyanúgy használnók mint eredetijét?*

Csodálkozásom annál nagyobb volt, mertha a két kifejezés képes [e.: átvitt] jelentését eredeti jelentésükhöz hasonlítani: határozottan a magunkét kell tökéletesebbnek nyilvánítanunk.

A [latin „de“ és „cadere“ szavakkal alkotott, tehát voltakép „hulladozó“-félét jelentő] „décadent“ kifejezést a francs eleinte csupán pusztulásnak indult tárgyra, péld. sziklára, épületre értette. Ősi jelentését tehát a magunk nyelvén „omladozó“-nak mondhatnók. Az omladozást pedig [a tárgy terméje összetartó erejének megapasztásával] jobbra külső körülmények [leggyakrabban az idő viszontagságai] idézik elő. A hanyatlást ellenben többnyire a belső erő csökkenése indítja

meg. Márpedig a „décadence“ mint a tudomány, irodalom vagy művészet terén megnyilvánuló érthetetlen duzaj [dagályosság] szakkifejezése a szellem pusztulásának köztelen jelensége, tehát közelebb esik a hanyatlás fogalmához mint az omladozáséhoz.

Amha jelentésének kifejezésére nem volna ily kitűnő szavunk: ázsiai nyelvünkben telnek más is; ha újra áhítoznánk, könnyűszerrel teremthetnők meg a „sorvatag“-ot, hapedig régivel megelégednénk, „csenevész“-ünkkel olyan jellemző kifejezést rakhatnánk a „décadent“-tal szembe hogy bátran a földbe sülyedhetne tőle! Ámpersze az európai magyar minde kifejezéseket époly kevésbé érti mint — a „décadent“-t. *Latya*.

Aztánmeg: ha a vendégűző szó uj, akkor „furcsa“; ha régi, uj jelentése „könnyen összetéveszthető“ a régivel.*)

Nagy a fogyatkozásuk a tősgyökeres magyar kifejezéseknek amiatt is hogy nem lehet velük épúgy bánni, kiváltpedig hogy nem lehet őket épúgy továbbképezni mintahogy a „bíráló“ a kitessékelnivaló vendégkifejezéssel megszokta.

Vajjon melyik kaptakongunyasztó „bíráló“-mat nem tölti el péld. elégedetlenséggel, hogy a latin „specialis“ [különös] szót ott ahol cifranyelvű „európai“ magyarjaink ma „különleges“-nek mondják, a „magaféle“ kifejezéssel helyettesítem? Merthát ugyebizony a „specialitas“ fogalmának a kifejezésére kicsiholhatjuk belőle a „magaféleség“-et, az azonban már furcsa volna ha a „dohány- és szivarkülönlegességek“ helyett „dohány- és szivarmagukféleségek“-ről beszelnénk!

Hát ez szent igaz. Ámde ettől nem az következik hogy a „magaféleség“ kacagnivaló alkotás hanem csupán annyi hogy ide nem való. Épolykevésbé mint az osztrák „Tabak- und Cigarrenspezialitäten“ kifejezésbe amely helyett én úgy ahogy mindenki megértheti: „különárult dohány és szival“-ról beszelnék.

Persze a „specialistá“-t se mondanám „magafélesz“-nek hanem „szakember“-nek, „szakorvos“-nak, „szakügyvéd“-nek sat.-nek...

Igy esik meg hogy a „bírálat“ jobbára az idegen kifejezés „pótolhatatlan“ voltát szentesíti.

„Bíráló“ persze mindenki, merthogy a nyelv „közkinccs“ [Csáky szalmája].

Igyen szűrődik le a „közvélemény“ számára sarkos „igazság“-nak hogy: az érthetetlen idegen szavak jók ha bármi rosszak; a magunk megérthető szavai pedig rosszak, bármi jók.

Ám hogyan is lehetne másképp, ahol hamis billegővel [f.: „mérleg“-gel] mérnek?

*) Vendégszónál ez persze mellékes. Vajjon amikor honi szerecseneink a régente csak kirakósdira értett francs *patience* jelentését a német földgömbön ily néven ismert édes szárazsüteményre kiterjesztették avagy szépmamáink kámzsája nevét, a *capuchon*-t púposra simított ékesköveinkre húzták, akadt-e egyetlen „európai“ aki jelentésük összetéveszthetőségétől aggodott? Pedighát ezek az újabb jelentések — amint láttuk — a tetejébe: hamisítottak is. Avagy amikor tanyát vagy nyaralót készül venni az „európai“, jut-e vajjon eszébe hogy az apróhirdetések közt az eladó *villa*-król szólókat végigbongészve hozzájukillő kérésért és kanálért is érdeklődjék? — amikor pedig az ételstől elerakott *szőlőrák*-ot megpillantja, vajjon megvárja-e tőle, hogy mielőtt elkölné — a „mortuus te salutem“ mondásra vagy halottas hatyudalra gyujtson?

Hallott-e már valaki amiatt panaszt hogy *vendégszó* fejez ki többet vagy kevesebbet avagy épenséggel egyebet mint amire értjük? Hallott-e ellenük olyas panaszt hogy szótagonként nem fordítható németre? Hogy rövid vagy hosszú?

Avagy ki merne olyan dörességgel előhozakodni, hogy *idegen szó* magyar embernek amiatt alkalmatlan mert nem képezheti tovább *magyar egyetérőjének* a kaptájára?

Hát vajjon magyar ember ajkáról nem *százzszorta bolondabb* gáncsolódás, ha *a maga tősgyökeres szavait* rója meg amiatthogy *idegen kaptára* nem illenek? ...

Nem csekély zavarba estem, amikor bennem az a gondolat megfogamzott hogy e könyvemből a magam új kifejezéseit összeszedem és munkám végén betűsorba foglalom. Amily könnyűnek tetszett volna e munka, ha kifejezéseimet verejtékes fejtöréssel „csináltam“ volna, olyan bajosnak éreztem elvégzését hogy jobbára a nyelvemen termettek, mégpedig minél jobban haladtam munkámban, annál szaporábban s annál könnyedebben.

Ha nyájas olvasóim közül azok akik valamennyire még tudnak magyarul érezni s gondolkozni, olyan természetesnek és egyszerűnek látják őket aminőknek én látom, munkám nem veszett kárba. Sőt azokat nézem közülük a legsikerültebbeknek amelyekben ép magyar nyelvérzéssel megáldott olvasóm nem veszi észre hogy akár épenséggel akár könyvben szereplő új jelentésükkel először kerülnek szeme elé. Hisz a fülbemászó dalnak is az a legnagyobb dicsérete hogy mindenki lopottnak mondja merthogy megkapó természetességénél fogva régismertnek érzi s hatásától nem tudva szabadulni — pártolójává szegődik.

Nagy merészség volna hát — kivált a mi viszonyaink közt — ha ujaknak vélt szavaim közül bármelyiküket határozottan a magam szülöttjének mondanám. Vajjon ahogy az én nyelvemen ott termettek, nem bökhet-e ki előttem akármelyiküket bármely érzékű magyar ember? Hapedig valaki ilyesmit csak egyetlen új szavamra kisűtne, vajjon nem volna-e okozatos az a kíváncsisága hogy *hát a többi* vajjon honnan loptam?

Ne tessék hát túlságosan komolyan venni ha a munkám végére biggyesztett mutatóban szereplő kifejezéseket a magam szavainak mondom: könnyen tévedhettem; viszont használhattam munkámban először észrevétlenül akárhány oly kifejezést amelyről magam se gyanítottam hogy először ér meg sajtófestéket.

Munkám nem szótárnak készült. Új kifejezéssel tehát csak ott hozakodom elő ahol írásközben szükségét éreztem. Amire pedig kerestem, mindenre találtam — nem mondom hogy remek, de becsületes magyar kifejezést.

Szavaim persze azoknak az idegen kifejezéseknek amelyeket velük helyettesíték, nem mindig egyetérői; ám ahol őket használom, odavaló jelentésüket kifejezik. Amikor péld. a „párisi népnyelv“ mögött zárójel közt *argot* olvasható, ez korántsem azt jelenti hogy az „argot“ éppen csak „népnyelv“-et jelent. Munkám más helyén magam is „vadnyelv“-nek mondom. Másutt „tolvajnyelv“-nek.

Ha minden idegen szó pótlására erőnek erejével egyetértőt kerestem volna, szavaim legjava soha nem látott volna napvilágot...*)

Egy névtelen olasz mondta, hogy minden márványbuckó egy-egy remek szobrot rejt méhében; csak érteni kell a kihántásához.

Ámde hol akad nálunk olyan szobrász aki ily kemény termékkel

*) Ha talán nyájas olvasóim közt akad aki kíváncsi rá, vajjon melyik magyar kifejezéseken törtem a fejemet legtovább — merthát voltak persze olyanok is amelyek hirtelen sehogysem akartak a nyelvemen teremni — ezt is megmondom. Legtovább a francs „roman” és „gourmet”, az osztrák-francs „molett” és a német „Katzenjammer” kifejezésén vajudtam.

Kivált sok álmatlan délutánt vesztegettem a roman (romaoñ) szóra amelynek fogalmát tudományos meghatározásának megismerése után a magam népies szintjára lerántva: „érdekes költött történet”-té egyszerűsítettem. [A „roman”-nak tehát a „regén”-hez époly kevés a köze mint romlatlan magyar nyelvünknek az „ény” képzőhöz. Ha Jósika sok egyéb hasonló bűnén kívül a „regény” szót ennek ellenére elkövette, bátran megtehette. Annyi megérdemelt babér amennyit ő aratott, ilyes főbenjáró bűnököt is eltakar].

Ennek a fogalomnak a szóbefoglalására pedig avatatlan létemmel találóbb kifejezést nem tudtam kisútni mint a „történelem” szót. Sőt úgy érzem hogy találóbbat bajos is volna teremteni. Ezt azonban nyelvszokásunk a „történet” szó jelentésével használja amikor tudományt akar vele kifejezni, holott tudományra érve is helyesebb a „történet”. És noha hivatkozhatnám a német példájára is aki a „történet”-et olyankor is „Geschichte”-nek hívja amikor mi „történelem”-ről beszélünk, annyira merész nem vagyok hogy ilyen megrögzött szokás megváltoztatására gondoljak. Továbbhaladtam hát és a „roman”-t igyekeztem magyarra átkalapálni. Hogy ezt a törekvésemet „románd”-ommal mennyire valósítottam meg: magamnál illetékesebb bírálóimra bízom.

A gourmet (gurve) szó egyetértőjének a kereséskor hasonló helyzetbe kerültem mint aminőt az ímént ismertettem. Itt a „nyalánk” szót ismertem meg olyannak amely a „gourmet” jelentését leghivebben kifejezhetné. Ezt is szükség nélkül használjuk más jelentéssel, mégpedig sejtelmem szerint alighanem idegen hatásra. *Inyenger*.

Merthát azt amire mi a „nyalánk”-ot értjük, épúgy kifejezhetnők akár a „nyalakodó” akár az „édesszájú” szóval. Ámde „nyalni” németül „lecken”. A „lekvár” [*Leckware* — „nyalnivaló holmi”] pedig édesség. Nyilván emiatt kente a mi „nemzeti” nyelvénkünk a „nyalánk” szóba az édesség melléklizét. Pedig lám a német „lecker”, ha főnévként értődnie jelentésével époly egyetértője volna francs „gourmet”-nak mintaminő a mi „nyalánk”-unk lehetne. A mi német tudományunk azonban a német „lecker” szót nem ismeri, jelentését pedig belecapta az osztrák-latin „gustiós” szóba. Node a „gourmet” helyére szerencsére több sikerrel igyekeztem honi szót alkotni mint a „roman”-éra. Sőt kettőt is kicsavartam nyelvünkől: a közönséges használatra szánt „inyengőc”-öt s a némi tudományos színnel ékeskedő „ízértőc”-t.

Sokat törtem a fejemet az osztrák-francs molett helyére alkalmas magyar kifejezésen is amíg végre a kelletténél vagy tizenöt százalekkel többet kifejező „dundi”-nknak „dunci”-vá enyhített kicsinyítőjénél megállapodtam. Ilyes kifejezést a nép ajkáról lehetne legkönnyebben ellesni; én azonban nem ismerek olyat amely elfogadásra kínálkoznék.

A Katzenjammer új magyar kifejezésén megesett vajadásom kárbaveszett. Gyümölcse a „korhelyláz” volt. Szerencsés világrajötte után néhány hónappal betűről-betűre egy olyan szótárban bukkantam rá amelynek mindaddig hírét se hallottam. Aki hiszi, elhiszi; aki nem hiszi, ne higye.

Végül mint furcsaságot megemlítem hogy jó időmbe került amíg a *kávéház* és az *uszoda* jó magyar kifejezését megtaláltam. Annyira hamarosan eligazodtam ugyan hogy amabból elsőbbed a „ház”-at kell lebotanodni, emezt pedig meg kell todanodni, mert-hogy aki szűk helyen „úsz”: nemcsak „oda” hanem „ide” is úsz, tehát: úsz oda, úsz ide, oda-ide úsz. Nem zavarta meg gondolataimat sem a francs „café” sem a német „Schwimmschule” sőt új magyar „úszóház”-unk se. Mai pogány kifejezéseink meg-szokása mégis annyira lenyűgözte elmém épségét, hogy komolyan kellett gondolkodnom amíg belőle „kávézó”-mat és „uszkáló”-mat kiválasztam. Igazi Columbus-féle tojás mindegyikük!

bibelődjék? Sokkal kényelmesebb dolog szalonnás gipsz-remekek közt pipázva azt hiesztelni hogy a durva márványban a hiba! . . .

Amikor néha csillagos nyári estéken a mi nagy mindenségünk végtelen voltán elmerengek, e nagy rejtelmet egyszeribe kevésbé érthetetlennek látom amint meggondolom hogy végességének megértése sokkalta nehezebb volna.

Erre a meggyőződésemmre támaszkodva pedig én amondó vagyok, hogy e nagy világon épenséggel nincs semmi olyan ami nincs. Csak olyan van ami van. Hanemhát persze amit ismerni akarunk, meg kell találnunk. Ennek pedig a legbiztosabb módja: a keresés . . .

„Impossible n'est pas français“ [A francs nem ismer lehetetlenséget] — mondá Napoleon. Vajjon honi nyelvtudósainknak nagyon megártana-e ha egy kis francs vért ojtanánk beléjük? Egy füst alatt akár egész vonattal hozhatnánk be ojtószert [e.: oltóanyagot]. Bizony sokfelé elkelne nálunk másutt is! . . .

A sport.

Amikor a társadalmat vezetőinek valaminő magás oktanlan hazugsága annyira áthatotta hogy egész értelmiségét belenevelteti, ez pedig így megejtve jámbor türelemmel sőt tüntető büszkeséggel viseli a hazugság uralmával észrevétlenül rárótt nyügöt: nyügének ugyancsak meg kell súlyosbodni hogy a társadalom egyik-másik érzékenyebb tagja észrevegye s lerázásáért kezdő lépést merjen tenni.

Amikor aztán nyügét — hogy figyelmét ráterelték — mindenki érezni kezdi: zajongva követeli megszabadítását; hapedig kívánsága nem teljesül: forradalmat indít.

Azok a bárgyu hazugságok amelyekből nyelvünket előzőnlő vendégszavaink hatalma sarjadzott, értelmiségünknek tetszős szólásokra szertelenül hajló lelkében emberöltőkön át szertébbágazva immár olyan mély gyökeret vertek hogy még ma is — amikor szinte pénzért mutogathatnók az olyan művelt magyart aki gondolatait értelmes emberhez illő módon tudja kifejezni — csupán vénasszonyos sopánkodások szelik át hazánk legét s alig akad legény a gátra aki e hazugságoknak értelmetlenségükkel és tanulatlanságukkal kérkedő terjesztői közé olykor-olykor odacsördítsen . . .

Ismerem véreimet. Képzeletem se oly szilaj hogy e munkámtól várjam a forradalom kitörését. Vészkongónk [e.: vészharangunk] — ahogy hallom — mégcsak tizenegyet meg egy felet zúg. Kár volna hát sietni . . . Ráérünk még: . . . Több is veszett Mohácsnál! . . .

Márpedig e munkám írásközben teremtett kifejezéseim legjavát csak forradalom zúdíthatná nyelvünkre: helyükön terpeszkedő vendégeink közül ép a legveszedelmesebbje sokkal mélyebbeu fúródott szerecsen tekintélyeink lelkébe minthogy szépszerével tágítani engednék őket helyükről.

Egyedül pedig hasztalan forrongnék.

Nem üzenek hát háborut e lógóscikkem élén díszelgő sport-unknak sem. Csupán faltörő kost építek a jövő forrongój [e.: „forradalmár“-jai] számára, hogy — majdha valamikor a józan Értelmesség dicső nap-

jának hajnala rákvirrad — zsarnok elnyomóik vályogos várfalaít ne hamarosan összebogozott parittyákkal kelljen megvívniuk.

Tehát nem magam készülök a fejemmel fálnak menni...

Ha a „sport“ szó valódi jelentését ki akarjuk deríteni, történetének megismerésén kell kezdenünk, amelynek lapozásaközben meggyőződünk hogy azok közé a jövőlátók [proféták] közé tartozik akik hazájukban nem lették honukat.

Bölcsője Francsországban ringott, ahol „desport“ (deszpór) alakkal megszülvén „kedvtelés“-t jelentett,*) időmúltával azonban feledésbe merült. Hogy a teljes enyészettől megmenekedjék, a Manche-csatornán átúszott Angolországba, ahol „disport“ ábrázatot öltött. Új honának zord éghajlata azonban — úgy látszik — annyira megviselte hogy a feje lefagyott. Igyen csökkent „sport“-tá (spór-t-tá). E fejevesztett apróságnak új honában elsőbbed a vadász közösség fogta pártját, amely jó ideig csupán a maga kedvtelésére értette. Később azonban kedveltsége mindtágabb körre terjedt és lassankint mindenféle edző mulatságra alkalmazták. Ilykép tett szert mai jelentésére amelyet tehát mint a testnek a lélekerő gyarapítására alkalmas valaminő rendszeres művelését a magunk nyelvén „edző mulatság“-nak, még jellemzőbben „edző kedvtelés“-nek, — játékról, péld. hálósabdáról [lawn-tennis-ről] szólva pedig „edző játék“-nak mondhatunk. *edző kedvtelés.*

Jól tudom hogy amikor a „sport“ szó helyére e magyar kifejezésekkel előhozakodom, gyermekes kísérletem európai magyarjaimnak szánakozó mosolyt csal ajkára. Szinte látom mint dugják össze értelmességtől feszülő koponyájukat, hogy tekintélyükre épített föntességgel nyilvánítsák ki rólam, szegény ázsiairól hogy olyan dologba ártakozom amelyhez nem értek. Merthát a „sport“ szóban a művelt „európai“ olyan titokzatos árnyéklatok és zamatokat érez amelyeket semmiféle más szóba átojtani nem lehet. Azt azonban hogy mik hát ezek az árnyéklatok és zamatok, persze egyikük sem árulja el. Nyilvánvaló tehát hogy e szó jelentését megint az ő „je ne sais quoi“-jukkal fűszerezték meg.

Hát mondok én a köd és sejtelem e leventéinek — ha csak ez a bajuk — egy furcsa dolgot: szedjék ki az ő „sport“-jukból az ő „je ne sais quoi“-jüket és rakják bele az én „edző kedvtelés“-embe!

Nyájas olvasóim józanul gondolkozó részének pedig megmagyarázom azt a sötét rejtelmet hogy vajjon mi az a „je ne sais quoi“ amit „európai“ atyánkfiai a „sport“ szóban megértetlenül éreznek.

Bizonyára: a futtatás [e.: lóverseny], a képfogás [e.: fényképészet]**) és levéljegy-gyűjtés zamatja.

Kezdjük az elsővel. Ha valaki amiatt rója meg kifejezésemet mert a futtatás nem edzi a ló gazdáját, csak annyira terjed igaza hogy a futtatás nem edző mulatság.

*) A latin „portare“ [hordani] igével képzett ó-francs „se desporter“ kifejezéstől amelynek jelentése szótagonként fordítva: „magát elhordani“; szabadabban: máshova — a munkától a mulatsághoz — fordulni.

**) Fényképész: képfogó. — Fényképezőgép: képfogógép. — „Fényképészeti műterem“ [„fényirda“]: képfogóterem. — Fénykép: képfogat. [Nicht: „Bilderequipage“ sondern: „Bildgriff“.]

Ilyesminek csak a lovasúr [e.: „úrlovar“ — Herrenreiter] mondhatná, merthogy más lovasnak [jockey-nak] edző foglalkozás ugyan, de mert fizetésért teszi, nem kedvtelés hanem kereset; a nézőknek és legnagyobb részüknek: a fogadóknak pedig mulatság ugyan [kinek milyen] de nem edző.

Ettől azonban nem az következik hogy kifejezésem nem öleli át a sport egész körét, hanem az hogy a futtatás*) nem sport.

Lovas versengést — amint tudjuk — rendezett már mind a hellén mind a római. Az utóbbi honosította meg Britanniában is ahol azonban mai szervezésének alapja csak a 12. százévben, II. Henrik korában kezdett kibontakozni. A 16. százévig a nép mulatsága volt. Csak ekkor ragadta magához a nemesség amely a fogadás meghonosításával fokozta érdekességét.

A brit birodalom a futtatás hazája napjainkban is amikor a lovak gazdái csak kivételkép kapnak lóra, tehát kedvtelésük nem őket magukat hanem embereiket [idomítóikat és lovasaikat] edzi.

A futtatás tehát csak régente volt sport amíg a futtatók maguk lovagoltak. Ma csak a megrögzött nyelvszokás sorolja a sportok közé, holott nemcsak amiatt nem sport mert nem edz, hanem amiatt se mert kedvtelésnek is csak a futtatókról szólva mondható. Az idomítóknak és lovasnak — amint már említettem — kereset. A könyvesnek és a nézők legnagyobb részének: üzlet. Azoknak a nézőknek pedig akiknek nem üzlet: látnivaló.**)

Márpedig nem kedvtelés a látnivaló sem, merthogy tétlen mulatság. Kedvtelésnek vagyoni haszonra nem törekvő tevékenységgel megnyilatkozó tudatos hajlatot mondunk.

Ilyen kedvteléskép űzhető egyebek közt mint „dilettante“-ság: a képfogás és mint „collectionneur“-ség: a levéljegy-gyűjtés is; az edző kedvtelések [sportok] közé azonban csak a wieni s a nyomdokán haladó magyar „európaiasság“ sorozza őket, megindítva a „kedvelőség“ és a „gyűjtés“ fogalmának***) a „sport“-éba való értelmetlen begyűrását.

— Ígyhát hírlapjainknak „Sport“-rovatjaikat „Edző kedvtelés“-re kellene átkeresztelniük? — jegyzi meg e fejtegetésem olvastára gúnyos mosollyal olyik „európai“ magyar. — Ámztán lapjaink ebbe a rovatba foglalják a vadászat és a labdarugás tőzsomszédságába az üveg-

*) A futtatáson nem a ló verseng [e.: „versenyez“], hanem gazdája. Sőt voltaképp ez se „verseng“ — a „versengés“ állandó tevékenység: — csupán paripáját „megmérkőzteti“ azaz erejét összeméreti más paripákéval. Kivált emiatt helytelen a mi egyébkép is erőltetett „lóverseny“-ünk amelynek megalkotója bizonyára értékesebb munkát végzett volna, ha a német „Wettrennen“-t szószerint átfordítja. Hanemhát persze — most hogy a „lóverseny“-hez hozzászoktunk — a „versentfutás“-ból nagyon hiányzanék a „ló“. Node nyelvünk nem szorul e fordításra: készen találjuk benne a „futtatás“-t. Még egyszerűbben „futás“-nak [vagy „lófutás“-nak] mondhatnók — európai magyarjaink nagy vigasságára, merthogy sejtelmük sincs róla hogy a fejükbe nürnbergi csurgatóval öntött német „Rennen“, francs „course“ és angol „race“ egyaránt szintén csak „futás“-t jelent. Beszélhetnénk végül „futtató versengés“-ről vagy „lovas-versengés“-ről is, mégpedig bizonyára leghelyesebben. Ez azonban persze *lóverseny-látogatóközönségünknek* túlon hosszú volna.

**) A nézők közül sörakozó nagyközönségnek szánt napilapokban tehát a futtatásokról szóló közleményeknek a látnivalók közt van helye.

***) Tüzetes ismertetésük következő lógóscikkemben.

edzéssel foglalkozó „dilettáns“-oknak [kedvelőknek] szóló közléseiket is, merthisz az ő „szenvedélyük“ [háboruk] is: „edző kedvtelés“!

Hát ez bizony nagyon nyomós ellenvetés. Alig felelhetek rá egyebet minthogy ezen a dolgon hírlapjaink bajosan segíthetnének másképp minthogy az „Üveg-edző kedvtelés“-nek külön rovatot nyitnának.

— Hiszen épenséggel rossznak nem mondhatnám ezt a kifejezést — veti majd ellen az „európai“-aknak egy másik csoportja — csak ne volna oly hosszú, hogy elfárad az ember amíg végigmorzsolja.

Nos és a ti „nemzetközi“-nek híresztelt német szókígyóítok: a „Konversationslexikon“ avagy a „Rekonässangsvisit“ vajjon mennyivel rövidebbek? Node ne fáradjunk oly messzire. Maradjunk a futtatásnál. Hát nem a ti európaiasságtok kalapálta össze a „Rennstallbesitzer“ mintájára a „versenyistállótulajdonos“-t, akit épérezékű magyar ember nyilván „futtató úr“-nak, még rövidebben „futtató“-nak nevezne?

— Hahaha! Nem rossz! [Nicht schlecht!] Ezentúl hát péld. a jótékonyságból is „edző multság“-ot fogunk üzni! Saperlott!*)

Hát csak rajta! Úzzön a ti csigánforgó eszetek a jótékonyságból „edző multság“-ot, merthogy a „Wohltätigkeit“-ből „Spurt“-ot úz a wieni koma is. Az „ázsiai“ magyar majd csak „kedvteléskep úzi“ „buzgón úzi“ vagy „kedvét leli“ vele . . .

Mostpedig összevonom vitorlámat és tövébe guggolva feszült figyelemmel lesem azt az időt amely már előre veti derűs árnyékát: amikor haladi szellemű ujságaink jóvoltától a mi Blackcity on the Danube-unk [Dunamenti Feketevárosunk] partján képfogáskedvelőink, szőnyeg-, zsebbeli- s levéljegy-gyűjtőink mozgószínházaink látogatóival együtt megannyian mint „sporcmén“-ek fognak feszíteni! . . .

A connaisseur, az amateur, a collectionneur s a dilettante.

Olyan embereket akik valamely szakismerettel járó hajlatuknak kedvteléskep hódolnak: hajlatuk jelleme szerint az ujdón nyelveken jobbra ugyanazokkal a kifejezésekkel szokás egymástól megkülönböztetni.

A legelőkelőbb szinten közülük a connaisseur (konéször — értő**) székel. E néven a francs olyan kedvelőt emleget aki valamely szakhoz alaposan ért, tehát: szakértőt. Péld.: connaisseur de sculptures, de machines, de tapis — aki szoborhoz, géphez, szőnyeghez ért. Nálunk e kifejezést — épúgy mint más oly nyelveken amelyek szintén idegenül használják — hol tágabban hol szűkebben többnyire csupán „connaisseur d'art“-ra (k. dár — művészet-értőre) szokás érteni. A magunk nyelvén józan értelmességgel röviden „értő“-nek mondhatnók, szakismerete megemlítésével pedig kép-, szobor-, zeneértőről beszélhetnénk, mintahogy zeneértőről szokunk is beszélni. A honi szerezcsen a magunk nyelvén „műértő“-nek hívja, merthogy a német „Kunstkenner“ néven ismeri, a „Kunst“-ot pedig nyelvünk elferdítői „mű“-re szokják átforgatni, holott „Kunst“ magyarul nem „mű“ hanem

*) Ezt a telivér párisias kifejezést is a német eszelte ki francs szónak a „sacristie“ (szákrisztí — sekrestye) szó „sapristi“-vá (száprisztí — teringetté-vé) rontott alakjából.

**) Connaître qc., se connaître à qc.: valamihez érteni.

hol „művészet“ hol „mesterség“, — „mű“ pedig németül nem „Kunst“ hanem „Werk“.)

A *connaissanceur*-nek közeli rokona a valamely téren fejlett ízléssel ékeskedő *amateur* (ámátör). Péld.: az *amateur de tableaux, de pêche, de gibier* — aki szereti a festőművészetet, a halászatot, a vadpecsenyét. Egyediségének jellemző ismerve — amint a latin „*amare*“ [szeretni] igével képzett neve is mutatja — hogy melegen vonzódik hajlata tárgyához. Így válik az *amateur*-ságnak szinte elmaradhatatlan jelenségévé — anélkül hogy kelléke volna — a vásárlókészség**) sőt olykor hajlatának tevékeny művelése. Olyan *amateur* aki hajlatán kívül tehetséget is érez magában, akarva is bajosan állna meg hogy tollat, lantot, ecsetet vagy vésőt ne ragadjon. Sőt aki közülük edződésén leli kedvét, verseng — persze vagyoni érdek nélkül.

Érzésének melegsége — ahogy látom — különböztető ismerve a *connaissanceur*rel szemben is akinek viszont tudása gyökerezik mélyebben, merthogy rendszeres tanulás gyümölcse, amíg ő jobbára tapasztalatával és avatatlanoktól is élvezhető ismertetések rendszertelen olvasgatásával és hallgatgatásával tett rá szert.

Mind a *connaissanceur*nek mind az *amateur*nek egyedisége magyarázza meg a vágyakozásaik közt tapasztalható eltérést is. „*Le connaissanceur se pique d'avoir du goût.*“ [Az értő nagy súlyt vet rá hogy ízlését elismerjék.] — „*L'amateur affecte volontiers l'enthousiasme.*“ [A kedvelő szeret lelkesedést mutatni.] — idézi valahonnan Larousse.

Nevével — épúgy mint a *connaissanceur*ével — nálunk kivált a művészet terén találkozunk, tehát leginkább mint „*amateur d'art*“ (ä. dár) szerepel.***) Honinyelvünkön a művelt magyar „műbarát“-nak hívja. Ez az előkelő kifejezés a német „*Kunstfreund*“ eseten utánzata amellyel tettese kettős merészkedést követett el nyelvünk szelleme ellen: nemcsak „mű“-vünk igazi jelentését csavarta el hanem a „barát“-ba odakeverte a „kedvtelés“ jelentését holott barátságot épelméjű magyar csak hívével köt; tárgyakkal tehát csak hibbanteszű barátkozik.****) Józanul gondolkozó magyar embernek semmi szüksége ilyes nyelvsvorvasztó

*) Hanemhát persze a „mű“ épúgy egytagú szó mint a „Kunst“. „Műfordításuk“ [művészi fordításuk] „európaiasság“-ának pedig ez egyik kiválóan nyomós kelléke. Emiatt erőszakolták bele hol a „művészet“ hol a „művészi“ jelentést. Épérezkű magyar embert azonban e tanításukkal — amellyel tehetetlenségüket leplezik — hiában igyekeznek félrevezetni.

**) Ha ily készség tanusításával közcélra áldoz jelentősen, kivált pedig — ez gyakran esik meg — ha az irodalom vagy művészet homlokonként művelőjét támogatja magátlanul: Augustus aranyos emberének [e.: kegyencének], Maecenas (Meecénász) római leventének emikére „*maecenas*“-nak [hazai kiejtéssel: „mecénás“-nak, legújabbkeletű európaiassággal: „*mümeccénás*“-nak], — honi nyelvünkön: „*műpártoló*“-nak, értelmes magyarsággal: „*művészet*“- vagy „*művészpártoló*“-nak mondjuk.

***) Az „*amateur d'art*“-t a francs a 17. százévben *curieux*-nek (küriő — érdeklődőnek) hívta. Nyilván ebben található meg a nálunk „*curiositás*“-sá latinosított „*curiosité*“ (küriózité) kifejezésnek művészi értékű ritkaságra értett jelentése.

Az *amateur* gyűjteményét a francs „*cabinet*“-nak (kábine — szobácskának) mondja [szemben a nagy gyűjteménnyel: a „*musée*“-val; cabinet tehát voltaképp: kis gyűjtemény]. Alighanem ilyképp jelent különhelyiséget a mi német „*extrakabinett*“-ünk.

****) Barátság csak kölcsönös vonzalomra, tehát viszonyra érhető. Ahol hát valamelyik részről színlelik: a viszony tökéletlen. A „mű“ azonban se nem érez se nem színlel, se barátságot se más érzelmet.

kifejezésre, merthogy az „amateur” fogalmát nyelvünkön a maga eszé-
vel könnyen kifejezheti a „kedvelő”-vel amely egyedül is sokkal különb
szó a „műbarát”-nál; tárgyának megjelölésével bővítve pedig — mint
művészet-, kép-, szobor-, szőnyeg-, könyv-, zenekedvelő sat. — épen-
séggel kifogástalan.

Az amateurnek külső színre közeli rokona, valósággal azonban
jelentősen különbözik tőle s nálánál jóval alantasabb szinten tanyáz a
collectionneur (kolekszionőr) aki kivált ritkaságok összeszerzésén
fáradozik s belőlük erejéhez mérten lehető teljes gyűjteményt igyekszik
egybehordani, a fősúlyt tehát a tárgyaknak nem — mint a kedvelő —
művészi értékére hanem ritkaságára veti. Collectionneur magyarul mind-
eddig „gyűjtő”. Péld.: kép-, levéljegy-, legyező-, zsebbeli-, bogár-
gyűjtő. Hogy honi szerecseneink milyen nyakatekert kifejezéssel fogják
helyéről kitűrni, nem tudom. Jól járunk, ha csak „tárgygyűjtő”-vé
„európaiasít”-ják.

Az olasz „dilettare” [latinul: se delectare — valamin kedvét lelteni]
szóval képzett dilettante olyan embert jelent aki tudományt vagy
művészetet tettel művel. A honi szerecsen latinossá magyarítva mint
„dilettans”-t koptatja, a magunk nyelvén meg „műkedvelő”-ről gagyog
merthogy a német „Kunstliebhaber”-nak ez a visszája. Egészséges
magyar elmével „művelő”-nek mondhatnók, mégpedig akár az olasz
„dilettante”-nál akár a német „Kunstliebhaber”-nál helyesebben, mert
tevékenységet is fejezünk ki vele.*) Amhogy beszédközben általan értve
alig esik róla szó — többnyire megmondjuk mit művel — ritkán van
rá szükségünk mert jelentését egyszerűbben megérthetjük ha „feste-
gető”-ről, „zenélő”-ről, „zongorázó”-ról, „hegedűs”-ről szólunk.

Am aki e megkülönböztetések végigolvasása után kedvelőismerőseit**)
imént megállapított osztályaimba akarva sorozni, köztük széttekintene,
akárhányukkal zavarba esnék, hová tegye őket. Merthát amily könnyű
ilyes megkülönböztetések megállapítása papirosra, oly bajos gyakran
alkalmazásuk eleven esetekre [e.: „a gyakorlati életben”]. Ennek főoka hogy
a sorravett személyekben hajlatuk különféle keveredése [e.: átmenete]
tapasztalható. Az osztályozás tehát akárhányszor csak egyediségük gon-
dos megvizsgálása [e.: tanulmányozása] után történhet. Aztánmeg maguk
az osztályok közt is annyi a rokon vonás hogy fogalmuk megalkotá-
sának hónapban, Francsöföldön is mindennapi dolog hogy a közönség
sekélyesen művelt része a megjelölésükre szánt kifejezéseket össze-
teveszti. Még gyakrabban tapasztalható ez nálunk ahol — merthogy
idegenek — általan oly tökéletlenül értik őket hogy — amint előbbi
lógóscikkemben láttuk — a „sport”-ot is közéjük hordják.

*) Aki nem műveli a festészetet, zenét, sat.-t hanem mások munkáján gyönyör-
ködik, nem „művelő” [dilettante] hanem „kedvelő” [amateur]. Kedvelő az is aki mint
amateur lanyhán műveli.

**) A „kedvelő” kifejezést, merthogy hiában keresnék jellemzőbbet, helyütt tágan
értve [e.: általánosságban] e cikkemben szereplő valamennyi személyre alkalmazom.
Amhogy valamennyiük számára gyűjtő kifejezést nem alkottam, nem nagy baj. Ha az
volna, némi fejtöréssel bizonyára segíthetnék rajta. E veszélyeséget azonban amiatt érzem
fölsőnek merthogy az életben mindannyiukról együtt alig esik szó. Nyilván ez az oka
hogy más nyelven sincs oly kifejezés amely valamennyiüket összefoglalja.

20. cikk. A vendégszavak használatának egynémely megbecsülhetetlen jó oldala.

Vajjon melyik művelt „európai“ nem venné halálos sértésnek, ha valaki olyasmit merne róla gondolni hogy nem tudja mi a „metafizika“?

Ámha mivoltát néhányukkal megmagyaráztatnók: egyikük az angyalok mennyei karáról álmodozva a „túlvilág“-ról [magyarán: „másvilágról“] szőtt regéket darálna fülünkbe; másikuknak a képzeletét kísértetek népesítenék meg és vacogó foggal a „negyedik terjedelem“-ről magába-szítt tudományát ismertetné; harmadikuk a boszorkányok konyhájára gondolna s közben hátát sárkányok tüszkölése s kuvikok huhogása borzongatná . . .

Arisztotelész, a nagy hellén bölcs munkáinak van egy része amelyben érzéki tapasztalatait meghaladó sejtelseiről szól. Ismertetésük munkáiban a természet rendjével [e.: természettannal] foglalkozó részük után következik. A hellén emiatt e részt metafiziká-nak [a „természet rendje“ utáni-nak] mondta. Ezt a kifejezést valami nagyfejű német akinek nyilván több volt a vágott dohánya mint a hellén nyelvtudománya: „übernatürlich“-re [„természettőlötti“-re] fordította s ennélfogva erre is értette. Így keveredtek a német műveltség területén a „metafizika“ fogalmába a másvilági s a boszorkányos elemek meg a fémkotyvasztás [alkémia].

A kifejezés meglévn, a német nyelvtudomány az ő féltve-őrzött tekintélyét olyan magyarázattal igyekezett megóvni hogy: a metafizika célja a valóság, végső okainak a kutatása lévén, a természettudományon mintegy túlesik. Hát ez bizonyára nagyon ügyes kiaknázása annak a véletlennek hogy a német „über“ szócska nemcsak „fölött“-et hanem „túl“-t is jelent. Híhatja azonban mostmár e tudományt a német „Wissenschaft des Uebersinnlichen“-nek, mi pedig dicső példájára „érzéketlenül bölcslet“-nek: a másvilágiasság, kísértetiesség és boszorkányság zamatját belőle — so weit die deutsche Zunge reicht — ki nem írthatja, aminthogy olyan tudós aki metafizikával foglalkozik, hiában tiltakoznék művelt „európai“-nak hogy sem ördöggel nem cimborál se szellemet nem idéz se fémet nem kotyvaszt.

Voltaire a metafizikát „le roman de l'esprit“-nek [a szellem romándjának] mondta, művelőjéről pedig úgy nyilatkozott hogy: „C'est un

homme qui croit avoir bien instruit ses lecteurs, quand il leur a donné la migraine“. [Olyan ember akinek szent meggyőződése hogy olvasóit derekas tanításban részesítette, ha fejüket megfájdította.]

Fontenelle — aki e tudományt csupán kedvtelésekép űzte — művelésére egy úriasszonnyal szövetkezett.

Tapasztalatairól számot vetve őszintén megvallja, hogy művelődésük első évében maguk is megértették egymást más is őket; a másodikban már csak maguk értették meg egymást; a harmadikban azonban egymást sem értették meg.

Ezen a kerékvágáson halad a mi „természetentúli“ vendégszótudományunk is amelynek mostanság a második korszakát éljük: egymást még valahogyan megértjük [sőt tőle tanult részét mamég megérti Nagy Mesterünk, a német is]; a napnyugati ember azonban a mi büszkén harsogott hellén, latin, francs és angol szódíszünk tetemes részét — merthogy érzéki tapasztalatát meghaladják — niponinak nézi. Ám maholnap egymást se fogjuk érteni. Ekkormajd — merthogy a magunk „koldusnyelv“-én épenséggel nem fogunk tudni beszélni — jelekkel fogjuk egymással gondolatainkat közölni. Ez lesz aztán az „európaiasság“ fényes diadala! Milyen szent áhitattal pislantanak majd föl hozzánk földünk többi nemzetei! . . .

Azok közt a nagy hazugságok közt amelyekkel a balkánmelléki európai az ő édes-kedves vendégszavai védelmére kel, a legnagyobbak közé tartozik hogy olyan „árnyéklat“-okat fejez ki velük aminőket honi szóval semmikép se lehet megértetni. Olyik nyájas olvasómat talán már eddigi példámmal meggyőztem az ellenkezőről. Nincs azonban rá szükségem, hogy rájuk hivatkozzam. Ujak is garmadával hevernek előttem.

Nem tudom, ki volt az az európai atyánkfia aki valami tallyán vagy tallyánvidéki osztrák ajkáról az „arioso“ vagy „arios“ szót elleste. Csak azt tudom hogy a „művelt“ magyar gazda ma csak kétféle lovat ismer: „ariosus“-t meg „nem ariosus“-t. Hogy mit ért vele, a maga képzelete s úri ízlése határozza meg. Az egyik „ideges“-re, a másik „ficáncoló“-ra, a harmadik „csökönyös“-re, a negyedik „tetszős“-re, az ötödik meg a többi maga se tudja mire érti. Ez az „ariosus“: szakkifejezés, úgy tessék megnézni! Célja tehát, hogy a veleértett szakbavágó fogalmat velős határozottsággal fejezze ki. Ám gazdánk nyilván avégből használják hogy egymás gondolatait meg ne értsék. Ily célra persze magyar szó nem volna alkalmas. Ezért kell nekik olyan „nemzetközi“ kifejezés amilyet a maguk „nemzetközi“ használatára az olasz „arioso“ szó meglatinosításával cselekedtek meg. Mert hát a r i o s u s szó a latin nyelvben nem volt se Cicero előtt sem az ő idején se Cicero óta. Csak „aries“ van a mi „kos“-t jelent. Nyilván emiatt érti az „ariosus“-t „csökönyös“-re aki így érti. Az olasz a tüzes lovat mondja „arioso“-nak. A maga nyelvén mondja „ardent“-nak a francs is; az angol épígy hívja; sőt a maga nyelvén mondja „feurig“-nak a német is.

Ám az „európai“ magyar a mi „tüzes“ szavunkra az ajkát biggyeszti. Hol marad akkor tudományos tekintélye a szomszédjával meg a bére-sével szemben? És hol az „árnyéklat“? — amelyet a „tüzes“-ről

továbbhajtva „vérmes“-re, „mutatós“-ra, „ideges“-re, „csökönyös“-re, sat.-re magyarázhat . . .

Ha ily világos idegen szó ennyi „árnyéklat“-ot megtűr, mennyivel alkalmasabb efféle „árnyékolás“-ra olyan kifejezés amelynek már ősi jelentése zavaros merthogy több fogalom összekotyvasztásával keletkezett, ami kivált hasonlóan csengő szavak egybekavarásával esik meg.

A „kabbala“ kifejezésnek a zsidóságtól voltaképen szóbeli hagyományaira értett jelentésébe *) e hagyományok elfajzásával időmultán egész halom tövigkutató [metafizikai], csillagértő [asztrológiai] s egyéb ilyféle sejtelmes elem keveredett. Így ragadt bele ma elterjedt „babona“ jelentése.

II. Károly angol király idején — amint a történetből tudjuk — titkos tanácsosai közül Clifford, Arlington, Buckingham, Ashley és Lauderdale a római egyház uralmát fondorkodással igyekeztek hazájukban megalapítani. Az angol — ha igaz — nevük kezdőbetűinek összefoglalásával alkotta meg az ő „cabal“ [kebel] szavát amelyet „fondorkodás“-ra értve használ.

Az imént említett ujhéber „kabbalá“-nak s a nálunk nyilván Schiller „Kabale und Liebe“ [Ármány és Szerelem] című színműve révén elterjedt angol „cabal“ jelentésének egybeolvadásával kavarodott össze szókincsünkben a mi k a b a l a szavunk amelyet hol héber hol angol ósének jelentésével hol mindakettőnek összekeverésével majd babonás szokásra majd titkos áskálódásra vagy összeesküvésre értünk. Így aztán sikerült elérnünk, hogy használatukban akárhányszor magunk se tudjuk mire értsük, holott honinyelvünkön bármelyik jelentését világosan kifejezhetnők.

A hellén „műejn“ szó jelentése magyarul: szemét behunyni. A „műstész“ szóé voltaképen: olyasvalaki akit kötös szemmel bocsátottak titkos társaságba; majd: avatott. Igyn jelent a „műstérion“ — latinosan: „mysterium“ — szó titkos társulatot, majd: titkos tanítást, rejtelmet, amelynek korunk uralkodó vallásaiban is nagy a szerepe [péld. az Úr vacsoráján].

Ehhez a mysterium szóhoz épen semmi köze nincs azoknak a középkori színi előadásoknak amelyek a Szentírásból merített jeleneteket elevenítettek meg — mintahogy Oberammergau-ban mainapság is szokás. Ezek az előadások voltaképen „ministerium“-ok, merthogy a szereplők „szolgálat“-ot [vallásos cselekedetet] művelnek.

Ha ennek ellenére „mysterium“-nak hívjuk őket, az egész művelt világ példáját követjük. Ámhowy okosabbak akarjunk lenni az egész világnál: ilyen „döröség“-gel vajjon ki merne előhozakodni?

Sőt alighanem falra borsót hányna az olyan épeszű ember is aki egész sereg vendégszavunknak olyas jelentésekkel meghonosodott használata ellen kelne síkra, amelyeket valamelyes gondolatfűzéssel a német tűzdelt beléjük anélkülhowy fényes példáját a maga hazájának és szellemi gyarmatainak határán túl bárhol e világon követték volna.

Ilyesfajta „érdekes“ szó például a cylinder, amelynek eredetijét, a „küлиндrosz“-t Hellász népe semmi egyébire nem értette mint „henger“-re. Mindaz az „árnyéklat“-a amivel ma az európai szerencsen érti: „made in Germany“. A német ojtotta belé a gépgyártó szakban elterjedt jelentéseit amelyekkel ha akarjuk hengerre, ha akarjuk forgó-

*) Habbal = kapni, kivált: tanítást. Habbala = hagyomány.

tengelyre, ha akarjuk csőre értjük. Ezek az „árnyéklat“-ok pedig igazán megbecsülhetetlenek; vajjon nélkülük — ha magyar nevüket használná — hogyan téveszthetné össze a magyar gépgyáros a hengert akár a csővel akár a forgótengellyel? „Cylinder“ persze a „nemzetközi“ neve nálunk, a német földgömb legkeletebbi gyarmatán, a kürtőskalapnak*) még a lámpakürtőnek**) is.

Az ilyesféle „árnyéklat“-oknak bizonyára legnépesebb találkozhelyei közé sorozható a latin *differentia* szó amelyben keresztül-kasul kergetődzik a „nézeteltérés“ a „különbözet“-tel, a „nehézség“ a „távolság“-gal, a „civódás“ a „hiány“-nyal, a követelés „hátrálék“-a a tartozásával. Vajjon e jelentésekből különféle csoportosításukkal hány börzei szójáték csavarható ki s hány félreértés, amikor nem szellemes ötletekről van szó?

Ilyesfajta dús tartalommal egyébkép akárhány vendégszavunk jelentősebb német segítség nélkül is ékeskedik. Így péld. a latin „*pensio*“ [fizetés] szótól eredő francs *pension* (pañszión) amelyet hazájában elsőrenden tisztviselő fizetésére, továbbá „teljes ellátás“-ra, aztán ilyet nyújtó vállalatra — magyarul „vendégotthon“-nak mondanám — és leánynevelőre szokás érteni, tehát első jelentésén kívül épúgy mint Németföldön meg nálunk. Eredeti jelentéseinek tehát csupán a francs „*pension de retraite*“ (pañszión dörtreet) kifejezésnek a némettől szintén belesajtoltt „pihenőpénz“ [e.: „nyugdíj“]***) jelentését szereztük a tetejébe.

Idegen szavak használatának gyakran tapasztalható hasznos következménye az is hogy a velük kifejezett fogalmat — jobbára észrevetlenül — hol elhalványítják, hol természetes kapcsolatától elszakítják hol eltorzítják. Jelentős hátramozdítói tehát mind az értelmesség fejlesztésének mind a műveltség terjedésének.

Sokmindenfajta balkáni szellemű szerecsennel találkoztam már életemben; olyannal azonban eggyel sem aki honinyelvünkön a gidát *chevreau*-nak (sövrő-nak) avagy a zergét *chamois*-nak (sámoá-nak) hívta — époly kevésbé mint olyannal aki gida bőrről beszélve „gidabőr“-t, zerge színéről szólva „zergeszín“-t mondott. Épenséggel nem csodálkozom hát hogy amikor az európai „chevreau-bőr“-ről és „chamois-szín“-ről gagyog, bármire inkább gondol mint akár gidára akár zergére. Így halványodik el ismerete ez idegen kifejezések hasz-

*) Francsul: „*chapeau de soie*“ (sápódszoá — selyemkalap) vagy „*chapeau haut de forme*“ (sápó hódfő — magastetejű kalap); mókásan: „*tuyau de poêle*“ (tűjódpoál, alantas párisi kiejtéssel: tűjódpuál — kürtő). Angolul: „*silk hat*“ (szilk het — selyemkalap) vagy „*tall hat*“ (taol het — magas kalap). Mi a magunk eszével „fényes kalap“-nak hívhatnók. Magyarul: „köcsöggalap“ is. Erre a kifejezésre persze az európai szerecsen azt mondja hogy: „fuj donk“! Pedigbizony akárhányuk bánik vele úgy mintha köcsög volna, amikor — kivált amíg új a bélése — fenekét mutogatja a menyetzetnek. Ha angol ember szemelátára cselekedné, ezt menten kiléne a hideg és vacogó foggal intézne hozzá olyas kérdést hogy vajjon egyöntetűség kedvéért mért nem ölti magára mellényét is visszajáról?

**) Francsul: *verre à lampe* (veer á laõp — lámpaüveg). Angolul: *glass-lamp-chimney* (glász-lemp csimni — üveg-lámpakürtő).

***) Nyugdíj: pihenőpénz. — Nyugdíjba lépni [!]: nyugalomra térni. — Nyugdíjazni: nyugalmazni. — Nyugdíjazott: nyugalmazott. — Nyugdíjintézet: pihenőpénztár. — [Akiene a „pihenőpénz“ nem tetszik: „pihenőjáradék“-nak vagy „továbbjáróság“-nak mondhatja.]

nálatával. Ha „gidabőr“-ről és „zergeszínű“-ről beszélne, bizonyára nem esnék meg rajta.

Ilyes esetben jobbára csupán a fogalom elhalványodását észlelhetjük. Hiszen azok közül akik a „chevreau-bőr“-t és a „chamois-szín“-t megértetlenül emlegetik, mind a „chevreau“ mind a „chamois“ jelentését akárhányan nagyon jól értik — amikor francsul beszélnek vagy olvasnak. Vajjon hány olyan ember tudja azonban amikor az angol sealskin (szílszkin) avagy a francs absinthe (ábszeőnt)* szóval dobálódzik hogy „borjufóka bőré“-ről [e.: merthogy e fókafajt németül „Biberrobbe“-nak hívják: „hódbőr“-ről] és „üröm“-ről beszél? Hapedig e szavakat nem érti, légben lógnak jelentésükkal kifejezett fogalmai is, mert amott nem tudja milyen állatnak a bundájáról, emitt nem tudja milyen növénynek a termékéről van szó. Ha magyarul beszélne, gondolkoznia se kellene róla.

Hiában keres tudományos ismeretei közt helyet reszketeg örömeinek, a levrette-nek (lövreet-nek) az állatvilág buzgó pártfogója, a töpörödött aggszűz is, merthogy süldőkorában „olasz agár“ néven verték belé a képét s emlékét e néven őrzi képzelete. Sőt ha valaki fogalmait eggyé igyekeznék kapcsolni, alighanem hitetlen fejrázással felelne, merthogy bajosan érthetné meg, miért hívja a magyar ember ezt az olasz agárfajt francs néven?

Ilyes magaféle valamicsodának érti nálunk a legtöbb ember a stilét-et is, sőt szent meggyőződése hogy más szóval ki se fejezhető. Pedighát ha a „stilétes bot“-ot a magunk nyelvén „törös bot“-nak hívni, mindenki világosan megértené hogy ez a rejtelmes jószág semmi egyéb mint: tör. „Stiletto“ se jelent tállyánul semmi egyebet.

A földrajzban bizonyára minden művelt ember tanult egyet-mást Meissen-ről. Nyilván azt is hogy jeles almatermő vidék. Sőt gyakran eszik onnanvalófajta almát azonban anélkül hogy tudná; pedig ha kérdik tőle, megmondja; ámde megértetlenül mondja meg mert csehül mondja. Ha magyarul beszélne, bizonyára tudná az eredetét, merthogy nem masáncki-t hanem „meisseni“-t emlegetne — mintahogy nem „masáncki“-nak hanem „meisseni“-nak hívja az odavaló porcolánt is.

Bajos volna ráakadni akár magyar akár német térképen arra is hogy vajjon merre van az a Duránc ahonnan a mi magjáhoztapadó pompás barackunk előkerült. Ennek a keresgélésével járó hasztalan fáradságától megkíméli nyájas olvasómat II. szótáram.

Amikor a német kereskedő régikeletű dologról beszél, legkedvesebb szavajárása: „seit Olim's Zeiten“ [Olim kora óta]. Ebben az úrban Hermész teuton fiai nyilván valami ősi skandináv istenséget sejtene. Talán Odin atyjafiát. Pedighát „olim“ nem germán istenség, hanem latin határozó, jelentése: „hajdanában“ és nyilván Francsország-ból került át a némethez.**)

*) Az „absinthe“ szónak találó magyarázatát tárja elénk a vele egyet jelentő hellén „apszintion“ ősi jelentése [a = nem, pszintosz = kielégítés; tehát: telhetetlen], amely annyira ráillik fogyasztói mértéktelenségére mintha rászabták volna.

**) „Olim“-nak a francs a párisi főbíróság — 1791-ig: „parlement“ — jegyzőkönyveinek a gyűjteményét érti, merthogy egyik jegyzőjé, chartres-i Nicolas-e az „olim“ szóval kezdődött. E réven mondja a francs avult dologra hogy: „mettre quelque chose au rang des olim“ [valamit e gyűjteményhez sorozni].

Ám a vendégyszavak nemcsak jelentésükkel hanem alakjukkal is gyakran okoznak galibát, mintahogy annak az osztrák tervesnek [mérnöknek] az esete mutatja akinek a szeme egyik hazájabeli hírlapban némi csodálkozással akadt meg azon az apró hirdetésen hogy: „Es werden Aushilfsingenieure für Montage gesucht.“ Szöveget vert ugyan a fejébe, hogy mi a szösznek keres a hirdető épen hétfői napokra segítőket? vajjon a munka torlódik-e annyira össze a vasárnapi munkaszünetről vagy állandó alkalmazottjai munkabírása csökken meg annyira, hogy másnap idegen segítségre van szüksége? — Úgy vélte azonban hogy elvégre jobb egy-egy veréb hétfőnkint mint sohasem és ajánlkozott. Ám néhány szó váltása után megértette hogy a hirdető vállalat nem — amint ő gondolta — hétfőkre hanem gépgyártáshoz [für Mohntahsch mit gelindem „sch“] keresett segítőket.

Ismerem a „Pester Lloyd“-nak egy buzgó kuruc olvasóját aki a „nyomozás“-t jelentő francsos Recherchen (Röserssen) szót e hírlap rendőri tudósításaiból ismerve meg, törölmetszett németnek nézte s „Rehhierhin“-nek olvasta, kapcsolatából helyesen kiértett jelentését nyilván olyan képes magyarázattal fejte meg hogy a rendőrség gereblyécskéket húzgál végig olyan gyanus réteken amelyek fűvében tettest szimatol.

Kiváltképp sok hibát ejt a nagyközönség hellén és latin szavak egyik-másik hasonlóan csengő alkotórészének gyakori összetévesztésével. Jelentését persze egyiknek sem érti; hogyan ismerhetné hát köztük a különbözőségeit? ☆)

Igyen kapcsolódik össze a hellén nyelv rejtelsei közt járatlan európainak a nyelvtudományában a hellén „polisz“ [város] a szintén hellén „polüsz“ [sok] szóval**), merthát arról persze sejtélme sincs hogy péld. a poliklinika [orvostanya] voltaképen „városi gyógyító“-házat,***) a polygamia [többszörös házasság] voltaképen „sokházasság“-ot jelent. Igyen zavarodik meg az ő mélységes tudománya, amikor azon tanakodik vajjon a szintén hellén „hipposz“ [ló] s a „hüpo“ [alatt] kapcsolatai közül melyiket kell „i“-vel, melyiket „y“-nal, — melyiket egy, melyiket két „p“-vel írni: a hippopotamosz-t [vízilovat] avagy a hüpokrita-t [tettetőt]?

Igy keveredik rokonságba az avatatlan elmében — anélkülhogy

☆) Eről jotja nekem az eszibe ed onegdót: O jagi szigarlaton o gyelültül khérdezet o thonár, hojd monjon meg mi az ürükhoszonbérlet? O gyelült hoszon holgot. Hát monjon meg oreságad — fajtat o khérdezet o thonár — mi az odvarthelek megvon? O gyelült ör megintele sak semit se nem felel. Adasóg a thonár órnak o bizaságtul az elnük, adjan neki ed khejelemkhérdést. O thonár gandalkazza ed khicsit s ozothán megintele khérdez taváb a gyelült oreságt: Monjon hát meg o gyelült oreság, mi o khölömség megvon az ürükhoszonbérlet és az odvorthelek khüüzit? [S. S.]

**) A „polisz“ ugyan a „polüsz“-tól származik [tehát vk. „sokaság“-ot jelent], az összecerelés azonban nyilván nem emiatt történik.

**) Klinein: lefeküdni. Kliné: ágy. Kliniké [tehné]: gyógyító művészet. — Kliniká [ma]: 1. az orvosi tudomány oktató művelése betegek ágyánál, 2. olyan intézet ahol az orvosjelölteket gyógyításra tanítják. Ilyesfajta intézet a poliklinika [németül másképp: ambulatorische Klinik] is: olyan fiatal orvosoknak tanítói folytonos ügyeletével ingyen működő telepe akik betegeiket otthon látogatják meg. A mi vendégszótudományunk azonban rendelő intézetre érti azaz olyan orvostannára ahova a betegek [németül: ambulatorisch behandelte kranke] maguk járnak el.

helytelenül használnának — a hellén „autosz“ [magától] s a latin „mobilis“ [mozgó] szavakkal alkotott francs *automobile* meg a latin „actus fidei“ [a hűség cselekedete] kifejezéstől származó portugál *auto-da-fé* [hitnyomozó szék],*) — a hellén „para“ [mellett] és „grafejn“ [írni] szavakból egygyévalt „paragrafosz“ [szakasz] nálunk divó latinos alakja: a *paragrafus* meg az olasz „para“ [háritsd el!] és „vento“ [szél] szavak kapcsolatának, a „paravento“ [szélfogó] nálunk használt francsos alakja: a *paravent* (pàravañ), — a latin „aequus“ [egyenlő] s „valere“ [érni] szavaktól származó *aequivalens* [egyetérő] a szintén latin „equus“ [ló] szóval képzett *equitatio*-val [lovagló-val] s a francs „équiper“ [szerelni] szó ivadékaival: az „európai“-as francsossággal „fogat“-ra értett *équipage*-zal.

Akinek olyasmivel akad dolga amihez nem ért, ha röstelli a tanulással-járó vesződséget, úgy segít magán ahogy tud. Avatatlan ember jobbára hasonló vagy hasonlónak vélt eseteken igyekszik eligazodni. Amhogy nem ért a dologhoz, gyakran esik meg hogy véletlen hasonlóságból vasal szabályt. Ennek a kaptatudományának szemenszedett példáival nyájas olvasóm lépten-nyomon találkozik munkámban. Csak azért említék hát itt is egyet hogy ehelyütt se hiányozzék. A hellénes *homeopátia* szóval**) értett gyógyítómód ellenkezője — amint tudjuk — az „allopátia“. Ezt azonban nálunk a legtöbb avatatlan ember a „homeopátia“ kaptájára húzva *alleopátia* néven emlegeti.***)

A kaptázással ellenkező jelenséget tapasztalunk amikor ugyanegy szót különféle kapcsolatában más-más alakkal használunk, merthogy más-más képtől különféle módon elferdítve került hozzánk. Így péld. a voltaképp inat jelentő, mainapság azonban idegre értett hellén „neüron“ az ideggyöngülésre értett hellénes *neuraszténia*-ban „neur“, az ingerlékenységet jelentő latinos *nervositas*-ban „nerv“, az idegfájdalomra értett francsos *nevralgia*-ban pedig „nevr“ alakkal szerepel.

Kiváltképp sűrűn vett az „európai“ — merthogy gyakran akad velük dolga — a hellén „anti“ [ellen] s a latin „ante“ [előtt] szavakkal képzett kifejezések használataközben, amikor péld. a hellén *antithézisz* [ellenkezés — e.: ellentét] első „i“ betűje gyakran cserél helyet a latin *antedatálni* [előrekeltezni] „e“-jével.****) Ennek a két igekötőnek a

*) Magyarázata mt. I. szótáramban.

**) Ma igazi hézagöltő, merthogy „magyar“-nak csúfolt honi kifejezését, a „haszn-szenv“-et épeszű magyar ember alig értheti egyébre mint hasrágásra.

***) A „homeopátia“ szó a hellén „homojosz“ [hasonló] s „pátosz“ [betegség] szavaknak e gyógyítómód megeremtőjétől, Hahnemanntól alkotott kapcsolata. Hahnemann és követői szerint — amint tudjuk — a beteg test gyógyítására olyan szerek a legalkalmasabbak amelyek egészséges testben „hasonló“ betegséget okoznának. „Similia similibus curantur.“ [Hasonló hasonlóval gyógyítható, — péld. hideglelés kínakéreggel.] Máselvíű orvosok ellenben azt vallják hogy: „Contraria contrariis curantur.“ [Ellenkezőnek ellenkező az orvossága, — péld. gyulladásé hideg borogatás.] — A gyógyítómódjukra értett „allopátia“ szó a hellén „allosz“ [más] és „páthosz“ szavak kapcsolata. — En a „hasonszenvi gyógymód“-ot „alkalmazkodó gyógyítás“-nak mondanám. A másikfelét pedig — bár nincs műhatatlan szükségünk kifejezésére — „szembeszálló gyógyítás“-nak. Aki jobbat tud, mondjon jobbat! Merthát bizonyos hogy lehet jobbat mondani.

****) Eitzen-érk — i. m. 34. oldalán olvasható — az a szűkszavú megjegyzése hogy e szó kétféleképp érthető [németes magyarsággal: „kétértelmű“ — pedig lehetne „kettős-jelentésű“ is], ráterelte figyelmemet e szó jelentésére is amelynek megismerése után

helyes használatát egyébkép világszerte elterjedt helytelen példák is zavarják, mint péld. a latin „ante” [előre] s „capere” [venni] szavakból egybekapcsolt latin „antecipatio” [előlegezés] helyett használt anti-cipatio vagy a latin „ante” és „camera”*) [szobácska] szavakkal alkotott francs antichambre (a^ontisa^oñbr — előszoba). Sőt a francs a korábbirolkeltezt is „antidater”-nak mondja.

Vendégszótudománnyal bajos eligazodni olyan rejtelmeken is mint péld. hogy mikép értődik a kilogram [ezersúly] utolsó tagja súlyra, a monogram-é [betűjel-é] pedig betűre? — merthogy a hellén nyelv ismerete nélkül bizony alig érezhető ki belőlük hogy a „kilo” [kilioj = ezer] folytatásának az őse „grammé” ábrázattal a francs „gramme”-nál felényivel nehezebb súlymértéket, a „mono” [monon = egyedül] folytatásáé pedig „gramma” alakkal „írás”-t jelentett.

„Last not least” (Lászt nőt líszt — Végül hagyva de nem alja) — mondanám ha angol volnék, amikor vendégszavaink becses oldalairól szólva uralmuknak arról a hatásáról emlékezem meg, hogy mainapság egy-egy fölkapott idegen szó mikép dönt enyészetbe egész halom jó magyar kifejezést — mintahogy a robogóról a száraz talajon tengő avarra hullott szikra se csak azt a fűszálat hamvasztja el amelyre pattant, hanem terjedelmes foltot pörzsöl maga körül.

meggyőződtem hogy épenséggel nem alkalmas közhasználatra. Eitzen ugyan hivatkozik egy másik munkájára amelyben e kettős jelentését kideríti, e munkáját azonban nem ismerem. Am szükségem nem volt rá, mert e rejtelmet kihámoztam magam is épűgy mintahogy bárki más megtehetette volna, ha figyelmét ráterelik.

Lássunk eleven példát.

András gazda úgy érzi, jó volna ha volna valami bizonyossága hogy óljában rőfögő hízői csak szálláson vannak nála, merthogy már vagy két hete hogy eladta volna őket. Beállt hát egy zimankós reggelen a komájához, Ferenc gazdához akivel nagyon értik egymást és hamarosan összeütnek valami írást amelyet két álló héttel hátrakelteznek. András gazda a szerződést szépen összehajtogatja, oszt. hazaérve berakja a ládafiába. Kiszáratva, egy-két hét elteltével András gazdát ügyes-bajos dologban törvényre idézik. Bizonyosságai közt ott kerepel a komájával összeeszelt írása is. Ellenfele azonban nesztét vette a dolognak és váltig erősködik, hogy aszongya, András gazdák . . . nos mit műveltek avval az írással? vajjon *hátrakeltezték-e*? Hisz *előbbi* keltet raktak bele: ami pedig *előbb* van, hogy lehetne *hátrább*?

A „hátrakelkezés”-t tehát — úgy látszik — máskép értjük a keltezés idején és máskép utána. Ennek a bolond esetnek a magyarázata pedig — ahogy látom — abban rejlik hogy a keltezés idején az „előre” szót határozottan a jövőre, a „hátra” szót a multba értjük. Amikor azonban akár az „előre”- akár a „hátrakelkezés”-t később hozzuk szóba, a multba esik minden, elenyészik tehát az a különbözőség is amelyet a keltezőskor ennek idejéhez viszonyítva fejeztünk ki. Amit tehát, akkor *előre* s *hátra* értettünk, ma *előbbre* s *hátrábbra* értjük. Am ez gondolkozásunk megzavarodásának csak egyik oka, merthogy zavarunk teljessé csak akkor válik amikor elménk az „előbbre” s „hátrábbra” fogalom helyére a *korábbra* s *későbbre* jelentését csempészi, holott a keltezés idején épen megfordítva: a korábbirolkelteztét értettük „hátra-”, a későbbrekelteztét „előrekeltezés”-nek.

Ez a furcsa zagyvaság persze nem fordulna elő ha a valótlan keltezés emlegetésekor merően a keltezés idejébe helyezkednénk. Ennek a megszokása azonban annyira bajos volna, hogy nyilván sohasem gyökereznék meg a nagyközönségben. Emiatt alkalmatlan tehát a használatra mind az „ante-” mind a „poszt-datálás” valamint magyar fordításuk is. Szerencsénkre azonban nagyon könnyen meglehetünk nélkülik ha „korábbirol-” és „későbbrekeltezés”-ről beszélünk. Így nem eshet tévedés.

*) A hellén *kamara* ivadéka, amely boltozott vagy fődött helyiséget péld. szobát, kocsit, csólnakot jelentett.

Ilyes példát is garmadával gyűjthetne össze munkámból aki nem röstelné a fáradságot. Am helyütt csak eggyel hozakodom elő, hogy itt se hiányozzék.

Azt hiszem, elég szerencsésen választottam amikor a német schneidig kifejezésről készülök egyet-mást elmondani.

A „schneidig” — mintahogy Wustmann [„Allerlei Sprachdummheiten“, Leipzig, 1896. című munkájában] mondja — olyan virágzó divatos szó amely a nyersség és rüpkőség vegyülékének magaféle megnyilvánulását: a feszítő hengegést fejezi ki. Számot tarthat péld. e jelzőre aki bérkocsijából kiszállva, ajtaját olyan úrias lendülettel csapja be maga után hogy ablakának üvege csörömpölve hull a kövezetre.

A „schneidig” tehát — amint e népies modorú tudományos meghatározása tanúsítja — voltaképen „szilaj”-t jelent. Ki lehet hát jelentését magyarul is fejezni. Amióta azonban „európai” vigéceink a „schneidig”-ot nyakunkra hozták, a magunk „szilaj” szavának egészen befellegzett. Am nemcsak neki, hanem egész sor törülmetszett magyar kifejezésnek amelyek különféle árnyéklatait fejezik ki. Mamár nincs se mokány se kuruc ember, nincs fenelegény, se kemény fickó, se katonás viselkedés, se határozott modor; nincs helyrelegény se, mintahogy nincs se helyrelány se helyreasszony, se tűzről pattant, se kardos menyecske...

Ha valakinek a haja kihullott és vendéghajat rak helyére, csak haszontalan dolgot művel. Amikor azonban valakinek dús a haja s kócot rak a tetejére, hogy a levegőtől elrekeszve elsenyvebbe, olyan balgaságot művel amely a 20. százév sokat emlegetett világosult szellemével semmikép nem egyeztethető...

Entréek találkozója. Töredék egy beduin hírgyűjtő jelentéséből. *)

Amikor a Ferenciek komor harangja kilencet bűgött, már egész sereg kíváncsi ember lepte el az épület zsömle-utcai entrée-ja [kapuja] tájékát, hogy az ünneplő közönség entrée-ján [bevonulásán] gyönyörködjék. A vöröscsíkó sátor alatt besiető vendégek képzeletét az Ezer-egyék tündérkertjébe varázsolta az a káprázat amelyet a délszaki növényekkel dúsán díszített entrée-ban [gyülekezőben — e.: előcsarnokban] hullámozó bájos hölgyközönség entrée-inak [estiköponyegeinek] változatos színvegyüléke tárt szemük elé...

A vakító fényben úszó ünnepi teremben a műsor entrée-jakép [megnyítójakép] Pattantyús dr.-nak, úri társaságunk dédelgetett zene-művelőjének kisbögön végzett remek előadása hangzott el. A rája kelt tapsvihar zúgása egybeolvadt a dobogót nyomban utána elfoglaló bájos Miss Catching-Yawner-nak, Connecticut szőkefürtű csalogányának, az est csillagának szóló tapsvésszel, aki entrée-ja [első föllépte] tárgyául szerencsés kézzel választotta Kickupstarsnak, az ünnepelt idaho-i zeneszerzőnek „The Moneymaker” című románcos nemzeti énekesjátékából Joe entrée-ját [mutatkozódalát]...

*) Eitzen [i. m. 34. oldaláról kihalászott] gondolata nyomán. A szövedék közt zárójelbe foglalt szavak az én magyarázataim [nem a hírgyűjtőéi].

Az előadás befejeztével a művészi élvezettől átlelkesült közönség az ínyet csiklandó eleségtől roskadozó asztalokhoz sereglett, ahol az entrée-kép [első fogáskép] hordozott nagybajuszú langouste-okat hosszú sorban követték az ízesebb ételek . . .

A rendezőbizottságnak az entrée-kat [belépődíjakat] kezelő tagja eközben boldogan rakosgatta pénzesdobozába azt a sok nagyszemű bankót amelynek javarésze didergő árvákkal fogja éreztetni a felebaráti szeretet melegségét . . .

21. cikk. Kísérlet vendégszótudományunk alapja megadásának előkészítésére.

„Tudomány“-nak a köznapi életben azt szokjuk érteni amit nem tudunk. Amit tudunk: *csak* „ismeret“.

Vannak tökéletes [exact] és vannak tökéletlen [inexact] tudományok. Tökéletes az olyan tudomány amelyre az avatatlan — merthogy művelőjét nem tudja tökéletlenségén rajtacsípni — úgy esküszik mint a Szentírásra. Tökéletlen az olyan amelyet némi józan észszel bármely avatatlan kikezdhet.

Valamennyi tudomány közt a legtökéletlenebb: a vendégszótudomány. Tökéletlenebb a joginál, sőt ennek legtökéletlenebb ágánál: a kormányzó tudománynál [a politikánál] is.

Tanulni nem kell. Úton-útfélen csimpaszkodik belénk mint ruhánkba a bojtorján. Olyan tudomány amelyet nem kell tanulni! Magyarázzam-e tovább, mikép vált hazánkban a legkapósabb tudománnyá amelynek művelésével esztét vesztve verseng boldog-boldogtalan?

Ám nemcsak műveléséhez hanem tanításához se kell tanulás. Sőt minél kevésbbé ért hozzá valaki, annál nagyobb a tekintélye.

„Knowledge is power“ (Nalidzs iz pau^{er} — A tudás hatalom) — úgymond az angol. „A hatalom tudás“ [Power is knowledge] — mondaná ha magyar volna.

Pedighát:

[. . . .] Les oreilles des grands
Sont souvent de grandes oreilles.

[A nagyok fülei gyakran nagy fülek] — mondja Voltaire . . .

Sok mindennel méltán elégedetlen honi társadalmunkban hovatovább mindsűrűbben csendül meg az a panasz hogy nincs nemzeti tudományunk, és társadalmunk oszlopos nagyságai szinte lázasnak mondható türelmetlenséggel lesik a nagy csodát: mikor terem meg — magától! Pedighát e panasz nagyon de nagyon igazságtalan. A csoda meg készen van: majdhogy szemünket ki nem böki.

Merthát ha mindazt a sok okos dolgot amit megírhatnánk, az orrunk elől írja el az angol, a francs, az olasz, a német — vajjon tehetünk-e róla? — Ámbezzeg ahol kaján előzködésükkel el nem csípi

előlünk a dicsőség pálmáját, tudományunk bujábban virít mint bárhol másutt. Persze tudnunk kell, hol keressük. Bizony nem pókhálós könyvtárak porlepte polcain, hanem a szabad természet nyájas ölében ahol a jó Isten a gondviselője. Csak le kell hajolnunk búvós-bájós virágaiért.

Imhol mindjárt ez a mi magunk külön nemzeti tudománya amelynek fakadó bimbóit e munkámmal szedegetem csokorba.

Rendszerbe ugyan még nem aszalta senki. Node majd elérkezik az ideje. Kár volna a dolgot elhamarkodni.

Az utóbbi években egyébkép e téren óriási lendület észlelhető: nagy nyelvtudósaink egymás példáján buzdulva fáradhatatlan szorgalommal nyalábolgatnak össze úriközönségünk beszélgetéséből harminc-negyven esetlen német szót amelyet tudományra szomjazott olvasójuknak olyas mélységes tartalmú kijelentéssel dobnak oda hogy: nézzétek, ilyes szót mainapság százszámra használ a művelt magyar ember! Az ám! Ez persze olvasójukat rettenetesen érdekli merthogy époly jól ismeri őket mint nagy tudós írója. Ámhogy helyettük minő magyar szókat kellene használnia, a jámbor olvasó hiában szeretné tudni, merthogy érdemes oktatója is csak úgy mondhatná meg ha elsőbbed egy kissé törné rajta a fejét. Ez pedig a magyar tudósnak nem kenyerere.

Vendégszótudományunk rendszerbe foglalására nem vállalkozom én se, noha hivatottságot érzek rá töméntelen. Hisz a magam körül látott fényes példák mind arra tanítanak hogy hazánkban legnagyobb sikert mindenki olyan téren szok aratni ahol járatlan. Nyilván ez a magyarázata miért foglalkozik nálunk mindenki legszívesebben olyasmivel amihez nem ért.

Nem akarom hát a pálmát jövő nemzedékünk elől elragadni, hanem megelőgsem vele hogy amíg eljő az a dicső hazánkfia akiben társadalmunk intézői erre az úttörő munkára rátermettséget éreznek,*) e téren ma uralkodó elveink megrögzítésével becses adatokat hagyok rá örökölni.

Nekiültem hát és homlokomat tenyerembe borítva hozzáfogtam az elvítéshez [inductio-hoz]. Mihamar tudatára ébredtem azonban hogy tévedtem: az én szerény erőmet ez a munka is meghaladja.

Kudarcomat csüggedten panaszoltam el egy bokros érdemeim meghízott hazánkfiának aki véletlenül mint a vendégszótudomány tarkavirágos mezejének tevékeny művelője országszerte ismert tekintély. Amint szorultságomat megtudta, magyaros szívességgel ajánlotta meg baráti segítségét vendégszótudományunk alapvető elveinek dióhéjba-foglalásához.

Imhol diójának a bele:

I. fejezet. A vendégszótudomány mint olyan.

A multkoriban, hogy a komámnak olyan exposé-t tartottam Európa politikai helyzetéről, hogy szeme-szája elállott tőle, minő konnekszióim vannak hazánk legelőkelőbb férfiai közt és szinte dőlt belőlem a klubunkban közkeletű latin meg angol s egyéb idegen műkifejezés

*) Ilyesmit nálunk az ember nem maga szok érezni hanem kegyes pártfogói akik a maguk érzését egy-egy szeszjuttalék, választókerület, bankigazgatóság, patika vagy kir. tanácsosság csillogatásával sugallják bele.

amelyeknek komám a felét sem értette meg, mérgében azt a bolond mondást vágta a fejemhez, hogy „Idegen tollakkal lehet ugyan ékeskedni, röpülésre azonban semmikép sem alkalmasak.”

Szeretném tudni, ezt a híres mondást már megint melyik bolond német fundálta ki; sütné meg a tudományát!

Üriember létemre csak nem fogok holmi varjutollakkal ékeskedni amihez akármelyik komisz paraszt hozzájuthat! Majdbizony olyan világtól elmaradt parlagi alakokról fogok példát venni mint a komám aki a magam úri társaságában megszokott egy-egy idegen szó hallatára úgy bámul rám, mintha japánul beszélne velem. És ilyen népség akar engem beszédre oktatni! *Engem!* . . . Persze az irigység szól belőle, hogy nem vagyok olyan világtól elmaradt mint ökelme.

Hát én bizony amondó vagyok — aminthogy magunk közt rég le is szögeztük ezt az igazságot — hogy művelt ember ma már idegen szavak nélkül a száját se táthatná ki!

II. fejezet. A vendégszótudomány forrásai.

A vendégszótudománynak sokmindenféle forrása van.

Komoly figyelmet azonban csak kettő érdemel közülük: a tekintély és a szokás.

A tekintélyt e téren ilyeneknek elismert jónevű férfiak példája állapítja meg.

A szokás erejét már Werböczy „Tripartitum“-a leszögezte.

Ahány ház annyi szokás — mondja a közmondás. Ne prézsmítáljon hát nekem senki hogy ez vagy az így meg amúgy volna korrektül. Szeretném én azt az embert látni akinek kifogása lehetne ellene, ha úgy beszélek ahogy úri házamnál megszoktam!

Üriember úgy él és úgy beszél ahogy a maga úri gusztusa parancsolja. Akinek nem tetszik, tegyen róla. Pász!

III. fejezet. A vendégszótudomány rendszere.

A magyar ember okos ember. Nem szorul rá hogy a fejét törje. Törje a magáét a német ha kedve telik benne.

A magyarnak eszme kell hogy lelkesedjék érte. Csinál neki a német ilyet is — döggivel. Érte se kell mennünk. Arravalók hazánk nagy férfiai, hogy a magunk szájaizéhez készítve elénktálalják. Mi meg csak válo-gatunk köztük mint a tót a vadkörteben.

Nóde most már — azt hiszem — épen elég volt a sok szabályból. Nem is pusztítom hát tovább a papirost.

Éljen a haza!

Eddig a dióhéjba sajtolt tudomány amely ugyan mogyoróhéjban is elért volna, ámde mennyiségét pótolta minősége. Kár hogy az elméletre szorítkozott . . .

Ha kérdésem elméleti részét gyakorló szaktudóssal dolgoztattam, gyakorlati részének megírásához természetes hogy elméleti szaktudósra igyekeztem szert tenni.

Hamarosan ráakadtam erre az emberemre is.

Pracsinszky Bogumilnak hívták. Hivatása szerint nyelvtudós volt. Betevő falatját hegedűtanítással szerezte. Ha nyáron fordultam volna hajlékába, bizonyára ingujjban fogadott volna. Ezt arról következtetem hogy amikor egy borus novemberi napon toppantam odvába, fülíg bundában csoszogott eléem.

Elmondtam neki, mijárrattal vagyok. Majdhogy a nyakamba nem borult: Hisz neki épolyan töltött diója avul a padláson amilyenre az én fogam vásik. Öt éve hogy hiában keres hozzá kiadót. Bilincselő szívességgel kínált meg vele: Szedjek ki belőle bármit aminek hasznát vehetem. Mindjárt ugyan nem adhatja ide merthogy előbb a padláson meg kell keresnie, holnapra azonban biztosan elküldi.

Amikor másnap déli sétámról hazaérkeztem, íróasztalomon ijesztő terjedelmű csomót [e.: csomagot]*) találtam. Tetején levélke. A levélke így szólt:

„Tisztelt Uram, — itt küldöm három évi verejtékes munkámnak öt év óta padlásomon dohodó gyümölcsét. Ha használhat belőle valamit, juttasson majd munkája jövedelméből egy morzsát minden reményét Kegyedbe vető hívének. Igaz tisztelője Pracsinszky“.

Feszült kíváncsisággal bontottam szét a csomót és mohó érdeklődéssel betűzttem végig tartalmának a címét. Mindez egy pillanat műve volt. Egy pillanat rövid idő. Ám ennyi se kellett hozzá hogy érdeklődéssé fejlődött kíváncsiságom bizalommal sűrűsödjék.

„*Modern Polüglosszia* — különös tekintettel művelt közönségünknek a világnyelvek házáunkban való művelésével kapcsolatban korunk szellemének különleges nyelvfejlődésünk szempontjából kiváltott befo-lyása iránt táplált fogékonyságára s kiváló figyelemmel tapasztalati eredményei szemléletéből illetve tanulmányozásából leszögezhető elmé-leti jelenségeire“.

É címről láttam, hogy tudósom ujdón magyar irodalmi nyelvünknek minden ízével hivatott művelője.

Elkezdttem lapozni. Egy kukkot sem értettem belőle. Tehát vérbeli tudós munkája volt.

Szövedékében se vége se hossza a német idézésnek. Tehát őszöndi [tipikus] magyar munka volt.

Imhol lapozgatásaközben egy halom ékírás szökik a szemembe.

Ijedten csapom le az íveket... Ez a kokoszdió nem az én fogamnak való csemege!

Rá kellett hát fanyalodnom hogy e cikkem gyakorlati részét magam írjam meg...

Munkámhoz fogva meg nem állhatom hogy elsőbbed teljes nyílt-

*) Akinék a szelleme annyira árnyékos hogy aggódik rajta vajjon a „pakk“-ot beszédközben meg tudná-e akár a természetes akár a mesterséges görcestől különböztetni, emezt bátran „csomb“-nak hívhatná. Aki pedig a „csomb“-on amiatt vihog mert természetesén tehát helyesen képzett szó — époly egészséges akár „domb“-unk meg „comb“-unk vagy „gomb“-unk — az ő európaias ízléséhez pedig csak a „tömb“-höz hasonlító modon oktanulul összeerőltetett kifejezések illenek, szíves figyelmére ajánlom hogy amint eddig megtalálta a kákán a „csomó“-t, bizonyára „csomb“ néven se keresné rajta hiában.

sággal nyájas olvasóm elé ne tárjam azt a hatást amelyet bennem ez a nemzeti tudományunk kelt.

Nem tudom elképzelni hogy lehessen az ismereteknek mégegy olyan ága, amelyben a gyámoltalanság annyi tudatlanságra halmozott dőreség összetorlódását tűrte volna meg mint amennyi nálunk a vendégszavak „művelésé“-vel összeverődött.

Végtére lelheti vele olykor-olykor örömét művelt ember is hogy a porond bohócainak sunyi hülyeségén jóízűn elmulasson.

Ha azonban művelt emberek lépnek ki a porondra, hogy ott a tekintélyükhöz gyanutlanul bízó jámbor közönséget komoly képpel olyan „tudomány“-uk fitogtatásával tegyék lóvá amely megdönthetetlen tanúsága hogy a józan ész tótágast áll bennük és hogy ezek a művelt emberek sok százezer más művelt ember gondolkozását forgassák ki a sarkából akik a tetejébe büszkélkedjenek vele: olyan szomorú jelenség amely ugyan nemünk művelődésének történetében szakadatlanul ismétlődik, amelynek azonban mindegyik ismétlődése szomorubb az előbbinél . . .

Ilyesféle nagy példákön indul ez a mi jeles nemzeti „tudomány“-unk amely voltaképp a legmeztelenebb tudálékosság: szakasztott mása javasasszonyaink orvosi „tudomány“-ának.

Tudományszámba persze a tudálékosság — az értelmetlenséggel ölelkező tudatlanság — csak ott mehet ahol mondvacsinált tekintélyek a maguk fogyatékos ismeretei körül csínai falat építenek s van aki nekik elhigye hogy: csak az van ami e falon belül van; ami tehát kívülesik rajta, nincsen.

Az a hivalkodó esenyősség amely nálunk — valamint minden téren úgy itt is — értelmes gondolkozás helyett tőle megkímélő rugékony szózatokkal, okok helyett őket elnémító tekintéllyel lép sorompóba, persze vajmi hamar megtalálta azt az ámító mondást amely legalkalmasabbnak kínálkozott rá, hogy e téren kiváltkép silány dongával vértezett tekintélyeink megvédjék annak az ő mimikry-tudományuknak a varázsát amelybe nagy ravaszul azért burkolódnak hogy honostársaik szemében a délibábos „európaiasság“ játszi színével megjelenve, szellemi föntességük látszatát öregbítsék.

Megtalálták azt a lépés mondást amellyel — a maguk tudatlanságát százezreknek szóló törvényre avatva — *útját állják hogy vendégszavaink használatában akár a józan értelmesség akár a legelemibb tudás érvényesülhessen* s a mostani használatukkal megnyilvánuló értelmetlenség és tudatlanság uralmát megrendítse.

Tudálékosságuk megvédésére azt az elvet kellett törvényre avatniuk hogy a szokás minden helytelenséget törvényesít. Ám ily nyíltan kifejezve aligha arathattak volna vele sikert. Más alakba kellett hát burkolniuk. Céljukhoz kész eszközül kínálkozott nekik az a latin mondás hogy: *„Verba valent usu.“* [A szavak jelentését használatuk állapítja meg.] Az *„usus“* persze az ő *„usus“*-uk amelynek uralma e mondás szerint ugyan szavaiknak csupán jelentésére korlátozódik, az ő honi magyarázatuk azonban alakjukra is kiterjesztette.

Ha imitt-amott akad olyan hitetlen aki tanításukon nagy tekintélyük ellenére tamáskodik, kegyes-leereszkedéssel vagdálnak a fejéhez néhány

hasonlóízü maszlagos mondást amely az ő ajkukról ritkán marad hatás nélkül.

Ám aki erre se hajlik meg előttük, megismerheti legélesebb fegyvereiket: esenyős „tudomány“-uk megvédésére tízéven át halomra gyűjtött példáikat.

Olyan *egyetlen* példát persze amelyet *minden pogányságuk* megvédésére kész fegyverkép szögezhetnének kételő ellenük mellének, hiában kerestek volna bárhol e nagy világon: földünk minden zugát végig kellett hát kutatniuk hogy külön-külön szerezzék meg az „usus“-aik megvédésére alkalmasnak kínálkozó fegyvereket, amelyek közül akárhányat használatukközben kalapálnak át céljukra még alkalmasabbá. Amire pedig épenséggel nem találtak védőpéldát, saját képzeletük megelevenített termékeit szórják hitetlenkedő ellenfelük szemébe. Pedighát azt hiszem, ha jobban tudnának keresni, nem volna szükségük költött példára, merthogy nincs olyan balgaság amelyre földünk hátán innen vagy amonnan máról vagy tegnapiról igazit nem szerezhethének.

Imhol mindjárt 1. cikkemben említett példájuk amellyel pogány szellemük megvédésére hozakodnak elő: hogy lám, az angol se törődik a maga nyelvével. Ezt — amint láttuk — átdolgozva szedetik be hiszékeny tisztelőikkel.

Aki vendégszavaink elhatalmasodása s istentelen használatuk ellen mer szólni: örök német példájukkal torkolják le; ám arról bölcsen hallgatnak hogy a német az ő hozzánk továbbkavargó vendégszóhadának javarészét árja nyelvekből szerezte, ezek pedig a maga nyelvének rokonai, termékei tehát az ő nyelvében tűrhetőbbek mint a miénkben, — aminthogy arról sem igen szoknak fényes példájuk emlegetéseközben megemlékezni hogy a németnek az ő vendégszavaival úzott pogánykodása műveltségének legrösteltebb szégyenfoltja amelynek tisztogatásán tízévek óta fáradozik.

Megértetlenül használt idegen kifejezésbe ojtott szerencsesen jelentésre kell példa? A tekintély egyet ráz a kézelőjén s karját magasra emelve mutogatja hogy e kifejezés színig arany s a némettől eltanult jelentését „az egész művelt világ“ fémjelzése igazolja. Ilyen bizonyítékkal szemben persze a hitetlenkedő röstelkedve borul térdre a méltatlanul gyanúsított tekintély előtt és sauli lelke menten pálosra fordul. Arra persze nem gondol hogy ha azt az aranyat maga venné a kezébe, hitvány sárgaréznék, hiteles jelzését pedig a belésajtott „made in Germany“ szavakon kívül szemfényvesztő céllal odarótt kaparászásnak ismerné meg. Ámha a „nemzetközi“ jelentés megállapítására a jobbára egyedül szégyenkező német példára se lehet hivatkozni: a jelentést megváltoztató értelmetlenség vagy tudatlanság „nemzeti szellemünk leleményességének érdekes megnyilvánulása“.

Az idegen szavak eltorzításával művelt páratlan ügyetlenkedésük lázítja ízlésedet? Nosza, ott az olasz példa. Ám hogy a tállyán a nyelvbe gyúrt idegen szavakkal nem ügyetlenkedik hanem a maga nemzeti szelleméhez idomítja őket, vajjon ki veszi észre?

A latin szavak összevissza-csonkítása nincs ínyedre? — Nézd a francsot mit művel velük! Avval persze hogy a latin nyelv a francsnak

öröksége s hogy e munkát rajtuk száz éveken át szintén nemzeti szelleme végezte — sem a példahordó sem jámbor tanítványa nem törődik.

Kiváltképp pedig nem esik róla szó vajjon e példák közül helyese akármelyik? Tekintélyükhöz untig elég hogy példák, tehát szentek és követnivalók — külön-külön és együttvéve.

Az meg aztán még kevésbbé jut bárkinek eszébe hogy minde — jobbára *egyetlen* — példákkal szemben az egész művelt világnak velük ellenkező példájára gondoljon: holott kivált az elsővel szemben bátran hivatkozhatna a németre, mily lankadatlanul fárad ma vendég-szavai kituszkolásán, — a másodikkal és harmadikkal szemben a németen kívül bármely más nemzetre hogy — ősidő óta megrögzött tévedéseit figyelmen kívül hagyva — mily értelmesen bánik velük, — a negyedikkal szemben az angolra, mily szigorúan őrzi meg ősi írómodjukat, — az ötödikkal szemben a németre, mennyire erőlködik eredeti kiejtésük követésén?

Igy válnak aztán szerencsén tekintélyeinknek az ő maguk külön példáik folytonos idézgetésükkel annyira vérükké hogy szószemetüket mély meggyőződéssel hirdetik az „európaiasság“-ok tündöklő halmozatának.

Bűbájosságukat tehát maguk is komolyan veszik.

Mennyivel különb legény volt náluknál akár a hindu varázsló akár a római augur! Ezek bizony nem így értették a mesterségüket!...

Amikor a mi honi kolompós tekintélyeink az előbbemlített latin mondást szemelték ki boszorkányos tudományuk védőpajzsául, egészen biztosnak tudhatták hogy számításukkal nem érhetnek meg csalódást. Hisz „jogász-nemzet“ vagyunk.

Jogászi szemüvegen át nézzük az egész világot. Ettől teltek meg agyvelőnk sejtjei olyan félszeg fogalmakkal amelyek az eleven élet forgatagában pozdorjává gázolódnak. Csak olyankor rakjuk félre pápaszemünket amikor jogi kérdéseket veszünk szemügyre, mintahogy péld. „Wien: Bécs = Budapest: Ofenpesth“ című lógóscikkemben látni fogjuk.

Hagyományaink a szokásnak — amint tudjuk — jelentős szerepet biztosítanak jogi életünkben. Gyakorlati nyelvtudósunknak Werbőczyt idéző hivatkozása nem volt hát egészen okatlan. Ámde ahhoz hogy a szokás törvényt alkosson, szükséges egy halom olyan kellék amelyben biztosíték található, hogy az a törvény aztán jó törvény lesz.

Elég ha közülük a legelsőt emlitem. „Consuetudo primo sit rationalis“ [A szokásnak elsősort: okosnak kell lenni] — mondja Hármaskönyvében Werbőczy. Ezt a kelléket pedig az okatlan szokásban hasztalan keressük.

Aztánmeg szokás a maga erejével époly kevésbé teremthet rendszert mintahogy nem alkothat megteremtésére alkalmas alapvető törvényeket.

Nálunk a vendég-szavak használatát tüzetesen mindeddig semmiféle rendszeres törvény nem szabályozza. Ha tehát az oktalanságból és tudatlanságból sarjadt szokásokat kürtöljük szét törvénynek, meggátoljuk annak a lehetőségét hogy használatuk szabályaiban akár értelmesség akár tudás érvényesüljön.

Hogy ily elvek pengetése mekkora dőreség, kiváltképp szemünkbe szökik ha meggondoljuk hogy amikor e szavak legtetemesebb része hozzánk került, valamint általános műveltségünk akkép nyelvismeretünk

is még sokkal hiányosabb volt mint mainapság, hogy tehát azok a tévedések amelyekbe akkor estünk, mai szerény műveltségünkől is annyira kirínak hogy könnyű szerrel helyesbíthetjük őket, amint a megszokás állati szintjéről az értelmesség emberi magaslátára emelkedve némi gondot fordítunk rá hogy beszédünk ne oktalan, makogás hanem gondolataink tudatos tolmácsolása legyen.

Am nálunk efféle elveknek ugyancsak nagy a kelete. Hisz hány olyan atyáinkra akadunk akinek megrögzött meggyőződése hogy kegyetlenséget követne el őseivel szemben ha az övékénél különb műveltségre törekednék . . .

„Mikor gyermek volnék, úgy szóltam mint gyermek, úgy gondolkoztam mint gyermek, úgy értettem mint gyermek; minekutána pedig férjfiuvá lettem, elhagytam a gyermekhez illendő dolgokat“ — úgy mond Pál apostol a korünthosziakhoz intézett első levelében [13., 11.].

Vajjon *meglett* embertől elfogadható mentegetődzés-e, hogy *gyermekkorában* meggyökeresedett rossz szokása *belerögződött*? Szokása *helyesebbé* válik-e vajjon akár avvalhogy gyermekkorában nem figyelmeztették rá kellő nyomatékkal akár avvalhogy helytelen voltának megemberedve sem ébred tudatára?

Mi e helytelenségeket művelődésünk csecsemő-, gyermek- és kamaszkorában szoktuk meg; vajjon illenek-e hozzánk ma — amikor kamaszkorunk lassankint elkezd rólunk múlni?

Méltó-e vajjon értelmes emberhez olyasféle gondolkozás hogy tévedéséhez akkor is ragaszkodjék amikor meggyőződött róla, csak amiatt-hogy *eddig is* tévedett?

Hanemhát persze ezen a téren az értelmesség előrehatolása nemcsak a szokást hanem a tekintélyt is megbolygatná, mégpedig nemcsak a kolomposokét hanem mindenkiét. Merthát e téren mindenki tudósnak érzi magát. Tudósi hiúságát sérti tehát, ha valaki az ő „tudományát“ feszegeti, mégpedig annál inkább, mert amint ilyes kérdésről szó esik, jobbára egy kukkot se tud hozzászólni s vastag tudatlanságának elárulásától másképp nem menekedhet mintha a kényelmetlen támadással az idéztem ámitó mondást szembe szegezve, az értelmesség szózatát ridegen vagy türelmetlenül botor szörszálhasogatásnak nyilvánítja.

Nagy veszedelmet rejt méhében a szokás mindenhatóságának a hangoztatása amiattis mert hasonló uralomra segíti a hozzánk folyvást átszűrődő ujdon idegen szavakat, holott azokban akik őket [leginkább német munkákból] a nyakunkra böngészik, jobbára nemcsak a használatukhoz szükséges tudás hiányzik, hanem egészséges nyelvérzéssel — kivált magyarossal — is vajmi kevesüket áldotta meg a gondviselés.

Az ő tudásuk és nyelvérzékük hiányának a kapcsolata okozza aztán hogy nyelvünkbe — épúgy mint eddig — a legtöbb idegen szó németessé hamisított jelentéssel s a némettől vagy magunktól németessé vagy latinossá torzított alakokkal tolakodik.

A némettől kapott csodás szószörnyetegeinkről persze a mi önkéntes nemzetközi „nyelvtudós“-aink elcsenevészett nyelvérzéke azt regéli hogy eltorzításuk a mi nyelvünk szellemének a műve, holott „nemzeti“-nek hiresztelt alakjukkal jobbára *idegenebbé váltak a magunk nyelvének szellemétől mint amennyire eredeti ábrázatukkal voltak.*

Merthát a mi nyelvünk nemzeti szellemét a mi európaiaskodó atyáinkiai holmi pofozóbábnak [Watschmann-nak] tekintik amelyet olyankor ráncigálnak elő a sutból amikor bűneikért felelniük kellene.

Igyen avatja törvényesítésük példává a legotrombább tévedéseket és a képükre gyártott csoda-scarabeus-ok egymásután mászkálnak be nyelvünk „kincs“-ei közé.

Ám a példák példája s a kapták kaptája persze mindig a nálunk nemzetközinek híresztelt német használat marad.

A németektől azonban nemcsak „nemzetközi“-ül tanultunk. Százévek óta tőlük tanulunk magyarul is.

Csak legujabban kezdenek itt-ott az akaszkodás [visszahatás] jelenségei mutatkozni. Ennek a harcosai sorában aztán akadnak szegény agyonnyomorgatott nyelvünknek olyan lelkes pártfogói akik a hozzánk kerülő idegen szavak *mesterséges végigparasztosításán* buzgólkodnak: olyan szavakén amelyekre parasztjainknak soha szüksége nem volt, nincs és nem lesz.)*

Gyakorlati nemzeti nyelvtudományunk tehát mostanság következő tennivalókon buzgólkodik: 1. a magunk ázsiai nyelvét — amely parasztjainkkal közös kincsünk — a német nyelv érthetetlen fordításává „európai“-asítja, 2. idegen nyelveknek a némettől összekapart hulladékait — amelyekre parasztjainknak semmi szükségük — az ő szájuk képzelt ízéhez „ázsiai“-asítja.

Hát tisztelem én azt az értelmességet és azt a tudományt amelyik ivadékainkra olyan „nemzeti nyelvkincs“-et készül örökölni hagyni aminő ezekből a kotyvalékokból fog kikavarodni.

„Nemzetközi“ szókincsünk tudományos értékének jellemzésére nyájas olvasóm elszörtna százszámra talál példát munkámban. Ehelyütt csupán egyetlen esetet ismertetek, mégpedig nem is a rikítósbab fajtajából. Választásom nem emiatt esett rá, hanem mert sokoldalúságánál fogva látom oktatónak.

A római a kőpadlózatnak azt a faját amelyet eleintén színes apró kockák, később — nyilván hogy helyükön szilárdabban fészkeljenek — négyzetes kerületű rudacsokkák [e.: „stiftni“-k] összerakásával készített: „pavimentum tessellatum“-nak**) [kockázott padlózatnak] mondta.***)

*) Merthát mostan az a *dívat* nálunk:

Füre-fára tulipánt pingálunk.

Tulipános beszédünk, írásunk.

Épeszünknek hideg sírt így ásunk.

Ámpersze mindezt holmi „pesti urak“ cselekszik akik gatyás parasztnak öltözve monokos szemmel eredetieskednek nyelvművelésünk színpadján. Tanulni jobbra nem akarózik nekik; akik pedig tanultak, tudatlanság színlelésével igekeznek „iskolát“ alapítani. Hogypedig tanításuk kapós legyen, istenadta vagy színlelt tudatlanságukat „nemzeti szellemünk megnyilvánulása“-kép szórják a szemünkbe.

Pedig hát volna parasztjainktól egyéb mit tanulniuk: *egészséges magyar gondolkodást meg zamatos magyar beszédet*; idegen nyelveket azonban talán inkább máshonnan tanulnának!

**) Tessera = kocka. Tessella = kis kocka.

***) E padlózat történetének tüzetesebb ismertetése mt. a 242. oldalon a „mosaica“ szó magyarázatánál.

Ez a padlózat valósággal kockázott — magyarán: kockás — volt, noha kockáiból csak síkba vesző tetejük látszott.

Helyesen hívja tehát a francs az ilyen padlózatot „kockázott“-nak: — „carrelé“-nak *) (kárle-nak).

Nyilván evvel a „carrelé“ kifejezéssel tévesztette össze a német a szintén francs „carré“ [káré] szót amikor ezt értette „kockázott“-ra, holott „négyzetalakú“-t jelent; tehát csupán *egyetlen sík alakra* érthető; *testre* [kockára] semmikép; *több testre* [kockázatra] még kevésbbé.

Igyen fűződik a „carrelé“ szóhoz mint kései ivadéka a mi „karrirt“ kifejezésünk, amelynek azonban hogy igyen meg-„magyaros“-odjék, Németföldön háromrendbeli pogány műveleten kellett átesnie.

Első műveletével a német kiterjesztette jelentését mindenre amin négyzetes rajzot látott: sáhozódeszkára, szövetre, fűre-fára, noha négyzeteik alatt nyoma sincs kockának.

Második bárbárságát úgyan cselekedte meg hogy e megtágított jelentését átkente a „carré“ szóba, amely pedig — láttuk — nem „kockás“-t hanem „négyzetalakú“-t jelent.**)

Harmadik műveletét a „carré“ szó alakján követte el olykép hogy francs mivoltából kivetköztetve — anélkül hogy németessé alkotta volna — „karriert“-tá nyomorította.

Igyen vándorolt át a francs „carrelé“ félreértett jelentése a szintén francs „carré“-tól származó német „karriert“ szóba, holott a némettől belegyúrt jelentését hiában keressük akármelyikükben, mert a francs a „quadrillé“ (kádrijé) — olykor az „en damier“ (aon dāmijé — sáhozó-deszkás) — szavakkal fejezi ki.

Ennek a német „karriert“ szónak az édes testvére a mi európai szerecseneink „karrirt“-ja.

Jelentéséhez — ahogy láttuk — Nagy Mesterünk tudatlanságától jutott, aki nem érti. Ha értené, nyilván meg tudná magyarázni. Ha meg tudná magyarázni, történetét nem kellett volna okozatos következtetéssel magamnak megfejtennem.

Nomármost: ez a furcsa betűkapcsolat — amelyet szerecsen atyánkfiai tetézett pogánysággal „karrírozott“-nak is mondanak — magyar szó-e vajjon? Ugyebizony nem az? Hátvajjon mi egyéb? Erre a fogós kérdésre már a „művelt európai“-ak véleménye megoszlik. Olyikuk francsnak mondja, olyikuk „nemzetközi“-nek.

Az előbbieknél díjat tűzök ki olyan eleven francsra aki megérti. Az utóbbiakat szépen megkérem, kerítsenek nekem olyan bárbárt aki használja — német és magyar „európai“-n kívül!

Node hadd legyen lúd ha kövér: mondjuk hogy a „karrirt“ *francs* szó! Hát van *francs* szónak *magyar* jelentése?

*) Carreler = paver en carreaux [kockával kövezni].

**) Pedighát gyönyörűen át-„németesít“-hetne volna a „carrelé“-t is [„karreliert“-ra]. Francs nyelvtudományra se volt hozzá szüksége. Hisz ott volt kaptának a latin „ciselum“-tól eredő francs „ciseau“ [véső] igéjével képzett „ciselé“ (szízlé — vésőzött), amelyet nem „cisiert“-re hanem „cisieliert“-re forgatott el. Épígy csinálhatott volna hát „karreliert“-at a latin „quadrellum“-tól származó francs „carreau“ továbbképzéséből: a „carrelé“-ból.

Demeg vajjon *magyaros*-e ez a híres „nemzeti” jelentés? A mi lelkünkől szakadt-e bele?

Nem a német tudatlanság borus szellemét loptuk-e vele nyelvünkbe? Sőt továbbmenve nem mételyeztük-e meg vele a magunk gondolkodását is, amikor e német tévedés kézzelfogható bizonyosságát: a „gewürfelt” szót is beleforgattuk nyelvünkbe s „négyzetes” vagy „mezős” helyett „kockás”-ról gagyogunk?*) (**)

Aztánmeg a „karrirt”-nak — kivált ahogy szerecseneink ejtik — magyar-e az alakja? Ugyan kérem, ne tessék mókázni! Ősét a francs „káré”-nak mondja. Hátvajjon a mi szerecseneink „karrirt”-ja magyarosabb? Vajjon jutott-e valaha magyar embernek magától az eszébe hogy a török „kávé” szót „kavvirt”-ra „magyaros”-ítsa? Hapedig a kaptát félredobva ennek a német csodabogárnak egy mákszemnyi akármilyen nyelvérzékkal, egy morzsányi francs nyelvismerettel s egy szikrányi magyar lélekkel magyaros alakot keresnénk, lehetne-e ez más mint „kározott” vagy „káros”? ...

Értéket a szokás csak olyan szavakban ismerhet el ahol valósággal található. A badar avagy ízetlen szokás pedig nem kö- hanem kivetni- való példa.

„*Verba valent sicut nummi*” [A szó értéke olyan mint a pénzé] — úgymond egy latin közmondás amelyet honi szerecseneink az „usus”-ról szólóval váltakozva koptatnak, persze ugyanily szellemmel magyarázva.

Tehát: a szónak forgalma állapítja meg az értékét. Ámha kolompos tekintélyeink nemtelen fémek ügyetlen hamisításait kényszerítik forgalomba: nemzeti kincset gyűjtenek-e? Kísérleljék meg otromba alkotásaikat bárhol értékesíteni ahol tekintélyük megszűnik: vajjon akadnak-e olyan emberre aki értük bár egy fabatkát ígér?

Merthát az a véletlen hogy az ő tájékozatlanságuk és ügyetlenségük minő meghamisított jelentéssel és alakkal dobált közénk egy-egy idegennek megmaradó kifejezést, száz latin közmondás elcsavarásával se szerez neki *belső értéket*, sőt *történeti ereklyévé* sem avathatja, merthogy amikor erre mérhetne, mind maga mind dicső szerzője régen az örök enyészet jótékony sötétjében pihen.

Ám nemcsak valódi vagy történeti, hanem pusztán érzelmi érték is vajmi bajosan akad az ilyesféle „szókincs”-ben. Merthát olyan tévedésben amely gyermekes tapasztalatlanságtól ered, rejtőzhet kedvesség sőt bájj: — „*Le naïf plaît toujours*” [A gyermekes eredetiség mindig kedves], mondja a francs. A palástolt tudálékosság azonban épolý kevésbé vonzó mint akár az esetlen golyhóság akár a meztelen tudatlanság ...

*) Nyelvünk mai „fejlődés”-e szerint ez persze „szórszálhasogatás”. Hiszen a „művelt” európai a kört is gömbnek nézi amikor „gömbölyű asztal”-ról beszél, mert hogy a németnek mind a „kerek”-re mind a „gömbölyű”-re csak egy kifejezése van — épúgy mint a „négyzetes”-re s a „kockás”-ra. Alles ist rund. Die Welt ist rund. Der Tisch ist rund. Sogar der Herr Assessor ist rund.

**) Sőt én — a „sávós”-sal és „csíkos”-sal szemben — zamatos magyarsággal „rétes”-nek mondanám, nem törődve vele hogy ma e kifejezést „réteges”-re, mint főnevet pedig kivált réteges tésztaára alkalmazzuk. Ahogy nem értjük kövezetre *helytelen* „kockás”-unkat — sáhozódeszkáról vagy szövet mintájáról beszélve nem fogjuk talán *helyes* „rétes”-ünket sem okvetetlenül tésztaára érteni!

Akadnak akik az idegen szavak használatával megrögzített tévedések helyesbítése, tehát értelmes használatuk meghonosítása ellen amiatt kelnek ki mert nagy értéket tulajdonítanak annak a *történeti érdekesség*-nek amely gyakran rejlik efféle tévedésekben. Ámde ezt az érdekességet jobbára sűrű homály fedi. Ésugyan ott ahol nem fedi, ki ismeri őket? Nehány nyelvész. Vajjon emiatt vergődjék értelmetlenségben mijó meg mijó ember? Merthát mit ér neki olyan érték amelyet nem ismernek? Ésvajjon ezt az érdekességet ugyanott ahol most, nem találja-e meg az a néhány tudós épúgy ha e tévedések a múltba dőlnek?

Ha valaki kegyelettel őrizi ősapja redves csizmahúzóját vagy szép-anya zöldrozsdás rézkösztyűjét: meg tudom érteni. Odáig azonban nem ér el az eszem hogy valaki dédapjának esetlen vendégfogától vagy ükének lószőrből sodort hajtöltelékétől ne tudjon megválni!...

Mostpedig bocsánatot kérek nyájas olvasómtól hogy avatatlan létemre így soká fárasztottam szíves türelmét együgyű csacsogásommal.

Kárpótlásul megszólaltatom egy honi nyelv tudósunkat: hadd pillantson be nyájas olvasóm egy „európai” koponya gondolatvilágába. Érzem ugyan azt a nagy veszedelmet hogy mélyenjáró fejtegetéseinek idézésével pozdorjává zúzhatom mindazt amit eddig a magam szerény nézeteképp ismertettem, ámde ennyi magátlansággal tartozom munkám szintjének amelynek bizony elkél ha itt-ott avatott férfiak megállapodott véleményét is ismertetem.

En — őszintén szólva — rettentően butának éreztem magamat amikor fejtegetéseit elolvastam, kiválthogy — nyilván értelmességem fogyatéka miatt — gondolatait sehogyse tudtam végigérteni, meg-hogy — bizonyára képzeletem korlátoltságánál fogva — hiában igyekeztem arra a magas szintre emelkedni amelyen tudósom lebegett.

Igy hát szégyenkezve vallom meg, hogy nagytudományú elmélkedésén amely vendégzavaink „átvétele”-vel foglalkozik, okulás helyett — elképedtem.

„Hogy van az, hogy a nyelvhelyesség dolgában most *is* nagyobb a fejetlenség *mint kellene?*” — kérdi tudósunk akiről e néhány szavának elolvasása után legott megéreztem hogy *mérsékelt* „európai”. Ázsiai koponyával „nyelvhelyesség” helyett nyilván „helyes beszéd”-et — telivér európai agyvelővel bizonyára „nyelvhelyességfejetlenség”-et írt volna. Ennyi szakismeret az én paraszti eszemtől is telik. Ahhoz azonban már nálamnál okosabb emberre van szükség hogy kitalálja vajjon „most”-on kívül mikor volt a fejetlenség máskor „*is*” nagyobb mint kellene? — svajjon akár most akár máskor [amikor szintén nagyobb volt] mekkorának „kellene” vagy kellett volna lenni a fejetlenségnek? Merthát tudósunk minderről egy árva szót se szól. En pedig hiában törtem rajta a fejemet.

„Nézzünk a *nép* átvételei közül egy pár példát” — mondja később tudósunk — „csak elámulunk, a *nép képzeletének és érzésének* milyen sokféle *savát-borsát* lehet rajtuk megérezni.”

Példái közül mint legremekebb a következő kettő ragadta meg figyelmemet.

„Így festi a masiniszta *meglepően* a mozdony *elindításánál* keletkező *sistergő*, acélosan sziszegő hangokat, mire a *mozdonyvezető*”

szó soha sem képes. Filigrán is már a hangzásánál fogva *rendkívül* kifejező; a *törekenységnek*, *parányiságnak* és *finomságnak* szinte *mosolygó* együttes képét kelti lelkünkben. Nemde szembetűnő a *művészi árnyalásra* való *törekvés*? Ezekben az esetekben a *hangzásnak* van meg az árnyalatfestő ereje, mely *örök életet* biztosít nekik nyelvünkben."

Ahogy e sorokat elolvastam, minden erőmet összeszedtem hogy írójuk gondolkörébe emelkedjem. Azon kezdtem hogy szeszemissza létemre magamba szíttam egy félpalack konyakot. Aztán előszedtem egy doboz egyiptomi szivalkát a legmákosabbjából és végigterültem széles kerevetemen. Másfélórára szeszelésem után, huszonötödik szivalkám szívásaközben pedig kezembe kaptam egy pávatollat és elkezdtem vele homlokomnak azt a dúdorodását csiklandozni amely mögött képzelőtehetségem szundikált.

Modszereim sikere ámulatba ejtett.

Szivalkám bodor füstje mögül kisvártatva halk sziszegés hangzott Sz, sz, sz, sz, sz, sz, sz Egy pillanatra olyan érzés fogott el, hogy virágos réten heverek s a szomszédos kőrakás alól éhes kígyó készül körém csavarodni. Ahogy azonban a hang mindinkább közeledett, mindkönnyebbé váló érzéssel bizonyosodtam meg hogy nem eleven állattól hanem ipar céljára átdolgozott ásványtól ered. Mosthát márcsak azon tűnődtem vajjon vasas, rezes, ónos vagy miegyébcsozás? . . . Kétségemet hamarosan szétoszlatta egy parányi vonat amely a körültem koválygó füstfellegek közül kibontakozva virgoncan kanyargott felém, majd hirtelen meglassudva, asztalom fölött mintegy kétarasznyira megállt. Robogójának üveges fülkéjéből egy lógóbajszú emberke üdvözölt katonás köszöntéssel.

— Fogadj' Isten, János bácsi! Nohát, szűnik-e már a köhögése?

— Biz' az — köszönöm szíves kérdésit — nem nagyon. Pedighát nem gyerekség az ilyen élet egészséges embernek se. Mamég én igazgatom ezt az ördögös masinát. Holnap nekifut egy másik. Holnapután aztán engem igazgatnak a Szent Mihály lován örök nyugalomra! . . .

— Oda se neki, János bácsi! Aki huszonhat évig olyan derekasan üli meg a nyeret mint maga, gondolni se szok ilyesmire.

— Hátszen igaz — kérem alássan — úgy van vele az ember mint a katona a puskaropogással meg a molnár a malomzúgással. Eleinte bizony masinám sístergő, acélosan sziszegő hangját alighogy álltam. Szinte belekábultam a sok „si, si, si“-be meg „sz, sz, sz“-be. A masinámat ma sem hívom másképp mint „si“-nek és — ha egészségemnek nincs híja — vígan rovom rajta a mérföldeket . . . Node itt az indulás ideje . . . Nyugodalmas jó éjszakát kívánok!

Fületem újra sístergő, acélosan sziszegő hangok ütötték meg [aminőket a „masinisza“ oly meglepően fest és amire a „mozdonyvezető“ soha nem képes].

— Szegény ember! — gondoltam magamban. — Ma „si“-n kanyarogsz vonatoddal, vígan mint egy giliszta. Holnap nektek megy egy másik giliszta, fölső testedet összeroncsolja s — ó boldogtalan „masinisza“ — nem marad belőled egyéb mint két láb: az „isza.“

Tehát: Ma: si-n, holnap iszta . . .

Fejem három napig sinlette a rázúdított „lendület“-et. Hogy kihever-

jem, orvosom tanácsára falura utaztam. Meg se álltam Fészkesfenesdig, ahol álló három napon vendégeskedtem egy régenlátott fiatalkori pajtásomnál. Nyugtomat azonban így se leltem. Folyton ott motoszkált fejemben a „filigrán” amelynek nemrég olvasott tudományos magyarázatát sehogyse tudtam megérteni.

Ahogy egy borus őszi reggelen az avaron ödöngök, szemközt találok magammal a falu esztét, Fekete Péter uramat. Nyájas jóreggelt kívánok neki s néhány szó váltása után tárgyamra terelem a beszélgetést.

— Ugyan mondja csak, Péter bácsi, hogy érti maga azt a szót hogy: „filigrán”?

Péter bácsinak olyan tágra nyílt a szeme hogy szinte beleszédültem.

= Hogy tetszik, kérem, mondani?

— Azt kérdem, Péter bácsi, mire érti maga a „filigrán” szót?

= Hát azt, követem alássan, sehogy mert mifelénk nincs efféle szó.

Megmagyaráztam neki, mit szokás vele kifejezni, aztán tovább ostromoltam.

— Mosthát ugye tudja már, Péter bácsi, mi a filigrán? Mondja hát meg, mit gondol hogyan lehet az hogy éppen „filigrán”-nak hívják az efféle jószágot?

Péter bácsi összehúzta bozontos szemöldökét és nyilván olyasmit szándékozott felelni hogy bizony ehhez a kérdésemhez sem okosabb mint az előbbihez. Meg akartam hát munkáját könnyíteni s következő kérdéseket intéztem hozzá:

— Mondja csak, Péter bácsi, nem érez ezen a szón olyasmit hogy művészi árnyalásra törekszik? — meghogy a törékenységnek, a parányiságnak és a finomságnak az együttes képe mosolyog róla a szemébe?

Péter bácsi homlokát komor barázdák szántották végig. Majd egyet hunyorított a huncutabbik szemével s úgy elsöpörte vele a barázdáit mintha soha ott nem lettek volna. Aztán nagy komolysággal emígyen felelt:

= Hátbizony hogy ez a szó törekszik-e valamilyen nyalásra, nem tudom; azt se tudom, törekedett-e rá aki megcsinálta. Legjobban alighanem tőle magától lehetne megtudni. Hanem az aztán tényvalóság hogy azok a „ság”-ok amiket az imént tetszett mondani, szinte vigyorognak róla az emberre. Én legalább ahogy az elejét meghallom, legest a Weiszék nagyváradi „filiálé”-ja jut az eszembe, ahol az ekémet szoktam javíttatni. Eppedig teli van törékeny aprósággal: boronával, baltával, kukoricamorzsolóval, köszörűkövel és több effélével. Aszongyák azért „filiálé” a neve mert a gazdájának Budapesten egész nagy háza van teli csupa efféle holmival. Ahogy meg a „grán”-t hallom, épenséggel mindenféle pirinyó holmira gondolok, merthogy a földes uraság „gránáriom”-ára emlékeztet meg a „grán hotel”-ra aki Pesten a Duna-partján volt amikor a fiatal gróf úrhoz három éve defetációs küldöttségbe jártunk ahogy megválasztottuk követnek. Az egész szót egybe-hallva pedig — ne tessék rossz néven venni — én nem tudok egyébre gondolni mint a tekintetes boldogult katasztori becsüs úrra akit három éve hogy eltemettünk — Isten nyugosztalja szegényt! — merthogy igazán *füligránc* volt az istenadta; aszongyák valami olyanféle betegséggel sinlődött akit elefántok szoknak megkapni . . .

Péter bácsi nyilván azt hitte, ugratni akarom. Be akarta hát bizonyítani hogy érti a mókát. Nem is álmodta szegény feje hogy tudományos kérdést intéztem hozzá s ő tudósan felelt rá . . .

Mostpedig hogy honi tudósunk festett parasztjával [e. nyilván: „papírparaszt“-jával] a magam pöttön robogását meg Potemkin-féle „pór“-ját gyöprebocsátottam, engedje meg nyájas olvasóm hogy a *magam* parasztos eszével szóljak néhány szót tudósunk mélységes fejtegetéséhez.

Mint afféle kontár azon kezdem hogy megmagyarázom, mi fán termett a „masinisztá“ s mi fán a „filigrán“.

A masinisztá-nak a csírája a hellén nyelvben fogamzott meg mint „méhosz“ és „szköz“-t jelentett. „Méhané“-vá bokrosodott alakját, amelyet a hellén: „szerszám“-ra értett, a római — jelentésének megváltoztatása nélkül — „machina“-vá forgatta át, ezt pedig a francs a maga szájaízéhez „machine“-ná (másin-ná) idomítva „gép“-re értette, majd továbbképzésével megteremtette a „machiniste“ (masiniszt) szót amely színházi gépigazgatót jelent. Ezt a francs kifejezést a német „Maschinist“-nak írja s robogósnak érti. A művelt német azonban robogósról szólva „Lokomotivführer“-t mond. A mi „masinisztá“-nk pedig ennek a német „Maschinist“-nak nyelvünk szelleméhez latinósított alakja, amelyben tudósunk nyilván amiatt érezte népünk „képzeletének és érzésének“ sokféle „savát-borsát“, mert csak paraszttól hallható. Uri népünk még rettentőbb kifejezést használ helyette: a „mozdonyvezető“-t, holott épeszű magyar ember az erőszakkal fejébe vert „mozdony“-t magától épenséggel soha meg nem értené, a „vezető“-t pedig kissé furcsálja, merthogy a robogós nem: „vezeti“ robogóját hanem: hajtja.

A filigrán pedig a latin „filum“ [fonál] és „granum“ [szem] szavakkal alkotott, tehát „szemcsésfonal“-at jelentő olasz „filigrana“-nak a némettől megcsonkított „magyaros“ alakja. [Amott tehát a „magyarosítás“ az „a“ odabiggyesztésével, itt elsikkasztásával esett meg.]

Ámhogya a „mozdonyvezető“ — amint tudósunk mondja — a robogó „sistergő, acélosan sziszegő“ hangjainak „megleelő“ festésére „sohasem képes“, — a „filigrán“ szó magyar kifejezésének a megteremtésébe pedig — hál' Istennek — még nem akadt olyan dicső „európai“ aki fejszéjét belevágta: ebből épenséggel nem következik hogy holmi beteges képzelődéssel hozzájukfent „árnyalat“-ok szegény nyelvünkben „örök élet“-et biztosítanak nekik.

Merthát a „mi nyelvünk — tisztelt tudós uram — sokkal gazdagabb minthogy ilyen silány kifejezésekre szoruljon.

A „masinisztá“ olyan szószőrnyeteg amelynek ez a honi alakja époly képtelen akár a latin akár a francs akár a német nyelvben amily éktelen a magunkéban. Parasztjaink közt elterjedt jelentése pedig német hamisítás.

A „filigrán“ még a mi nyelvünkön érthetetlen, csengése semmitmondó. Olasz jelentése pedig épenséggel tökéletlen, mert jobbra helytelenül fejezi ki a vele értett fogalmat.

A „filigrana“-t az olasz — úgy tudom — összeforrasztott arany vagy ezüstsálak fonadékára érti. Ezt magyarul „aranyfonadék“-nak

meg „ezüstfonadék“-nak mondhatjuk. Legértékesebb fajtát pedig — amelyre olasz neve egyedül illik — bizvást hívhatjuk „szemcsés fonadék“-nak, termékének kifejezésével „szemcsés arany-“ vagy „szemcsés ezüstfonadék“-nak. Ezeket a kifejezéseket minden magyar ember megértheti. „Papír-paraszt“-ra sincs hozzá szüksége. Amazokat „papír-paraszt“-tal se fogja soha megérteni.

Silányságukon nem segíthet ezer magyar nyelvtudós gyermekes képzelete sem.

Csak egy dolgot nem értek. Mít akart vele voltaképpen az a magyar nyelvtudósunk aki e kifejezéseket egy határ más hasonlósüetű hitványsággal összesöpörve agyba-főbe dicsérte olyan *magyar tudományos szakiratunkban* amelynek célja: *nyelvünk ápolása*.*) És ez az Úr 1908. esztendejében történik! [A száz éveket jelző számjel — e.: „számjegy“ — nem sajtóhiba!]

Mily kevésbé ismerheti s mily kevésbé szeretheti a maga nyelvét aki idegen cafatokról ekkora lelkesedéssel tud írni!

Merthát az efféle „tudomány“ — haugyan szerzőjének nem az volt egyetlen célja hogy érzéket mutasson olyasmire amihez épen nincs érzéke [ut aliquid sentire videatur] — semmi egyéb mint természettagadó szeretetlenség a magunk édes honinyelvével szemben.

Az ilyen „tudós“ pedig semmivel se különb az olyan anyánál aki út széléről meg szemétdomb tövéből összeszedett idegen savóképi nyomorék fattyakkal népesíti meg hajlékát és hogy elférjenek, a maga pirospozsgás épkezláb porontyait kiveri az utcára . . .

A vendégszakavakat ismerték a régiek is. Bárbár szavaknak hívták őket és épenséggel nem nagy volt náluk a becsületük.

Olyan eszeveszett kapkodásra pedig amilyet értük nálunk művelnek, Németföldön kívül soha nem volt, ma azonban már ott sincs példa.

Nodehát a magyar ember „úr“-nak szüldik — kutyateremtette! Uraságának egyik legnagyobb — napról-napra sűrűbben szinte egyetlené váló — gyönyörűsége: felebarátjának a kicsinylése. Kicsinyli az angolt [„rideg kalmárlelkéért“], a francsot [mert a paprikácscirke megköhögteti], a németet [mert csizmát és pápaszemet visel] külön-külön és mert dolgoznak, együttvéve. Kicsinyli a pajtását, a komáját, az apját, a feleségét, az egész világot. Kicsinyli — maga-magát.

Csoda-e hát ha nyelvét is kicsinyli? . . .

Monrovia nyelvtudósai. Karcolat a guinea-i partvidékről.

Lent-lent, messze-messze délen, a verőfényes Liberia köztársaságban, ahol a sötét úriember az adóintést mint szabad hazának szabad polgára angol nyelven kapja, — ahol a sötét delinő szelleme Marlitt, Hackländer és Gerstäcker német vagy Gyp, Abel Hermant és O'Monroy francs könyveiből, kereskedő férjének a gyomra pedig családjáéval együtt a maga német főkönyvéből táplálkozik, e szabad hazának szabad polgárai inhol azon kapták magukat rajta hogy alig értik meg egymás beszédét.

*) Székesfővárosunk napisajtója pedig szemelvényeket közölgetett belőlük hogy valamikép nagyközönségünk se essék el ettől az épültnivaló tudománytól!

És vajjon mit szólt mindehhez Liberia szellemi előkelősége: az „afrikáner“-ek büszke hada?

Liberia szellemi előkelősége úszott a boldogságban, váltig bizonykodván hogy ez az az állapot amellyel korunk valódi afrikai szelleme, testet öltve, az emberiség haladásának netovábbját pedzi.

És vajjon mit szóltak mindehhez Monrovia sötét nyelvtudósai?

Monrovia sötét nyelvtudósai mindehhez semmit se szóltak.

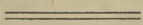
Keselyüt vajh ki látott szemétdombon kapargálni?

Monrovia sötét nyelvtudósainak kisebb gondjuk is nagyobb volt ennél.

Legjelesebbjeik megteremtették a „Halhatatlanok szövetségé“-t amelynek tagjait az úriközönség „hallhatatlan“-oknak, a pór nép pedig „kuká“-knak hívta, merthogy sose szólaltak meg [hanemhahogy egymást éltessék].

Ám akadtak köztük olyanok is akik világraszóló remeknél remekebb munkák ontogatásával messze földön — ott ahol az örökzöld babér [laurus nobilis immarcessibilis, L.] terem, — egész babérerdőket irtottak ki: egyikük „Az *l* betű szerepe az etruszk nyelvben“ című hatkötetes művével nyitott korszakot s a turócszentmártoni „Sztatopluk-társaság“ tüstént levelezőtagjának választotta érte; — a másikat „*Tumulus* vagy *cumulus*?“ című nagybecsű értekezéséért a helsingfors-i egyetem a monroviai nemzetközi zivatarmegfigyelő állomás ellenőrző bizottságának tiszteletbeli tagjává avatta, — a harmadikat „Tatárországból hozta-e magával a magyar a *kifli* szót?“ címmel alkotott remekművéért és 650 kemény rubl-ért — amelyből 25% sürgők [e.: ügynökök] jutalékára ment — a tifliszi tudományos társaság ültette számföldről díszalelnöki székébe.

Ilyen híres legények valának Monrovia sötét nyelvtudósai! . . .

22. cikk. Tanulságok.

Amikor nálunk valaki a vendégszavaink használatával művelt káron-gást megrója, jobbára a hazafiasság zászlájának lengetésével szok ellene síkra szállni.

Hogy miért? — nem nehéz megérteni. Ha volna tágabb ámitó szavunk, bizonyára azt rántaná előre. Hogyan találhatna azonban tágabbat olyan szónál amelybe minden belefér? A beleférést úgy tessék érteni hogy annyira elnyűttük, hogy mamár akármit hányunk bele, kihull a fenekén. Tehát afféle fordítottja Pandora szelencéjének. Csak a csoda hiányzik hozzá.

Nem csoda az se ha e lépes szó soha nem érik tette, merthogy a magyar ember a hazájáért tud fényesen beszélni, tud derekasan inni s tud hősiezen meghalni; csak egyet nem tud érte: dolgozni . . .

„Im Grunde ist die Fremdwörterfrage eine Frage *der Bildung und des guten Geschmacks*“ [A vendégszavak használatának kérdése volta-képen *a műveltség és a jóízlés* kérdése] — úgymond Wustmann [i. m. 401. o.], akinek e szavait nem azért idézem hogy mondását sarkos igazságkép villogtassam nyájas olvasóm szemébe, hanem kíváltkép annak tanusítása végett hogy ahol az emberek nem irtóznak a gondol-kozással járó fáradságtól hanem — amennyire tőlük telik — függet-lenül elmélkednek, bajaik vizsgálata elől nem bujnak kopott gajdolatok sötét árnyékába.

Wustmann mondása — ahogy én e kérdést megítélem — nem találja el, csak pedzi az igazságot. Én a vendégszavak használatát inkább *az értelmesség és az épízlés* kérdésének látom, merthogy a műveltséget — a valódi műveltséget értem — csupán e két jótulaj-donság fejlesztő eszközének tekintem.*)

*) Nyomban e nézete után Wustmann ismerteti érvényesülését is, úgy mondva hogy: „Man könnte mit Rücksicht auf den Gebrauch unnötiger Fremdwörter die Deutschen in drei Bildungsklassen einteilen: die unterste Klasse gebraucht die Fremd-wörter falsch, die mittlere gebraucht sie richtig, die oberste gebraucht sie gar nicht“. [A németeket fölös vendégszavaik használatáról ítélve műveltségük szerint három osztályba lehetne sorozni: az alsó a vendégszókat helytelenül használja, a középső helyesen, a fölső sehogysen.] Nekem e megkülönböztetés olvasára akaratlanul Saphir-nak az a szellemes mondása ötlött az eszembe amelyszerint vasuton az I. osztályban az utas gorombáskodik a kalauzzal, a III.-ban a kalauz az utassal, a II.-ban pedig az utas

A mérsékeltén értelmes — tehát tapogatódzva gondolkozó — s a fogyatékos ízlésű — tehát kapkodva választó — ember korunkban — épügmint a közepesen és alantasan művelt — egész halom vendégszó nélkül meg se tud lenni, úgyhogy *a vendégszavak sűrű használatá mainapság épenséggel nem az előkelőség hanem ellenkezően : a köznapiaság jelensége.*

A gondos műveltség megnyilvánulásával: a választóssággal [elegantiá-val] tehát, amely értelmességet és ízlést követel, semmikép nem egyeztethető a beszédnek *helyesen használt* idegen szókkal való *tarkázása* sem, de még sokkal kevésbbé fér vele össze *megértetlenek és eltorzítottak* halomrahordása.

„Die Angliederung von Fremdwörtern ist“ — szól tovább Wustmann — „nicht *immer* ein Zeichen der Armut und der Schwäche, sondern auch ein Ausdruck einer hervorragenden Weltstellung und eine natürliche Folge des Verkehrs, der täglich neue Produkte und Waren auf den Markt wirft. Zunächst beweist sie, dass wir viel herumgekommen und vielerlei Gäste bei uns gewesen sind, und dass wir in der Fremde etwas gelernt und angenommen haben.“ [Idegen szók térfoglalása nem *mindig* a szegénység és gyöngeség jele; lehet a világban elfoglalt kiváló helyzet nyilvánulása s a piacon naponta új termékekkel és árukkal megjelenő forgalom természetes következménye is. Nálunk péld. legszembeszökőbben arról tanuskodik, hogy a világban sokat forgolódtunk, hogy sokféle vendég járt nálunk és hogy idegen földön egyet-mást tanultunk és magunkévá tettünk.]

Amikor e véleményt idézem, megint nem azért teszem hogy szent-ségére esküdözve örök igazságnak kürtöljem országgá. Merthát amily készséggel fogadom el első részét amelyet helyesnek látok, oly kevésbé téveszt meg a szerző nemzeti elfogultságától sugallt második része: hiszen az idegen szavaknak a német nyelvbe történt tolulását — amint láttuk — a német népnek nem világraszóló hatalma segítette előre sem pedig életrevalósága, hanem gyámoltalansága — épúgy mint nálunk; használatuk módja pedig arról tanuskodik hogy abban az egyben-másban amit a német idegenföldön tanult, sok olyasmi akadt amit nem értett meg merthogy épenséggel nem nekivaló. Wustmann tehát a valóságot bizonynyal hívebben állapította volna meg ha imént-idézett nyilatkozatának utolsó mondata helyett őszintén megvallja: „dass wir den Urstoff unserer Kenntnisse aus der Fremde geholt und nicht gehörig verdaut haben“ [hogy ismereteink ősi termékét idegenföldről szereztük és nem emésztettük meg kellően].

egymással. Tetszős mindakét mondas. Ám a valósággal egyikük sem egyezik. Amíg azonban Saphir-é találó, merthogy *amikor vasuton gorombáskodások esnek meg*, jellemzése rájukillik, tehát mondása mint viszonyodó [relatív] igazság megállja a sarat, — Wustmanné a levegőben lóg, mert a német [még pedig legműveltebbje épúgy mint legműveltebbje] egyaránt helytelenül használja vendégszavait; a különbözőség csak ott rejlik hogy műveltsége szerint más-más szokat használ helytelenül. Ezt az álmoképet tehát Wustmann nyilván azért alkotta meg hogy földijeit „legműveltebb“-jeik — a vendégszó nélkül élők — utánzására sarkalja, noha ilyen „legműveltebb“-eket lámpással se tudna keríteni. Más kérdés persze hogy valósággal ilyeneknek kellene-e lenni a legműveltebbeknek. Erről magamnak is van egy és más mondanivalóm.

Nodehát bennünket Wustmann véleményéből inkább érdekel első része amely általános elvet fejez ki mint a második amely helytelenül alkalmazza. Kíséreljük hát meg, helyes része hogyan illik reánk?

Az idegen szavak elhatalmasodása Wustmann szerint jobbra a szegénység és gyöngeség jelensége; csak olykor — kivételkép — a hatalomé. Hogy mi a világban olyas kiváló helyet foglalunk el amelynek révén magunkat a kivételek közé sorozhatnók — ilyen bolond beszédet bizonyára legöblösebb torkú hazánkfia is csak borközi hevülettel kockáztathat meg. Am térjünk át a világban való forgolódásunkra. Erről a tárgyról már van mit beszélnünk, hiszen lépten-nyomon találkozzunk olyan atyánkfiaival akik fönnen hirdetik hogy *komoly tanulásért* fordultak meg a „*a világban*”. Nagy kár azonban hogy e műveltséggyűjtő nagy fordulóikból — ritka kivétellel — csak annyi igaz hogy európai sötét úri embereink közül — jobbra ugyan ugyan a nagyvilágból hanem Osztrák- és Németországból — sokan térnek haza olyas kijelentéssel hogy tanultak [amit ők a maguk furcsálkodó nyelvén „tanulmányozás“-nak mondanak]. Ha azonban ez igaz volna, ezek az uraságok nemcsak szolgamodra utánozni de függetlenül alkotni is *tudnának* és *akarnának*. Márpedig — amint munkájukon látjuk — se tudni nem akarnak sem akarni nem tudnak.

Nem ugyan a nagyvilágot hanem Osztrák-, Német- és Olaszországot előzőnli nagyközségünk is, ki üdülésért, ki mulatásért, ki valaminő meddő — gyakran: vészes — kedvtelése kielégítéséért. Ami idegen szót azonban ingyen szedünk össze, épenséggel nem hatalmunkat hanem könnyelműségünket bizonyítja.

A mi személyes érintkezéssel szerzett idegen szavaink bizony alig tanuskodnak egyébről mint arról hogy gyakran kerülnek hozzánk olyan idegenek akik sokat forgolódtak a világban [osztrákok meg németek, hogy rajtunk gazdagodjanak], és arról hogy közülünk is sokan fordulnak meg külföldön [kivált Osztrák- és Németországban, hogy népüket gazdagítsák], végül arról hogy noha idegen nyelvek tanulására tömérdek időt vesztegetünk, időnket oktanul fecséreljük, merthogy komoly cél nélkül tanulunk.

Merthát annak az összevisszatanulgatásnak amelyet a mi szerezestársadalmunk véghezvisz, épenséggel nincs egyéb látszata minthogy „tudomány“-ával honinyelvét és vele együtt értelmességét roncsolja. Hisz tagjai közül alig akad aki többre viszi minthogy könnyeden írt romándokat — eredeti szövedékükön átbukdácsolva — végig tud sejteni s a maga tanítóját — viszont őt tanítója — megérti. Amikorhát tanítójától elbúcsuzik, jobbra tudománya egyetlen eleven tanujának mond istenhozzádot. Kivált gyakran tapasztalják ezt nagy nyelvtudományukba vetett bizalommal Angolországba vitorlázó magyarjaink amikor hiában igyekeznek odaát akár olyan angolt fogni aki őket megérti akár olyat akit ők megértenek. Am a legtöbb nyelvművelgőnek soha életében tere se nyílik ahol keserves verejtékkel szerzett tudományának hasznát veheti. Sőt ahol leginkább kínálkoznék alkalma: külföldi tartózkodásuközben, falkába verődve úgy elzárkózik tőle hogy szállója személyzetén kívül alig érintkezik idegennel.

Node tudományá pénzébe került mint az oláhnak a szappana. Egy-

mással eteti hát meg — úgyahogy tudja. Ámhoggy másképp nem tudja — hogy valamiképp benne ne rekedjen — magyar beszélgetéseközben igyekszik értékesíteni.

Vajjon kiválóságunkról tanuskodnak-e ilyes jelenségek? Avagy kiválóságra vall-e legközelebb ért helytelen idegen példánk majmolásával megnyilvánuló oktalanságunk?

Úgy érzem, inkább szegénységre. Csak az a kérdés, kinek vagy minek a szegénysége?

Az „európai“ magyar, ha elcsenevészett eszejárásán végigsikkanó gondolatait a mi „bárbár“ nyelvünkön nem tudja kifejezni, a maga gyámoltalanságáért nyelvünket okolja amelyet holmi szerves valódnak [e.: „lény“-nek] képzel, merthogy nem tudja az istenadta hogy semmi egyéb mint működésünknek egyik ága amelynek tehát „élet“-éről, „fejlődés“-éről, „szegénység“-éről csak képesen értve beszélünk.

Hahát ilyes kifogással hiányos értelmű s műveltségű ember hozakodik elő aki e tökéletlenségei miatt rászorul hogy másoknak [„tekintély“-eknek] az eszével gondolkozzék, mentségére válhat hogy nem tudja mit beszél; ha azonban értelmes és művelt magyar ember mond efféle badarságot, hiában keres mentséget.

Nyelvünk szegénysége-e vajjon az oka hogy törülmetszett, értelmes, szépecsengő szavainkkal helyesen kifejezhető fogalmakat részint németektől ellesett — jobbára badar és idomtalan — idegen szókkal részint idegen nyelvről szégyelnivaló értelmetlenséggel fordítottakkal helytelenül fejezünk ki, mert leszoktunk róla hogy magyarul gondolkozunk?

Nyelvünk szegénységét okolhatjuk-e vajjon miatta, ha szellemének megtagadásával a német nyelv silány fordításává korcsosítjuk, holott a németnek egész határ olyan fogalomra amelyet mi magyar szóval egyszerűen és zamatosan ki tudunk fejezni, épenséggel nincs eredeti szava s ennél fogva hol idegen szókra szorul, hol meglevő szavait enyvezgeti egymáshoz, — amíg a mi nyelvünk gazdagsága, ha sutbadobott kincseit előszedjük és mesterségesen beléőjtott kórságait meggyógyítjuk, *most is* vetekedhet a németével, fejlődésre kiváltképp alkalmas tulajdonságainál fogva pedig szárnyának szétbontásával tökéletesebbé válhatna *bármelyik* árja nyelvénél.)*

Vajjon nem a magunk szegénységéről zeng-e bús dalt e szomorú jelenség? — arról a röstelnivaló szegénységről amelynek szülőanyja az a keleties érzéketlenség amely ölberakott kézzel szemléli a maga jószágának a pusztulását, hogy valamiképp hiba ne essék fönséges kényelmében.

Ennek a keleti tunyaságnak a mentegetése voltaképp egyik főcélja a mi ravasz szerecseneinktől társadalmunk fülébe zúgott „európaiasság“ rugékony ámtószavának is. Ez az ázsiai lomhaság senyvesztette el elménk épségét annyira hogy az „európai műveltség“-ével kérkedő magyar ember mamár csakúgy tanulhat meg honinyelvén becsületesen

*) E nyilatkozatom bizonyára nem egy olyan jámbor olvasómnak csal ajkára derűs mosolygást aki a mi „európai tekintély“-eink másolt eszével gondolkozva, ellenkező véleményüket aranyigazsággé szívtá magába. Ezeket a jámbor olvasóimat szépen kérem, türtőztessék nemes mosolyukat, amíg a sajtóból „*Pogány Magyarország*“ címmel nemsokára előkerülő munkámból bizonyítékaimat megismerik.

beszélni, ha célul tűzi ki s e célját folyvást szeme előtt lebegteti, mert-hogy egész éltén át követett rossz szokással csak szívós akarat és lankadatlan buzgalom birkózhat meg.

Aki pedig e célt el akarja érni, minden egyéb előtt rajta kell lennie hogy *gondolkozni* tanuljon meg értelmesen és magyarosan. Hiábanvaló munkát végezve tehát aki e könyvemnek olyas eltökélt szándékkal feküdnék neki hogy: nomost kiírtom nyelvemből azt a sok gyomot amely egész életemen beleverődött; amíg elméjének ugaras *talaját* meg nem művelte, Szüsziposz munkájára vállalkoznék.

Hogy beszédébe idegen szót ne keverjen, csak másodrendű kérdés amely a mostemlítettnek elmaradhatatlan következménye. Hisz aki magyaros és értelmes gondolkozásra igyekszik: eszközeinek összeválogatásával és készentartásával egyszersmind hátra *kell* hogy szorítsa az eme törekvésének mind idegen- mind megértetlen-voltukkal útját álló kifejezéseket.

„Ce n' est que le premier pas qui coûte“ [Csak az első lépés nehéz] — úgymond a francs. Am aki botorkálás helyett járni akar megtanulni: istenadta értelmességének tartozik vele hogy ez egész életére szóló nehéz lépést megtegye.*)

Egyetlen csapással rettentő pusztítást vihet véghez bárki a maga idegen szókinszén már avval az elhatározásával hogy nem használ egyetlen oly kifejezést sem amelynek mind jelentését mind alakját tökéletesen nem ismeri.

Merthát vendégszóink vajmi tetemes részét kiváló műveltséggel büszkélkedő embereink közül se sokan ismerik annyira, ahogy *minden értelmes és jóízű embernek* ismernie kellene minden olyan kifejezést amellyel gondolatát tolmácsolja. Közepes műveltséggel szerénykedő atyánkfiai pedig a legtöbbször a jelentését épenséggel csak sejtik — mégpedig gyakran vajmi helytelenül sejtik — jórészüket pedig helyesen se leírni se kiejteni nem tudják. Aki latin iskolát végzett, jobbára nem ért az ujdon nyelvekhez; aki másfélét tanult, az ódon nyelvekben járatlan.

Az idegen szavak tehát, mielőtt megszokjuk őket: ismeretlenek, érthetetlenek és alkalmatlanok. Ezek bizony nem olyan tulajdonságok amelyek szükséges, sőt olyanok sem amelyek bárcsak hasznos voltukról tanuskodnak. Értelmes és jóízű embernek hát épenséggel nincs rajtuk mit kapnia.

Kiváltpedig úgy használva amint a mi művelt társadalmunk károng velük: a valódi műveltség hiányosvoltát takargató tessék-lássék műveltség jelenségei. Nem válik ez az álműveltség sem értékesebbé sem ízlésesebbé avval se hogy társadalmunk *rákényszeríti* tagjaira s harsogó kacajra fakad ha igazán művelt ember e nyakára erőszakolt jármot

*) Aki a vele járó fáradságtól nem riad vissza, megbízható segítségre talál nyelvünk egyik érdemes művelőjének, Simonyi Zsigmondnak „Helyes Magyarság“ című jeles munkájában amelynek legnagyobb részét hibás [kivált németes] kifejezéseket helyesbítő s kerültnivaló idegen szók helyére illő magyar kifejezéseket ismertető jókora szótár foglalja el. Aki e munkát nem ismeri, lapozgatásoközben ámulva győződik meg róla, hány olyan vendégszavunkat érzi pótolhatatlannak amelynek jólismert zamatos magyar kifejezését készen találja mögötte.

lerázni akarva a tudálékos tekintélyeinktől szentesített pogányságok ellen vétni merészel.

Igyen avatta vendégszavainkat a szépműveltség ismerveként divó honi használatuk a torzműveltség rikító jelenségeivé.

Szellemi közéletünknek ama nagyképű kolomposai tehát akik féltve-őrzött tekintélyüket hiszékeny közönségünk megtévesztésére használva, a maguk istentelen tudálékosságát a műveltség kelléke gyanánt löcsölik rá, bizony helyesebben cselekednének ha istenadta értelmességüket egyébre használnák mint jámbor híveik gondatlanul cifrálnakodó együgyűségének a legyezgetésére. Kiváltkép bölcsen cselekednének pedig, ha *mielőtt tanítanának, előbb maguk tanulnának* — ha egyébert nem hát azért hogy ivadékaik, hamajd az ő kolomposi tekintélyükben gyökerező — tehát birkának való — záklyás tudományukat fénnnyel övező ravaszdi tanításuktól eljőzanodnak, ne legelül emlegessék őket az értelmetlenség gyászos daliái közt.)*

Sőt — hogy korszakuk immár megérett a hanyatlásra, vele együtt pedig az ő rúdjuknak is kifelé kell fordulni — a fiatalabbja bizony maga is nagyon könnyen megérheti azt az időt — amely jőni fog mert jőnie kell — amikor örök példájának a példájára a magyar embernek is kinyílik a szeme s átlátja hogy *a vendégszavak a művelő-*

*) Szavaim elsősorrt hirlapíróink nagy többségének szólnak. Merthát korunkban — kivált ahol a könyvvel szemben akkora iszonyodás tapasztalható mint nálunk — a sajtónak nyílik legtöbb alkalm a közszellem nevelésére. Kötelessége hát, sőt ami itt több, hivatása hogy egészséges táplálékot rakjon közönsége elé, mintahogy művelt nemzet művelt sajtójához illik. Merthát az a moslékízü afrikai írómódor amellyel napjainkban honi sajtónk legnagyobb része európaiaskodik, nem való se művelt embernek se műveletlennek. Műveletlennek amiatt nem, mert tudománynak habzsolja össze. Műveltnék, mert megzavarja kész ismereteit, — kiváltképp korunkban a művelt embert olyan mulyának nevelik hogy a szemébe toluó oktan példákra hajolva, ő röstell műveltségéhez illő modon, értelmesen beszélni.

Szomorú dolog volna, ha tisztessé lapjaink szerkesztőségében nem akadna olyan értelmes és művelt ember aki e bárbár állapoton segíthessen.

Sőtalan nem csúsznék le az ujjukról az aranygyűrű azoknak a nagyképű tudós uraságainknak se akik a maguk házatáján sötétségben botorkálva, nagy nemzetek tudósai példájára idegen nyelvek meddő „művelés“-ével fényt igyekeznek úzni.

Olyan viszonyok közt aminőket nálunk az ő mulasztásuk teremtett, bizony mind ők mind ujságíróink bátran meghonosíthatnák nálunk azt a szokást — amely értelmes írónak értelmes olvasójával szemben egyszersmind elemi kötelessége — hogy amikor olyan idegen kifejezést használnak amelyet olvasóközönségük akár épen nem akár helytelenül ismer, szükség szerint megismertessék helyes jelentését, írómodját vagy kiejtését, bármennyire sértik vele olyik olvasójuk büszkeségét aki a földbe sülyedne szégyenével, ha valaki azt gondolná róla hogy akad a világon olyasmi amit nem tud. Tanulatlan-ságán azonban nem érez röstelnievalót.

Száz meg száz mihaszna nyelvtudásunk közt pedig talán akadhatna vagyegy aki olyan *becsületes* [i. : lelkiismeretes] könyvecskét írjon amely vendégszavaink használatának törvényeit röviden megismertette, helyes jelentésüket, írómodjukat és kiejtésüket *szótárba foglaltan* állapítaná meg s ilykép hamarosan véget vetne a velük művelt oktan károngaszának. Annál könnyebben megtehetné mert munkája javarészt e művemmel elvégeztem.

Nodepersze legtöbb tudásunk arra a boldogságra áhítozik hogy a hiszékeny sokaság holmi magasrendű valódnak nézze akinek a gondolatai oly elérhetetlen magasságban röpködnek hogy hiában tátaná ki a száját: közönséges halandó meg sem értethetné őket.

Ám vajjon ha tanult, minek tanult, hapedig nem tanult, minek él az ilyen „felsőbb lény“?

désnek nem eszközei hanem akadályai, — elhatalmasodásuk tehát nem a műveltségnek hanem a műveletlenségnek a jelensége; — kiváltképpen pedig hogy *épenséggel nincs miért röstelkednie ha nem ért hozzájuk, ám annálkább van ha úgy bánnak velük ahogy ma bánnak*. Merthát vajjon szégyent vall-e vele, ha gondolatait tisztos honi ruhában járátja? — s vajjon dicsőségére válik-e ha lopott-kopott toldott-foldott cifra rongyokat aggat rájuk?

A mi sötét úrinépünk mai karatyolásának a megtestesítésére bizony alig találhatnánk jellemzőbb alakot holmi ágrólszakadt arlecchino-nál. Ez tükrözné szemünkbe leghívebben a vele megnyilvánuló ízlést is amelynek legszembeszökőbb érdekessége: az egyhang [harmónia] teljes hiánya.

— Node a nyelvnek nem a szépség a főkélléke hanem a gyakorlatiasság, — mondjátok ti, jó derék uraim.

— Ugyebizony, akár a ruhának? Hátvajjon az utcán melyiketek menne végig vagy melyiketek lépne át úri lakásnak a küszöbén holmi gyűrött, rongyos, foltos, szurtos ruhában? Pedig lám, ruhátoknak is „gyakorlatias“ a rendeltetése, merthogy elsősorrt arravaló hogy az időjárás viszontagságaitól megvédjen.

Hahát a testetekre ilyen kényesek vagytok, hogyan járathatjátok szellemeteket oly dancsosán mintahogy járathatjátok?

Erkläret mir, Graf Oerindur,
Diesen Zwiespalt der Natur!

Az iszpaháni szőnyegnek addig szép a gyapjuszála amíg rajtavan és színei pompáját gyarapítja. Amint lefoszlik róla, koszmóvá válik...

Él Wienben egy nemes báró aki buzgó hirdetője annak a természetes gyógyítomodnak hogy az ember az arcán és a kezén kívül sohase mosdjék egyebütt; így aztán a rátapadó pizsok testén olyan páncéllá kérgesedik amely biztosan megóvja minden betegségtől. Komoly wieni orvosok mondják hogy gyógyítomodjával számos reméltelen *szűkvérű* beteget ment meg az elpusztulástól. A nép pedig búcsut jár hozzá. A mi szerecsen tekintélyeink hasonlóízű tanítása is a *szűkös-szelleműeknek* válik javukra; ezért sereglik köréjük annyi zarándok...

„Inkább akarok *öt* szót szólni *értelemmel*, hogy egyebeket*) is tanítsak, hogynem mint *tízezer szót* szólni *idegen nyelvvel*“ — írja Pál apostol a korünthosziakhoz intézett első levelében. [14., 19.]...

Amikor a római azt akarta kifejezni hogy „*értelemmel, nyíltan* beszélni“ — azt mondta hogy: „loqui latine“, — a francs úgy mondja hogy: „parler en bon français“, — a német hogy: „deutsch reden“, — mi azt mondjuk hogy: „magyarán beszélni“...

Mme Denis, Voltaire húga, amikor egyszer angol tanítójának az oktatása nagyon elfárasztotta, avval a kérdéssel fordult hozzá:

— Vous écrivez „bread“, pourquoi prononcer „bred“? Ne serait-il pas plus simple de dire tout bonnement: „du pain“? [Amit az angol „bread“-nek ír, miért olvassa „bred“-nek? Vajjon nem sokkal egyszerűbb volna ha becsületesen „kenyér“-t mondana?]

*) Egyebeket = másokat.

Ezt mondom én is a mi nagyfejű „nemzetközi“ nyelvtanítóinknak — bizonyára jogosabban mint Denis-né asszony a maga angoljának.

Merthát az idegen szavak átfogadásának legerősebb lelki rugóját a megértetlen utánzással megnyilvánuló *tehetetlen oktalanság*, megrögződésükét pedig a megszokásukkal fölkellett *állati ösztön* mozgatja.

Ez az ösztön ringatja bennünk azt a csalódást hogy ismerjük és értjük őket, holott félreismerjük, ismeretlen jelentésüket zavaros sejtelmekkel pótoljuk, használatuk pedig olyan kínlódás amelyhez idővel hozzátörődünk.

Emiatt mondhatók a vendégszavak ritka kivétellel nemcsak *szükségteleneknek* hanem annyira *károsaknak* hogy nyelvünkön művelt élőkösödésüket bizvást hasonlíthatnók a nyüzsgékéhez.

Ha nyelvünk szelleme egészségesebb volna s csekélyebb számmal támadná meg, magábaszívna, átdolgozná s megemészténé őket mint-ahogy régente cselekedte. Mai kórságos állapotával azonban nem győzőkora munkát mint aminőt megrontóinak elnyelése ráróna.

Igaz, akadnak köztük amelyek nyelvünk szervezetét nem ronszolják; ámde tengődésükkel ezek is útját állják fejlődésének. Sőt akadnak amelyek ma hivatást teljesítenek, merthogy a korunk beteges szellemtelenségével idegen mintára „megteremtett“ veszedelmesebb honi nyüzsgéinkkel versengésre kelve ezek elhatalmasodásának vetnek gátat.

Ámde mindfélelmesebben szaporodik nyelvünkben rajta keresztül-kasul ficánkoló legveszedelmesebb fajtájuk is és mérgük napról-napra mélyebben kezdi ki épségét. Ha hamarosan ki nem veti őket magából, el kell tőlük pusztulnia.

Öreg hiba hogy alig van aki velük törődik. Sőt sokan azok közül akikre irtásuk kötelességkép tartoznék, „kulturá“-ikat [tenyészeiteket] melengetik.

E tenyészetekhez képest pedig Augiász istállója kismiska volt. Aki ma akarna eltakarításukra vállalkozni, Heraklész izmain kívül Matuzsálem korával is meg kellene hogy áldott legyen.

Sajnálom hogy egyikük tulajdonságával sem ékeskedem. Kiválthogy az elsővel nem. Node akad talán szép hazánkban nálamnál különbséggel aki e munkára inkább rátermett. Ötven-hatvan év múlva talán olyan is aki rászánja magát. Ámcsak legyen még *mit* mentenie!

En társadalmi életünk terén egyebütt annyiminden tennivalót látok amitől mindenki ódzkodik, hogy még hasznosabb munkára fordíthatom időmet.

Művelt közönségünknek bizonyára tökéletesebb művet adhattam volna e mostaninál is ha bárcsak egy évvel több időt szánok megírására; ám megtakarított időmet úriközönségünk egyébfajta bárbárságainak ismertetésére fogom szentelni. Mertháthogy e munkám — amelynek megírására most négy éve adtam a fejemet és azóta gyűjtöttem egybe adatait is — noha terméjét a nyelvművelés teréről szedtem össze — voltaképp társadalmi munka, nyájas olvasóm bizonyára észrevette. Most szavakkal foglalkozom. „Pogány Magyarság“-omban gondolataink fűzésének módjáról, azután pedig — ha Isten éltet — gondolatainkról lesz egy és más mondanivalóm.

Ne tessék e munkám jelentőségét kicsinyelni. A megértetlen idegen szavak a nyelv szellemét avvalhogy független, értelmes alkotásoktól megkímélik: gyámoltalanná, tunyává, esetlenné teszik.

Az értelemre észrevétlenül rászemetelődve ősi erejét fojtják el olyanra hogy egyébkép értelmes emberek is bambán, szajkómodjára ismétlik a levegőből beléjüktelepedett balga szólásokat.

Merthát az idegen tájakról százéveken át összegyülemlett szemétből támadt buckák elménk termőtalaját hantolják el: a fölöttük lebegő „tudomány“ pedig — amelynek e talajban nincs gyökere — mint bájos idegen tájak szépséges képe csalóka délibábként áll rajta tótágast.

Ámpersze akad szemétdombon is búzaszem. Emiatt azonban kár a világ szemétyével *termőföldünket* eltakarnunk!

Okos példa okos utánzása nem szégyen. Okosabbat pedig munkám e részének tanulságakép bizonyára alig idézhetnék az „Allgemeiner deutscher Sprachverein“ [Általános német nyelvművelő egyesület] vezetőelvénél: „Kein Fremdwort für das, was deutsch gut ausgedrückt werden kann.“

Kerüljük az idegen szót ahol magyarán fejezhetjük ki gondolatunkat!

Harmadik rész. Vendégszavaink jelentése.

23. cikk. Elüljáró tudnivalók.

„Ein Tier, eine Frucht, eine Blume erkennen wir in ihrer Gestalt; was sie sind, erscheinen sie uns. Würde aber *der* von der Natur eines Rebhuhns, eines Himbeerstrauchs, einer Rose eine wahre Anschauung haben, der nur eine Rebhuhnpastete, Himbeersaft und Rosenöhl kennen gelernt? So ist es aber mit den Wissenschaften, mit allen Dingen, die wir *mit dem Geiste und nicht mit dem Sinne* auffassen: zubereitet und verwandelt werden sie uns vorgesetzt und in ihrer rohen und nackten Gestalt lernen wir sie nicht kennen“. [Ha tekintetünket állatra, gyümölcsre, virágra vetjük, igazi valóságával jelenik meg előttünk mind-egyikük. Ámde szerezh-et vajjon a fogoly, a málna, a rózsza mivoltáról helyes fogalmat aki csak mint pástétomot, szörpöt, olajat látta? Így vagyunk a tudománnyal és minden egyébbel amit *szellemünkkel nem-pedig érzékünkkel* ismerünk meg: elkészítve s megváltozva kerülnek elénk, anélkül-hogy leplezetlen, nyers, igazi alakjukat megismernők.]

Börnének ez a találó hasonlata ráillik vendégszavainkra is. Merthát-hogy kész pástétomnak, szörpnek vagy szagosítónak termettek volna, bizonyára nem képzei róluk aki gondolkozik.

„Jedes Warum hat sein Darum“ — úgymond a német. Megérthet-jük belőle hogy ok nélkül — „véletlenül“ — semmiféle jelentés nem keletkezik. Okozat a helytelen jelentés is: támadása megteremtőjének, elterjedése használóinak oktalanságáé. [Sőt okozat a szántszándékkal ok nélkül megteremtett is — aminőnek péld. a tudományosan „linimentum saponato-camphoratum“ néven ismert kámforos dörzsölőszesznek Paracelsus-tól kapott nevét, az „opodeldok“ szót avagy a rochesteri (amerikai) s londoni „Eastman-Kodak-Company“-tól (1888-ban) forgalombahozott képfogótárcának tervezőjétől, Georges Eastmantól szerzett nevét, a „kodak“-ot (kóudok-ot) mondják — : szerzője hamisságának vagy gyámoltalanságának az okozata] . . .

A nyelvtudománynak azt az ágát amelyik szavak jelentésének a megfejtésével foglalkozik, honinyelvünkön „szómagyarázás“-nak mond-

hatjuk. A hellén „étümológiá“-nak hívta, mert a szavak „étümon“-jának, igazi [eredeti] jelentésüknek kiderítésére törekszik. [Étümosz = igaz; logosz = beszéd.]*)

A szómagyarázás a szónak majd alakjára majd jelentésére támaszkodik s eszerint alak- és jelentésvizsgálatra [hellénül: „fonétiká“-ra s „szémantiká“-ra] oszlik.**)

hang
cíkjel
= jel

Megbízható megoldást persze csak mindakettőnek egybevágó eredménye nyújthat.

A szó alakjának és jelentésének változásával mostanában — ahogy tudom — legrendszeresebben Wundt foglalkozott „Völkerpsychologie“ [A népek lelkiélete — Leipzig, 1900.] című nagy munkájának II. részében.***)

Wundt tapasztalata szerint a szavak alakjának és jelentésének változása egymástól annyira független hogy szinte ritkaságnak mondható ha olykor kapcsoltan fordul elő.

Együttes változásuk olyankor esik meg amikor valamely szótól úgy szakad el valaminő változata hogy egyszersmind nyomban új jelentésre tesz szert. Így vált ki a nyilván gazdája káromlását utánzó német Rabe [holló] szóból [alighanem a dobogást kifejező „trappen“ szóhoz fajulva] a Rappe [fekete ló]. Így a „Ritter“-ből a „Reiter“. A középkorban a lovaglás — amint tudjuk — a leventék kiváltsága volt. Régente tehát a német Ritter kifejezés mind lovast mind leventét jelentett. Mainapság csak leventére értődik; lovas ember pedig németül: Reiter.****)

— A mi bog szavunk fán támadt csomót jelent. Tőle ágazott el a boka amelyet lábszár-csontunk „bog“-ára értünk, valamint a pók amelyet a ló inán kelt húsos gümöre mondunk.

*) Szerencséseinknek persze afféle pótolhatatlan az „etimológia“ is. Merthát ugyebizony a „szómagyarázat“-ot így magában még csak valahogy elfogadhatnók, ámde „x“ szó szómagyarázata „mégis csak furcsa volna“) — csakúgy mint „x“ szómagyarázata [hisz nem az x szó a magyarázó!] Node szerencsére, ha magyarul gondolkozunk, nincs szükségünk semmiféle ilyes furcsaságra, merthogy vesződség nélkül ráakadunk e kifejezés egyedül helyes alakjára amely: „x“ szó magyarázata“. Hapedig ez ellen elmes szerencséseinknek az a kifogása hogy a „magyarázata“ az elévaló „szó“ szó nélkül viselkedés, nyilatkozat sat. magyarázatára is érthető: okos embernek igazán nincs rá mit felelnie.

**) Ahol idézőjel közé foglalt idegen szó végső ékezetlen hangzóját magyar ragozás előtt szabályaink szerint meg kellene nyújtanom, csupán olyankor teszem amikor olvasóm a ragozástól megkívánt ékezetést megítélésem szerint nem magyarázhatja úgy hogy az idézett szóhoz ragozatlan állapotában is odavaló. A „fonétika“-t és a „szémantika“-t ragozatlanul bizonyára egy olvasóm se fogja „fonétiká“ vagy „szémantiká“ alakúnak képzelni. Ha azonban péld. a „casino“ vagy „cabaret“ kiejtésének jelzését írnám „kázínó“-nak és „kábáré“-nak, utolsó hangzójukat bizonyára legtöbb olvasóm rag nélkül is nyujtottnak vélné, kiválthogy honi szerencséseink szerint „világszerte“ így ejti őket a „művelt európai“.

***)) Nálunk e munkát Gombóc Zoltán ismertette a „Magyar Nyelvőr“ XXXI. és XXXII. kötetében megjelent „Nyelvtörténet és Lélektan“ című cikksorával. Egyetmást ebből hámoztam ki ahhoz amit e cikkem elején, a most következő néhány bekezdésben mondok.

****)) Jellemzően domborítja ki ezt a megkülönböztetést e szavak törzse is amelyek közül amazé [ritt] multat, ezé [reit] jelent fejez ki — merthogy a középkori „leventék“ ivadécai közül ma sokan kocognak a maguk lábán; mai lovasainknak viszont őseik közül jártak sokan gyalogszerrel.

*) Ám a maguk ilyes alkotásai mint péld.: a „csendőrrjárat“ [csendőrrjárat], a „hittantanár“ [hittanító] s az „idegen szavak szótára“ [vendégsszavak tára vagy: vendégsszótár] persze nem furcsák!

A *jelentés független változásának* legegyszerűbb esete olyankor fordul elő amikor valamely tárgyra nálánál szokottabb, ismertebb vagy szemléltetőbb fogalom nevét terjesztjük ki. Különösen gyakran cselekedszük ezt amikor valamely tárgy részeit testünk hasonlóan elhelyezett tagja nevével illetjük, péld. amikor korsó szájáról, füléről, nyakáról, talpáról szólnak. Sűrűn nevezzük el tárgyak mozgását is a magunkéról, péld. amikor a vonat menéséről beszélünk. Olykor más-más érzékünkkel észlelt fogalmakat kapcsolunk össze. Így péld. gyakran szólnak „éles hang“-ról, sőt színi bírálóink „sötét színezetű meleg hang“-ot is emlegetnek, holott az „éles“ szó voltaképp tapintásunk ügyébe eső érzést fejez ki. Akárhányszor megesik hogy olyan szónak amely folyton más szóval együtt használódik, eredeti jelentése egészen elpárolog és e két szónak új együttes jelentése rögződik meg. Ennek az esetnek érdekes példáit szemléltethetjük a francs tagadó szócskák mai jelentésének fejlődésén. A latin „*nec passum*“ [egy lépést se] kifejezéstől eredő *ne pas* jelentése ma *semmi* egyéb mint „nem“; — a „*nec — iam magis*“ [később sem inkább] mondástól származó *ne jamais*-é: „soha“; — a „*nec rem*“ [semmi dolgot] szavakból került *ne rien*-é: „semmi“; — a „*nec punctum*“ [egy pöttyöt sem] szólásból támadt *ne point*-é: „épen nem“ . . .

Amikor valamely szó a vele kifejezett fogalom természetes fejlődése folytán jut új jelentéshez, magyarázatában voltaképp nem annyira magának a szónak mint a vele kifejezett *fogalomnak* a történetét találjuk meg.

Magának a *szónak* a története csak olyan új jelentést magyaráz meg amelyet a használat ily lassu fejlődés nélkül, hirtelen ugratott bele.

Fejlett nyelvben szinte ritkaságszámba megy az olyan szó amelynek csupán egyetlen határozott jelentése van.

Ennek az oka nemcsak az hogy azok a fogalmak amelyeket a szavak kifejeznek, jobbra többé-kevésbé elmosódottan élnek az őket használó emberekben, hanem az a gyakorlati érdek is hogy olyan fogalmak amelyeket valamely rokontulajdonságuktól eredő gondolat fonalán egymáshoz lehet fűzni, a szavak elszaporodásának megelőzése végett közös kifejezésbe szorulanak. E rokontulajdonságnak azonban persze nem szabad annyira jelentősnek lenni hogy használatukközben különböző jelentéseik könnyen összetéveszthetők legyenek.

A német *Buch* [könyv] szónak mai jelentése olyképp keletkezett hogy azok a lapok amelyekre régente betűket kapartak, jobbra *bükk* [Buche] kérgéből készültek; ma a könyv papirosból van, a német mégis „Buch“-nak mondja.*)

*) Egyiptomi cserjének a neve volt hajdanában a hellén *papürosz*, a mi „papiros“-unk őse is. E cserjének a kérgét pedig a hellén „*büblosz*“-nak hívták: így jelent könyvet a tőle származó *biblion* amelynek többesét, a *bibliát* a kereszténység a Szentírás nevévé avatta. Csak *hárs* kérgére értette valamikor a szintén könyvet jelentő latin *liber*-t a római is. A német *Buchstabe* [betű] szó eredeti jelentése pedig „*bükkhasáb*“ [Stäbchen aus Buchenholz] volt. Sorsoláskor vagy jósláskor a vele értett rudacskákat a földre szórták s onnan összeszedve illesztették szavakká. Összeszedni = *lesen*; így tett szert e szó az „olvasás“ jelentésre. Hasonló módon támadt a „*Rechen*“ [gereblye] szóval rokon *rechnen* [számolni] kifejezés jelentése amelyet a német voltaképpen „összegyűjtés“-re értett.

Az acéltoll kitalálásáig — a mult százév elejéig — a latin „penna“, a francs „plume“, a német „Feder“ és a mi toll szavunk egyaránt csak madár tollát jelentette. Nagypapaink azt a borzas nyelet amelyet tintájukba mártogattak, amiatt nevezték tollnak mert valósággal lúd-madár tolla volt. Amikor az acéltollnak megszületése után nevet kerestek, új szó alkotása helyett annak a tárgynak a nevét húzták rá amelynek addig ugyanaz volt a rendeltsége, holott ez a név annak a tárgynak nem a rendeltségét hanem a termékét határozta meg amely pedig az acéltollétól merőben különböző. Itt tehát a két fogalom közös tulajdonsága rendeltségükben rejtett. Azt a veszedelmet pedig hogy az ember beszédközben az író tollat a madártollal összetévesztheti, nemcsak az a körülmény hárítja el hogy a két tárgynak majdnem minden egyéb tulajdonsága [vonása] különböző, hanem legjelentősebb közös vonásuk is elmosódott: hisz mamár madár tollát alig akad aki írásra használja.)*

Ahhoz egyébkép hogy valamely kifejezés új jelentéssel táguljon, épenséggel nincs szükség új leleményre. A mi trágya szavunk hajdan csemegét jelentett. [Mind a hellén mind a római így értette a hellén „tragosz“ [buja] szóval képzett őst, a hellén „tragémata“-t is.]***) Pedig mai jelentése nem fűződik új fogalomhoz; hisz a trágyázást már az ókor nepei ismerték. Ám hogy nálunk használata közben étel elkészítésére, fűszerezésre, ízessé tételére is értették, lassankint átcsúszott a föld termővételére is; régi jelentését pedig alighanem új használatával belekerült kellemetlen zamatja kergette ki belőle.

Megesik hogy egyik-másik szóba valaminő szokás ojt új jelentést amely aztán lassankint egészen elhatalmasodik rajta. A német „geben“ [adni] szótól eredő Gift hajdan adományt jelentett. [M „Mitgift“-et ma is hozományra érti a német.] Csak amikor a „méreg-adás“ nagyon elterjedt, kezdték hovatovább „méreg“-re érteni ami aztán időmultával egyedüli jelentésévé vált. Hasonló sorsra jutott a latin „potio“-tól eredő francs poison (poázoín) amely — épúgy mint latin eredetije — „ital“-t jelentett amíg használata szintén meg nem mérgezte.***)

Olykor más fogalommal társulva tágul meg valamely kifejezés eredeti jelentése holmi helyzettől árnyéklattal. Így péld. a föld szót a nap és föld kifejezésben egész égtestünkre, a föld és víz-ben csak szárazföldre, a föld- és pénz-ben ingatlanra, az ég és föld-ben silányságra értjük.

A jelentés természetes fejlődése olykor könnyű szerrel old meg olyan kérdéseket amelyek megfejtésébe százéveken át hiában őrlött meg ezer és ezer ember, mint péld.: a kör négyszögítését. Ezt a rejtelmet ugyan valamennyire régen szétoszlatta a Circus Carré [magyarul: „négyze-

*) Egymáshoz egyébkép nem tartozó fogalmak közt olykor az élet is terem rendeltségük közösségénél fogva olyan kapcsolatot amellyel egymás mellé sorozza őket, anélkül azonban hogy összeolvadnának. Így péld. francs étlapon a „macaroni“ [csöves-laska] mindig a „Légumes“ [főzelékek] közt szerepel.

**) Francs ivadéka a cukorkát, kivált mandulást jelentő dragée (drázsé).

***) Számos érdekes példájára akadhatunk az életben ilyes jelenségnek is. Így péld. Olaszországban akárhán pap oltárrá avatott remek római fürdőkád előtt fohászkodik az Ég Urához. Székesfővárosi úriházainkban pedig a legkapósabb zongorasztalterítők közé a stájer templomokból szerzett oltárterítők és misemondóruhák tartoznak.

tes kör"] kifejezés, ez a megoldás azonban amiatt nem fogadható el egészen kielégítőnek mert Carré-nak porondja ugyan kerek, maga azonban nem szögletes.

Ezt a kérdést a francs sokkal gyökeresebben megoldotta az ő *cadran* (kádrañ) szavával amely hajdanában — épúgy mint őse, a latin „*quadrans*” — a napóra négyszögletes mutatólapját jelentette, a gépes óra összeszerkesztése óta pedig ennek a kerek mutatólapjára is átcúszott.

Hasonló módon döntötte el ugyane kérdést a német *Fenster-scheibe* kifejezés amelyet mainapság négyszögletes ablaküvegre szokás érteni, holott „*Scheibe*” korongot jelent. Ennek pedig az a magyarázata hogy az ablakok régente kerek nyílások voltak és csak később kezdtek szögleteseket építeni. [A — jobbra palack fenekéhez hasonlóan domborodó — kerek ablaküveget ma a német „*Butzenscheibe*” néven ismeri, ami nyilván a „*Busenscheibe*” eltorzítása. Erre vall népies zamatú magyar fordítása is.] *)

A százévek érkeze nem kíméli meg érintésétől a szavakat sem. Olyikukat mindenestül enyészetbe taszítja, másikuknak csak multjára borítja a feledés fátylát amelyet csak itt-ott lebbenthet félre az ember kutató szelleme.

Hogy mily világos jelentés rejtőzik akárhány olyan szavunkban amely gyermekkorunk óta megértetlen hangcsoportként gördül végig nyelvünkön, oktatóbb példákkal alig igazolhatnám mint egy sokat hányódott hazánkfiának, Podhorszky Lajosnak „*Etymologisches Wörterbuch der magyarischen Sprache aus chinesischen Wurzeln und Stämmen erklärt*” [Paris, 1877.] című munkájából összeböngészett szemlévénnyel. Podhorszky gazdag adatainak nagy érdekessége hogy egész határ tősgyökeres magyar szavunk eredeti jelentését oly eleven csínai szótőkből állapítja meg amelyek a mi szavainkkal értett fogalom mai csínai kifejezéseiben épenséggel nem szerepelnek.

Példáinak dús tárából csupán izelítőnek ismertetek néhányat, nyájas olvasóm tájékoztatására csak annyit bocsátva előre hogy a csínaival egyező ama szótőveink közt amelyeknek akár egyetlen akár utolsó hangzója hosszú: egytül-egyig hangzóval végződött; aminek a végén tehát mássalhangzóra akadunk, nem lehet tő hanem vagy képző járult hozzá vagy oly kapcsolat amelyről a használat koptatott le valamilyen hangzót.

Ime példáim:

Hő s: hő = hazafias, sí = harcos; tehát *hazafias harcos*.

Tolvaj: tol = lopni, vaj = gazember; tehát: *lopó gazember*. [Sötét ősi ázsiai gondolkozás szerint tehát a lopás — úgy látszik — lehetetlenné tette hogy elkövetője tisztességes ember-számba menjen,* merthogy alighanem „lopó gazember”-nek értették a nagy „tolvaj”-t is. Mennyivel haladtabb az ázsiaiak földrészünkbe átszármazott ivadéka aki a nagy tolvaj előtt hétrét görnyedve lóbálja a tömjént!]

*) A jelentések ilyes fejlődését aknázzák ki azok a találómesék amelyek ugyanannak a kifejezésnek különböző jelentéseit halmozzák össze. Péld.: előbb vállunkra szedjük, aztán átsétálunk rajta, majd a fülünkbe mászatjuk, továbbad megesszük, végül dobozba rakjuk. [Megfejtését nyájas olvasóm munkám 180. oldaláról ismerheti.]

Sarkantyú: sar = szürni, kan = sark, tye = vas; tehát: *sarkon szűrővas*.

Mankó: man = cammogni, kó = támasz; tehát: *cammogó támasza*.

Csélcsap: csél = kacagtató, csap = fecsegés; tehát: *kacagtató fecsegés*.

Pók: pó = nagyhasú,*) ki = szőni; tehát: *nagyhasú takács*.

Hörcsök: hiör = lyuk a földben; csuk = lakni; tehát: *földi lyukban lakó*.

Kapu: kia = ház, pu = nyílás; tehát: *ház nyílása*.

Ajtó: aj = kinyitni, tú = bezárni; tehát: *kinyíló-bezáródó.**)*

Telek: te = föld, lek = rendezett; tehát: *rendezett föld*.

Szőlő: sző = bor, lő = cserje; tehát: *borcserje*.

Liszt: li = búza, sze = apró, t [ih] = csinált; tehát: *apróra csinált búza*.

Meleg: mé = napfény, lek = égetni; tehát: *fénylő nap égetése*.

Ünnep [régen: „innep“]: in = öröm, nep = nap; tehát: *örömnep*.

Mese: me = fejtörő, se = történet; tehát: *fejtörő történet*.

Podhorszky csínai szótói igazolnák, ha ősi nevek fordításának egyáltalán helye lehetne, a:

Géjza névnek a latin „Victor“-ra történt fordítását is [amely utóbbit aztán „Győző“-nek fordítottak vissza] — merthogy a csínai nyelvben: kai = hódító, za = ország; Kaiza tehát: *országhódító*. [Ez a szó egyébkép nyilván rokona az árja eredetű latin „Caesar“ és német „Kaiser“ szavaknak is.]

Néhány vízi szárnyasunk csínai tőiből nyelvünkben egész szócsaládok keletkeztek. Ha tudjuk hogy csínai nyelven „da“ = csoportosan magasan röpködni, „ru“ pedig = magasan röpködni, akkor megértjük azt is hogy a daru azért:

Daru, mert *csoportosan és nagyon magasan röpködni*. [Nyilván a röpködés szokatlan magasságát akarja tehát a magas röpködés kétszeres kifejezése jelezni.] — A „ru“ tőt megtaláljuk a:

Ruca szóban is amely — merthogy „ca“ = libácska — *magasan röpködő libácska*-t, tehát eleinte nyilván vadrucát jelentett. — A „da“ tőt pedig elkopva megtaláljuk a „daru“ szón kívül a:

Lúd szóban is amely mint a lú = vízi szárnyas és a „da“ szavak kapcsolata: *csoportosan magasan röpködő vízi szárnyas*-t jelentett; eredeti jelentése tehát nyilván vadlúd volt.

Hát tessék nekem e nagyvilágon még egy olyan nyelvet mutatni amelyik egyetlen hárombetűs szótaggal a veleértett állat külsejének

*) Nyilván ettől a tőtől ered „pohos“ szavunk is.

**) „Ajtó“-nkat tehát nem tót „tesvér“-einktől tanultuk mintahogy egymásnak regéltetik. Szerintük honunk elfoglalásakor a Zobor tövében táborozó őseink Szvatopluk szomszédos népétől mindent elraboltak ami kezük ügyébe került. Megesett hogy egy tót család lakásának kiürítése után egyikük tekintete a ház ajtaján akadt meg amelyről nem tudta mire való merthogy mint afféle sátorlakó soha életében nem látott ilyesmit. Kapta hát magát, kiemelte a sarkából s elvitte. Gazdája borus tekintettel kísérte holmija lábrakeltét, majd övéihez fordulva elfojtott fájdalommal rebegte utána hogy: „ajtó!“ Ez ugyan tótul érte azt jelentí hogy: „ezt is“. Az ajtó új gazdája azonban kincse nevének vélte s így tanulták meg tőle pajtásai is.

jellemzésén kívül ily velős rövidséggel egyszersmind élőmodját elénk-tárja! *) **)

Ha művelt közönségünket a vendégszavaink használatával művelt pogányságáról meggyőzni óhajtom, minden egyes szónál világosan meg kell ismertetnem azokat az okokat amelyek használata helytelen voltát megmagyarázzák.

Nem mellőzhetem tehát honi történeti fejlődésük ismertetését. Sőt elmondok egyikről-másikról jelentésükön, alakjukon megesett olyan változásokat is amelyeken — mielőtt hozzánk került — hazájában vagy útjuk közben másutt esett át.

Ámhowy nem tudományos munkát írok, fejlődésük darwin-os ismeretével nyájas olvasómat nem untatom. Kivált ahol származásukról megemlékszem, nem kísérem őket végig legelső ősiükhöz hanem jobbra csupán azokon a nyelveken amelyektől *jellemét* örökölte.

Most következő cikkeimben pedig néhány olyan vendégszavunk ősi jelentésére vetek fényt amelynek története nyájas olvasóm figyelmét fejlődésének érdekességével fogja magához bilincselni.

*) Hogy a mi nyelv-„tekintély“-eink milyen badarságokat tálnak „tudomány“-ként a mi jámbor közönségünk elé, megítélheti bárki, ha egyik legjelesebb — egyébkép sok értékes adatot is magában foglaló — nagy szómagyarázó munkánkban olyasmit olvas hogy a szőlő úgy jutott e nevéhez, hogy „szüret“-kor szűrik, tehát voltaképen „szűrőlék“-et [!!!] jelent; a h ö r c s ö k és a d a r u meg *hangutánzó* szavak! Hát én a hörcsők morgását nem ismerem; ha azonban az is annyira hasonlít a nevéhez mint a daruéhoz a „pip“ — amelyen kívül Brehm szerint semmiféle más hangot nem tud kibökní — az a „tudós“ hazánkfia aki e magyarázatokat megcselekedte, nyilván heves fülzúgásban sinlőddött amikor ezt „tapasztalta“ — ha ugyan nem a hasa korgott amikor belőle e magyarázatát merítette. Avagy talán a „szűrőlék“ nedvének mértéktelen élvezete tompította meg elennyire érzékeit?

**) Ez érdekes adatok megismerése után bizonyára senkit se lep meg mily veszedelmesen hasonlít nyelvünk a niponihoz is, mintahogy Port-Arthur átadásánál kiderült ahol — egy vérünkből való török pasa ajkáról közénk szivárgott hír szerint — következő niponi nyilatkozat kísérte az ünnepi cselekedetet: „Kin-csin-csen-ki, ben-csin-csen-ki, fen-csin-csen-ki, len-csin-csen-ki.“ Magyarul épígy mondtuk volna; csupán papirosra vetnők más helyesírással.

24. cikk. Keleti szavak.

A keletet az emberiség bölcsőjének szokás nevezni. Azok közül a gyerekek közül akik e bölcsőben legrégebben hemperegtek, korunkban bizonyára legjelentősebb a szerepe az Úr „választott népe”-nek, a *héber*-nek.

Ám azokat a szavait amelyek bennünket érdekelnek, kor-, nem- és vallásbeli különbözőség nélkül jobbára ismerjük a Szentírásból.

Ezektől nem említék közülük többet egynél: ősapánk, Ádám nevénél amely voltakép „vörös föld”-et jelent, Ádám apánk életrekeltével pedig azonkívül hogy nevévé vált, az „ember” jelentésre is szert tett. [Hogy Ádám előtt az „ember”-t hogy hívták héberül, megbízható adatok híján örök titok.] *)

Mózes népének ősiségét az ismert régi népek közt leginkább rokonáé, az *arab*-é közelíti meg.

Egy az Isten és Mohammed az ő jövőlátója — úgymond a „megadás”-t jelentő iszlám amelynek neve az „üdvösség”-et és „béké”-t kifejező „szalima” szótól ered. Belőle került ki hívei nevének a muszlim szó amelynek perzsa többese: „muszlimán” — németül egy szál emberre érte: „Muselmann” — ígyhát „magyarul” is „muzulmán”. Az iszlám tanítását a jámbor muszlim a korán-ból meríti amelyet névelőstől alkorán-nak mond, nevét pedig szószerint „olvasmány”-nak érti.

Az olyan muszlim papnak aki a hívőket imádság idején [naponta ötször] a mecset minaret-jéről ájtatososságra inti: muazzín a neve. [Azán = imádságra intés.] Tüzetét úgy végzi el hogy a minaretet övező kerek hidat lassan végigsétálva fufogó hangon dúdolja el arabul hogy: „Allah nagy.” [3-szor.] „Híven vallom hogy Allahon kívül nincs más Isten.” [2-szer.] „Híven vallom hogy Mohammed Allah követje.” [2-szer.] „Jertek imádkozni!” [2-szer.] „Allah hatalmas” [2-szer.] „Allahon kívül nincs más Isten.” A muazzín kötelességét maga Mohammed szabta meg ígygen aki olykor maga buzdította híveit hasonló módon imádságra.

*) Az ember és a föld neve rokon a latin nyelvben is amely a másodikat „humus”-nak, az elsőt „homo”-nak mondta — talán olyas gondolattársítással hogy az ember a föld hátán lakik.

Szultán voltaképen „uralkodó“-t, a török szultán címévé vált kalífa pedig „utód“-ot jelent [Mohammed-ét]. Harám [eur. török táj-szólással: hárem]: „tilos“-t.**) A földrészünkön I. Napoleontól meghonosított mamelukok sző igazi jelentése: „rabszolga“. Napoleon — amint tudjuk — egész testőrséget szervezett maga körül mamelukokból. De még mielőtt megtette, folyton maga körül tartott egy fiatal mamelukot akinek atyját a haláltól mentette meg. Emiatt bízott hűségéhez amellyel nem is csalódott — amíg szerencséje alá nem hanyatlott. Erről a hívéről nevezték el földrészünk nyugati nyelvei „mameluk“-nak az olyan rendületlen hazafit aki kormányát tüskén-bokron keresztül követi — amíg a rudat tartja.

Arab szó a múmia is amelyet mi „múmia“-vá latinosítva holmi ősi római szöként használunk, holott a római nem ismerte, az aszott holttestet pedig „skeleton“-nak hívta.**). Gyökere: a perzsa „múm“ szó amely aszfaltot jelent, kiváltpedig azt a faját amelyikkel az egyiptomi az ő halottját „balzsamozta“. Ez jobbára olykép esett meg hogy halottja külsejét átvonta [e.: bevonta], belsejét pedig megtömte [e.: kitömte] vele.***)

Elrakni arabul: „hazana“. Pajta [ahova az arab kereskedő a holmiját rakja, — ígyhát árutár is]: „mahzan“ vagy maházin. Ennek az utóbbinak olasz változatától, a „magazzino“-tól alakult át a nálunk latinos kiejtéssel elterjedt francs „magasin“ (mágazeēn).

Arab szó elferdítése a mi európai caliber-ünk is amely mint az öntőmintát jelentő „kalab“ származéka voltaképen öblöt jelent. „Nagykaliberű“ tehát voltaképen nem „nagymeretű“ vagy „nagyszabású“ hanem: „tágöblű“.

A selyemszövetre értett atlasz ősi jelentése: „simított“, a mi „derékalj“-at jelentő „matrác“-unk őséé, a matrác szóé körülbelül: „földrehányt“.

*) Hárem azonban csak egy feleséget jelent. Többtagú gyűjtemény törökül: „hárem-ler.“ [Ler = mind.]

**) Az „aszott“-at jelentő hellén szkeleton szótól amelyet mint a „szkeletonsz“ főnévkép használt nemtelen [furcsák szerint: „semleges“] alakját a hellén szintén így értett, merthogy jelentését ismerte — nem mint a mi bárbar korunk amely megértetlenül csontvázra használja. Vajjon nem mondhatnók mi is magyarul „aszat“-nak? — Sőt más néven „mumi“-nak hívhatnók... Ugyebizony furcsa ötlet?... Merthogynem „gumi“-nak? Hihhih, hehehe, hahaha!... — Nos, elfáradtál már a kacagástól, dicső „európai“-m? Pedig lám — ahogy mihamar látni fogod — ez a „mumi“ épen nem idegen a „gumi“-tól merthogy szintén gyantát jelentett. Ám neked „európai“ példa kell, nemde édesem? Azt is hozhatok: az angolt aki „mummy“-nak írja s „mami“-nak ejti. [Az angol kiejtésnek „mámi“-vá nemzetiessíthető meghonosítását amiatt nem ajánlom mert nálunk bizonyára a legtöbb ember csak hölgyaszatra értené — mégpedig úgy is találóan ha a vele értett hölgyek egy-két ezeresztendőt tagadnának el korukból.]

***) Az egyiptomi háromféleképp balzsamozott — ugyanannyi szabott díj szerint. A legköltségesebb — tehát egyszersmind a legelőkelőbb — művelet avval kezdődött hogy a drága halott agyából az orrán át kihúzták a velejét amelynek helyét telerakták fűszerrel; aztán a belét szedték ki s a hasát is ugyanígy megtöltötték. Végül az ilykép megdolgozott holttestet nátron-oldatban áztatták hetven napig, majd vászonszalagba [byssus-ba] pólyázták, amelyet gumival átkentek. — Balzsamozás-nak az örökéletre megóvó ezt az elkeresztést amiatt szokás hívni, mert a megdicsőült hasába rakott fűszerek közt gyakran szerepelt a „balsamon“, amit a hellén különféle délvideki cserjék olajos gyantájára értett.

Az arabtól tanulta Európa a karat szót is amelynek hamisítatlan alakja a „kirát”. Az arab pedig a helléntől szerezte aki a szentjánoskenyér*) magját — nyilván szarumodjára hajlott tokjáról — „kerátion”-nak mondta,**) merthogy régente ily maggal mérték Afrikában az aranyat, Keleti Hindusztánban pedig a gyémántot.

A mi török kávé-nk őseit, a „káva” szót az arab eleintén „bor”-nak, majd jelentésének tágulásával „bogyóból főtt ital”-nak értette. Ígyhát a kávénak nyilván más volt a neve hajdanában, merthogy levét csak a 15. százév óta szokás inni. Addig az arab alighanem a szemét ette meg, mégpedig pörköltén, vajba fűrösztve. Hogy figyelme mikép terelődött a kávébogyó élvezhetőségére, érdekesen magyarázza meg az a kedves regéje amely szerint a 10. százévben egy kolostor kecskenyája legelésközben kávéba tévedt és — amíg pásztora a mesgény babájával játszott — derekasan nekiesett a termésnek. A kolostor elüljárósága másnap csodálkozva hallotta hogy kecskéi egész éjjel be nem hunyták a szemüket, hanem vígan ugrándoztak. Mihamar kifirtatta előttevalónapi garázdálkodásukat és nem nehéz volt kitalálni hogy szokatlan viselkedésükkel a kávébogyó halása nyilvánult meg. A kolostor elüljárói régen törték rajta a fejüket vajjon mikép segítsenek azon a bajon hogy derviseik az éjjeli ájtatosság idejét gyakran végig szokják aludni. Megkísérelték hát vajjon rájuk is úgy hat-e a kávé mint kecskéikre? A kísérlet fényesen sikerült. Sőt hogy a dervisek a kávét jóízűnek mondták, mások is megkívánták tőlük. Így hódította meg aztán először az egész országot, majd időmultán az egész világot.

Arab lelemény a móhátra-szerződés is amely néven a jogászvilág a vétel alakjába burkolt uzsorás kölcsönt ismeri. A „móhátra” szó voltakép „kockázat”-ot jelent. Mostemlített alkalmazásának pedig ott rejlik a nyitja hogy ilyesféle üzletet jobbára olyan tékozló gavallérokkal szokás kötni akiknek ugyan vajmi gyöngye a hitelük, ámde épemiatt mesébe illő áron aggatható a nyakukba bármiféle avult áru: konyhaszerek, cipőtár sat. Párisban megesett hogy élelmes üzlegők halálos áron tevéket, nálunk hogy koporsó-, zongorátárat vásároltattak áldozatukkal — persze hogy nyomban potom pénzért cinkosuknak adassák tovább. Hazai szakférfiak ma ily célra legalkalmasabb cikknek a keleti szőnyeget ismerik mint amelynek fölcsavart árát a mi jámbor büntetőbíráink szemébe kedvelőárnak minősíthetik.

Amíg az arab jobbára maga hozta szavait Európába ahol spanyolországi uralma idején szívárogtak át az európai nyelvekbe, más keleti népek kifejezéseit többnyire kalandos hódítók szállították földrészünkre. Kivált spanyolok, portugálok és angolok.

A világszerte használt keleti kifejezések közt tetemes számmal szerepelnek perzsa szók is. A legismertebbeknek imhol a magyarázatuk.

A sáh-ról munkám más részeiben mondom el amit tudok. Ehelyütt csak annyit említek, hogy mamár e névvel akármilyen koszos uralkodó díszelgehet; nagy fejedelmet, mint aminő a perzsa király, a török

*) „Szentjánoskenyér”, mert a Szentírás szerint Keresztelő Szent János vele táplálkozott a sivatagon.

**) Kerász = szarv. Tehát kerátion = szarvacska.

szultán s az egész világ valamennyi tekintélyes független [souverain] uralkodója, a pádisáh cím illet meg amely a „pád” [védő] és „sáh” szavak ujkeletű kapcsolata. *)

A diván szó legrégibb ismert jelentése: „állami tanács”. Ebből fejlődtek időmultán további jelentései, úgymint: e tanács tárgyalóterme, majd az e terem falán végigvonuló párnázott pad amelyre a tanácskozók letelepedtek; ígyven tett szert a „kerevet” jelentésre. Otthon és Törökországban ma is élnek benne minde jelentések. Mi [mint meg-honosodott fogalomra] csak kerevetre értve használjuk.

A „ksatrapá” [helytartó] szónak amelyet mi szatrapa alakjával ismerünk, eredeti jelentése: „az ország védője”, a vezír [kormányzó] szóé — amely őse a mi „vezér”-ünknek is —: „támaszték” [az uralkodóé], a dervis [kolduló szerzetes] szóé: „szegény”.

A baksis [ajándék] szót a perzsa hajdan a pádisáhnak a janicsárok [jení cseri = uj sereg] és szipahi-k [lovások] közt szétesztott jutalmára értette; általán káveravalónak **) csak később, jelentése kibővültével.

A „táfteh” szó ősi jelentése: „fényes”, tehát jól jellemzi azt a szövetet amelyet hazánkba veneziai s napoli kereskedők „táffetá”-vá olaszosított néven hoztak s amelyet mi emiatt hívunk tafota-nak. ***)

Perzsa eredetű a hellén és latin nyelven keresztül hozzánkkerült tigris szó is amely voltaképp nyilat jelent, valamint perzsa szó a hellén [kithara] és francs [guitare] alakjain át nálunk gitár-rá vedlett „szíhtár”, amely mint a „szih” [három] és „tár” [húr] szavak kapcsolata voltaképp háromhúros zenélőszert jelent. A francs „guitare” (gitár) eltorzítása a német „Zither” s a mi belőle latinositott citeránk is.

Perzsaországba nyúlik a családfája a mi tulipán-unknak is amelynek legközelebbi atyjafiai az olasz „tulipanó”; ősiüket pedig Perzsaországban azért hívták „dulband”-nak [e.: turbán-nak] mert alakja valamennyire a csalmáéra ****) emlékeztet.

A perzsa szavakról a törökökre áttérve átváltó példának alig találhatnék alkalmasabbat a pasá-nál amely mint a perzsa „pa” [láb] és „sáh” [király] szavak kapcsolata a „király lábánál ülő”-re magyarázva az oszmán birodalomban szerzett jelentésével értődik ottani bentes tanácsosra [e.: benső titkos tanácsos-ra] vagy táboríőre [f.: tábornok-ra].

A török pasa életéből hazánkban a legismertebb dolog hogy nagy a hasa és sok a hölgye. Az utóbbiak számát szaporítja a többi közt az odalik akit a művelt európai „odalisz” néven emleget — nyilván merthogy az görög a maga „obeliszkosz” [gúla] szavához ígyven idomítottá hasonlóvá. Odalik voltaképp: „nőszoba” [oda = szoba; lik:

*) Régente az európai uralkodók közül csak a francs király kapta meg.

**) Középeurópai gondolkozás szerint: borralalónak. [A spanyol tubákra-, az orosz teára-, a honi szesznemissza-vendéglőnkben sürgő-forgó ételeslány pedig — merthogy nem jár neki — nyilván vízrevalónak érti.]

***) Nyilván helytelen tehát francs változatának, a „taffetas” (táftá) szónak az a francs magyarázata hogy eredeti kifejezés. Hiában olvashatjuk a 15. százévből ránkmaradt „Foux du Monde” [A világ bolondjai] című munkában hogy az asszony nép akkortájt „taffe-taffe”- (táf-táf-) övet viselt, a szónak e régi alakja pedig a tafota suhogását utánozta, mert ez nem bizonyít egyebet mint hogy perzsa eredetijét a francs ígyven idomította a maga érzékéhez.

****) Csalmá: a „turbán” magyar neve.

gyűjtőképző].*) E jelentésének modosulásával értődött időmultával „lakótárs“-ra, majd a háremben lakó rabszolgálóra. Az odalik tenni-valója hogy a kadin-oknak szolgáljon.***) Hogypedig ilyen rabszolgálnak szebb a helyzete társaiénál, gazdájuk — mintahogy olykor nyugaton is megesis ilyesmi — közülük választja kegyelteit akiket a török i k b á l néven ismer. Ikbál voltakép „szerencsés“-t jelent.***)

Hindusztánban és vidékén a lakóházat egész hosszán lugasként végigvonuló földött oszlopsor kíséri végig — nyilván hogy külső falait megóvja a nap pörzsölő hevétől. Ezt az oszlopsort Keleten a maláj „baranda“ szóval szokás megjelölni amelyet e változatlan alakjával hozott földrészünkre a spanyol aki általán oszlopsorra [porticus-ra] érti. A többi európai nyelven ellenben mint veranda szerepel és olyasmit jelent amit a honi szerencsen a maga nyelvén feje tetejére állva se tudna kifejezni holott mondhatná akár „lugastornác“-nak akár „hűsölő erkély“-nek, röviden „hűsölő“-nek akár „fődelepáholly“-nak, röviden „fődeles“-nek, akár „kertipáholly“-nak akár „kiülő“-nek.

A szintén maláj „getah“ [gumi] s „percsa“ [morzsa] szavak kapcsolátát is a spanyol honosította meg földrészünkön, ezt azonban nem vette át híven nyelvébe, merthogy g u t a p e r c h a-nak írja s „gutápercsa“-nak mondja.

Hindu nyelven „bagavati“ szent házat jelent. Mi e szót p a g o d a alakjával ismerjük merthogy a portugál a maga szája ízéhez idomítva így terjesztette el földrészünkön. Osztrákos kisebbitőjével, a p a g ó d l i szóval pedig amiatt értjük azokat a hozzánk jobbára Csinából kerülő mozgófejú alakokat amelyeknek [pagode (págod) néven] kivált XV. Lajos korában volt nagy keletük mert „szent ház“-ban tanyázó bálványok utánzatai. Vajjon mi valamennyivel kevesebb európaiassággal de több értelmességgel és ízléssel nem hívhatnók „pagódli“ helyett „bólingó“-nak?

Hindusztán az ősi hazája a p u n s h (pans) szónak is amelyet az angol hozott földrészünkre a 17. százévben. Jelentése: „öt“. A vele értett ital nevét pedig olyképp vált hogy ez italt öt alkotórészből szokás készíteni: arakból,****) teából, cukorból, vízből és citromléből.

Hindusztánból szállította az angol az ő c h a m p o o i n g (sömpúing) kifejezését is a művelt nyugatra. Nyilván emiatt hívja honi szerencsenünk „amerikai fejmosás“-nak. Hindu alakja „sémpué“. A szanszkrit [„szabatos“-] azaz óhindu nyelvben mint „szampú“ szerepelt. Jelentése pedig: istenigazára megtisztítani.

*) Jelentésének modosulása nyilván hasonló módon esett meg mint a német „Frauenzimmer“-é amely eleinte nőszobát majd lakóit, majd általán asszonynépet, végül egyetlen asszonyt jelentett. Az „odalik“ jelentésének továbbfejlődésében az átváltás állapotát „lakótárs“-ra értett jelentése magyarázza meg.

**) Kadin: a szultán felesége. [Ilyet a szultánnak csak hetet szabad tartani.] Szultánnő: a szultán anyja, nővére s lánya. Ugyancsak tetézi hát az európaiasságot az olyan magyar szépíró aki „XV. Lajos utolsó sultáná-járól, Dubarry-ról“ ír: 1. hogy francs személyt törököknek tesz meg, 2. hogy kinevezi a szultán legközelebbi vérének, 3. hogy úgy bánik vele mintha a szultán családjának nőtágya volna holott nyilván férfiu [ha nőnek hinné, bizonyára „Dubarry asszony“-ról beszélne.]

***) Az ikbál-t ő felsége már kitüntette a kegyességével. Akire még csak szemét vetette, annak g ő z d e [„szemében“] a neve.

****) Arak: a kokospálmának éretlen gyümölcséből sajtolt pálmabor [ang.: toddy (tadi)] párolata.

Mintahogy az oszmán birodalom előkelőségei közül nálunk leggyakrabban a pasáról esik szó, olykép a mennyek országának kiváló fiai közül legkedveltebb alakunk: a mandarin. Amha holmi nyugati bárbár csínai bentes tanácsost „nagyméltóságú mandarin úr”-nak címezne, a megtisztelt előkelőség mandulás szeme nyilván legott szilvává dagadna e furcsa szó hallatára. Merthát igaz ugyan hogy óhindu nyelven „man” annyi mint: gondolkozni, — „mantra” annyi mint: tanács, — „mantri” pedig: főtanácsos. Az is igaz hogy ezt a malájoktól tanult „mantri”-t a portugál — alighanem a maga „mandar” [megbízni] szavának a képere — mandarin-ná európaiasította, ámde a csínainak nem az óhindu a honnyelve sem a portugál. Nem is hívja hát e főfő-zászlósúrát sem emígy sem amígy [ha magyar volna, nyilván vagy így vagy úgy vagypedig így is úgy is hívná] hanem a maga édes anyjanyelvén a „kvan” címmel tiszteli meg — ma épúgy mint régen.

A „mandarin”-nál tehát bizonyára értékesebb kifejezés a tea merthogy igazi csínai szónak, a kvan-ok nyelvén „csa”, a népén „tié” néven ismert: teacerjének mérsékeltén hamisított latinos neve. Magyaránivaló tudtommal nincs rajta. Ám hogy szárazon ne lejtsek mellette tova, megismertetem nyájas olvasómat a tea regéjével amely egy ganges-melléki buddhás papnak avval a szent fogadalmával kezdődik amely elhatározta hogy elszokik az alvástól, merthogy ilykép — úgy vélte — egészen az Ég Urának szentelheti életét. Elhatározását azonban — bármi buzgón törekedett rá — nem valósíthatta meg, merthogy a természetén nem lehet kifogni; egyideig ugyan győzte; ámde végtére elnyomta az álom. Amikor kiocsudott belőle, magárároított bünteteskép lenyeste s földhözvágta a szemeháját. Belőle nőtt aztán ki az áloműző teacerje.*)

Csínánál is messzebb földről, Jokohámából került hozzánk, mégpedig San-Francisco-n és New-York-on keresztül a halma-játék amelyet a

*) A tea Hindusztánból került Csínába. Italt' azonban csak Csínában kezdtek leveléből főzni a 6. százév alkonyán. Földrészünkön legelőször az orosz ismerte meg a 17. százév közepe táján. Azután — nem sokkal később — Angolországban terjedt el ahol II. Károly felesége honosította meg, mégpedig eleinte vajmi szűk körben merthogy fontja 8—10 £-ba került ami a pénz mai értéke szerint mintegy 30—40 £-ra rug. A 18. százévben azonban már annyira elterjedt hogy az emberek háromszor-négyszer teáztak naponta — mindannyiszor 10—12 csészével öntötték magukba a fölkapott folyadékból. Sőt Gilbert érsekről azt regélik hogy reggelenkint 25 csészével ivott belőle. Ámperse, nyilván gyöngébbre készítették mintahogy ma szokás.

A csínai tea különféle fajai voltakép egyetlen növénynek ezerévet meghaladó idő óta különféle bánásmóddal termelt és készített változatai s két főcsaládra szakadnak: a feketére amelyet nyílt tűzhelyen szokás szárítani s pörkölni, meg a zöldre amely gőzzel elhervasztott levelek pusztá megszáritásával készül.

A feketék közül legkedveltebb: 1. a sárgászöldlevelű ú-lang [angolosan: oolong (úlang) — „zöld sárkány”], 2. az egész fekete vú-jí [a.: bohea (bóuhí), — neve termelése helyétől ered] változatai: a. a pak-hó [a.: pekoe (pekóu), Németeurópában: pecco — „fehér pihe”, merthogy zsenge sötétbarna levelét, kivált a hegye felé, fehérítő selymes pöhöly borítja], az első aratás legkiválóbb fajtája, b. a szio-csang [f.: souchong (szúsón), a.: souchong (szúsöng) — „apró faj”, a második aratáson szedett rügyekből, c. a pú-csang [a.: pouchong (púsang)], a második aratásnál összehajtogatott levelekből, d. a kang-fü [a.: congou (kangú), Németeurópában: kongo — „fáradtságos faj”, merthogy sok vesződséggel jár a termelése] a második aratásból való; jobbára ez kerül földrészünkre „karaván-tea” néven; az igazi azonban napjainkban nagy ritkaság; amí Nizsnij-

niponi „halma akkha“-nak hív ami „a világ fortélyá“-t jelenti: olyan fortélyt amellyel a világot meg lehet hódítani. Ámpersze érteni kell hozzá.

Hazája határán kívül tág körben ismert kifejezés a harakiri is, anélkül azonban hogy a vele értett intézményt bárhol másutt meg-honosították és megkedvelték volna. Ha német intézmény volna, európai szerezsenek körében bizonyára régen virágoznék. Ám hogy ázsiai, ők is csak híreről ismerik. Csillaga egyébkép letűnőfélben van hazájában, Niponban is. Hajdan virágzó nemzeti szokás volt; ma megtűrt ósdiság. A harakiri jelentése: „hasbontás“. A vele értett ünnepies veszteke-zésnek [e.: öngyilkosságnak] a magyarázata a niponinak nyilván abban az ősi hiedelmében rejlik hogy az érzés a hasban fészkel,*) amelyet azért bont szét, hogy érzésének a tisztaságát bizonyítsa. A harakiri a niponi vagy a magasztántával vagy kormánya parancsára vagy család-jának határozatára követte el. Békében leggyakrabban harcosok oltották el ilykép éltüket, hogy kínos becsületbeli ügynek végét vessék, háboru idején pedig, hogy ellenségük kezére ne kerüljenek. Elkövetése ünnepies szertartással történt olyképhogy a halálasztást először a hasát, aztán a torkát balról jobbra végigmetszette. Időmultával a has megmetszése pusztá alakissággá válva karcolássá fajult, a fejet pedig egyetlen csapással a vesztekező háta mögül barátja vagy szolgálja választotta el a törzsoktól.

A harakirinál mostanság sokkal sűrűbben emlegetett *niponi* intéz-mény a *dzsú-dzsicu* amelyet magyarul „cselvető birok“-nak mon-dának. Ősi hazája voltaképen Csína volt, amint Niponban nagyon jól tudják. A niponinak csupán nemzeti hűsága költötte azt a mesét hogy már nem kevesebb mint 2500 éve ismeri, holott hírét se hallotta 1650 előtt amikor egy Tokióba vetődött csínai egy Csin Gembin nevű ottszülöttnek regélt róla. Ennek a tokiói csínainak pusztá elbeszélése nyomán honosodott meg Niponban a birkózásnak e ravasz faja, noha sokat emlegetett csodás tökéletességére a niponi fejlesztette.

Novgorodból hoznak ily néven földrészünkre, többnyire Londonon és Königsbergen át jutott oda.

A zöld fajok közül a legkeresettebb: a *hi-csan* [a.: hyson (hájzn) — „viruló tavasz“, merthogy tavasz derekán szokás szüretelni] az első aratáson szedett nagy fodros leve-lekből készül.

A csínai egyébkép maga issza meg teája legjavát. A kereskedővilág jobbra csak közepes fajhoz tud jutni. Tömerdek persze a hamisított és utánzott áru is amelyet Csínában *mej-pan-sa*-nak [hazug teának] hívnak. A festett legegyszerűbben arról ismer-hető meg, hogy megnedvesítve s fehér papiroszhoz dörzsölve színét elhagyja.

*) Pezsgővérű európai persze kacajra vidul a niponi „butaságán“. Kár pedig oly nagyra lennie napnyugati tudományával amely az érzést a szívben keresi. Ezen meg a niponi szakadhatna meg nevéttől. Merthát amikor a szerelmes európai keserves arcot ölt és kezét szívéhez szorítja, épenséggel nem művel értelmesebb dolgot mint amikor a porond bohóca pincét emlegetve komoly képpel égre mutat. Hisz szívünknek éppannyi a köze érzésünkhöz mint hasunknak, merthogy érzésünk ugyanott fészkel ahol értelmünk: agyvelőnkben. Amaz mélyében rejtőzik, emez kerületén tanyáz. Ezt agy-velőnk fogékonyágán is tapasztalhatjuk: az érzéstelen rideg értelmesség csak a színén lappang; az értelmetlen pusztá érzelmesség meg belsejébe lopódzik. Egymás nélkül pedig mindegyikük tengődik, elcsenevész és szétenyészik. Egész valónkat csupán párosulva hathatják át, maradó hatást bennünk csak így lehetnek.

A niponinak tehát mindössze néhány centiméterrel mélyebb a tévedése a miénk-nél; ám viszont józanabb a tapasztalata, merthogy igazi [festi, tehát nem oda csak képzelt] érzés hasunkban gyakrabban kél mint szívünkben.

Dzsú-dzsicu*) magyarul „szelíd mesterség“-et jelent, szemben a vívással amelyet a niponi „ken-dzsicu“-nak hív. A niponi amiatt mondja szelidnek mert modot nyújt rá hogy fegyveres vagy erősebb ellenfelet ügyes fogásokkal és fortélyokkal fegyver és testi erő nélkül ártalmatlanná tenni sőt megölni lehessen.

Régi időben nagy szüksége rá volt a niponinak, mert félmíjónyi elbizakodott fegyveres honostársa garázdálkodott hazájában a jámbor lakosság védetlen sorai közt. Ámhowy mamár Niponban époly fejlett a közbiztosság mint Európa bármelyik rendes államában, komoly harc-hoz csak a katona s a rendőr tanulja.

Ennek a mesterség-számba menő védekezésnek nem régen föntesebb faját alapította meg Kano mester, aki tudományát „dzsú-do“-nak hívja. Ennek a kifejezésnek a második szava a pusztá ügyességet kifejező „dzsicu“-val szemben értékes erkölcsi tanítást jelent [péld. Butszu-do = Budha tanítása]. Ezt a nevet pedig Kano mester méltán választhatta fényes sikert megért oktatásának, mert főtörekvése hogy úriemberhez illő viselkedést, indulataik megfékezésére képes akaratot és személyük méltóságának megóvására alkalmas érzést ojtson híveibe: hogy úriemberek legyenek, akár győznek akár vesztenek. Úgy érzem, Európában is sok helyen elkelne ebből az „ázsiaiasság“-ból. Annyi szentigaz hogy az efféle „sárga veszedelem“ hamarosan kilódítaná versengőbírói székeiből az olyan „úri ember“-t, akinek európai zamatú kötelességérzete menten elnémul, amint egy minden lében kanálkodó mókusfark-bajusz kotnyeleskedik a dolgába.

A Kelet — amint tudjuk — a mesék ősi hazája. Bizonyára Keletre képzelte hát More (Maór) Tamás 1516-ban írt világraszóló romándjában az állami élet megszellemítésének [e.: i-de-á-li-za-lá-sá-nak, f.: eszményítésének] színteréül választott Utopia szigetét. Merthát olyan okos embert földünk még nem hordott a hátán aki valamit igazán sehová tudott képzelni. Emiatt nem értem szószerint More szigetének a hellén „ú“ [se] s „toposz“ [tájék] szavakkal szerkesztett „Utopia“ [Soholország] nevét.

Ha Niponból a Csöndes Főtengeren [a német földtekén közkeletű selejtes észjárás szerint: Világtengeren] az Ujvilágba átkelünk, voltaképp tetszésünk szerint Nyugaton vagy Keleten érezhetjük magunkat. Columbus idején az elért földrész — úgy gondolom — inkább Kelet volt. Ma inkább Nyugat. Amikor a spanyolok Amerika megtalálásakor Mejico-ban — amit *akkor* „Mexico“-nak hívtak — kikötöttek, nagyon megkedveltek egy ott elterjedt italt amelyet az ottszülött lakosság c s o k o l a t l néven ismert. Persze mihamar megértették azt is hogy e szó mīnt a „csoko“ [kakao] s „latl“ [víz] kapcsolata miatt jelent „kakaós víz“-et mert főalkotórésze a kakaófa magja amelyhez vanija, tengeri-liszt és egynémely ottani fűszer járul.**)

*) Nem pedig: „dzsiu-dzsicu“ — mert első részébe európai bárbarok keverték az „i“ hangot, — „dzsu-dzsicu“ sem, mert ez meg „boszorkányság“-ot jelent.

**) Mainapság a boltban árult [e.: kereskedelmi] csokoládé [közkeletű mucsaias magyarsággal: csokoládé] terméje a kakaon kívül cukor és különféle fűszer. A jóféle csokoládnak fele kakao, fele cukor és fűszer. A boltban kaphatónak azonban jelentős része jobbára liszt, keményítő s másilyes olcsó terme.

25. cikk. Hellén szavak.

Az embert az állattól megkülönböztető testi tulajdonságai közül a legjellemzőbbek közé tartozik, hogy tekintetét nem szögezi a föld rögére hanem szabadon magasra tör vele. Főntességéhez méltó kifejezést használt hát a hellén az ember nevének amikor antróposz-nak — „fölfelé néző“-nek — nevezte.

Az embert az állattól megkülönböztető lelki tulajdonságai közül a legnemesebb: a felebaráti szeretet amelynek köre határos a végtelenséggel, mértéke a lehetetlenséggel.

„Szeressük egymást: mert a szeretet Istentől vagyon“ — úgymond János apostol [I. lev. 4. r. 7. v.-ében].

Van aki felebarátjának a lelkét, van aki a húsát szereti. Amazt filantróp-nak [helyesen: filanthróposz-nak — emberszeretőnek], ezt antrópofa-g-nak [helyesen: antrópofágosz-nak — emberevőnek, — a „karib“ szó spanyol elferdítésével: „cannibal“-nak] hívjuk.

A pénz értékét verete, az emberét jelleme fejezi ki. Az ember jelleme: uralkodó tulajdonságainak a foglalata. Egész ember jelleme egész valójába bevéssődik. Jól mondja hát a hellén a jellemei karakter-nek ami voltaképp „véset“-et jelent.

Erős testben a jellem könnyebben gyökerezik meg mint gyöngében. Nagy bölcsességére vall tehát a hellénnek hogy fiatalságának edzésére kiváló gondot fordított.

A hellén ifjúság országszerte egyenlő tornázóruhát [osztrák-magyar angolsággal: „sport-dress“-t] viselt: kiki a maga bőrét. Meztelen hellénül: „gümnosz“. Ezért hívta a hellén az olyan nyilvános kertet amelyben ifjúsága mind testét mind szellemét művelte: gümnázion-nak. A mi deákiskoláink fiatalsága ruhában tornázik, sőt egy része kibúvik a tornából. Aki hát nem tudja mi volt a hellén „gümnázion“, bajosan érthetné meg, miért mondjuk deákiskoláinkat a német földtekén az előbbemlített hellén kifejezésből latinosított szóval „gimnázium“-nak? *)

Hellaszban bizony nem sok betűt falattak az ifjúsággal, az életben

*) Merthát a „gimnázium“ szónak ez a jelentése épenséggel nem nemzetközi. Angol- és Francsországban péld. igazi jelentéséhez híven tornázóteremre értik. A tudományos pályára előkészítő középiskola neve pedig Francsországban [államié:] „lycée“, [másé:] „collège“, — Angolországban: „high school“ vagy „grammar-school“, — Belgországbán: „athénée“. Csak Olaszországban emlegetnek a nálunk ismerthez hasonló jelentéssel „liceo“-n kívül „ginnaso“-t is.

mégis derekasabban megállotta a helyét mint mai fiatalságunk. Node csodálkozhatunk-e rajta, ha olyan mesterek tanítottak benne mint péld. Arisztotelész aki a lükiai Apollón templomának szomszédjául épült s ezért „Lükejon“-nak [lat.: lyceum-nak] mondott árnyékos lugasok közt sétálva tanította a bölcsességet. [Ezoktól hívták tanítását peripatétikosz-nak. (Peripatejn = sétálni.)]

Korunkban a bölcsességnél sokkalta értékesebb: az ügyesség, a tudásnál: a diploma [oklevél], amelyet a hellén azért mondott „kétrétű“-nek mert össze volt szokás hajtani; mint okiratot pedig ajánlólevélre értette; csak később tett szert mai jelentésére amellyel „bizonyítvány“-félének értjük, holott iméntemlített jelentéséhez simulva voltakép: „továbbsegítő“-félét jelent.

Am akad mainapság is aki azért tanul hogy tudjon. Kár hogy a legtöbb embert akinek van hozzávaló esze, körülményei térítik el a tanulástól: egyiket nyomorúsága, másikat jóléte. Így aztán meglett korára tudomány helyett amaz reumát, ez podagrát szerez.

Merthát ezt a két betegséget az avatatlan közönség helytelenül társítja egymással: majd olyképhogy a reumát hevenyős [f.: heveny] podagrának, a podagrát megrögzött [e.: idült] reumának, majd úgyhogy az előbbit a kart gyöttrő podagrának, az utóbbit a lábba ütő reumának magyarázza, majdhogy akármilyen szaggató fájdalmával hol egyikről hol másíkról panaszkodik aszerinthogy melyik terem hamarább a nyelvéen. Pedighát épenséggel nincs köztük egyéb rokonság minthogy mindegyikük gyulladás.

A reuma [szigoruan fordítva: „folyás“], honinyelvünkön: „[izületi] csúz“: izmunknak vagy izületünknek jobbára valamely *testrészünk meghűlésétől vagy átnedvesedésétől* eredő gyulladása. A meghűlést leggyakrabban szélsugár [e.: légvonal] okozza, az átnedvesedés pedig nyirkos lakásban vagypedig vízzel avagy nyirkos helyen végzett munkaközben történik. A tudósvilágban sokan — mint minden bajt — a szervezetbe férközött fertőssejtek mérgétől származtatják, holott e sejtek megszaporodása a hűlésnek a *betegségtől független* következménye.

A podagra*) [köszvény] olyankor jelentkezik amikor a szervezet a táplálék *fehérjét nem tudja szétbontani* s hasznára fordítani s emiatt egyik savas alkotórésze az izületek porcos részeire s a velük szomszédos lágyrészekre [az izmokra s a hártyákra] ülepedik.

Az izületi csúz leggyakrabban a silányul táplálkozó, kemény munkával gyötört szegény, a köszvény a természet rendje ellen dús táplálkozásával vétő, kevés vagy könnyű munkát végző tehetős ember betegsége.***) Amaz jobbára a nagyobb, ez az apróbb izületeket támadja meg. Az izületi csúz többnyire állandó fájdalmat okoz amely időszakonként csupán fokozódik és enyhül; a köszvény ellenben időnkint rohanja meg az embert.

*) Podagra = „láb fája“, merthogy jobbára a láb öregujjában kitörő szaggatással indul meg és csak a betegség haladásával terjed át a többi izületre, köztük a kézre, amikor „híragrá“-nak [kézfájás“-nak] hívják.

**) Legbiztosabban kellenél több hús és szesz élvezetével szerezhető meg. Földrészünkön Angol- és Németországban legelterjedtebb. Hazánkban szinte ritkaságnak mondható. Sűrű emlegetése tehát — ahol nem tudatlanság — jobbára nagyzás.

Hellén szó a hurut tudományos neve, a „katarrúsz“ is amelynek eredeti jelentése: „lecsurgás“. Mi azonban a középkorban a latin nyelvbe betölt alakját, a „catarrhus“-t használjuk, amelyet „katarus“-nak ejtünk ki [holott hurut latinul: „pituíta“, — ami azonban városban „Pips“-szé németesített, falun pedig ennek „píp“-pé magyarosított alakjával madár náthájára értünk]. A „katarrúsz“ német alakjának, a „katarrh“-nak 1850 óta gyakran emlegetett népies változatai: a Kater s a belőle továbbképzett Katzenjammer [francsul: „mal aux cheveux“ (hajfájás) — „európai“ magyarsággal: „macskajaj“ vagy „cicanyöször“,*) ázsiaival: „másnapos“ vagy „zákányos**)] állapot“, röviden és velősen: „korhelyláz“. Ennek a gondolatfűzésnek pedig az a fonala hogy a szesz méreg gyászos hatását sinlő szálnalmas áldozat jobbára „hurut“-tal mentegetőzik amikor bajának okát leplezni akarja.

A hellén az olyan követ amelytől megbotlott, „szkandalon“-nak hívta. Ezért mondta a római s mondjuk példájára mi is scandalumnak [botránynak] az olyan viselkedést amelyen megütközünk.***)

Az első erémíták [remeték] a lübiai sivatagon tanyáztak. Ezért hívta őket a hellén „pusztai“-aknak. [Erémosz = pusztai.]

Martűr-nek hajdanában az olyan keresztényt mondták aki kínok szenvedésével és halálával tanuskodott hitének igazságáról, merthogy a „martűr“ szó eredeti jelentése semmi egyéb mint „tanu“. [Ezt a gondolatot fejezi ki a mi „vértanu“-nk is.]

A paraszita [élősdí] kifejezés [mint a „para“ (mellett) és „szitosz“ (étel) szavak kapcsolata] voltaképen „mással étkező“-t jelent. E néven Hellásban eleinte papoknak és tisztviselőknak velük együtt [az állam költségén] étkező segédeit hívták, később pedig olyan hivatlan vendégeket tiszteltek meg vele akik gazdag és előkelő emberekhez étkezés idején betoppanva ingyen lakomájuk fejében a lakmározó társaság gorombaságait eltűrték. Martürok voltak hát ők is: jellemtelenségük vértanui.

Martürok vagyunk egyébkép e földön mindannyian: tökéletlenségünk martűrjei. Akár tigrisek segítenek át a másvilágba, akár serlegek csöngése közt csap belénk a guta, mindez csak színjáték. A rideg való, hogy: „Ysa pur es chomuv vogmuc“ — bármi díszes szárkofággal tisztelnek meg a hozzánk tartozók. Sőt ha koporsónk valósággal „szárkofág“ volna, maga falna meg bennünket. Merthát a neve mint a „szárksz“ [hús] és „fágosz“ [evő] szavak kapcsolata voltaképen „húsevő“-t jelent, aminthogy a hellén valósággal olyan meszes kőfajt értett vele amely negyven nap közben bármely holttestet megrothasztott. Így vált efféle kőből faragott, majd más díszes koporsó nevévé.

Ha „halálunk előkészítésé“-t: életünket igazán „ember“-hez illően

*) E gyönyörű kifejezéseik támogatására „európai“-ék „tudományos“ magyarázatra is hivatkozhatnak; péld. arra a németre amely a „Katzenjammer“ jelentését avval az éles szemmel megfigyelt jelenséggel igyekezett megfelejteni hogy a macska keserves pofát vág és kegyetlenül nyivákol, ha baja van.

**) „Zákányos“-nak olyan embert hívunk, akit „közmondattal szerint, elért a nyálás tiisszentés“. [Dugonics.]

***) Nyilván mint ennek a — mainapság vajmi kevés embertől megértett — jelentésnek régi emlékébe botlunk itt-ott a magunk nyelvén is a „botránýkó“ [botlókó?] kifejezésbe amely alighanem a német „Stein des Anstosses“ megértetlen fordításaképp került nyelvünkbe.

akarjuk végigélni, ahhoz az élethez amelyet társadalmunk mainapság nyújt, ugyancsak elkél egy kis költészet. Hiszen mamár annyira jutottunk hogy azzal a sok hazug igazsággal szemben amelyet bölcsőnktől sírunkig mindenfelől a fülünkbe zúgnak, az *igazi* valóságot érezzük költeménynek . . .

Hogy milyen uralma van az emberen a képzelődésnek, érdekes példáját tapasztalhatjuk ha megfigyeljük, mily lendületes hangulatot kelt bennünk a poézis szó megcsendülése. Pedighát ez a hellén szó amelynek eredeti ábrázata „pojézisz”, — voltaképp semmi egyebet nem fejez ki mint „csinálmány”-t. [Pojejn = csinálni.] A poéta se egyéb tehát mint: „csináló”.*)

„Eidüllion”-nak [képecskének] a hellén azért nevezte el a latin alakjának megcsontításával nálunk idill néven emlegetett költeményt mert az életből kiragadott apró jelenetet rögzít meg. Kiváltképp alkalmas tárggyul kínálkoztak erre a pásztorok életének gyermekes mozzanatai. Ezért mondjuk a kedves, falusi egyszerűséget idilli-nek.

A hellén hitrege szerint a legelső szőlősgazda Ikáriosz volt akit Dionüosz [latinul: Bacchus] avatott be a szőlőtermelés titkába. Ikáriosz azonban a rábizott titkot — úgy látszik — nem becsülte meg úgy amint illett volna. Így esett meg hogy szőlejét egy bakkecske elpusztította. Attlka egyik-másik helységének a lakói — hogy e kiváltképp kedvelt istenségüket a vele megeseft figyelmetlenségért megengeszteljék — tiszteletére évente nagy ünnepet ülték. Hogy áldozatképp bakkecskét mutattak be, talán említenem se kellene. Ismert dolog az is hogy ezután dalt zengettek, majd az oltár körül táncra keltek.

Azról azonban magyar munkában hiában akarnánk olvasni hogy ezt az ünnepet eleintén „trügódiá”-nak hívták amely kifejezés mint a „trügé” [szüret] és „ódé” [dal] kapcsolata „szüreti dal”-t jelent, és hogy ez a szó csak később változott át egyetlen betűjének a kicserélésével „tragódiá”-vá, amelynek első tagját a hellén már nem „trügé”-re hanem „tragosz”-ra [kecskére] értette. Később — amint tudjuk — e dalok hízlét szavaltatok foglalták el amelyek aztán lassankint egységes egésszé fűződve a ma latinos tragedia [magyarosan írva: „tragédia”] néven ismert szomorujátékká fejlődtek.**)

*) Nem sokkal költőibb a német Dichter szó eredeti jelentése sem. Ez meg a latin „dictare” [tollbamondani] szótól ered, tehát voltaképp „tollbamondó”-t jelent. Am azt ne tessék valamiképp himni hogy a német költő hajdanában a nagyuraságától nem nyúlt maga a tollához! A kényszerűség vitte rá, hogy írődiákkal vetesse papirosra fenkölt gondolatait: merthogy maga nem tudott írni — az istenadta. — Sokkal tetszősebb a neve a középkori román lantosnak akit akkortájt „trobador”-nak hívtak ami „kitaláló”-t jelent. [„Kitalálni” francsul ma is „trouver”.] Mi francsos és olaszos alakját: a troubadour-t [trubadur-t] és trovatore-t ismerjük. — A kelta a pacsirta nevéből, a „bardala”-ból faragta költője nevének a bard szót. — A mi „költő”-nk a „költ” igétől származik amelynek főjelentése: „kelésre kész”. Arnyékolt jelentései közül az egyiket „valótlanság” életreköltésére, — e fogalom megnevesítésével pedig képzelünk termékének művészi átdolgozására értjük.

**) Ha a mi munkáink a „tragodia” szónak első hellén alakjáról nem szólnak, nincs min csodálkoznunk; hiszen mélységesen hallgat róla a német is — talán mert nem ismeri, talánhogy az ő nyelve szellemének utig elég a „Bockgesang”. Bennünket azonban elhallgatott része is érdekel, mégpedig nemcsak a történeti hűség okától, hanem amiattis mert a mi nyelvünkhöz a „bakdal”-nál sokkal inkább illik a „szüreti dal” amelynek hellén eredetije nyilván csak átfajulással fejlődött az előbbiévé.

Egymástól távol lakó embereknek régente vajmi ritkán nyílt rá alkalmunk hogy egymást meglátogassák. Hogytehát csalók áldozatává ne váljanak — kivált amikor megbízottat küldtek maguk helyett — olyan biztos ismertetőjelre volt szükségük amely a maguk vagy megbízottjuk kiletét kétségtelenül igazolja. Ilyen ismertetőjelenek jobbára gyűrűt vagy lemezt használtak amelyet kettétörtek és egymásközt megosztott részeinek összeillesztésével győződtek meg hogy nem tévednek. A hellén az ilyes ismertetőjelet „szümbolon“-nak hívta. [Szümballejn = egybevetni.] Idővel ez a kifejezés áttért egyéb fajta ismertetőjelre is, képes jelentéssel pedig arra amit az „európai“ magyar latinosan symbolum-nak („szimbolum“-nak) honi nyelvén pedig „jelkép“-nek mond, én azonban inkább „képjel“-nek vagy „megtestítő“-nek hívnék.

Például: a kegyetlenség megtestítője: a hiéna amelyet mi régebben a kutyák családjába soroztunk, mostanság azonban a kutyák és a macskák közt szorong egynémely rokonával együtt amelyeket természettudósaink nem tudnak hovátenni. A hellén — alighanem lejtős és sörtés háta miatt — emsének nézte. Ennek a nevét viseli mostanság is. [Hüsz = sertés; hüájna = emse.]

Amilyen veszedelme a hiéna a holtaknak, olyan réme az eleveneknek a baziliszkosz, amelynek halált lövel a tekintete. Nevét — amely „kis király“-t jelent — a feje búbján ékeskedő — hajszorítóhoz [diadémához] hasonló — fehér folttól kapta. Ez a Libüában tanyázó szörnyeteg ugyan szerencsére csak a hellén képzelet szülöttje volt, az emberi ostobaság azonban ezerévekre szóló életet biztosított neki. Sőt Münster Sebestyén, a 16. százév híres földrajztudósa, huszonnégyszer kiadott „Cosmographia Universa“ [Altalános Világrajz] című munkájában tüzetes tudományos ismertetését is közli. Innen tudjuk hogy a baziliszkosz nyolc kakaslábon futkos és kígyófarkkal végződik, fejét pedig taraj ékesíti. Embernek soha nem kerül szeme elé. Nagy szerencse, mert hogy halál fia volna aki szemtől-szembe meglátná. Mérge menten elpusztít embert-állatot. Gyilkos leheletétől környékén a növény elszárad, a fölötté röpködő madár megdöglik sőt rombadól az a város amelynek falai közt lappang. Nyolcéves kakasnak szemétdombra ejtett tojásából szok világra jöni, ha akad olyan varangyosbéka amely kikölti. [Ez a félelmes szörnyeteg alighanem a szénsavas lég amely sokhelyt a földből áramlik szét. Erre vall a varsói baziliszkosz története is amelynek ideje 1587, színhelye pedig egy pince volt ahol a szénsav ölt meg néhány embert. Az ott talált baziliszkosz pedig egy nyomorult kis tüzesgyík volt. Ma egy Amerikában és Hindusztánban található ártatlan gyíkfajt ismerünk „basiliscus“ néven.]

26. cikk. Remeklatin szavak.

Amikor Rómában valamely város határát meg akarták állapítani, ekébe fogtak egy bikát meg egy tehenet és végigjárták velük a város kerületét. A határt az ekével hasított barázda jelölte meg. Amikor az eke olyan helyre ért ahová kaput szántak az ekét fölemelték és kezükben vitték tovább. „Vinni“ latinul: „portare“. Ezért hívta a római porta-nak a város kapuját, később a házét is.)*

A római augur a madarak röptének a megfigyelésére olykép készült hogy az égboltozatot botjával éjszaktól délnek és kelettől nyugatnak négy egyenlő részre osztotta; azután a földön kis négyszöget kapart maga körül. Az égboltnak ezt a szétosztását evvel a négyszöggel együtt templum-nak mondta amely kifejezés a hellén „temnó“ [vágok] igéből került ki. Ennek a templumnak a közepén feszítette aztán szét az augur a sátrát amelynek a neve szintén „templum“ volt. Csak időmultával terjedt át ez a kifejezés az Isten házára amelyet „templom“-nak hívnak mostanság is.**)

Latiumban a házastársaknak egybekelésük után járom alatt kellett végighaladniuk. Ezért hívta a római a házasságot coniugium-nak [közös járomnak]. Korunk e szokást nem ismeri. A „járm“-ot azonban ma is sűrűn emlegetik akik súlyát nyögik. Gyakran lógóst is hívnak hogy terhükön könnyítsen.

A római polgárt honának ősi törvényei szerint holtáiglan tartó apai hatalom illette meg minden ivadéknak. A „leges duodecim tabularum“ [tizenkettő táblás törvény] azonban büntetésképp megfosztotta apai hatalmától, ha fiát háromszor, lányát vagy unokáját egyszer eladta. E büntetéssel sujtott cselekedet színlelésével találta meg időmultán a római a

*) Hazánkban hajdani adórendszerünk teremtette meg a „porta“ fogalmát amely nemesi vagy régi jobbágyi belsőteltet a rajta levő épületekkel együtt jelentett. [Ebben rejlik a magyarázata hogy több apró jobbágytelek együtt is volt egyetlen porta.] — Az európaszerinte használt „magas porta“ [nálunk: „fényes kapu“] elnevezés a török „bábi ali“ szó szerinti fordítása. Magyarázata a perzsa s török uralkodóknak az az ősi szokása hogy csupán palotájuk legkülső termében, a kapu mellett fogadták alattvalójukat. Itt gyűlésezett az állam tanácsa is. Emiatt nevezte el a nép az udvar főméltóságainak összeségét, a kormányt „magas kapu“-nak, amely kifejezést aztán az európai nyelvek az egész török birodalomra is kiterjesztették.

**) Hellénül azonban a templom neve: „hieron“ [szent].

modját, hogyan szabadíthatja meg ivadékát a maga hatalmától olyképp, hogy ahányszor e törvény kívánta, eladta, ugyanannyiszor visszavásárolta, végül pedig szabadonbocsátotta. Ez az eladás ünnepies szertartással szokott megесni; amikor fiuról volt szó, apja következő szavakat intézte a vevőhöz: „Mancupo tibi filium, qui meus est“. [Eladom neked fiamat aki az én fiam]. Erre a vevő a mérlegbe dobta a fiu áraként szereplő rezet s így válaszolt: „Hunc ego hominem ex iure Quiritum meum esse aio isque mihi emptus est hoc aere aeneaque libra“. [Ezt az embert polgári jogunk szerint magaménak mondom és magam számára megvásároltam ezen a rézpénzen s ezen a rézbillegön.] Ezzel aztán kész volt a vásár amelyet a római jogász „mancipatio“ néven emlegetett*). Az ilyes eladással történő megszabadítást Rómában emancipatio-nak hívták ami tehát voltaképp: kezéből való kieresztést, hatalmától való szabadonbocsátást jelent. Ilyesmire — függetlenítésre — értjük e kifejezést mainapság is.

A [patakot jelentő „rivus“-ból képzett] rivalis szó voltaképpen „patakparti“-t jelent és Rómában olyan birtokosra értődött akinek földjét közös patak választotta el a szomszédjától. Hogy jelentése miképp domborodott ki „versengőtárs“-sá,**) magyar ember magyarázat nélkül is megérti.

Eleintén egyébkép — még Plautus idején is — képesen csak szerelemért versengőkre értették. Más célért küzdő ellentársakat akkortájt concurrēns-eknek [együttfutóknak] hívták.

Közéjük tartoztak a hivatalkeresők is akik fejér togájukat, hogy még fehérebb és fényes legyen, krétával kenték meg és így járták végig azokat a rokonaikat és pajtásaikat akiknek a támogatására pályáztak, hogy velük a forum [piacon] járó-kelő ismerőseiket elfogják.***) Candidatus-nak [fehérbeöltözöttnek] „toga candida“-jukról [ragyogó fejér tógájukról] nevezte el őket a római. Ma a pályázók fekete gúnyában hemzsegnek. Ám akit közülük illetékes helyről jelölnek, e néven emlegeti nálunk is akinek a magunk „jelölt“ szava nem elég „európaias“.****)

Korunkban bizony a pályázók közül vajmi kevesen vergődnek zöldágra mert: tömérdek az eszkimó s ritka a foka. Így aztán nőttön-nő az éhenkórászok serege akiket mi proletár-oknak hívunk. Ezt a kifejezést Rómában Servius Tullius honosította meg aki „proletarii“-nak

*) A mancipatio általán: a tulajdonszerzés módja volt. [Manu capere = kezével megfogni.] Mancipium: szabad egyeddel való rendelkezés joga [amelyet az atyjától ivadéka, a férjtől feleségére más is megszerezhetett].

**) Magyarul „ellentárs“-nak [ellenséges versengőtársnak] is mondhatnók.

***) Járni-kelni: ambire. [Ambi = körül; ire = járni.] Tőle ered: az ambitio ami tehát voltaképpen „járáskeles“-t, „hivatalkeresés“-t jelentett és csak e révén jutott tisztre, majd tágabban érve becsre-vágyásra [i.: becsvágyra] értett jelentéséhez.

****) Ezen egyébkép nincs mit csodálkoznunk; hisz azok közül akik a „candidatus“-t használják, vajmi kevesen ismerik eredeti jelentését; sőt épenséggel helytelennek se mondható ez a használat, mert mai jelentéséből a szín kikopott. Sokkal bolondabb dolgot művelünk amikor megértve használunk ilyes kifejezést, péld. amikor „sárga“ dinnyének hívjuk a turkesztáni zöldet is, holott bátran mondhatnánk bárminő színű „sárga dinnyé“-t akár „gerezdes“ akár „cikkes“ akár „rovátkos“ dinnyé-nek, mintahogy a barna „sárgarez“-et meg bizvást nevezhetnők „barnaréz“-nek.

a nép legalsóbb osztályát nevezte el merthogy csupán „proles“-szel [ivadékokkal], nem pedig „pecunia“-val [pénzzel] járult az állam céljainak az előmozdításához.

A régi római színjátékban — amint tudjuk — valamennyi szereplő álarcosként lépett a „világot jelentő“ deszkára. A közönség tehát álarcukon át hallotta hangjukat. Ezért hívták álarcukat *persona*-nak. [*Personnare* = áthallatszeni.] Később így nevezték el magukat a szereplőket is. Még később minden „személy“-t — álarc nélkül is.

Földünk kerektségén bizonyára sokáig kellene bolyonganunk amíg olyan helyre bukkannánk, ahol akkora kelete volna az *ovatio*-nak mint nálunk, a zajos ünneplések hazájában. Hogy azonban ennek ellenére nem ismerjük e kifejezés igazi jelentését, kiderül abból hogy jobbára többesben emlegetjük.)* Rómában ugyancsak meg kellett szolgálni egyetlen ovatioért is, merthogy ott másodosztályú diadalmenetre értették. Az elsőosztályú a „triumphus“ volt, amelyben a senatus [a vének tanácsa] csak olyan győztes *hadvezéreket* részesített akik *nagy csatát* nyertek. Ezek — amint tudjuk — díszes kocsin állva nagy pompával vonultak végig diadalútjukon, aztán a capitoliumon Jupiternek ökröket áldoztak. Apróbb szentek csak „*ovatio*“-ra számíthattak amelynek keretében diadalútjukat eleintén gyalogszerrel, később lóháton járták meg, befejeztével pedig juhokat [*oves*] áldoztak. Ezért „*ovatio*“ az *ovatio*.

A korunkban szintén gyakran megcsendülő „elparentálás“ kifejezés eredetét is ünneplő szokás magyarázza meg. A római a helléntől tanulta hogy ősei [*parentes*] szellemének tiszteletére mind temetésükön mind utána évente februarius hóban nyolcnapos ünnepet üljön. Ezeket az ünnepeket hol „*parentalia*“-nak hol — idejükről — „*februalia*“-nak hívták. *Parentatio*-nak pedig az ilyenkor elmondott dicsérő beszédet nevezte.

Az elhunytak köbevésett köteles dicsőítését, a hantjukat ékesítő *síratot* a hellén „*elegeion*“-nak hívták. Ettől a szótól ered a latin *elogium* amelyet a római eleinte szintén csak ilyen jelentéssel értett. Amhogy a régi római sírat a hazudozás terén épúgy vetekedett az alatta pihenő dicsőülttel mintahogy a magunkénál tapasztaljuk [minél többet hazudott eleven korában a megboldogult, annál inkább vétett az igazság ellen a derékségét dicsőítő sírat]:**) — a római az „*elogium*“-ot időmultával „*dicséret*“-re értve is kezdte használni. [E jelentést találjuk meg francs ivadékában, az „*éloge*“ (élőzs) szóban.]

Nodehát azt a kis örömet nem szabad sajnálnunk az elszenderült — hozzátartozóitól hogy köbevésett derékségére gondolva elvesztésén antul jobban keseregjenek. [Igy is kevesebbet törődnek vele *annál is* mintamennyire *igazán* megérdemelte.] Merthát annak a csendes embernek

*) Ha ilyes használata csak most négy éve kapott volna lábra, néhány tíz év múlva alkalmasint akképp magyaráznák az okát hogy az „*ovum*“ [tojás] szóból származtattuk s a közelmúlt eseményeire gondolva vélekedtünk olyképp hogy *ovatio* époly kevéssé rendezhető egy darab [záp]-tojással mint ahogyan egy fecske nem hoz tavaszt.

**) Merthát: „*De mortuis nil nisi bene*“ [Halotról csak jót beszélj!] — mondá a római. Nagyon helyesen mondá. Személyeskedés nélkül azonban — úgy hiszem — szabad róluk olykor *igazat* is mondani.

odalent már se nem fáj sem örömet nem szerez semmi. Hisz földi léte voltaképp nem volt semmi egyéb mint földi nemlétének megszakítása. Nem egyéb valamennyiünké sem.

Azt a pillanatot amellyel földi létünk örök nemlétünket megszakítja, a Gondviselés megkérdezés nélkül választja ki mindannyiunk számára. Bölcsen cselekszik: bizonyára jobban ért hozzá minthogy a mi tökéletlen véleményünkre szorulna. A Gondviselést a római fatum-nak hívta. Ennek a szónak az igazi jelentése semmi egyéb mint „megmondott“. Ám amit Jupiter mondott meg, annak fele se volt móka merthogy nemcsak „mondott“ hanem „végzett“ dolog is volt. Így értette a római a „fatum“-ot megmásíthatatlan sorsra: „végzet“-re.

Az örökkévalóság egyes pillanatainak, az ezer- és százéveknek az ábrázátát csak a mi vakondokszemünk nyújtja félelmesen hosszú korszakká; e korszakok részeit, az éveket, hónapokat és heteket csak a mi véges eszünk tekinti nagy időnek. A megérthetetlenből parányokat szaggatunk ki s ezek megértésére törekszünk.

Iulius Caesar időszámításának a tökéletlenségén görög ember akart legelőször segíteni: Nikéforosz Gregorász már a 14. százév elején gondosan dolgozott javaslatot terjesztett Andronikosz Palájologosz császár elé, aki csak amiatt nem fogadta el mert nem bízott hozzá hogy a többi nép is hozzájárul. Érdekes dolog hogy XIII. Gergely pápának későbbi helyesbítése épen a görögnek nem kellett.

A calendarium szót a római eleintén olyan könyvre értette amelybe adósainak havonta lejáró kamattartozását minden elsején *) beírta; később pedig olyanra amelyben számadásait tartotta nyilván. „Naptár“-ra csak a középkor óta szokás érteni.

A rómainak az esztendeje régente a Martius hóval kezdődött. Csak később, Kr. e. 153 évvel, amikor a consulok először foglalták el hivatalukat Ianuarius elsején, vált ez a hónap az év kezdő havává; hivatalosan azonban csak Iulius Caesar mondta ki annak. Ianuarius hónap a nevét Janus istenről kapta. Februarius-t azért nevezték el így, mert mint az év utolsó hónapjában ekkor estek meg a vezelelések. [Februare: megtisztítani.] Martius-t Mars isten tiszteletére hívták így. Aprilis, Maius és Iunius neve alighanem a gabona termésével függ össze. Az első talán a természet megnyílását, a második a növést, a harmadik pedig gyarapodását igyekszik kifejezni. [Aperire = kinyílni; magis = nagyobb; iuvare = segíteni.] A következő hónapok neve voltaképpen pusztá számozás volt. A Martiuson kezdett számítás szerint ötödiknek jelenkező hónapnak, Quintilisnek a nevét azonban később Iulius Caesar-ról Iulius-nak, a hatodikét, Sextilis-ét Augustus császárról Augustus-nak nevezték el.

*) Calendae = elseje. Rómában a papok minden elsején kihirdették, vajjon a hónap „nona“-ja ötödik vagy hetedik napjára esik. Élőszóval kihirdetni: „calare“. Nyilván hasonló módon juttatták a közönség tudomására a szökőhónapok és szökőnapok közbevetését is, és ezért hítták ezeket mensis és dies „intercalaris“-nak, megalapítva e kifejezéssel az „intercalaris“ szónak „beiktatott“-ra majd továbbfejlődve „közbeeső“-re értett jelentését, amelyet a középkorban a papi javadalomnak megürlöttüktől elfoglalásukig hozott jövedelmeire alkalmazva a „fructus intercalares“, később pedig másnemű időközi jövedelmekre kiterjesztve az intercalare szóban is megtalálunk.

Róma őskorában az írás voltaképen kaparás volt amelyet leggyakrabban ólom- vagy rézlemezbe végeztek.**) Később — az írás általánosabbá váltával — e célra viaszréteggel borított falemezt használtak amelybe „stylus“-sal vájtkák a betűket.***)

A [hellén „sztyülosz“-tól eredő] stylus szó voltaképp hegyes tárgyat jelent. A római vége laposabbá szélesedett hogy a viaszt — amikor az íráson változtatni kellett — el lehessen vele simítani. Ezt a lapos végét emlegette Horatius avval a tanácsával hogy: „Saepe stylum vertas“ [Szaporán forgasd az írószáradat!]****) Már Rómában általán ismert volt — kivált író s beszélő művészetről szólva — a „stylus“ képes jelentése is. A római épúgy beszélt jó és rossz stylusról mint mi eleven, ragyogó meg silány tollról. A képzőművészet terén modorra s ízlésre értett jelentése azonban későbbi keletű.

Amikor a római végre ért mondatának, írószárával viaszába szúrt. Emiatt hívta ezt az írójelt punctum-nak [szúrtnak].*****) Mi tintapöttyöt biggyesztünk mondatunk végére. Nevének azonban világszerte a „szúrt“-at jelentő római kifejezés változatait használjuk.

A viaszos lemezek kora után a papirus uralma következett. Egyiptomban már Krisztusz Urunk előtt háromezer évvel használták. Innen szállították a javát mindenkoron Rómába is ahol csak selejtesebbet tudtak gyártani. Ezek a bámulnivaló módon tartós lapok az Egyiptomban termő papirus-sás szárának a beléből készültek*****) és Rómában eleinte „tincta“-ba mártott „penicillus“-sal kenték, később „calamus“-sal írták rá a betűket.

A tincta [sc. aqua] szó „festett“-et [vizet] jelentett merthogy valósággal az volt eleinte, mégpedig az fekete a papirus-sás megszenesített gyökeréből vagy koromból és enyves vízből készült. [A „tincta“ ivadéka a mi „Tinte“-től latinositott „tintá“-nk is.] Penicillus-nak [farkácskának] nyilván amiatt hívta a római az ő vékony íróecsetjét

*) Régibb népek — amint tudjuk — fába, botba rótták, majd kőbe vészték, később pedig ily célra simára vészt és csiszolt kő- vagy agyaglapra karcolták írójeleiket. [Ez őskori állapot emléke diszkáljaink palatáblája.]

**) Nyilván ebből a korszakból ered mind a hellén „grafejn“ mind a latin „scribere“ kifejezés amely voltaképp egyaránt karcolást jelentett; a karcoláskor hallható hangot festi recsegésük is.

***) Sejtelmem szerint ennek az írómodnak az emlékei a nyomtatott betűinken étkelenkedő ízléstelen talpak és párkányok amelyek — úgy képzelem — olyképp kerülhettek oda hogy a sorokon megírásuk után vonalzóval húzgálták őket végig, hogy a betűk szárait és kiszögelléseit részint egy vonalba igazítsák részint rendetlenségeiket elenyésztesse. Engem e talpak és párkányok akaratlanul a falusi asztalosainktól asztalaik és ágyaik lábához szögelt esetlen szögletes deszkatalpakra emlékeztetnek amelyekről akkor is époly kevéssé hiszem el hogy szépek ha angol mahagoni-bútoron látom őket.

****) Az írószár hajdanában olykor fegyverként is szerepelt. Iulius Caesar is vele védekezett gyilkosai ellen. Az olasz a tört maglan is stiletto-nak [kis stylusnak] hívja.

*****) A rómainak a „punctum“ egyetlen olyan jele volt amellyel írása szövedékét megszakította. A középkorban [a 13. százévtől] ünnepi iratokon a sor félbeszakítása dívott [mintahogy versnél szokás]. Mai pontozásunk csak a 16. évszázban terjedt el általán s akkor alkotott szabályai a múlt százévtől közepéig ingadoztak. Ma, aki rendszeresen gondolkodik, szigorúan megállapított szabályok szerint igazodhat. Am aki függetlenül gondolkodik, nem szorul rájuk és bilincsüket sutba dobhatja.

*****) Ma papirus csak a Nil déli partjain található. Egyiptomból rég kiveszett.

mert a hozzávaló sörtét állatok farkából szedte. [Honi latin tudományunk e kifejezést kiskésre (e.: tollkés-re) érti.] A calamus voltaképp nádat jelent, merthogy a vele értett íróeszköz meghegyezett és hegyén kettéhasított nádszál volt. [Származéka: a „calamarius” — szó szerint: „írónádhoz való”; nálunk: „kalamáris” — ujkori gyártmány.)*]

Terjedelmes munkához a papirus korában — amint tudjuk — a papirus-lapokat oldalsó széleiknél fogva gondosan egymáshoz ragasztották, farúdra csavarták és tokba rakták. [Tehát nem hosszuk szerint mintahogy mainapság az avatatlan közönség képzele.] A régi könyvtár eszerint voltaképp tekerctár volt. Az ókorban leggyakrabban emlegették közülük az alexandriait. A benne őrzött tekercesek száma meghaladta a félmíjót.

Mai könyvünk őse a rómainak magával hordott jegyzőkönyve volt amelyef voltaképp egymáshoz fűzött viaszos falemezek alkottak.**) Később pergamen-lapokat fűztek egymáshoz. Így szüldött a pergamen-codex amely lassankint egészen hátraszorította a papirus-tekerceset.***)

A codex a fatörzset jelentő „caudex” szó változata, tehát eleinte nyilván az összefűzött falemezeket jelentette merthogy egymáshoz rakva vastagságukkal fa törzsére emlékeztettek.

A codex-alakot jóideig csak a hatóságok és a kereskedőnép használta mint akik leginkább méltányolták kényelmes voltát.****) A könyvkedvelők a sokkalta előkelőbb papirustekercshez ragaszkodtak. Tág körben a codexet kivált az első keresztények terjesztették el akik hitük elveit egyszerű s olcsó eszközzel igyekeztek kelendővé tenni ...

Szakaszok címeit Rómában vörös festékkel szokták volt papirusra vagy pergamenre kenni. Ezt a festéket pedig rubrica-nak hívták. Később e szó jelentése áterjedt magukra a címekre, majd a hozzájuk tartozó szakaszokra [s rovatokra] — épúgy mintahogy a terjedelme-

*) A mi írószárunkhoz [f.: írónunkhoz] hasonló eszközt a római nem ismert. Használt ugyan ólomrudacsákat amelyet „praeductal”-nak mondott [prae=előre; ducere=vezetni; tehát: vonalat előre meghúzó], azonban csupán pergamenre vonalzására. Ilyesféle rudacsákat a 9. százévben olasz rajzolóművészek is kezdtek használni. Ekkoriban úgy készült hogy forró ólmot nádba öntöttek és meghűlte után kifejtették belőle. Később bennehagyták s a végét meghegyezgették. Amhogy nádat nehéz faragni, fapálcikákat kezdtek helyette használni olyképp hogy belüket tüzes huzallal összeégették. A 14. százév vége felé az ólomhoz ónt kevertek. [Ily keverékkel rajzoltak Dürer és Hölbein is.] Grafitból csak a 17. százév második felében kezdtek írószárt készíteni, amikor Angolországban pompás minőségűre bukkantak. Ez azonban hamarosan elfogyott. Ma különféle agyagos keverékeket használjuk amelyeket összeenyvezett faköpenyegbe sajtolnak. Így fejlődött a „praeductal”-ból mai írószárunk.

**) Ha két lap volt: diptichum-nak, ha három: triptichum-nak hívták. [A hellén „diptühon” szó „kétrétű”-t, a „triptühon” „háromrétű”-t jelentett.] A lapokat — hogy viaszuk össze ne érjen — fa- vagy csontkeretbe foglalták. Más néven — merthogy marékban elfértek — pugillares [ökölbeszorítható] néven is hívták őket. [E nevük ivadéka a mi népies „bugyelláris”-unk.] A kereszténység őskorában a templomi szolgák kaptak ilyes jegyzőkönyveket a szentek neveivel és egyéb vallásos jegyzetekkel. Alakjuk lassankint mindnagyobb terjedelmet öltött, végül aztán oltárra kerültek.

***) Kivált ahogy a papirus ára Tiberius korában hatalmasan főlözött. — Az alak pedig a terme változásához alkalmazkodott, merthogy a pergamen vastag és merev voltánál fogva semmiképp nem volt rá alkalmas hogy hosszú tekercesé fűzzék.

****) A római források szerint codex-alakú iratcsomók már Ciceró idején voltak. — Codexekbe írták a törvényeket is. Nevüknek kiváltképp törvénykönyvre értett jelentése tehát Rómából származik.

sebb részek tetejébe írt cím neve, a „fejecské“-t jelentő *capitulum* az utána következő részre.**) **)

A hellén törvénykezés szabályai a panaszostól megkövetelték hogy keresetéhez csatolja mindazoknak a törvényszakaszoknak a szövegét amelyekkel jogát támogatja. Az ilykép idézett törvényszakaszokat a hellénül „paragegrammenoj nomoj“-nak [melléírt törvényeknek] hívták. Ennek a kifejezésnek az első szavából csiholta ki a római az ő *paragraphus*-át***) amelyet törvényszakaszra értett — épúgy mint mi.

Servius Tullius alkotmánya a Róma lakosságának első osztályába sorozott polgárokat *classicus*-oknak [egy osztályhoz tartozóknak] hívta. Ezt a elnevezést már az ókori római kiterjesztette legkiválóbb íróira. Mai „remek“ jelentése azonban csak később fejlődött olyképp hogy eleintén a hellén és római remekírókra, majd a remekművészekre, aztán alkotásaikra, végül minden tökéletesnek vélt szellemi alkotásra értették.

A rómaiak „*oratio proversa*“ [szórul-szóra: „előrefordított beszéd“ — magyarul: „folyó beszéd“] kifejezésében akadunk az ősére a mi *prozá*-nknak is; ellenkezőjéből, az „*oratio inversa*“-ból [szórul-szóra: „befeléfordított beszéd“ — magyarul talán: „szaggatott beszéd“-ből] pedig a *versus* [szószerint: „fordulat“], a mi „vers“-ünk őse, foszlott ki. A „versus“ eredeti jelentése tehát egészen egyezik a hellén „sztrofé“ [szóval****)] amelynek *strophá*-vá latinosult alakja azonban kezdettől fogva „versszak“-ot jelent.*****)

*) A „*capitulum*“ és ivadécai: a francs „*chapitre*“, a német „*Kapitel*“ sat: tehát nem kifogásolhatók merthogy történeti fejlődésükkel tettek szert mai jelentésükre. A kaptájukra alkotott „fejezet“ azonban — amelynek alakja is erőltetett merthogy se „be“ se „le“ nem „fejez“ semmit — olyan selejtes kifejezés amelynek nincs helye nyelvünkben. Kiváltpedig szövedékre történeti kapcsolat híján csak megértetlenül érthető. Hátahát valamennyire tűrhetően mondhatjuk is vele hogy: „Kuthy »Hazai Rejtelmek«-nek 37 fejezete van“ [ennyi cím fordul benne elő], semmikép se helyeselhető olyas használata hogy: „Kuthy »Hazai Rejtelmek« 37 fejezetből áll“ [ennyi címre oszlik]. Ez époly felszög beszéd mintha péld. azt mondaná valaki hogy: „egyetemünk növényes-kertje [e.: fűvészkertje] x ezer papiroscímekből áll“.

Nagyon jól tudom hogy evvel a fejtegetéssel a „fejezet“ uralmát nem töröm meg. A megszokás sokkal inkább megrögzítette hogysen józan gondolkozással kiirtani lehetne. Csupán annyit óhajtok e magyarázatommal elérni hogy nyájas olvasóim közül akik meg tudják érteni, megértsék miért nem írtam én eddig és miért nem fogok írni ezentúl sem olyan munkát amely „fejezetek“-re szakad. Én a szent „európaiasság“-nál ismerem magasabb hatóságot: a józan egyszerűséget. Ez a józan egyszerűség sugallta, hogy munkámat „cikk“-ekre tagozzam. A „cikk“-et ugyan mostanság — akik újság- és árucikkre gondolnak — független egész dologra szokják érteni; bizonyára fog hát akadni aki kifejezésemet emiatt rója meg. Aki azonban így vélekedik, nyilván téved. Az alma cikke is csak része az almának, az árucikk az árutárnak, az újságcikk az újságnak. A cikk tehát mindig csak részt jelent — épúgy mint őse, a német „*Zwickel*“ vagy egyetérője, a magunk „gerezd“-je.

**) Nyilván ennek a példának a szelleme dolgozik a németben akkor is amikor a rendszám mögé rakott pontot kifejező „Punkt“-ját az utánakövetkező szövedékre érti. Persze hát a honi szerencsen is a magunk „pont“-ját.

*** Magában a hellén „*paragrafé*“ az alperes kifogását jelentette.

**** Sztrefejn = fordítani. — Sztrofé = fordított.

***** A „sztrofé“ szónak azt a magyarázatát hogy voltaképen az énekeskar táncoló fordulatát fejezi ki, helyesnek sejttem. Sőt lehetséges hogy hasonló módon támadt az „*oratio inversa*“ is és talán csak később, — vele szembe téve [e.: ellentétét] az „*oratio proversa*“.

A calculus [„meszecske”] szó voltakép kavicsot jelentett; időmultán „számítás”-t csak olyképp hogy régente kavicssal számítottak. [Hegyes kövecs az eredeti jelentése a scrupulus-nak is amelyet tehát a római szintén csak képesen értett „aggodalom”-ra.]

Az összítést [e.: összeadást] a római úgy végezte hogy az összítendő számokat egymás fölé, összetűket [f.: összegüket] pedig a tetejükbe írta.*) Emiatt mondja egybefoglalásukat summa-nak. [Summa linea = legfőbb sor.]

Az examen szó eredeti jelentése: „raj” [péld. méhraj; **) ex = ki; agmen [„hajtás”] = haladó csapat]. Csak a használat terjesztette ki később a billégőnek [mérlegnek] ide-oda lebegő nyelvecskéjére, majd „mérés”-re, végül „vizsgálat”-ra.

*) Vajjon nem következtethető ebből nagy valószínűséggel hogy a számvetést valamelyik szémi néptől [talán a kartágóitól vagy fenictől] tanulta?

**) Francsul ma is: *essaim* (eszeőfi).

27. cikk. Pogánylatin szavak.

A hellén „kleerosz” szó voltaképp „sors”-ot jelent. Ezt az ősi jelentését azonban használata mihamar kiterjesztette minden „sorstól kapott dolog”-ra. Így péld. sok egyeben kívül „kleerosz”-nak hívta a hellén azokat a telkeket amelyeket Lükúrgosz Szpárta lakói közt szétosztott. Mégkésebb „örökség”-re is értette. Aztán „tulajdon”-ra. — A héberék tanítása szerint Izrael egész népe Izrael tulajdona. Ez a gondolat átszállott az alapítóitól „igazi Izrael”-nek nyilvánított keresztény egyház községre is. A „kleerosz”-szal rájuk értett fogalmat tehát csak szűkebbre kellett szorítani hogy latinos alakját, a clerus szót a papi rend mint Isten szolgálatára kiváltképp hivatott festület a maga nevéül fogadhassa.

A katolikus papság feje: a római pápa. A latin „papa” szó voltaképp „atyá”-t jelent s ezt a nevet eleintén minden püspök használta; csak időmultán vált az egész római egyház fejének címévé.

Bizonyára nem egy embernek ütött már szöget a fejébe hogy vajjon a bíboros püspök latin nevének mi köze a „cardinalis” szó „sarkos”-ra*) értett jelentéséhez? Pedighát ennek az oka nagyon egyszerű. A latin cardinalis azért jelent „sarkos”-t mert a „cardo” [ajtósark] szó képesen értett származéka. A bíborosokat pedig ez a név azért illeti meg mert ők döntenek el a sarkos egyházi kérdéseket.

A római egyház — amint tudjuk — papjainak tiltja a házasságot. A coelibatus [nőtlen élet] kifejezés a „coelebs” [nőtlen] szótól ered amelyet Gavius Bassus [Augustus idején] olyképp magyaráz hogy a legényemberek „velut coelites, quod onere gravissimo vacent” [szinte a menny lakói, merthogy nem viselik a legsúlyosabb terhet].**) A mennyországra való célzást e szó keresztény magyarázatában is megtaláljuk, csak hogy olyan megfajtéssal hogy a nőtlen ember szentebb életet él. Aki efféle elméletekkel nem törődve maga körül széttekint, azt tapasztalja hogy a házasság vagy legény-állapotnak vajmi kevés köze van az

*) E.: „sarkalatos” — nyilván merthogy latin eredetije is négytagú szó.

**) Hasonló gondolatot fejezett ki hazánknak egy őseihez nemrégén megtért kiváló fia is avval a nyilatkozatával hogy: A legényember úgy él mint egy kisisten. Mondását azonban megtoldotta avval a kijelentéssel hogy: de úgy hal meg mint egy kutya; a házasember ellenben úgy él mint egy kutya, de úgy hal meg mint egy kisisten.

élet szentségéhez merthogy a különbözőség jobbára csak abban rejlik hogy a legényember ugyan gyakrabban de kevésbé súlyosan, a házasságban ritkábban de [helyzeténél fogva] súlyosabban vétkezik.

A templomot jelentő „fanum” szótól eredő fanaticus voltaképen „templomhoz tartozó”-t jelent. „Hitéért rajongó” jelentéssel már Cicero használta. Általán „örjöngő”-re azonban csak később kezdtek érteni. Ami a templom előtt [pro fano], tehát kívül van, az profanus. Képesen értve: „világi; szentségtelen”; emberről szólva olykor: „avatatlan”.

A pokol fejedelmének, Lucifer-nek a neve valósággal „világosságot hozó”-t jelent és törvényesen voltaképen a hajnali csillagot illette meg, amelyről alighanem Eusebius terjesztette ki erre a legveszedelmesebb bukott angyalra, nyilván Ézsaiásnak (14., 12.) arra a mondására gondolva, hogy: „Mimodon estél alá az égről, te Lucifer, hajnalnak fia?”

A jelentés ilyes meglepő átfordulására földünkön is akadunk példára, ahol bizony furcsa világot élünk mostanság, amikor a „szolga” ad hivatalt a „mester”-nek, a „kisebb” a „nagyobb”-nak: a „minister” a „magister”-nek! [Merthát a „szolgá”-t jelentő „minister” (régente „ministerialis” — úri ház alkalmazottja) a „kisebb”-et jelentő „minus”, a „tanító”-t jelentő „magister” pedig a „nagyobb”-at jelentő „magis” szótól származik].

Salarium-ot Rómában a munkás, a középkorban mint pótlékot a katonáknak kapott. Később egyéb szolgálatok díját is emlegették e néven. Mainapság alig hiszem hogy nagy hálálkodást aratna aki „sóraláló”-val díjazná felebarátját mint Rómában ahol a só ritkaságánál fogva értékesebb volt mint mostanság.

Korunkban — amint tudjuk — „mágnás”-t csak hazánk földje hord a hátán. Azelőtt a főnemeseket koronkint egyebűt is hívták magnates-nak. Ha nem hívták volna, ennek a szónak az eredetét aligha ismerhetnők meg, mert magyar munkában ugyan hiában keresnők. Magamról szólva, én bizony hasztalanul túrtam érte össze egynehány nagy könyvtárunk magyar munkáit, amíg olyan francs forrásra nem bukkantam amelyből megtudtam, hogy a középkori latin „magnates” szó a szintén latin „magno-nati” [ha jól értem: „nagyak születt” — országnagy] kifejezés egybeforradása.

A hellén eredetű talentum szó voltaképen „súlymérő”-t, majd súlyt jelentett, aztán valamilyen — más-más népnél más-más — súlyú pénz értékét fejezte ki. A „tehetség” jelentéshez Krisztus Urunknak a talentumát elásó legényről szóló hasonlata segítette. [Máté, 25., 14—29.] Ehhez a hasonlathoz fűződik a világ sorát jellemző tanulságkép az az ismert mondás is hogy: „Mindennek, akinek vagyon, adatik és megszoróztatik, akinek pedig nincs, amije vagyon is, elvétetik tőle”.

A doctor szó — mint a „docere” [tanítani] szó származéka — voltaképen „tanító”-t jelent. E néven legelőször a héber hívta rabbijait,*) törvényei tudóit. Az ő példájára honosította meg a keresztény egyház is szentatyái körében a „doctor ecclesiae” kifejezést, amely azonban csak a 12. százévben vált címmé amikor a középkori vallásos

*) Rabbi = „tanítóm”. [Már Krisztus Urunk korában a szentföldi írástudók tiszteletbeli címe.]

bölcselek [a „scholasticus“-ok] közül sokan dicsőítő jelzővel fűszerezve jutottak hozzá. Így péld. aquino-i Tamást „doctor angelicus“-nak [angyalinak], Rogerius Baco-t „doctor mirabilis“-nak [csodásnak], Johannes Gerso-t „doctor christianissimus“-nak [nagyon jó kereszténynek] hívták. Jó ideig tanító tudóst jelentett a „doctor“ név az egyetemeken is, amíglen oly méltósággá vált amelyet a tanítók testülete osztogatott. A legelső ilyes tudóvá-fogadások a bologna-i egyetemen estek meg a 17. százévben; ezután mihamar kiváltságot kapott a császároktól valamennyi egyetem tanítótestülete hogy nevükben „doctor legum“-okat [törvénytudókat]*) avathasson. Az egyetem többi szakán csak később honosodott meg a „doctor“ cím amelyet — tudjuk — közönségesen „examen rigorosum“ [röviden: „rigorosum“ — szigorú vizsgálat] megállásra osztogatnak; csak nagyritkán „per diploma“ [oklevéllel]. Nagybritországbn vannak „doctores musicae“ [zenetudók] is akik még igazi „tudó“-k. Akik azonban ugyanott sajtókészítésre képesítő oklevelet szereznek, nem igazi „tudó“-k mert a sajtókészítés nem igazi tudomány. Kiváltképp orvosra a „doctor“ címet az avatatlan közönség szokásánál fogva értjük.

Hogy a „cső“-t jelentő fistula hogyan jutott a folyósebb, a „kizökkenést“-t jelentő delirium a láz, a „labdácská“-t jelentő pilula a göbecs [e.: labdac] jelentéshez, magyarázat nélkül megérthető, épúgy mint a palliativum-nak csillapító, leplezőre értett jelentése, ha tudjuk hogy „pallium“ köpönyeget jelent.

Su[b]scus-nak a római valamilyen kettős fecskefarkalakú kapcsát hívták; „su[b]scus ferrea“-nak olyan hozzá hasonló vaslapot amelyet malmában avégre illesztett az őrlőkőhöz hogy forgassa s egyszersmind nyugvó párjától kellő távolságra tartsa. Bizonyára ennek a vaslapnak a „nemzeti“ változata a mi „suskus“-unk amelyet olyan rejtelmes dologra [huncutságra] értünk ami valaminek a zavartalan működését biztosítja.

A középkorban a [jobbára kecske, birka, kutya bőréből**]) gyártott] pergamén-nek***) két fajtáját különböztették meg: a mindkét oldalán egyenlőszínű németet és az olaszt amelynek egyik oldala sárga vagy szürke volt, a másikára pedig krétát vagy meszet dörzsöltek. Ezért nevezték a középkor alkonyán a l b u m-nak az ilyképp megfehéřített bőrlapok összefűzésével gyártott könyvet amelyet hol jegyzetekre hol gyűjteményhez használtak.****) Róla ragadt át tovább mai emlékes és arcképes könyveinkre.

A Rómába Kartágóból került m a p p a szónak amelyet amott száj-törlőre [otthon elavult németes „európaiasság“-gal: „asztalkendő“-re] értettek, nálunk elterjedt jelentését a középkori elősdiéknak az az élelmes szokása magyarázza meg hogy ingyenes lakomákon összeszedett zsák-

*) Hazánkban ez a kifejezés szinte ismeretlen, mert kettéoszlott a „doctor iuris“ [jogtudó] és „doctor politicae“ [közjogtudó] címekre; így aztán német példára „doctor iuris utriusque“ [jog- és egyébtudó] néven emlegetjük. *Ez mást, t. i. egyházi és világi törvényi jog.*

**) Ezért hívjuk mi „kutyabőr“-nek.

***) A „pergamén“ szó a kisázsiai Pergamum [hellénfesen: Pergamon] várostól ered merthogy az ókorban íráshoz itt gyártották a legtöbbet. Pergamena [sc. charta] = pergamuni [h. é. hártya].

****) A római „album“-nak a házfalnak gipszszel burkolt olyan részeit értette amelyre ecsettel hirdetést főtöttek [péld. a praetor-ok edictum-ait, az esküdtek névsorát].

mányukat batyuban*) cipelték haza;**) így tárgult ki jelentése eleintén ily borítékra majd mint iratok borítékára: az íróhárcára is.

Korunk terméke a latin „granum” [gabonaszem] szóból kicsiholt — tehát voltaképp „szemcsés kö” — vet jelentő — granit***)) kifejezés valamint a Rómában eleintén kőkockára, később vakolatba kevert márvány-hulladéokra értett „caedimentum” [„vagdalék”] szó cement-té rövidített alakjának vízálló vakolatra átszállt jelentése is.

A borostyánnak dörzsöléssel élesztett vonzó erejét — amint tudjuk — már a hellén is ismerte. A borostyán hellén nevééről, az „elektron”-ról nevezték el a 17. százévben „corpora electrica”-nak [borostyános testeknek] mindazokat a tárgyakat amelyeken az akkortájt buzgón folytatott mágnesező kísérletek hasonló tulajdonságot derítettek ki. Az electricitas szó tehát voltaképpen „borostyánosság”-ot jelent.****)) Nem is alkalmazzák eleintén egyébre mint dörzsöléssel keltett villámosságra; egyébfélére csak később terjesztették ki. Szíves figyelmükre ajánlom ezt azoknak a tisztelt „európai” atyánkfiaiaknak akik rákacagnak az olyan éperzékű magyar emberre aki az ő csirizes „villanyosság”-uk helyett „villámosság”-ot mond, merthogy a „villanyosság” nem — ménkö. Hátvajjon az „electricitas” borostyán? *****)

*) Batyu voltaképpen = tehertakaró; csak módosult jelentése: takaróban vitt teher.

**) A „mappa mundi”-t régen magyarul is „földabrosz”-nak hívtuk.

***)) Hogy a római hogy hívtá, nem tudom. Syenit-nek azonban — mintahogy egyik-másik német nyelvtudós tanítja — aligha, mert Syene egyiptomi városból a mi föld-részünkre a gránitnak csak egy — mainapság is „syenit” néven ismert — kovátlan faja kerül.

****)) Az „elektron” szó alighanem valahonnan Keletről került a hellén nyelvbe. Az „electricus” kifejezést pedig ma elterjedt jelentésével Gilbert angol természettudós használta legelőször aki „De magnete” címmel 1600-ban megjelent munkájában írja hogy: „Vim illam electricam nobis placet appellare, quae ab humore provenit.” [A nedvességtől származó erőt „borostyános”-nak nevezhetjük.]

*****)) A „villámosság”-on azonban nem értek megrónivalót, merthogy — avatatlanul bár de talán nem helytelenül — a benne lappangó „am”-ról s ikertestvéréről, az „em”-ről úgy vélekedem hogy noha újfajta képzőfélék, nyelvünk szellemét nem sértik és helyel-közzel nagyon jól használhatók. Ahogy a velük alkotott példákön látom, jobbára összegyülemlett, tartós tulajdonságot vagy vele bíró tárgyat fejeznek ki, tehát voltaképpen egyet jelentenek régi „alom” és „elem” meg „adalom” és „edelem” képzőinkkel amelyeknél nyelvérzékeim sugallata szerint inkább illenek „a” vagy „e” hangzós és „l”-lel végződő — kiváltképpen mindekét esetet egyesítő — szótörzseinkhez, merthogy: 1. elmarad az „a” és „e” hangzók túlságos torlódása s az „l”-ek szükség-telen halmozása, 2. a kifejezés nem válik kelleténél hosszabbá. Ahol hát helyük van, szebben csengő s könnyedebb kifejezés szerkeszthető velük. Ez pedig — kivált) sűrűn használt és más szavakhoz kapcsolgatott kifejezésben — sokatérő jótulajdonságuk. Így péld. az „állalom” és „kellelem” esetben, az „álladalom” és „kelledelem” pedig kissé hosszú s egyhangú volna. Az „állam” és „kellem” hát helyén van. A „roham”-nak, a „tartam”-nak, a „huzam”-nak azonban nincs jogosultságuk, kiváltképpen nincs rájuk szükségünk. Roham magyarul: „rohanás” [rohamos: „rohanó”]; — tartam: „idő” vagy „időszak”; — huzam: „légsugár” [huzamos: tartós]. A „művelt” európai „küllem”-e pedig rettentő szó. Amit vele érteni szok, magyarul: megjelenés, alak, ábrázat.

Nem mellőzőm e munkámban a „hajlam” szót se; csupán jelentését szorítottam erős és tartós vonzódásra [a francs „penchant” jelentésére]; a könnyebb fajta vonzódást pedig [amit a francs „inclination”-nak mond] „hajlat”-nak hívom.

„Villámosság” helyett tehát — úgy vélem — bátran beszélhetünk „villámosság”-ról, „villámos” helyett „villámos”-ról; — „villám” helyett azonban „villam”-ról amiatt nem, mert semmi szükségünk rá. [Villam = villámosság.]

Ámpersze ily szűk téren sem új képzőnek ismerem el az „am”-ot meg az „em”-et hanem csupán mint iméntemlített becsületes kész képzőink egyszerűsítését.

„Quinta essentia“-nak [ötödik meglevőnek] a „négy elem“-mel szemben Pütagorász követői a levegőt [ájtér-t — éter-t] hívták, a bölcsélet pedig azt a légnemű miséget [e.: „anyag“-ot] nevezi amely valaminő sűrűbb miségből [elemből] kiválasztva mintegy szellemeképp jelenkezik. Így jelenti — mainapság quintessentia alakkal emlegetve — valaminek a lelkét, magvát, velejét [i.: „lényeg“-ét].

A spiritus [szellem] szót a „borszesz“ jelentéssel az aranykötvasztók [alkímisták] ajándékozták meg akik a borból párolgatásuk közben*) tovaillanó szeszt a bor szellemének [spiritus vini-nek] nézték.

A hazánkban mostanság oly gyakran hallható secessio igazi jelentése: „elválás“. A képzőművészet, különösen a festés terén arra a modorra amelyet a régi művészársulatoknak [jobbára fiatal] kivált tagjai az eddig megszokott tárgyaktól és színektől eltérő alkotásaikkal követnek, rajtunk kívül csak a német érti. Persze nem mi adtuk neki a példát, hanem ő nekünk.**)

Nem sokkal tágabb körre terjed a „nemzetközi“ uralma a latino praenumeratio [megrendelés, aláírás, előrefizetés] szónak se. Ennek az ujkéletű német szógyártásnak a latin alkotása époly sikerült mint amilyen cudar a közkeletű magyar fordítása: az „előfizetés“ amelyet nyilván olyan sváb vagy tót „nyelvtudós“-unk követett el aki époly rosszul tudott magyarul mintamily jártas volt a latin nyelvben. Ha nem tudott volna jól latinul, nyilván nem értette volna meg hogy „numere“ nemcsak „számolás“-t hanem pénzről szólva, számoláshoz kapcsolódó „fizetés“-t is jelent. Hapedig ezt nem tudta volna, bizonyára „előszámolás“-ra fordította volna s mi ma evvel a kifejezéssel európaiaskodnánk; ámhogy magyarul nem tudott szegény, az „előfizetés“-t cselekedte meg.

A latin „macer“ szó magyarul „ösztövé“-t jelent; a vele képzett „macerare“ ige pedig Rómában „áztatás“-ra, „puhítás“-ra, „fogyasztás“-ra, „faggatás“-ra értődött. Hazánkban macerálni alakkal és „zaklatás“-ra értve koptatjuk, mégpedig jobbára tiltakozásképen. Péld.:

Ne kunéroz, ne macerálj — Sára!
Nem iszom én másnak rová — sára.
Ha iszom is másnak rová — sára:
Néked ahhoz semmi közöd — Sára!

*) Csurog, csurgat: párolog, párolgat.

**) A francs ezt a modort „art nouveau“ (ár nuvé — „új művészet“), ujabban angol példára „style moderne“ (sztil modern), az angol „modern style“ (madörn sztájl — „ujdon modor“) néven ismeri. Vajjon nem hívhatnók-e mi is bátran „ujdon modor“-nak?

28. cikk. Olasz szavak.

A középkorban a postáskocsi váltott lovait latinul „equi positi“-nak hívták.**) Ennek a kifejezésnek a második tagja alakult át időmultával az olasz posta szóvá s ennek a változataival jelöljük meg a nyilvános szállító vállalatokat világszerte ma, a gőz és villamosság korában is.

A „staffa“ [kengyel] szótól származó staffetta — amellyel mai-napság csupán az edzőkedvtelések terén találkozunk — régente olyan embert jelentett akinek a lába folyton a kengyelét nyomta [„cursor tabellarius cui pedes in stapede perpetuo sunt“], tehát akinek nagyon sietős volt az útja. Így jelentett „gyorspostá“-t, amíg a messzeirő [e.: táviró] — mintahogy a személyszállító postát a vasut — meg nem szüntette.

A mi „kaszárnyá“-nk őse, a caserma mint a „casa d'arme“ kifejezés egygyólvadt alakja eleinte „fegyvertár“-t jelentett. Szó szerinti fordításának meghonosítása tehát kissé merész művelet volna. Emiatt nincs vele egyetérő színmagyar kifejezésünk.***) Bizony nem is volna rá nagy szükségünk ha a magunk istenadta eszével gondolkoznánk, mert-hogy az életben jobbra fegyverzete szerint meghatározott legénység tanyájáról szokunk beszélni, tehát „huszár“- , „pattantyús“- vagy „ágyús“- , „gyalogos“- , „szekeres“- sat. „tanyá“-t mondhatnánk. Ámha általán beszélünk kaszárnyáról, akkormeg „katonatanyá“-nak hívhatjuk.

A „casa“ [ház] kicsinyítését, a casino (kázino — házacska) szót a veneiziai olyan épületek értette amelybe esténként beszélgetésre szokott összegyűlni. Így tapadt hozzá Veneziában a „társaskör“ jelentés amellyel előbb Olaszország szerte, majd az egész világon elterjedt.

Azok az épületek amelyekbe a veneiziai estenden ellátogatott, apró épületek voltak. Helyesen nevezhette hát őket „házacská“-nak. Nagyot vétett azonban a tárgyak méreteinek a megítélésével amikor a félgömbalakú háztetőt — amelyet magyarul „kas“-nak mondanék —

*) Az „equi positi“ nyilván a régi római „positi equites“ [lovas hírhordók] kifejezéshez fűződik, amely néven a hadihírek széthordására [Suetonius szerint legelőször Caesartól] rendelt lovasok értődtek.

**) A „laktanya“ nem értelmes embernek való kifejezés, merthogy szinte sikk belőle a bárgyúság. A „lak“-nak nincs tanyája.

a megfordított „cupa“ [kupa] alakjáról *cupola*-nak [kupácskának] nevezte el.*)

Ilyesféle furcsa kicsinyítések egyébkép — úgy látszik — az olasz nyelvben nem ritkaságok. Így péld. a szintén ivóedényt jelentő görög „kondü“ szóval képzett *gondola***) s a sarut jelentő „sandalo“ szótól eredő *sandalino* [amelynek mi „sandoline“-ná átfrancsósított alakjával európaiaskodunk].

Minde kicsinyítéseknek nyilván abban rejlik a magyarázatuk hogy az olasz a velük megjelölt tárgyat nem a nevükkel értett tárgyhoz méri hanem a maguk környezetéhez, tehát: a „kupácská“-t az alatta levő épületéhez, az „edényké“-t meg a „sarucská“-t a körülük uszkáló gőzösökhöz.***)

A színes kövecskékből összerakott díszes padozat szintén Olaszföldön tett szert a *mosaica* [műzeumi] névre amelynek a megértéséhez tudnunk kell hogy az ókori Rómában a tudósok gyűlőhelyeinek, a „museum“-oknak ilyen volt a padozatuk.****) Másféle összerakott munkára a „mozaik“ kifejezést csak későbbi használata terjesztette ki. Ha mi a „mozaik“-ot honinyelvünkön „rakottas“-nak hívnók, a vele értett tarkamunkának minden nemét kifejeznők vele anélkül hogy mesterségesen kellene bármire kiterjesztenünk, sőt ha tudnánk vele bánni, mai kapcsolatai helyére világosabbakat és szabatosabbakat alkothatnánk. Péld.: „rakottas kőpadló“, — „rakottas faburkolat“, — „rakottas üvegablak“, — „rakottas mellű“ sat.

A *corridore* kifejezés — amelynek mi francsos „corridor“ (koridor) alakját használjuk — mint a „correre“ [futni] ige származéka voltaképp „futkosó“-t jelent. Ilykép érti az olasz egyszintű helyiségeket összekötő folyosóra.

A latin [„per“ helyett] „pro“ és „filum“ szavakkal alkotott — tehát voltaképp „fonálon át“ nézettet jelentő — *proffilo* szót — amelyet mi francsos „profil“ alakjával használunk — az olasz az építőművészet terén honosította meg a „keresztmetszet“ szakkifejezésének; arcról szólva oldalképnek és arcélnek csak később szerzett jelentésével értődik.

*) Ennél a magyarázatnál egyébkép tudok találóbbat elképzelni. Hajdanta széltén elterjedt szokás volt hogy a győztes hadakozó legyőzött ellenségének, a keresztény hívő pedig valamely szentnek a koponyájából ivott. Iggyen aztán az ivóedényt jelentő „cupa“ jelentése áttért az ember fejére is. [Alighanem ennek a kornak az emléke hát a mi nyájaskodó „kupan csaplak“ kifejezésünk is.] Az *épület* „fejecské“-jének pedig a tetejéből kiemelkedő kasát helyesen mondhatta volna az olasz.

**) Görög eredetének az a magyarázata hogy a gondola alakját Görögországban ismerte meg a veneziai.

***) A francs „vaisseau“ bizonyára furcsább kifejezés nálunknál merthogy tengeri hajóra értődik holott mint a latin „vascellum“ ivadéka voltaképp „edényké“-t [vázácskát] jelent. Am ez csak egyik furcsasága. A másik az hogy edény léteire körülte van a folyadék nempedig benne.

****) A „mosaica“ elnevezéssel megnyilvánuló gondolatfűzés egyébkép nem olasz eredetű. Az ókorban az összerakott munka legrégibb alakja — aminőre már a Krisztusz Urunk szülődesét megelőző 2. százévből van emlékün — a mérdelt [e.: mértani] alakú márványlapokkal készült „pavimentum sectile“ [vagdalt kőpadló] volt. Ettől fejlődött időmulán tovább a színes apró négyzetletű kőcsapokból [rudacskákból, e.: „stiftni“-kből] összeillesztett „pavimentum tessellatum“ [kockás padlózat]; ennek azt a legművészebb fajtáját pedig amely a festőművészetet utánozta, már a római „pavimentum musivum“-nak [műzeumi padlózatnak] hívta.

Nyájas olvasóim közül bizonyára sokan meresztek csodálkozva szemüket, amikor most a ravatalt jelentő „katafalk“-kal olasz szavak társaságában találkozunk, merthogy nyilván legtöbbjüknek szent meggyőződésük hogy ami „kata“-val kezdődik, okvetetlenül hellén szó. Pedighát a catafalco a román „catare“ [nézni] s a germán „palcho“ [állvány] szavaknak az olasztól összeaggyatott kapcsolata s voltaképen „néznivaló állvány“-t jelent.*)

Az előkelő olasz társaságnak a 16. százévben lábrakapott szokása szerint a férjnek tilos volt feleségét esküvőjük első évének eltelte után házán kívül bárhova elkísérnie. Társaságba, mulatságba úriasszony csak az ő cavaliere servente-jével [szolgálattevő leventéjével] mehetett aki már reggel öltöző asztalánál tisztelgett hogy napi parancsát átvegye. Amelyik férj nem hódolt e szokásnak, megkacagták. A házi barátnak — akit más néven cicisbeo-nak (csicsizbéo — sutogónak) hívtak — ezt a kötelező fajtáját csak a 19. százév elején szorították ki a francs társasélet óvatosabb szabályai.

Az erkölcsről szóló munkáknak hajdan szinte elmaradhatatlan függelékük volt az „Ethica Complimentoria“, amelyből meg lehetett tanulni hogyan kell az erkölcsös viselkedést választós modorral párosítani. Ez a függelék tehát az erkölcsről szóló tanítást egészé pótolta. Egészítés latinul: „complementum“. Olaszul — kellemeskedésre, bókra is érve —: complimento. Nemzetköziül: „Kompliment“. Magyarrá latinositva: „komplimentum“.

Amikor hajdanában a mérgezés az előkelő családokban divattá kezdett válni, az olasz hercegek külön tálaló asztalt tolattak terített asztalukhoz s odarendelt tisztviselőiknek előttük kellett róla minden ételt megízlelniük, vajjon nem mérgezett-e? E bizalmatlanság révén tett szert a tálaló asztal a bizalmat jelentő credenza (kredencá) névre amelyet később a szokás terjesztett ki a tálalószekrényre. [Az asztalműves — e.: „műasztalos“ — azonban mint mesterszót csak fölső részére érti]. Ennek a szónak az ivadéka a német „Kredenz“ mása: a mi „kredenc“-ünk.

Hogy a só — Plutárhosz szerint: „a fűszerek fűszere“ — mennyire elmaradhatatlan kelléke ételünknek, mindnyájan tudjuk. Ámhowy nevükben is hánszor ottrejtőzik, vajmi kevesen sejtik. Így péld. az olasz salata szó — amelynek változataival fejezi ki mainapság minden ujdón nyelv a pecsenyének ecetes hozzávalóját**) — voltaképen „sózott“-at jelent. A latin „salsa“ szóból francsá vedlett sauce (szósz — mártás) voltakép szintén ezt fejezi ki.***) ****) „Sósneű“ az igazi

*) Ugyane szavak egyyéfűzése a francs échafaud (ésafó) is; ez azonban — amint tudjuk — nyaktilóra értődik.

**) A mi nyelvünkön a saláta legelterjedtebb fajának amelyet a római — nyilván tejjre [lac-ra] emlékeztető nedvéről — „lactuca“-nak hítt, az olasz pedig ma is „lattuga“, a francs „laitue“, a német „Lattich“ néven ismer, sincs más neve mint a „kerti“ vagy „fejes saláta“.

***)) Ebből érthető meg, hogyan jelent a „sauce“ többnyire savanyu vagy savanykás, a crème (krem — voltakép: „tejszín“) pedig mindig [tejjel, tojásszékekével és cukorral készült] édes mártást.

****)) „Sóslé“-t jelent voltakép a német Sulz [derme — e.: zúlc] is amely a sőt jelentő önemet „sulza“ szótól ered.

jelentése az olasz salamena-nak is amelyet honinyelvünkön bizvást hívhatnánk akár „füstöltrúd”-nak akár — a „rudas”-t „rúdalakú”-ra értve — „rudaskolbász”-nak, röviden: „rudas”-nak.

A napoli koldus — hogy az adakozó közönségben minél nagyobb könyörületet keltsen — ősi hagyománya szerint „szegény beteg”-nek [lázárnak] mondja magát. Emiatt érti a napoli ember a lazzarone (láccárone) szót „koldus”-ra. A balkáni szerencsen pedig többes alakkal „lazzaróni”-nak írja s „lázaróni”-nak ejti, mintahogy: „salami” neki egy rúd füstölkolbász is.

Concerto (koncsero), francsul: „concert” (kónszeer) mint a latin „concertare” [egymással veszekedni; versengeni] ige származéka voltaképp „versengés”-t jelent, mégpedig tudományos ízű magyarázata szerint egyetlen hangszerét másokkal amelyek egymásközt szintén szorosabb egységgé zárkoznak [„die unter einander wieder eine engere Einheit ausmachen“], népiesebb modorral kifejezve: zenekarral kísért zenélőművészt vagy zenélőművészeket oly céllal hogy zenei képzettségük fejlettségét előtárják. A zenélőművészetben többféle fajtát szokás megkülönböztetni. A nagyközönség ma olyan zeneelőadásra érti amelyet nem templomban vagy színházban rendeznek. A magunk nyelvén tehát — mind művészi mind köznapi jelentésével értve — józan értelmességgel „zeneművelet”-nek mondhatnók.

Az aria szó a levegőt jelentő latin „aër” többesének, az „aëra”-nak olaszos alakja, tehát voltaképp „légkör”-t, jelentésének továbbfejlődésével pedig a zenélőművészet terén egy hangon énekelt dalt vagy versszak vagy dal kezdő részét jelenti. — E jelentésének fejlődése meglehetősen zavaros — ha úgy tetszik: agyafúrt — gondolatfűzéssel esett meg amelynek szemeit a 1. légkör, 2. levegő, 3. látszat, 4. külsőség, 5. színezet, 6. dallam fogalmakkal rögzíthetjük meg. Ámhowy e fogalmak egymáshoz-kapcsolódását valamennyire megérthessük, tudnunk kell hogy igazi zenének az olasz csak több hang egygyólvadását tekinti; szerinte egy hangon énekelt dal vagy igazi zenedarab kezdő része csak arravaló hogy megmutassa, körülbelül milyen a szerző gondolata; tehát voltaképp csupán: megcsendülés. Csak váz, látszat, külsőség van előtűnk, igazi zenét azonban nem élvezünk vele.

Az „aria” tehát voltaképp tökéletlen dolgot jelent. A malaria azonban veszedelmest. Eredeti jelentése ugyan csupán „rossz levegő”, — ámdehowy a mocsaras levegőben hemzsező fertős sejtek gyakran okoznak betegséget, kivált váltólázt: ennek az utóbbi kórságnak is nevévé szegődött.

Fagotto [lat.: „fax”, francs.: fagot (fägo)] voltaképp „nyaláb”-ot jelent; — „búgósíp”-ot csupán merthogy úgy szedhető szét és úgy rakható össze mint egy nyaláb fa.

Nem véletlenül jelent evezőversengést a regata (regáta) szó se, merthogy az evezésre értett „remigata” összezsugorodott alakja.

Az olasz — amint tudjuk — annyira háboros játékos hogy hazájában alig képzelhető nagy népnépvilág nyilvános sorsjáték nélkül. A sorsjáték jobbára szabad ég alatt esik meg ahol a nép izgatottan lesi a kerékkel hajtott hengerben bukfencező számokat. Bukfenc olaszul: tombola.

Amikor Venezia a 16. százévben Törökország ellen hadat viselt, a háborus híreket nyilvános terein olvasták el közönségének amely koponyánként egy-egy gazetta-t [mintegy 7 fillért] fizetett meghallgatásukért. Ugyane százévben később meg olyan hírlap indult meg Veneziában amelyet számonként szintén egy redves gazettáért*) vesztegettek. Ez a lap azután az árát vette át nevéül. Időmultával pedig neve fogalommá fejlődve több európai nyelvbe átszivárgott és ma is hírlapot jelent.**)

Amióta az írás tudása általán elterjedt, okiratokat aláírással szokás megerősíteni.***) Megerősíteni latinul: „firmare”. Így értődött az olasz firma kifejezés névírásra. Hogypedig a kereskedő azt a nevet szokja aláírni amellyel üzletét folytatja: időmultával üzleti nevére is áttolódott****)

Mutatni olaszul: „mostrare”. — Mutatóba vinni: „portare a mostra”. Az arunak mutatóba vitt része: mostra. Nálunk [persze a német „Muster” mustrájára]: „mustra”. Miért nem: „mutató”?

Hogy detto [ugyanaz] voltakép „mondoff”-at [imént mondottat] jelent, ismert dolog.

Azt a kagylófajt amelyet Rómában „concha Veneris” [Venus kagylója] néven emlegettek, a természettudomány pedig „cypraea” néven ismer, az olasz porcellana-nak hívja. Hogypedig a héja nagyon hasonlít a porcolánhoz, a nevét erre is áttérjesztette.*****) Ígyen alkotta meg az új termék később földünk egész kerektségén elterjedt nevét.

*) Gazetta: régi veneziai váltópénz.

**) Így péld. Francsországban is ahol azonban mamár erősen dohos; jobbára csak éltes úriasszonyok szokják ajkukra venni.

***) Azelőtt pecsétjüket aggatták vagy nyomták rájuk az emberek.

****) Sőt a minden homályos és zavaros kifejezésért rajongó ujdon jogász a kereskedő nevét továbbviszi magára a kereskedőre s üzletére. Amikor péld. Fekete Barnáról beszél, a világ minden kincseért el nem hagyná mögötte a „cég” szót; ha Rákóczy M. Ármin és Zinnober D. Taksony közkereseti társaságát pörli, harapófogóval se lehet belőle kihúzni hogy közkereseti társaságot támad merthogy neki a „Rákóczy M. Ármin és Zinnober D. Taksony cég”-gel van dolga; sőt nem elégszik meg vele ha végigírja az „Első Magyar Nemzeti Országos Központi Tulipán Ódon Vas-, Bádog- és Vashádog Áru Gyűjtő, Értékesítő, Ki-, Be- és Elviteli Vállalat R. T.” címet: félreértés megelőzése végett ezt is megtoldja a „cég” szóval. Ez az előkelő jogászi szellem persze rettentően tetszik honi szerecsenvilágunknak is amely a „jeles”, „jó” és „gyöngye” firmá”-t sietve tározza „snájdig” kifejezései közé.

*****) Vannak akik úgy vélekednek hogy a porcolán Portugálban jutott a nevéhez amely tehát onnan terjedt el világszerte, merthogy a cypraea neve portugál nyelven is „porcellana”. Lehet hogy nekik van igazuk; lehet hogy nem nekik.

Bizonyosnak mondható azonban hogy földrészünkre a 15. százévben került először porcolán, még pedig Keletről, meghogy az első európai porcolángyár a 16. százév második felében Firenzében nyílt meg. [Készítményeit ma „Medici-féle” porcolán néven szokás emlegetni.] Megállapított dolog az is hogy a „porcellana” szóba csak a 17. százévben ojtódott mai jelentése; addig az ipar terén gyöngyházból vagy egyéb kagylóból készült tárgyat értettek vele.

Egy portugál-párti honi nyelvtudósunk cikkében azt a megjegyzést olvasom hogy a „porcellana” Portugálban régente kis csészét jelentett és csak később vált termékének is nevévé. [Tehát: filius ante matrem (materiam)!] Ámha ez nem tévedés, nyilván köztelenül mai jelentésének kidomborodása előtt lehetett és így előbbi magyarázatom keretébe is odailleszthető.

Ugyane tudósunk említi hogy Csinában a porcoláncsészét „cséki”-nek hívják. Persze menten szemembe ötlött e szó elejének a mi „csészé”-nkéhez hasonló csengése. Hamarosan előszedtem hát legtekintélyesebb szomagyarázó munkánkat amelyben azt a meg-

Rochetta-nak [orsócskának] a röppentyűt amiatt hívja az olasz mert alakja a teli orsóéra emlékezteti.*) Mi meg „röppentyű” helyett „rakéta”-nak amiatt mert németül „Rakete”.

Az olyan pénzváltónak aki fizetőkötelezettségét nem teljesítette, már a régi római összevázta a pénzváltóasztalát [mensam argentariam]. Az olasz a középkorban a bukott kereskedő vagy bankos padját roppantotta össze nyílt piacon. Ígyen jelent a banca rotta [tört pad — francsul: banque route (baŋk rut)] bukást [„tudományos” csonknyelven: „csőd”-öt], németül és „magyarul” pedig a „bankrott” mint jelző „bukott”-at [kafírosan: „vagyombukott”-at].

A bagatella szót az olasz szemfényvesztők hozták forgalomba. Azokat a parafagolyócskáikat hívták így amelyeket serleges mutatványaikhoz használtak. „Semmiség”-re s hasonló fogalmakra francsos alakját, a „bagatelle” (bágáteel) szót francs példára értjük.

Olasz szóban, a [marciare — megrothadni — szótól eredő] „marcio” (márccio — játék elvesztése) kifejezésben találjuk meg a mi némettől kapott m a c c s [vesztes] szavunk őseit is. [Mind olasz mind német őse azonban főnév.]

Mint német „Futsch”-ot ismertük meg az olasz „sfuggito” (szfudzito — elmenekült, eltávozott) kifejezést is amelyet fu c c s-csá „magyarosítva” „odávan”, „elveszett” jelentéssel használunk.

lepő oktatást találtam hogy a mi „csészé”-nk ősi alakja nyilván a „csősze” vagy „csévsze” [csöves eszköz] volt. Aztán megnéztem Podhorszky könyvét amelynek 205. oldalán következő magyarázatra bukkantam: „che = ivóedény; sze = bivaly” tehát: bivaly szarvából készült ivóeszköz. Nem tehetek róla, de nekem ez a honi tudósaink légkörétől messze távolban termett egyszerű, értelmes csínai magyarázat sokkal okosabbnak látszik amannál az itthontermett tudományunknál!

*) Nyilván ugyanez októl hívja a francs is „fusée”-nek. [Teli orsó francsul: fuseau.]

29. cikk. Francs szavak.

Régezte az utat burkoló köveket mészbe rakták. Emiatt hívták a csinált utat latinul „via calciata”-nak [meszes útnak], sőt hívjuk ma is az e kifejezés második szavától eredő francs szóval chaussée-nak (sósze-nak).

A hordozható tábori sátrat a középkorban a „lepké”-t jelentő latin „papilio” néven emlegették — nyilván mérthogy gazdáikkal pillangó szokása szerint hol ide hol amoda telepedtek. Ennek a latin szónak az ivadéka a francs pavillon (pávijón) amelyet ma hol kertiházra hol melléképületre értünk, rikolt példájául hogy mint vész ki a megértetlenül használt kifejezésekből a bennük rejlő szellem. Pedighát megértve a „papilio”-t mostanság eredeti jelentésénél is találóbban alkalmazhatnók napjainkban szülődő röpdülő sátrunkra.

Alighanem a tábori életből került ki a vendéglátóinkban [salonjainkban] szereplő ülőke [hátatlan szék] és zsámoly nevének a tambour (tábure) szó is amely mint az [arab thanbúr (ütni) szótól származó] „tambour” (tañbúr) kicsinyítő változata voltaképp „dobocská”-t jelent. Flapedig ez a származtatás helyes, természetük hasonló voltánál fogva könnyűszerrel megállapíthatjuk azt is hogy az ülőke nyilván a magas karcsu „tambour militaire”-t [hadi dobót], a zsámoly pedig a csörgős lapos „tambour de basque”-ot [baszk dobót] tisztelheti ősenek.

A könnyű lovasság tábori jele hajdanában a sárkány volt. Ennek a szörnyetegnek a latin nevéből, a „draco”-tól ered a francs dragon (drágón) szó amelyet mi — persze a német „Dragoner” példájára — „dragonyos” alakkal használunk.

A francs „compain” szó mint a latin „cum” és „panis” kapcsolata voltaképp olyasvalakit jelentett aki a kenyérét mással együtt költi el, tehát: „kenyerespajtás”-t. Mai compagnon (kőnpányón — társ) alakjával jobbra olyan emberre értjük aki mással együtt szerzi a kenyérét.

Latin szavak összeforradása teremtette meg a francs apanage (ápánázs — évi járadék) kifejezést is amely mint az „ad” [-hez] és „panis” [kenyér] szavak egyesülése voltaképp „kenyérrelaló”-t jelent.

Az eddigemlítettéknél sokkal tetemesebb változásokon átesve jutott mai jelentéséhez a latin „satio”-tól eredő saison (szezőn) szó amelyet eleintén: vetésre, aztán: vetéshez alkalmas időre, majd: általában valami-

nek az idejére értettek, amíg végül mai jelentése: az „évad“ meg nem állapodott.

Beszélgetésünk közben ugyan nem, íróasztalunkon azonban forgónaptárunk vászonszalagján gyakran szerepelnek napjaink francs elnevezései amelyek hát e réven mint holmi holt vendégszavak munkám keretébe valamennyire belesznek. Ilycímen magyarázom meg eredetüket amely érdekes csoportosítása a pogány római, az istenes héber s a vallásos keresztény emlékeknek. Az alakja hajdan mindegyiké latin volt, mégpedig a lund i-é (leõñdi-é): „Lunae dies“, — a mard i-é (mårdi-é): „Martis dies“, — a mercred i-é (merkõrdi-é): „Mercurii dies“, — a jëud i-é (zsõdi-é): „Jovis dies“, — a vendred i-é (vaõndõrdi-é): „Veneris dies“, — a samedi-é (szãndi-é): „Sabbati dies“, — a dimãnch e-é (dimaõns-é): „dies Dominica“ [az Ur napja].*)

Székesfővárosi crèche-bálunk — magyarán: „dajkálóbál“-unk — díszes közönsége köréből bizonyára kevesen gondoltak valaha arra hogy a francs crèche (kres) szó eredeti jelentése: „jászol“ s a „bölcső“ jelentéshez alighanem azon a réven jutott hogy Betlehembben Jézusz Urunknak jászol volt a bölcsője.

A legelső „bál“ [táncoslakoma] amelyről a történelem megemlékszik, 1385-ben esett meg Amiens-ben (Àmieõñ-ben), VI. Károly és Bajor Izabella menyegzőjén. Ma persze bajos volna eldönteni, vajjon amikor ennek a valaminek nevet kerestek, soká törték-e vagy éppen nem törték rajta a fejüket, hogy lábukszárának a „dobálás“-át a hellén „ballidzejn“**) szó megcsonkításával fejezték ki. Mert hát a francs bal [épúgy mint az olasz „ballo“] ennek a furcsaképű hellén szónak a törzsöke.

A latin „quotus“ [hanyadik?], amelytől a mi „quota“ [hányad] szavunk származik, õse egyszersmind a francs coterie (kotrí) szónak is, amely voltaképpen olyan társaságot jelent amelynek költségét tagjainak járulékaik [„hányad“-ai] fõdözik.

A vis-à-vis (vizávi — szemközt) kifejezés õsi jelentése: „arc archoz“ volt. [„Vis“ a mai „visage“ (vizázs — arc) elavult alakja.] Tehát szakasztott mása a bizalmas együttlétet kifejező tète-à-tète (teet à teet — fej fejhez) szólásnak.

Érdekes fordulat esett meg a coquet (koke, nálunk: „kokett“ — tetszésre vágyó; kacér) szó mai jelentésének a kifejlődésében. Mint a coq (kok — kakas) szó származéka voltaképpen csak hímről volna mondható. Ám a vele alkotott „coqueter“ (kókté — magát kelletni [miért nem: „kellõdzni“ vagy „kellengeni“?], kacérkodni) kifejezés nõre s férfire egyaránt alkalmazható. Mint melléknévet azonban csak nõre szokás érteni.

A latin „carmen“ szó — amelynek jobbára csak „dal“-ra értett jelentését ismerjük — „varázsigé“-t is jelent. Ilykép jutott francsos alakja, a charme (sárm) szó a „varázs“, származéka a charmant (sármaõñ) pedig a „bájos“, „aranyos“ jelentéshez. Az olyan embert akinek ebből a kedves tulajdonságból nem sok jutott, a római „vapidus“-nak [aszott-

*) Latin szavak eggyéolvadása a midi (midi — dél) szó is: a „medius dies“ [a nap közepe] kifejezésé.

**) Ballejn = dobni, Ballidzejn = dobálni.

nak] hívta. Fa de-nak hívja az ízetlen embert a francs, a német meg az „európai” magyar mainapság is.

Amikor Boulanger gazda az Úr 1765. évében párisi vendéglőjét megnyitotta, bejárója fölé a Szentírás következő szavait írta: „Venite ad me omnes qui stomacho laboratis, et ego restaurabo*” vös”. [Jertek hozzám mindnyájan akiknek gyomrotokkal bajotok vagyon; én helyrehozlak benneteket. — Máté XI., 28.] Az e mondásban előforduló latin „restaurabo” szótól ered a francs restaurant (resztóraoñ — étkező) kifejezés.**)

„Étvágyat kelteni” [latinul: re-ad-gustare] francsul: „ragoûter”. Ezért hívja a francs a fűszeres párolt húst ragoût-nak (rágú-nak — étvágygerjesztőnek).

Ha az emberek ízlésének különböző voltára példát keresnénk, hamarosan alig találhatnánk ékeesebbenszólót mint azt az érzést amelyet bennük a pézsmaszag kelt. A legtöbb embert ki lehetne vele a világból kergetni. Mások szagosítónak [parfum-nak] használják. A szesz hatalmának elszomorító megnyilatkozása, hogy szeszrel szívesen veszik be esküdt ellenségei is amikor — muskotályos bort isznak. Avagy talán tévedett volna a francs amikor pézsmailatra vélt ismerni a muskotályos borban ahogy a pézsma latin nevétől, a „muscus” [német-magyar latinsággal: „möschus”] szótól származó „musc” (műszk) továbbképzésével nevezte el muscat-nak (műszká-nak).

A bor „termelése”-nél — amint tudjuk — nagy a szerepe a szűrésnek. A szűrést az európai magyar „filtrálás”-nak mondja, merthogy filtrer-ről (filtré-ről) beszél a francs is aki e kifejezését a német „Filz” [nemez] szóval alkotta, merthogy a szűrést olykor nemezen át szokás végezni.

Latinul szűrni = „colare”. Amit valamin átszűrünk, az ezen a valamin átcúsúszik. Ezért érti a francs az ő „couler”-ját csúszásra, — coulisse-szát (kulisz-szát) pedig tolható színfalra valamint a bőrzézőknek arra a fajtájára amely a párisi bőrzén azelőtt főtermétől ilyes félretolható fallal elkülönített mellékhelyiségben tanyázott.

A kései latin nyelvnek egyik sikerült alkotása volt a mamár régóta a feledés hullámaiba merült „subundare” ige. Jelentése: hullám alá meríteni. Ivadéka azonban: a francs „sonder” (szófné — kutatni) ma is virágzik — hazája szép határán túl messze földön is. Sőt új sarjat hajtott: a sonde (szófné — mérőőn) szót amelyet a Duna mellékén „szondá”-vá latinositva használunk.

Chameau magyarul: teve. Chamelot: tevécske. Az utóbbinak változata a kóborárus francs neve: a camelot; nyilván merthogy régente púpján hordta a holmiját [olyikuk ma is ott hordja]. Költői lendülettel tehát francsul „vaisseau du boulevard”-nak [a boulevard hajójának] is hívhatnók.

A legelső „salone”-k [fogadótermek] Olaszországban nyíltak meg.

*) Boulanger gazda itt kissé módosította a Szentírás hiteles szövegét amelyben a „restaurabo” szó helyén „reficiam” olvasható. Ezt pedig amiatt eselekedte mert az orvosok akkortájt az erősítő szereket „restaurantia”-nak hívták.

**) Hasonló jelentéssel egyébkép a Szentírás hiteles szövegében szereplő „reficiam” is életrekelt — mint a hozzá jobban ragaszkodó egyháziak közös étkezőinek megnevezésére használt latin „refectorium”.

A legelső „salon“-ok [vendéglátók] Francsországban. Az olasz „salone“ — [néve a termet jelentő „sala“-nak a nagyító „one“ képzővel alkotott származéka] — főúri palotának [jobbára két emeleten végignyúló] tágas helyisége: „grande e nobile sala“ [tágas és előkelő terem] volt. Neve Francsországban *salon*-ná (szalón-ná) rövidült és francsul értve voltakép kistermet jelent merthogy a francs „on“ kicsinyítő képző.

E változáson pedig nevével együtt maga a helyiség is átesett, mert hogy a közhasználat régen szűkebbre tágította. Larousse ugyan a „salon“-t ma is fogadó teremnek magyarázza, ám nyilván helytelenül merthogy mamár a francs hív kisebb szobát is „salon“-nak ha ékítésében megeléghetők mindama kellékek amelyeket a francs a „salon“ fogalmával egybefűz. A „salon“-t eszerint nem mérete hanem díszes teszi. Larousse meghatározása tehát a „salon“-ra általában nem illik, hanem csupán a [bizalmas vendégek látására szánt „salon“-on kívül tartott] „salon de réception“-ra, ahol igazi nagyúri házban ünnepi társaságot szokás fogadni. Hogy mármost minéven hívja a francs az olyan vendéglátó szobát amelynek elrendezése nem üti meg a „salon“ mértékét? — bajos dolog határozottan megmondani. Voltakép névtelen szobának kellene nyilvánítanunk, merthogy épenséggel nincs közkeletű elnevezése. Aki nagyzol: mégis „salon“-nak mondja. Aki szerénykedik: „chambre faisant office de salon“-ról [salonnak használt szobáról] beszél. Akinek nincs: „salle à manger“-nak [ebédlőnek] hívja merthogy vendégét ott fogadja. Nekünk persze sem az igazi sem az álsalonra nincs kifejezésünk. Pedig imhol: a „vendéglátó“. Avagy akinek inkább tetszik: [az „ebédlő“-vel szemben] „teázó“-nak hívhatja.*)

Boudin (budeñ) = véreshurka. — **Bouder** [alsó ajkát, mintegy hurkává duzzasztva előrenyujtani]: duzzogni. — **Boudoir** (budoár): „duzzogó“. Magyarán „csevegő“-nek mondhatnók.

*) Rögvest jobban beleillik a magyar észjárás szerint semmikép sem helyes „salon-betyár“ [salon + betyár!] helyére is a „teázóbetyár“. Sőt talán e kaptától szerencsen atyánkfiai szelleme is helyreigazodik annyira hogy „aszfalt-betyár“ helyett „sétálóbetyár“-t, „waggon-betyár“ helyett „utazóbetyár“-t fog mondani.) Ámpersze nem kell okvetetlenül „teázógyufá“-nak hívnia a „salongyufá“-t, se „teázógulyás“-nak a „salongulyás“-t, merthogy egy tonnányival kevesebb „európaiasság“-gal s ugyanannyival több értelmességgel „úrigyufá“-nak és „úri“- vagy „javagulyás“-nak vagy „szín[hús]gulyás“-nak mondhatja. Én még sem olyan salont nem láttam amelyikben „salongyufá“-val sodorják veszedelembbe a vendég szemévilágát sem olyat ahol bográcsban gulyás rotyogott.

*) Ám honi beduinjaink szellemének már a „waggon-betyár“ is túlságosan értelmes tehát nem elég európai. Egy székesfővárosi tárcaírónk a minap sokkal különb új kifejezéssel lepte meg a világot: a „gőzbetyár“-ral. Merthát: „ha az utcák don Juanjait aszfaltbetyároknak nevezzük, akkor a vasuti kalandorokat bizonyosan ez a név illeti meg“ — úgymond e fényes lelemény elmés megteremtője. Elszomorodva tapasztalom, mily hiában igyekszem gondolatvilágában eligazodni merthogy parasztos eszemet semmikép se bírom kiemelni abból a kátyuból hogy: ha a sétálóbetyárt „aszfaltbetyár“-nak hívjuk, ugyanevel az észjárással az utazót a „kerékbetyár“ névvel kellene megajándékoznunk merthogy kereken robot; viszontha emezt a „gőzbetyár“ címmel tiszteljük meg, az előbbi „porbetyár“-i cím és jelleg“-re tarthatna számot. Ám mégha nem az én parasztos eszem hanem leleményes beduinunké feneklett meg, hahát az ő következetessége nem egész ristályos: el kell ismernem, gondolata annyira európaias hogy „gőzbetyár“-ja bizonyára hamarosan enyészetbe fogja taszítani a „waggonbetyár“-t, példájára aztán nyilván a „porbetyár“ is csülökre pattan és a „viaszbetyár“-ral össze-
szövetkezve kikergeti árnyékvilágunkból az „aszfalt“- meg a „salon-betyár“-t.

Francs boudoirban, amint tudjuk, régente épen nem tartozott a ritka vendégek közé: az a b b é (ábé), a dologtalan világi pap. Neve — mint a latin „abbas“ ivadéka — voltakép „atyá“-t jelent. Ma fiatal papok udvarias megszólítására használt pusztá cím.

A plafond (pláfón) szó mint a „plat“ és „fond“ szavak kapcsolata voltaképen „sík alap“-ot jelent. „Mennyezet“-re a francs azon a révén érti hogy a gerendák közeinek kitöltésével keletkezik.

A latin „parcere“ szó magyarul „megóvás“-t fejez ki. Tőle származik a középkori latin „parcus“ amely kerítéssel védett kis területet jelent.*) Ennek a francsos kicsinyítője a parquet (párke — nálunk: parkett) amelyet [egytörzsű igéjének, a „parquer“-nak „beszorítani“ jelenté: ére támaszkodva] szorosan egymáshoz illesztett hasábjairól értünk „faburkolat“-ra, a francs és követésével a német ezenkívül: színház nézőterének a zenekartól a „parterre“-ig [„földszint“-ig — a földszinti üléseknek az emeletek alá eső soráig] terjedő, gyakran korláttal elkülönített székeire [amelyeket mi nyilván ennek a nálunk ismeretlen elrendezésnek a keretében született német „Sperrsitz“ megértetlen fordításával hívunk „zártszék“-nek], valamint a bőrre alkuvótermének arra a sorompóval elrekesztett részére amelyen a bőrzei sürgők a honi állampapirokat és néhány egyéb kiváló értéket kínálva harsogják áraikat.

A relief (rölief — domboru; domborumű) kifejezés magyarázatául bizonyára elég megemlítenem hogy a „relever“ (rölvé — kiemelkedni) ige származéka.

A arabesque-nek (árabeszk — arabos-nak) a francs az arab modorú díszítést hívja, amely amiatt szorítkozik költött [„phantaisie“- — fa^ontézi-] dolgok csoportosítására, mert az arabnak a koran megtiltja hogy valóságos tárgyat ábrázoljon.

A „bérüllosz“ [beril — kőson tyúseink nyelvén: aquamarin] már a hellének korában nagy becsben részesült ragyogása miatt. Ez a tulajdonsága magyarázza meg, miért alkotta a francs a „ragyogás“ kifejezésére ennek a kőnek a nevéből az ő „briller“ (bríjé) szavát amelynek állapotjelzőjét, a brillant (bríja^on) szót választotta aztán a mindakét lapján csiszolt nemeskő nevének is.

Épígy a „briller“ szótól származik — anélkül hogy a „brillant“-hoz bármi köze volna — a brillantine (bríja^on^tin), a haj és bajusz fényét gyarapító illatos kenőolaj neve.

Ez az olaj — amint tudjuk — nagyapáinknak ilyes célra használt pomádéját túrta ki a helyéből, amelyet a francs amiatt hitt pomme de-nak (pomád-nak), mert törpefán termett almának [pomme d’api-nak] egyik alkotórészét is használták készítéséhez.

A broche (bros) szó eredeti jelentése: nyárs. Nálunk is ismert jelentését tehát jámbor szótákolóink leleményes „európai“ szellemével „nyaknyárs“-nak, aszottagyú nyelvbölcséreink rekeszekben tekerdő eszejárásával „kapocstűző“-nek mondhatnók. Én „tűzőké“-nek vagy „háta^ostű“-nek hívnám.

A teveszörrel kevert lenből szőtt peluche (plüs) neve a latin

*) Tőle származott az angol „parc“ (párk) szó is.

„pilus“ [szőr] szótól származó olasz „peluzzo“ (pelucco) francsos alakja. Vajjon magyarán nem hívhatnók bátran: „szálasbársony“-nak?

A flanelle (flâneel) az ófrancs „flaine“ [ágyhuzat] ivadéka, ez meg alighanem a latin „velamen“ [takaró] francsos alakja.

A piqué (piké) szó magyarázatául bizonyára elég annak a megemlézése hogy — épúgy mint egyetérője, az angol „quilting“ (kuilting) — „tűzdelt“-et [pamutszövetet] jelent.

A manche [ruha-, ingujj] a latin „manus“ [kéz] szótól származó szintén latin „manica“ [kézborító] elváltozása, a manchette (mañ-seet — kézelő) pedig ennek a kisebbítése.

A chance (sañsz — eshetőség) a latin „cadentia“ [a kocka esése] származéka.

Az essai (észe) szó igazi jelentése pedig „kísérlet“. Értekezésre értve csupán közkeletű szerénykedéskép szokás használni.

A métier (metyié — mesterség, foglalkozás) kifejezés a szolgálatot jelentő latin „ministerium“, — a jongleur (zsónflór — szemfényvesztő) pedig a kópénak értett latin „ioculator“ ivadéka.

Valamikor réges-régen a rendőrség, ráncba akarva szedni a szemfényvesztőket, élükre „le prince des sauts“ (preñsz dé szó — ugrások fejedelme) címmel vezért rendelt, aki e díszes címet azért kapta mert alájarendelt hívei kivált ugrándozással és tánccal fejtették ki művésztüket. Címét később „prince des sots“-nak írták, a szemfényvesztőket pedig mókáikat „soties“-nak (szotí-nak), majd „sottises“-nak (szotíznak) nevezték el. Ezt a kifejezést egyesben mint sottise-t (szotíz-t) mi is használjuk: hol tapintatlanságra, hol akaratlan megbántásra érve.

Nem egész érdektelen — habár nem sokan törődnek vele — a nonchalance (nónsálañsz) jelentésének az eredete sem. Törzsöke a latin „calere“ [melegnek lenni] szótól származó elavult francs „chaloir“ (sáloár — valamiért érdeklődni, valamivel törődni) szóban található meg, tehát ennek tagadásakép jelent „lagymatagság“-ot, „hanyagság“-ot.

30. cikk. Spanyol és portugál szavak.

Bár a spanyol szó épen nem ritkaság vendégszavaink sokaságában, ha mégis alig egy-kettőnek a jelentésével foglalkozom ehelyütt, az az oka hogy jobbára helytelenül — hol hibás jelentéssel hol hibás alakkal — használjuk őket; ennél fogva nagyrészt helyesbítésük kapcsán, I. vagy II. szótáramban ismertetem jelentésüket.

Az „infans” szó — amely voltaképen „nem beszélő“-t jelent — Rómában „gyermek“-re, jogi szaknyelven „korlátoltjogú“-ra [e.: „kiskorú“-ra] értődött. Ennek a szónak az ivadéka a spanyol infante amely a 14. százévig a spanyol királyi szék örökösét jelentette, innen kezdve pedig — amióta ezt Asturia hercegének hívják — törvényes címévé vált minden királyi hercegnek. Ugyanennek az — ezenkívül fiura, szolgára is értett — „infante” szónak a 15. százévb^{*)} támadt gyűjtő alakja a német nyelven át hozzánk is beszivárgott infanteria [gyalogosság].

A hidalgo [köznemes] szó a „hijo de algo” [„valaki fia^{**)}] kifejezés összetapadásával keletkezett s olyan ősi keresztény család ivadékára szokás érteni akinek se mór se zsidó vér nem csörgedez ereiben.

A camarilla (kámárillyá — „kamrácska”) hajdanában a király teremével szomszédos olyan kis helyiséget jelentett amelyben az udvari emberek bizalmas értekezéseiket végezték. Az udvar kegyeltjeinek olyan pártjára amely uralkodóján a közérdeket sértő tanácsaival uralkodik, csak VII. Ferdinánd óta szokás érteni.

A napkeltétől számított hatodik órát latinul „hora sexta“-nak, röviden: „sexta“-nak mondták és pihenés idejére értették. Ennek a „sexta” szónak elspanyolosodott alakját gagyogjuk ma világszerte, valahányszor a déli pihenőt a siesta szóval fejezzük ki.^{***)}

Amíg a spanyol szavakról jobbára tudjuk hogy spanyolok, hozzájuk legközelebbi rokon portugál vendégszavainkat nagybárra vagy másfélének vagy semminőnek se sejtjük. Ennek pedig — úgy hiszem — nemcsak az az oka hogy a portugálról nem sokkal többet tudunk

^{*)} Ezidőtájt a gyalogost „Knecht“-nek hívta — amint tudjuk — a német is.

^{**)} Algo voltaképp = valami; itt azonban nyilván „valaki“-nek [nem akármely]-nek] értődik.

^{***)} „Hatodik” azonban spanyolul nem „siesta” hanem épúgy „sexta” mint latinul.

mint hogy „vígán dudál“, hanem az is hogy jobbára olyan *idegen* fogalmakat kifejező szavai váltak világjáróvá amelyeket hajdan kalandos utazói ismertettek meg földrészünkkel.

Így péld. a casta szót amelyet mi német példára „kaszt“-nak mondunk, bizonyára a legtöbb ember hindunak érzi, merthogy az osztály-rendszer, amelyre értjük, ősidő óta Hindusztánban a legfejlettebb s ennél fogva e rendszert is leggyakrabban Hindusztánnal kapcsolatban szokás emlegetni. Pedighát a „casta“ telivér európai szó amelynek őse a latin „castus“ [tisza — francsul: chaste (sászt)], eredeti jelentése pedig: faj [ugyanaz ami a „származás“-t jelentő arab „raz“ szótól eredő francs *race* (rász) szóé amely sejtelmem szerint az arab paripákkal került Francsországba].

Ám a „kaszt“-nál még sokkalta „hindu“-bban cseng az avatatlan fülben a hindu táncosnőre értett bajadér, holott egy csöppnyi hindu vér se csörgedez benne merthogy az akármilyen táncosnét jelentő portugál „bailadeira“ szó nemzetközi korcsivadéka. A hindu az ő táncosnőit a maga nyelvén „devadazi“-nak [„isten asszonyok“-nak] hívja. Hasonlósütetű álkeleti szó a nálunk — nyilván a francs „fétiche“ (fétis) példájára — fétis alakkal ismert „feitiço“ kifejezés amely a veleértett bálványra nagyon jól odaillik merthogy a „mesterséges“-t jelentő latin „factitius“ szó portugál kiadása.

A hellén a birsalmát mézbe főzte, hogy fanyarságát enyhítse. Így jutott a birsalma a „melimélon“ [mézesalma — helyesebben: mézre szoruló alma] névhez amelyet a római „melimelum“-má latinosított, a portugál pedig tovább „marmelo“-vá portugálosított. A marmelada [francsosán: marmelade (mármölád)] tehát voltaképp „birs-íz“-t jelentett és csak később terjesztette ki használata mindenféle gyümölcsökre.

31. cikk. Német szavak.

Odin zordon birodalmának, Asgard-nak, a germán nép kegyelele viharos százévek hosszú sora óta már csak borongós emlékét őrizte hagyományai tárában, amikor e rombadőlt világ ősi lakóinak egy későnszült sarjadéka diadallal vonult porladó véreinek örökébe: náluknál sokkalta kedvesebb — akinek versengve áldoz nő és férfi, gyermek és agg: a nagy természet verőfényes hajlékában mint a virgonc indiánó vagy a borongós osztyák, kincsektől csillogó palota oszlopai közt mint a pórázonjáró egyiptomi vagy a rajongó hindu, zöldelő berek hűs árnyékában mint a szabad hellén vagy a büszke római, homályos pince rejtett mélyén mint az üldözött keresztény . . .

Jan Primus [I. Jan] brabanti herceget a hagyomány szerint a 13. százév elején az a kitüntetés érte hogy a bruxelles-i sörfőzők céhe védőjének választotta s kezében habzó sörrel megfestett képét tanácskozó termébe akasztotta. Időmultával a rege a herceget Flandria királyi székébe ültette, nevét G a m b r i n u s-ra változtatta*) s a sör kitalálójának hirdette.

Akiben van valamilyes találékonyság, bizonyára könnyen megfejti azt a rejtelmes kérdést is hogy vajjon az isteni Salvatorbier-nek [Salvator-sörnek] mi köze a Megváltóhoz [ha ugyan tudja hogy eleinte pálos fogadalmasok főzték] nyilván olykép okoskodván hogy ezek alighanem Istennek tetsző cselekedetet akarhattak művelni amikor a sörök királyát Krisztusz Urunk nevével tisztelték meg. Aki azonban így okoskodik, nagyot téved mert a „Salvatorbier“ neve nem pálos gyártóitól hanem a néptől szüldődött amely gyárosairól nevezte el „Sanktvaterbier“-nek [szentatyák sörének]; ez az elnevezése változott azán át idővel „Salvatorbier“-ré.

A német a kutyának azt a mozdulatát amellyel az orrán alkalmatlankodó legyet bekapja, a „schnappen“ szóval fejezi ki. Ugyane szótól származik az ő Schnaps-ja amely eleintén csak egy korty papramorgó jelentett. Ma az egész ital neve, még pedig messze a német nyelv uralmának határán kívül is.

*) Vajjon hercegünk nem a poroszok jóvoltától esett át megistenültékor a második keresztségen? — A porosz — amint tudjuk — a „j“ hangot gyakran írja „g“ betűvel; ígyen péld. a „jebatene Jans“-ban is; a „j“ hang ilyes fajtájának nézhette tehát a „Jan Primus“ „j“-jét is; ahhoz pedig hogy a „Primus“-t „weiches p“-vel ejtse ki, porosznak se kellett lennie. Elég hogy teuton volt.

A szeszes ital mértéktelen élvezete — amint már Noé apánk ideje óta tudjuk — mértéktelenségének mértékéhez képest különféle kórságos következményt idéz elő. Egyik legenyhébbikének a megnevezéseiképp gyakran hallható nálunk a „svipsz” szó amelyet — hangzásáról ítélve — bizonyára a legtöbb ember holmi mérsékeltlen megnémetesített angol szónak vél. Pedighát a Schwip[p]s telivér német kifejezés: közeli atyjafia a „schwippen” [ostorheggyel érn] s a „Schwippe” [ostor suhogója] szavaknak. Sejtelmem szerint az ostorheggyével megcsipkedett lónak az izgatott lelkiállapotához látta a német hasonlóknak a becsipett emberét, amikor azt mondta róla hogy: „er hat einen Schwips” [„svipsz”-e van — magyarul: kótyagos].

Az európai magyar ajkán is gyakran megcsendülő von Pick auf kifejezést a német, nem ugyan épenígy mondva hanem „von [der] Pike auf dienen” alakkal eleinte csak katonai szolgálatra értette. Nem is érthette másra merthogy eredeti jelentése: „dzsidával kezdve szolgálni” vagyis: szolgálatát közlegénységen kezdeni. Fokozatos haladással járó egyéb pályára csak a szokás terjesztette ki időmultával.

„Ratsche” magyarul: „kereplő”. „Ratschen”: „kerepelni”. — Ezért mondjuk mi is anélkül hogy okát tudnók, az olyan emberről aki — röstelve azt a fáradságot hogy nyelvével a szája padlására mászszék — torkából recsegetti az „r” betűt, hogy raccsol azaz: a torkával kerepel, holott bátran mondhatnók róla hogy „recseg”, ha magát értenők recsegőnek — épúgy mint amikor „raccsol”-ásról beszélünk.*)

A „gígerli” szó diadalmas hódítása óta mindhátrább szoruló Stutzer kifejezés magyarázatáért akkorra kell visszamennünk amikor a középkor alkonyán a divathős addigi hosszú kabátja hirtelen rövidre csapott át. Eleintén e kabátot hívták „Stutzer”-nak; később viselőjét. Utóbbi jelentése tehát volfaképen „rövidkabátos” volt.

Bizonyára nem egy „európai” magyar törte már hiában a fejét vajjon miféle csudaszó lehet a fagylaltjához ropogtatott holipni? Pedighát — ha tudná hol keresse — akármelyik jóraláló német szótárban megtalálhatná, hogy: Hippe = ostya, tehát: Hohhippe = üres ostya. Ahhoz pedig hogy magyarul egyszerűen „csöves ostya”-nak vagy „göngyölt”-nek mondja, szótárra se volna szüksége.

A Grünspan a latin „viride hispanicum”-ról szó szerint fordított „spanisches Grün” elforgatása. Mindmáig nem akadt nyelvöncünk aki továbbforgatásába bele mert volna harapni. Szerencsénkre, mert amúgy bizonyára „zöldforgács”-nak hívnók. Így még mondhatjuk ezentúl „zölddrozdá”-nak, merthogy jelentését megértve se kell okvetetlenül „zöldspanyol”-ra vagy „spanyolzöld”-re fordítanunk; kiválthogy mamár nemcsak Spanyolországból kerül ki mint régente.

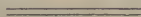
Élelmes lókupec a vén gebét, marhakupec a vén szarvasmarhát úgy ifjítja meg hogy lyukat és vas éget a fogába s az így támadt mélyedésbe szénport vagy csínai festéket [e.: tuss-t] dörzsöl; az utóbbi ezenkívül a marha szarváról leráspolitikozza az évei számát eláruló gyű-

*) A „ratschen” kifejezés egyébkép épenséggel nem jellemző. Bizonyára jóval találhatóbb nálánál a francs „grasseyer” (grászejé = avoir le parler gras: nehézkesen, nyámogva beszélni), amelynek „gr”-je sokkal hívebben utánozza a veleértett recsegést.

rüket. Ezt a mesterkedést a német a „gitschen“ [lovon másképp: a „mollochen“] szóval fejezi ki. Célja hogy jószágát tetszőssé tegye s így könnyebben adjon rajta túl a vásáron. Ugyane cél sarkalja az olyan képzőművészt aki az avatatlan közönség megvesztegetésére szánt fogásokkal leplezi munkájának művészi silányságát, hogy kelendőségét biztosítsa. Nyilván emiatt hívja a magyar képzőművész az ilyes vásári munkát giccs-nek, ami — úgy látszik — „magyar“ szó merthogy semmiféle német munkában se híre se hamva sem a „gitschen“ ilyes módosult jelentésének sem „Gitsch“ főnévnek. A müncheni művészvilág ugyane fogalmat a „Kitsch“ szóval fejezi ki. Erről is mindössze egyetlen német munkában találtam annyi tájékoztatást hogy „münchener Künstler-ausdruck: unkünstlerische Arbeit“.

„Plump muss man sein und Glück soll man haben!“ — mondhatná magáról a német tanzen szó amelynek világszerte elterjedt változatai ma valamennyi újdön nyelven versengőtárs nélkül uralkodnak. Ámha másutt mindenütt egyedül uralkodnak, bizonyára nekünk lehet rá legkevesebb okunk hogy a magunk kifejezéseinek hátraszorulásán csodálkozzunk. Vajjon kinek jut mainapság eszébe hogy csárdást „rop“-jon, négyest vagy keringőt „lejt“-sen avagy tipegőre „perdül“-jön? Vajjon melyikük juthatna szóhoz az egész világ hódolatától környezett előkelő, nemzetközi, fogalomfestő, európai, szépcensengő „táncolni“ kifejezéstől? Hejpedig sok kínos verejték tapadhatott őséhez amikor a medvebőrös germán az ő Brünn- és Krimhildé-it helyükről tovább mozgatta, mert-hogy „dansen“ akkortájt „vonszol“-ásra értődött.

Am a német jövevény köztünk van és tündöklök; a magunk édes csemetéi pedig a sutban keseregnek. Márpedig — amint a francs mondja: — „Les absents ont toujours tort“. [A távollevőnek soha sincs igaza.]

32. cikk. Angol és németalföldi szavak.

Nem csodálkozom rajta ha idegen ember ajkára gyakran tolul panasz olyan rideg angolok ellen akikkel utazásuközben hiában igyekezett beszélgetésbe keveredni. Azon se csodálkozom ha büszkesége megsértését olykép torolja meg hogy kígyót-békát zeng az angol „kalmárlélek” durvaságáról.

Annál inkább ámuldoznom ha angolról hallanám, hogy gondolatcserébe bocsátkozott minden olyan jött-menttel akit a véletlen néhány órára a közelébe sodort. Csodálkoznom azon is ha angol mérgeskednék rajta hogy alkalmatlankodó nyájasságát vadidegen ember nem méltányolta . . .

A tisztesen gondolkozó úriember és úrinő megtestesítője korunkban: az angol gentleman és gentlewoman (dzsentlumön). Közülük is kíválnak akik az igazi úri gondolkozásra modjuknál fogva leginkább rátermettek: az angol lord és az angol lady.

A lord (laórd — főúr) szó az angolszász „hlaford” összezsugorodásával támadt amely ridegen fordítva „kenyér-ur”-at jelentett. [Hlaf (ném.: Laib) = kenyér, ord = úr]. E jelentés magyarázata, hogy a lord vállára nehezedett valamennyi hűbéresének az eltartása. Hasonló jelentés rejlik a lady (léjdi) szóban amely a „kenyérdagasztó”-t, kenyérről gondoskodót jelentő angolszász „hlaefdig” szó összetöporodásától ered. [Hlaf = kenyér; deigan = dagasztani.]

Ámpersze nem fenéki tejszín az angol társadalom eleje [crème-je] sem, aminthogy földünkön — ahogy mondani szokjuk — „nincsen szabály kivétel nélkül”.*) Akadnak biz ott Wilde tollára termett

*) Szeretném tudni, hogyan oldaná meg e szabály bölcs megalkotója azt a fogós-kérdést [dilemmát] vajjon *ettől a szabálytól* is van-e eltérés? Merthisz ha van: imhol maga-magának a cáfolata. Hol itt az igazság?

Amikor én ilyesféle okos mondást a magam paraszt esze elé tálalok, vidám lélekkel mulatozom azon a mélyenjáró bölcsességünkön amellyel össze-vissza alkotgatunk szabályokat, holott e nagy világon nincs több szabály egyetlen-egynél s körülte forog minden ami körülünk van. Ezt az egyetlen szabályt: *a világrend törvényét* azonban nem ismerjük, holott tőle függ *minden szabályunk* helyessége. Ettől a törvénytől pedig soha sehol nem volt, nincs és nem lesz egy hajszálnyi eltérés sem [e: „nincs alóla kivétel” — merthogy az „európai” elme nyilván holmi rest kotlóstyúkoknak képzei a szabályokat]. Amit hát eltérésnek nyilvánítunk, csupán szabályaink helytelenségének a bizonyossága, amelynek eszerint amiatt kell napfényre fordulnia mert szabályaink tökéletlen fogalmakon és szavakon épültek. Hogyan legyenek a mi szabályaink helyesek, amikor minden tárgyuk tömérdek olyan viszony kapcsolata amelynek nemhogy mivoltát de legnagyobb részüknek létét se fogjuk véges eszünkkel soha megérteni?

alakoskodók is szép számmal, ámde ilyenek sem annyian mint egyebütt.

Nagy fénynek nagy az árnyéka. A legtökéletesebb becsületes emberek hazája egyszersmind hona a legveszedelmesebb szélhámósoknak is. Node ilyen népség is sokkal csekélyebb számmal akad mint bármely más művelődött [„civilizált”] országban.

A szélhámost az angol [1760 óta] leggyakrabban a swindler (szuindlör) címmel szokja megtsíztelni. Az ő példájára hívja „Schwindler”-nek a német, ezére pedig ugyanígy és „szédelgő”-nek az „európai” magyar is. Kedves egészségére válják! — „To swindle” magyarul: elszédíteni. [„Szédülni” angolul: to feel giddy.] Tehát „swindler”: elszédítő. A „szédelgő” csak áldozatára illik. Amikor péld. a honi szerezsen ilyes balga kifejezéssel igyekszik az ő föntes műveltségét csillogatni: nem ő szédeleg tőle hanem áldozata: a nagyközönség amely, ha fejét hidegebben tartaná, az efféle választós műveltségnek szemébe kacagva „ámító”-ról vagy „csaló”-ról s „ámítás”-ról vagy „csalás”-ról beszélné.

A szélhámós réme a rendőr akit az „európai” magyar az angolnak vélt „konstábler” néven emleget. Az angol constable (kansztöb!) szó a latin „comes stabuli” kifejezésből vakolódott ki s — épúgy mint latin eredetűje — „főlovász”-t jelentett. A mi német „konstabler”-ünk pedig a mai „police-constable” (pölisz-kansztöb!) töredéke. Az angol azonban a rendőrt leggyakrabban „policeman” (pöliszmön) néven emlegeti. *)

„To strike the sails” = a vitorlát összehúzni [e.: „bevonni” — vajjon mibe?] Ehhez a kifejezéshez fűződik a strike (sztrájk) szónak nálunk is munkaszünetre értett jelentése.

Az első tallért [egy kölni latnál — kb. 15 gr.-nál — nehezebb ezüstpénzt] — amint tudjuk — Schlick grófok verették a 16. százév elején Joachimsthal-ban, Csehországban. A neve „Joachimsthaler Gulden-Groschpfennig” volt. Ez a hatalmas szóser azonban — magyarra fordítására nem merek vállalkozni — mihamar „Joachimsthaler”-ra, később „Thaler”-ra apadt; e foszlányának elangolosodott alakja rögződött aztán nevévé a yankee imádata tárgyának, a dollar-nak (dalör-nak).

Amíg az amerikai dollar-nak a néve német jövevény, az angol „sterling”-nek hajdanában készítői voltak Németországból bevándorolt művesek. Emiatt nevezte el az angol „easterling”-nek (isztörling-nak) ami „keleti jövevény”-t jelent és csak később módosult [pound (paund) vagy livre (lív)] sterling-gé (sztörling-gé) amit nálunk rövidítve német példára ma is jobbára „£ sterling”-nek szokás írni, holott az angol régóta a £ jelet használja helyette.

A börzéseink ajkán gyakran megcsendülő consol (kanszal) kifejezés mai jelentésének az a magyarázata hogy az angol pénzes [e.: pénzember] a rendezett államok papírjait „consolidated”) stocks”-nak [biztos tőkéknek], a maga hazájának több különféle módon kamatozó kölcsöne egyesítésétől származó kötelezőit pedig „consolidated annuities”-nak

*) A német hajdan a pattantyúst [e.: tűzért] hívta „Konstabel”-nak. Így értve szerepel e szó Schiller „Wallensteins Lager”-jában is. Vajjon nem amiatthogy „Kunststabler”-re [műveskarbeli, e.: műszaki karbeli-re] értette? [A wieni koma most is így hívja a pattantyúst.]

**) A latin „consolidatus” [„megszilárdított”, tehát: szilárd] szótól.

hívja. Ez az utóbbi kifejezés rövidült időmultán „consol“-lá, aminek a jelentését aztán a többi európai börze terjesztette ki a porosz és a török államadósságról szóló kötelezőkre.

A vendégiszavaink tengerében gyéren uszkáló germán eredetű szavak közül az eddigieken kívül ehelyütt mindössze néhány németalföldről van még mondanivalóm. Például az útközben „matróz“-zá németesített mattegenoot-ról amely eleintén „hálótárs“-ra értődött és csak később jutott „hajóslegény“-re értett jelentéséhez meg a hullók rendjéhez tartozó maatjesharing-ről (mátyeszharins — süldőheringről) amely az előbbtől — azonkívül hogy nem emlős állat — kivált avval különbözik hogy egyedül hál.*)

Németkézen át Hollandból került hozzánk a mops szó is amely a „mopper“ [mogorva pofát vágni] igének bővebb magyarázatra nem szoruló származéka. Nyilván hasonló gondolattal hívják a mopszot hazánk egyik-másik vidékén „mogor“-nak.

*) A dunamelléki néger persze — aki az örök német példára „matjeshering“-nek írja s „mátyeszheering“-nek olvassa — „Mädchenhering“-re érti holott lány hollandi nyelven : meisje [szfíz : vrijster] ; maatje pedig : „kis pajtás“-t jelent.

33. cikk. Orosz szavak.

Bizonyára nem egy nyájas olvasómnak vert már szöget a fejébe hogy vajjon a szláv szavaknak miért szentelek munkámban oly kevés figyelmet, holott nyelvünkben épen nem csekély számmal szerepelnek?

Hát ennek három nagy oka van. Az első, hogy épenséggel nem értek hozzájuk; a második, hogy forrásaimban se sok olyan adatot találtam róluk amely akár magamat érdekelt akár nyájas olvasómat érdekelhetné; a harmadik pedig, hogy — amint már munkám elején is említettem — a szláv — kivált a tót — szavak nagyobbára régiesen belekerültek nyelvünkbe; akkortájt pedig még volt bennünk annyi nemzeti nyelvérzék hogy hamarosan nyelvünkhöz idomítottuk őket — kár hogy gazdájuk nélkül. Ígyhát mint vendégszó mindössze néhány maradt meg közülük itt-ott magnak.

Amikor az orosz a 14. százévben bundák helyett ércpénzzel kezdett fizetni, tetemes összeteket ezüstrodokból egyenlített ki olyképhogy kellő értékű darabokat levagdalt belőlük. „Vagdálni“ oroszul: „rubiti“. Származéka a rubl tehát voltakép „szelet“-et jelent.

Századrészét, a kopejka-t [e.: kopek-et] az orosz csupán mint fogalmat ismeri merthogy legcsekélyebb értékű aprópénze a tízkopejkás.*) Neve a „kópje“ [lándzsa] szótól származik s úgy jutott hozzá hogy hajdan eleinte Szent György, később pedig a cár lándzsás képe volt rajta látható.

Nem ok nélkül hívja az orosz szamovár-nak a teáskatlant sem. Szamo = maga; varisz = főzni. Szamovár tehát: „magátólfőző“.

Orosz szó elferdítése az őskori elefánt közkeletű neve: a mammut is amelyet 1696-ban egy Ludloff nevű muszka keresztelt „mamont“-nak, merthogy a jakut és a tungúz — hogy a föld gyomrában akad rája — turkálásoközben ottrekedt óriás vakondoknak nézi, föld pedig egyik-másik tatár tájszólás szerint „mamma“.

*) Ilyesmire másutt is akad példa. Így Francországban nincs 5 ct.-nál, Portugálban 3 rei-nél, Brazílföldön 10 rei-nél csekélyebb értékű váltópénz. Amott — ahogy tudom — a kereskedők meg a koldusok szedték össze merthogy érdeküket sértette. Emiatt amiatt nincs mert nagyon rongy az értéke. [Voltakép rizsszemet jelent ami régen cserélőpénz volt.] A portugál rei a mi számításunk szerint mintegy félfillért ér és — épúgy mint a brazil — ezredrésze a pénzegységkép szereplő „milreis“-nek [ezer rei-nek].

34. cikk. Fogalommá vált nevek.

Uj kifejezés megteremtésének bizonyára legkényelmesebb modjai közé tartozik valamely fogalom elnevezése ama személy vagy hely nevérről akihez vagy amelyhez eredete vagy más viszonya kapcsolja.

Az ilyen teremtő munka megkiméli alkotóját attól a fáradságtól amelyet a névre váró uj fogalom mivoltának kutatása s a mivoltát szavá aszaló kifejezés összegondolása róna rá.

Ilymodon támadt kifejezésekre sűrűn akadunk minden időn és minden nyelvben. Gyakran találkozzunk hát velük vendégszavaink különféle korú s nemzetségű sokaságában is.

Olyiknak a gazdájáért az ókori hitregék világába kell fáradnunk. Így péld. a légálló [fojtott] zárásnak és kötésnek köznapivá vált jelzője, a hellén hermétikosz szó az egyiptomi Thot és a hellén Hermész személyéből Krisztusz Urunk szülődése után egygyeforrít Hermész Triszmegisztosznak, a búvösbájosság istenének a nevérről származik, merthogy a rege szerint ez a felemás istenség találta ki az üvegcső légálló elzárását. — A vulkán [tűzhányó] kifejezés a rómaiak tűzistenének, Vulcanusnak a nevérről ered.*) — Himájra egy lükiai tűzhányó neve volt. Ezt testítette meg a hellén ugyane néven emlegetett háromfejű lángokádó szörnyetegével amelyet Bellerofón pusztított el. A latinos alakjához, a chimaera szóhoz fűződő „agyrém“ jelentést a francs ojtotta bele aki a maga nyelvén „chimère“-nek írja és „simeer“-nek olvassa. — A Sertürner hamelni irtárostól a mult százév elején kitalált morfiun neve az álom istenének, Morpheusnak a nevéhez fűződik.***) — A paeonia [basarózsa] amelynek hajdanában kiváló gyógyító hatást tulajdonítottak, az istenek orvosának, Pájeonnak a tiszteletére kapta nevét. — Térképeket vagy egyéb rajzokat egybefoglaló könyvünket amiatt hívjuk atlasz-nak mert térképeink címlapján régente a föld-

*) A régiektől származott át hozzánk a tűzhányó pitvarának [öblének] nevérről fogadott kráter szó is amelyet a hellén (kráteer-nek ejtve) arra az öblös ércüstre értett amelyben az ókori népek szokása szerint borát vízzel keverte. [Kerannümi = keverék.]

**) Morpheus az ókorból ránkmaradt emlékek közt legelőször Ovidius „Metamorphoses“ [Atváltozások] című munkájában [XI., 635.] szerepel; neve pedig arra a hamiskodására céloz hogy emberi alakokat varázsol a hatalmába ejtett személy lelki szeme elé. [Morfé = alak.]

gömböt vállán hordó óriásnak, Atlásznak a képe díszelgett. — Az olasz *fata Morgana* [délibáb] eredetére a kelta hitrege vet világot amely „Morgana tündér” meséjével magyarázza meg jelentését. [Fata = tündér; Morgana: Artus király hűgának a neve.]

Rómának legelőször teleépített dombját alighanem a római pástrok istennőjének, Pales-nek a tiszteletére nevezték el „Palatinus”-nak. Rajta terült el — amint tudjuk — Augustus császári kastélya: a „palatium” amelynek nevéből időmultával „palatinus”-nak [palatium-inak] mondtak mindent ami hozzá tartozott. A középkorban a birodalomnak a királyt környező előkelősegeit hívták palatinus-oknak; közülük a legtekintélyesebb a „comes palatinus” volt. [A „palatinus” címet használta latinul a mi főzászlósurunk, a nádor is.] Ebből a szóból került ki egyebek közt a francs *palais* (pále — palota) kifejezés amelynek igazi jelentését Boci báró párisi viszontagságairól szóló történetem egyik jegyzetében [a 379. oldalon] ismertetem meg nyájas olvasómmal.

Akárhány fogalom valamely nevezetes személy emlékét őrzi nevével. Olyikuk szentét.

„Chorea sancti Viti”-nek [Szent Vítá^{Kor} táncának] középkori latin nyelven a nálunk is *vitustánc* — magyarán: vidatánc — néven ismert rángatódzást nyilván amiatt nevezték el mert a vele sinlődők Szent Vidához foháskodtak gyógyulásukért.

Szentnek a nevéhez kapcsolódik a négyüléses bérkocsi francs neve, a *fiacre* (fjákr) szó is amelynek története számos egymással ellenkező — jobbára esenyős — magyarázattal szemben megbízható forrásokból következőkép foglalható egybe.

Szent Fiacrius — francsul: *Saint Fiacre* (Sze^on Fjákr) — a rege szerint IV. Eugen szkot király fia volt. Atyja halála után ő foglalthatta volna el királyi székét: ámde remetéskedő hajlamától ösztökélve uralkodójáról lemondott és Francsországba költözött, ahol a meaux-i (mó-i) püspöktől ajándéku kapott birtokocskáján éldegélve sok csodát művelt. Nyilván nagyon kedvelte a virágot, merthogy holta után a kertészek védőszentjüknek választották. Ennek a szentnek pajzsra festett képe díszlett *Sauvage* (Szóvázs) Miklós párisi lakos házán aki a 17. százév közepén Boisy-tól, Roannez hercegtől megszerezte nyilvános használatra szánt kocsik járatására kapott kiváltságát.*)

Igyen nevezte el kocsijait a párisi közönség „voiture de St.-Fiacre”-nak (voatúr dSz.-F. — Sz. F. kocsijainak). Ebből a kifejezésből aztán a „fiacre” elől a többi szó egymásután lemorzsolódott s a megmaradt „fiacre” maga vált a bérkocsi népies nevévé. A francs tudóstársaság szótárába azonban csak 1718-ban került.

*) Roannez herceget 1650-ben XIV. Lajos híres pénzügyi kormányzója, Colbert jogosította rá, mégpedig olyas szigorú kikötéssel hogy mesterembert és szolgát nem szabad rajtuk szállítania. A kocsikon Páris város címere ékeskedett s a kocsisoknak a város színeit viselő gunyába kellett bujniok. Az üzlet azonban sehogysem akart megindulni. Ám hogy egy szép napon a király ily kocsiba ültette Montespan asszonyt és maga vette kezébe a gyeplőt: Páris kocsigyártói alig győzték a hercegnek a kocsit szállítani. Amikor azonban a vállalkozás nekilendült, a herceg hamarosan megelégette a velejáró vesződséget és kiváltságát továbbadta *Sauvage* uramnak. 1655-ben már 15 ezer bérkocsi járt-kelt Páris utcáin.

Jingo (dzsingóu) néven Nagybritországbán az 1877—78. évi orosz-török háború idején az angol maradó pártnak egy töredékét kezdték emlegetni amely Beaconsfield (Beknzíld) lord kormányzata idején azt követelte hogy hazája a törökök védelmére nyíltan hadat üzenjen ellenfelüknek.

Ehhez az elnevezéshez pedig e párttöredék tagjai Macderwoodnak egy fölkapott daloscsarnoki nótájában előforduló következő vers révén jutottak:

We don't want to fight, but *by Jingo*, if we do,

We 've got the ships, we 've got the men,

We 've got the money too.

[Nem kell nekünk háború, de hogyha a sor rákerül,

Nem sajnálunk — *Jingo ugyse!* — hajót, legényt, de még pénzt se:

És kiállunk emberül!]

A „Jingo” szó tehát — amelyet az angol Szent Gingoulf neve elnépiesedett alakjának vél — pusztán nyomatékos bizonykodáskép szerepel e versben.

A Reine Claude (Reen Klód — Claudia királyné) néven ismert szilvát XII. Lajos és Bretagne-i Anna lányáról, I. Ferenc francs király hitveséről nevezte el kora.*)

A dahlia-t e nevére a 18. százév végén Cavanilles, a madridi növényeskert igazgatója Dahl András svéd növénytudós tiszteletére keresztelte, amikor a földrészünkbe hozzá érkezett első szálát mejiko-i tudóstársától, Cervantes-től megkapta. Wildenow berlini növénytudós ugyane virágot Georgi petersburgi természetvizsgáló tiszteletére georgina-nak keresztelte, merthogy Németországban ekkortájt más virágot ismertek „dahlia” néven. A „georgina” név azonban Németország északi részén és hazánkon kívül mindenütt ismeretlen maradt.

A cinchona-fát Linné Chinchon (Señsón) gróf, perui alkirály feleségének a tiszteletére nevezte el így akit e fa kérge 1636-ban heves váltóláztól váltott meg. Ebből a kéregből készül — amint tudjuk — a mi „chinin”-ünk. Ha igaz hogy „china” az inkák nyelvén, tehát legalább százévvél a most említett eset előtt**) hideglelést előző valamilyen kérget jelentett, párját ritkító véletlen a két kifejezés ilyes találkozás.

Megesik hogy az utókor valaminő gyászos viszontagsága révén hírre vergődött személy nevét avatja fogalomná, hogy aztán e minőségével világszerte meghurcolja.

Igyen értődik nép bíraskodására a lynch (lins) szó, — voltaképp egy ájr polgármester neve aki gyilkosság miatt halálra ítélt fiát Calwayban 1495-ben maga akasztotta föl amikor a hóhér megtagadta kötelessége teljesítését.

*) A forradalom idején persze — amikor nemcsak az eleven hanem a holt uralkodókat is letaszították királyi székekről — e név tűrhetetlen volt s a „Citoyenne Claude”-ot (Sztó²őjen K. — C. polgáriasszony-t) iktatták helyére.

**) Merthogy az inkák ekkortájt pusztultak el.

Ájrorszáiban termett a b o y c o t t (bajköt = magárahagyás) is. Amikor az 1880. évi mozgalmak idején Erne lord jószágkormányzója, Boycott kapitány nem akart az ájrok országos szövetségéhez csatlakozni, ezek társadalmukból kirekesztették: szomszédjainak megtiltották hogy vele szóbaálljanak, a kereskedőknek hogy vele bárminő üzletet kössenek, a munkásoknak hogy birtokán dolgozzanak. Kénytelen volt ennél fogva — bár egy ízben sikerült termését idegenből szerzett munkásokkal betakarítani — birtokáról mihamar tovalejteni.

Silhouette (Szilueet) 18. százévbéli francs pénzügyi kormányzó [miniszter] nevét a túlzott takarékoságán megakadó gúny szögezte a képi művészetnek akkortájt fölkapott olcsó termékeire amelyeket magyarán talán „kormoskép”-nek mondhatnánk. *Aranykép.*

Az a barnás-szürkés-sárga mocsokszínű amelyet földünk szerte izabella néven ismerünk, II. Fülöp lányának, Izabella spanyol kir. hercegasszonynak a nevét viseli aki Ostende ostrománál megfogadta, hogy mindaddig nem vált inget amíg férje, Albrecht csász. herceg a várost el nem foglalja. Hogypedig Ostende csupán három évet meghaladó idő elmúltával hódolt meg, Izabella pedig híven állta fogadalmát, hősies állhatatossága hazájának előkelő úriasszonyait akkora lelkesedésre ragadta hogy mind felső mind alsó ruhaneműjüket ily színűre festették. Így avatódott az izabella-szín divattá amelyben a katonaság is részt vett izabella-színű övével.

Kiváló személyiség neve olykor valamely tág körben ismert tulajdonságánál fogva válik közkeletű kifejezéssé.

Ilyesféle megfigyeléssel keresztezte az olasz cicerone-nak (csicseróne-nak) a kalauzt akinek böbeszédűsége Cicero ékesszólására emlékezteti.

Hogy a Nerotól és utódaitól címükké fogadott caesar [császár] szó a római világuralom alapítójának, Caius Iulius Caesar-nak a nevétől ered, minden iskolásgyerek tudja. Ám hogy a mi „király”-unknak abban a szláv ősében amelyiktől származik,*) Carolus Magnus [Nagy Károly] neve lappang, bizonyára vajmi kevés ember.

Az ujkori Rómának nevezetes alakja volt a maga idején Pasquino mester aki — mikor híveinek pompásan megfoltozott lábbelijüket hazahordta — szellemes mondásaival sikerülten gúnyolódott szülővárosa eseményeiről, sőt amikor ráért — Uram Fia! — főpapokra gyártott maró versikéket. Róla hívjuk a gúnyolódó iratot világszerte pasquill-nak mostanság is.**)

Tulajdonnévtől, Calenberg westfaleni gróf nevétől ered — ha igaz — az akár egyetlen akár hasonlóan csengő több szó különféle jelentésében rejlő szójátéokra értett francs calembour (németes írómod szerint:

*) Nyilván a cseh kral-tól; ahogy tudom, ehhez hasonlít leginkább. [Lengyelül király: krol, oroszul: koroli.]

**) Őröla nevezte el az olasz azt a — hajdani lakása helyén [az Orsini-palota sarkán] látható — csonka szobrot is amelynek a talpára a gúnyos írók a 14. százév óta maró verseiket szokták ragasztani. Az ismertek közül a legrégibb ilyes vers VI. [Barberini] Urbán pápának az a rendelkezését rója meg hogy ódon szobrokból ágyut öntetett, úgymondva: „Quod non fecerunt Barbari, fecit Barbarini” [Ami nem cselekedtek meg a bárbarok, el merte követni Barberini].

„calembourg“ — kálabúr) kifejezés is.*) Calenberg gróf — amint mondják — XIV. Lajos udvarában közkedveltségben részesülő személyiség volt. A francs nyelvvél ugyan hadilábon állt; ámde épez volt kedveltségének a titka, merthogy mulattatónál mulattatóbb nyelvbotlásával derekasan lendített a francs udvar vidámságán.

A legelső rajongó hazafi aki a [nálunk német példára „sóvinisztá“-vá nyujtott] chauvin (sóveñ) nevet viselte, Napoleon leglelkesebb bámulója Nicolas Chauvin volt. A német szómagyarázó tudomány ugyan csupán színpadi alaknak ismeri pedig hát elevenen is taposta földünket és nemcsak szájával hanem tetteivel is hú fia volt hazájának amelyért tizenhét sebet kapott [mégpedig egytül-egyg szembe], sőt a tetejébe három ujját levágták, egyik vállát összezúzták, homlokát pedig megcsontkították. Busásan megérdemelte hát hazájától azt a díszkardot, vörös szalagot és 200 fr.-nyi pihenőpénzt amellyel vitézségét megjutalmazta. Am amily hős volt a tett mezején, annyira gyermekes volt lelkesedésének a megnyilvánulása amelyért pajtásai alig győzték kacagni. [Pedig hát Francsföldön a rajongó hazaszeretet épen nem szokatlan jelenség.]

*) A legrégebb calembour-nak Weber [„Demokritos“ — XII. B.] Üdvöztőnek Péter apostolhoz intézett szavait mondja: „Te Péter vagy és erre a kösziklára [hellénül: „petra“-ra] építem az én anyaszentegyházamat.“ [Máté, 16., 18.]

XVI. Lajos korában Darau sebész vergődött nagy hírre szójátékaival. Híre eljutott királya fülébe is aki magához hívatta hogy ügyességét megtapasztalja. — *Donnez-moi, Sire, un sujet.* — *Eh bien, faites-en un sur moi.* — *Sire, le Roi n'est pas un sujet.* [— Mondja meg, Fölség, milyen tárgyról szólna? — Noshát mondjon egyet énám. — Fölség, a király nem tárgy (alattvaló)].

XVIII. Lajos, amikor halálos ágyán orvosainak aggódo vonásairól leolvasta hogy fölepüléséhez semmi reménységet nem fűznek, következő szavakkal fordult hozzájuk: „*Allons, finissons-en, Charles attend.*“ E szavak ígyen írva annyit jelentenek mint: „Nősz, végezzünk szaporán: Károly vár.“ [Károly a bátyja volt aki holta után mint X. Károly el is foglalta királyi székét.] A „*Charles attend*“ (Sárl átañ) szavakkal azonban kiejtve hajszálnyra egyaz a csengése a „*charlatans*“ [kuruzslók] szónak amely pedig aligha töltötte el büszkeséggel egészsége foltzóit.

Könnyen segít magán a francs szellemesség szénhiány idején is. — *Vous achetez un petit buste de Bonaparte en plâtre, vous lui cassez un bras, et vous avez un Bonaparte manchot (un bon appartement chaud).* [Vásárol az ember az olasztól egy gipsz-Bonaparté-t, leveri az egyik karját és kész a félkezű Bonaparte (a jó meleg lakás)].

A legsikerültebb francs szójátékok közé tartozik a mi Eötvös József bárónak az az ismert calembour-ja is amely angolországi útján a Manche-csatornán röppent el ajkáról. Amikor a gőzös földézetén Francsországot lelkesen magasztalva:

— „*La France est sublime*“ [Francsország fönséges] szavak törtek ki belőle, angol utitársa, akihez dicsőítő szavait intézte, csípősen vetette oda neki azt a mondatot hogy:

— „*Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas.*“ [A fönségest a nevelésgestől csak egy lépés választja el.]

— „*Le Pas-de-Calais, Monsieur*“ [Úgy van, Uram: a calais-i szoros-] — vágott vissza az angolnak Eötvös báró...

Az osztrák császári városnak egyik akkortájt nálunk is ismert pénzesbárója éveken át hiában pályázott a Burgtheater egyik ünnepelt művésznőjének a kegyeire. [Nevük kitalálását nyájas olvasom leleményességére bízom.] Am a művésznő egy szép napon — hitelező nagyon szutyongatták — hirtelen elhatározással egy látogatójegy-alakú lapocskával lepte meg báróját amelyen neve helyett a „*Wollt' er?*“ [Kéne?] szavak voltak olvashatók. Rövid kérdésre rövid válasz illik, — gondolá nyilván a kitűnő szímmal megáldott báró s a kapott lapocskához hasonló módon összeszerkesztve hamarosan kanyarította oda a velős választ hogy: „*Sie na.*“ [Maga nem.]

*) A „pas“ szó — épúgy mint őse, a latin „passus“ — lépést, földrajzi névben pedig szorost [itt: tengersizorost] jelent.

Hírének alapját a nép ásta meg; tőle került aztán a színpadra amelyről hamarosan meghódította egész nemzete szívét.

Intézmények olykor megalapítójuktól öröklik nevüket. Az angol Lloyd (lajd) szó valamikor Mr. Edward Lloyd-nak, a londoni city egyik kedvelt kávéának a nemzetsége volt.*) Az avatatlan közönségtől vajmi homályosan értett mai jelentéseinek az a titka hogy a 17. százévben és később a tengerihajók biztosításával foglalkozó sürgő-világ Mr. Lloyd helyiségében tanyázott aki aztán „Lloyd's List” [Lloyd Jegyzéke] címmel hetilapot is adott ki számukra. Ilykép verődtek a „lloyd” szóba mai jelentései amelyek szerint: 1. tengeri hajózással, tengeri kereskedelemmel vagy tengeri biztosítással foglalkozó vállalatra, 2. az üzleti világot érdeklő kereskedelmi s kormányzati híreket közlő hírlapra szokás érteni.**)

Tulajdonnév volt hajdan a lóborze mai nemzetközi neve, a tattersall (tetőrszal), angolul: „Tattersall's” (Tetőrszal) is amely a legelső ilyes intézet alapítójáról, Mr. Richard Tattersall londoni idomítóról [trainer-ről] ragadt rá [1777-ben]. A derby (dőrbi vagy dárbi) néven ismert epsom-i (epszöm-i) futás Earl of Derby emléket örökíti meg aki 1780-ban hároméves tenyészőlovak évi mérkőzésére alapította. Nálunk Derby grófja soha nem alapított ilyesmit. Csak gyámoltalanságunkról tanuskodik hát hogy ilyes futásunkra épenséggel nincs egyéb fogalomjelző kifejezésünk mint a hazug „magyar derby”. Pedighát bátran mondhatnók akár „koszorusfutás”-nak akár „babérdíjas”-nak.

Leleményeket gyakran kitalálóikról neveztek el. A lenge lenvászon francs neve, a batiste (bátiszt) szó Chambray (Saône) takács keresztnévétől, Baptiste-től (Bátisz-tól), — a gobelin (gobleőn) néven ismert szőttképe a párisi gobelin-gyár megalapítójának, Gobelin-nak, — a talmi aranyé kitalálójának, Talmi gyárosnak nemzetségnévétől származik. Nem a Sandwich-szigeteken és nem teás-asztalkán ringott — mintahogy bizonyára sokan képzelik — a sandwich (szendvics — béelt [sonkás, halas, sajtos sat.] zsömlé) bölcsője se, hanem John Montague, IV. Earl of Sandwich emléket örökíti meg, merthogy a 18. százév végén ő gondolta össze hogy az ördög bibliájának a forгатását — Time is money! — rendes étkezéssel ne kelljen félbeszakítania. Guillotin francs orvos pedig ahhoz a dicsőséghez hogy róla nevezték el a nyaktilót

*) Mint az ő neve voltaképp spanyol szó volt. „Ll”-lel kezdődő szó csak a spanyol nyelvben akad.

**) Lloyd uram londoni kávéházának ivadéka, a [londoni börze épületében székelő] „Lloyd's Subscription Rooms”, röviden: „Lloyd's”, ma [1871 óta] tengeri biztosító vállalkozóknak [„underwriters” — szó szerint: aláíróknak] tengerészeti hírek gyűjtésével és közlésével foglalkozó testülete. Maga azonban nem biztosít. [Évi jövedelme mintegy 50.000 £. Jelző állomásai köröskörül végigkísérik Nagybritország martiját és egész világon szétszórva körülbelül 1500 sürgőt foglalkoztat akik menten tudósítják minden olyan eseményről amely érdekli.] A londoni „Lloyd's” tehát voltaképp: tengerihajósok börzéje. Hasonló jelentőségük révén nevezkednek „Lloyd”-nak a bremen-i „Nord-deutscher Lloyd” és a triest-i „Oesterreichischer Lloyd”. 1853 óta nálunk is büszkélkedik egy kereskedőtestület a „Pesti Lloyd”-társulat címmel. Hogy mit ért vele? — nem tudom. Sőt „Lloyd-palotá”-nk is van: ennek a testületnek 1820-ban épült [tehát nem tőle épített] háza. Volt „Lloyd-club”-unk is: boldogult „szabadelvű” pártunk benne tanyázó társalgóköre. A tengeri hajózáshoz azonban egyiknek se volt köze. Nyilván furcsaságáért szedték hát nevükbe a „Lloyd” szót — kiválthogy nálunk alig van aki érti.

guillotine-nak (gíjotin-nak), olykép jutott hogy az Alkotmányos Gyűlésnek ő ajánlotta Olaszországból való behozatalát.

A 18. százév elején hazánkban forgott Hübner Jánosnak „Reales Staats-, Zeitungs- und Konversations-Lexikon“ című ismeret-tára. Ezért emlegeti a honi szerezsen ma is valaminek a hűbner-ét amikor nyitjára lel.

Utikalauzokat [„handbooks for travellers“ néven] John Murray tekintélyes londoni könyvkereskedő kezdett kiadogatni. Javarészüket maga írta meg utazásaiközben szerzett tapasztalatai nyomán. Első ilyes munkája 1829-ben került napvilágra. Könyvecskéit Gottschald Diederich Baedeker koblenz-i könyvkereskedő nagy figyelemmel nézegette a Rhein-on Helvét- és Olaszországba hajókázó angolok kezében. Élénk üzleti szelleme hamarosan átlátván hogy angol kiadójuk példájának követése bizonyára jövedelmes vállalkozás volna, nem soká gondolkozott rajta hanem 1839 óta egymásután adogatta ki világszerte ismert uti tanácsolót eleinte csupán Európának, majd földünk egyéb érdekes részeinek országairól is — amelyek viszonyait Murray szelleme szerint ismertette — 1857 óta francs, 1861 óta angol nyelven is. Később Leipzig-ba áthelyezett telepén két-három évenként folyton megjelenő piros vászonba kötött könyveinek minden új kiadása előtt az üzlet valamelyik birtokosa vagy megbízható embere végigutazza a helyszínét és a tapasztalataikkal ilykép folyton gazdagodó kötetek így váltak a világirodalom egyik legbecsületesebb és legmegbízhatóbb vállalatává, kiadójuk neve pedig földünk szerte gyakran emlegetett fogalommmá.

Fogalommmá rögződött névre az építőművészet terén is akadunk. Így péld. a mausoleum-ot Halicarnassus uralkodójáról, Mausolus-ról hívjuk e néven aki Kr. e. a 4. százévben felesége, Artemisia hantjára építtette a világ hét csodája közt emlegetett első nagy síremléket. Az útépítő szakban pedig a macadam (mekedöm — porondos kövezet) örökíti meg kitalálójának, Mac Adam *) [1756—1836] amerikai tervesnek a nevét.

Megesik hogy későbbi kor tévedése olyasmit ajándékoz meg valamely személy nevével aminek épenséggel nem volt köze e név viselőjéhez. Így péld. azt a könnyed angol modort amely most dívó pipaszárlábú angol bútorunkat jellemzi, világszerte Chippendale (Csipndéjl) worcestershire-i bútorműves [e.: műasztalos] nevével szokás megtisztelni, holott mindössze annyi a köze hozzá hogy Chippendale uram a 18. százévben ugyanakkor gyártott remek és francs mintákra művészettel készült de nehézkes bútorokat amikor e könnyed modor élte virágát.

Divatos ruhadarab is gyakran örökíti meg megteremtőjének a nevét. Így péld. a mi viganó-nk amelynek hallatára akarva-nem-akarva vigadásra gondol aki igazi jelentését és eredetét nem ismeri.

Pedig hát ez a szó a wieni énekesszínház egykor zajosan ünnepelt olasz táncosnőjének, Salvatore Viganó-né Maria Medina asszonynak a neve volt aki 1788-ban érdekes állapotba esvén, leplezésére empire-

*) Magyarul nem „Makk Ádám“ merthogy mindekét szó együtt volt a kitaláló becsületes szkot nemzetségeve. Keresztelőjén a John nevet kapta.

modra szabott rövid szoknyát viselt.*) Vigano (Vigáno) asszony ekkortájt Wienben divatkirálynő volt; fölös volna hát magyarázgatnom, miért öltöztek néhány év multán honi úrihölgyeink is „à la Viganó“. Később neve „viganó“-ra magyárosodva népünk közt is elterjedt amely helyenkint valaminő szoknyára, helyenkint kabátra, jobbára azonban általában az úriasszony divatos városi viseletére érti s olyankor emlegeti leggyakrabban amikor a maga véréből való fehérszemély városba kerül és cifrázkodó városi viseletet ölt. Ámperse ilyes változás ritkán szok a ruhára szorítkozni, merthogy — amint Logau zengi:

À la mode-Kleider, à la mode-Sinnen;
Wie sich 's wandelt aussen, wandelt sich 's auch innen.

Hamarosan nyomába kél hát a gyanúsítás amelyet a nép olykor csengő rímmel szed az ajkára; péld.:

Ez a barna kis jány vilója,
Kijállott az ucca-ajtóba,
Rajta van a lila, lila viganó,
Úgy ölelyi a járásbíró.

Pepita de Oliva, a madridi énekeszínház táncoskarának égitmagasztalt büszkesége 1852-ben hosszas művészfurdulót tett a német földtekén amelyet — kivált „ole“-jával — egészen meghódított. E fordulója óta hívják itt az ő keresztnevéről — a Pepa [Josephina] kisebbített alakjáról — pepita-nak azt a spanyol szövetmintát amelyet táncaközben ide-odahuzgált kendője tárt először szemük elé. Hazájában, Spanyolországban ennek a mintának épenséggel nincs neve. Az angol „tropical cashmere“-nak [déli kasmir-nak] hívja, merthogy maga vajmi ritkán ölti magára: azok a szövetek amelyekhez illik, az ő éghajlatához túlságosan lengék. A francs pedig „quadrillage fantaisie“ néven ismeri.

Az olasz népies színjáték [commedia dell'arte] egyik kedvelt álarcos alakja: Pantalone, az okos, gazdag, hol fukar hol féltékeny veneziai

*) A Viganó asszonyéhoz hasonló állapot palástolására a francs udvar hölgyei a 17. százév végén a vertugadin (vertigádeon — erényőrző) néven ismert kasokat használták. Montmorency herceget — amint tudjuk — egyik nőrokonja vertugadin-jé alá rejtve csempészte ki az erősen ostromolt Béziers városból. Ugyane divatcikk százévvél később, a 18. százév végén panier (pányjé — kosár) néven kelt új életre. Más névre azért volt szüksége hogy régi volta ne gátolja elterjedését. „Panier“-nek pedig amiatt nevezték el mert alakja a francs parasztasszonyoknak azokra a fonott kosaira emlékeztetett amelyekben baromfijukat szállították a vásárra. Általános divattá legutóljára Eugénia császárné avatta a mult százév második felében amikor crinoline (krinolin) néven támadt életre és korábbi rokonaitól avval különbözött hogy vázát nem függő hanem vízszintes pántok [abroncsok] alkották. Neve persze nem nagyon illett rá, merthogy „szőrfélé“-t jelentett, dehát nem is rá szabták, hanem ugyanily nevű ösére amely — épúgy mint a vertugadin, amikor a 16. százév végén Spanyolországból Francsöldre került — voltakép lőszörrel bélelt gömbölyítő párna volt amelyet eleintén a csipő fogyatékos voltának palástolása végett aggattak az alsóderék körül kapcsolókra. Jelentőségét egyébkép nem szabad kicsinyelnünk. Róla mondta Toussenel: „La femme commence à tenir beaucoup de place dans le monde, comme le prouve la crinoline.“ [Az asszony a világban jelentős helyet kezd elfoglalni, amint a krinolin mutatja] . . .

kereskedő akinek először Veneziában fölkapott, majd innen Párisba is továbbcipelte bő hajósnadrágját Olaszföldön „pantalone“, Francsországban pedig pantalons (pañtálón) néven ismerték [a térdigérő „culotte“-tal szemben, amelyről I. szótáramban a „sansculotte“-nál lesz szó].

A német tingl-tangl [daloskávészó] kifejezést bizonyára Németországban se sok ember nézi egyébnek mint holmi csöngés-bongást festő szónak, holott eredete Tange berlini népénekes nevéhez fűződik aki néhány évtizede legnagyobb sikerét „Zum Tingelingeling“ című — zengő-[triangulum]-kísérettel énekelt — dalával aratta.

Idegen nyertermékek gyakran eredetük helyétől kapják nevüket. A mi fácán-unk őse, a hellén „fáziánosz“ [latinul: phasianus, francsul: faisant (főzañ)] a kolhiszi Fázisz [ma: Rion] folyó nevének származást jelző képzővel megtoldott alakja, mert a fáciánmadár hazája ennek a folyónak a melléke volt ahonnan a rege szerint az argonauták hozták Hellászbba.

Cseresnyét a rómaiak szerint Lucullus szállíttatott először Európába Kr. e. 74-ben Kerasus örmény városból. Emiatt hívta a római „cerasus“-nak s emiatt mondja a francs is „cerise“-nek (szőríz-nek), a német „Kirsche“-nek, az angol „cherry“-nak (cseri-nek), mi cseresnyé-nek.)*

Az ókorban Örményország volt leggyakrabban emlegetett hazája a hölgymenyétnek is amelyet mi fehérnépre emlékeztető fehér bundájáért hívunk így, a római pedig amiatt mondta armenius-nak mert Armeniából kapta. Francsföldön az „armenius“ lassankint „armine“-ná kopott;**) úgy látszik azonban, a francs nem tudott pogány nevével megbékülni, újra keresztelte hát hermine-nek, a német pedig „Hermelin“-t csinált belőle: persze „hermelin“ hát nálunk is a „nemzetközi“ neve. A hölgymenyét — tudományos nevén: „putorius ermineus“ — téli [fehér] bundája régente fejedelmek kiváltságos viselete s ilyes minőségével fölségük jele volt.**) Ma mintegy 400 ezer bundát hoz évente forgalomba a kereskedővilág. Bőven jut hát belőle közönséges halandónak is.

A burgonya — amelyet földrészünkre a 16. százévközepén spanyolok hoztak Amerikából, tehát nem Hawkins se nem Drake se Raleighs — a 18. százévközepé táján Bourgogne-ből (Burgony-ból) került hazánkba.****) E réven hívjuk burgonyá-nak.

Az első kamelia-t alighanem Kamel brünni jézuszrendű fogadalmas szerezte Niponból, szintén a 18. százévközepén s emiatt szállott át neve e virágra.

*) A gyümölcsöt azonban termőhelyéről nyilván csak az európai nyelvek nevezték el; az örmény alighanem megfordítva a gyümölcs nevével [a „keraz“ szóval] alkotta a városét amely tehát „dúscseresznyéjú“-félét jelentett.

**) A spanyol a hölgymenyétet ma is „armiño“-nak hívja.

***) A hölgymenyét már az ókorban mint a tisztaság és ártatlanság megtestesítője szerepelt. A rege szerint annyira irtózik a piszoktól hogy inkább tűzbe ugrik minthogy sárba lépjen.

****) Uraink közül akkortájt sokan osztogattak szét belőle a nép közt ültetés végett. A nép azonban arra a szálló hívre hogy mérges, sehogysem akarta művelni. Egy borsodi birtokos jobbágysai amint uruktól kapták, azon a módon az árokba hányták. Erre a birtokos a gumókat összeszedette s a maga földjén ültette el; mihamar úgy tapasztalta azonban hogy lábuk kel. Hál' Istennek! — mondá nagy örömmel amikor hírét vette — Csakhogy már lopják! *Bonó Vay Mihály generális, Iszlerán.*

A vonós hangszerekhez használt gyantát találóhelyéről, Kolofon kisázsiai városról nevezték el kolofonium-nak. [Latinul: „colophon” sc. resina, kolofoni, h. é. gyanta].

A földi gyantával [bitumen-nel] teleszivódott barnaszenet a hellén egy kisázsiai folyócskáról, a Gagat-ról nevezte el „gagatész”-nek. Ebből a hosszú hellén szóból vált ki időmultán a francs jais (zse), más alakjával jayet (zséje) vagy jaiet (zsáje) szó amelyet mi „zset” alakkal ez ásványon kívül zománcból vagy fekete üvegből készült utánzatára is értünk.

Ammoniacum voltakép „ammonium-i”-t jelent; ily néven árult kész-szert [e.: „droguá”-t vagy mit] csak azon a réven hogy hajdan az ammoniás só [a sal ammoniacum] Ammonium városából került Rómába. [Ott állt hajdan Juppiter Ammon világszerte ismert temploma is. Ma Szíva üdülő (oázis) terül el a helyén.]

A latin creta [kréta] szó talán a krétai tenger nevétől származik merthogy egyik-másik szigetén akad ilyes meszeskő; Kréta szigetétől bizonyára nem, mert ott nincs kréta.

Ipari termékek gyakran készítésük helyének a nevével ékeskednek. Így péld. az a város ahol hajdanában a leglengőbb áttetsző szöveteket szőtték, Szíriában terült el és Gázának hívták. Emiatt hívjuk ma is [francosan] gaze-nak (gáz-nak — angolosan ejtve: géjz-nak) az olyas pókháló-szöveteket amelyeket Rómában „ventus textilis” [szövött szél] néven emlegettek. Ehhez a latin kifejezéshez fűzte aztán a 18. százévben Helmont belg orvos azt a javaslatát amelynek elfogadásával a tudós-világ mai napig is „gáz”-nak nevez minden légnemű testet.

A francs calicot (kálíko) elnevezés olyképp ragadt az ily néven ismert pamutvászonra hogy a veleértett áru Kalikat hindu városból került világrészünkbe. A szintén francs mousseline (muszlin) néven ismert jóféle könnyű selyem-, gyapju- vagy pamútszövet neve Mosszul tigrisparti városétól ered, merthogy itt gyártották először. Hasonló októl viseli Fez marocco-i város nevét a kékbojtos vörös török sapka, noha ma a legjobbfajta fez Tunisban készül, sőt földrészünkön is több-helyt gyártanak a Kelet számára. *pl. Bécsben.*

Egyiptom déli részén, Pelusium város vidékén a lakosság hajdan virágzó indigó-termelést folytatott, iparának főtárgya pedig a vele kékefestett öltözetek varrása volt. Amikor a keresztesvitézek Egyiptom tengerpartján megfordultak, fegyverzetükre — alighanem hogy kevésbbé kelljen szenvedniük a nap pörkölő sugaraitól — ilyen kék gunyát öltöttek amelyet aztán eredete helyéről „pelusia”-nak hívtak. Ennek a latin szónak az ivadéka — ha igaz — a francs paraszt, munkás, iparos, művész és orvos dolgozókabátjának a neve: a blouse (blúz — zubbony.*)

A majolica neve Majorca [most Mallorca] szigetétől, a faïence-é (fajansz-é) pedig Faenza olasz városétól származik ahol a javából való ilyes termét gyártottak.

*) „Zubbony” persze csak férfié; hölgyeink „blouse”-ának csupán vidéki magyar nevérl tudok: a tolnamegyei „röpké”-ről. Ez azonban nemcsak vidéki, hanem erősen vidékies is. „Röpké”-vé egyszerűsítve azonban — úgy vélem — helyét állná.

Város nevétől ered sejtelmem szerint a mi bagaria szavunk is, habár — amint láom — egy kis tévedés csúszott bele, merthogy Bagaria nevű város tudtommal csak Olaszországban [a palermo-i kerületben] van, ennek azonban az orosz kátrányos bőrhöz soha köze nem volt; Nagybolgárország egykori fővárosában, Bolgari-ban ellenben azt a nyirfakátránnyal készített orosz bőrt amelyet a hazájában „juft“ néven ismernek, kitűnő minőséggel gyártották. Nagyon valószínűnek látom tehát hogy a mi „bagariá“-nk valamely tévedés következtén Bolgari város nevéből idomult át mai alakjára.

Hogy a champagne (saőfipány — pezsgő) szó a hajdani Champagne tartomány nevétől származik, minden iskolásgyerek tudja; hogy azonban a cognac (konyák) — hazájában ezenkívül szesztartalmánál fogva „trois-six“ (troá-szi — három-hat) — néven ismert 20—30 éves jóféle ószesz a Charente kerületben [département-ban] elterülő Cognac városétól, meglett ember se sok; pedig idestova 200 esztendeje folyik ott a gyártása s mostanság évente mintegy 200 mójó francnyi értékűt szállítanak szerte a világba.*) A curacao (kürászo) néven elterjedt narancshejas hörp [liqueur] is termelőhelyének, egy keletihindusztáni szigetnek a nevével ékeskedik amelynek jellemzővolta abban rejlik hogy csupán e holland gyarmaton terem az a narancsfaj amelynek héjával készül.

Az Európában mennyezetre, Baldah-ban [Bagdad-ban] azonban arannyal átszőtt szövetére értett baldahin szintén származóhelyétől eredő szó.

Hogy a keleti szőnyegetek nálunk azoknak a tartományoknak és helységeknek a nevéen szokás emlegetni ahol készültek, általán ismert dolog.

Am helységektől nem csak árucikkek hanem árusok is jutottak nevükhöz. Így péld. az angol a divatárust milliner-nek (milnēr — milano-inak), az osztrák a déligyümölcsöst Kutscheher-nek [gottschee-inek] mondja. A lombard-üzletet pedig amiatt emlegetik világszerte e néven mert az értékekre adott rövidlejáratú kölcsönt Európában [zsidókon kívül] lombard olaszok honosították meg.

Olykor valamely esemény emlékére színhelyének a neve kél szárnyra.

Louis François Armand Duplessis-nek (Düpleszi-nek) — Richelieu (Risőlyiő) hercegének — Menorca szigeténél az 1756. évben megvívott tengeri ütközetével aratott és Mahon vára meghódításával nyomban tetézett fényes győzelmének öröme kardját Pompadour marquise „Mahon“-szalaggal díszítette; a győzelmét ünneplő lakomán a halhoz tált olajos mártást pedig „mahonnaise“-nek keresztelték. Időmultán a mártástól megolajosodott a neve is. Így vált a símábban csúszó mayonnaise-zé (májoneez-zé).

A boston néven ismert kártyázást francs katonatisztek Éjszak-amerikának függetlenségéért vívott harcában gondolták össze Boston ostromaközben. Így jutott nevéhez. A szülődése-idejébeli állapotot festi egyik-másik szakkifejezése is, péld. az „indépendance“ (eőndépaődaőnsz — függetlenség) és a „misère“ (mizeer — nyomorúság).

*) Ami ószesz pedig Francsországból kerül „cognac“ néven forgalomba, valósággal Charente-ban, Cognac vidékén gyártódott, mert csak odaválo gyárosnak szabad áruját ily néven kínálni.

A panama szót — amint tudjuk — a Panama-szoros átszelésére Lesseps gróftól alapított 1200 mijó franc-os vállalat [1888. évi] bukása óta szokás károngó vállalkozásra érteni.

A világszerte landauer vagy landau néven ismert csukóhintót akkor nevezték el így, amikor I. József császár Landau ostromához trónörökös-korában, 1702-ben ilyes szerkezetű díshíntón érkezett, tehát nem amiatt — amint bizonyára sokan vélik — hogy talán ott találták ki vagy ott készítik.

Nem Bayonne a hazája a puskahegynek [f.: szurony-nak] sem amelyet a francs csak amiatt hív baïonnette-nak (bájoneet-nak) — a magunk nyelvén népies zamattal „bajontó“-nak is mondhatnók — mert Bayonne ostrománál [1655-ben] használta először, — époly kevésé mintahogy nem Marseille a szülőföldje a Marseillaise-nak (Márszejeez-nak) amelyet az 1792. év elején Rouget de Lisle (Ruzsedlil), akkortájt strassburgi pattantyúhadnagy az odavaló városfő [maire — e.: polgármester] kértére egyetlen éjen költött egy csapat önkéntes számára másnap készült onnan elvonulni. Dalát menten teljes zenekari szereléssel adták elő a város főterén ahol legelső diadalát érte meg. Párisban csak ugyanaz év júliushavában csendült meg a marseille-i szövetségeseiktől s róluk nevezte el Páris népe — amely eredetét nem ismerte — „l' Hymne des Marseillais“-nak [a marseille-iak ünnepldalának] ami később „Marseillaise“-zé rövidült.

Népek nevei.

Azok a kifejezések amelyeket ma a földünkön élő népek nevéül használunk, részint olyanok amelyekkel maguk is nevezkednek részint másfélék.

Am azt a nevüket amellyel maguk nevezkednek, jobbra szintén szomszédjaiktól kapták és maguk csak időmultával — jobbra a 15. és 16. százév óta — fogadták el tőlük, mintahogy a gyerek se maga választja nevét hanem környezetétől tanulja. A két eset közt alig több a különbözőség minthogy a gyerekek *kell* használnia másoktól választott nevét; népnek azonban nem, tehát kényszerűség nélkül fogadja el.

A korunkban szereplő népek nevének történetét mélyenjáró gondossággal ismerteti Seelmann: „Wie die Völker ihre Namen erhielten“ címmel [„Das Buch für Alle“ 1907. évi 24. számába] megírt érdekes értekezésében. Most következő rövid ismertetésem javarészt ennek adataiból foglalom össze.

A hellén — amint tudjuk — öséröl, Deükálion és Pürra fiáról örökölte nevét amelyet a Kr. e. 8. százév óta visel. Más népek azonban az ítálitól alkotott Graecus különféle változatát fogadták el nevéül. [Mi „görög“-nek mondjuk.] A „Graecus“ a „grai“ [tiszteletreméltó] szó származéka; „grai“-nak pedig a mai Albánország déli végének, Epirusnak ősi lakóját nevezték el hajdan szomszédjai.

Az italiano [nálunk: talyán] hazáját viszont a hellén nevezte el „Itália“-nak, nyilván merthogy amikor hajósai Calabria partján Kr. e. a 8. százévben gyarmatot alapítottak, gyakran ütötte meg fülüket a

2 borjut jelentő latin „italus“ [másképp: „vitulus“] szó.*) Innen terjedt aztán ez a név lassankint mindtovább az Olaszországot éjszokról határoló havasokig.

Franciaország alapját — amint a történetből tudjuk — a germán frank törzs vetette meg. Hajdan a Rhein mellékén lakott és hosszas küzdelemmel hódította végig az egykori római Galliát amely Nagy Károly halála után 843-ban a verduni szerződés szerint Kopasz Károlynak jutott. Utódai alatt aztán Nagy Károly birodalmának e része mindinkább elszakadt a Rhein innenső partján elterülőltől s ősi lakója, a gall annyira magába szívtá nálánál tetemesen nagyobb számú hódítóját hogy mihamar nem maradt egyéb nyoma a nevének amelyet ivadéka ma francáis-vá (fransze-vá) változott alakkal visel.

Spanyolország ősi római neve Hispania volt. Tőle származik a mai *español* [nálunk: spanyol] szó amely alighanem ősi fenic [e.: feníciai] eredetű s voltaképp házinyulak hazáját jelentette, merthogy a rómaiak idején Hispániában annyi volt a házinyúl hogy egész helységeket elpusztított.

Portugált a római Lusitania néven ismerte. Mai neve híres kikötőjéről, *Portus Cale*-ről terjedt rá amely a 11. százévben, amikor az országot I. Ferdinánd meghódította, *Portocale* néven az ország legjelentősebb városa volt. [A kikötő neve később lassankint *Porto*-vá rövidült, majd a portugál himnemű névelővel összeforrvá „*Oporto*“-vá alakult.] A portugál magát *portuguez*-nak hívja.

A germán-t alighanem nyugati kelta szomszédjai nevezték el „germe“-nek ami ugyan nyelvükön sűrű erdőt jelentett, a germánra azonban nyilván „erdei lakó“-nak értve alkalmazták, merthogy amikor a maguk hazája már művelt volt, szomszédjukét még mindig ősi erdőség borította. „*Germanus*“-szá a „germe“-t Rómában latinosították. — Nagy Károly korában és sokáig utána birodalmának — amelyhez a mai Németország nyugati részén kívül a mai Franciaország [akkor: Gallia] is hozzátartozott — latin volt a hivatalos nyelve. Rajta kívül az egymással összekeveredett gall és frank nyelv vegyüléke s a „népies“-t jelentő „*thiudisc*“ nyelv uralkodott. Azokat akik ez utóbbi nyelven beszéltek: „*thiudisc*“-oknak mondták. Ettől a szótól fejlődött aztán ki „*theudisc*“ és „*teutsch*“ alakjain át a mai *deutsch* szó. — A mi német szavunk őse az orosz „*njemec*“ [csehül és tótul: „*nemec*“] kifejezés amely „némá“-t jelent és Seelmann szerint olyképp ragadt a németre hogy amikor az orosz vele beszédbe akart ereszkedni, kérdésére — merthogy nyelvét nem ismerte — nem felelt; honi magyarázatunk szerint pedig szűkszavú természete miatt**)

A brit nevet a Jütlandból Britanniába települt angolok és szászok új honuk nevéből szakították ki, ez pedig ősi lakosságának, a kelta „brit“ törzsnek nevéből ered amelyet amiatt hívtak így mert testét

*) Calabriának, Olaszország Szicíliához legközelebbeső szögellékének déli csúcsán az őskorban virágzó marhatenyésztés folyt.

**) Vajon nem germán vér csörgedezett-e Tacitus ereiben is hogy a hanyatló Róma elé oly hévvel állította például a germán erkölcsöt s vajjon neve [amely „hallgatag“-ot jelent] nem csupán magaválasztotta írói név volt-e? Ezt annálkevésbé vélem lehetetlennek mert nem állapítható meg hogy római nemes családból származott.

tarkára festette. [Tarka keltául = brit.] — Ősi kelta lakóitól származik Ireland [Ájrország] neve is amelyet az ájr akkor nevezett el „Ir“-nek vagy „Erin“-nek [Nyugati országnak] amikor Britanniából odaszorult, merthogy addigi honától nyugatra esett. — Kelta volt hajdan a szko t is aki a Kr. e. 4. százévben költözött át a mai Ájrországból a mai Nagybritország éjszaki részébe. Neve voltaképp kőbörpászírt jelentett. Hazáját már a római „Scotia“-nak hívta.

Hollandot a 10. százévben még Holtland [Fásország] néven ismerte kora amely név ekkortájt a Rhein és Maas torkolatának a vidékére értődött, magyarázata pedig, hogy talaját sűrű erdő borította. A 11. százévben Dirk friz gróf a Maas balpartján erősséget épített. Családja aztán lassankint tovább terjeszkedett és Holtland grófjának nevezkedett. Így tágult tovább tartományának területével nevéé is. Hollandi-nak a németalföldt csak az idegen hívja. Maga Nederlander-nak mondja magát.

A Németalföldtől 1830-ban különszakadt Belgium lakói, a belgek szintén kelták voltak. Ősi nevük, a belg: „harcias“-t jelentett.

Norvégország neve régen „Nordwegr“ volt aminek „éjszaki út“-ra értett jelentését a normannoknak errefelé is űzött kalózkodása magyarázza meg. A norvég ma hazáját „Norge“-nak, magát pedig normand-nak hívja.

Az erdei telket a középkorban akkori latinossággal „sylvatica“-nak mondták. E szóból zsugorodott össze Schwyz helység neve amely egymásután terjedt át előbb egész kerületére [canton jára], majd — amikor ez szövetségeseivel, Unterwaldennel és Urival összefogva az osztrákot 1315-ben Morgartennál elpáholta — szövetséges társaira, végül szövetségük tágulásával lassankint egész Helvétországra. Így vált Schweitzer-re vagy Suisse-szé lakója is.

Amikor az avar nép Ázsiából földrészünkre áttörve a gepidek birodalmát [a mai Oláhországot hazánk keleti részével] szétdúlta, nekirontott a frank birodalomnak; Nagy Károly azonban 791-ben Győrre visszaszorította, birodalma biztosítására pedig Wien körül az Avarische Mark-ot [avar határmegyét] alapította amelybe bajorokat telepített. Amikor aztán 907-től 955-ig mi fenyegettük a német biztosságát, az avar megye „Ostmark“-ká vált, neve pedig később „Osterrich“-há, végül „Oesterreich“-há alakult át és lakói Oesterreicher-nek nevezkedtek. A mi „osztrák“-unktól azonban — amely nyilván az „Osterrich“-tól származik, tehát voltaképp nem nép hanem ország nevét kellene hogy jelentsen — valamiképp elmaradt a származást jelző képző.

Seelmann szerint minket is szomszédjaink neveztek el magyar-nak; nevünket tehát — amely „uralkodó“-t, „hatalmas“-t jelentett — szerinte csak később fogadtuk el a magunkénak.

A török-nek világszerte elterjedt nevei a rablót jelentő arab „turkur“-ból képződtek. E néven az arab Kr. u. a 7. százévben mindazokat a kőbörnépeket emlegette amelyekkel Turkesztánban találkozott. A török maga oszmán-nak mondja magát dicső hercege, Oszmán nevéről akinek vezetésével Turkesztánt otthagyva Kisázsziába tört s ott 1300-ban a Márvány-tenger mellékén első birodalmát megalapította.

Az orosz ma elterjedt nevei a finn „ruotsi“ [evezősök] szó válto-

zatai amely néven a finn az Európa tengerpartjait Szkandináviából háborgató Wikingekeket emlegette akik Rurik vezetésével 863-ban hatoltak Oroszországba. Az ő nevük csúszott aztán át arra a szláv népre amelyet ugyan meghódítottak később azonban ők olvadtak bele. Maga az orosz ma ruszkij-nak, a vadoroszlós ruzsák-nak nevezkedik, hazájukat pedig hol „Ruszi”-nak hol „Rosszija”-nak hívják.

A Nipponhoz tartozó szigetcsoporthoz a csínai nevezte el „Ni-pen-kue”-nek [a napkelet országának] amit a híres veneziai utazó, Marco Polo a 13. százévben Zipangu-vá, az európai nyelvek pedig tovább „Japan”-ná forgattak, japáni-nak hívva persze lakóját is.

Brazília keresztapja a portugál volt aki amiatt ajándékozta meg e névvel mert hajdan tömérdek volt benne a borsösönfa amelyet színéről „brazá”-nak [izzó parázsnek], hazáját pedig róla „Terra de Brazil”-nak [Borsösönföldnek] nevezett el. Az eleje aztán időmultával lekopott előle. Így jutott a brazil az ő hazájának mai nevéhez.

Hottentot-nak az Afrika déli csúcsán talált ottanast [e.: ben-szülöttet] a búr nevezte el aki e szót ostobára, furcsára érlette. A maga nyelvében a hottentot „koj-koj”-nak nevezkedik a mi körülbelül „java-ember”-t jelent . . .

Népek nevei gyakran szállnak át olyan tárgyakra amelyek tőlük kerültek elő.

A türköz hazája ugyan Perzsaország keleti része ámde az olasz török kéztől kapta; emiatt hívja turchese-nek (türkése — töröknek) amit nekünk a német forgatott el „türköz”-zé, merthogy török németül: „Türk”. Pedighát becsületes magyar néven „törökkő”-nek hívhatnók. A francs meg a kerevetet nevezte el a törökről ottomane-nek (otomán-nak). Ő választotta a szattyán nevének a maroquin (márokeőn — marokkói),*) a nyakravalóénak pedig — merthogy Európában XIV. Lajos egyik ezredének horvát lovassága viselte először s az hozta divatba Francsországban — a cravatte (krávát) szót, amelyből — hozzánk nyilván német kézen át kerülve — alighanem akkortájt „magyarosodott” ki a mi „kravátli”-nk amikor még nem kopott le róla az „l” betű. A francs régóta „cravate”-nak (kravát-nak) mondja.

A csehet a francs „bohémien”-nek (bohémieőnnek) hívja. Ebből a szóból vánszorgott ki lassankint a később világszerte elterjedt bohème (boem) szó amelyet a francs olyan fiatal íróra vagy művészre ért akinek a hivatása nem terem dúsabb gyümölcsöt mint amennyiből egyik napról a másikra eltengődhet. Jelentése tehát voltaképp: éhenkórász. Magyarul talán „kóborlélek”-nek vagy „lézengő művész”-nek [írónak] mondhatnók.**)

*) Marokkói város: Szaffi nevétől származik az olasz saffiano [szaffi-i] szó is, merthogy régebben sok recés kecskebőrt gyártottak benne. Ennek a tállyán szónak a változata a mi „szattyán”-unk édesapja, a német „Saffian” amellyel alighanem a szemünk nem pedig a fülünk kötött ismeretséget; Igyen eshetett meg hogy „f”-jeit „t”-nek néztük.

**) A „bohémien” szónak az a jelentése azonban amelyhez a „bohème”-é fűződik, nem „cseh” hanem: kóborcigány akit a francs nyilván amiatt téveszt össze a csehhel mert azt hiszi róla hogy Csehországból kerül hozzá. Tévedésének okát könnyen megérthetjük, ha meggondoljuk hogy az egész világba csehek és cigányok közül rajzik szét a legtöbb kóbor zenélő.

A sváb-ot régente római s román szomszédjai „Alemannus“-nak, hazáját „Alemannia“-nak hívták; csak a 8. százév óta vált nevévé a maga germán nevéből latinosított „Suevus“, hazájáévá pedig: „Suevia“ amelyek közül az első „Schwabe“-vá németesedett, a második „Württemberg“-gé változott. Se Württemberg lakóihoz sem a mi derék sváb-jainkhoz nincs azonban köze a svábbogárnak. E fűrgelábú jószág vasárnapi nevét, a „Schabe“ szót a német csak évődésképp ferdítette „Schwabe“-vá amit persze mi is menten beiktattunk nyelvünk kincsei közé, holott ennek a — bár „előnyösen“ [jó oldaláról] nem, de bizonyára: — tág körben ismert bogárnak a tudományos neve honinyelvünkön: fekete csótány, latinul: periplaneta orientalis, németül: Küchen-schabe.

Egész más modon szerezte nevét a svábbogár hirtelenszőke atyjafia: a muszka amelyet a tudomány: német csótány, latinul: blatta germanica, németül: deutsche Schabe néven ismer. Az orosz „pruszák“-nak [porosznak] hívja mert a hétéves háboru befejeztével Németországból hazatérő csapatai hurcolták be hozzá ahol addig híre se volt. Felső-Osztrákország népe pedig arra a hírre nevezte el „Russen“-nak hogy orosz üveggyártó munkások hozták Csehországba, innen pedig toásók tovább hozzá. Emiatt hívjuk hát mi is muszká-nak [még európaiasabban: „ruszni“-nak]. Hazánkban — úgy mondják — 1876-ban Kolozsvárt bukkantak elő az ismeretlenség homályából s akkor megésett első keresztségükön a „csernajeff“ nevet kapták.*)

Egyes nemzetek fiainak ilyes tisztelkedései egyébkép nem épen ritkaságok. Érdekes jelenség, hogy e téren az udvariasságáról híres francs a nagymester. Kedveskedései közül az enyhébbek közé tartozik hogy a csalójátékost grec-nek (grek-nek — görögnek) mondja. [Emiatt hívja mostanság a görögöt „hellène“-nek.]

*) Ám az imént ismertetett nevekkal szemben vannak nálunk különvélemények is. Így péld. magyar-német szótári tudományunk szerint Schabe csak: „moly“; legtekintélyesebb ismerettárunk szerint pedig a sváb: „német csótány“. — A muszkának se szó- se ismerettárainkban se híre se hamva se ilyen se más néven.

35. cikk. Szóvá csavarodott mondások.

A nyelvszellem szóalkotó tevékenységének érdekes megnyilvánulását tapasztalhatjuk, amikor olyan mondást rögzít valamely fogalom nevévé amely a vele megnevezett fogalomnak valamely jellemző tulajdonságára tereli figyelmünket.

Ilyes kifejezésekre minden nyelvben bőven akad példa, mégpedig mainapság nemcsak honi hanem olykor idegen szavakkal alkotottra is. Amolyan péld. honinyelvünkön a „nefelejs“, a „fogdmeg“, az „isten-hozzád“, a „nemulass“, a „hoci“ [a női ujjas neve Losonc vidékén]. Emilyen sejtelmem szerint időmultával meghonosodott kukta-nk amely nyilván holmi úriházhoz került idegen szakácsnak*) főzőtegyéjéhez német nyelven intézett parancsából: a „Guck da!“ [Pislants oda!] mondásból szavult át nyelvünkbe.**)

Ilyesféle — szóvá vált — mondások kivált latin vendégszavaink közt szerepelnek jelentős számmal. Olyikuk a remekrómai nyelvből került hozzánk; legtöbbjüket azonban holtá után művelték össze.

Akadnak köztük amelyek parancsot fejeztek ki mint a „mindenes“ jelentésével használt, nyelvünkön másképp valaki „jobbkezé“-nek is mondott factotum [tégy mindent!]***) — az „utáztat“-ot jelentő, jobbra írás-, kivált név-nyomatra értett facsimile [csinálj hasonlóra!] — a „kalauz“ jelentésével használt va demecum [járj velem!] — az „emlékeztető“-re mondott memento [emlékezzél!].****) Mások határo-

*) Épenséggel nem kellett németnek lennie; hisz az ilyen népség, akárminő fajzat, jobbra ékes német szóval hízik a zsírunkon.

**) Honi szómagyarázó tudományunk szerint a „kukta“ valamelyik szláv nyelvből került hozzánk. Ámhogy melyikből és minő alakkal, erről nem szól a nóta. Nodeha valósággal így került volna nyelvünkbe, akkormeg ahonnan vettük, oda jutott alighanem a német nyelvből, annyira ráillik imént ismertetett magyarázata.

***) Ritkábban használt változata: a totum fac; egyik előkelő honi hírlapunk szerint — nyilván a „diktum, factum“ [„mondva-téve“: haladék nélkül] kaptájára —: „totum factum“.

****) Ilyesfajta kifejezés volt nálunk a „régi jó időben“ az ügyvédbojtár — akkortájt ünnepi nevén „patvarista“ — köznapi címe: az a u d i a t [magyarul: hallja!] amely ugyan így magában kissé nyersen cseng, ámdeha ismerjük a patvaristának azt a hatás-körét amely őt a „régi jó időben“ megillette, át kell látnunk hogy nagyon illett hozzá. Merthát hogy régente minő tág területre terjedt ki működése, mainapság elképzelni is bajos dolog. Némi tájékoztatásul imhol a Jókai [„És mégis mozog a föld“ című romándja] szerint vállára nehezédó tennivalók közül egyik-másik: „4. ha a hajdu leissza magát, ő tisztítja a csizmákat“; — „8. ha sötét van s rossz az út, a lámpást viszi a lovak előtt“; — „15. segít papmacskát szedni a kertben“; — „17. a főispán bálján táncol azokkal a kisasszonyokkal akiket más nem visz táncra“.

zatlan alakkal odavetett igék mint péld. a „szakvélemény“ kifejezésére használt *parere* [látszani], — a „véltlap“-ot jelentő *recepisse* [hogyan megkaptuk] vagy helyzetfestő szókapcsolatok mint a „zűrzené“-t jelentő *quodlibet* [ami tetszik], — a „tévedés“-nek értett *quiproquo* [egyik a másik helyett], sat.

Minde kifejezések mai jelentése oly szorosan fűződik eredeti jelentésükhöz, hogy ennek ismeretével nincs szükség további magyarázatukra.

Am akármelyikükénél gyakrabban csendül meg szerecseneink ajkán a szintén latin *facit* szó, — habár ezrük közt alig akad egy aki igazán érti, merthogy ehhez tudni kell hogy a római a „*facit*“ szót számadásának az egybefoglalására értette, jelentése tehát németül: „*macht aus*“, — gyászos magyarsággal: „*kitesz*“, — magyarul: „*annyi mint*“ vagy „*ennyire rug*“. Valaminek a *facit*-ja tehát: valaminek [európai magyarsággal:] a lényege, [ázsiaival:] összítése, foglalata, veleje, magva.

Hogy a „*facit*“ ellenkezőjének, a *deficit*-nek [hiánynak] eredeti jelentése: „*hiányzik*“, általán ismert dolog. Bizonyára nem sok olvasómnak ujság az se hogy a *veto* [tiltakozás] szó jelentése voltakép: „*megtiltom*“, — meghogy a *vidimatio* [láttaozás] a „*vidimus*“ [láttuk] jelzés ráírását kifejező szólás rövidítése.

Am akadnak ilyesféle kifejezések közt is amelyeket történetük ismerete nélkül hiában igyekeznénk megérteni.

Hajdanában, amikor még az államok egymással latin nyelven kötöték szerződéseiket, megszerkesztésük után a szerződő felek „*res rata fiat*“ [a dolog legyen bizonyos] vagy „*rata fiat*“ [legyen bizonyos] szavakkal járultak hozzá; ezért hívjuk *ratificatio*-nak mostanság is a nemzetközi szerződések ünnepies megerősítését. [*Ratus* = bizonyos; *facere* = tenni.] — Amikorpedig a szerződés hitelesítése megtörtént, ennek az eseménynek az öröme az államok jelenlevő képviselői egy-egy pohár hörpöt [liqueur-t] ürtettek. Így jutott a megszokottnál édesebb házi hörp a *ratafia* névhez.

A *galimathias* [zagyva beszéd] kifejezés — mintahogy Huet, a tudós avranches-i püspök tanítja — akkortájt született amikor még Francsországban latin nyelven folyt a törvénykezés. Történetének hőse egy francs ügyvéd volt aki Mathias nevű ügyfelének a kakasáért pörölve annyira belegabalyodott a latin beszédbe hogy „*gallus Mathiae*“ [Mathias kakasa] helyett minduntalan „*galli Mathias*“-ról [a kakas Mátyásáról] beszélt. A francs a *galimatias*-nak két fajtáját különbözteti meg: az egyszerűt és a kettőst. Az egyszerűt szerzője érti, csak más igyekszik hiában megértésére. A kettőst szerzője maga sem érti. Nálunk az utóbbi a gyakoribb. Merthát — amint Boursault zengi —:

Souvent, quoiqu'on s'y trompe

Le galimatias est voisin de la pompe.

[A zagyva szó — észrevétlenül bár —

A nagy garral gyakran karöltve jár.]

A *rebus* szó jelentését amelyet ma fejtörő képre értünk, bizonyára könnyen megmagyarázhatja bárki aki latinul tud; hisz egyszerű fordí-

tása: „tárgyakkal“, márpedig efféle fejtörőt egymásmellé rajzolt tárgyak neveinek egybekapcsolásával kell megfejteni. Ámde ez a magyarázat époly helytelen mint a milyen világos, merthogy e szó története egészen más eredetet derít ki. Picardie-ban régente a diákság vigadás [farsang] idején évenként kiadott egy ha'om elmés rajzot „De rebus quae geruntur“ [A napok eseményeiről] címmel amelynek a folytatását azonban — amikor botránygyűjteménnyé fajult — a hatóság szigorúan megtiltotta. Ennek a füzetnek a latin címéből szakadt ki a „rebus“ szó amelyet Németországban — merthogy Francsfordról került oda — a mult század elejéig „rébü“-nek olvastak, a francs pedig „rébüsz“-nek ejtett, épúgy mint ma.

Nem tévedne azonban aki a szintén latin omnibus [közkocsi, f.: társaskocsi] kifejezést „mindenkinek való“-ra nem úgy értené hogy mindenki beleülhet hanem olyképhogy olcsó voltánál fogva bárki használhatja, mintahogy a párisi francs értefte 1827-ben amikor 1662-ben dugába dőlt ilyes vállalkozását e néven keltette uj életre. Ámpersze nálunk ezt se így hanem amúgy érti mindenki.

Az eddig ismertetett kifejezéseket egytől-egyig szabályos értelmesség alkotta meg és érdekességük szokatlan szerkezetükre szorítkozik.

Akadnak azonban efféle szavak közt bőven amelyek pusztá találgatóssal alig megismerhető mondások eltorzításai.

Ilyesfajta kifejezés péld. a hocus-pocus, amivé a varázslóvilág Kant magyarázata szerint Megváltónk utolsó vacsoráján mondott megajánlásának első szavait: a „hoc est corpus“ [ez az én testem] mondást szentségtelenítette. Használata alighanem Angolországban kapott lábra ahol a szemfényvesztők régente „fiat hocus-pocus!“ [legyen hocus-pocus!] szavakkal fogtak munkájukhoz.

Hogy ez a megfejtés mennyire egyezik a történeti valósággal, ma persze époly nehezen dönthető el mint annak a magyarázatnak a helyessége, hogy vajjon a hellénül tüzesgyikot jelentő Salamander szónak a német diákság körében a mult százév közepe óta szertartó éltetésre értett jelentése a német: „S[auft] alle m[itein]ander!“ [Igyatok mindannyian!] mondás megritkításához kapcsolódik-e? — vagy hogy a Pumpernickl néven ismert westfaleni korpás rozskenyér igazán olykép jutott-e nevéhez hogy Napoleon, amikor vele megkínálták, „bon pour Nicole“ (bón pur Nikol — ez Nicole-nak lesz jó) szavakkal utasította vissza. Nicole — a német szerint „Nickel“*) — lovának a neve volt.

Sokkal határozottabban rávall csengésével eredetére a francs vasistas (vázisztász — tolóablak) szó amelynek hallatára szinte lelki szemünk elé terem lengő lenszakálával a Helvétországban utazó szemüveges „prussien“ (prüszieön — porosz)**) amint a külső világnak bentről megsejtett valaminő mozzanataért érdeklődve a postáskocsi összedagadt ablakának a kinyitásán erőlködik s eközben talán a kint-sejtett eseménytől fölkeltett kíváncsisága, talán a tolóablak makacsságá-

*) A német „Nickel“ egyébkép — kedvelt német lónév — épúgy a „Nikolaus“ kisebbitése mint „Nicole“ a „Nicolas“-é.

**) E néven a francs olyankor hívja a németet amikor vonzalmának a fogyatékos-ságát is akarja éreztetni.

tól gerjedt boszankodása, talán mindakét érzésének egygyégyülése a „Was ist das?“ [Mi az?] szavakat kergeti ajkára amit bentülő francs utitársa a minden erőlködésnek elleneszegülő ablak nevének ért.)*

Bármí kétséget kirekeszt a világjárók enyelgő szakkifejezése, az ilnyarien (ilniarie^{oñ}) csengése is amely névvel a podgyászuk közt turkáló vámórt amiatt tisztelik meg hogy törvényes kíváncsiságát az „Il n' y a rien à déclarer?“ [Nincs semmi bejelenteni való?] szavakba foglalva szokja nyilvánítani. [A francs paraszt a vámórt qu a t u l a (kätülä) néven emlegeti merthogy vele meg a „Qu' as-tu là?“ (Mit rejtegetsz ott?) mondással szok nyájaskodni.]

A „vasistas“-szal rokonszellemű kifejezés a mi honi vigéc-ünk amely nyilván a német „Wie geht's?“ [Hogy tetszik lenni?] kérdés főnévvé aszalt alakja.**)

Német mondástól, a „bei Gott!“ [Istenemre!] fogadkozástól származik a vakbuzgót jelentő francs bigot (bigot — nálunk: bigott), valamint — ha igaz — a „bei Wacht“ [őrszemen] szavaktól a szintén francs bivouac (bivuák — szabad tábor) kifejezés is.

Az olyan hibát amellyel valaki francs szavak kiejtésüközben kapcsolásuk [liaison-juk] szabályát durván megsérti, a francs p a t a q u e s -nak (pátakesz-nak) mondja.

E kifejezés története azonban annyira ízig francs hogy átfordításának a gondolata se villan meg agyamban hanem hamisítatlan eredeti szövedékével idézem, mégpedig annál inkább mert aki *szavait* így meg nem érti, az élet még kevésbbé érthetné meg olyan hosszas magyarázat nélkül aminőnek e munkámban nem lehet helye. Eh bien:

Dans une soirée, un monsieur ramasse un éventail égaré. — Est-il à vous, madame? demande-t-il à une de ses voisines. = Non, monsieur, il n'est point-z-à-moi. — C'est donc à vous, demande-t-il à une autre. = Il n'est pas-t-à-moi. — Il n'est point-z-à-vous, il n'est pas-t-à-vous ma foi, je ne sais, *pas-t-à-qu'est-ce?*

*) A „vasistas“ szó — amelyet a francs a mult százév elején még „Was ise das“ alakkal írt — emlékezetem szerint nálunk Daudet „Tartarin sur les Alpes“ [Tartarin a Havasokon] című jellemrajzának megjelenése óta terjedt el. Nyilván belőle halászta ki francsul olvasó úriközönségünk amelynek annyira megtetszett hogy azóta csukott kocsink hátsó kukucsálóját nem is emlegeti más néven, holott a „vasistas“ ajtóba vagy ablakba illesztett tolóablakot jelent.

**) A felebarátja hogylétéért való érdeklődés a sürgőnek — úgy látszik — ősi tulajdonsága. Hismár Horatius versei közt olvashatjuk a következő eleven tollal megírt sorokat:

Accurrit quidam notus mihi ne nomine quidem,
Arreptaque manu, Quid agis dulcissime rerum?

[Nekemront a minap valaki akit nevérol sem ismerek és kezeimet szorongatva kérdi Hogy és mint vagy édes pajtás?]

Vajjon kitmást érthetett velük Horatius ha nem a [megrendelés kicsikarásáig] mindig nyájas, előzékeny és kellemes sürgőt?

36. cikk. Rejtelmes kifejezések.

Valahányszor olyan kifejezést amelynek valaminő jelentését *értjük* vagy *érteni véljük*, olyan *más* jelentésével használunk amelyet ugyan *ismerünk* de *nem értünk*: különféle jelentései kapcsolatának ismeretlen-volta mindannyiszor a titokzatosság érzését kelti bennünk.

Megesik ez velünk akárhányszor nemcsak idegennyelvű hanem honi nyelvünkre fordított szavakkal, sőt a magunk kifejezéseivel is.

Ilyesféle rejtelmességet érez péld. a *kékvér* kifejezésben aki nem tudja hogyan jutott Spanyolországban ahhoz a jelentéséhez amellyel ma Európaszerte főúri származásra értjük.*) Hasonló titokzatos érzést kell keltenie annak a közmondásnak amely szerint „*Közös lónak túros a háta*” — mindenkiben aki így ismeri. Másképp idézve pedig én bizony soha senkitől nem hallottam se beszédben sem írásban. Annyit ugyan eléggé határozottan sejtettem belőle hogy nyilván nem annak a kifejezésére igyekszik hogy a közös lónak gyöngy az élete. Ámdehogya a tajtéka mikép sűrűsödik túróvá szegény párának — valahogy ugyan elképzeltem, a kifejezés festői zamatja azonban épenséggel nem ragadt el. Végül Czuczor és Fogarassy magyarázó szótárában ráakadtam a titok megfejtésére amely szerint a közös lónak épenséggel semmi köze a túróhoz. Annál több a „túr”-hoz ami ígás, hámos vagy nyerges állat nyakán, hátán vagy szügyén dörzsöléstől támadt gennyes sebet jelent. A közös ló háta tehát nem „túros” hanem „túros”.

„Túr”-unkat alighanem „túrt seb”-nek kell értenünk hogy igazán megértsük. Tehát nyilván törülmetszett honi szó. „Túró”-nk is olyan jól fest nyelvünkben hogy bizonyára kevés ember sejtí a hellén „túrejn” [gyúrni] ígétől eredő „túrosz” [sajt] ivadékának.**)

*) Ám hogy nyájas olvasóim közt is akadhat aki nem tudja, röviden elmondom hogy abból az időből ered amikor a spanyol a mórt hazájából kiűzte; ekkortájt mint nemesek csak azok a családok szerepelhettek amelyek igazolni tudták hogy a szőkehajú, világosbőrű gótoktól származnak; ámhogy ezek ivadékainak a bőre oly vékony volt hogy erők világosan átkékelt rajta, amíg a mórokkal, baszkokkal és szerecsennel keveredett szegényebborsú családok sötétbőrűek voltak s emiatt az erükben csörgedező vér sötétnek füstött: a fehérbőrű spanyol a maga vérét kéknek, a köznépét pedig feketének nyilvánította.

**) Az a túró azonban amelyet tormával szokás tálalni [a tormás disznófej], nem hellén származék hanem szintén a magunk „túrni” igéjétől ered [merthogy gazdájának elevenkorában a turkálás volt legnagyobb gyönyörűsége].

Amikor a balkáni szerecsennek nagyon erős a meggyőződése hogy nem tévedhet, avval a mondással szokja igazát erősíteni hogy „egy jottá-t sem enged“ belőle. Ámha megkérdeznék tőle, miért emlegeti éppen a „jottá“-t, bajosan tudná okát mondani. Hapedig tudná, bárbar-ságáról rántaná le a leplet. Merthát ha a hellén mondott ilyesmit amikor nem akart engedni, ennek nyilván az a magyarázata hogy az ω [ómega — hosszú ó] betűje alá került -ra [ióta-ra*)] gondolt amely egészen elkopott előbeszédjéből és csupán írásában maradt meg az ω alatt kuporgó kis vonássá töpörödve, tehát semmi komoly jelentősége nem volt. Bárbar-ság hát a némettől is, ha „Jot“-ot sem enged; a magunk nyelvén azonban százszorta inkább az, merthogy nekünk épenséggel nincs sem iótá-nk se Jot-unk. Hahát értelmesen akarunk beszélni, vagy úgy mondjuk hogy „egy hajszálnyit sem“ vagy úgy hogy „egy betűt sem“.

Epily megértetlenül használt kifejezés nálunk a hája pupája [magyarul: tente baba, tente] amelyet bizonyára legtöbb honi szerecsenünk holmi „nemzetközi“ gyermeknyelven megcsendülő gagyogásnak vél. Csak a „pupájá“-t érti „bábu“-félére, merthogy a német „Puppe“ is ilyesmit jelent. Pedighát ez az altató mondás nagyon előkelő helyről és igen művelt nyelven került forgalomba, merthogy a 12. százév közepe táján Jasomirgott Henrik felesége [Constantinus görög császár rokona] dúdolgatta kis fiának a maga honinyelvén azt a szépecsengő altatódalt hogy: „Heüde mú pájdíon, heüde mú páj“. [Aludj el fiacskám, aludj el gyermekem.] Az ő komornáitól és dajkáitól elforgatva röppent aztán szerte a német földgömbön ahol eredeti alakját leghívebben Osztrákországban óvta meg, merthogy itt „heidi“ pupeidi, heidi pupei“-nak éneklék. [Németországban „eia popeia“-vá csappant.]

Am ahol a bábu valósággal szerepel, senki nem tud róla.

Mertlám, a latin pupilla mint a „pupa“ [báb] szó kicsinyítője voltakép semmi egyebet nem jelent mint „bábocská“-t és szemünk bogarára értett mai jelentéséhez csak amiatt jutott hogy szemünk szaruhártyája [mint domboru tükör] a vele szembekerülő emberi alak kicsinyített képét a szem bogarába [a szivárványhártya közbenső nyílásába] veti ahol pici bábként tükröződik.

Képes kifejezés kulcscsontunk elnevezése is, amelyet a római azért hívott clavicula-nak mert alakja szinte hajszálnyira egyezik avval a „clavis trochi“-nak nevezett szeliden hajló ∞-alakú pálcáéval amelylyel a római csemete az ő csörgőkkel és csöngetyűkkel teleaggatott abroncsát [„trochus“-át] hajtotta.**)

*) Nempedig „jotta“, amivé nyilván németes alakjának, a „Jot“-nak meglatinosításával rontottuk. Az *i* betű „félhangzó“-nak mondott alakja, a *j* mindössze a 17. százéven szüldött meg.

**) A mi német példára zulus értelmességgel fordított „kulcscsont“-unknak tehát a világon semmi köze a kulcshoz. Latin eredetijének is csak annyi hogy a római a kulcson kívül „clavis“-nak nevezett minden egyéb oly készüléket amelylyel valamit bezárt vagy bereteszelt. Így nevezte hát azt a reteszt is amelyhez gyerekeinek abroncs-hajtója valamennyire hasonlított. Róla származott át e név a hajtópálcára s — amint láttuk — erről tovább „kulcscsont“-unkra. Szomorú volna, ha szakembereink nem tudnának neki értelmes nevet találni. Vajjon hogy hívnák ha a római nem ismerte volna a trochus-játékot? Talán „mellszirt-csont“-nak. [Sokan „vállpercc“-nek hívják, ámde helytelenül, mert ez a népies kifejezés (tudományos nyelven „vállöv“) a kulcscsontot és a lapockát együttvéve jelenti.]

Azt a téglahúzó készüléket pedig amely korunkban téglahordó tótjaink keresetét rontja, bizonyára ugyaniamiótt hívjuk pater-noster-nak [miatyánknak] amiért a francs „chapelet“-nak (sáple — olvasónak). A francs pedig amiatt emlegeti e néven mert gépe úgy forgatja az emelőláncát mint a jámbor keresztény a maga olvasóját amelyet azért nevez „pater-noster“-nak mert nagy szeméhez érve ajkával „Miatyánk“-ot rebeg. Nekünk persze azt a gépet honinyelvünkön nem kellene okvetetlenül se „miatyánk“-nak se „olvasó“-nak hívnunk; azt hiszem, megérthetnők miről van szó, ha „emelőlánc“-ot avagy még szebben csengő kifejezéssel „forgólánc“-ot mondanánk.

A latin „contra“ s „recontra“ szavak jelentését hazánkban bizonyára kevés embernek kell magyarázni, mert mindenki tudja hogy az első kifejezés elharsogásával a játszó kártyás [e.: kártyajátékos] ellenfele a fizetséget megkettőzi, a másodikkal a játszó megnégyszerezi. Sőt játszóink többet is tudnak. Tudják hogy a „recontrá“-ra az ellenfél subcontra-val, erre pedig a játékos hirschcontra-val vághat vissza, ha a fizetséget megnyolcszorozni vagy megtizenhatszorozni kívánja. A játékosok tehát, ha magyarul akarnának beszélni, bátran mondhatnák hogy: „kétszerezem“, „négszerezem“ sat. Ám hogy a „subcontra“ voltaképen a „supercontra“ szó rövidítése, tehát helyes alakja: „supercontra“, — époly kevesen tudják mint azt hogy a „hirschcontra“ [szarvas-ellenész] — mint a „recontrá“-ban rejtőző német „Reh“ [őz] elméskedő „fokozása“ — semmi egyéb mint bunkóznivaló bárgyusággal összemesterkedett ízetlen német szójáték.

Amikor a művelt magyar ember azt akarja mondani hogy szigoruan bánik valakivel, hogy rövidre fogja, a világ minden kincseért nem mondaná-így meg, hogy maga is tudná mit beszél, más is. Az ő ajkán erre nem terem más kifejezés mint a „kordában tartani“. Ámha megkérdezzük tőle, mi az a „korda“ amiben valakit „tart“: vajjon nagy dicsőségére válik-e ha kérdésünkre nem tud megfelelni? — mert-hogy nem tudja hogy ez a „korda“ — latinul: chorda [kötél] — voltaképen a legszigorúbb szerzetek valamelyikéhez tartozó fogadalmas [szerzetes] derékkötőjét jelenti, tehát kemény fegyelmet fejez ki.

„Monte“ — latinul: „mons“*) — néven a középkorban az olasz olyan állami kölcsönt értett amelyért az állam a hitelezőnek kamat fejében követelése visszafizetéséig valaminő jövedelemforrást nyitott. Az ilyes kölcsönhöz szükséges pénzt jobbára gyűjtéssel szokták előteremteni s a „mons“ részei — a „loca montium“,**) mai részítőnk [f.: részvényünk] ősei — átruházhatók voltak.***) Terni Barabás ferences Perugiában (Perúdzsá-ban) az ott dülő uzsora ellen gyűjtéssel pénzintézetet alapított hogy a szegény népnek apró összegeket adjon kölcsön zálogra. Gyűjtését az olasz „monte di pietà“-nak [jámbor gyűj-

*) Mons argenti = nagy rakás pénz.

**) Loca = vidék. Tehát kb.: „a gyűjtés csoportjai“.

***)) A „monte“ kifejezést akkortájt e révén a „banco“ [bank] szó jelentésével is használták. — A „monte“ voltaképen „hegy“-et, a „banco“ pedig „pad“-ot jelent. Ugyane két fogalomnak egy másik kapcsolata: a zátonyra értett olasz „banco di rena“ [homokpad] kifejezés ahol viszont a pad szerepel a hegy jelentésével. [Nyilván ennek a kifejezésnek a fordítása a német „Sandbank“.]

tésnek] hívta. Később e kifejezés átragadt a zálogházra amelyet a francs is fordításával: a mont de piété (mőndpiété) szavakkal fejez ki.

A hajdankor bálnyitó táncának, a cotillon-nak (kotíjón — füzértánc-nak) a neve voltakép alsószoknyát jelent. Mai jelentésére akképtett szert hogy amikor XIV. Lajos korában — akkortájt „branle“ (brañil — rázós) néven — járták, a táncosnők — épúgy mint a menuetben szokták — ruhájukat kacérkodva megemeltették s e mozdulatukat, amikor alsószoknyájuk kikandikált, „Ma commère, quand je danse, mon cotillon va-t-il bien?“ [Komámasszony, tánc közben szépen lebben-e az alsószoknyám?] szövedékű dallal kísérték.

Megvan persze a maga magyarázata a quadrille (kádrij — négyes) mindegyik részének is. A pantallon (pañtálón — nadrág) szót a francs annak a pajzán dálnak a szövedékéből szakította ki amelyre hajdan a négyes első részét lejtette. Az a része amelyben előfordult, így kezdődött:

Le pantallon
De Toinon
N'a pas de fond.

Szabadon fordítva:

Ki	Se								
lyú	kadt	a	lyem	ken	dőm	Kő	ze	pe,	kő
							ze	pee,	Kő
									zee pe.

Az été (été — nyár) a „pas d'été“ (pà déte — nyári lépés) emlékét örökítette meg amellyel a mult százév legelején a négyes második részét lejtették. Harmadik szakaszát ugyanekkor Julien kotkodácsolást utánozó zenéjére járták; így jutott e rész a poule (pul — tyúk) névhez. Negyedik szakasza azért pastourelle (pásztüreel — pásztordal) mert falusi danákra táncolták. Ötödik része, a trénis (trèni) a mult százév hajnalának egy híres táncosától, Trenitz-től kapta nevét, mert-hogy az ő leleménye. Utolsó részét amelyet nálunk csak finale (finál — befejező) néven ismernek, hazájában jobbára galop (gáló — vágatás) vagy boulangère (bulañzseer — sütőné) néven emlegetik, — az előbbin mert egyedüli része amelyet szertartó alkalmon kívül táncoló lépéssel lejtettek, az utóbbin mert annak a régi dálnak amelyre ma is gyakran táncolják, a szövedéke következő szavakkal kezdődik: „La boulangère a des écus qui ne lui coûtent guère“. [A sütőnének sok a tallérja; nem sok fáradsággal szerezte őket.]

Az „olla podrida“ (ollyá podridá — voltakép: 1. „rothadó húsos fazék“, 2. bennefőtt hús) — amint tudjuk — különféle együttfőtt húsból készült spanyol nemzeti eledel neve. Ennek francs fordítása a pot pourri (po púri) amelynek spanyol eredetijével egyező régi jelentéséhez*) csak időmultával szegődött énekesjátékok fölkapott részeiből,

*) A pot pourri-t Francsföldön régenté fazekastól-tálalták; a húst meg a zöltséget kihalászták belőle s egy nagy tálba hányták; úgy merítették ki a fazékban maradt levét.

kedvelt dalok és talpalávalók (e.: táncdarabok) töredékeiből a szerző képzelete szerint csoportosított és idomított egyvelegekre értett jelentése.*)

Les quatre mendiants (lé kát mañdijañ — a négy kolduló) néven a németül „Studentenfutter“ [diáktakarmány], tehát honinyelvünkön „diákkeverék“ néven ismert csemegét a francs amiatt emlegeti mert a füge a ferences, a mandula a domokosi, a mogoró a karméli, a mazsola pedig az ágosti fogadalmas csuhájának a színére emlékezteti, kolduló szerzeteiket pedig a francs „les quatre mendiants“-nak hívja.

A francs főzőtudománynak egyik világszerte kedvelt remekét, a fagyaszott tejszint legelőször kávéval zamatosította aki összegondolta. Így vált „crème glacée“-jának jelzőjévé a „parfumée au café“ [kávéval zamatosított (fagyos tejszín)], amely azonban hamarosan a maga szárnyára kelt majd „parfait au café“-vá módosult, végül pedig parfait-vá (pärfe-vá) csökkent. Így siklott bele a „tökéletesség“ amelyet azonban nem kell szigorúan érteni merthogy akárhányszor megesis vele hogy más házhoz téved mint ahol várják; máskor olvadozásával ejti kétségbe vendégül látó gazdasszonyát; olykorpedig sós ízével kelt kínos szörnyűködést.

Amikor a francs kínálja meg a feleségét, a lányát vagy fiacskáját canard-ral (kánár-ral), mind maga mind megkínált kedvese érti hogy a kanalában omladozó kávéba fűrésztött cukrot amiatt szokás e néven emlegetni mert úgy átzik amint mifelénk az egér, Németországban az uszár, Francsországban pedig nyilván a vízben bukdácsoló kacsa szok, merthogy a francs az átzás leggyökeresebb fajtájára gondol amikor azt mondja hogy: „il est mouillé comme un canard“ [olyan lucskos mint egy kacsa]. Amikor azonban a dunamelléki szerecsen kínálódik „kanár“-ral, nyilván vagy kanári madárnak való csemegére érti vagy semmire se. Ha igazi jelentését értené, nyilván „uszárnedves“ néven kínálgatná a magunk nyelvén.

Az étiquette (étikeet) a németalföldi „stikke“ szó francsos ivadéka amely régente olyan hegyes fácskát jelentett aminővel az árukhoz címkéjüket szokták odatűzni. A francs eleinte szintén áruhoz tűzdelt, majd általán címkére értette.**). Később e névvel szerepelt az udvarnál fogadott [e.: udvarképes] előkelőségek névsora, végül e révén átszállott az udvarnál megszokott viselkedésre.

Hajdan az emberek tuskével, hegyes csontocskával, hal szálkájával, később tűkkel fogták össze ruházatukat.***) Persze minél jobb volt a ruha szabása, annál kevesebb tűre volt szükség. A legremekebbhez épinséggel nem kellett több négy darabnál. Így jelent a francs tiré à quatre épingles (tiré á kátrépeñg¹ — szószertint: négy tűre fészített) kifejezés ruhára értve kicsípést, képesen pedig szellemről szólva szépelgést.

Bizonyára nem egy avatatlan szeszkedvelőnek vert már szöveget a

*) Nálunk német példára elterjedt jelentésének helyesbítése mt. I. szótáramban.

**) Tőle ered az angol ticket (tikít — jegy) szó is amely Francsföldön is közeletű, a német földgömbön pedig „tikett“-t visszafrancsósított alakkal használódik.

***)) Később övet, fűzőszalagot használtak e célra. Gombot — mégpedig eleinte csak dísznek — mindössze a 13. százévbén kezdtek földrészünkön viselni. Amikorpedig ruha összekapcsolására kezdett használdni, hurokra kötött zsinórba aggatták [mintahogy nemzeti viseletünkön ma is láthatjuk], amíg egy ismeretlen szellemes ember a gomblyukat ki nem találta.

fejébe hogy mit keres a jóféle ószesz címkéjén a „Champagne“ szó? Talánbizony pezsgőborból készült valahogyan? Merthát arra persze vajmi kevés ember gondol hogy a nagy C-vel írt Champagne [a latin Campania — Mezőség — megfrancosult alakja] nem pezsgőt hanem vidéket jelent, azt pedig még kevesebb tudja hogy a három csillagot követő Fine Champagne (Fin Saõnpány) jelzés a Petite Champagne-ban, a rákövetkező Grande Champagne (Grand Saõnpány) pedig az ószesz királyára, a Grande Champagne-ban termett szőlőből készült ószeszre értendő.

A szitakötőt a francs közönséges beszédközlőben demoiselle-nek (dömoázeel-nek — úrilánynak) hívja. Nyilván könnyed, fürge mozgólatai s a legpompásabb csipkét megszégyenítő selymesfényű tarka szárnya készítették e hasonlatra.*) Ha gondolatát továbbfonnók, szokcséhez [táncoslányhoz] hasonlíthatnók legtalálóbban mégpedig nemcsak [szárnyára szorítóköző] lengé jelmezéről hanem a levegőben libegve lejtett táncáról is amelyhez nálánál is vékonyabbpénzü cousin-ja: a szúnyog zümmögi a zenét.

Ezt azonban a francs nem amiatt hívja cousin-nak (kuzeõn-nak) mintha rokonának tekintené. Mindössze unokatestvére révén süthetne ki vele valamelyes magyar atyafiságot: így is csak véletlen névrokonság révén. Merthát az a „cousin“ amit a francs unokatestvérére ért, a latin „consobrinus“, az a „cousin“ pedig amelyet a szúnyog nevének használnak, a szintén latin „culicinus“ ivadéka.

A magunk nyelven mind a „demoiselle“-nek mind a „cousin“-nak megvan a maga becsületes neve. Ám a „Sacré Coeur“-ben nevelkedett fehérnépünknek persze mind a „szitakötő“ mind a „szúnyog“ rettenően parasztos. Mennyivel előkelőbben cseng fülecskéjében a kolostorból magával hozott „demoiselle“ és „cousin“ — kíválthogy egyiküket sem érti. Az efféle előkelőség aztán persze szétragad környezetén is és így viseli a nálunk „mademoiselle“-lá magyarosított „demoiselle“ nevet a francs nevelőlánynon kívül a magyar szitakötő amely a magunk mocsarain kívül soha más földet nem látott és így kényeskedik a magyar nyelven kívül csak a tótót értő unokatestvérel együtt a „cousin“ névvel a bendőjében magyar vért rengető honi szúnyog . . .

A francs chenille (sönij) szó a kutyust jelentő latin „canicula“ elfrancsosodott alakja amely a hernyó nevévé fejének a kiskutyáéra emlékeztető erős hasonlósága révén vált. A bársonyzzsinorra pedig ennek a hernyóhoz való hasonlósága révén terjedt tovább.

Honi szerecseneink egyik ujeletű díszszava, az impériale (eõnpériál — „császári“) nem attól jutott a nevéhez mintha döcögő tetején talán csak császárok utazgatnának, sem attól hogy talán hajdan kocsi tetején estek meg a császárok találkozásai, hanem ennek az a története hogy az „impériale“-t első ilyes jelentésével oszlopok ágynak császári koronához hasonló alakú mennyezetére, majd bárminő kasalakú [kupolás] mennyezetre, aztán közúti s közkocsinak személyszállításra szánt tetejére is értették. Az európai szerecsen ajkáról persze,

*) Alighanem ettől nevezte el a római is „virgo“-nak [szűznek], a német pedig „Wasserjungfer“-nak. [Az angol „dragonfly“ (dregnfláj — sárkánylégy) néven ismeri.]

amióta ezt a kifejezést ismeri, a „kocsi teteje“ egészen elpusztult. Nem beszélne egy világerő „kakasülő“-ról sem . . .

Ez az utca bánatutca,
Bánatkővel van kirakva —

úgymond a népdal. Ámhowy miféle kő a bánatkő, époly kevésbé magyarázza meg mintahow bizonyára kevés francs tudná okát adni, mitől hívja a rücskös bőrt és papiroost chagrin-nak (sàgreon — bánatnak)? Bajosan mondhatná meg merthow a „chagrin“ is afféle kétegy szó aminőnek ép az imént a „cousin“-t megismertük. How bánatra értve mi a magyarázata, mindeddig megfejtetlen titok. Rücskös holmira értve azonban a török „sagri“ szótól ered ami ló farát jelenti, merthow az a bőr amelyet „chagrin“ néven ismerünk, Keletről került földrészükre s ló, számár vagy öszvér hátsó részéből készül amelyet libatopp [chenopodium] magjával sajtolnak mintássá.*) Korunkban Európában is sokfelé utánózzák; ám a legtökéletesebb most is a török gyártmány. A rücskös papír csak e bőrhöz hasonló mintájáról hívódik „chagrin“-nak.

Értemesen tehát a magunk nyelvén „borsósbőr“-ről és „borsóspapiros“-ról beszélhetünk. [Bőrárusaink az elsőt „barkásbőr“-nek hívják.]

Amikor mi két dolog hasonlólvoltát akarjuk kifejezni, azt mondjuk róluk: úgy hasonlítanak egymáshoz mint egyik tojás a másikhoz. A francs régen úgy mondta: ils se ressemblent comme deux pendants d'oreilles [mint egy fülönfüggő párijai]. Ebből a kifejezésből szakadt ki a pendant (paondaon) szó amely tehát épenséggel nem fejez ki többet mintha mi a magunk nyelvén valaminek a „párjáj“-ról vagy [szakasztott] „másá“-ról beszélünk.

A vieux jeu (vijo zšo — szószertint: ósdi játék) voltakép régi divat szerint játszó színészek modorára céloz; csak később általánosult jelentése mai terjedelmére amellyel „avult dolog“-ra értődik. Péld.: „Je vous fais l'effet d'un monsieur très vieux jeu, très arche de Noé.“ [Kegyed, úgy látom, nagyon régidivatú, holmi Noé idejebeli embernek néz engem. — Lavedan.]

A francs „pommade“ szó magyarázatával már munkám 251. oldalán foglalkoztam. Ámhowy mikép értjük „mindegy“-re amikor azt mondjuk how „ez nekem pomádé“ — ott nem esett szó róla. Nyilván épúgy mintahow a német az ő „das ist inir Pomade“-ját. Nos és how érti a német? Hátbizony jobbára épúgy sehowy mint jőmagunk.

Ha valaki végigkutatná közjóvedelmünknek azt a forrását amelyből gyorshajtásért befolyt bírságok címén gyarapszik, bizonyára vajmi véknyan találna benne olyan pénzt amely jámbor tót fuvarosaink tüzőjéből került oda. Sőt akinek akadt velük dolga, a maga tapasztalatától tudhatja how bölcs mérsékletük szóval is lépten-nyomon megnyilvánul ahow a „pomále“ [lassan] szóval állatjaikba igyekeznek átojtani. Ez — úgy látszik — fajbéli tulajdonsága a szláv fuvarosnak merthow a német bursch is vend kocsisok ajkáról leste el a „pomale“ szót, amelyet azonban [egykedvűségének a kifejezésére] az eredeti alakjánál sokkal

*) Róla mondja a francs a borsósbőrt [e.: libabőrt] is „peau de chagrin“-nak ami tehát nem boszuságtól borsózdott bőrt jelenti.

szokottabb „Pomade“-vá európaiasítva használ.) Nyilván e szóláshoz fűződik a „das ist mir Sch u h w i c h s“ [magyarul: „ez nekem suviksz“ — cipómáz] kifejezés is amely alighanem a pomádés mondás fokozásaként emleget a benne szereplőnél alábbvaló kenőt.

A német diáknép elmésségének adózhatunk elismeréssel a Pech és Pechvogel kifejezések nálunk elterjedt jelentésének megteremtéséért is. „Pechvogel“-nak [lépenragadt madárnak] a német diák a „szerencsétlén furulyás“-t hívja. Hogypedig e képes kifejezésben a lépet [szószerint: szurkot] az az esemény képviseli amelybe valakit balszerencséje kevert: a német nyelv szokás ezt az eseményt is „Pech“-nek mondja.

A Strohmann kifejezés — amelynek magyarázatára semmiféle német szómagyarázó munkában nem tudtam ráakadni, végre aztán „Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben“ című nagy munkának Felső Osztrákországról és Salzburgról szóló kötetében bukkantam rá — Felső Osztrákország népének ahhoz a szokásához fűződik hogy nyári napfordulatkor tartott ünnepén ócska ruhákat szed össze s két [Hansl és Grell néven szereplő] szalmabábra ölti őket amelyeket a mezőre visz s ott egy földbevert szalmás póznára erősít; aztán alkonyatkor hatalmas tüzet rak alájuk, amely persze a póznát burkoló szalmán hamar végigharapódzva, a hozzákötött szalmabábokat meggyújtja s ezek a tűzbe zuhannak. Ennek megtörténte után a nép közül ki a tűz köré térdelve ki a tüzet körüljárva imádkozik, ki lövöldöz, a legények pedig a lányokkal összefogódzva a tüzet párosan átugrálják. E népies szokás az ősi pogányidőből származott át korunkra: Balder, a nap istene, feleségével, Nanával máglyára lép és oltvész; mennybeli lársaik pedig gyászolva ülik meg holtuk ünnepét. Az imént ismertetett szertartáshoz ugyan a keresztény monda más jelentést fűzött, pogány eredete azonban kétségtelen. Nyilván ez a pogány szellem szállta meg a mi nagytudós jogászaink értelmességét is amikor e babonás osztrák szokás emlékének, a szalmabábnak megértetlenül mormogott nevét avatták mélyenjáró gondolataik tudományos kifejezőjévé.

Találó hasonlatot örökített meg a német avval az ötletével is hogy a kéretlen tanácsaival elismerést oly gyéren arató, ám hálátlan szerepén ennek ellenére lelkesen csüggő Kiebitz-et a bibicmadár nevével ajándékozta meg. A hasonlat, mondom, sikerült. Nőde emiatt helyekkel közel nevezhetők talán kíbic uramat magyar nevén is. Teszem: „nézővendég“-nek. Lám, a francs se hívja „vanneau“-nak (vándor — kíbicmadárnak) hanem: „gallerie“-nak (gáléri — nézőközönségnek)!

A blauer Montag voltaképpen a húshagyó kedd előtti hétfőt jelenti merthogy az oltárt e napon kék terítővel szokás borítani. Hogypedig ilyenkor — a vigadás alkonyán — Németországban — nálunk se másképp — sokan igyekeznek a dorbézolásból részüket kivenni: a „blauer Montag“ e dorbézolásra, majd általánosulva minden olyan hétfői napra értődött amelyet valaki vasárnapi tivornyázásának a folytatására fordít.**)

*) Melléknévvé gyúrt alakját, a restnek értett „pomalg“ szót azonban nem európaiasította át ilyképen.

**) Helytelenül értődik hát nálunk henyélő napra amit magyarán „Szent Heverdel napja“-nak szokás mondani. Amit a német „blauer Montag“-nak mond, azt mi a „zabáló csütörtök“-kel szokjuk kifejezni.

Adat a conservatorium történetéhez.

Bizonyára nem egy nyájas olvasómnak fúrt már lyukat a fejébe a „conservatorium“ kifejezés, amikor homályos sejtelmek közt botorkálva igyekezett zenélőre [e.: zenedére] értett jelentésével összekapcsolni. Merthát a latin „conservare“ [konzerválni] ige megőrzést, megóvást jelent, zenélőbe pedig nem kész művészet megőrzése hanem hiányszónak a megszerzése végett szokás járni.

Ha ismerettárból igyekezett e kérdésen eligazodni, elsősorban azt tudhatta meg róla hogy a talyán „conservatorio“ szó meglatinosított alakja, conservatorio pedig gyógyító-, ápoló-, árvaházat és egyéb ilyféle intézetet jelent.

Merthát a zenélő bölcsője ilyes — jótékony alapítványokból épült — intézetekben ringott.

A legelső efféle árvaházak Napoliban nyíltak meg a 16. százévben és templomi énekekre tanítottak bennük olyan gyermekeket akiknek tehetségük volt hozzá. Venezia legrégibb zenélőintézetei pedig nem sokkal később „ospedale“ [betegtanya] néven keletkeztek.

A következő százévben Olaszföldön szinte gombamodjára tenyészett az ilyfajta zenélő amelyben időmultával világi zenére s szavalatra is tanították az ifjúságot.

Kiváltkép nagyot lendültek ez intézetek, amikor az énekesjáték virágzásnak indultával egész földrészünkön talyán iskolából kikerült énekeseket kerestek.

Az olaszokon kívül földünk legrégibb zenélője Francsföldön keletkezett ahol 1784-ig csupán a templomok éneklőkarát oktató iskolákban lehetett éneket tanulni. Ezeknek a növendékei közül kerültek ki a színházi énekesek is, amíglen 1784-ben Breteuil bárónak, a királyi család kormányzójának [miniszterének] kezdesére Párisban az „École royale de chant et de déclamation“ [kir. éneklő s szavaló iskola] megalakult amely az énekesszínházról függve kivált neki képzett énekeseket, amíg 1791-ben szépcsöndesen el nem szenderült.

1792-ben Bernard Sarrette sürgetésére Páris városa vette kezébe az ügyet amely „École gratuite de musique de la garde nationale parisienne“ [a párisi nemzetőrség ingyenes zenélője] címmel új intézetet alapított nemzetőrök tíz-húsz éves fiainak katonazenekar tagjává képzésére.

Az első francs „conservatorium“-ot, a párisi „Conservatoire de musique“-et pedig a nemzetigyűlés [convention] teremtetete meg a III. év [1795] thermidorjának 16. napján Marie-Joseph Chénier javaslatára.

Ez minden amit közkézen forgó forrásainkból a „conservatorio“ jelentésének a magyarázatára összemeregethetünk. Aki azonban azt hiszi, hogy megértette belőle a „conservatorio“ jelentését, nagy tévedést ringat elméjében, mert evvel bizony nem okosodhat el rajta.

Igazi magyarázatát bármiféle könyvben hiában keresné, merthogy a művelődéstörténetnek e munkámban nyílik rá először alkalma hogy a zenélők keletkezésének igazi történetét valamint olasz nevük magyarázatát megismerje.

Olaszföldön a 15. és 16. százévben egymásután keletkeztek olyan

tudós egyesületek amelyek plátónos bölcséletet, történetet, természet-tudományt műveltek. „Accademia“-knak hívták őket és valamennyiük közt a legelőkelőbb volt a Rómában székelő „accademia magna“ [nagy tudóstársaság]. A többi az „accademia parva“ [kis tudóstársaság] címmel szerénykedett.

Alig alakultak meg, gyanúsítgatni kezdték őket hogy bölcselkedéssel foglalkoznak. Ez pedig akkortájt veszedelmes gyanúsítás volt*) amellyel szemben valamikép sikerült ugyan védekezniük, 1498-ban azonban a római tudóstársaság kapui a maguk jószántával záródtak be. A többi vele együtt.

Ámcsak hogy Firenzében menten újra megnyíljanak. Itt aztán a hit-újítással szemben szervezett mozgalom [európaias értelmességgel: „ellen-reformáció“] idejéig virágoztak. Amikor azonban a pápa üldözni kezdte őket, titkos társaságot pedig a törvény tilalmával szemben nem alapíthattak: leleményességük az olasz nép zenélő hajlamára támaszkodva azt a mentő gondolatot ébresztette bennük hogy zenélő egyesületekben és iskolákban verődjenek együvé. Gondolatukat hamarosan tett követte s ezentúl ily társaságokban fejtették ki működésüket.**)

Ezeket az egyesületeket és iskolákat a nép „compagnia cazzuola“-nak [vakoló társaság-nak] keresztelte, merthogy tagjaik jobbára építők közül sorakoztak.***)

Velük szemben aztán a papság szintén hozott össze ily zenélő egyesületeket amelyeket — a szabadon gondolkozó [liberális] elemektől alapítókakkal szemben — óvatag [conservatív] természetük jelzése végett „conservatorio“-nak keresztelt.

*) Ma egész más időt élünk merthogy mindenkinek szabad gondolkoznia. Ámha használni akar vele, olyan igazságokat kell halomra hordania amelyekkel a hatalmon ülők zsarnokságát leplezi. Kiváltképpen két dologra kell gondosan ügyelni: hogy csak kevés *de hatalmas* vagy *nagyon sok* apró külön érdekének megvédésére alkalmas különböztető igazságokkal hozakodjék elő, meghogy igazi közérdeket, — mindenki tehát senki érdekét ne védje mert vagy beverik érte a fejét vagy pedig — ha gondolatai nagyon veszedelmesek — agyonhallgatják őket.

**) Sőt zeneszerzéshez értő tagjaik énekesjátékokat is irtak elveik terjesztése végett. Műveik közt van amelyiket mainapság is világszerte hallgatunk — ámpersze céljukról mítse tudva.

***) Nyájas olvasóm nyilván már eddigi adataimból megértette hogy e társaságok szabadkőművesek egyesülései voltak. Hisz a szabadkőművesség egész szervezetének is építők voltak a megteremtői. Ennek pedig ott kezdődik a története hogy a középkorban a kőfaragók — hogy idegenül összekerülve biztosan egymásra ismerhessenek — magukféle szakkifejezéseket és szokásokat tanultak meg mesterségük közben [hisz bizonyítványt lehetett hamisítani vagy kedvezéssel adni; amiről azonban a maguk szemével és fülével győződtek meg, arról biztosan megítélheték, igazán avatott-e valaki]. Később azonban mások is sokmindent megtanultak ismerveik közül; emiatt aztán titkos szavakat és jeleket honosítottak meg egymás közt. Hogypedig értelmesen gondolkozó szabad emberek voltak akik a világot kormányzó hatalmak szellemi tekintélyének nem hódoltak, később sok más okos ember is közéjük kívánczolt. Ők pedig tárt karral fogadták őket. Így aztán lassankint elenyészett kőművesjellemük. Csupán szokásaikat óvták meg amelyeket jórészt ma is művelnek.

Rendszeres szervezteté a szabadkőművesség a 18. százév vége táján alakult. Ekkor keletkeztek „páholy“-aik amelyek olykép jutottak nevükhöz hogy amíg építők egyesületei voltak, tagjaik jobbára készülő épületeik mellett összetákolt dolgozóházacsakájukban tanácskoztak, ezt pedig a német a francs „Loge“ (lozs, németesen: lőzse — páholy) néven szokja emlegetni. Tőle terjedt át aztán e kifejezés a többi nyelvbe.

Rejtelmes szótagok, betűk és jelek.

A kereszténység őskorában Üdvöztőnk tanításának hívei — a pogányoktól látott bálványimádás ellen tüntetve annyira idegenkedtek vallásos tiszteletük tárgyainak szoborral vagy képpel való ábrázolásától hogy Istenük Fiának képe helyett is az isteni küldését jelző hellén „Iészusz Hrisztosz Theú Hüiosz Szótér“ [Jézusz Krisztusz, Isten Fia, Megváltó] mondást használták. E mondás szavainak kezdőbetűi egymásmellé rakva a hellén i h t h ü sz szóvá sorakoznak*) amely halat jelent. Így vált a hal az üldözött keresztény vallás megtestítőjévé.

Olyan emberek közül akik nem tanultak énekelni, bizonyára nem sokan regélhetnek Guido hangsoráról. Ám az ut, re, mi, fa, sol, la, si szótagok különféle változata nyilván megüti olykor minden ember fülét, ha máshogy nem, amint sétájukot nyitott ablak alatt elhalad. [A sors mostoha gyermekét lakása mennyezetén vagy padlóján át is.] Hát ezeknek a szótagoknak iméntidézett rendje Guido Aretinus benedekesnek az olasz és francs éneklő módszertől követett hangsora amelyet az énekesek védőjéhez, Szent Jánoshoz, a rekedtségtől való megóvásért fohászkodó következő egyházi énekből szedett össze:

*Ut queant laxis
Resonare fibris
Mira gestorum
Famuli suorum
Solve polluti
Labbii reatum
Sancte Iohannes.*

[Hogy szolgálid tág kebelrel ünnepelhessék meg dicső tetteidet, oldozd le szentségtelen ajkunkról a bűnt, Szent János!]

A német postát — amint tudjuk — a Milanoból eredő Torriani-nemzetiségnek — amely Bergamo mellett elterülő birtokának borzairól híres hegyétől, Tassistól „de Tassis“-nak nevezkedett — egyik németföldre átszármazott ivadéka, Lamoral von Thurn und Taxis teremtette meg akit Mátyás császár 1615-ben „Reichsgeneralpostmeister“ [birodalmi főpostás] címmel olykép jogosított rá hogy hivatalát családostól „als ein neu eingeseztes Regale für sich und seine männlichen Erben zu Lehen“ [mint ujonan meghonosított kincstári hasznót maga s fiu-örökösei hűségük díjakép] folytassa. Taxis a német postát francs mintára szervezte s tisztviselőinek is francsokat alkalmazott akik hivatalukban a maguk otthonanult szakkifejezéseit használták amelyek aztán annyira hozzátapadtak az új intézményhez hogy mindössze alig néhány éve engedték át helyüket mindenkitől megérthető új német kifejezéseknek. Hogy aztán hozzánk e francs kifejezések Németföldről kerültek, bizo-

*) Az „ü“ a „hüiosz“ kezdőbetűje. [A hellén nem ismert „h“ betűt; azt a hangot amelyet mi írunk vele, lehetnek tekintette s a rákövetkező hangzó fölött hátranéző horgoskával jelezte; a „hü“ szótagot tehát ő-nek írta.]

nyára nem szükséges említenem.*) Sőt került velük közénk olyan „európaias” kifejezés is amelynek láttára Taxis francs postásai nyilván elképednének, merthogy ők nyilván megértenék hogy amikor régente más címén át kellett postai küldeményt rendeltsege helyére juttatni, miért rakta küldőjük a közbeeső személy neve elé a „p. a.” betűket amelyek azt jelentették hogy: „par amitié” [szívességgel]; ámhogy ezt francsul „per [!] adresse”-nak is lehessen olvasni, nyilván nagyon meglepné korunk francsát is, merthogy ő ilyesmit „aux bons soins de M. ou Mme X” [Valaki úr vagy asszony szíves gondoskodásával] szavakkal szokott jelezni, a „par adresse”-t pedig úgy érti hogy „ügyességgel”.

Hasonló rejtelmes betűpár volt nem régen a hajdan „praemissis titulis” [a címek elhagyásával], később „pleno titulo” [teljes című] jelenléssel értett, honi latin tudományunkkal azonban „pleni tituli”-nak olvasott *P. T.* amelyet a német kereskedővilág azért honosított meg a maga körében hogy levelén mindenkinek megadhassa azt a címet amely megilleti, akár ismeri címét akár nem. Ez a két betű tehát teljes egészét magában foglalja a címzett mindennemű címének. Ha péld. a címzett kir. tanácsos, egyetér a „nagyságos”-sal; ha udvari tanácsos [budapesti népnyelven: „écszégber de la cour”, — honi és teuton francs nyelven: „conseiller de la cour”, — egyebütt: „conseiller aulique”, a „méltóságos”-sal. Sőt benne lappang az is ha a címzett péld. Honolulu főérdekvédője [főkonzulja] avagy a kapúrtálai maharádzsa [fejedelem] Ő Fenségének udvari divatárusa. Téved hát aki bármilyen kicsinylő árnyéklatot érez benne.**)

A német földtekén ismeretlennevű és képzelt egyedek nevévé avatott

*) Ám egyiket-másikat korábban átforgattuk a magunk nyelvére mint a német. A mi „ajánlott”-unk sokkal régibb a német „ingeschrieben”-nél. Ha a német után alkottuk volna meg a „recommandé” honi kifejezését: bizonyára „beírt” levélről gagyognánk. Ha nem a „recommandé”-ről forgattuk volna át, a magunk eszével nyilván „iktatott”-nak mondanók. Alighanem „vétlap”-ról beszélénk „vevény” helyett is ha nem a „récépissé” otromba utánzatát európaiaította volna ránk valamelyik sötétagyú nyelvcsizárunk. Mindössze néhány tízéve mult el rólunk a gyönyörűséges német-francs „korrespondenckártya” is hogy helyét a mi becsületes „levelezőlap”-unknak átengedje. Mindmáig vígan fickándoz azonban leveleink a „poste restante”, az „express”-levél, a „per” Kuckós-Szent-Márton sat, merthát magy. kir. postánk vezetőiben a „magy. kir.” értelmesség még mindig útját állja hogy a szinte ajkunkra toluló „postán hagyva”, „sürgőselevél”, Kuckós-Szent-Mártonon „át” kifejezéseknek tért nyissanak. Bizonyára nem soká kell azonban várnunk hogy diadallal férközzenek eléjük a „postatáborozva” [postlagernd], a „gyorslevél” [Eilbrief], a „távlevél” [Fernbrief!] és társaik.

**) A „P. T.”-t a délnémet kereskedővilágban nemrégén a „Tit.” szorította hátra amelyet a német „Tituliert[r]”-nek olvas. Nálunk mindeddig a „T. C.” járta amit „teljescímű”-nek kellett olvasni, nagyközönségünk azonban jobbra „tiszeltcímű”-re értett. Amahogy Osztrákországban a „Tit.” meghonosodott, persze menten „T.”-vé rövidült a mi „teljescímű”-nk jelzése is.

Az üzleti címzésnek ennél a németes módjánál nézetem szerint még okosabb az angol és a francs amely épenséggel nem törődik a címzettnek papirosízü méltóságával. Az angol a „Mr” [Mister] vagy „Messrs” [Messieurs], a francs a „M” [Monsieur] vagy „Ms” [Messieurs] szón kívül semmit se rak a címzett nevének se eléje se mögéje. Sőt az angol ilyen cselekszik a közönség szükségéinek kielégítésére hivatott minden függetlenül kereső emberrel: orvossal, ügyvéddel, mérnökkel, művésszel; *) csupán „tudó”-nak

*) Nálunk mainapság okleveles embernek két címe is van: hivatalosan a „tekintetes”, nemhivatalosan a „nagyságos”.

N. N. betük a latin „nomen nescio“ [nevét nem tudom] szavak rövidítései. Szerecsenes szellemmel bizonyára könnyen érthetné valaki németül „Name Nichtbekannt“-ra, magyarul „Névét Nemtudom“-ra. A francs ilyen esetben *M. X-et* [X urat], az angol élőszóval *Mr. What's-his-name-et* [Hogyhívják urat], írva *Mr. X-et* [X. urat], *Mr. —t* [— urat] vagy *Mr. Blank-et* [Akárki urat] emleget.

Mérsékelt szerecsen szellemmel a magunk nyelvén „V. úr“-ról, avagy — merthogy az „N. N.“ is két betű — „V. J. úr“-ról beszélhetnénk ha a „V.“-t „Valaki“-re, a „V. J.“-t — én is János, te is János, Istenurunk is János — „Valaki János“-ra értenők. Ámha a magunk lelkét engedjük szóhoz jutni, minde silányságoknál külön kifejezést teremthetünk, merthogy elsőbbed semmi szükségünk rá hogy szavunkat megrövidítsük, másodsort pedig olyan kifejezést alkothatunk amelyet szűkös szellemű „európai“ atyánkfia kaptának használhat, értelmes ember pedig a helyzethez illő módosítással vehet tollára. Ha péld. Bárki János uramról beszélnénk, akárki könnyen átcsavarhatná a maga történetkéjéhez — ha holmi romándos hajlamú leventéről volna szó: alsó- és felsőbárki Bárky Tihamérrá, ha szeliderkölcső polgári csemetéről: Bárki Jóskává, ha mokány legényről: Bárki Marcivá, ha úzelgőről: Bárki Manóvá, ha hitetlenkedő emberről: Bárki Tamássá, ha mogorva férfiuról — kiváltha örök hajnal virít az orrán —: Bárki Orbánná, ha víg pajtásról: Bárki Jancsivá sat.-vé.

Egyik-másik betű egész halom különféle kifejezés rövidítésekép szerepel. Sőt akárhány betűpár is. Így péld. az *ff*: 1. Iustinianus „*Pandectae*“ című jogi döntésgyűjteményének a megjelölésekép [merthogy avataflan másolói a hellén „II“ [P] betűt két latin f-nek nézték], — 2. festő és rajzoló művészek neve előtt: „*fecerunt*“ [alkották] jelentéssel, — 3. a zene terén „*fortissimo*“-ra [nagyon erős játékra], — 4. árun „*finissimo*“-ra [legjobb fajtára] értve.

Ennek a cikkemnek a keretébe tartozik a mi koronánk [pénzünk] jelzésére használt *K* betű is amelyet magyarnak csak az nézhet aki nem gondolkozik, merthogy nyilván a német „Krone“ szó rejtőzik mögötte. Ha a mi „koroná“-nkat jelentené, nyilván *k* volna, merthogy tudtommal „koroná“-nkat mindeddig nem avattuk tulajdonnévvé.

Ahányszor én hazánkban efféle csodás bogárra bukkanok, a legelső gondolatom mindig hogy: „*Grattez le nègre Hongrois et vous trou-*

szóló címben helyettesíti a „Mr“-t a „Dr“-ral. Az angolnál még okosabb azonban a francs aki az egész társadalomra kiterjedő „Monsieur“-jén [és a hercegi cím nélkül hercegsorba tartozó méltóságot megillető „Monseigneur“-jén (Móniszenyőr-jén)] kívül *) semmiféle címzést nem ismer; csupán főúr neve elé rakja helyébe pusztá rendjelzőjét [a „Marquis“, „Comte“, sat. szót]. Ez az egyszerű címzőmod néhány év óta Németország éjszaki részén is meghonosodott s innen továbbterjedve délinémet és osztrák földön is mindtágabb kört hódít. Ám vajjon mit szólnának hozzá a mi — német „junker“-ek társadalmi méreteitől duzzadozó — „főmagasságú“, „nagyméltóságú“, „méltóságos“ és „nagyságos“ európai uraink, ha a hozzájuk érkező leveleken dicső címeiket nem olvasnák se maguk se — levélhordóik? Pedighát a veszedelem már küszöbükön van; sőt épen közülük kerülnek ki a jó példa legelső követői. Ámpersze: *Si duo faciunt idem, non semper est idem.*

*) A „Monsieur“ (Möszijő) szóban előforduló „sieur“ egyébkép szintén a „Monseigneur“-ben változatlanul szereplő „seigneur“ [úr] összetöppörődött alakja.

verez — l'Autrichien". [Vakard meg a magyar szerezcent és előtted áll: az osztrák.] És nagyon ritkán csalódom.

Ám lássuk hogyan állt helyt módszerem ez esetben.

A „koroná“-t ugyebizony *K*-nak írja a honi néger? A „fillér“-t pedig *f*-nek. Vajjon merthogy amaz többet ér? Dehogymiatt! Ennek a világon semmi egyéb oka nincs minthogy az osztrák is *K*-nak írja a maga „Krone“-ját merthogy főnév, németül pedig minden főnevet nagy betűvel szokás írni. Ám nézzük tovább, hogyan rövidíti az osztrák a maga „Heller“-jét? Ezt meg ugyebizony *h*-nak írja?

Lám: imhol az osztrák! A két eset közt mindössze annyi a különbség hogy az osztrák a maga „Heller“-jének a kezdőbetűjét kicsinyítette meg, mi pedig, hogy dicső példáját utánazzuk: „koroná“-nkat írjuk nagygal. Nodehát mi juthatott az osztráknak az eszébe hogy ezt az ostobaságot elkövette? Vakarjunk csak tovább: ahogy látom, az osztrák épolyanfajta négernek föst mint jómagunk.

A német a maga „Mark“-ját — merthogy főnév — szintén *M*-nek írja. Főnév az ő „Pfennig“-je is; ámdehogymiatt rövidítését a latin „denarius“ [fillér] hellénesen írt első betűjével, a *δ*-val [deltával] jelzi, latin főnevet pedig nem szokás kezdőbetűvel írni, *M*-je mögött a Pfennig mint *δ* szerénykedik.

Az osztrák az ő „Heller“-jét nem jelzi latin szó rövidítésével hanem magának e tősgyökeres német szavának első betűjével. Párját ritkító oktalanságot követ el tehát a német példa megértetlen követésével. A honi szerezcent pedig büszkén halad dicső nyomdokán, kicsinylő jóakarattal osztogatva helyesbítő tanácsát az olyan épeszű magyar embernek aki nem utánozza marhaságát — kiválthogy a *K* a mi „koroná“-nk *hivatalosan megállapított* rövidítése.

Merthát nálunk, úgy látszik, ilyes kérdések eldöntését olyan emberekre szokás bízni akiknek a tudományos képzettsége az elemi iskolák szintáját sem éri el, merthogy ezeket is csak pártfogóik jóvoltával úszták végig! És efféle oktalanságra nincs nálunk egyetlen hang amely rádörögjön!...

Közkeletű rövidítések persze kedvező alkalmul kínálkoznak elmés változatok gyártására is. Mint kiválóan sikerült megemlítem közülük: a latin „philosophiae doctor“ rövidítésekép használt *p. d.* betűknek Angolországban „printers devil“-re [a nyomó ördögé-re] s a mi „római katolikus“-t jelentő *r. k.*-nknek nálunk „régén [ki]keresztelkedett“-re csavart változatát.

Vannak közkeletű idegen szavak amelyeket mainapság egyáltalán nem szokunk leírni hanem valamely furcsaképű jelet rajzolunk helyükre amelyet a legtöbb ember holmi jelentésnélküli ákombákomnak vél, holott a veleértett kifejezésnek — olykor rég elavult vagy feledésbemerült ősenek — egy vagy több eltorzult betűje.

Így péld. a font jelzésére világszerte használt *℔* jel a latin „libra“ szó „l“ és „b“ betűinek összefonódása, a német „Pfennig“-et jelző *pf* pedig a görög *δ*-nak [deltának] mint a latin „denarius“ [fillér] kezdőbetűjének megkacsakaringósítása.)*

*) A „denarius“ első betűje, az angol penny jelzésére használt „d“ betű is.

Hajdanta sajátkezű névírásoknak elmaradhatatlan kísérőjük volt a latin „subscripti“ [aláírtam] szó amelynek időmultával csupán két S betűjét csapták a név mögé. Később a két S egybecsavarodott és így keletkezett a § jel amelynek nevéül a hellén paragrafosz [melléírt] szót választották*) E szokás elenyészésével pedig a § — taláncsak hogy neve egyezett a szakaszéval, talán valamely ismeretlen szokás révén — szakaszjellé változott.

*) A francs a névíráshoz hamisításának megnehezítése végett toldott kézjegyet ma is az e kifejezésből csonkított parafe (páraf) néven ismeri.

37. cikk. Babonások.

Nem hiszem hogy akadjon földünk kerektségén olyan művelt ember aki nemünk történetének nem legsötétebb lapjai közé sorozza azokat a butaságból csirázott kegyetlenségeket amelyeket a középkor társadalma boszorkányok üldözése címén követett el olyan nyomorult teremteseken akiket az ördög szövetségeseinek vélt.

Amikor a germán nép Udvöztőlnek hitére tért, parancsszóra nem írthatta ki lelkéből ősi vallásának beléfészkelődött képeit: zugot keresett hát uj hitében ahova emlékeit elrakhassa. Ez a zug csak a pokol lehetett; belé kellett hát imádatának eltaszított tárgyait áttelepítenie.

A germán vallásos regék világából származott át a kereszténység korába a mindenféle bűbájossághoz értő „bölc s asszony“ is akinek alakját a nép képzelete időmultával a boszorkányéra gyúrta át.

Am oly mélyen gyökerező balhit amely szinte egész földrészen három százéven át sok mójnyi áldozat máglyárahurcolását követeli, sem hirtelen nem támadhat sem egyetlen októl. Olyan „szellemi járvány“t amely ekkora pusztítást visz véghez egész nemzedékek gondolkozásán, csak több körülmény végzetes találkozása áraszthat világgá.

A germánok vallásos regéinek foszlányaiból a boszorkányvilágnak csak a kerete telt ki: megnépesítéséhez húsból és vérből való teremtesek kellettnek.

Vesztükre akadtak e korban ilyenek is bőven: bódítószereket szedő szerencsétlenek akiket leküzdhetetlen kórságos vágyuk sarkalt ez élvezetre.*) A méregtől kábulatba merült „boszorkány“ aztán mindazt a csudát ami lelkét — mint akkortájt mindenkiét — éber állapotában foglalkoztatta, úgy álmodta végig mintha magán esnék meg.**)

Ahogypedig kábulatából kiocsudott, azt hitte hogy látomását valóssággal végigélte. Élményeit persze elbeszélte meghittjeinek akik őket

*) Bódítószereik a máknedv [opium], a nadraguja s a beléndek voltak. Az elsőből a bódító hatást a morfium, a másodikból az atropin, a harmadikból a hüoszkiánin kelti.

**) A méregtől megzavart idegei látomásokat okoztak. Kiváltkép érdekes közülük a beléndek áldozataié akikben a röpiülés érzetével párosult, merthogy a hüoszkiánin amely — épúgy mint a hasisból — a bódító hatást előidézi, tetemesen megkönnyíti a lélegzést. Emiatt érzi a töle elkábult ember hogy a levegőben nyargal — a „boszorkány“ persze söprűnyélre pattanva s vasvillával fegyverkezve a környék legmagasabb ormára ahol az ördöggel szok találkozni.

továbbbsugdosták; az esetnek híre ment és kész volt a veszedelem amelybe egyébkép bárki felelősség nélkül taszíthatta felebarátját, mert nem tartozott bizonyítani. A szálnalmas áldozat pörbefogására elég volt a pusztá megjelentés: bizonyítékról a bíróság gondoskodott. Ha egyéb nem akadt, ott volt a vádlott vallomása amelyet kínzással csikartak ki belőle. Ha nem vallott a boldogtalan, bűnét tetézte hallgatásával, mert hát nyilvánvaló volt hogy makacsságát csak cinkostársa, az ördög istápolhatta . . .

A boszorkányoknak sokegyéb közt sűrűn emlegetett rossz szokásuk volt hogy kiszemelt áldozatukba különféle tárgyakat: hol eleven állatot, hol kócot, szöget, hol egyéb veszedelmes dolgot csempésztek, mégpedig anélkül hogy testüket bárhol megsértették volna. Ezt a bűbájosságot a boszorkánypörök adatai szerint a — németül: „Bildzauber“-nek, latinul „vultus“-nak [ábrázatnak], francsul „voûts“-nak mondták — „képes varázslat“-tal követték el olykép hogy az áldozatukba szánt tárgyakat róluk készített szoborba vagy képbe lőtték; merthát amit a képmásokkal műveltek, a velük ábrázolt személyben fogant meg.**) **)

Ennek a babonának egyik-másik emlékét az európai magyar ma is sűrűn emlegeti.

Faggyutömlőink egészséges állapotukban szájukon [amely bőrünkön pöttynek látszik] — amint nevük is mutatja — faggyut választanak ki. Amikor ily tömlő meggyuladva eldugul, faggyja összegyűlemlik és megsűrűsödik. Hamost ily eldugult tömlőt, mielőtt megszárad, összenyomunk, a benne összesűrűsödött faggyu kicsavarodik és szakasztott olyan mint egy feketefejű pondró.***) Nem elragadó-e hát az a bájos ötlet amely — a költői képzeletet játszi szellemességgel párosítva — e virgonc kis jószágról vett bohó hasonlatot a latin „comedo“ szóval megörökítette? — Bizony nem az. Ezt a latin kifejezést a sötét tudat-

*) Az ily módon belövelt állatok közt nyilván előkelő szerepe lehetett a bégilisztának. Ilyes szerepléséről ugyan sehol nem olvastam, ámde annyira rátermett e babonára hogy keresve is bájos volna hozzá nálánál illőbb teremtményt találni.

**) Ezt a babonát — amelyet már a méd és a kald gyakorolt — jól ismerték Hellaszban és Rómában is. Ilyes képeken már az ókorban gyakran megesezt hogy lefejezték, fölakasztották, agyonlőtték őket. [Hellaszban és Rómában szerelmi varázslatot is végeztek velük olykép hogy az egymásnak szántak képelt összekötötték.] Amhogy a varázslat biztosan sikerüljön, a vele ábrázolt személy körméből és hajából levágott részeket kellett beléilleszteni, merthogy a kép csak így vált eleven eredetijének igazi részévé. [Imhol a magyarázata, miért retteg a keleti ember korunkban is a képfogástól.] Ehhez a babonához fűződött hajdan a képmás kivégzése [az „in effigie“ kivégzés] is amelyet az elmaradásuk miatt elítéltek [európai szerecseneink jogi szaknyelvén: „elmakacsoltak“] képeken fölakasztatásával, főbelövésével vagy elégetésével hajtottak végre. Kijutott belőle — amint tudjuk — a világosi fegyverletétel után azoknak a szabadsághőseinknek is akik nevét levételeklű ellenfeleik az osztrák haditörvényszék ítélete szerint bitófára aggatták.

A boszorkány-okozta kár elenyésztésére sokmindenféle mod kínálkozott. Valamennyi oda lyukadt ki hogy a boszorkányt titokzatos művelettel varázslatának szétfosztására kényszerítse. Akinek a hozzátartozója megbetegedett: elkészítette a viaszképét és azon a részen ahol a beteg baja fészkelt, beleszúrt. Ha valakinek a tehene nem tejtet kellően: ami kevés tejet adott, összeöntötték, megfőzték és főtteközben szúrtak bele. Ezek a szúrások persze a boszorkánynak fájnak, aki aztán varázslatát menten visszaszívta.

***) Fejének a feketesége a tömlő száján ráarakodott portól ered.

lanság vakondokszelleme szülte amely e pondrót nem játszi hasonlat megrögzítése végett hanem amiatt keresztelte e névre mert olyan eleven állatnak nézte amelyet boszorkány lövelt az ember testébe.*) Ám ez a balga hiedelem csak egyik része a tudatlanságnak.

Az a bárbár germán aki ezt a „latin“ kifejezést a maga német-latin szókincséből kicsiholta: bizonyára „velünkevő“-t — rajtunkhízottat, elődit — akart vele mondani, olyképp okoskodva hogy: mit = „cum“, essen = „edere“, daher Mitesser = c o m e d o. Azt persze nyilván nem tudta a jámbor hogy a „comedere“ szót a római [aki pedig nálánál alighanem jobban tudott latinul] régen megszerkesztette, ámde nem „mássalevés“-re hanem „megevés“-re értette.**) ***) Eszerint hát a „comedo“ se jelenthet „velünkevő“-t hanem csakis „falánk“-ot. Márpedig a „comedo“ nem esz meg senkit.

Ez a kétszeresen bárbár kifejezés — amelynek kotyvasztásaközben szerzőjének agyában nyilván megvillant a hellén „paraszita“ is — egyéb-kép mint „comédon“ (komédón) és „comedo“ (kamódó) a francs és az angol nyelvben szintén ott ékeskedik. Német fordítása, a Mitesser [velünkevő] — zamatosabban: Mitfresser [velünkfaló] ****) — pedig európai szerecseneink szókincsének egyik dísze. Értelmes magyar ember e bőrbajnak két tisztos magyar neve közt válogathat; akinek úgy tetszik: [bőr-]atkáról, akinek jobban esik: [bőr-]tüszőről beszélhet. Ámpersze a „velünkzabáló“-t jelentő „Mitfresser“-nek akár magasröptű költőies-ségével akár európaias előkelőségével egyikük se vetekedhet . . .

Az ismertetett módon kerítette az emberbe a boszorkány a zsábát is. Hogy ezt a gonosz bajt minő állat vagy egyéb holmi belövelésének tulajdonította a középkori „európai“: nem tudom. Csak annyit olvastam róla hogy emiatt hívja a német — és példájára persze az „európai“ magyar — ma, a 20. százév hajnalán is Hexenschuss-nak [boszorkánylövés-nek].

Hasonló értelmességet egyébkép az orvosi tudomány is tanúsított amely — volt idő hogy a járványos betegségek támadását a csillagok hatásának tulajdonította. Hatás [zulus magyarsággal: „befolyás“] olaszul: „influenza“ (influenza). Ettől a tudományos babonától influenza nálunk ma is a lázasnátha [európaiasan: „náthaláz“] *****) amelyet a művelt olasz régóta „grippe“-nek mond.*****) Így hívja követésével a művelt francs is.

*) Vajjon a boszorkány nem használt-e már ekkortájt e célra szórófegyvert [mitrail-leuse-t (mitrájőz-t)]: afféle „pondrósóró“-t?

**) Így jelent „ennivaló“-t a francs „comestible“ (komesztíbl) valamint a magunk-gyártotta latin „comedentia“ is.

***) A „Mitesser“-t pedig — ahogy tudom — „varus“-nak mondta.

****) Essen = [valamiből] enni [edere]. — Fressen [veressen] = [valamit] megenni [comedere].

*****) Olasz neve nyilván úgy került az európai nyelvekbe hogy 1510-ben föld-részünkön Maltából húzódtott végig ez a csúnya betegség amelyről tudósaink nem régen azt hitték hogy ekkor először látogatott el Európába; ma azonban tudják hogy Párisban már 1414-ben garázdálkodott. — Orosz náthának meg amiatt hívják mert 1782-ben meg Oroszországból indult földrészünk végigsöprésének.

*****) A g r i p p e alighanem a délinémet „grippen“ [greifen] szó ivadéka; hapedig az: voltaképp „belénkkapaszkodó“-t jelent.

Már az ókori népeknél szélteben elterjedt babona volt hogy az elhunytak szelleme, ha alkalmas szertartással idézik, megjelen és idézője kérdésére jövődőt mond. A hellén ezt a bűvészetet „nekromanteja“-nak hívta. [Nekrosz = halott; manteja = jóslat.] Ennek a kifejezésnek a fordítása a német Schwarzkünstler [„feketeművész“] amelybe azonban egy kis tévedés csúszott merthogy eredetijének első részét fordítója összetévesztette a latin „niger“ vagy a spanyol „negro“ szóval. A „Schwarzkünstler“ kifejezés tehát — amelyet ma szemfényvesztőre értünk — voltaképp „szellemidéző“-t jelentett. Amikor már megvolt a kifejezés, persze megértésére is törekedett a német. Nos ez sikerült is olyképhogy a varázslatokat e kifejezés kedvéért két osztályba sorozta aszerint hogy a varázsló jó [égi] vagy gonosz [földi] szellemhez fordult segítségért. Az első esetben a varázslatot fehérnek, a másodikban feketének mondta. [Weisse und schwarze Magie.]

A kobalt-ot — amelyet más kövekből legelőször Brandt svéd elemző [vegyszer] választott ki 1773-ban — a bányásznép régente — amíg mivolta ismeretlen volt — nemcsak haszontalan hanem káros ércnek vélte. Emiatt nevezte el a manó [Kobold] nevéből kobalt-nak és emiatt értett vele eleintén minden olyan arsenicum- vagy kénszagú ércet amelyből nem lehetett fémet kiszorítani. Hübnernek [34. cikkemben már említett] „Reales Staats-, Zeitungs- und Konversationslexikon“-a is nagykomolyan jelenti ki róla: „Kobalt, eine giftige, räuberische Unart von Bergerzten, welche die guten Erzte verkürzt oder wild und kalt macht, von welcher viele glauben, dass sie das Silber [.....] verzehre, daher sie auch den Namen von den Bergleuten bekommen hat.“ [A kobalt olyan mérges rabló-érc amely a jó ércet emészti vagy megvadítja s lehűti.*] Sokan azt hiszik róla hogy az ezüstöt [.....] megfalja; ezektől kapta a bányászoktól nevét is.]

Égészen hasonló a története a jobbára kobaltos ércekben kénhez kötve található nickel-nek amelyet Cronstedt svéd ásványtudós ismert meg 1754-ben. Ezt meg a svéd bányászok ajándékozták meg a maguk nemzeti manójuk nevével, e gonosz emberke incselkedésére magyarázva, hogy nickelt rejtő [e.: nickel-tartalmú] rezes ércből sehogyse tudták a rezet kiolvasztani. Honi nyelvünkön „nikó“-nak hívhatnók.

A resedá-nak Rómában az a híre volt hogy a testen támadt daganatát hamarosan szétoszlatja, ha az ember ráakásaközben a gyógyító hatásához megkívánt bűvös mondást elrebegi. Ebből a bűvös mondásból szakadt ki a „reseda“ szó amelynek mint a latin „resedare“ ige parancsolójának jelentése: „csillapítsd!“ E babona — úgy látszik — Róma pusztulása után is sokáig uralkodott. A rezedáról Pariz Pápai latin szótára is azt mondja hogy: „egy Olaszországi fű, melytől minden daganás meg-száll és apad“. A latin „serpens“ [kígyó] szótól származó serpentin amiatt vált a kígyókö nevévé mert a régiek — amint Plinius írja — azt hitték róla hogy a kígyó marását gyógyítja.

Az amethyst [hell.: amethüosztosz] meg a babona szerint az iszákosságtól óvja meg viselőjét; ezt fejezi ki neve is. [A = nem; methüosztosz = részeg.]

*) Nyilván emiatt nem olvad meg.

Tudós szemmel egyébnek mint babonának nem tekinthető a régieknek az a hiedelme se hogy az azbeszt „elpusztíthatatlan“ merthogy ilyen tulajdonságú terme nincs földünkön. Ily magyarázattal sorozható hát neve a babonások közé, merthogy ez az igazi jelentése, nempedig „elégphetetlen“ — mintahogy a német földgömbön tanítják.

A germán nép regéje szerint a tündérek [elf-ek], amikor tejet, vajat vagy tejfölt akartak csenni, pillangó alakját öltötték. Tejföl csehül: „smetana“. Tőle ered az ugyanezt jelentő osztrák és oberschlesien-i „Schmetten“, ettől pedig a pillangó német neve: a Schmetterling és fordítása: az angol butterfly (batörfláj — „vajlégy“) amely nálunk mostanság hol mint Long és Belasco érzelmes színművének hol mint Puccini szépenírt dalosjátékának címe hol mint divatos esticsokraink neve röpköd idestova.*)

*) Nyilván ez a germán rege kapcsolja a mi „pillé“-nket és „pillangó“-nkat is a tej pilléjéhez, — tehát nem a tej pilléjének a neve származik a pillangóétól mintahogy nyelvtudósaink fordítva magyarázzák.

38. cikk. Tökéletlen magyarázatok.

Vannak szavak amelyek jelentésének keletkezését magyarázat nélkül megértjük. Másokéra — amint láttuk — könnyen következtethetünk hol korábbi jelentésükről vagy alakjukról hol velük rokon más szavakéról.

Akárhány szó azonban — amint szintén láttuk — a veleértett fogalom természetes fejlődésének hosszú láncolatán végighaladva tett szert mai jelentésére; mások vaskos tévedéstől vagy pajzán ötlettől jutottak hozzá.

Amikor ily esetben nem akadunk útraigazító történeti adatra, a jelentés titokzatos átalakulásának kiderítését csak találgatással kísérelhetjük meg amelynek eredménye lehet meggyőző, lehet szellemes, arra azonban hogy *igazsággént* szerepeljen, nem pályázhat.

Sőt megesik akárhányszor hogy amit történeti valóságnak ismertünk meg, valamely ujonan kiderített adat világától légbefoszlik. Így péld. a francs vaudeville (vodvill) kifejezést amelyet a német földtekén a sehol meg nem található „Val de Vire“ (Valdvír) francs helység nevéből szokás származtatni, úgy mondva hogy itt költötték legszaporábban azokat a pajkos dalokat amelyekre e kifejezés eleintén értődött, — a francs mindmostanáig a „Vaux de Vire“ szavak összeolvadásának vélte, merthogy az imént említett pajkos dalok szerzője, Olivier Basselin a Normandie-ban elterülő Vire helység határában, a „les Vaux“ domb tövében lakott.

Nemrég azonban a francs két olyan régi dalgyűjteményre akadt amelynek a címe menten elsöpörte eddigi magyarázatának a tekintélyét: az egyiket amely 1561-ben Lyonban jelent meg, Allemand Layolle szerkesztette s címe: „Chansons et *voix-de-ville*“, — a másikat, Jean Charles Devoine gyűjteményét 1576-ban Párisban adták ki „Recueil des plus belles et excellentes chansons, en forme de *voix-de-ville*, tirées de divers auteurs“ címmel. E címekből pedig az tűnik ki hogy e dalokat nem „Vaux de Vire“-nak hanem „voix-de-ville“-nak [városi hangok-nak] hívták. [Az a színműfaj egyébkép amelyet az irodalomtörténet „vaudeville“ néven emleget — a dalos színmű — Francsországban rég divatját multa. Ma a francs a „vaudeville“-t bohózatos színműre érti.]

Még kevesebb érték rejlik persze olyan magyarázatban amely pusztán találgatás eredménye. Vajjon ki fogadna el péld. szentírásnak olyasfélé

— bár ügyes de történeti alap nélkül kelt — kalandos magyarázatot mint péld. hogy a mi bitang szavunk kóborló német mesterlegények „bedank’ [mich schön]“ — „köszönöm [szépen]“ — mondasából szakadt ki, noha e megfejtés épen okozatosság híján levőnek nem mondható? — vagy hogy a kocsonyát jelentő francs a spic (ászpik) a hellén „ászpisz“-tól*) ered, noha szó se fér hozzá hogy hideg nyirkosságuk teremt köztük valamelyes hasonlóságot?

Amikor valamely jelentés keletkezésének határozott megállapítására nincs alkalmas történeti adatunk, gyakran megesik hogy ilyes szónak többféle magyarázata támad.**)

Igy péld. a hellén pūramisz [gúla] szó eredetét sokan az egyiptomi gúlák ősi afrikai nevében keresik; mások a hellén „pürosz“ [búza]

*) Régente: szemüveges kígyó, ma [Linné elnevezése szerint] rajtakívül: vipera is.

**) Gyakran előfordul ez egyébkép olyankor is amikor valaki kész történeti magyarázat ismerete nélkül okoskodik.

Igy eshet aztán meg olyan furcsaság hogy a német eredetűnek vitat akárhány olyan francs kifejezést amelyet gazdája idegen eredetűnek tud. Ezt műveli péld. a gama che (gámás) szóval amikor a „jambe“ (zsaofib — lábszár) hajdani alakjától, a „gambe“-tól származtatja, holott a francs régen megállapította, hogy a spanyol „guadamacil“ [guadames-i sajtolt kecskebőr] szótól ered. E magyarázatok közt pedig amiatt esik könnyen a döntés mert a francs a magáét kifejezésének történeti fejlődését elénktáró adatokkal támogatja, a német pedig azt se tudja mi a „gamache“,*) nem is szólva róla hogy az igazi „gamache“ nemcsak az alsó lábszárát [a „jambe“-ot] hanem a felsőnek [a „cuisse“-nek] javarészét is borítja, meghogy az „ache“ képzővel nem szokás ilyes-módorú szavakat alkotni.

Node akadunk a német vendégszótudomány ingoványos talaján ennél sokkal cifrább „tudományos“ magyarázatokra is.

Bizonyára nem nagy dicsőségére válik péld. a híres német alaposságnak az a tudományos magyarázat amely szerint a francs Rabouche, „Rabouge“ oder „Rapouse“ szót [verdeutschte wohl auch „Rappuse“ oder „Rapuse“ genannt]: 1. „rablá“-ra, 2. „kártyajáték“-ra kell érteni, mégpedig azért mert a latin „raptus“ szóból ered amely „Raub“-ot [rablást] s így „Räuberspiel“-t [rablójátékot] is jelent. Így a német.**) Ha ennek az egetverő tudománynak egy kissé az elevenjére akarunk tapintani, legelőször tudnunk kell hogy nemcsak a „Rappuse“ és „Rapuse“, hanem az imént említett egész „francs“ szópereputty egytől-egyig „ferdojcsolás“, merthogy ilyen szavak épenséggel nincsenek és soha nem voltak a francs nyelvben. Azt a kártyajátékot amelyet a német e „francs“ neveken emleget, a francs „grabuge“-nak („grábüzs“-nak) hívja. Ennek a szónak pedig semmi köze a latin „raptus“-hoz, merthogy az olasz „garbuglio“ (gárbullyio) szótól ered amely ugyan voltaképp „pörpatvar“-t jelent, ez ősi jelentését azonban ugyancsak meg kell nyihitnünk, hogy a francs alakjával értett társas kirakó-[réussite]-féle ártatlan szórakozást hozzákapsolhassuk.

A tudálékosság bandzsál szelleme lengi át azt a nyakatekert magyarázatot is amellyel egy német nyelvcsibor az olasz aggio (ádzsio) — nálunk: ázsio) szó jelentésének megokolására törekszik, úgy mondvá hogy [a francs „à son aise“ kifejezéssel együtt a hellén „ájziosz“ (boldog) szótól eredő] „a suo agio“ mondasból szakadt ki amelynek jelentése: „kényelmesen“, „könnyen“; ***) — a könnyűséghez [Bequemlichkeit-hoz] kapcsolódó „kellemesség“-ből [Annehmlichkeit-ből] pedig — okoskodik tovább „tudós“-unk — mintegy magától bontakozik ki a „haszon“ [európai magyarsággal: „előny“] és a „ráfizetés“ [európai magyarsággal: „felpénz“] fogalma. — Pedighát az „aggio“ jelentésének igen-igen egyszerű a magyarázata. „Aggiungere“ [francsul: „ajouter“] = hozzákapsolni. „Aggio“ [francsul: „ajouté“] tehát: hozzákapsolt, mert hogy a ráfizetés ahhoz amire történik, odakapsolódik. Magyarán: „járulék“.

*) Igazi jelentésének ismertetése mt. I. szótáramban.

**) Van azonban ezenkívül olyan német magyarázat is amely a „Rapuse“-t cseh szónak nyilvánítna.

***) A zenében használt adagio jelentése se: „lassan“, hanem: „kényelmesen“.

származékának vitatják, merthogy a hellén így hívta halottjainak áldozott gúlaalakú süteményeit is; erre azonban az előbbi nézet hívei azt mondják hogy a süteményre ragadt a „püramisz” név hasonlólvoltá révén.

Az amulet [bűvöskincs] eredetéről is kétféle nézet hívei vitakoznak. Vannak akik az arab „hamala” [viselni] szó ivadékának mondják, mások a latin „amoliri” [elhárítani] igétől származtatják.*)

A francs bronz (bronz — sárgarézt, barnarézt) szót — számos más képtelennél képtelenebb magyarázatot nem említve — némelyek a középkori latin „aes Brundisium”**) [brundisiumi***) érc] kifejezés második szavából, mások a szintén latin „auruntium” [silány arany] szótól származtatják amely utóbbi az „avrunzo” és „avronzo” alakokon végig vált később az olasz „bronzó”-vá, a francs „bronzé” elődjévé. Hogymost e megfejtések közül melyik a helyes, amiatt nehéz eldönteni mert nem tudjuk biztosan, vajjon az „aes Brundisium” valósággal ilyesféle érc volt-e, ámbár viszont mellette szól hogy a középkorban a sötétbarnaszínű sárgarézt — amelyet a magunk nyelvén bízvást mondhatnánk „barnarézt”-nek [ha akarnók, akár a „bronzé” változatának érezve] — latinul „bruntus”-nak hívták.

Az olasz carnevale [vigadás] számos magyarázata közül a legkomolyabbak: 1. hogy az Isis tiszteletére Rómában rendezett ünnepi menetben szereplő hajóskocsi [hajót hordó kocsi], a „carrus navalis” nevéből alakult,****) 2. hogy a szintén latin „carnelevamen” [a hús elvétele] szó ivadéka. — A nagyközönség körében leginkább elterjedt az amagyarázata hogy a „caro, vale” [Isten veled hús!] mondás egygyefferadása [merthogy régen húshagyókeddet jelentett], épen nem érdemel figyelmet.

Sokmindenféle megfejtéssel igyekeztek a fiasco szónak világszerre elterjedt képes jelentését is megmagyarázni. E kísérletek közül a legletszősebb az a történet amely szerint volt valaha az olasz mulatóközönségnek egy dédelgetett bohóca aki mókáival sok derűs órát szerzett híveinek; ámahányszor hóna alatt palackkal lépett a színre, mindig kudarcot vallott ötleteivel; így vált aztán a „fiasco” [palack] — úgymond e magyarázat — a sikertelenség megtestesítőjévé.

Számos légbőlkapott megfejtése gyülemlett össze a marcipán szónak is. A legegyszerűbbnek és legismertebbnek, amely szerint a veleértett mandulástésztát egy Marzo nevű olasz gondolta össze s így jutott a latin „Marci panis” [Marzo kenyere] szavak összeforrásával keletkezett nevéhez, a tudomány régen hátát fordította. Ma a tudósvilág azt a magyarázatát veszi legkomolyabban hogy hajdan „marzapán” néven egy Krisztusz Urunk ülőképével díszített pénzdarabot hívtak; e

*) Latin alakja, az „amuletum” már Varro és Plinius munkáiban előfordul. Latin eredetét avval is szokás támogatni hogy mint „amolimentum” is szerepelt; ámde ez lehetett pusztá átfajulás.

**) Talán: „Brundisium”? — tisztelt „tudós” uraim?

***) Brundisium ma: Brindisi.

****) Merthát a carnevale ősi eredete Egyiptomba nyúlik vissza ahonnan a hellén „bahanalía”-ján s a római „Iupercalía”-ján és „saturnalía”-ján át szállott tovább a kereszténység korára. [Római hagyomány az álarcos mulatság is.] Olaszországban eleintén a vigadás egész idejére [tehát a vízkeresztől hamvazószerdáig terjedő időre] értették; később azonban jelentése a hamvazószerdát megelőző 3—8 napi időközre korlátozódtott amelyen az olasz a következő negyvennapos böjtért igyekszik előre kártalanítódni.

kifejezés pedig alighanem az arab „mauthabán“ szótól ered amelynek jelentése: „az ülő király“; ez időmultán valahogy egy folyadékmértékre csúszott át, a marcipánra pedig olyképp ragadt át hogy ekkora dobozokban került Cyprus szigetéről földrészünkre.

Három különböző megfejtéséről tudok a *domino* szó játékra értett jelentésének is amelyek közül a legegyszerűbb az a német magyarázat hogy az válik benne „úr“-rá [olaszul: domino-vá] aki leghamarább túladata lemezein. Németet vall gazdájának az az erőltetett magyarázat is hogy azért hívják domino-nak mert lemezei olyan feketék mintha fekete lebernyeget [„domino“-t] *) öltöttek volna.

A francs már sokkal elmésebben kísérli meg a megfejtést. A 6. százévből megesett hogy két bús barát egy benedekeskolostor fenyítő zárkájában kegyetlenül unatkozott. Imhol egyiküknek egy gondolat villant meg agyában. Órével hozatott egy csomó krétát, vékony lemezekre vagdalta, tintával fekete pontokat pöttyögetett rájuk, aztán megfelezte őket fogolytársával és kirakta az első — domino-lemezt amelyhez játszótársa ugyanannyi-pöttyöst illesztett. Kiszabadulásuk után néhány nap múlva már a kolostorban a perjeltől a kapusig mindenki az új játék rabja volt. — Aki pedig munkáját legelőször végezte el [akinek legelőször fogyott el a lemeze]: „Benedicamus Domino“ [Áldjuk Urunkat] szavakkal fohászzkodott az Ég Urához — mintahogy a fogadalmas minden munkája befejeztével szokta. Ebből a mondásból ragadt aztán a játékra a „domino“ név. Lehet hogy így történt. Lehet hogy másképp.

A domino egyébkép a társasjátékok közül épenséggel nem egyedül szerepel a regéli nyelv tudomány illatos mezején. Találkozunk ott több jó ismerősünkkel is. A legkapósabb közülük bizonyára a *tarok* amelyet épenséggel öt nyelvből és — a veleértett kártyajátékkal együtt — ugyanannyi hazából származtatnak, mégpedig:

1. *Egyiptomból*. Ennek a véleménynek a hívei szerint a játék neve a „*ta-rog*“ [királyok útja] vagy „*ta-rosz*“ [a kezdet könyve] szavaktól ered [emezektől, mert a tarokkártyákon látható képek — úgy mondják — a teremtés történetét ábrázolják].

2. *Perzsaországból* ahonnan az arab hozta Európába.

3. *Portugálból* ahol maga a játék egy Tarocco nevű híres kártyástól, a három „honneur“ pedig egy alger-i hirhedt rablóbanda három tagjától, Skiz, Monguez és Pacato haramiáktól örökölte nevét.

4. *Fráncsországból* ahol régente „*jeu de tarots*“-nak **) hívták, ma pedig „*tarot*“ (táro) ***) néven ismerik.

*) Ehhez a jelentéséhez a „*domino*“ szó úgy jutott hogy régente télen ilyes ruhát viselt a papság amelyet a nép a „*domini*“ [urak] névvel tisztelt meg. [Vajjon nem a „*servitōres Domini*“ — az Úr szolgálai — kifejezésből szakította ki?]

**) Ehhez a kifejezéshez bizonyára csak meseképen fűződik a tarok nevének az a magyarázata, hogy a hozzá használt kártyán hajdan „halálos tánc“-ot [e. : „*haláltánc*“-ot] ábrázoló jelenetek díszlegettek. Régente volt idő amikor nagyon kedvelték az ilyen képeket amelyek különféle alakú csontvázakkal összefogódzva sírjukhoz táncoló emberi alakokat — „*tarot*“-kat (táro-kat) — ábrázoltak.

***) „*Tarot*“-nak mondja a francs a kártya hátsó oldalának szabályosan pöttyögetett mintázását is. Nyilván tévednek azonban akik a játék nevét e mintázásától származtatják mert a játék neve — amint látni fogjuk — nyilván olasz eredetű és sokkal valószínűbb, hogy e mintázás kapta nevét a játéktól. — A „*taroque*“ (tárok) szót Fráncsföldön csaló kártyás titkos jelzésére értik.

Hogy a tarokjáték nálunk használt mesterszavainak számottevő része francs eredetű, megdönthetetlen igazság.

Így péld. a skiz, monde és pagát, a négyes tarokban pedig kívülük a négy király együttes megnevezésére használt honneurs (onőr)* és fajai: a) a három előbbi elvitelét jelző tous les trois (tu lé troà — „mindahárom”), — b) a négy utóbbiéről mondott tous les quatre (tu lé kát — „mindanegy”) — c), a valamennyiük elvitelére értett tous les sept (tu lé szet — „mindahét”) megannyi francs szakkifejezés.

A huszonkét ütőnek [taroknak] — amely a hagyomány szerint a papok varázslatának ugyanennyi nagy rejtelmére emlékeztet — a francs mindnek külön-külön nevet adott.***) Mi azonban csupán a XXI-esnek a nevét, a monde-ot (mónd-ot) használjuk közülük.***)

Ezek a francs elnevezések azonban korántse rekesztik ki annak a lehetőségét hogy a tarokjáték ősi hazája:

5. Olaszország. Sőt erre mutat — úgy látszik — a neve is amelynek olaszos alakja: a „tarocchi” (tárokki) alighanem a „taroccare” [zsörtölődni] szótól ered.

Könnyen elhihető hát hogy olasz szót vall ősenek a XXII-esnek nálunk elterjedt neve: a skiz is amelyet vannak akik a „scusare” [mentegetődni],****) vannak akik a „squisito” [kiváló] szó csonkított alakjának néznek; ám én e származtatásoknál okosabbnak vélem azt a harmadikat amely a „skiz” eredetét a „schizo” (szkízo) szóban keresi, amely „ficamodott”-at, „félszeg”-et jelent; merthogy e jelző a XXII-esen látható arlecchino-ra épügy ráillik mint a XXII-es másik közkeletű neve: a „matto” [bolond].

*) „Honneurs”-nek azért hívják őket mert az ellenfél a játékbeli fizetségtől külön díjazza [honorálja] együttes elvitelüket.

**) Így péld. az I-est [a pagátot] „le bateleur”-nek [szemfényvesztőnek], a XVII-est „l'étoile”-nak [csillagnak], a XVIII-ast „la lune”-nek [holdnak], a XIX-est „le soleil”-nek [napnak], a XX-ast „le jugement”-nak [ítéletnapjának], a XXI-est „le monde”-nak [világnak], a számozatlan XXII-est [a skizt] „le fou”-nak [bolondnak] hívja.

***)) Téved tehát aki úgy vélekedik hogy a XXI-esnek ezt a nevét a német „Mond” [hold] szóból francsosítottuk meg. E név egészen odaillik a XXI-es kisebbrendű szomszédjainak a nevei közé amelyeket előbbi jegyzetemben ép ennek a kiderítéséért soroltam el. Kétszeresen téved azonban aki e tudálékosságának fitogató szembeszökkenése végett a német „Mond”-ot rövid „o”-val és orrhang nélkül ejti, merthogy ez is csak a délinémet tájszólás szerint cseng így. Szabályos német kiejtése alig különbözik a francs „monde”-étől. Merthát az „n” betűt a francs nem pusztá kényeskedésékp [e.: „affektációból”] mondja az orrán át. Tessék csak a magunk „lemond” szavának az „o”-ját megnyujtva kiejteni: a végén hogy siet föl legott orrunkba az „n” betű! Avagy tessék megnyujtani a mi „roppant” szavunk „a” vagy a mi „szentül” szavunk „e” hangját: vajjon „n”-jük nem kívánczik-e észrevétlenül mindjárt az orrunkba, akár mint a francs „entente” (aofitaofit — egyetértés) akár mint a „ceinture” (szeöfítür — öv) szóban? Sőt szinte elébezöng az o és ö hangocska is [persze csak amikor az „n” után mássalhangzó következik.] Az orrhang tehát francs magaféleségnek voltaképp csak szóvégen mondható; mássalhangzó előtt olyan természetes jelenség amelyet más nyelven nyilván csak amiatt nem veszünk észre mert az „n”-nek hosszú hangzó s mássalhangzó közé ékelődése sokkalta ritkábban fordul elő.

****) Nyilván merthogy mindent üt. Ugyanily okoskodással származtatják egyébkép a francs „excuser” (ekszküzé — bocsánat!) szótól is. [A német alighanem emiatt hívja „Sküs”-nek.] Ez azonban amiatt nagy tévedés mert a francs — amint láttuk — a XXII-est „le fou” néven ismeri.

Nyilván olasz eredetű a mi pagát-unk is amelyet persze nálunk mindenki a „pagare“ [fizetni] szótól származtat merthogy a tállyán martokon szerzett szókincsének ez egyik legrégebbi gyöngye, aztán-meghogya a pagát tetemesen élénkíti a játék üzleti forgalmát, akár elfogják a végén [amit szintén az olasz ultimo szóval szokunk kifejezni] akár nem. Ez a népies ízű magyarázat azonban nem nagyon dőfi az igazságot, merthogy Veneziában és Milanóban — Olaszországnak ama két városában ahol legbuzgóbban művelik a tarokot — az I-est „bagatt“ néven szokás emlegetni. Ez a szó pedig a „bagattella“, veneziái tájszólás szerint „bagatela“ [pojáca; haszontalanság] rövidítése.

Határozottan olasz eredetű a mi skárt szavunk, az olasz „scarto“ németes alakja is [francsul: écart (ékár) — mindegyikük a latin „ex“ (ki) és „carta“ (lap) kapcsolatából], amelynek jelentése: selejtje, rossza; mint cselekvése: selejtezés, félretétel, valamint a német földtekén v o l a t-tá ferdített „volta“ [voltakép: „forduló“ — végigütés; „jégeső“-nek is mondhatnók].

A tarok szakkifejezései eredetének megállapításánál bizonyára még nehezebb dolog annak a kérdésnek az eldöntése hogy vajjon hol ringott hajdan e játék bölcsője. Hiszen határozottan annyi sem állapítható meg, földrészünkön gondolták-e össze vagypedig — amint sokan mondják — valahonnan Ázsiából került elő. Bizonyosnak az e kérdésre illetékes tudósvilág csupán azt fogadta el hogy földrészünkön ez a legrégebbi kártyázójáték, hogy itt az olasz játszotta legelőször s hogy thőle terjedt tovább Francsországba, innen Németországba. Ezt a történeti valóságot pedig mi kiegészíthetjük avval hogy hozzánk meg Németföldről került — ott összevissza kevert és torzított mesterszávaival együtt.

Ma alighanem nálunk legotthonosabb; Olasz- és Németföldön csak itt-ott játszsák; Francsországban pedig alig ismerik.

Annyi bizonyos hogy viszontagságos története s nálunk díszelgő zagyva szakkifejezései valamennyi játék közül a „legnemzetközibb“-bé avatják. Alkalmassint ezért kedveljük annyira.

Jelentőségét egyébkép nem szabad kicsinyelnünk. Homéroszért csak hét város versengett. A tarokért — amint látjuk — öt ország...

Sokmindenfélé egymással ellenkező történeti adat nehezíti meg a polo ősi hazájának a megállapítását is. Firduzi perzsa költő szerint hazájabeli ősi lovasjáték amely „csaugán“ néven Perzsaföldről terjedt el egész Középpázsiaiban. Földrészünkön — úgy mondják — már Comnenus Emanuel császár játszotta a 12. százév derekán. Ám alighanem feledésbe merült idővel, ha játszotta is, mert korunkban az angol honosította meg földrészünkön. Nyilván tisztjei hozták hazájukba, egyik forrás szerint Hindusztánból ahova 1864-ben került, mások szerint Tibetből. Az utóbbi állítást valamennyire támogatja az a körülmény, hogy tibeti tájszólás szerint „pulu“ labdát jelent tehát a játék nevét is találoán magyarázza, merthogy a polo-t fagolyónak apró fűrge lovon hosszunyelű kalapáccsal való hajtásával szokás játszani, a labdarugáshoz hasonló szabályok szerint; vízen, jegen meg görgőkorcsolyán nyilván csak az angol kezdte művelni.

Hogy egyik-másik saját külön nemzeti szómagyarázat minő csodásnál csodásabb mesét ereszt szélnek olyan szavakról amelyek tör-

ténetét a kutató nyelvtudomány régen eldöntötte, érdekes példájára bukkanunk a francs canapé [nálunk: kanapé — karospad] jelentésének ama spanyol megfejtésében amely szerint Spanyolországban hajdan heverőszék-[chaise-longue]-féle bútordarabot jelentett, neve pedig „can al pie” [kutya a lábánál] alakkal keletkezett, merthogy a vele értett pihenőszék épakkora volt hogy egy rajta heverő nő lábánál egy kutya is elért. Hát én nem tudom, voltak e Spanyolországban valósággal ilyen mértékre készült nyújtózkodószékek; azt se tudom vajjon amikor meghízott az a kutya amelyik „épen” elért, rajta a széket vagy a kutyát dobták-e ki? Azt azonban tudom — szakbeli munkákban bárkimás is megtalálhatja — hogy hellénül „kónópsz” legyen, — „kónópejon” pedig légyfogó hálót, majd ilyenrel szerelt kerevetet jelentett, „canapé”-vá francsult alakját pedig ma világszerte kutyátlan karospadra értjük.

Nem kevésbé érdekes történettel magyarázza az angol a szerinte nála termett francs billard (bíjár) szó történetét.

Volt egyszer hol nem volt egy Bill nevű zálogházas akinek életéből két nevezetes dolog érdemel említést; az első, hogy a nevét úgy ejtette ki amint írta [emiatt bizonyára nem egy honi „európai” nem hiszi el angol voltát]; a második, hogy amikor ideje megengedte, asztalán három golyócskával szórakozott olyképp hogy rőfjével ide-oda tologatta őket. Ily módon találta ki az asztali tekézt amelyet róla s rőfjéről neveztek el „Bill’s yard”-nak (Bilz járd — Bill rőfjének). — Így az angol.

Francsországban a „billard” ösül magyarázóinak legnagyobb része a „billart” (bíjár) szót hieszteli amelyet a francs eleintén a tekézőbotra értett. Amha e magyarázat helyes volna, egészen jól odaille-nék az imént ismertetett angol történet folytatásának. Larousse szerint azonban nyilván a latin „pila” [labda] szótól eredő „bille” (bíj — golyó) származéka; ámde Larousse, amikor ezután elmondja hogy a tekéző golyót csak a 17. százév óta hívják „bille”-nek [azelőtt „boule” (bul) volt a neve], meghogy a tekézt Francsországban a 15. százév óta művelik, adósunk marad annak a magyarázatával hogy vajjon két százévig nem volt-e neve a játéknak avagy minő más neve volt? Enélkül pedig bajos megértenünk, a golyótól hogyan örökölte ujonszült nevét kétszázéves korában?

Akadnak egyébkép akik a játékot — amelyet mi egyszerűen „teké”-nek vagy „tekézés”-nek hívhatnánk*) — Olasz-, akadnak akik Spanyol-földről származtatják. [Osztrákországban és nálunk a tekézőbotot — amelyet röviden „lódító”-nak vagy francs nevének, a „la queue”-nek (lá kő-nek) himneművé változtatásával „lökő”-nek nevezhetnénk — ma is spanyol nevéen szokás emlegetni, ámpersze taco (tákó) helyett „mit weichem t”, tehát „dákó”-nak.]

Node a legnagyobb erőlködést valamennyi nemzet közt a német viszi véghez hogy a maga szegényes ősi szókincséből gyártson őseket az egész világ minden homályos eredetű szava számára s evégre tele-

*) A kuglizás-t mondhatnók akár „bábozás”-nak akár „guri”-nak. [„Kuglipálya” : gurizó, — „kuglitársaság” : gurizótársaság, — „kugligolyó” : gurigolyó.]

szórja a nyelvek tengerét szalmaszálakkal, hogy beléjük kapaszkodva az ő dús „Wortschatz“-cából elcsentnek bélyegezze az újdön nyelvek minden kétséges és számos kétségtelenül más származású kifejezését.

Kiváltkép alkalmasnak kínálkoznak a német ősgyártó szóipar tevékenységéhez a keletről előkerült szavak, péld. a perzsa „droga“ [illat, zamat] szótól eredő olasz droga s francs drogue (drog — készszer*) amelyet a síkföldi német „dröge“ [németalföldi nyelven: „droogh“ — száraz] szótól származtat, úgymondva hogy voltakép „szárított fű“-vet jelent, — avagy a török derbân [kapus] szótól eredő d a r a b o n t-unk amelynek Olaszföldön „trabante“-vá vedlett alakjáról azt regéli hogy a maga „traben“ [ügetni] szavának a román „ante“ képzővel összekapcsolt származéka.

Sokmindenféle találgatással igyekeznek korunk nyelvtudósai a mostanság legsűrűbben britföldön szereplő hurrah eredetére is fényt vetni. Egy tekintélyes francs forrás a török „urranakk“ [öld meg!] mondástól származtatja, úgymondva hogy amikor régente a padisáh az ő hű jenicseri-jét megsejmelte, ez evvel az üvöltéssel igyekezett urát mézszárló kedvéről meggyőzni; a jenicseri-től aztán eltanulta az orosz, tőle az angol. Mi őseinknek tudtommal történeti adatokkal is igazolható harcolókiáltásától, a „hujrá“-tól eredőnek véljük. A német pedig a maga buzdító „hurr“-ja megtárgult alakjának híreszteli amely „hurre“ alakkal Bürger „Lenore“-jában is szerepel: „und hurre hurre hop hop hop ging's fort in sausendem Galopp“. Az ő „hurr“-ja azonban nagyon könnyen származhatott a mi „hujrá“-nktól amelyet Merseburg-ig eleget hallhatott mokány elődeinktől.

Nagy örömmel ismer a maga „Suppe“-jára [leves-ére] a francs souper (szupé — vacsora) kifejezés törzsökében is, kiváltképpen — úgymond — a veleértett étkezés jobbára levessel kezdődik. Pedighát a „souper“ alighanem a kolostorokban elterjedt latin „subvesper“ [alkonyatutáni] kifejezés ivadéka amely a soubvesper, souper és soupper alakokon át egyszerűsödött „souper“-vá.

Ez a világnémetesítő [allddeutsch] szellem nyilvánul meg avval a kísérletével is amellyel az angol to ast (tóuszt — [ráköszöntő; e.: pohár- vagy fölköszöntő]) szót a német „Stosst an!“ [Koccintsunk!] kifejezéstől származtatja, holott a ráköszöntés olyan ősi angol szokás amelynek egész nemzeti regeköre van, a „toast“ szó pedig — amely az „aszalt“-at jelentő latin „tostus“ melléknév ivadéka **) — voltaképpen pirított kenyér-szeletet jelentett, amelyet a szőlő a maga borral telt serlegébe dobott, ezt végigjáratta az egész társaságon s visszaérkeztek a beledobott szelet elköltésével kiűritette.

Am viszont olykor az is megesik hogy a német a maga tösgyökeres germán szavának a gyökerét keresgéli olyan idegen nyelvben amelyhez épen nincs köze. Így péld. akárhány német tudós esküdött rá hogy az ő Graf-ja a hellén „grafeusz“ [másoló; f.: irnok] szótól ered, merthogy Byzantiumban a grafeusz a frank királyoktól meghonosított előkelő udvari tisztet jelentett. Pedighát alighanem az ónémet

*) Irtárban kapható orvossággal szemben: olyan szer amelyet csak készen szabad árulni.

**) Torrerre = aszalni.

„Geraf“ [ma: Gefährte — kísérő (nyilván a fejedelemé)] volt az őse az ő „Graf“-jának amelyet bizony rajtunk kívül tőle senki se kapkodott át a maga nyelvébe, hanem a veleértett méltóságot a többi európai nyelv a szintén ilyesmit [társat] jelentő latin „comes“ szónak*) nyelve szelleméhez idomított származékával fejezi ki.**)

Sokmindenféle „történeti“ magyarázata kelt szárnyra a Matschacherhof néven ismert wieni szálló nevének is. Mi hol a „Matskássy“ hol a „Csák Máté“ [Matth. Csák] névtől származtatjuk. Csengése szerint egyik megfejtése épúgy lehet helyes mint a másik. Sőt a wieni koma rajtuk kívül ismeri más magyartárgyú magyarázatát is, úgy regélve hogy amikor benne hajdan Mátyás király hívei titkos megbeszéléseikre összegyűltek, a fogadós mást nem bocsátott közéjük mint aki arra a kérdésére hogy: „Mikor érkezett az úr?“ — a „Ma csak“ szavakkal felelt. Ám a wieni minde regéket csak ismeri, elhinni azonban nem akarja őket, merthogy szívesebben esküdözik annak a szája ízéhez jobban illő negyediknek az igazságára hogy szállója egyik régi, előkelő vendégétől, Ritter Hans Matschaker-től örökölte nevét. [Ennek a mesebeli úrnak a neve azonban olyan gyanusan cseng hogy az ember akaratlanul arra gondol vajjon nem egy személy-e a mi Matskássynkkal?] Ám legnagyobb örömét olyan avatatlanon leli akit — merthogy még nem ismeri — sikerrel ugrathat következő történetkéjével:

— Ja, wissen S', dös kummt halt daher, dass d' Leut beim Grundbaun amal a grossmächtige eiserne Kisten g'funden habn, und dös war Ihna g'steckt voll mit Matschackerln! [Hát kérem, ennek az a története hogy az alapozó napszámosok munkájukközben rengeteg ládába vágták a csákányukat, ez pedig teli volt macsackerlival.]

Ha a hallgató e magyarázattal megelégedve olyasmit felelne hogy:

= Ei, Potztausend! Ist das interessant! [Ejnye, a teremfáját! Igazán nagyon érdekes!] — a wieni komát lepipálná. Ámde a jámbor idegent kíváncsisága további kérdésre ösztönzi:

= So, so, und was ist denn eigentlich: ein „Matschackerl“? [Ejnye no. De kérem, mi hát voltaképen az a „macsackerli“?] — amire elmaradhatatlan válaszul azt a ravasz feleletet kapja hogy:

— Na, schau S', dös weiss halt ka Mensch. [Hja ezt már, kérem, senki se tudja] . . .

Az apaság dicsőségéért vívott harcok közt az ember, szinte hihetetlennek gondolná hogy olyan szó is akad amelynek a szerzőségét senki sem akarja magára vállalni.

Bizony nem nagy lehet a becsülete se francs se német földön a

*) A „comes“ szó mint a „con“ és „eo“ [vele és menő] szavak kapcsolatával képzett főnév rémeklatin nyelven „együttmenő“-t, tehát: „kísérő“-t, „társ“-at jelentett. A középkorban pedig a császár kísérőjére, udvarának tagjára értették. Így vált udvari méltóság kifejezőjévé, péld.: comes stabuli = főlovász, sat.

**) Nem tudom, nem esett-e hasonló tévedésbe nyelvünk egyik buzgó művelője amikor oldalakon keresztül értekezik róla vajjon a mi paprikánk a latin „piper“-től vagy a szláv „papr“-tól származik-e, holott könnyen meglehet hogy a paprikát sokkal korábban ismertük akármelyik európai népnél, merthogy számos ázsiai országban [kivált Szíában] vadon terem s úgy szedik mint nálunk a szamócat — részint fűszernek részint [váltóláz ellen], orvosságnak. Ázsiai neve, a „prik“ pedig bizonyára hasonlít hozzá annyira mint akár a „piper“ akár a „papr“.

nálunk romadour néven ismert sajtnak, hogy a francs a németre a német meg a francsra tolja az apaságát.

A francs — aki hol „rahmatour“, — hol „réaumatur“, — „romatour“, — „romadour“ néven emlegeti, helyesnek azonban csak „romatour“ alakját ismeri el — azt regéli róla hogy Bajorországban készül és neve a német „Rahm“ szótól ered amelyet Bajorországban tejszínre [crème-re] értenek, — s megemlíti hogy a kereskedő jobbra „fromage bavaois“ [bajor sajt] néven árulja.

A német viszont — aki „Ramadou“ -nak hívja — olyan kiváló francs juhsajtnak hieszteli amely a pyrené-i hegységben készül, nevét pedig az ottani tájszólás szerint juhnyáját jelentő „ramade“ szótól származtatja.

Hol mármost az a Nemzetközi Bölcs Salamon aki a két apaságtagadó*) közül egyikre rásüsse az igazi apaság bélyegét?**) . . .

Hogy szavak eredetének kutatásakor mily könnyen válhat az ember tévedés áldozatává, munkám megírásaközben magam is nem egyszer tapasztaltam. Nem emlékszem már, miféle német könyvből ötlött a szemembe hogy a német Pomeranze a latin „pomum aurantium“ [aranyos gyümölcs] kifejezéstől ered. E találmányom menten ráterelte figyelmemet arra a szembeszökő hasonlóságra amely az „aurantium“ s a francs „orange“ (orañzs) szó közt észlelhető s avval a szent meggyőződéssel szedtem elő Larousse-t hogy az orange szó mögött az „aurantium“-ot fogom zárójel közt találni. Ezt annál határozottabban vártam mert a francs szavak javarésznének — amint tudjuk — latin az eredete. Várakozásommal azonban óriás csalódásra virradtam: az „orange“ az arab „narandzs“ szót tiszteli ősenek, ezt pedig semmiféle rokoni kapocs nem fűzi a latin „aurantium“-hoz.**) Örömmel ébredtem azonban tudatára hogy egy kicsit tudok arabusul; hisz az „orange“-ot gyermekkorom óta narancs-nak hívom****) *****)

Annál fájdalmasabb gyászszal ábrándultam ki egy másik vaskos tévedésemből amelybe akkor estem amikor azon töprenkedtem hogy vajjon a kriszkindli mikép jutott ahhoz a nálunk elterjedt jelentéséhez amely szerint karácsonyi ajándéokra értjük, holott „Christkindl“ németül érte: „Jézuska“ [tehát: aki, nempedig amit hoz], karácsonyi ajándék pedig: „Christgeschenke“.

*) Vajjon hogyan hívná a két versengőt aki „európai“-as értelmességgel gondolkozik? „Nemleges apá“-nak avagy „szenvedőleges apá“-nak?

**) Erre a rejtelmes esetre egyébkép valamelyes halvány fénysugarat vet a németnek az a megjegyzése hogy e sajtot sokfelé utánozzák.

***) Amhogy francs alakja az „or“ [arany] szóhoz fajult át, több mint valószínű.

****) Az a csekély eltérés amellyel mi kiejtjük, nyilván Olaszországból származott át hozzánk merthogy onnan kapjuk a legtöbb narancsot. Itt pedig a narandzs-ot eleinte „naranzi“-nak (naránci-nak), később „aranci“-nak (áráncsi-nak) hívták. Alighanem e két olasz alak összefonódását tisztelhetjük a magunk „narancs“-ában.

*****) Ilyes tévedésbe egyébkép olyan szakember is könnyen eshet aki nem tud arabusul. Így péld. a német kézen át hozzánk is eljutott arzenál [fegyvertár] szót Larousse a latin „arx“ [vár], Heyse [„Fremdwörterbuch“-jában] a latin „ars“ [mesterség] szótól származtatja, holott a „dolgozó“-t [f.: „műhely“-et] jelentő arab „dar-asz-szinaa“ szóból ered; tőle származtatja [arabul „dar-ul-szinaa“ alakkal idézve] Brockhaus is aki azonban nyilván téved amikor az olasz „darsena“-t e szó fejlődő [átmeneti] alakjának sejtí, merthogy „darsena“ nem fegyvertárt jelent, hanem öböl belső medencéjét amelynek pedig semmi köze a fegyvertárhoz.

Legott szöget vert a fejembe hogy mi a vásárról hozott ajándékot „vásárfia“-nak hívjuk: az „ajándék“ jelentés tehát — gondolám — nyilván magyaros eszünkjárása ruházhatta a „kindl“ [„fia“] révén a „Christkindl“ szóra.

Mihamar eszembe ötlött azonban hogy rajtunk kívül az osztrák is használja a „Christkindl“-t ugyanily jelentéssel [péld.: „Was hast' zum Christkindl 'kriegt'?"]. Azután lelkesedésem fokozatos lohadásával megdöntöttem hogy mi ugyan tanultunk az osztráktól magyarul gondolkodni, az osztrák azonban tőlünk osztrákul gondolkodni nem; ennél fogva mindvalószínűbbnek láttam hogy nemcsak a „kindl“ szó „ajándék“ jelentése ered Osztrákországból, hanem nyilván ennek a kifejezésnek az utánzása a „vásárfia“ is. Ez pedig később annál inkább meggyőződésemmé vált mert „Krisztusgyerek“ valósággal volt, a „vásárfia“ ellenben csak képes kifejezés. Bármint jutott hozzá egyébkép a „Christkindl“ hogy ajándéokra értsük, az az egy bizonyos hogy nekünk semmi szükségünk erre a csingilingiző szóra, mert — bár osztrák példára, de nem szajkómodra hanem a magunk nyelvéből magyarosan megalkotott kifejezéssel — „karácsonyfia“-t mondhatunk helyette.

Azok közül a szómagyarázatok közül amelyek a nagyközönség körében is elterjedtek, bizonyára a legismertebbek közé tartoznak azok a vadnál vadabb népies ízű megfejtések amelyek a latin *fidibus* (rágyújtó) eredetének megfektetésére törekedtek. Legkomolyabban a francs „*fil de bois*“ (fil dő boá — forgács) kifejezést emlegetik közülük, azt régélve hogy régente forgácssal volt szokás pipára gyújtani; mások a latin „*fidelibus fratibus*“ [a hű testvéreknek] mondas összevonásának mondják, amelyet valami titkos dohányyzótársaság házigazdája írt volna a vendégeinek szánt gyújtó papirosszeletekre;*) van olyan magyarázat is

*) Merthát amikor a dohány földrészünkre került, sok ellenséggel kellett mindenütt megküzdnie s hívei jó ideig csak titkon hódolhattak élvezetének. Legszigorubban I. Jakab angol király üldözte. Nőde volt rá oka, merthogy udvarában annyira lábra kapott hogy színházban sőt templomban vetélkedve pőfékelt nő és férfi. Eleintén úgy igyekezett a vele tűzött károngást megszüntetni hogy a köznéphez tartozó bűnösöket kegyetlenül megverette, a nemeseket pedig — szakálukat lenyiratra, meztláb — kikergette Londonból. Amhogy a dohányzó hábor elfojtását célzó minden törekvése hiábavalónak bizonyult, egyet gondolt és adót vetett a dohányra. [Nyilván tőle tanulták el a megadóztatást azok az államok amelyek a dohányra adót rónak.]

Németországban legnagyobb elkeseredéssel a papság küzdött a füstölés ellen. Kiváltkép szigoruan tilos volt a dohányzás a katonaságnál, amíg egy orvos be nem bizonyította hogy a pipás katonának kevesebb élelemre van szüksége. Ennek kiderítésével egyszeriben vége szakadt a nagy szigoruságnak; sőt az állam maga gondoskodott róla hogy a katonaság olcsó pénzen jusson dohányhoz — épúgy mint ma.

„Udvarképes“-sé a dohányzást I. Frigyes Vilmos porosz király tette Potsdam mellett alapított híres „Tabaks-Collegium“-ával [Dohányzótársaság-ával] amelybe hazájának előkelősegeit hívta meg barátságos beszélgetésre. A meghívottak közül mindegyik rövid agyagpipát kapott az agyarára; aki nem volt dohányos, hideg pipát kellett közte szorongatnia. Erre az előkelő példára aztán egymásután alakultak Németországban a pipázó társaságok amelyek hamarosan kiszorították az addig elterjedt divatos játékokat. E társaságok közül a legérdekesebb 1777-ben Wien-ben alakult; büszkesége egy 95·5 kgr.-os szörnnyetegpipa volt amely a szoba mennyezetéről lógott le hat erős zsinóron; huszonöt pipaszár illeszkedett bele: egyikük a többinél díszesebb volt; ebből a társaság feje szítt. Megtöltéséhez éppen öt kgr.-nyi dohány kellett. [Ha ma divnék, a német bizonyosan „Centralgesellschaftshängpfeife“-nak, a „művelt“ magyar ember pedig még bizonyosabban „központi társasági függpipá“-nak hívná.]

hogy a „Vide bos“ [„Ide nézz, ökör“ — h. é.: így kell pipára gyujtani] szavak eltorzulása, amelyekkel Frigyes császár pipázótársaságának legnagyobb kópéja, egy Gundling nevű bárósított részeges tudós szólta meg egyik ügyetlenül pipázó szomszédját. Legujabb megfejtése pedig amelyet igen derekas német munkában olvastam: hogy német diákok köréből került elő s mint a „fides“ szó többes tulajdonítója annyit jelent hogy „pipák számára“. Hát ez bizonyára a legvilágosabb magyarázat. Kár hogy adósunk marad annak a kiderítésével hogy „fides“ mióta jelent hűségen és hegedün kívül pipát is?*)

Leginkább zavarosságukkal tündökölnek azok a magyarázatok is amelyekkel a szókutató tudomány a francs finance (finan̄sz — pénzügy) jelentésének a megfejtésére törekszik. Legérthetőbb közülük az amely a latin „finire“ [befejezni] igének középkori változatához, a „finare“ [vítás ügyet fizetéssel elintézni] kifejezéshez kapcsolja. Ennek a pogánylatin szónak hasonlószerű származéka: a Francsföldön később „finance“-szá idomult „financia“ amelyet régente készpénzbeli fizetésre értettek.

Sok huncut megfejtését gondolták össze az angol handicap (hendikep — terhelés) kifejezésnek is. A legkönnyebben megérthető s egyszersmind a legmeggyőzőbb közülük hogy: a terhes versengésben — amint tudjuk — mindegyik részvevőnek egyenlő reménsége lehet a nyeresre; hahát számukat sapkába dobjuk, akármelyiket húzzuk ki: egyaránt bízhatunk benne. Sapkában kotró kéz angolul: „hand in cap“ (hend in kep). — Arról hogy a „handicap“ magyarázatai közül ez a legértelmesebb és legtalálób, elképzelheti nyájas olvasóm, milyen a többi. Kínzópadon se vállalnám magamra a szerzőségét egyiknek sem.

Épenséggel nem könnyű az eligazodás azokon a magyarázatokon sem amelyekkel a nálunk ramsli néven ismert nyúzójáték nevének eredetét igyekeztek kideríteni.

A francs hol „rams“-nak (ràmsz-nak) hol „rems“-nek (remsz-nak) mondja s minden magyarázata annyi hogy angol eredetű. Ám ilyen vagy ilyes szóra én semmiféle angol szótárban nem birtam ráakadni.

A német majd „Rams“, majd „Rammes“, majd „Ramsch“ alakkal használja**) s a francs „ramas“ (ràma — összeszedés) szótól származtatja, úgy okoskodva hogy a nyertes összesöpri játszótsársai pénzét. Hát ez egészen tűrhető magyarázat volna, ha a „ramslí“ általán nyúzójátékot jelentene. Így azonban gyöngéllem. Ámha magyarázatnak tökéletlen, útraigazítónak elfogadható. Merthát „ramas“ nemcsak „összeszedés“-t hanem összeszedett holmit: hulladékot, selejtet is jelent. Tőle ered a német „Ramschware“ kifejezés is amelyet azonban Osztrákországban és nálunk inkább „Ausschussware“-nak vagy „Parthieware“-nak [tehát

*) Ámha valósággal Németföldön termett, ősi alakja alig lehetett egyéb mint „vitibus“, merthogy így mint a „vitis“ [venyige] többes tulajdonítója nagyon könnyen jelenthetett rágyújtót, „v“-jét pedig a német épügy olvashatta „f“-nek mint a „Vesper-brot“-ban és „Kalvarienberg“-ban, valaminthogy „hartes.t“-jét is alig ejthette egyébként mint weiches-nak.

**) Az osztrák „Ramsch“-nak mondja. [Castelli szerint („Wörterbuch der Mundart in Oesterreich unter der Enns“, Wien, 1847, — 216. o.): „ein beim Pöbel beliebtes Kartenspiel“ (a csöcseléktől kedvelt kártyázójáték).]

magyarul („selejtes“ és „csoportos áru“ helyett): partieárunak] hívnak. Noshát a „ramсли“ se egyéb mint a szétosztott kártyalapok folytonos selejtezése. Ennélfogva honinyelvünkön bátran hívhatnók akár „selejtező“-nek akár a németétől függetlenül alkotott kifejezéssel „válogatódsi“-nak.

Nem állja meg a sarat az angol whist (huiszt) kártyásjáték nevének az a légbőlkapott német magyarázata se hogy a „whist!“ [csitt!] szócska főnévvé avatásával vált e játék nevévé amelynek ugyan homályos az eredete, az azonban megállapított dolog hogy hazájában hajdan „triumf“ néven ismerték, mégpedig oly tág körben hogy Latimer püspök 1529 karácsonyán mondott ünnepi beszédjét belőle szedett képes hasonlatokkal fűszerezte; később pedig „whisk“-nek hívták, nyilván hogy a „trick“-ek [a nyerő ütések] jegyzését megfizetésük után le szokás a tábláról törölni, letörölni pedig angolul: „to whisk“ [németül: wischen]. Ez a régi neve változott át aztán időmultával „whist“-té.

Egy kétkedő francs a képes írást [hieroglüf-eket] olykép határozta meg hogy: „Ce sont des figures symboliques que les savants ne comprennent pas, mais qu'ils expliquent devant des gens, qu'ils savent aussi ignorants qu'eux“. [Olyan testítő ábrázolatok amelyeket a tudósok, bár nem értik őket, komolyan magyaráztatnak olyanoknak akikről tudják hogy époly tudatlanok mint maguk.]

Ilyesféle magyarázatokkal bizony nemcsak szent vájkálások*) megfejtésével foglalkozó tudósok teszik lóvá az avatatlanokat. Megesik ez akárhányszor nyelvbúvóéknál is, kivált Németföldön.

Ilyesféle találós magyarázattal lép elének péld. az a német tudós aki kideríti, hogy a csínai fekete festéket a német azért hívja Tusche-nak, mert a francs „toucher“ (tusé) szó jelentése: „die Farben auf und in die Zeichnung eintragen, was meist mit chinesischer Tusche geschieht“ [a rajz „ki- és megfestése“, ami jobbára csínai „tus“-sal történik]. Tehát merthogy olykor tussal szokás festeni. [Az hogy „meist“, nem igaz.] Hát én egy darabig keresgéltem a macskát ebben a „Wo ist die Katze?“ ízü magyarázatban, decsak amíg meg nem győződtem hogy nincs benne.

Hasonló sikerült megfejtéssel gabalyítja meg az érthetetlenségekért rajongó nyelvkedvelőt az a német szó-bontó aki a német Vater-mörder néven ismert fojtógallérnak ezt az elnevezését olykép magyarázza meg hogy a latin „parricida“ [helyesen: „patricida“] szó fordítása, amelyet nyilván a „paraszita“ szóval tévesztettek össze amikor a régi magas hegyes gallérokra értették; merthogy ezek — amint tudjuk — vendéggallérok [faux cols] voltak. Eddig a magyarázat.**)

Hát én ennek a magyarázatnak csak egy magyarázatát tudom elképzelni: azt hogy tudósunk a „paraszita“ szót a hellén „para“ [mellett] és a latin „sedere“ [ül] szavak kapcsolatának vélve, „[az ing csonka

*) Hierosz = szent. Glüfejn = vájni.

**) Nyilván ugyane forrásból merített Meyer német ismerettárának a legujabb kiadása is amely annyiaval világosabban ír hogy e vélemény szerint a Francsföldön akkortájt „Parasit“ [talán: parasite? !] néven ismert gallér eltévesztett fordítása. Amhogy mindakét forrás nagyon bizonytalan modorban ismerteti e magyarázatot, épenséggel nem tudhatjuk, vajjon egyáltalán volt-e Francsföldön „parasite“ nevű gallér?

gallérja] mellett ülo“-re értette, holott ez a törölmetszett hellén szó — amint már 25. cikkemben megmagyaráztam — a „para“ és „szitosz“ [étel] szavak egyesülésétől származott.

Ennél a magyarázatnál bizonyára sokkal alkalmasabb e kérdés meg-
fejtésére az a sejtelmem hogy a „Vatermörder“ a francs „col Sanson“
(kol Szañszón — S.-gallér) elnevezés mintájára készült. Monsieur
Sanson hajdanában bakó volt Párisban s az ő idejében fölkapott kényel-
metlen gallért a francs azért tisztelte meg az ő nevével mert olyan
magos volt hogy gazdája fülét metszette s olyan szoros hogy nyakát
fojtogatta. Nyilván a „col Sanson“-hoz került hát valamelyes gondolat-
társítással atyafiságba a „Vatermörder“.

Nem sorozhatom máshová mint a találgató magyarázatok közé,
merthogy nem hiteles forrásból merítettem, a kenguru nevének azt
az érdekes megfejtését sem amely avval kezdődik hogy amikor Cook
1770-ben kereső útjaközben Queensland martja mentén hajózva kikö-
tött, furcsa állatot pillantott meg egy ottanas vállán. Rögtön csónakot
menesztett a parthoz, hogy megszerezze. A csónak kormányzója meg-
érdezte az állathordót, miféle jószágot cipel a vállán? — Kenguru [Nem
értelek], mondá a kérdező. A kormányzó az állatot megvásárolta s
Cook-kal közölte hogy hazájában „kenguru“-nak hívják. Persze aztán
Cook is mint „kenguru“-t ismertette meg az óvilággal. Így vált a
fiahordó az állatvilág eleven Kanitverstanjává.

Ismeretlen eredetű szavak magyarázásának a találgatásnál is egy-
szerűbb modja: a kinyilatkoztató [nemzetköziül: peremptorius — „művelt“
magyar szellemmel: „tekintélyi“] módszer. Forrása: a magyarázó tekin-
télye. Okvetése [e.: indokolása]: *En* mondom. A kíváncsi érdeklődő
ugyan nem érti meg, ámde kérdése ajkán fagy; a magyarázat pedig
megvan. Ilyen rejtelmes magyarázat péld. a semmiféle szómagyarázó
munkában meg nem fejtett pat [nálunk: patt] szóról egy nagy német
ismerettárban található az a kijelentés hogy az olasz „patto“-tól ered
ami németül „Vertrag“ [szerződés].

E páratlanul egyszerű módszer persze szép hazánkban kiváltkép nagy
kedveltségben részesül. Péld.: „Kalabriasz, o.“*) egy kártyajáték [kalábriai
játék]**) Avagy: „Csízio: a latin »scissio« [repedés] szóból“. Pötty.

Hasonló érdekes példájára bukkantam e módszernek a mi ba le k-unk
eredetének kereséseközben. Sokfelé kutattam hiában anélkül hogy akár-
hol bárcsak magára a szóra ráakadhattam volna. Végre egyetlen magyar
munkában találtam róla annyit hogy török szó. Ez volt az egész magya-
rázat. Kíváncsi voltam rá vajjon mit jelenthet ez a rejtelmes kifejezés
törökül. Megtudtam, hogy „hal“-at jelent.***)

Kérdőzősködéseközben hallottam azután hogy hagyomány szerint
valamikor a pesti jogászság egy csapatában nagy örömet keltett, amikor
egyik pajtásukat édesapja: „az öreg Balek“ meglátogatta, merthogy

*) Olasz szó.

**) Hogy miért sorozom ezt a meggyőző magyarázatot a „tekintélyi“ magyarázatok
közé, megérthető a „Klabrias“ szó jelentésének munkám 505. oldalán mt. ismertetéséből).

***) Ennek a „magyarázat“-nak a megismerése óta az se lepne meg ha valaki a mi
„juh“-unkban a tökéletesen így kiejtett angol »ewe« szóra ismerne. Sőt aki kísütné,
egyező jelentésükre is hivatkozhatna.

ilyenkor a dáridónak nem volt se vége se hossza. Nyilván több volt a jó öregnek az elverni- mint a sütnivalója. Ha emez volt volna több: neve bizonyára nem vált volna az áldozatra kész ügyefogyott ember megtestítójévé.

Chic és Schick.

Nem egy vesebajos angolt láttam már életemben. Ám olyat nem aki megállhatná, hogy hempergés nélkül viduljon meg annak a sikerült ötletnek a hallatára hogy a francs a némettől tanulta az ő chic-jét! A némettől! Chic-et! A francs!

Talpra angol, válts ünnepi ábrázatot! Ez az ötlet nem kacagnivaló. Ez az ötlet magasztos. Olyan magasztos hogy Homérosz óta nem írtak hozzá fogható. Se Dante, se Hugo, se Hazafi Veral János.

„Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas”: A magasztost csak egy lépés választja el a kacagtatótól. A másik végükön is ahol szintén találkoznak.

Ezt a lépést tette meg a német amikor a francs „chic” (sik) szót az ő „sich schicken” (illeni) szavából készült illedelemet jelentő „Schick”-je ivadékának nyilvánítva Lessinget idézi, hogy már a 18. száz- évben nyakra-főre használta német őst.

Larousse azonban — úgy látszik — minderről mitse tud, merthogy a „chic” szót a Francsországban „jeu de mail” (zsódmáj) néven ismert régi perzsa golyósjáték ősi perzsa nevéől, a „csaugan” szótól származó chicane (sikan — mesteri fogás) rövidítésének mondja.

Amikor a két magyarázat közül Larousse-ének fogom pártját, kevésbé teszem amiatt hogy a maga szavainak a magyarázatára mind- egyik népet magát ítélem a legilletékesebbnek, hanem sokkal inkább ama jelenségek számbavételével amelyek e szó történetéből hajdani, későbbi s mai jelentéséhez kapcsolódnak.

Hogy akkortájt amikor a múlt száz év első felében mint „chic” megszületett, mi volt a határozott jelentése, nem tudom; azt azonban hogy mai valódi francs jelentése sokkal közelebbi rokon a „chicane” [mesteri fogás] mint a „Schick” [illedelem] fogalmával, erősen érzem.

En a „chic” kifejezésben a megkapó eredetiségnek a szokott illő viselkedésből kírívó megnyilvánulását értem*). Az illedelem [savoir-vivre] époly kevésbé chic mintahogy nem az a jó modor [bon ton] sem. Az előbbi elsajátíthatja bárki, ha gondos nevelésben részesül, az utóbbit, ha jó társaságban forog; igazi chic-kel azonban születni kell.

*) Ilyeskép határozza meg Larousse is, amikor „tournure hardie, avantageuse”-nak [merész, vonzó ügyesség-nek mondja]. A chic tehát nem „divat”, mert ebből hiányzik az eredetiség, se nem pusztán „ügyesség”, mert ez lehet ellesett vagy tanult. se nem „helyesség”, mert ennek keretéből gyakran messze kilép, legkevésbé pedig „illedelem” [„Schick”], mert ehhez épenséggel semmi köze.

En Larousse módosításával — a „merészség” valamelyes árnyéklatának kifejezését az „eredetiség” szóra, az „ügyesség”-ét pedig a vele keltett hatást kifejező „megkapó”-ra bízva — röviden megkapó eredetiség-nek hívnam.

A „chic” egyébkép közeli rokona a bájnak. Szinte „vad bájosság”-nak, viszont a bájosságot „szelíd chic”-nek merném mondani.

Bár vannak „chic”-es parasztlányok és parasztleányok is, a chic főtanyája a sima

Megtanulni époly kevéssé lehet mint akár a bájoságot akár a lobogó szellemet.*)

Ha mármost mindennek a tetejébe tudjuk, hogy a „chic” szónak, amikor Párisban daloskavézók füstös légkörében bukkant elő valahonnan, minő makacs küzdelmet kellett vívnia, amíg a „beau monde” (bó mónd — úri társaság) sikos padlóját meghódította**) — mégpedig

padló — annak ellenére hogy az eredetiséget a műveltség egyenlősítő hatása a rajta mozgók legnagyobb részéből elenyésztí.)

Amhogy megkapó eredetiségre sok ember vágyik: ha magától nem telik, olyanoktól igyekszik ellesni akik büszkélkedhetnek vele. Így válik egyes chic-es személyek eredetisége olyan szűkebb társadalmi körökévé amelyek őket utánozzák.

A megkapó eredetiségnek erre a szűkebb körben divattá vált utánzására érti aztán a legtöbb ember a „chic” kifejezést, holott ez csak módosult jelentése.

Hogy mainapság mi mindent értenek chic-nek, talán az életből vett példával magyarázhatom meg legszemléltetőbben.

Az a táncoskirály, aki vagy tizenöt éve elsőnek követte el azt a csínyet hogy csárdásra angolkeringőt táncolt, ötletével határozottan igazi [elsőrendű] chic-et: *eredetiséget* tanusított.

Azok azonban akik őt akkoriban könnyeden utánozták, csak *ügyességükről* [másodrendű chic-ről] tettek bizonyosságot.

Aki hében-korban mainapság leli vele örömet: *ízletlenséget* követ el.

Aki azonban mindig így táncol, annak már *hóbortosságán* [e.: perverszításán] mosolygunk.

Evvel persze korántsem mondtam azt hogy nem akadnak olyanok akik e fokozatokat egytől-egyig az elsőhöz sorozzák. Sőt bizonyára lesznek ilyen jámbor lelkek tíz év múlva is.

A chic egyébkép nemcsak cselekvéssel hanem mulasztással is nyilvánulhat. Úgy látszik tehát, van tétlen chic is. Péld.: „táncolni nem chic”, merthogy Blavet szavai szerint:

Ceux qui dansent, ce sont des gueux
Les gens chics font cercle autour d'eux.
[Táncra csak a bibasz perdül:
Aki úr, csak kertül,**) mert ül.]

Nohát ebben én a chicnek a világon semmiféle jelenségére rátalálni nem tudok, s a chic szó ilyes alkalmazását a használatával elkövetett károngásnál egyébnek nem látom, mertha valaki fásult, kényelmes, köszvényes vagy — majom, ez nem bizonyosság sem *eredetiségére* sem *ügyességére*; sőt — *kedvességére* se bizonyosság.

*) Épúgy ráillik hát a „chic”-re is amit Montesquieu imént idézett munkájában a bájoságról mond: „Les grâces ne s'acquièrent point: pour en avoir, il faut être naïf. Mais comment peut-on travailler à être naïf?” [Bájoságot nem lehet szerezni mert-hogy természetes eredetiségből fakad. Ámde hogyan akarhatna valaki természetes eredetiségre mesterséggel szert tenni?]

**) Nyilván ez magyarázza meg egy jámbor németnek honostársaihoz nem régen, tehát jó néhány tízéves elkövetéssel intézett azt a figyelmeztetését hogy előkelő francs társaságban gondosan óvakodjanak e megbélyegzett francs szó kiejtésétől. Avagy talán a telivér párisi „chien” (sieőn — kutya) kifejezéssel tévesztette volna össze a koma a „chic” szót? — Ha erről mondta volna amit mondott, tökéletesen igaza volna, mert-hogy a vele értett rokonfogalom a „chic”-kel körülbelül olyan viszonyban van mint a cancan a quadrille-lyal. „Elle a du chien” francsul olyasképen hangzik mint magyarul: „kutya egy asszony”, — „fene egy asszony”, — „betyár-asszony”.

*) „Il semblerait que les manières naturelles devraient être les plus aisées: ce sont celles qui le sont le moins; car l'éducation, qui nous gêne, nous fait toujours perdre du naturel”. [Az ember azt hinné hogy nincs könnyebb dolog a keresetlen természetességnél; ámde tapasztalatunk ellenkezőt bizonyít, mert természetességünket odaállozzuk nevelésünknek amely nyűgként nehezedik ránk] — mondja Montesquieu „Essai sur le goût” című munkájában.

**) Kertel: a sövény mellől nézi.

nyilván amiatt mert senki se vette volna hízelgésszámba, ha eredetiségét olyan szóval jellemezték volna amelyben [a kávézó füstjén kívül] a „mesteri fogás“ zamatja érezhető — alig szorul bővebb magyarázatra hogy ha a német „Schick“ [illedelem] mása volna, a művelt társágba nem éjjeli mulatók bűzhödő légköréből és nem hosszú küzdelemmel kellett volna befurakodnia. Emiatt nem hiszem el a németnek hogy a francs a maga „chic“-je megteremtésekor az ő „Schick“-jére szorult, noha szó se férhet hozzá hogy a két fogalom rokon. Époly rokon mint a pezsgő meg a citromoslé. Mindegyiket meg lehet inni. Isszák is mindegyiket; emezt jobbára olyanok akiknek amarra nem telik . . .

39. cikk. Gáncsolódások.

Egy elmés német a bírálatot következő epés mondással határozta meg: „Kritik ist, wenn einer das schlecht zu machen sucht, wass ein anderer gut zu machen gesucht hat“. [Bírálatnak azt mondjuk amikor valaki olyasminak az elrontásán mesterkedik amit más jól igyekezett megcsinálni.]

És meghatározta vele a bírálódüh [kritománia] fogalmát.

Ennek a dühnek egyik megnyilvánulása: a hibák hajszolása.

Hogy e kórság mily könnyen sodorhat tévedésbe lelkiismeretesség és képzettség hiányában sinlődő lelkeket, ennek például hosszú sort rakhatnék össze olyan vendégszavakból amelyek helytelennek vélt használata miatt német nyelvcsíborok rovogatják méltatlanul honos-társaikat.

Megelégszem azonban néhány példa megismertetésével.

Az egyik azon kezdi hogy a francs „provende“ (prova^ond) szó takarmányt, nempedig eleséget jelent, meghogy eleség francsul: „provisions“ (provizióñ). Tökéletesen igaza van a németnek. Téved azonban amikor emiatt a német Proviant szót használátát megrója, merthogy ez nem a francs „provende“ hanem az olasz „provianda“ szótól származik amely épúgy jelent eleséget mint takarmányt.*)

Még nagyobbat siklik a bíráló tudomány ingoványos talaján az a másik nagy tudós német aki a „Zwischenakt“ kifejezésnek ront neki, elmondva róla hogy eredetije az angol népies színházakban szüldött ahol a fölvonások közeiben más színészekről előadott apró jelenetekre értették. Zwischenakt tehát — úgymond tudósunk — nem „fölvonásköz“-t hanem ellenkezően „közcselekvény“-t jelent; hisz „actum“ is: „cselekedet“. Nagy tudós bírálóinknak ez a helyesbítő megrovása azonban

*) Mind a francs mind az olasz kifejezés egyébkép a latin „pro via“ szavak egybekapcsolásával keletkezett, tehát voltakép „útravaló“-t jelent. Szómagyarázóink a mi profont-unkat is a „Proviant“-nak egyik német tájshírás szerint „Proiant“-tá torzított alakjától származtatják. Én ugyan a „profont“ történetét nem ismerem; nem hivatkozok rá az a forrás sem ahol a most említett magyarázatot olvastam; nyelvérzékem azonban azt súgja hogy sokkal inkább eredhetett a „pro Pfund“ [fontszámra] kifejezéstől, mert-hogy a német — kivált pedig az osztrák — gyakran használja a „pro“ szócskát a „per“ helyett, a katonakenyérből pedig a legénységnek valósággal fontjával osztják szét a járandóságát.

két bakot ejt el egy lövéssel. Az első, hogy a „Zwischenakt“-nak épenséggel nincs köze az angol felvonásközi jelenet nevéhez [amelyet az angol vagy „interlude“-nak (intör'lúd-nak) vagy „intermess“-nek (intör'mesz-nak) mond] merthogy nem ennek hanem a francs „entr'acte“ (aöntrákt) kifejezésnek a fordítása. Németünk tehát *angol* példájával és *latin* magyarázatával voltakép a francs entr'acte szót támadja meg. Igyen lövi a második bakot. Avval ugyan igazságot hirdet hogy „actum“ cselekvényt jelent. Sőt többet mondok: így érti a francs is azokra a cselekvényekre [fölvonásokra] amelyek közé az „entr'acte“ ékelődik. Ámde magának az „entr'acte“ szónak a valódi jelentése nem „köz-cselekvény“ hanem „cselekvényköz“, — épúgy mintahogy az „entre-voie“ (aöntr'voá) se közbenső sánt jelent hanem sínközt, az „entre-côte“ (aöntr'kót) se közbenső bordát hanem bordaközt. Amikorhát a francs a cselekvényközt olyasmire érti ami cselekvények között tölti meg, amiatt érti rá mert közéjük esik.

Az olasz „compasso“-ról is helytelenül sütötte ki a német tudomány hogy az olasz csak körzöre érti s hogy ennél fogva a német *K o m p a s s* sem illik a sarkmutatóra [sarkraforgóra] amelyet az olasz „bussola“ néven ismer, — mert igaz bár hogy a „compasso“ nem jelent akárminő sarkmutatót, azt a fajtáját azonban amelyet a tengerész használ, bizony „compasso“-nak hívja az olasz [épúgy mint „compas“-nak (kőnpá-nak) a francs].*)

Nagy fába vágta a fejszéjét az a német nyelvtudós is aki az olaszt akarva olaszra tanítani a *dolce far niente* [édes naplopás] kifejezésnek rugaszkodik neki, merthogy a „niente“ szó előző tagadás nélkül nem kapcsolható igéhez. Ez ugyan szent igaz, ámde itt az ige csak főnév alkotórészekép szerepel s emiatt lehet el úgy ahogy van [akármint a az ugyanezt jelentő francs „fairéant“ (fenéaön) kifejezésben].

Csak könyvmolytól telhetett ki az az izgató találmány is hogy a francs *croquet* (kroke) szó a német képzelet szülöttje, merthogy Francsföldön a veleértett golyózó játékot „billard de terre“ (bíjár d^o teer — földi teke) néven ismerik. Hát én találokztam már akárhány művelt francossal aki a „billard de terre“ kifejezésnek hírét se hallotta, olyannal azonban aki a „croquet“ szót nem ismerte, Isten uccse soha életemben.**)

Ennek az ócsárlódásnak az alaposságával vetélkedik azé a megrovásé hogy a francsul csupán „fényes“-t jelentő *brillant* (bríjaön — ragyogó) szót is csak a német érti alul-fölül köszörült gyémántra. Akit e kérdés érdekel, Larousse-ból könnyű szerrel meggyőződhet az ellenkezőről.

*) A sarkmutató mivoltát egyébkép egyikük époly kevésbé fejezi ki mint másikuk: amaz a dobozkát jelentő olasz „bossola“ változata; emez pedig a kk. latin „compassare“ [gondosan megmérni] ige származéka. — Amikor a „compasso“ forgalomba került — a 15. százévbén — zsebbevaló sarkmutatós napórára értődött amelyen a sarkmutatónak az volt a rendeltége hogy a vele összeillesztett napórát a nap állásának változása szerint bármikor lehessen használni.

**) „Crocket“ (krakit) néven ismeri az angol is aki e kifejezést megteremtette, mégpedig — ahogy sejtein — földbe szurkált íves vaspálcácskától merthogy „crocket“ voltakép „horgocska“-t jelent. A crocket ugyan nem ősi angol játék; az angol — amint legtöbb ilyen játékát — idegen játék tökéletesítésével alkotta meg: a francs „jeu de paume“-éval [1850 tájt], amelytől — mintahogy a 329. oldalon látni fogjuk — a lawn-tennis is származik amely 1875-ben hátraszorította.

Hogy bírálónknak hogy jutott mégis eszébe a „brillant“ ilyes használatának a megrovása, alighanem az magyarázza meg hogy francstól így érve se nem olvasta se nem hallotta. Könnyen megeshetett, mert hogy ritkán használja; jobbra egyszerűen „diamant“-t (diama^on-t) mond. Összetévesztéstől nincs mit félnie, hisz mainapság kösöntyűn [ékszeren] alig látni egyoldalú gyémántot.

Akad olyan „Herr Professor“ is aki a commis voyageur (komi vo^oáz^sör) kifejezést nyilvánítja német szókapcsolatnak, úgy mondva hogy a francs az utazó kereskedősegédet „voyageur de commerce“ (vo^oáz^sör dkomersz) néven ismeri. „Herr Professor“-unk azonban itt nyilván olyasmibe ártakozik amihez nem ért, merthogy az utóbbi néven a francs a kereskedelmi utazót emlegeti aki pedig nem mindig segédje egyszersmind a kereskedőnek.*)

Ezek a német nyomdokokon haladt az a jó magyar nyelvérzékel megáldott hazánkfia is aki nemrégén sajtónk németességének rontott neki nagy buzgalommal, amikor a német „Praks“ révén hozzánk is beférkőzött prakszis szót amiatt bélyegzi helytelennek mert orvosi gyakorlat latinul „usus medendi“. Nagy mulasztást követ el azonban hogy egy kukkot se szól róla, vajjon az „usus medendi“-nek mi köze a mi „prakszis“-unkhoz amely a német „Praks“-szal együtt más nyelvből is eredhetett. Péld. a hellénből. Egészen lehetetlennek ez amiatt nem mondható mert akad ott is a mi „prakszis“-unkhoz hasonlóan csengő szó: a „prakszisz“ amely „gyakorlás“-t jelent, tehát ugyanazt amit a magunk keményen megtámadott „prakszis“-a.**)

Egyik-másik vendégszavunk helytelen használata ellen olykor nagyközönségünk körében is csendül meg egy-egy észrevétel; kivált idegen nyelveket művelgető részében, ahol persze szintén megeshet hogy helyesen használt szót ér méltatlanul megrovás.

Így péld. nemegyszer hallottam itthon azt a megjegyzést hogy glacé (glászé) néven a fényes kesztyűt rajtunk kívül csak a német hívja, a francs ellenben „gants de peau“ (ga^on d^o pó — bőrkesztyű) vagy „gants de chevreau“ (ga^onds^ovró — gidakesztyű)***) néven emlegeti. Ez a megjegyzés azonban helytelen mert az olyan bőrkesztyűt amelyik nem mosható, a francs is, „gants glacés“-nak hívja az imént említett kifejezésekkel pedig a mosó bőrkesztyű különféle fajait jelöli meg.

Másoknak Németföldről hozzánk került muff-unk ellen van kifogás-

*) Ám amióta e megrovás napvilágot látott, valamennyire fordult a világ sora merthogy a „commis voyageur“ lassankint avulásnak indul; mamár valamelyes kicsinylés tapad hozzá, szinte sértőnek mondható árnyéklattal s mindinkább hegyibe kerekedik a „voyageur de commerce“. Ez a kifejezés szerepel az utazók országos testületének, az „Association des voyageurs de commerce“ címében is.

**) Buzgó hazánkfia bizonyára okosabban cselekedett volna hát, ha azokhoz csatlakozik akik az orvosi, ügyvédi sat. „gyakorlat“ kifejezés helytelensége ellen kelnek ki, merthogy gyakorolni tanulás nem pedig kereset végett szokás. „Gyakorol“: az orvosnövendék, az ügyvédjelölt. Az orvos, az ügyvéd: „működik“. Tevékenysége tehát: „működés“. „Gyakorló orvos, ügyvéd“ eszerint helyesen: „működő orvos, ügyvéd“. Ámpersze nekünk a „működés“ amiatt „gyakorlás“ mert az a pogánylelkű hazánkfia aki a német „ausübender“ kifejezést „gyakorló“-ra fordította, az „aus“ fordításától vagy elrettent vagy — megfélemedezett róla.

***). Egyikük épűgy mint másikuk a „gants de peau de chevreau“ [gidabőrkesztyű] rövidítése.

suk, merthogy eredetije, a francs „moufle“ (múfl) nem kucsómót*) hanem kétágú kezyűt jelent, kucsómó pedig francsul: „manchon“ (maʃsón). Hát ez mind szent igaz, a mi német „muff“-unk — a vele egyet jelentő angol „muff“ (maf) szakasztott mása — azonban nem a francs „moufle“ ivadéka hanem vele együtt a kk. latin „muffula“-tól származik. Ez pedig mind így mind amúgy értődött.**)

Többektől hallottam kifogást a francs vitrage (vitrázs) szónak ablakfátyolra értett használata ellen is merthogy voltakép üveget jelent; a nálunk ily néven árult lenge akaszt pedig a francs „rideau de vitrage“ (ridó dvitrázs — ablaküvegre való akasz) néven ismeri. Ez a kifogás sem egészen helyes. Igaz ugyan hogy művelt francs nem használja rövidített alakját, cselédek körében azonban Francsországbán is igen előkelő a csengése.

Am leggyakrabban itthon a francs bouton (butón — gomb) szónak gyémántkoloncra értett használatát hallottam támadni és valóban, ha végigkutatjuk valamennyi nagy francs magyarázó szótárt, hiában keressük e jelentését. Arra sem emlékszem hogy így értve egyéb francs munkában találkoztam vele. Arra se hogy francstól elevenszóval hallottam. Kérdést intéztem olyan úriemberekhez akikről tudom hogy éveket töltöttek Párisban és legköztelenebb tapasztalatuknál fogva értenek a kérdéshez [akadnak köztük akik ma is nyögik tapasztalatukat]. A válasz kivétel nélkül egyezett: a „bouton“-nak ez a jelentése „made in Austria“ [Osztrákországban készült]. És mégis: egy telivér párisi ismerősem hozzá intézett kérdésemre avval felelt hogy annak a fogalomnak amelyet mi [wieni példára] a „bouton“-nal értünk, a francs nyelvben egyáltalán nincs ugyan szakkifejezése merthogy a francs hol „deux solitaires“-nek [két magános gyémántnak] hol „boutons en diamant“-nak [gyémántgombnak] vagy röviden „boutons“-nak mondja; a „bouton“ pedig — úgymond eleven forrásom — ízig francs és szél-tében elterjedt kifejezés [„c'est une expression parfaitement française et très employée“].

*) Ha maga a „muff“ — amelyet valamelyik dicső halhatatlanunk „karmantyú“-nak keresztelt — hasonlít a kucsamához, vajjon mitől ne hasonlíthatna egymáshoz nevük is? — kiválthogy hölgyeinknek ma barette (báret) néven emlegetett kucsmaí jobbára mint kucsómók léptek először a világ színpadjára.

**) Merthát amikor a kucsómó Francsöföldön a 16. százév alkonyán — III. Henrik puhult korában — megszüldve mindakétnemű úriközönség téli öltözkékének elengedhetetlen tartozékává vált, a mellen kétoldalt lógó zsinóron mindegyik kézre külön viselt kézmelegítő bunda volt. [Zsinórját a 17. százévben „passe-caille“-nak (pász-káj-nak) hívták.]

Egyetlen darabbá csak a 17. százév második felében olvadt össze. Ekkortájt kiskutyát cipeltek benne, mégpedig télen-nyáron, utcán, otthon, társaságban, színházban, mindenütt. [Vajjon nem azért egyesítették-e hogy kiskutya vackának használhassák?] Ugyane százév vége felé bundán kívül gazdagon díszített selyem-, bársony- és szálászársony kucsómót is viseltek. Nagy dísze volt ezidőt az előkelő férfivilágnak is amely hihetetlen terjedelemmel lógatta a nyakáról s kivált a párducbőrből készültet kedvelte. Hölgyeik pedig — akik „soupirs étouffés“ [elfojtott sóhajtozás] ruhát viseltek és ruhájukat „regrets superflus“-vel [hiábanvaló bánat-tal] díszítették — „agitation momentanée“ [pillanatnyi izgalom] kucsómóba dugdosták rózsás körmöcskéjükét.

Britöföldön az előkelő férfítársaság a 18. százév vége felé kezdte használni s töle egyebüvé is elterjedt, a francs forradalom azonban mindenütt elsöpörte, — reméljük hogy örökre.

Többfelől hallottam megrovást az angol gentlemanlike (dzsentmönláj) kifejezés nálunk dívó használatá ellen is, mégpedig ahány embertől, annyiféle árnyéklattal. Nagyfejú szerecsennek kellett hát lennie aki valahol kikelt ellene, hogy tudománya ily tág körben fogant meg, persze hogy aztán ki-ki a maga képzeletével továbbárnyékolja.

Merthát e sokféle megrovás ép azokról az okokról hallgat amelyek miatt joggal érheti kifogás honi szerecsenes használatát. Elsősor az alakja nem „gentleman”-hez illő, mert igaz ugyan hogy bármelyik angol szótárban megtalálhatjuk, a német földgömbön kívül azonban sehol nincs kelete; otthon amiatt nem mert helytelenül képzett szó [mint minden olyan angol kifejezés amelyben a „hasonló”-t jelentő „like” szócška a német „lich” módjára képzőkép szerepel*]), másutt, mert helyes alakját tanulták meg az angoltól. Művelt brit ember „gentlemanly”-nek (dzsentlmönli-nek**) mondja az úriemberhez illő gondolkozást és viselkedést, kivált amikor nővel szemben nyilvánul meg és körülbelül azt érti vele amit mi francsul „comme il faut” (kom il fő), a magunk nyelvén pedig „úri” gondolkozásnak és viselkedésnek mondunk.***)

Ámperse a maga gondolatvilága szerint. Merthát mi ugyanazt az árnyéklatot amellyel az iméntemlített kifejezéseket másképp értjük, oda-vetettük a magunk „gentlemanlike”-jára is.

Britföldön a „gentlemanly” gondolkozást és viselkedést épenséggel nem tekintik semmiféle társadalmi osztály kiváltságának. A nemes lelket megilleti e jelző, akár főúrban, akár parasztban lakozik. [Olyan úrra azonban aki paraszthoz illő módon viselkedik, Britföldön nem szokás használni.]

Nálunk a „gentlemanlike” jobbára tagadó alakkal szerepel, részint mert így tanultuk Nagy Mesterünktől, részint mert így nyílik használatára gyakrabban alkalmunk. Britföldön „not gentlemanly” [úri emberhez nem illő] körülbelül: komisz viselkedést jelent. Mi a magunk „nem gentlemanlike”-ját sokkal szelídebben értjük, — nyilván merthogy az erkölcsi értékben gyökerező igazi büszkeség nálunk nem oly általános mint Britföldön.****) A személyes tekintélyből sarjadzó érzékenység ugyan vetélkedhetne vele; ámhogy a szavak jelentésében a közszellem szok lerakodni, a miénk pedig nem egy az angoléval: nyilvánvaló hogy kifejezéseit is másképp értjük mintahogy otthon értődnek.

És így vagyunk mi pótolhatatlan-aink javarészeivel. *Egyebet értünk velük* mint amire otthon s a német földgömbön kívül az egész művelt világon értődnek s azért kínlódunk velük hogy ezt az egyebet *megértetlenül* fejezzük ki.

*) Németeurópában azonban nyilván épemiatt becses.

**) Angol „tudós”-aink szíves tájékoztatására megemlítem hogy a „gentlemanly” nem határozó hanem melléknév.

***) Asszonyé: „gentlewomanly” (dzsentlumönli).

****) Emiatt tapasztalhatjuk hogy a „gentlemanlike” kifejezést annyian értik olyan képzelt alakhoz illő viselkedésnek amelyet meg lehet ugyan közelíteni; ámha nem egészen sikerül, nem nagy dolog. Britföldön pedig minden tisztos ember magában érzi a „gentleman”-t s olyan féltékenyen őrzi mint a szeme világát.

40. cikk. Ujjátermett szavak.

Amikor a hernyó úgy érzi hogy undok teste nem győzi tovább a létehez megkívánt munkát: telezabálja magát és burokba szállva tétlen pihenéssel új életre készül. Hapedig ereje ilykép kellően meggyarapodott: leplét leveti s kívül-belül ujjászülődve mint új valód támad új életre.

Ilyes átalakuláson esik át egyik-másik idegen kifejezés miután valamely nyelv területén ideig-óráig mint vendég szó éktelenkedett, amikor környezetébe illeszkedő új szervezettel igyekszik új pályát kezdeni.

Vendég szavainknak vajmi csekély része az amely egyenest szülőföldjükről került hozzánk; a legtöbb közülük hol rövidebb hol hosszabb kóborlás után vetődött nyelvünkbe s eközben bizony sokmindenféle változáson esett át majd jelentése majd alakja majd mindakettő. Ha változása oly szembeszökő hogy kapcsolata mind előbbi jelentésével mind korábbi alakjával jelentősen meglazult, nem át-, hanem ujjáalakulásáról szólhatunk.

Hozzánk persze — valamint művelődésünk eszközeinek és nyügeinek legnagyobb része — vendég szavaink is ritka kivétellel német kézen át kerültek.

E cikkemben néhány olyan világjáró kifejezés eredetére vetek fényt amely nem ősi hazájából kelt világhódító útjára hanem idegenföldön ujjászülődve új hazájának védőszárnya alatt vonult be a művelt világ nyelveibe. Akad köztük akárhány amely nem lelte honát édes hazájában és enyészetnek indulva másutt talált olyan pártolásra amely dicsőséghöz segítette, mintahogy ember életében is gyakran hallunk rá példát...

A „szomszédos lakosság”-ot jelentő hellén „parojkia” mint „egyház-község”-re értett parrochia (párrokiá) Olaszországból terjedt világgá. A mi nyelvünket persze németes alakjának, „Parochie”-nak „parochiá”-vá latinositott változtatásával gazdagítja. Ha a magunk szellemét leheltük volna bele, papjaink hivatalát és lakását ma bizonyára nem „parochiá”-nak hanem talán „paroklyá”-nak hívnók.

Korunkban, a „nappal szekrény, éjjel ágy” és társai korában, bizonyára sokan csodálkozva fogadják azt a találmányomat hogy e rendszer a középkorban sem volt ismeretlen. Akkortájt gépezet se kellett hozzá, merthogy efféle tárgyat úgy szerkesztettek meg hogy bárminő

ördöngös rugó nélkül nap fényén és éj homályában egyaránt megmaradt annak ami volt, mégis más volt. Valamennyi ilyesfajta házi-bútor közül leginkább kitűnt elmés szerkezetével az éjjel-nappal asztal-szék-székény-ágy amely sok-sok időn át divott és csak a 17. százévben bomlott szét lassankint alkotórészeire. A germán „bank“ [pad] néven ismerte. Hozzá ült össze kockázni, tehát asztala volt; rájatelepedve merengett a világ során, tehát székének használta; benne őrizte holmiját, ez volt hát szekrénye s medvebőrét ráterítve, rajta hunyta szemét álmra, ágya is volt hát. E leleményes bútordarab kevésbbé sokoldalú változata volt a kk. latin „bancus“-on át banco-vá vedlett néven ismert olasz pénzváltó pad amelyet gazdája a piazzá-ra [piacra] szokott kirakni, hogy sarkára ülve szolgálja híveit. Időmultával akadtak pénzváltók akik asztalt használtak helyette. Nyilván hasonló módon bántak vele mert-hogy ez is „banco“-nak hívták. Így jutott a „banco“ a „váltóasztal“, — később pedig lassankint mai — nálunk a „bank“ szóval kifejezett — jelentéséhez. — A német „bank“ szót vallja ősenek — amint Kleinpaul [i. m. 132. o.] mondja: „durch die Bank“ [egy-től-egy-ig] — a francs banquier (banikijé — bankos), banqueroute (banikrut — vétkesbukás) és banquet (banike — lakoma) is. Az elsőnek jelentésén nincs mit magyarázni. A másodikét már a 246. oldalon ismertettem. A harmadikénak megértéséhez elég ha megemlítem hogy a „padocská“-t jelentő olasz „banquette“ francs alakja, meghogy hajdanta padokon szoktak a tivornyák megésmi merthogy étkezés után az asztalokat szét-hordták közülük.

Német szó volt hernyókorában a nálunk „balkón“ alakkal használt olasz balcone is amely mint a hegyesvidéki ónémet [althochdeutsch — e.: ófélnémet] „balco“ [ma: Balken] származéka voltaképp „nagy gerendá“-t — hosszú gerendának szabadlátást [e.: kilátást] engedő [e.: nyújtó] szögellékét — jelentette.

Kivált sokmindenféle nyelvből hozzakerült idegenszót terjesztett tovább világraszóló tekintélyével a francs nyelv amelynek főképp örökbecsű irodalma árasztotta el a világot olyan idegeneredetű kifejezésekkel amelyeket leleményes szellemével áthatva s nemzeti ízléséhez idomítva avatott az egész művelt világ kincsévé.

Így péld. az ő szelleme teremtette meg a hellén „pánikosz“ [páni] kifejezésből a panique-ot (pánik-ot). Pán — amint tudjuk — a pásztornép istene s e révén az egész természet személyesítője volt. — Nyájban élő állatoknál gyakran megésmi hogy csekély jelentőségű okra [péld. zörejre] összerendezve eszeveszetten valamely pont felé rohannak. E jelenség megfigyelése villantotta meg a francsban azt a gondolatot hogy emberek csoportjának hasonló általános oktan ijedelmét „páni“-nak mondja.*)

Az elavult ősi latin „duellum“ [háboru] szintén Francsföldön csonkult duel-lé (düel-lé) s ott jutott két levante tusájára [f.: párbaj-ra] értett jelentéséhez is. Mi persze németes változatát, a „Duell“-t magyarítottuk latinná, holott a latin „duellum“ — a „kettős“-t jelentő „dualis“ származéka — általán két ellenfél tusáját jelenti nempedig csak két

*) A mi ismerettári tudományunk csak bőrzei riadalmat ismer.

személyét, épugymint későbbi alakja: a „bellum.“ [Két személy tusáját a római „certamen“-nak mondta ami ugyan szintén jelentett csatát is; amikor félre lehetett volna érteni a „singulare“ melléknevet rakták elé.

A „bull“ szót a római olyan aranyboglárra értette aminőt győztes hős, később előkelő úricsalád csemetéje nyakáról mellére csüngő ereklyekép viselt. E réven tett szert időmultával későbbi jelentéseire amelyekkel elsőbbed okiratról zsinóron lelőg pecsét tokjára,*) aztán tokos pecsétre, végül pecsétes okiratra, kétszeresen kisebbitett olasz alakját: a „bullet“^{ino}“-t pedig [kivált: pápai] „kis rendelet“-re értették. A „bullet“^{ino}“ megfrancosított alakja: a bulletin (bülteⁿ) amellyel olyan apró hivatalos jelentést értünk aminővel a katonaság tudósítja kormányát csatájáról vagy előkelő beteg ember környezete a nagyközönséget betege állapotáról. Amikor az olasz kétrétű bőrre írt rendeletről beszélt, megelégedett a „bull“^{ino}“-nak egyszeres kisebbitőjével: a „bullet“^{ino}“-val. A francs pedig ennek a maga szájaízéhez idomított alakját, a „bullet“ szót a szokottnál rövidebb s egyszerűbb levélre értette. Ilyesmít fejez ki mai alakjával: a billet (bije — levélke) szóval is.

A latin „consuetudo“-tól eredő olasz „costume“ [francsul: coutume] szó nyelvünkön „megszokás“-t jelent; francsos változata: a costume (kosztüm) azonban — amelyet a francs eleintén öltözködés módjára értett — később és ma hol „női öltözet“ hol „jelmez“ jelentéssel szerepel.

Olasz szóból, a fecsegőt jelentő „ciarlatano“ (csiárlátáno) kifejezésből teremtette a francs az ő világszerte elterjedt charlatan-ját (sárlátano-ját is**) amelyet kuruzslóra vagy csalóra érteve használunk.

A kelta „bar“ [férfi] szótól eredő spanyol „varon“ szót — amely a 6. és 7. százévbeli pogánylatin „liber baro“ [szabad ember] kifejezésből szakadt ki — szintén baron-ná (bárón-ná) francsult alakjával és jelentésével ismerték meg korunk ujdón nyelvei.***) ****) A „báró“ ősi jelentése tehát valamennyire igazolja azt a — más-más társadalmi körben más-más módon magyarázott — mondást hogy: az ember a báróval kezdődik. [Ámcsak valamennyire. Merthát valósággal az ember ott kezdődik ahol magátlanul cselekedni tud. Ilyen pedig a bárótól mind jobbra mind balra egyaránt akad. Ámpersze nyüzsögni sem itt sem ott nem szok.] Francsországban a báró-cím régente annyira előkelő volt hogy szenteket is megtiszteltek vele. „Il fit ses voeux“ — mondja Froissart — „devant le benoît corps du saint baron saint Jacques“. [Fogadalmát szent Jakab szent báró boldogult testénél rebegte végig.]

Azt a szellemes, fürge cselszövő alakot amelyet az egész művelt világ Figaro (Figaro) néven ismer, Beaumarchais (Bómárse) eleven tolla teremtette meg — nevestől. Merthát a Figaro név — a spanyol „pícaro“ [ravasz, ügyes, semmirekellő] szó Beaumarchais-tól megfrancsított alakja — Spanyolországban épúgy csak az ő munkái révén vált

*) Ha [e tok] arany volt: „bull aurea“-nak [aranybullának] hívták.

**) Mese hát az az elmés magyarázata hogy voltaképy egy Latan nevű kóbor francs irkotyvasztónak a talyigáját [a „char de Latan“-t] jelentette.

***) Remeklatin nyelven baro = tökfilkó.

****) Németföldön a „liber baro“ ivadéka fejedelmi kéziratban ma is mint „lieber Baron“, egyebütt mint „Freiherr“ szerepel.

ismertté mint bárhol másutt. És Beaumarchais játszi szellemének e szülöttje — amely később Mozartot és Rossiniét remek énekesjátékuk megírására lelkesítette — ősi üdeségével ma — százév multán — is elragadja nagyközönségünknek azt a „maradi“ részét amely ízlésének épségét meg tudja óvni ujdon színi irodalmunk ocsmányságaitól.

Amily kevésbé spanyol szó a „Figaro“ mint Beaumarchais sevillai borbélyának a neve, oly kevésbé az mint a veleértett nőderekcaké, merthogy a spanyol fehérnép így értve is épúgy Páristól tanulta mint bármely más ország nőközönsége.

Nagyon téved hát aki a „figaro“-t holmi spanyol szakkifejezésnek nézi. Sőt a vele értett derekat is helytelenül sejtí az idegen spanyol nemzeti ruhadarabnak. Mert igaz bár hogy a spanyol torero [bikavadító — f.: bikaviador] ilyen [hol szögletes hol kerek csücskű] kabátkával szok a porondon megjelenni, ezt azonban nem „figaro“-nak hanem „chaqueta torera“-nak, röviden „torera“-nak hívja, s kabátja époly kevésbé nemzeti ruhája a spanyolnak mintahogy nem az a bolero sem amely néven szintén a párisi szabóvilág példájára szokás a nőkabátkának a „figaro“-hoz hasonló [kerekcücskű] fajtáját emlegetni. Mint igazi spanyol kifejezés a „bolero“ olyan — jobbára andalusiai jelmezben járt — táncok gyűjtőneve aminőket színházban rendezett nemzeti táncosjátékon szokás lejteni.*) Sem a „figaro“-t sem a „bolero“-t nem avatja nemzeti viseletté az se hogy a „valóságot megörökítő“ [f.: „természet utáni“] jeleneteken [e.: fölvételeken] így szok szerepelni.

Spanyolországból gördült át a francs forradalom idején a barricade (bárikád) terméje: a hordót jelentő „barrica“ is, jelentéséhez pedig a vele képzett francs világjáró úgy jutott hogy eleinte kivált földdel és kővel telehányt hordókat használtak torlaszrak. A Francsföldön nemzetközivé avatott kifejezések közt szép számmal kering olyan német ivadék is amely francs szellemmel és gunyával igyekszik eredetét meghazudtolni.

Igy péld. a német „Bollwerk“ [várfa] kifejezéstől származó boulevard (bulvár — útív; e.: körút,**) székesfőv. tájszólás szerint: körút) amelyet a francs régen városai sáncára értett, mai jelentésével pedig XIV. Lajos óta használja aki ily párisi sáncok helyére először épített

*) Fajai közül legkedveltebbek a kóborló táncoslányoktól világszerte látható „cachucha“ (kácsúcsa) s „ole“ néven ismert egyestáncok [f.: magántáncok] amelyek közül az előbbit olykor férfi is, az utóbbit csak nő szokja lejteni. Neve alighanem Boliche Antal sevillai táncosától ered.

**) „Körút“ magyarán: kerülő. Amit azonban mi hívunk „körút“-nak, époly kevésbé kerülő mint „gyűrűút“ — mintahogy Jókai szerette volna hívni, nyelvsőszeink nagy szörnyűködésére. [Pedighát a „gyűrűút“-at egyedül az a körülmény hogy a német „Ringstrasse“ merev fordítása, nem változtatja rosszabbá a „körút“-nál amelynél mint képes kifejezés bizonyára találóbb.] A mi „körút“-unk a kerülőnek csak egy része amelyet tehát értelmesen „ívesút“-nak, egyszerűbben „kanyarodó“-nak kellene hívunk. Ám a használatban, úgy vélem, akármelyikük helyett leginkább az „ív“ állana meg a helyét. Hahát értelmes beszédre törekednénk: Károly-, Erzsébet-, Váci körutunkat „Károly-ív“-nek, „Erzsébet-ív“-nek, „Váci útív“-nek kellene hívunk. Nodebizony: vajjon mit szólna hozzá Európa? Azt hiszem, épúgy semmit mintahogy nem szól „körút“-unkhoz sem. Hapedig szólna, aligha megrovásban részesítené értelmességünket. Nagybritország péld. bizonyosan nem merthogy a londoni Regent Street (Rídzsnt Sztrít) délnek kanyarodó végét [ahol a Piccadilly Circus-be (Piködili Szörkös-be) torkollik] a brit nagyközönség — hivatalosan ugyan nem, de köznapi nevén — szintén „Quarrant“-nak (Kuoarönt-nak — Negyedkörnek) hívja.

széles fásutatót amikor „le mur murant Paris rendit Paris murmurant” [a Párist övező fal Páris népében elégedetlenséget keltett].

A fauteuil (főtőj — karosszék) az összehajtható széket jelentő ónémet „valtstuhl” [Faltstuhl] ófrancs alakjának a „faudestueil”-nak simábbá csiszolódott ivadéka. A casseroles (kászrol; a német földtekén: kasztról — serpenyő) a német „Kessel” [üst], a quai (ke — rakodó, mégpedig nemcsak kőpart, hanem akárminő rakodótér) a kelt eredetű elavult német „Kai” [védőtöltés] szótól ered. A placard (plakár; nálunk német példára: plakát — hívogató; olyikuk: rikoltó; f.: falragasz) a síkföldi német „placken” [francsul: plaquer — odaragasztani] ige származéka. [Igazi német alakja tehát nem „Plakat”, hanem „Placke” volna.]

A nálunk „gravírozni” alakkal szereplő graver (gráv — vésni) ige a „graben” [ásni] elfrancsosult alakja.

Új alakkal és jelentéssel mint écharpe (ésárp) férközött az ujdun nyelvekbe az ónémet „skerpa” [ma németül: „Schärpe, angolul: „scarf”] szó is. A skerpa hajdan — a leventék korában — verejéktőlrendő kendő volt. Hogypedig a páncélba nem lehetett zsebet varrni, gazdájuk összebogozta s benne hordta különféle apróságait, később eleségét is. Tehát voltaképp olyan kívül viselt zseb volt mint hölgyeink mai tarsolya. Időmultával pedig, amikor a katonaság csapatonként különböző színűt kezdett viselni,*) egyszersmind gazdája hovatartozóságát jelezte.***) Akkortájt tehát a közösgunyát helyettesítette. — Így fejlődött a verejéktőlrendő lassankint jelződísszé amely korunkban majd mint [a mellen haránt végigtapadó] átvető majd mint öv szerepel. Mint átvetőt kivált a francs képviselő, a német diák, nálunk az anyakönyves, a tisztsegéd, egyik-másik rendjeles és a jogászbál rendezője, mint övet pedig a szolgáló katona viseli.

A palette (pálto — bokaverő) bölcsője Németalföldön ringott ahol mint jámbor „paltrok” [vezeklőkabát] pillantotta meg a nap világát. [Hajdani jelentése révén tehát a „pèlerine” (pelrin) atyafia.]

Az idegenföldön újjáteremtett szavak közt a francsokon kívül legjelentősebb számmal az angolok kavarognak a nemzetközi kifejezések sokaságában. Ama kifejezések közül pedig amelyeket az angol avatott a maga nemzeti szellemének a bélyegével világjáróvá, a javukrésze francs szavakból készült.

*) E színek jobbra a csapatot vezető levente hölgyének színei voltak. Hölgye színeinek pedig a levente a tőle emlékül szerzett szalagát vagy egyéb ilyes apróságot tekintette. Leggyakoribb a fehér volt, merthogy jobbra lencsövet foszlányát kapta emlékül. — A 14. százév közepén e kendők a lándzsa hegyére kerültek s így született meg a színes zászló.

**) A katonaságnál utóljára a steenkerken-i ütközetben szerepelt amelyet a francs 1692-ben nyert meg a némettel szövetszert angol ellen. Az előkelő úrinép akkortájt cifra csipkenyakravalót viselt amelynek megkötése sok időbe s fáradságba került. Amikor orange-i Vilmos a francs hadseregenél váratlanul rajtaütött, a helyzet Bourbon, Vendôme, Conti és Chartres hercegeinek épenséggel nem jelentkezett rá alkalmasnak hogy nyakravalójuk megkötésével bibelődjenek, hanem helyette hamarosan hadiszalagjukat bogozták hanyagul nyakukba. Győzelmük persze hazájukban óriási felkesedést keltett és minden divatos tárgy „à la Steinkerque” nevet kapott. Az előkelő világ pedig győztes hercegei tiszteletére széles nyakravalót csomózott nyakára amelyet „écharpe” vagy „steinkerque” néven emlegetett. Így született meg a széles nyakravaló divatja, s emiatt hívjuk „écharpe”-nak a hozzánk mainapság jobbra Angolországból kerülő „scarf”-ot (szkáf-ot) is.

Igy került elő a latin „bulga“ [tűsző] szóról eredő „bougette“ (buzseet — bőrtáska) mint budget (budsöt — költségvetés)*) — az „entrevue“ (aŋtɛrvü — találkozás) mint interview (intɛrvü — faggató látogatás), — a „desport“ (deszpór — kedvtelés) mint sport (szpór — edző kedvtelés), — a „tenez“ (töné — nesze) mint tennis (tenisz — hálós labda**), — a feledésmemerült „fleureter“ (flörté) ige***) töve mint flirt (flört — enyelgés),****) — a „tonneau“ (tonó — hordó) hajdani alakja, a „tonnel“*****) mint tunnel (tanöl — 1. átbúvó, 2. vakondút [hegyen át vagy föld alatt fúrt út; f.: alagút]), — a „boudin“ (budeŋ — hurka) mint pudding (puding).*****) *****)

*) E szó történetét nemrégén honi hírlapjaink is ismertették. Amelyek közülük kezem közt megfordultak, a „bougette“ jelentését egytől-egyig „apró zseb“-nek mondták. Erről persze legott megállapítható, tudományukat milyenyelvű forrásból merítették, mert-hogy „kleine Tasche“ jelenthet ugyan „kleine Hosen-“ vagy „Rocktasche“-t, de jelenthet „kleine Handtasche“-t is. Ők persze mind ruha zsebére értették, merthát arra persze a dinamelléki arabus nem gondol hogy terjedelmes iratsomót „kis táská“-ba ugyan be lehet gyűmri, „kis nadrág-“ avagy „kabátzseb“-be azonban bajosan, az állam költségvetését cipelő férfiak tehát bizonyára nem ruhájuk zsebében hordták irataikat.

**) A tennis-játék bölcsője voltaképp Olaszországban ringott ahol őst „pallacorda“ [köteles labda] néven ismerték. [Olaszul most is ez a neve.] Innen került Francsöldre ahol — merthogy a labdát kézzel verdesték: — „jeu de paume“ (zsódpóm — tenyeres játék)*) névvel terjedt el és csak innen jutott tovább Britországba ahol a labdát akkor-tájt a francs „tenez“ figyelmeztetéssel kínálgatták. [Ma az angol „play“ (pléj — játsszék!) járja.] Így ragadt rá a 14. százévbén a „tennis“ név amely elé csak 1877-ben szegődött társul a „lawn“ (laon — gyöp) szó merthogy csak ekkortól kezdve játsszák szabad ég alatt, mégpedig a brit szigeten jobbára nyírt pázsiton ami az ottani nyirkos idő-járáshoz leginkább illik játszótálnak. [Nálunk azonban az éghajlatunkhoz leginkább való játszótér útkaparekkal készü, tehát a mi játékunkra sehogysen illik a „lawn-tennis“ név.]

***)) Jelentése azonban ma is él a széltén használt „conter des fleurettes“ [virágocs-kákról beszélni azaz: bókokkal kedveskedni] szólásban.

****)) Az európai szerescsen persze, amióta ismeri — merthogy nem érti — minden képzelhető árnyéklattal használja s épenséggel „nélkülözhetetlen“-nek érzi, holott a magunk nyelvén akarmelyik honi árnyéklátát világosan kifejezhetné ha legyeskedésről, kacérkodásról, udvarlásról sat.-ról beszélne. Sőt igazi jelentésére — a komoly cél nélküli kellemeskedésre — „enyelgés“-ünkön kívül törültszett parasztos kifejezésünk is van: az „etyepetye“.

*****)) A „tonnel“-nak ma a francs nyelvben két ivadéka él: 1. a „tonnelle“ (toneel — lugas), 2. a „tonneau“ (tonó — hordó). Dubray a „tunnel“ jelentését az elsőhöz kapcsolja, merthogy az „is“ a broncsból készül. Én azonban úgy hiszem, Dubray téved, merthogy több valószínűséget látok rajta hogy a „tunnel“ szó születésekor, a mult százév elején az első vasuti átbúvókat építő angol mérnököknek a hordó lebegett a szemük előtt, merthogy boltozatukat dongás szerkezettel építették.

*****)) Ma ugyan angolul hurka általán: sausage; disznósajt azonban: pudding of swart — tudós hurka: white pudding, — véreshurka pedig: black pudding.

*****)) A „boudin“ s a „pudding“ rokonságot készítésük módja állapítja meg. Mindegyikük burokban szüldik: az első [ha disznósajt] bendőben vagy [ha egyéb] bélben; a második kendőben, mégpedig olyképhogy szájtörőbe [serviette-bel] göngyölve vízbemerítik s így főzik meg. [A plumpudding-ot (szilváslépenyt) faluhelyen karácsonykor kendőbe burkolva padlás gerendájára szokás akasztani.]

Az európai szerescsennek persze a „pudding“ afféle főfő „nélkülözhetetlen“, mert-hogy csak készen ismeri. Amha valósággal az volna, se mondhatnók nagy szerencsétlenségnek; végtére angol eledel, a neve pedig elég egyszerű. Hogy azonban pótolhatatlan, bizonyára nagy tévedés; hiszha mivoltát ismerjük, a fejünket se kell törnünk hogy akár „mártottas“-nak akár „mártott süveg“-nek akár „csupasz süveg“-nek hívjuk.

*) A „paume“ a szintén tenyeret jelentő olasz „palma“ francsos alakja. A „palma“-t is ujjak módjára szétterülő leveleiről nevezte el a római, mégpedig elsőnek a datolyafát.

A németalföldi „jagt” — a német „Jagd” [vadászat] atyjafia — egy-
 árboos fődött parti vitorlášajót jelent. [Ilyen hajó ma legtöbb a dán
 szigetekén látható.] V a c h t-tá angolosított alakját pedig [amelyet helyesen
 „jat”-nak kell olvasni] az angol régente hadikikötőtől hírhordást végző
 hasonló gyorsvitorlásra értette. Ma földünk szerte kirándulóhajót jelent.

Jellemzően érdekes jelenség hogy ámbár annyi idegen szó jelen-
 tését és alakját mint amennyiét a német, földünk művelt nemzetei talán
 együttvéve sem változtatták át: most, hogy a német ilyes alkotásainak
 készülök sorát ejteni, nem találok köztük *egyetlenegy*et amelyet a maga
 külön földtekéjén kívül ismernek, világos jelöl hogy nyerserejében gyö-
 kerező tekintélye semmikép se pótolja alkotószellemének és épízlésének
 fogyatékoságát. Merthát annak hogy ilyes ujjáteremtett kifejezésnek
 kellete legyen, legelső kelléke hogy új fogalmat fejezzon ki s hogy
 mint szónak jelleme legyen. Azok az „alkotás”-ok azonban amelyekkel
 a német árasztja el a maga szellemének részeseit, voltakép semmi egye-
 bek mint kész idegen fogalmak kész kifejezéseinek olyan otromba
 eltorzításai, amelyeknek igazán művelt nyelven amiatt nem lehet kelle-
 tük mert eredeti ép jelentésükkel s alakjukkal használnának.

Hahát világhíró-voltuknál fogva érezhetnék némi érdekességet olyas-
 féle kifejezésekben mintaminő péld. a francs „querelle” (köreel —
 veszekedés) szó németalföldies változatával, a „krakeel” szóval szerkesz-
 tett német *Krakeeler* [garázda ember], amelyeket azonban a német
 földtekén kívül senki meg nem ért: ismertetésükkel tetemesen gyara-
 píthatnám könyvem terjedelmét.

Ámhogy az efféle „érdekesség”-et nem tudom méltányolni, nem
 foglalkozom honi szerencseneink ujdón „nemzeti” szellemének olyas
 tulipános megnyilvánulásaival se mint péld. hogy Freitag „Journalisten”
 című német romándjából főhősének, *Schmoeck* zsaroló újságírónak a nevét
 ráhúzta az angol *snoob* *) fogalmára s mint *snoob*-ot a maga lelemé-
 nyességének a szülöttjeként igyekszik jámbor közönségünk nyakába varrni.

*) A mult százév elején a *snoob* (sznab) kifejezés előkelősködő málészájú emberre
 értődött. Ez az alapja mai jelentésének is amellyel olyan semmi emberre értődik aki
 erőnek erejével el akarja a világgal hitetni hogy valaki. Hogypedig e látszatot meg-
 szerezze, olyan divatos gondolkozást, érzést, kedvtelést, ízlést színlel amelyről úgy
 tapasztalja hogy másokat számottevő alaknak néznek érte. *Snoob* péld. az olyan ember aki
 azért kardoskodik bölcsele, vallásos, társadalmi nézetért hogy egyedi meggyőződést
 tanúsítson, — aki zeneműveletekre járkál holott unja a zenét, — aki művészetről szóló
 előadásokat hallgat végig amelyeket nem ért meg, — aki futtat hogy futtasson, fürdőzik
 hogy fürdőzzék sat. — Ilyen „zenekedvelő” *snoob* bankostól kérdezte egyszer egy bizal-
 mas barátja hogy mit csinál a zeneműveleteken holott nem ért a zenéhez? — „Ich
 wart’ bis es aus is” [Lesem a végét], volt emberünk őszinte válasza. A „*snoob*” eredeti
 jelentése „cipőfoltozó”. Nyilván hozzáfűződik mai jelentése is noha sokmindenféle
 elmés találgatással igyekeztek másodon is megfejteni. Volt aki a latin „sine obolo
 [fillér nélkül, magyaráz: tempom egere], más aki a „sine nobilitate” [nemesség nélkül]
 kifejezéstől származtatta. Egy harmadik magyarázat szerint a tanulók névsorában
 régente a lordok fiait a „fil. nob.” [filius nobilis — nemes fiu] szavakkal szokták meg-
 jelölni, röviden pedig „nob”-oknak hívták őket; akik pedig őket majmolták: „quasi-
 nob”-ok [nemes-félék] voltak s ez a kifejezés rövidült „snoob”-bá.

Hátbizony olyan ember akire a „snoob” jelző ráillik, akad bőven szép hazánkban
 is; hapedig nevet keresünk nekik, mi is bátran „vargá”-nak hívhatjuk őket amíg jobb
 nem akad. Hisz a „snoob” közel rokona a „suszter”-nak aminek olyan embert mondunk
 aki olyasmivel nagyképűsködik ahhoz nem ért. Sőt nem tudom, vajjon „suszter”-ünk
 nem ép a „snoob” német fordítása-e?

41. cikk. Szétfajultak.

Abban a nagy forгатagban amelyet életnek hívunk, megesik hében-korban hogy sok-sok idegen dolgon kívül olyanok is egymás közelébe sodródnak amelyeket valaminő közös tulajdonságuk vagy viszonyuk rokonná kapcsol.

Aki sekélyesen gondolkodik, ilyenkor ámulva bámul rejtelmes találkozásukon amelyet „csodás“-nak, ámha ilyennek nem, legalább „véletlen“-nek érez.

Pedighát ilyes találkozással époly kevésbé esik csoda mint véletlen merthogy általan nincs e földön sem egyik se másik: hisz ezer meg ezer más esetben nem történik ily találkozás; az volna hát csoda és véletlen, ha épen egymáshoz illő dolgok nem kerülnének össze.

Nem mondható eszerint se csodának se véletlennek — sőt nagy ritkaságnak se — ha valamely idegen szó egy vagy több ujjátermett ivadékaival avagy ugyanegy idegen szónak több ujjátermett ivadéka kerül össze egymással valamelyik nyelvben: kiváltha meggondoljuk hogy többnyire más-más időben különféle helyről verődtek egymás közelébe.

Az őket használó avatatlannak egyébkép ritkán ötlik szemébe rokon-voltuk merthogy jobbára nem törődik származásukkal: márpedig eredetük közösvolta csak olyasvalakinek kelti föl a figyelmét aki komolyan foglalkozik velük.

Ilyes szétidegenült rokon ivadékok péld.: a hellén „apothéké“ [tár] latinos alakjától, az apotheca [éléstár] kifejezéstől eredő: 1. honi pa t i k á-nk [irtár-unk], 2. francs b o u t i q u e-unk (butik — bolt-unk), 3. spanyol b o d e g a-nk (bodéga — borozó-nk), 4. német változatából, a „Bude“-ból átmagyarodott b ó d é-nk.

A szintén hellén eleémozúné [könyörület] szónak kétféle furcsaképű honi változata él ajkunkon: 1. a könyörületes adományt jelentő al a m i z s n a amivé alighanem a német „Almosen“-t forgattuk át,*) 2. az „eleség“ jelentéssel használt e l e m ó z s i a amelyet nyilván éhes görög

*) Az „eleémozúné“ másnyelvű változatain kiválóan érdekes példája észlelhető annak a jelenségnek hogyan egyszerűsítette a mai ujdun nyelvek közül — kiki a maga szelleme szerint — a német „Almosen“-ra, a francs „aumone“-re (ómón-ra), az angol „alms“-ra (ámz-ra).

koldusok kéregető szavai közül szakítottunk ki, jelentését pedig talán a magunk hasonlóan csengő „élelem”-éhez hajlítottuk.

A szintén hellén [kájéne (égetni) igétől származó] *kamínosz* [kürtő] szónak 1. *kamín*-ná csonkult németes alakját *kandallóra* értve mint vendégszót használjuk, — francsos változatát, a „*cheminée*”-t (söminé-t) pedig nyelvünk szelleméhez idomítva 2. *kemenécé*-vé s 3. *kémény*-nyé honosítottuk.*)

A latin *punctum* szónak 1. eredeti alakján kívül amelyet „végé”-re s 2. *pont*-tá magyarodott alakján kívül amelyet „pötty”-re értünk, két francsos ivadéka: 3. a *point* (poe^{on} — szem) s 4. a *pointe* (poe^{on}t — él) valamint egy angolos változata: 5. a *point* (pajnt — csipke) él nyelvünkön.

A szintén latin „*quadratum*” [négyzet] szónak meg épenséggel négyféle nyelvből összeszedett változatát használjuk: 1. a német *quadrat*-ot eredeti jelentésével, 2. a francs *carreau*-t (káró-t) „tök”-re értve, 3. az olasz *squadron*e „svadrón”-ná németesített alakját „lovasszázad” megjelölésére, 4. az angol *square*-t (szkueer-t) „díszter”-nek értve.

Nem elégszünk meg a latin *usus* [szokás] szóval sem amikor üzleti szokásról — börzénknek inkább ízléstelen mint helytelen szak kifejezését használva: „szokvány”-ról — szólunk, hanem francs változatát, az *usage*-ot (üza^{on}s-ot) szokjuk előrántani.

A római vígjátékban használt sarut jelentő „*soccus*”**) szóból a német két ujat csiholt ki: rövidharisnyára értett „*Socken*”-ját és cipősarkat meg oszloptalpat jelentő „*Socket*”-ját. Szittyás változata ott díszleg mindakettőnek a mi szókinccsárunkban is: az egyik mint szokni, a másik mint szokli.***)

A római *triumphus* [diadal] szó is egy meghonosodott ivadékaival, a *trumpf*-fal együtt gazdagítja nyelvünket. A mi „trumpf”-unk legközelebbi rokonát persze Németföldre kell keresnünk, merthogy a *Trumpf*-ból magyarítottuk ilyen gyönyörűvé, a *Trumpf* pedig a harmincéves háboru idején Németföldre került spanyolos „triumfo” változata.

A 14. százévbéli latin *charavallum*-nak [zeneboná-nak] nálunk szintén két alakja forog közszájon: 1. az ugyanily jelentéssel használt német „*Krawall*” — mint *kravall*, 2. a „macskazené”-t jelentő francs „*charivari*” (sárivári) mint ugyanígy értett: sárivári.

A szintén kk. latin *charta* [lemez] szónak nyelvünkön négyféle változatára akadunk: 1. erről az eredeti alakjáról magyarított *hártyá*-nkra, 2. a német „*Karte*” áthonosításával szerzett *kártyá*-nkra, végül a „fehér lap”-ot jelentő „*carte blanche*” (kárt blā^{on}s) és „*carta bianca*” kifejezésekben 3. a francs *carte*-ra s 4. az olasz *carta*-ra.

Négy ivadéka képviselői nálunk ugyanannyi külön jelentéssel a

*) Az ugyane hellén szótól eredő angol „*chimney*” (csimni) mind kandallót mind kúrtót jelent.

**) A szomorujátékban használtat a római — amint tudjuk — „*cothurnum*”-nak hívta.

***) Használatukközben nyelvünk nemzeti szellemének egy nagyszerű megnyilvánulását észlelhetjük. Amikor úriközönségünk ki akarja rekeszteni azt a tévedést hogy a „szokni”-t „hand-szokni”-ra értsék, „fuszekli”-nak mondja: tehát a „szokni” helyett a „szokli”-t szedi elő s hogy „talpazat”-ra ne értsék, első magánhangzóját megvéknyítja.

latin *gustare* [ízlelni] szót is: 1. a latinos *gusztálni* [nézegetni], 2. a francsos *gütírozni* [gouter (guté) — tetszéssel fogadni], 3. a németes *kóstoIni* [kosten — megízlelni], 4. a szintén németes *kosztolIni* [in der Kost sein — étkezni].

Kedveltségükkel nem kelhet hát versenyre a francs *passer* (pászé — átcúsúzni), merthogy csupán három alakja gazdagítja nyelvünket: 1. a *passzolIni* [németesen értve: illeni, németesen kifejezve: állani*]), 2. a *pászolIni* [játékban: nem venni vagy nem szólni], 3. a *passzirozni* [szítán átnyomni]**) — hacsak negyediknek nem fűzzük hozzájuk az ajkunkon eredeti alakjával megcsendülő *passé* (pászé — elmúlt) szót amelyet [szépségről szólva] „hervadt“-ra értünk.

A harcra hívó olasz *all arme!* [fegyverre!] parancsnak is két ivadéka botorkál nyelvünkben: 1. a francs *alarme* (álárm) amelyet „riadó“-ra, 2. a német „Lärm“-nek *lár má-vá* magyarított alakja amelyet „zaj“-ra értve használunk.

*) „Illeni“ francsul: „aller“ (álé). — „Passer“ ilyes vonatkozással: „tűrhető“ [e.: „megjárja“]. Nyilván efféle nyilatkozatot magyarázott teljes meglegedésre az a német aki a „passen“ szót evvel a jelentéssel hozta forgalomba.

**) Francsul: „faire passer“ (feer p.). Az átnyomott ételt [a pépet] azonban a francs nem „passé“-nak [„passzirozott“-nak] hanem „purée“-nek (püre — tisztított-nak) vagy „coulis“-nak (kuli — átfolytas-nak) hívja. Péld. a borsót „purée de pois“-nak (püredpoá-nak), a rákot „coulis d'écrevisses“-nek (kuli dékrövisz-nak).

42. cikk. Változások a jelentés terjedelmén.

A szavak jelentésén használatukközben megeső természetes változások közül legegyszerűbbnek azok mondhatók amelyek a velük értett fogalom tágulásához vagy szűküléséhez illeszkedve, tartalmukat új alkotórész magukbaolvasztásával gyarapítják vagy addigi alkotórészük elejtésével csökkentik.

A jelentés összezsugorodására érdekes példákat tár elénk Dubray a francs „assiette”, „équipement” és „robe” szavak történetével.

Az assiette (ászieet) francs nyelven sok mindenfélét jelent. Idegen ember azonban jobbra csak „tányér”-ra értve ismeri. Így aztán a fejét csóválja ha olyasmit hall hogy „Je ne suis pas bien dans mon assiette”. [Nem jól érzem magamat az „assiette”-emben.]*) Hát ne ült volna bele! — gondolja magában a francs kedvtelések különbségén ámulva. Ha meg beleült, ne panaszkodjék: hisz tudhatta hogy az assiette [tányér] nem bergère (berzseer — zsöllye)! . . .

Amikor a francs vendég hajdan a terített asztalhoz ért, házigazdája — amint Dubray regéli —: „Que chacun prenne son assiette” [Tessék ülést foglalni!] szavakkal biztatta letelepedésre. „Assiette” tehát voltaképp „ülés”-t,**) helyesebben szólva „hely”-et, „teríték”-et jelentett, merthogy egyaránt beleértették a vendégnek mind székét mind evő- meg ivóeszközét. Lassankint azonban jelentése minszűkebbre szorult, úgyhogy asztalnál ma csak tányérra szokás érteni.

*) Sőt francsul „tányérból enni” s „pohárból inni” is: „manger *dans* une assiette” és „boire *dans* un verre”, amint péld. Musset-nek ama versében olvashatjuk amellyel Byron utánzásának vádjával szemben védekezik:

Je hais comme la mort l'état de plagiaire;
Mon verre n'est pas grand, mais je bois dans mon verre.

Ezeknek a szólásoknak azonban egész más a magyarázatuk, merthogy a „mettre de la nourriture dans une assiette” [ételt tányérba rakni] és „mettre du vin dans un verre” [bort pohárba önteni] kifejezés példájára keletkeztek. [Dubray: „Fautes de français” 54. és 55. o.]

**) „S'asseoir” = leülni. Ez a magyarázata az „assiette” szó további francs jelentéseinek amelyekkel „helyzet”-re, „hangulat”-ra sat.-re értődik.

Hasonló módon töpörödött össze az „équiper“ [összeszerelni] szótól eredő *équiperage* (ékipázs) jelentése.*)

Rége óta ősi fészkből útralelvő levente egész kíséretét és minden útravitt holmiját jelentette, tehát beleértették: szolgálait, lovait, kocsijait, ruháit, fegyvereit sat.-t. Ámhogya időmultán — a viszonyok változtával — ebből a nagy készületből mindtöbb dolog fölössé vált, jelentése mindszűkebb körre korlátolódott, amíglen a sokmindenből a pusztá „fogat“ magára maradt.**)

A *robe* [rob] szó ősi jelentése kiterjedt mindenre amit valakitől erőszakkal el lehetett venni.***)

Jelentésének tehát [ma: 1. nőruha, 2. hivatalos palást] — amint Dubray szellemesen megjegyzi — csak terjedelme csökkent időmultán, erkölcsi értéke azonban tetemesen gyarapodott.

Amíg a legutóbb említett kifejezések tartalma használatukközben összeszugoerodott, a szintén francs „bureau“ története a jelentés kibővülésére kínálkozik oktató példának.

A *bureau* (büró) szót — amint Dubray mondja — régen olyan daróc-féle szövetre értették aminőt hajdan a paraszt meg a fogadalmas viselt. Ilyen szövetet terítették valamikor a tölgyfából faragott díszes íróasztalra is, hogya tintacsöppektől megóvják. Neve mihamar áterjedt a vele borított asztalra, majd később az egész írószobára, sőt Francsországban ma bureau-nak hívják az ily helyiségben dolgozó egész személyzetet is. Méltán nevezheti hát e szót Dubray ugorkafára fölkapaszkodottnak [parvenu-nek].

A „bureau“-éhoz hasonló esetet ismertethetett volna meg Dubray a „toilette“ szó történetének elmesélésével.

Toilette (toáleet) mint a „toile“ szó kisebbitője voltakép „vászon-darabká“-t jelent. A „toilette“-et hajdan épúgy asztalra terítették mint a „bureau“-t csakhogya díszül és kíváltkép tisztálkodásra s öltözködésre használt asztalra. Később aztán neve áterjedt az ilyescélú eszközökre, majd tovább az elhelyezésükre szánt bútorra, sőt végül úrinő ünnepi „dísz“-ére [egész megjelenésére] is.****)

Amikor vendégszó jelentésének terjedelmén történik változás, jobbára

*) A latin „equus“ [ló] szóhoz semmi köze. Annál több a „hajó“-t jelentő felföldi ónémet „skif“ [ma németül: Schiff, angolul: ship, francsul: esquif] szóhoz. Az „équiper“ [régen: esquisser] jelentése hajdan: „tengerre kelni“ volt; csak később értették hajó, majd egyéb dolog összeszerelésére. Jelentésének fejlődésével támadtak az „équiperage“-ei is amelyek közül korunkra csak a hajó legénységére, vadászófalkára s fogatra értett szállt át.

**) Am ez is csak a lovakra értve. Uri kocsi francsul: „voiture de maître“. Fogatot tart: „Mr. X. tient voiture et chevaux“ vagy „Il roule carrosse“. [Ez azonban azt is jelenti hogya „nagy lábon él“.] A maga kocsija: „son coupé“. Merthát olyan díszes kifejezése mint a mi „saját fogat“-unk, a francsnek nincsen. Szegény francs! Lám a németnek van: „Eigene Equipage“. Sőt nálunk épenséggel kettő akad: a „saját fogat“ [az „eigene Equipage“ fordítása] meg az „ekvipázs“.

***) A győztes harcos rége óta lehúzta ellensége ruháját s elszedte fegyverét. A német katona ezt a műveletet „Raub“ [rablás] néven ismerte. „Raub“-nak hívta az ilymodon hatalmába ejtett fegyverzetet és ruhát is együttvéve. Ennek a német szónak az ivadéka a francs „robe“.

****) Hogya Németországban és nálunk mi egyéb mindenre értődik ezenkívül, mt. I. szótáramban.

szűkülésen szok átesni. Így péld. az italt jelentő arab „sarbat“ szótól származó kk. latin „sirupus“-t és az ujdun nyelveken szereplő változatait, nálunk szirup-ot szörpre, olaszos alakját, a „sorbetto“-ét, nálunk szorbet-ét pedig szemesfagylaltra értjük. — A hellén „organon“ voltaképp „eszköz“-t jelentett, később azonban [már Plátón idején] általán hangszerre is értették. A rege szerint szent Ceciliától, történeti adataink szerint azonban nem tudhatni kitől összetervelt orgona nevévé csak a középkor bárbár népei avatták. — Az olasz „traficco“ szó otthon bárminő boltot jelent; trafik-ká csonkított alakját Osztrákországban és hazánkban csak dohányosboltra értjük. — Tábori kereskedőt jelent a német földtekén a „Markelender“, azt hát a mi markotányos-unk is, holott eredetije, az elavult olasz „mercatanfe“ [ma: „mercante“] általán bárminő kereskedőre értődött. — A „trampolino“ kifejezést Olaszföldön lebegő táncos ugródeszkájára, „Trampolin“-ná csonkult német alakját a Német Birodalomban — ahol sokan a „trampeln“ [topogni] szótól származtatják — bárminő ugródeszkára, trambulin-ná osztrákosított s egyszersmind tulipánosként szereplő közösügyes változatát pedig csupán uszkálóéra szokás érteni. — A latin „studium“ francs származékát, az étude (étűd) szót amely otthon „gyakorlat“-ot jelent, a német földtekén zenegyakorlatra, — az angol dog (dag) szót amely hazájában „kutyá“-t jelent, szelindekre értjük.

Jobbára szűkebb jelentésükkel szerepelnek idegenföldön olyan szavak is amelyeket otthon hol tágabban hol szűkebben értve használnak. Így péld. hazáján kívül a „szó“-t is jelentő olasz motto csak „jelszó“-ra, — a „mű“-vet is jelentő olasz opera csak „énekesjáték“-ra,*) — a „zsinór“-t is jelentő francs cordon (kordón) szónak csak „eleven [vagy: mozgó] korlát“-ra, — a „folyadék“-ot is jelentő francs liqueur (likőr) csak „hörp“-re**) értve szerepel.

A francs brillant (brijañ) kifejezés voltaképp karimás keretbe***) szánt nemeskővet [drágakövet], kivált: gyémántot, szafírt, fenákitot és vörös turmalint jelent; ilyen követ mind egyenlő módon szokás köszörülni: úgy amint ragyogása leginkább érvényesül. A „brillant“-nak köszörült kő alakja talpukkal egymáshoz forrt gúlákra emlékeztet és felső része [pavillon-ja — búbjá] vastagságának körülbelül egyharmadát, alsó része [culasse-sza — feneke] körülbelül kétharmadát foglalja el, a gúlák talpát pedig keskeny függeteg [f.: függőleges] csík [a feuilletis — karima] köti össze. Ennélfogva szokás a követ keretébe szorítani. Ámhowy e köszörülőmodot a nagyközönség leggyakrabban a gyémánton látta, ötvöseitől hallott kifejezését kivált az ilykép [alul-fölül] köszörült gyémántra értette. Főképp rá értik — bár ritkán használják — Francsöldön is; a német földtekén azonban épenséggel nem ismerjük más jelentését.

*) Az „operá“-nak énekesjátékra értett jelentése a 17. százévben támadt és voltaképp nagy gyámoltalanság tanúsága, merthogy a veleértett műfaj fogalmát épenséggel nem jellemzi hanem pusztán amiatt ragadt rá mert az addigi zeneműfajok közül egyikhez se volt sprozható, jellemző névet pedig nem tudtak neki teremteni.

**) Én bizony inkább hívom így mint kicsikát totosan „édespálinká“-nak. Ha a „szirup“ amelyet szörpölünk [szürcsölve iszogatunk] lehet „szörp“, vajjon mitől nem lehetne „hörp“ a liqueur amelyet behörpintünk?

***) Karimás keret: átlátszó becseskőhöz illő [ajouré] foglalat — a feneke kerettel szemben.

Sokkalta ritkábban esik meg, hogy vendégszó eredeti jelentését az idegen használat megtágtíja.

A hellén geometria mint a „gé“ [föld] és „metron“ [mérték] szavak kapcsolata voltaképp földmérést jelent; csak időmultán kezdte a hellén az egész mérőtudományra [f.: mértanra] érteni — mégpedig szükség nélkül, merthogy jobb kifejezése volt rá: a „metrétiké“. Korunkban csupán megtágult jelentésével használjuk, holott a „metrétika“ — azonkívül hogy helyesebb — többi kaptánkhoz [a logikához, tehnikához, aritmétikához, sat.-hez] inkább illenék.

Dilemma [disz = kétszer; lambánejn = venni; tehát: kettős eset] néven a bölcelet olyan bizonyító módszert ért amely valaminek a lehetetlenségét két egyedül elképzelhető eset lehetetlenségének a megállapításával igyekszik bizonyítani. [Ha *a* volna, vagy *b*-nek vagy *c*-nek kellene lenni; ámhogy nincs se *b* se *c*, *a* se lehet.] Latinul az ilyen bizonyítást „sylogismus cornutus“-nak hívják. Ennek a fordítása a mi „szarvas okoskodás“-unk. Közbeszédben azonban fogalmának a köre annyira megtágult hogy általán két egyaránt nehéz lehetőség közt lehető kellemetlen változásra értődik*) Tehát az „alternative“ (alternatív — két elkerülhetetlen lehetőség közt engedett választás) fogalmával keveredett össze, holott a dilemmás választás sem így sem úgy nem érhet célt; az alternativa pedig akár így akár úgy megeshet. Sőt a dilemmát honi szerezsenes tájhasználatára szerint általán kettős választásra szokás érteni. A sötét *ledí*-nek péld. az is „dilemma“ amikor azon tűnődik vajjon a lányához Firenzébe vagypedig a menyéhez Nice-be utazzék-e pünkösdre.

Hogy az életviszonyok fejlődéséhez illeszkedve miképp tágul meg valamely kifejezés ugyan hogy eredeti jelentése lassankint egészen hátraszorul, érdekesebb példával alig világíthatnám meg mint a latin familia jelentésének történetével. Eleinte — mint a „famulus“ [inas] gyűjtőalakja — pusztán „cselédség“-re értődött. Később „háznép“-re [egy-egy ház minden lakójára, anélkül azonban hogy a családi kapcsolatot kidomborította volna; ezt a római a „gens“ — nemzetség — szóval fejezte ki]. Csak időmultán fejlődött ki jelentése annyira hogy együtt-lakó családra, majd rokoni kapcsolattal egymáshoz fűzött személyek összességére — tehát különlakókra is — kiterjedt.**)

A latin „expedire“ ige — mint az „ex“ [ki] és „pes“ [láb] szavakkal alkotott kifejezés — voltaképp annyit jelent mint: valakinek a lábát valamitől megszabadítani; így aztán: elbocsátani, majd: elküldeni. Expeditio eszerint: elszabadulás, elbocsátás; más árnyéklattal: készülődés [ujkori használatára szerint: harcra készülődés]. Igény értette a római [mint nekiszabadítást]: hádi kirándulásra, rövid hadjáratra. Az a jelen-

*) Ily súlyos helyzet persze fogós nyilatkozatokkal szándékosan is teremthető. Ilyen péld. annak a krokodilnak Hellászban sűrűn emlegetett okoskodása amely egy gyereket elrabolt az anyjától, kértére azonban megígéri neki hogy visszaadja, ha igazat mond kérdésére. Erre azt kérdezi tőle a krokodil: Vissza fogom-e fiadat adni vagy nem? Hamost az anya „nem“-mel felel, az anya nem mondott igazat, tehát a gyermeket emiatt tartja meg; ha igennel, nem adja oda a gyereket, tehát az anya nem mondott igazat s így fogadása szerint nem követelheti vissza fiát.

**) Hasonló módon fejlődött a mi „család“-unk a mi „cseléd“-ünkből amelynek hajdan csak olyasféle mellékalakja volt mint ma a „beretvá“-é a „borotva“.

tése tehát amellyel az ujdón nyelveken hódító úton kívül kutató útra is értődik, szellemével csak olyankor egyeztethető amikor ily kutató út küldve [f.: küldetéskép] történik.

A perzsa lak szó voltaképp egyik-másik keleti fának [lacciferus-nak] ily néven ismert gyantáját jelenti, ujdón nyelveken pedig kivált a melanorrhœa laccifera [fekete gyantát izzadó fa] zúzott kérégből Sziám-ban készült termére,*) tágabban niponi s csinai fényesmázra értődik. Mindenféle egyéb vízálló fényesítő nevekép csak a német földtekén szerepel. [Egyébfajta ilyes mázat a francs „vernish“-nek, az angol „varnish“-nek mond.]

Morfondre = fondre par suite de la morve [náthától elolvadni]. Se morfondre: fagyoskodni; tágabban értve: türelmetlenül várakozni. Amikor tehát a honi szerecsen a morfondirozást általán türelmetlen zúgolódásra érti: a zúgolódással maga árnyékolja meg igazi jelentését amelyet egyébkép a várakozás elejtésével megtágít.

Hogy a bárbár használat mikép teremt ilyes változtatást idegen kifejezés jelentésének a terjedelmén, oktató példáját észlelhetjük a spanyol tornado [forgóvihar] kifejezésnek hazánk sajtójában most folyó meghonosításán. A művelt nyelvek éjszakamerikai szelforgatagra értik. Nálunk ma egy éve még senki sem értette semmire. Mamár mindenki mindenre érti, merthogy a honi arabus, amióta rábukkant, épenséggel nem ismer más kifejezést semmiféle forgószélre, akár Ningutában akár Nizsnij-Novgorodban akár Rücskösszentmihályon kerekedik. Hirtelenszerzett műveltsége pedig persze menten megejt minden balkánmelléki olvasójának európaiaasságra szomjazó lelkét.

Szép hazánkban hasonló kapóssággal verte meg a sors keze Shakespeare Lear királyának Cordeliáról szóló „last not least“ [végső, ám nem utolsó] mondását amelyet a telivér honi szerecsen mindenüvé oda-bigygyeszít ahol valamit elsorol, akár első akár utolsót akár középsőt hagyott a végére. Merthát ugyebizony mit ér az olyan tudomány amely bennünkreked? Hamár az ember ily szép mondást bemagol, hadd legyen meg a látszatja! Imhol: a fitogás mint a jelentés megtágulásának a szülőoka!

Jelentősen tágabbá vált a jelentése a német nyelv birodalmában a francs carte (kártya) szónak is amelybe a német kivált a „billet“ (bíje — lapocska) jelentéséből szűrt át egyet-mást, ahogy péld. „Eintrittskarte“-ját a „billet d'entrée“ (bíje d'entrée — belépőjegy) helyére nyomta. Dicső példáját persze híven követi a honi szerecsen aki a „kártyá“-t nyakra-főre használja a „lap“ és „jegy“ helyett. Gyönyörűséges „korrespondenc-kártyá“-ja ugyan — ahogy nemrégén a levelezőlapot hívta — már a boldogok álmát alussza; avulófélben van „vizit-kártyá“-ja [carte de visite — látogatójegy-e] is; „anziksz-kártyá“-ja [képes levelezőlapja] azonban élte virágát éli; pedig hát némies magyar nyelv-érzéssel a „kártya“ szót nyilván nem használná egyébre mint játszókártyára.

A jelentés megtágulásának egyik magaféle jelensége, amikor a község nyelvén valamely intézet neve avatódik általános fogalomná.

*) Ilyen terme borítja — arannyal keverve — a híres kambodzsai bálványokat is.

Ez történt péld. székesfővárosunkban, ahol legelső mulatónk — persze wieni példára — Orfeum névvel nyílt meg, közönségünk pedig nevét általán mulatóra értette. Nyilván annak is volt benne része hogy nemrégén nálunk — épúgy mint Wienben — egyszerre több ilyenű mulató burjánzott. *) Hasonló októl bővült nálunk jelentésének megszükkítésével fogalomjelzővé a „vállalat“-ot jelentő francs *entreprise* (a°ñtörpríz) kifejezés amelyet közönségünk legjelentősebb temetkező vállalatunk, az „Entreprise des pompes funèbres“ (A°ñtörpríz dé póñp füneebr) nevéből szakított ki.

*) Az „*orpheum*“ szó — amely Orfeüsznak, a híres hellén dalosnak nevéből származik — „*orphéon*“ (orféón) alakkal szerepel ugyan Francsországban is, ott azonban mint fogalomnév polgári daloskőre értődik.

43. cikk. Árnyéklódások.

Amíg a jelentés *terjedelmén* észlelhető változás jobbra a veleértett fogalom természetes fejlődésének a következménye, másnemű módosulását leggyakrabban hol a bennerejlő fogalom egy részének elszakadása hol idegen fogalom hozzászegődése indítja meg.

Csak leggyakrabban, tehát nem mindig. Merthát amint megesik hogy a terjedelmet a jelentés félreértése tágítja vagy szűkíti meg, nem ritkaság az se hogy egyébféle módosulás a fogalom természetes fejlődésétől származik.

A hellén „nomosz” [megállapodás] szóval képzett *nomizma*-nak pénzre értett jelentése péld. természetes fejlődéssel támadt, merthogy a pénz általános megállapodással meghonosított fizető eszköz.*)

A hellén „idiótész” kifejezésnek — mint az „idiosz” [saját] származékának — ősi jelentése: magánosember [az állami férfival szemközt]. Jelentésének természetes fejlődésével értődött hát időmultán *szerénysorsúra* [az előkelővel szemben], latin mása, az *idiot*a pedig [a tudományosan képzett emberhez hasonlítva] tanulatlanra. Amikor azonban a francs, a német s a honi szerezsen olyan ember helyett aki nem tanult: „hülyé”-re, tehát olyanra érti aki nem tud tanulni: a maga tanulatlanságát tanúsítja.

Az *akrobata* szó igazi hellén jelentése: lebegő táncos [e. „kötél-táncos”]. [Akrosz = magas — batejn = járni.] Ha ma világszerte bárminemű testi ügyességet kifejtő porondművészre értődik, nyilván jelentésének természetes bővülésében rejlik a magyarázata. Ám hogy mi *vasgyúróra* [e.: „erőművész”-re] értjük, nyilván megértetlen használatának a következménye, merthát *eredeti* jelentésével szemközt ujdon nemzetközi jelentésének e honi megszűkítésével voltaképp *idegen* jelentést ojtottunk bele.

*) A római *nummus* azonban, bár nem a „nomizma” hanem a „nomosz” ivadéka, így is pénzre értődött. [Tőle ered a pénzismeretet jelentő „numismatica” is.] Példa rá Luthernak a híveit zsaroló korabeli papság tanítását szemünkbe tükröző versikéje:

Qui non habet in nummis,
Dem hilft nix dass er frumm is.
[Egyedül, — ha pénzed nincs:
Mit sem ér az égi kincs.]

A hellén aréna szó eredeti jelentése: porond. Amhogy Rómában az amphitheatrum keményrebunkózott küzdőterét — hogy a gladiátorok el ne csússzanak rajta — homokkal szokták meghinteni, a római lassankint magára a küzdőterre értette. Francs földön még tovább tágult a jelentése, merthogy ott a régi római amphitheatrumokat, péld. a nimes-it (ním-it), az arles-it (árl-it) szokás „aréne” néven emlegetni. Németül nappali előadásra szánt födetlen nyáriszínházra értődik. Így hívta hát Pest városának polgársága azt a nyílt kerek színteret is amelyben a mult százév közepe táján délutánonkint ékes német színi előadással mulattatták. Időmultán szögletes fabódé épült a helyén; közönsége azonban híven megőrizte régi nevét. Aztán újraépítették, új nevet is kapott — hivatalosan; ám székesfővárosunk sötét úriközönsége rendületlenül ragaszkodik ősi nevéhez, holott se nem homokos se nem kerek se nem nyílt és nem délután hanem este játszanak benne, nem római gladiátorok hanem magyar színészek.

Amikor a mult százév második felében Buda városának a közönsége is kapott nyáriszínházat, a „Pester Arena”-tól megkülönböztetésül „Ofner Arena”-nak keresztelték. Így avatta az „arena” szót székesfővárosunk szerezsen közönségének európai szelleme a „nyáriszínház” egyetérőjévé. „Porond”-unkkal bizonyára nem eshetett volna meg, — merthogy értjük. Ámha majd nyári színházaink helyén valamikor kőszínház fog épülni, ez is bizonyára „aréna” marad. Hogyan fognak majd hallatára hozzánk séreglő külföldi látogatóink „nyelvünk nemzeti szellemének ezen érdekes megnyilvánulása”-n ámuldozni!...

A francs perruque (peerük — paróka), ahogy láttuk — épúgy mint középkori latin őse, a „perruca” — hajdan csak igazi haját jelentett; ha a francs ma csupán álhajra érti, a parókának 13. cikkében ismertetett történetében lehető meg természetes magyarázata. Amhogy a szintén francs chignon (sinyóñ) szót amely voltaképp nyakszirtet jelentett és csak később értődött a nyakra omló, végül pedig minden kontyra, a német földgömbön a „faux-chignon” (fó-sinyóñ) jelentésének belecsempészésével vendéghaj-tekerésre értjük, jelentésének nem természetes fejlődése, hanem félreértésétől támadt árnyéklódása.

A capacitas kifejezést a római — mint a „capere” [magába-fogadni] ige származékát — tágasságra, képesen terjedelemre értette, Fogékonyságra, majd értelmességre, tudományra, végül személyítve szaktekintélyre csupán francs alakja, a „capacité” (kápászité) kezdett értődni.

A latin spectaculum igazi jelentése: „láttnivaló”, kiváltkép: zajos színi előadás. [Spectare = nézni.] Helyesen érti hát a francs az ő „spectacle” (szpektákl) szavát e jelentés megtágításával bárminő színi előadásra, aminthogy értelmesen használja a maga „servir de spectacle” kifejezését is úgy érteve hogy: viselkedésével figyelmet kelteni. Nem így a német aki a „Spektakel machen” és hű tanítványa, az „európai” magyar aki a „spektakulumot csinálni” kifejezéssel azt akarja mondani hogy „zajt csapni”, nyilvánvaló bizonyosságaképp, hogy a „spectaculum”-ot nem a nézőközönség hanem a zajongó helyéről [e.: „szempontjából”], nem „zajos láttnivaló”-nak hanem „láttnivaló zaj”-nak érti.

Hasonló zamat érezhető azon a tévedésünkön amellyel örök német példánkra a francs „souvenir” szót használjuk. A souvenir (szuvnír)

mint a latin „subvenire“ [eszébe jutni] kifejezés származéka voltakép „emlékeztető“-t jelent, mégpedig Francsöldön úgy értve hogy az a tárgy amellyel valakinek ily céllal kedveskedünk, a megajándékozottat valamely vele közösen átélt eseményre emlékeztesse. Mi azonban a „souvenir“-t épúgy mint a magunk „emlék“-ét „Andenken“-nek értjük; ilyesmit pedig a német nem azért ad hogy eseményre, hanem hogy rá magára gondoljanak, merthát a távolban ő is megemlékezett az ő megajándékozott hívéről:

Zum Zeichen, dass ich *deiner* gedacht,
Hab' ich dir dieses mitgebracht.

A német „Andenken“ tehát jobbra útról hozott emléktárgyat jelent. A francs azonban az olyan emléktárgyat, amely nem közösen átélt eseményre vonatkozik, nem „souvenir“-nak hanem egyszerűen „cadeau“-nak (kádó — ajándéknak) mondja. Péld.: Les petits cadeaux entretiennent l'amitié. [Apró ajándékok szorosabbra fűzik a barátságot. — Et les gros entretiennent l'amour. Nagyok pedig a szerelmet.]

A latin humor voltakép „nedvesség“-et jelent. Az ember testében lakozó nedvekre csak a középkor természettudósai kezdték érteni, úgy vélekedve hogy e nedvek minősége szerint igazodik az ember hajladalma amelyet ők temperamentum-nak (temperamentum — keveréknek) hívtak, a honi szerecsen pedig a maga nyelvén „véralkat“-nak mond.*)

Nomost: minél több valakinek a testében az „éltető nedv“, annál nagyobb hullámot csap lelkében, ahol majd derüt majd borut kelt. Nyilván ilykép jutott a „humor“ a „kedv“ [„hangulat“] jelentéshez amellyel tehát épúgy érthető jó mint rossz kedvre.**)

A „vidám eredetiség“ jelentés csupán korunkban háramlott rá angol ivadékatól, a „humour“ (júmör) szótól, — tehát épúgy használatokban mint az élénkség árnyékla a „temperamentum“-ra.***) ****)

Hogy a latin „nitidus“ szóval értett „fényes“ fogalomhoz mikép kapcsolódik francs alakjának, a „net“ szónak „tisza“, ezéhez pedig

*) Az ő tudálékosságukat tükrözik szemünkbe ama szakkifejezéseik is amelyekkel ők — aszerint hogy a négy „főnedv“ : 1. a vér [latinul: sanguis], 2. a nyálka [hellénül: flegma], 3. a sárga epe [hellénül: holosz], 4. a fekete epe [hellénül: melasz holosz] közül kinek a keverékében melyik uralkodott — : 1. vérmes [sanguinicus], 2. higgadt [phlegmaticus], 3. heves [cholericus], 4. komor [melancholicus] természetet különböztettek meg. Ezt az osztályozást a legtöbb avatatlan ember ma is tudományos becslének véli holott értéke az ember hajladalmának [hajlatai összeségének — természetének] jellemző megkülönböztetésére szorítkozik. A „temperamentum“-nak testünkre értett jelentését művelt ember mainapság latinul hol a „constitutio“ [„összeillesztés“: testalkotás] hol a „complexio“ [„összeszőződés“: szervezet] szóval szokja kifejezni.

**) Az „humeur“-t (ümör-t) a francs épúgy használja a „mauvaise“ [rossz] mint a „bonne“ [jó] jelzővel.

***) A francs az „humeur“-t egyedül — szintén használatokban szerzett árnyéklattal — épellenkezően kedvetlenségre, elégedetlenségre érti.

****) Am akad mainapság olyan szólás is amely a „humor“ szó ősi római jelentéséhez simul. Az osztrák koma szokja a rosszul záródó ablakról mondani, hogy: „Das Fenster hat keinen Humor“. [Az ablaknak nincs humorja.] Amhogy ilyféle népies kifejezés ritkán épül tudományos ismereten, alig hiszem hogy csalódom, ha e mondás sikerült vonatkozását az ablak fájának szárazságára véletlen visszacsapásnak vélem a „humor“ szó hajdani jelentésére.

németes és „magyaros“ változatának, a nett szónak „csinos“ jelentése, bizonyára époly kevéssé szorul magyarázatra mint az az árnyéklódás amelyen nálunk a díszmenetet jelentő latin pompa átesett, hogy hol fényes ünnepi látnivalóra hol gazdag ünnepi díszre, a vele képzett „pompás“-t pedig mulatságról, kedvről, borról, szivalról steff.-ről szólva „kitűnő“-re értjük.

Olyan emelt helyet ahonnan a nagyközönség előkelő vagy tehetős része ünnepi jeleneteket szok végignézni, mainapság a francs „tribune“ (tribún) kifejezéssel szokás megjelölni amelynek őse, az olasz tribuna hajdan néphez szóló beszélők [i.: néphez beszélő szónokok] dobogójára értődött, mindakettőnek első dédje, a római „tribunal“ pedig a tribunus emelt helyét, aztán a tisztjüket végző tisztviselőkar félköralakú emelvényét jelentette [amelyen a sella curulis állt*]); mégkésebb pedig előkelőségeknek szánt emelvényt értettek vele.

Az olasz moderno mint a latin „modo“ (modo — imént, épen) származéka magyarul „ujdon“-t jelent. Ha mi — nagytekintélyű mesterrünk példájára — németes és „magyaros“ változatát, a „modern“ kifejezést inkább „divatos“-ra értjük, alig tulajdonítható egyének minthogy észrevétlenül a német „Mode“ [divat] jelentését érezzük bele, holott a világon semmi köze se hozzá sem ősehez, a latin „modus“ [mod] szóhoz. Ezt a megkülönböztetést persze a német tudálékosság született csatlósa, az európai magyar „nevetséges szörszálhasogatás“-nak minősíti. És a maga szemetáján igaza van. Értelmes ember azonban találhat jelentőséget a különbözőségben amelyet elméleti magyarázgatása helyett inkább egy-két eleven példával szemléltettek nyájas olvasómmal. A császári modor [empire-stil] — nemde mostanság „divatos“? „Ujdon“-nak azonban semmiképp nem mondható. Viszont a magyar építő modor „ujdon“ de nem „divatos“. A „moderno“ szót egyébkép az olasz előtt „modernus“ alakkal már a kései római írók is használták. A „modern“ szó sem „ujdon“ tehát, csak „divatos“. Csak jelentése: „ujdon“ [azaz: „ujdon“-t jelent], nálunk azonban ez az igazi jelentése nem „divatos“. Azt is bizonyára nem egy „európai“ úr furcsálja hogy a „modern“-t magyarul „ujdon“-nak mondom. — „Modern ember“ tehát ön szerint „ujdon ember“? Haha! — Bizúgy, uram: akár mintahogy az „ujdon ember“ kegyed szerint „modern ember“! Hihi! Ámha nincs ínyére: amíg hozzászokik, „korszintes ember“-t mondhat. Hiszen egyiket époly kevéssé érti mint a másikat; valamennyi közül pedig a szaktudományába vágó „modern“-t legkevésbé! . . . modernizálni = újragöringíteni.

A jelentés legegyszerűbb elfajulásai közé tartozik: eldurvulás. Megesik ilyesmi olykor honi kifejezésen is, mégpedig hogy akárhányszor mily szégyelnivaló modon, alig idézhetnék rá ékeesebb példát mint az udvariasságáról világszerte híres francsnak a hazájából.

Az az ártatlan magyar leányzó aki Ploetznek „Syllabaire Français: Erste Stufe“-jából húségesen bevágta hogy: „la fille, die Tochter“, magyar fejecskéjével azonban szeme elől tévesztve a „Tochter“ s a „Mädchen“ jelentése közti különbözőséget — francs gagyogása közben a

*) Hajdan a királynak elefántcsonttal díszített összerakható széke, később a consulok, praetorok és aedilisek díszülése.

fille szót nemcsak gyermeki viszony jelzésére hanem általán „leány“-nak értve használja, nem is sejti mily rettentő dolgot beszél. Vajjon honnan tudhatja róla szegényke hogy valamikor régen ugyan „das Mädchen“-re is értődött, azonban Francsország deli leventéi már a mult százév második felében annyira elaljasították jelentését, hogy jó ideje csupán „das Mensch“-et jelent.*) Ezoktól rakja elé a francs a „jeune“ (zsön — fiatal) jelzót amikor [tisztas] „leány“-ra érti. Ám mamár hiában rakja, merthogy a „jeune fille“ (zsön fíj) hamarosan követte a „fille“ sorsát és Francsország nyelvtudósai évek óta törlik a fejüket olyan uj kifejezésen amely kellő biztosítékot nyújt hogy nem bukik elődjei után. Nyilván hasztalan törlik, mert ahol az előkelő világ szemetjét *számbaveszik*, a gúnyos mosoly *bármínő* kifejezést megfoszthat tisztas jelentésétől. Ahol a *gondolkodás* alantas, minden szót megmételyez amelyet magához ránt. Incestis omnia incesta. [Az aljasnak minden aljas.]

Ha a francs így bánt el az ártatlan „fille“ és „jeune fille“ kifejezéssel, csodálkozhatunk-e rajta, ha poshadt gondolatvilágában hasonló sors érte a már csirájában sikamlós fogalmat kifejező *demi-monde* (dönimónd — „európaias“ értelmességgel: „félvilág“) szót amelynek eldurvult jelentését Dumas Fils „Le demi-monde“ címmel írt színjátékának tájékoztatójában egész halom szellemes megjegyzéssel igyekszik helyesbíteni. Közülük következő jellemző mondásai domborodnak ki legélesebben: A „demi-monde“ nem Venus papnőinek a serege, hanem a kitasítottak társasága [„la classe des déclassées“, — tehát csak olyanoké akiket volt honnan kitasítani]. Nőtagjai valamikor megannyian az úri-társasághoz tartoztak amelyből szerelmük miatt — csupán szerelmük miatt — csöppentek ki. Ez a társaság ott kezdődik ahol a hites feleség végződik s ott végződik ahol az eltartott szerető kezdődik. A hozzátartozó nő a szerelmet osztogatja de nem árulja, mégpedig nem olyanoknak akiknek ő tetszik, hanem akik neki tetszenek.

Kiváltképp szellemesen világítja azonban meg e kifejezés jelentését egyik szereplője szájába adott következő hasonlatával:

Kukkanjon be egyszer sétájaközben valamelyik jóhírű csemegéshez és kérjen tőle őszi barackot a legjavából. A kereskedő egy kosárhoz fogja kísérni s a benne egymástól valamelyes távolságra levelekbe göngyölt remek gyümölcs darabjéért mintegy harminc sou-t**) fog kérni. Ámha a boltban kissé szertenéz, tekintete bizonyára hamarosan megakad az előbbihez közel heverő másik kosáron amelyből époly pompásan festő őszi barack mosolyog kegyedre mint az előbbiből; ezt azonban nem rakták oly gondosan szét mint amazt és darabonkint tizenöt sou-jával megkaphatja. Hapedig csodálkozva kérdi a kereskedőtől hogy vajjon mitől olcsóbb ez az előbbinél, holott époly nagy, époly szép és époly étvágygerjesztő? — a kereskedő kiszedi a többi

*) A törvénykező nyelvben azonban a hagyomány megőrizte a „fille“ romlatlan jelentését, merthogy bíróságnál ez a cím illeti meg a hajadont, épúgy mint az asszonyt a „femme“, a férfit pedig [kegyelmes uraságot épúgy mint kegyetlen apache-t] a „sieur“. Péld.: „Fille Morin, répondez“. [Morin leányzó, feleljen!] „Femme Lacroix, levez-vous.“ [Lacroix-né asszony, keljen föl!] „Sieur Machin, racontez-moi ça.“ [Izé úr, mondja el, hogy történt a dolog!]

**) 30 sou körülbelül: 1 k. 40 f.

közül azt amelyiket legközelebb ér s ujjai közt megfordítva, alján alig észrevehető fekete pöttyre mutat. Noshát ilyen fekete pötty tapad a demi-monde tagjainak a multjához is akik azért símulnak oly szorosan egymáshoz hogy pöttyüket minél jobban elrejtseik.

Dumas szellemes magyarázataiból megértjük tehát hogy a „demi-monde“ voltaképp nem elbukott, hanem csak megbotlott emberek fárasága. Amhogy a lejtőn bajos dolog megállni, alig hiszem tévedjek, hogy legtöbb tagjának csak ideiglen nyujt menedéket. Igaz ugyan hogy olykor vissza is lehetne fordulni; ez azonban fárasztó dolog s emiatt nem igen szokás. Aztánmeg a lejtő elején nagyon éberek az őrszemek amelyek torkuk-szakadtáig kiáltják a „visszá“-t, amíg lent tárt karok várják a jövevényt.

Dumas-nak a „demi-monde“ becsületét mentegető kísérlete azonban csak félig sikerült, merthogy ősi tagjainak ugyan visszaszerezte régi helyüket az otterpeszkedő jövevényeket azonban hiában igyekezett helyükről eltűnni. Amazokat tehát nem valami nagy hálára kötelezte jóakarátával.

Nálunk a „demi-monde“ kifejezés csupán eldurvult jelentésével szerepel. Bizonyára nagy része van benne társadalmunknak a francsétől mérően különböző viszonyaiban. Merthát olyan társaság aminőre e kifejezést Dumas érti, nálunk — hála Istennek — mindeddig épenséggel nincs, noha olyanok akik beleillenének, nálunk is szép számmal akadnak. Amhogy a kifejezés ízig „európai“, Nagy Mesterünk példájára ráhúztuk arra ami nála s nálunk annál több van. Sőt szerecseneink a magunk nyelvére is átforgatták „félvilág“-nak, merthát azon persze az ő tündöklő értelmességük könnyeden tovasiklott hogy a francs „monde“ szó itt épolý kevésbé jelent „világ“-ot mint péld. a „dame du grand monde“ vagy az „homme du monde“ kifejezésben, és valamint ezek nem jelentenek „nagyvilági [!] hölgy“-et és „világfi“-t [!] hanem „előkelő társaságbeli nő“-t, röviden: „dámá“-t és „társaságbeli ember“-t, röviden: „ur“-at,*) oly kevésbé „félvilág“ a demi-monde amelyet a magunk eszével „talmi“- vagy „hibástársaság“-nak, tagjait pedig „talmi“ uraknak és hölgyeknek hívhatnánk**) . . .

Amíg a „demi-monde“-ot használata eredetijénél silányabb tartalommal toldotta meg, a francs „route“ (rut — csapat) szótól eredő angol

*) „Monde“ (mónd) = úrtársaság. — „Grand monde“ (graon mónd) = az úrtársaság színe-java [haute volée]. — „Petit monde“ (pöthi mónd) = az úrtársaság apróbb szentjei.

**) Igaz ugyan hogy a mi „világ“ szavunk is jelent társadalmi kört, ámde mindig csak a veleértett kör kifejezett megnevezésével. Így péld. beszélünk mi is „művész“- „író“- „kereskedő-világ“-ról, vendégeinket azonban nem hívjuk „világ“-nak mintahogy őket a francs „monde“-nak hívja, nyilván merthogy előkelő társaságának — amely e kifejezést megteremtette — zárkózt szelleme a világ fogalmát a maga tagjaira korlátozta. A „monde“ tehát voltaképp „társaság“-ot jelent. Így érti a francs olyankor is amikor egyetlen vendégéről mondja hogy: „J'ai eu du monde“. [Társaságomból nálam járt valaki, tehát: „vendégem volt“, — nem pedig: „világom volt“.] Hapedig nekünk a telivér „társaság“ nem „világ“, nem lehet „félvilág“ a félvér sem, — mégha akadtak Nagy Mesterünknek is olyan szerecsenei akik az ő „Weltdame“, „Weltmann“ és „Halbwelt“ kifejezését megcselekedték. Hogy a „demi-monde“ szó nem — mintahogy nálunk jobbára értődik — személyt, hanem társaságot [társadalmi osztályt] jelent, erről I. szótáramban lesz szó.

rout (raut) kifejezést a sárból emelte előkelő polcra. Merthát a „rout“ voltaképp — épúgy mint német rokona: a „Rotte“ — gyülevész csöcselket jelent. Úritársaság népes fogadó estjére — amit honinyelvünkön „csődület“-nek vagy „vendégözön“-nek avagy [a „tatárjárás“ és „sáskajárás“ kaptájára] „vendégjárás“-nak mondhatnánk — csak időmultán kezdte az angol érteni.

A szavaknak — mondja Dubray — épúgy megvan a maguk romándja mint az embereknek. Némelyik alantas sorsból előkelő társaságba emelkedik, másikuk magas polcra sárba zuhan.

Hány változattal ismerjük gyermekkorunkból annak a délceg királyfinak a történetét aki — ha nemes szív dobogott keblében — az útjára vetődött rút banyának alamizsnát adott, — ha lelke zord volt — durván rámondott, a szipirtyó pedig mintegy varázsszóra bájos tündérré változott s a királyfit viselkedése szerint megbüntette vagy megjutalmazta!

Nemegy szó története emlékeztet e mesebeli banyákéra. Eleintén elriasztó alakkal jelenik meg. Ne siessünk azonban megvetésével: ki tudja mit rejt lompos rongyai mögött? Talán az utca sarabán szüldött. Ám így se lehetetlen hogy időmultán — az irodalom virágaival ékeskedve — az előkelő társaság termeiben fog tündökölni...

„Matrimonium ad morgengabicam“, később „matrimonium ad morganaticam“ — morganaticus házasság — néven régente olyan házasságot hívtak amely a feleség és a gyermekek örökösödő jogát a férj nászajándékára [„Morgengabe“-jára] korlátozta. A házasságnak ez a neme — amelyet az egyház époly törvényes házasságnak tekintett mint bármely mást — Olaszországból származik és jobbára különbözőrendű házastársak közt fordult elő. Más — „jobb kéz“-zel kötött — házassággal szemben „bal kéz“-re szólónak is hívták. A „bal kéz“ tehát nem „bagolyhit“-et jelent. Sőt fejedelmi s hozzájuk közel álló főnemes családokban a kisebbrendű nővel kötött házasságnak, a „mésalliance“-nak (mésalliance — balházasságnak) most is ez a törvényes alakja. Mainapság — amint egy szellemes francs megfigyelte — két kézzel kötött házasságok is vannak: amikor a házasulók egyik kezüket csak a másik után nyújtják egymásnak.

A „sekélyes“-t, „könnyelmű“-t jelentő latin „frivolus“ francs alakja, a frivole (frivol) voltaképp „esenyős“-t, „léhá“-t jelent; — „megbofránkoztató“-ra, „sikamlós“-ra csak a német földtekén értődik.

A latin „nobilis“ és a tőle eredő francs „noble“ (nobl) egyaránt „nemes“-t és „nemeslelkű“-t jelent.*) Amikor azonban a német vagy a honi szerezcsen nyilvánít valakit nóbli-nak, bizony nem kutatja se származását se lelkületét.

Másutt a használat kicsinylő, gúnyos vagy megvető jelentést domborít ki.

A hellén epigon — mint az „epi“ [rá — h. é.: következő] és „gonosz“ [sarjadék] szavak kapcsolata — voltaképp: „ivadék“-ot jelent.

*) A „noble“ ellenkezője a Francsországban néhány év óta erősen fölkapott: „ignoble“ (inyobl) ami „nemtelen“-t, úriemberhez nem méltót jelent. Hajdan a „vilain“ szerepelt mint ellenkezője amit eleinte mint főnevet „tanyai [villa]-lakó“-ra, másszóval: parasztra értettek. Később a nemesség melléknévként is kezdte használni s így — nyilván magán tapasztalt szépségének a hiányát akarta vele éreztetni — „rondá“-ra értette.

A hellén azonban csupán Thébé-nél elesett hét hősének utódjaira, csúfolódva pedig Nagy Sándor hadvezéreinek ivadékaira értette. *) Általán korcsnemzedékre vagy korcsutódra érte csak a német földtekén szerepel. **)

A latin notorius [ismert] szóba a „hirhedt“ jelentést szintén a német kente bele, csupán így érte azonban egyedül használjuk. ***)

Hasonló mostoha sorsban részesült nálunk a személyt jelentő latin persona szó amelyhez szinte hozzánőtt az „alávaló“ jelző, — a testvért jelentő szintén latin frater amelyhez — nyilván a gúnyos „par nobile fratrum“ révén ****) — a „haszontalan“ szegődött majdnem elmaradhatatlan díszítőjéül, — avagy a „bolt“-ot jelentő francs boutique (butik) amelyhez szinte odaképzeltük a betévedt vevőnek azt a tünődését hogy: ugyan miféle balcsillagom vezethetett ilyen helyre?

Amviszont az se ritkaság, hogy évődő, gúnyos sőt gorombáskodó jelentés helyére komoly lép.

A hellén obeliskosz szó — mint az „obelosz“ [nyárs] kicsinyítője — voltaképp „nyársacská“-t jelentett, tehát nemcsak kicsinyítő hanem gúlára érve egyszersmind gúnyosan kicsinylő kifejezés volt. Komolyan csak a bárbárvilág használja eme jelentésével. A hellén a gúlát „sztélé“-nek [az egyiptomi pedig „dehen“-nek] hívta.

A „testa“ szót a római repedt fazéokra értette s úgy vagdosta egymás fejéhez mint mi a „tök“-öt. Am tete-té vedlett ivadékát a francs nagybüszkén a maga fejére érte. [A „tökfej“-et pedig „poire“-nak (poár — körtének) hívja. Vajjon nem amiatt hogy a körtének széles az alja, a francs pedig a nagy állkapcsot véli a szellemtelenség egyik legbiztosabb ismervének? — Így érte oktondira a „ganache“-t is ami voltaképp a ló alsó állkapcsát jelenti.]

*) Nagy Sándor hadvezérei akik holta után birodalmán osztoztak s a maguk tartományában — amint tudjuk — fejedelmi méltóságra emelkedtek, a történetben „diadohosz“ [utód] néven szerepelnek; így azonban csak a későbbi hellén és római történetírók nevezték el őket; ők keresztelték a diadohoszok marakodását befejező ipszosi csata után közülük műveltségű embereit és unokáit is „epigon“-oknak.

**) A francs aki mint vendégszót épenséggel nem ismeri, az ivadékat „descendent“-nak (deszaodaoñ-nak), a korcsivadékat tehát nyilván „descendent dégénéré“-nek hívja; ugyane francs kifejezést használja az angol aki ugyan olykor szintén beszél „epigon“-ról, németes jelentéséről azonban ő se tud.

***) Hogy efféle „árnyéklódás“ mily könnyen vet árnyékot a szó egész jelentésére, a minap ékes tanúságot tártala elénk egyik legerősebb napilapunk amikor egy „ismert notorius betörő“-ről cikkezett. Ha cikke íróját megkérdezném, vajjon mit akart vele kifejezni: talánbizony attól a tévedéstől akarta olvasóját megóvni hogy „ismeretlen notorius betörő“-re gondoljon? — alighanem szánakozó föntességgel oktatna rá hogy kifejezését az európai műveltségű ember az „ismertek“ közül a legismertebbek közül való“-ra érte, s álláig összegombolva kinyilatkoztató tekintélyével torkomra forrasztaná a szót, én pedig holtra szégyenkezve kullognék odább a szeme tájékáról. Amha a Balkán legétől kissé távolabb eső helyen igyekeznék árnyékos tudományát terjeszteni, alig hiszem hogy bárki ő előre igyekeznék szégyenletével a földre bujni, merthogy ő részeseülhetne nagyon könnyen olyanféle oktatásban hogy: értelmes ember ezt mifelénk „országserte ismert“-nek, „gyakran emlegetett“-nek vagy egyébilyesminek, divatos „szellem“-mel pedig „betörőkirály“-nak mondja.

****) „Nemes testvérpár“ [gyönyörűséges két mákvirág] — Horatius mondása Quintus Arrius két fiáról [„Quinti progenies Arri, par nobile fratrum“ — Horatii „Satirae“, 2., 3., 243.] akiknek egymásra halmozott ostobaságai a maguk korában hallatlanok voltak. Mainapság azonban sokkal fényesebb példákkal büszkélkedhetünk e téren.

Jellemző voltánál fogva még érdekesebb komolyodást tár elénk a szintén francs parler (párlé — beszélni) szó története, merthogy őse a latin „parabolare” volt aminek a jelentése magyarul: regélni, tóditani. Ugyanígy értette a római a „fabulari” kifejezést amelytől meg a szintén beszélést jelentő spanyol hablar származik.**) **)

E példák szakasztott mására egyébkép — hála a németnek! — itthon is ráakadunk, mégpedig véletlenül éppen a „parler” szónak egyik ivadékában. A francs kőműves az ő munkavezetőjét — akit hivatalosan a „maître-ouvrier” (meet-uvrijé) cím illet meg — a háta mögött „parlier”-nak (párlyié-nak) hívja merthogy nagyurasan össze-vissza parancsolgat anélkül hogy maga is kezébe venné a habarcsos lapátot. Eszerint „csak beszélő”-t, magyarul: „fecsegő”-t ért vele. A német Polier s öccse, a magyar pallér pedig hivatalos komolysággal feszít francs társának gúnyos nevével.

Ócsarló jelentéssel pillantotta meg a nap világát a francs impressioniste (éñpreszioniszt — hangulatfestő) kifejezés is amely Edouard Manet (Máne) francs festőművész [1832—1883] „Impression” [Hatás] című festményének a nevéhez fűződik. Ő volt a Tegelső művész aki szabad ég alatt festett [az első „en plein-air”-festő]. Imént említett művét az 1874. évi párisi kiállításon mutatta meg a világnak és általános szörnyűködést aratott vele. Címe nyilván azt akarta jelezni hogy festményével tárgyának lelkében keltett hatását igyekezett megörökíteni. Ma impressionistának olyan művészek és költők nevezkednek akik — a maguk hitvallása szerint — bárminő művészies szellemítéstől [idealizálástól] tartózkodva köztelenül a valóság megörökítésére törekednek.

A latin „merces” [díj, bér, zsold] szótól eredő merci (mierszi — kegyesség ***) Francsföldön egyedül csupán gúnyos jelentéssel értődik [mintahogy nálunk a „köszönöm szépen” — amikor hangunk súlyát a „szépen”-re vetjük] s annyit jelent hogy: köszönöm, nem kérek belőle. Komolyan csak Németeurópában szokás vele udvariaskodni.****)

Német kéz öltött nemzetközinek vélt tudományos szint akárhány olyan kifejezésünkre is amely se nem tudományos se nem nemzetközi.

Igy péld. a francs baroque (bàrok) szót a honi szerecsen — nyilván wieni bútorosok példájára — avval a boldogító érzéssel szedi ajkára hogy világszerte közkeletű értékes szakkifejezéssel európaiaskodik.

Másutt a „baroque” kifejezés *****) a XIII. Lajos-korabeli ízlés-

*) „Beszélni” latinul: loqui.

**) A „hablar” francsos változata, a „håbler” pedig dicsekvést jelent.

*** Merthát „merci” épenséggel nem jelent „köszönet”-et, tehát mint annak a gondolatnak a rövid kifejezése hogy: „Kegyed nagyon kegyes” — akár a latin „gratias” [ago] — csupán mint ugyanoly alkalommal használt kifejezés fordítható „köszönet”-re.

****) Őszinte köszönetet francsul a „grand merci” vagy „merci beaucoup” kifejezéssel szokás tolmácsolni.

*****) A „baroque” szó a portugál „barocco” [szabálytalan alakú gyöngy] francs változata, ez pedig a latin „verruca”-tól ered amely szemölcsöt, nemeskövön pedig „dudorodás”-t jelentett. Így értődik, — jórészt a „bizarr” (bizar) fogalmával szinte egybeesve: szokatlanra, furcsára, bántóra.

nek,*) amelyet Millin „raffinement de l'abus“-nek [a visszaélés megtökéletesítésének] nevez, csak népies jelzőjekép szerepel, valaminthogy csupán gúnyos elnevezése a XV. Lajos-korabeli ízlésnek a francs rococo (rokoko) jelző is amelyet a francsnak [a némettől komolyra értett] enyelgő magyarázata a „rocaille“ (rokáj)**) szótól származtat, holott „Rococo“ valósággal egy papagáj neve volt; Chateaillerand (Sáteejra^on) grófné kedves madaráé aki gazdájának minden bútorát összekarmolta. Emiatt nevezték el róla a XV. Lajos-korabeli új ízlést amely épúgy hadat üzent minden meglevőnek mint Chateaillerand grófné vandál-ízlésű madara.

Beszélhetünk tehát — ha így esik jól — „baroque“ vagy „rococo“ modorról akár francssal, akár angollal, akár spanyollal, merthogy hébenkorban maguk is használják e kifejezéseket; ha azonban szabatos és komoly, kiváltképp ha művészi értékű kifejezést akarunk használni: az első esetben XIII. Lajos-korabeli, a másodikban XV. Lajos-korabeli ízlésről kell szólnunk, hapedig a kor jelzésén kívül mindenképen egyéb komoly művészi elnevezést is keresünk, mindkét esetben csak „újászülődés“-ről: „renaissance“-ról (rőneesz^oansz-ról) beszélhetünk, mert hogy mindakét modor ennek az elfajulása.

Ezek a kifejezések a nálunk elterjedteknél nemcsak szabatosabbak***) és helyesebbek****), hanem a német nyelv uralmának határain kívül világszerte közkeletűek. Magunk közt pedig értelmesen „kanyaru“ és „cikornyás“ modorról beszélhetünk. Amazok megmaradhatnak Lilienfeldné asszonyságnak, hadd lelje velük gyönyörűségét, ahogy látogatóinak „reconnaissance“-modorú ebédlője s „vampir“-stílus vendéglátója után „rokokokó“ csevegőjét és „³/₄ barakk“-ízlésű hálóját végigmutogatja.

Másutt piszkos vagyoni érdek hamisít tetszőssé olyan idegen kifejezést amelyet senki nem ért. Merthát vajjon a „szellemi“ munkásoknak az az arcátlan söpredéke amely sivár lelkének undok termékeit ki a tudomány ki a művészet hazug színével piacra dobva, beteg és éretlen felebarátjai lelkének megrontásán aljas hajlataik gerjesztésével mesterkedik hogy fillérjeiket a maga telhetetlen zsebébe áticsiklandozza, vajjon büszkélkednék-e vele, ha „művészi“ alkotását igazi nevén „szennyes“-nek vagy „mocskos“-nak, magát pedig „szennyes“ vagy „mocskos író“-nak neveznék? Ám a pornográfia s a pornográf kifejezéssel talán még nagyra van merthogy senki nem érti őket, aki pedig azt hiszi

*) A „baroque“ modort — amint tudjuk — a 17. százévben, az olasz újászülődés korának alkonyán Michel-Angelo követői teremtték meg akik nagy mesterük lobogó szellemének eredetiségét különdiskedésükkel igyekeztek megközelíteni. Tőlük csapott át XIII. Lajos idején Francsországba, ahonnan ugyane százév második felében csak rövid időre szorította hátra a gazdag, feszes, hideg XIV. Lajos-korabeli ízlés, amelynek XV. Lajos idején hegyibe kerekedve, a 18. százévben Bernin túlzásaival minden korlátot ledöntött.

**) Magyarul: „odor-modor“. [Odor-munkának az építőművész sziklatöredékek, kagylók s egyéb természetes tárgyak szabálytalan összeillesztésével épült barlang-utánzó falat ért. — Odor: az „odu“-val rokon szavunk amely egyedül öblös üreget jelent.]

***) Amikorpedig nem a XIII. Lajos-idejebeli, hanem péld. a korábbi „olasz baroque“ ízlésről, avagy nem a XV. Lajos-idejebeli, hanem péld. az ezt utánzó „német rococo“ modorról szólnunk, hazájuk és koruk szerint jelölhetjük meg őket.

****) Merthát nyilvánvaló dolog hogy helyességüket mint francs kifejezéseket francs használatuk állapítja meg.

hogy érti, „porkográfia“-ra s „porkográf“-ra érti s kedveskedő kicsinyítéssel „malacirodalom“-ra s „malaciró“-ra fordítja, holott a hellén „porné“ szó nagyon szeliden fordítva „mosolyárus“-t*), tehát „pornográfia“ ilyen díszes közönségnek való irodalmat, „pornográf“ pedig efféle „hölgyek“ pénzén élő írók jelent. Szíves tudomására mindama szerencsen uraknak és hölgyeknek akik ezt az „európai“ kifejezést ajkukra veszik, akik a veleértett „irodalm“-at pártolják s akik vele keresik — kalácsukat.

Akárhány vendégszóra ünnepies színt áraszt idegenvolta: dîner-re (diné-re) a balkáni néger nagyobb várakozással megy mint ebédre; a robe-ot (rob-ot) díszesebb öltözetre érti mint a „ruhá“-t. Pedighát Párisban „dîner“ az „ouvrier“-nak (uvrijé — munkás-nak) utcán elköltött „pommes frites“-je (pom frit-je**) s „robe“ a „trottin“ (troteön — szalajtolány, budapesti magyarsággal: „kifutó“) néhány sou-s szoknyácskája is. A „kamásli“-s szerencsen persze burgonyalevesét is potage Parmentier néven költi el; ha becsületes magyar nevének kínálnák vele, talán meg sem enne.***)

Az Olaszföldön viganás [carnevale] idején divó álarcosmulatságok közönségeinek — amint tudjuk — ősi kedvtelése a dobálódzás. Régente az álarcosok cukorkákat [„confetti“-t] hajigáltak egymásra. Amhogy e ragadós jószággal arcuk-ruhájuk összevisszafenődött, időmultával gipszből készült utánzatával dobálództak. Neve azonban megmaradt „confetti“-nek. Egy párisi könyvnyomó évente sok ezer fali naptárt adogatott ki amelyet balsarkának átluggatásával tett fölakaszthatóvá. Hogypedig könyve tetemes részét különféle színű vékony papirosra nyomott hirdetések foglalták el, átluggatása után a dolgozóban egész halom színes papiroskorongoska gyűlt össze. Egy hétfői napon a munkásoknak olyan széles jókedvük kerekedett hogy el kezdtek e papirosfoltcskákkal egymásra dobálódzni. Gazdájuk persze, amikor rájuknyitott, ruhájukat, hajukat tarka papirosdarabkáival teleszórva találta. Hirtelen egy gondolat villant meg agyában. Mindössze néhány nap választotta el a párisi énekes-színház álarcos báljától. Ahogy e nagy napot megérte, telerakta zsebét ily tarka papiroskával s így jelent meg rajta. Amikor pedig a jókedv hullámai legmagasabbra csaptak, fölászott a karzatra s a teremben nyüzsgő sokaságra szórta papiroskáit. Ötletének hatása leírhatatlan volt. A bál közönsége tombolt jókedvétől s néhány nap múlva Páris kóborló árusai fényes keresethez jutottak az új leleménnyel amelyet Páris népe annyira fölkapott hogy maguk és övéik alig győzték lyuggató kalapácsukkal gyártani, amíg élelmes vállalkozók e célra összetervelt gépeikkel üzletüket el nem rontották. Az új lelemény Francsöldön az olasz confetti-nek a nevével vált ismertté, nyilván merthogy épúgy bántak vele mint a talyán példájára a hajigáló gipsszel. Az olasz azonban — amikor hozzákerült — a cigánypetrezselyem [L. szerint: coriandrum] cukrozott magjára emlékeztető alakjáról „coriandoli“-nak nevezte el. Mi persze „confetti“ néven emlegetjük, merthogy ez illik rá

*) Pernáejn = vásátra vinni.

**) Utcasarkon kapható zsírban sült burgonyaszéletke.

***) Parmentier annak a francs gazdának a neve aki a burgonyatermelést Francsöldön meghonosította.

kevésbé s Wien-ből így tanultuk. Wienben azonban már lehet vagy tízéve hogy nevét helyesbítették. Meglehet tehát hogy húsz-harminc év múlva mi is követjük a jó példát. Merthát nálunk az ostoba példa úgy terjed mint a rüh. Az okos példa követéséhez azonban tízévek kellenek.

Isztambulban a rabszolgák tömlőce hajdan a szeráj fürdőjének tőzsomszédságában volt. Fürdő olaszul: bagno (bányo). E véletlen szomszédság révén tett szert francs földön XIV. Lajos idején — amikor az addig gályára ítélt rabokat kikötők és fegyvertárak építésére kezdték használni — a gályarabok börtöne a „bagne” (bány) névre, amely — jobbára eredeti olaszos alakjával — „fenyítőház” ra [f.: — nyilván mert-hogy a „Zuchthaus” is kéttagú szó — „fegyház”-ra] értve mihamar világ-szerte elterjedt, sőt maga az olasz is megtoldotta „bagno”-ját ez új jelentéssel. Ilyesmire egyébkép — hogy valamely szónak külföldön keletkezett árnyéklatát hazájában elfogadták — legérdekesebb példákra tudtommal Francs földön akadunk ahol e téren a közelmúltban kivált a német ért el néhány érdekes sikert. Alighanem az ő példájára hívja a francs néhány tíz év óta a pezsgőt ch a m p a g n e-nak [azelőtt „vin de Cham-pagne”-nak mondta], merthogy a német „Champagner” [ma: „Schaum-wein” — habzóbor] jóval régibb kifejezés.

A latin „reclamare” — visszahívni — szótól eredő r é c l a m e (reklám) kifejezést a francs 1. sólyomvadászaton madár visszahívására, majd apró madár számára készült csálakra [e.: csalétekre], 2. könyvben az oldal első szavának az előttelevő oldal alján olvasható előrebocsátására [custos-ra] értette. A kereskedelemben meghonosult jelentését azonban [amelynek ismertetése I. szótáramban található meg] a némettől tanulta.

Korunkban a Párisban élő német kereskedővilág árasztja el vevő-közönségét francs kifejezések német árnyéklaival amelyek ugyan ujdonvoltuk varázsával a kispolgárságot hamarosan meghódítják, mind az irodalom mind a közönség értelmes része azonban gondosan elzárkózik tőlük.

Cabaret és Kabarett.

Páris kocsmái közt ősidőtől kezdve mint érdekes magaféleség szerepel: a cabaret artistique (kábare ártisztik — művész-kocsmá). Szűkebb hazája hajdan a Quartier Latin [a diákváros] volt; ma — mintegy huszonöt év óta — legsűrűbben a gézengúzok kerületéből, a Montmartre-ből kiemelkedő Butte Montmartre (Büt Mómátr — M.-domb) lejtőjén tenyészik. Régente az író- s művészvilágnak a nagy-közönségtől szigoruan elzárt menedéke volt ahol a maga mulatságára ötletes szavaló s zenélő előadásokat rögtönzött. Időmultával azonban — amint látogatóiban egymásra pocsékolt előadásaik kiaknázásának a szelleme megébredt — e művésztanyák egymásután megnyíltak a nagy-közönségnek és hamarosan a kisszínház meg a daloskávézó közé ékelődő nyilvános mulatóhellyé fejlődtek. Mamár szinte nyüzsgönek a Montmartre-on. [Legismertebbek közülük: a „Chat Noir”, a „Tréteau de Tabarin” s a „Cabaret des Quat'-z'-arts.”]

A legelső cabaret amely a külső világ számára megnyílt, a „Chat noir” (Sá Noár — Fekete Macska) volt. Kapuját 1881-ben tárta ki a

nagyközönségnek és Rodolphe Salis festőművész avatott vezetésével, Aristide Bruaut költőtől lelkesen támogatva hamarosan meghódította egész Páris. Varázsának a titka abban rejlett hogy szereplői jobbára magukszerezte lantos költeményeik, szindarabocskáik, dalaik ünnepies művészi hatása kedvéért nem fojtották el egyediségüket hanem fesztelen otthonossággal igyekeztek közönségüket mulattatni.

Amint a művészecsma nyilvános szórakozóhellyé átvedlesztve mint cabaret chantant (kábare safiton — daloskocsma) új életre támadt, persze nemsokára megkívánta a német is és mintájára „Ueberbrettl” néven egymásután nyíldogáltak meg a hasonlócélú germán vállalatok. A legelsőt 1901-ben Berlinben Ernst von Wolzogen szervezte aki azonban magán kívül se rátermett író sem alkalmas személyzetet nem találván hozzá, a hiábanvaló kísérletezéstől rövid tengődés után elfáradt és társaságát szétoszlatta. Példáját egymásután követték az övénél alantasabb honabeli vállalatok, világos bizonyosságául hogy ilyesmi époly kevéssé való a németnek mint péld. az álarcosbál. És époly kevéssé neki mint — nekünk. Merthát mind nála mind nálunk sokkal kevesebb a *vidám művelt ember* mint amennyi ilyes multságok sikerét románföldön biztosítja, és sokkal több a *mogorva* s több a *nyers ember* mint amennyi amazok közt elcsúsztatna. Emiatt poshadt a „cabaret chantant” a német földtekén „café chantant”-ná, az álarcosbál pedig — kivált nálunk — olyan vásárrá ahova valamelyes ízlésű ember csak elvéve botlik.

Nem nagyon lendülnek e vállalatok azóta sem hogy „Ueberbrettl” [magyarul: tarka színpad; e.: „überbrettl”] helyett „Kabarett” néven kísértik a szerencsét, époly kevéssé mint az a tömérdek lebuj amely székesfővárosunkban mind ettől a német széltől közénkfújt új tehát kapós címtől várja boldogulását...

A cabaret szó mind francs mind egyébnyelvű szómagyarázó munkákban mint ismeretlen eredetű kifejezés szerepel. Mindössze egyetlen francs munkában sikerült annyi útraigazítást találnom hogy norman nyelven épület elé feszített védőernyőt [avant-toit-t] jelent.

Amahogy a magam eszével kezdtem eredetéről gondolkozni, menten szemembe tűzött, mennyire hasonlít a latin „caverna”-tól eredő francs „caverne” (kavern) szóhoz. „Caverne” magyarul: barlang; módosult jelentése pedig: „repère, lieu caché ou se réunissent des brigands et des voleurs” [zsiványok és tolvajok rejtett menedéke; tehát: gazemberek tanyája; rablóbarlang]. A „cabaret” ősi jelentése pedig a „caverne”-éhez nagyon hasonlít merthogy régente olyan kocsmára értődött amelyben gonosztevők szoktak tanyázni, tehát: lebujra. [Ilyen péld. az Eugène Sue-nek „Mystères de Paris” című romándjában ecsetelt „Cabaret du Lapin Blanc” című csárda.] Nagyon könnyen lehet hát hogy a „cabaret” semmi egyéb mint a „caverne”-nek kicsinyített változata s így voltaképp „barlangocská”-t jelent.*)

*) Védőernyőre pedig a norman amiatt érthette mert iddogáltak alatta, tehát mert kocsmához tartozott. Sőt az se lehetetlen, hogy a kocsmá régesrégén voltaképp sziklába-vájt pince elé feszített sátor volt. [Az ivósátor (cantine) ma is nagy kedveltségben részesül a francs közönség népies ünnepein. Az az olasz szó pedig amelytől neve származik, a „cantina” voltaképp „pincécské”-t jelent. Francs változata — amelyet katonai étkezőre értve Németeurópában is használunk — régen palackokra értődött].

Márpedig a Montmartre-városrészben, kiváltpedig a Montmartre lejtőjén mind a „caverne” mind a „cabaret”-nek ez a fajtája gombamodjára tenyészett merthogy hajdan ez volt Páris legveszedelmesebb negyede amely mindössze néhány tízév óta kezd imitt-amott tisztességesebb képet öltetni, — amióta a művészvilág a Quartier Latin-ból odaköltözött.

Ma a „cabaret” szó jelző nélkül kocsmát jelent, mégpedig nagyon különfélét.*) Azok a vállalatok pedig amelyeket a német földtekén hívnak „kabaret”-nak, nem „cabaret”-k hanem „cabaret chantant”-nak hazudott „café chantant”-ok, aminthogy nem „cabaret”-k a nálunk ily néven rendezett víg zenés előadások sem, hanem concert de cabaret-k (kónfszeerdkábare-k).

Az a „kabaret” szó amellyel mi európaiaskodunk, testestül-lelkestül berlini gyártmány és Wienen át került hozzánk. Az ősi német szóhamisító kaptára megteremtett alakja „Kabarett” a nyelvtudományban mainapság is így szerepel; az életben azonban ujdon kaptára vedlett át s így vált „Kabaret”-té. Ez hát persze tulipános alakja is. Ám elvértve megcsendül egyik-másik honi szerecsenünk ajkán „eredeti francs” kiejtése is — hol mint „kábarett” hol mint „kábaré”. Pedighát akiben egy csipetnyi magyar nyelvszellem él, bizonyára menten „kabará”-vá dolgozná át [mintahogy a „camera”-t „kamará”-nak hívjuk].

Merthát ugyebizony kacagnivaló erőlködést művelne az olyan „bárbár” magyar aki e könnyeden pergő, bővösen csengő, kellemet hintő, szellemet szóró „európai” kifejezés helyére a maga ázsiai nyelvből igyekeznék holmi szalonnásízű otromba kifejezést összegyúrni?

Ha történetének megismertetése után valamelyik kiváló honi szerecsenünket kérnök meg e munkára, s európaíasságtól duzzadó teremto-

*) Tehát nemcsak zsványoktól és művészekről látogatottat. Hiszen — amint Panard zengi — Szókratész is „cabaret”-ba menekült amikor egyetlen gyönyörűségének, az ő kicsi-kis Xantippéjének zsémbes napja volt:

Socrate, cet homme discret
Que toute la terre révère,
Allait dîner au cabaret
Quand sa femme était en colère.

Sőt a francs és belg nagyvárosokban a „cabaret” címet sok előkelő étkezőhelyiség használja, otthoniasságot akarja vele jelezni. Az ilyen „kocsmá” — amely kivált Párisban és Bruxellesben található nagy számmal — jobbára egy-két fejlett ízléssel rendezett szoba amelyben azonban a legkényesebb ízértőt kielégítő konyha s figyelmes szolgálat található, persze óriás áron. Másképp a francs [a helyiség gazdáját értve] „traiteur” [étető] néven is hívja. Az ilyen úrikocsmá a szintén aprófajta étkezőre értett „taverne”-tól¹⁾ avval különbözik hogy a viselkedés soha nem csaphat át benne dőzsölésre ami amott gyakran megcsik.

„Cabaret” néven emlegeti a francs az ivókészlettel megszerelt kínálótálcát is. Gondolattársításának követésével bátran hívhatnók akár „gyalogkocsmá”-nak akár „kézi-kocsmá”-nak.

Sőt ismer „cabaret des oiseaux”-t [madár-kocsmát] is. Így [másképp: „cuvette de Venus”-nak — Venus mosdótáljának] az európai kapotnyak-ot [másképp: „vad magür”-t — L. szerint: asarum Europaeum-ot] hívja, merthogy medencévé kunkorodó levelei az esőscöppeket összegyűjtik.

*) A latin „taberna” szótól amely bódét, majd kocsmát jelentett. [Nyilván tőle ered — „taberna vinaria”-ra, boros bódéra értett jelentéséhez fűződve — a mi „tűvornya”-nk is.]

erejének húrjait pattanásig megfeszítené, nyilván a „kocsmai hangverseny“-t sütné ki honi szakkifejezésének. Hát ilyesminek mondhatná is bátran azokat az előadásokat amelyeket a párisi művésznépség a maga mulatságára hevenyészgetett. Ámde amit nálunk szokás e néven rendezni, nem kocsmában hanem fényes teremben, nem a játszóok hanem hallgatóságuk mulatságára, nem hevenyészve hanem rendszeres készülődéssel kerül színre.

Az „Ueberbrettl“-l el egyet jelentő „Buntes Theater“ meglepően sikerült magyar fordítását, a „tarka szinpad“-ot közönségünk már régen elfogadta. Vajjon mitől ne lehetne a „concert de cabaret“-ból kiszakított négeres német „Kabaret“ [I.] értelmes magyar nyelven „tarka előadás“, — a „cabaret chantant“-ból kitépett „Kabaret“ [II.] pedig akár „tarka színház“ akár „szincarnok“ vagy „művészbarlang“ avagy „művészdobogó“, ha jobban esik: röviden „dobogó“ avagy egyik székesfővárosi hírlapunk sikerült kifejezésével: „füstös színház“, sőt ízig magyar vállalatra érve: „művészcsárda“ vagy „daloscsárda“?

Hanemhát persze ilyes jóízű kifejezés „korunk szellemé“-hez semmi-kép nem illenék, merthogy e szellem honi zászlósa, a magyar szerecsen „Modern színházkabaret“-re s egyéb ilyes megértetlen ostobaságra szomjazik.

Pedighát ha a mi szerecsen társadalmunkban volna egy morzsányi józanság és értelmesség, azt a németzamatú „kabaret“-et szépen összecsomózza: „Buxtehude, per Wien“ címmel visszaküldené gazdájának, sőt a viszontasság megóvásáért odaírhatná a címéhez amit világszerte ismert előkelő „európaias“ modorával Nagy Mestere szokott a hozzá postán érkező magyar nyomtatványra odafirkantani hogy: „Zurück! Unverständlich!“ [Vissza! Érthetetlen!]

44. cikk. A hűtlenek.

Amikor valamely területen jártunk-közben áthaladunk, előrejutásunkhoz nem okvetetlenül szükséges hogy utunknak egész színén végiglépkedjünk; célunkat úgyis elérjük ha csupán a lépteink alá kerülő talpalatnyi foltokra rakjuk lábunkat; sőt így gyorsabban és biztosabban haladunk mintha utunkat végigcsoszognók.

Ilyesfélekép vagyunk beszédünkkel is. Épeszű [jólábú] ember művelt nyelven [jó talajon] könnyeden rója a mértföldeket s jártaközben áthalad ama területrészekre is amelyek léptei közé esnek. Útjának jórészét érintetlenül hagyja a közepesen művelt, sőt a műveletlen ember is. Ha gondolatainkat olyan körmönfont szabatosággal akarnók kifejezni mintahogy szavaink jelentése s fűződése szerint teljességük megkövetelné: beszédünk a megszokottat legalább háromszorosan meghaladó terjedelmet öltene.

Szólásaink egyszerűsödésének egyik gyakori esetét tapasztalhatjuk egyebek közt, amikor megszokott többszavú kifejezésből egyik része kihull.

Ujjonnan támadt vagy árnyéklódott, ismeretlen vagy homályosan értett fogalmat a nyelv gyakran több szóval igyekszik kifejezni hogy ilykép megértését és más fogalmaktól való megkülönböztetését megkönnyítse. Amint azonban a fogalom meghonosodik, e gondosságot gyakran szükségtelennek, gyakran terhesnek érzi s kifejezéséből használataközben hol egyik hol másik részét kiselejtezi.

E műveletnek természetes következménye, hogy a kivetett rész jelentése átszáll a megmaradtéba amely tehát azontúl egymaga fejezi ki amire addig amavval együtt értődött. Ezenkívül azonban a megmaradt rész jobbra megtartja régi jelentését is amellyel szemben új jelentése szűkültnek jelenkezik.

Ilyes kettős jelentés leggyakrabban olyankor támad amikor jelzős kifejezésből sűrűn használt jelzője kikopik. Így péld. a francs race (rász) kifejezést — amely alighanem az arab „ráz“ [származás] ivadéka — tágabban általán „faj“-ra, szűkebben — az előle elhagyott „bonne“ [jó] jelentésének hozzáérzésével nemes fajra értjük.*) Hol ősi jelentésével

*) „Fajmagyar“-ról, „fajló“-ról és „fajkörté“-ről csacsog persze az elfajult magyar a maga nyelvén is amikor tősgyökeres magyarról, nemesvérű lóról avagy nemesfajú körtéről beszél.

bárminő folyadékra hol csupán hörpre érti a francs az ő [latin „liquor“-tól eredő] *liqueur* (likőr) szavát is amelyet mi csak a „*liqueur spiritueuse*“ [szeszese folyadék] kifejezésből beléháramlott utóbbi jelentésével használunk. Sokkalta ritkább eset hogy jelzőbe szívódik át valamely hozzá gyakran kapcsolódó fogalom mintahogy péld. a francs *crasse* (krász) szón tapasztalható amely — épügmint latin eredetije, a „*crassus*“ — voltakép „vastag“-ot jelent, nálunk egyedül elterjedt „trágár“ jelentéséhez pedig a „*saleté crasse*“ (szálté krász — vastag disznóság) kifejezés révén jutott.

Amikor a főfogalmat kifejező szó rántja magához megrögzött jelző-jének a jelentését, voltakép csupán jelentését árnyékolja meg vele. Ez pedig jelentésének bizonyára természetesebb, következetesebb fejlődése mint amikor főnevek kapcsolatából kiszakadt jelző főnév szerepel az egész kifejezés jelentésével, mintahogy a magunk nyelvén a „gulyáshús“-ból kiszedett *gulyás*-unk meg a „takarékpénztár“-ból kirugaszkodott *takarék*-unk példáján látjuk, hisz egyedül amaz voltakép marhapasztort, emez pedig épen semmit se jelent.

Igy értődik a „*kortésvezér*“-ból a múlt százév derekán kiszakadt *kortés*-ünk is választómozgalom vezetőjére, tehát egy szál emberre, holott — épügmint francs őse, a „*cortège*“ (kortezs) — voltakép kíséretet jelent.

Épily furcsa dolog hogy a héber „Golgotha“ [koponyák helye, tehát: vesztőhely] kifejezésnek a Szentírásban szereplő latin fordításából, a „*locus calvariae*“-ból a *calvaria* [koponya] szót használjuk vezeklő-domb jelentéssel, avagyhogy a francs „*maison de café*“ [kávézóház] kifejezésből a *café* (káfé) szakadt ki a *kávészó* nevének.*) Hasonló zamatú vendégszavaink a magunk nyelvében: a német „*Dunstobst*“ [párolt gyümölcs] szóból kiszedett *dunct* [voltakép: gőz] és a szintén német „*Speisekammer*“ [éléstár] kifejezésből kikapart *spájz* [voltakép: étel]. Minde kifejezésekből főnév kelt a maga lábára. Sokkal gyakoribb eset azonban hogy jelzőkép szereplő melléknév lép az egész kifejezés helyére.

Igy vált a hellén „*dromász*“ [szaladgáló] szótól származó latin „*dromedarius*“ [gyorslábú] a „*camelus*“ [teve] jelzőjéből *dromedár*-rá csonkítva az egypúpú tevé nevévé.

A latin „*talus*“ [boka] szótól eredő „*talare*“ jelentése voltakép: „*bokáig érő*“. „*Palást*“-ra — korunkban *tálár*-ra rövidült alakkal — csak mint a „*vestimentum*“ [ruha] maga szárnyára kelt jelzője értődik.

„*Ultramarinum*“ kk. latin nyelven „*tengerentúli*“-t jelent. Lazurkővet csak mint az előle elsorvadt „*azurum*“-nak**) a veleértett kő eredetére célzó *ultramarin*-ná rövidült jelzője.

*) A legelső kávézók Mekkában nyíltak meg a Mohammed menekülésétől számított 9., tehát a Krisztusz Urunk születését követő 15. százévben. E kávézók igazán házak voltak s látogatóik kávé kívül társalgást, királyosjátékot, éneket, táncot, kerestek bennük — csupa olyan dolgot amit a korán nem jó szemmel néz. Sok ellenséggel kellett hát harcra kelniük amíg meghonosodtak. Földrészünkön — Egyiptomon és Törökországon át idekerülve — Veneziában nyílt meg a legelső az Ur 1610. esztendejében.

**) Hogy miért „*azurum*“ — nem pedig „*lazarum*“ — megérthető francs alakjának munkám 471. oldalán foglalt magyarázatából.

A francs armée [hadsereg] a „troupe armée“ (trup armé — fegyveres csapat),*) az uniforme [közösruha: ezred-, vasutas-, tornázó-sat. ruha; röviden: gunya] az „habit uniforme“ (äbi üniform — egyenlő-alakú ruha), a livrée [inasruha] a „tunique livrée“ (tünik livré — oda-adott kabát)**) függellen kifejezéssé csöpörödött jelzője.

Ilykép maradt korunkra a „papier journal“ (pápijé zszurnál — napi papiros) és a „livre journal“ (livr zszurnál — napi könyv) szavakból egyaránt csupán a journal***) [1. napilap, 2. napló (kereskedő)].

Hasonló sorsban részesültek a szintén francs „chose partie“ (sóz párti — osztott dolog) és „groupe parti“ (grup párti — elkülönített csoport) kifejezésekből kivált partie és parti szavak****). Hozzánk egyetlen szóként kerültek át a némettől aki egyaránt hol „Partie“-nak hol „Parthie“-nak írja őket. Most ismertetett történetükből azonban megérthetjük hogy amikor többek „részesedés“-ével rendezett kirándulásról, játékról szólunk: „partie“-ról*****), ellenben ha „jó“ [magyarán: bükkös] házasságot***** emlegetünk: „parti“-ról beszélünk.*****)

Jobbára ily különszakadással váltak fogalomra értett kifejezésekké az így használt tulajdonnevek is, mintahogy munkámban szétszórva akárhány példa [így a „fiacre“ történetének 34. cikkembe foglalt ismeretése] tanúsítja. Ilyen kitépott tulajdonnév egyebek közt a korunkban fölkapott hajlongó angol keringő neve: a boston amelyet az amerikai

*) Váll latinul = „armus“. A vállat elfödni, később: fegyverezni = „armare“.

**) Merthogy hajdan a francs földesúr évente húsvétkor családjá színeit viselő ruhát osztogatott szét népe közt.

****) A latin „diurnalis“ [mindennapos] ivadéka. — Még meglepőbb változáson esett át a szintén latin „diurnum“ [napi] szó amíg francs alakjára, a főnévkép használt jour-ra (zsúr — nap-ra) változott.†) [A napot jelentő latin „dies“ épenséggel nem volt rá alkalmas hogy a francs nyelvben türethetően csengő szóvá idomuljon.] Fejlődésének közbenso fokait következő átváltó alakjai testesítik meg: diurnum, djurnum, djurnu, djorno,††) djorn, djor, jour,***) jour.

Amikor én e származtatást végigolvastam, emlékezetemben egyszerre két benne penészedő történetke elevenedett meg tőle. Az egyik annak a „Herr Professor“-nak gyakran idézett magyarázata aki a rókát jelentő „alópeksz“-ról következő szósorral nyúzta le hellén bőrét hogy németté vedlését világosan szemléltesse: „alópeksz, lópeksz, öpeksz, peksz, piksz, puksz, Fuchs“. A másik egy wieni atyánkfíának talán még sürűben emlegetett megrökönyödése, amikor böld. nagyanyjának az ő szóbeli leírására megfestett képe előtt keserves könnyhullatással zokogta el a bírálattát váró festőművésznek hogy: Arme, arme Grossmutter, seitdem ich dich zum letztenmal hab' geseh'n wie hast du dich verändert! [Szegény, szegény nagyanyám, hej de megváltoztál amióta utóljára láttalak!] Pedighát a „jour“ imént ismertetett származtatást hiteles nyelvtörténeti emlékek támogatják.

*****) Az utóbbtól ered a mi „párt“-unk is. Egyébkép mindegyikük a latin „pars“ [rész] származéka s az első nő, a második hímnemű jelző volt.

*****) Être de la partie: kirándulásban, játékban részt venni. Amikor tehát a balkán-melléki szerécsen azt mondja hogy „partie“-ban [azaz „részesedés“-ben] vesz részt, szakasztott olyan értelmességet árul el vele mint amikor „sakk“-ot mond a királynak. Amha napnyugati nyelvtudóslétére perzsául badarkodik, bizonyára könnyebben menthető botlást követ el mintha köznapi francs kifejezést használ ily oktanul.

******) Tirer parti de qc.: vminek hasznát húzni, fölélt leszedni.

******) Nálunk elterjedt többi németes jelentésük helyesbítése mt. I. szótáramban.

†) Latin eredetű az aujourd'hui (ózsúrdüi — ma) kifejezés is amely az ad illum diurnum de hodie [e mai napon] szavakból vackolódott össze.

††) Ennek elágazása az olasz „giorno“ (dzsiorno).

****) A „jour“ ófrancs alakja.

eleinte „Boston dip“ (Basztn dip — bostoni mártogatás) néven ismert, mi pedig — merthogy legjellemzőbb ismerve a lépések tetszés szerint történő váltogatása — a magunk eszével „váltogató“-nak hívhatnánk. Sőt ilyen magáramaradt szó a női keresztnévnek használt spanyol *Carmen* is amelyet nálunk — kivált Bizet (Bize) ilycímű remek énekes-játékának életretámadása óta *) — bizonyára mindenki a dalt jelentő latin „carmen“ szó elnevesedésének vél, holott a „Maria del Monte Carmen“ [*Carmen***]-hegyi Mária] név utolsó szava, tehát voltaképp „Máriá“-t jelent ***) — olyasképmint a mi „nepomuki Szent János“-unkból kihámozott „Muki“-nk Jánost.

Megesik olykor hogy több szóval alkotott kifejezésből a veleértett fogalom meghonosodtakor a közepét ugratja ki a használat. Ily esetet tapasztalhattunk nemrég a „képes levelezőlap“-nak képes lap-pá s a „mozgó fénykép“-nek mozgókép-pé történt rövidülésével ****) — amelyek közül az utóbbi egyszersmind sokkal magyarosabb haldokló elődjénél.

Hasonló jelenség a francs konyha szaknyelvén hogy a burgonyakeríték nevében a burgonya mindig mint „pommes“ szerepel, holott „pomme“ voltaképp almát jelent, burgonya pedig „pomme de terre“ (pom dō teer). Amha a francsnak *pommes soufflées*-t (pom

*) Merthát amikor „Carmen“ a párisi „Salle Favart“ nevű zeneművelő teremben 1875. március 3-án először színre került, Páris közönsége vajmi hűvösen fogadta merthogy Wagner-osnak érezte. Három hónap mulva, ugyanezévi június 3-án jobblétre szenderült szerzője tehát nem érte meg diadalát amely hónapban csak Európa végig-hódítása után, az Opéra Comique-ban 1883. augusztus 21-én történt megelevenítésével következett el.

Nopedig annyi Wagner-osság akad Gounod-nak és Delibes-nek akkortájt ünnepelt munkáiban is mint „Carmen“-ban. Hahát Bizet otthon nem arathatott teremti erőtlől duzzadó bájos alkotásával mindjárt sikert, ám magyarázható egyébbel minthogy az a nemzeti szellem hiányzott belőle amellyel amazok közönségük szívét megrezgették.

Az ő munkájában olasz háborosság, spanyol tűz és zsidós játszáság kergetődzik, az egészen pedig az ő izmos egyedisége uralkodott: honának közönsége azonban mindezt idegennek érezte; nyilván ezt az érzését tolmácsolta voltaképp a „Wagnerosság“-gal is; hisz *akkormég* keresve se találhatott volna idegenkedésre erősebb kifejezést lángolószellemű bayreuth-i ellensége nevénel.

**) Helyesen: Karmel. Ezen a palesztinai hegyen áldoztak hajdan a Tacitus munkái-ban is említett szír istenségnek, Carmelus-nak. Róla nevezkedik a karmeli szerzet is.

***) Érdekes volna tudnunk, vajjon használata nem amiatt honosodott-e meg hogy régente Spanyolországban [épúgy mint Lengyelországban] a „Maria“ nevet annyira tisztelték hogy asszonyi állatnak nem volt szabad viselésével megszenteltlenítenie. Amikor IV. Alfonz, Castilia királya egy fiatal mór leány elvételére készült, határozottan kijelentette hogy nem teszi hitvesévé ha „Maria“ névre keresztelkedik.

****) Sőt hamarosan megtermett utána a „mozgósínház“ is. Nagy kifogásunk nem lehet ellene, merthogy elég tökéletlenebb kifejezés nyüzsög nyelvünkben. Annak az „irodalmár“-unknak azonban aki a mi fonák ízlésű közönségünk minden idétlen furcsaságát bomló satnya „szellem“-ének megcsiklandozására a zsebkotró aranyos fiatalság ajkáról ellesett *mozi* szót merészelté sajtófestékekkel megtisztelni, nagyon szeretnék a meztelen talpára huszonötöt csapadni. Merthát igaz ugyan hogy a „mozgósínház“ ügyetlen kifejezés; a „mozgó“ ellen azonban bizonyára nem lehetne senkinek alapos kifogása. Node a mi szerecsennépünknek ilyen kifejezés nem kell, merthogy nem vét sem az egészséges ízlés se nyelvünk szelleme ellen. Nem kellene neki a „mozga“ se, — ha ugyan akadna mainapság aki ily épábrázatú új szót össze tudna gondolni. Az ő vásott ízlésének a „mozi“ kell amelyből szinte dől az az útszéli „szellem“ amely pálinkaszagot árasztó dadogásával nyelvünk erőszakos keréketörésén leli legnagyobb gyönyörűségét.

szuflé-t) emlegetnek, nem „duzzadt almá“-ra [vagy — mint nyilván akárhány európai magyar: — „almakók“-ra] gondol, hanem duzzadt burgonyaszéletkére [amit mi „széllebélt“-nek hívhatnánk], valaminthogy pirított [e.: „reszelt“] burgonyára érti a *pommes sautées* (pom szóté) s ropogós burgonyaszéletre a *pommes frites* (pom frit) kifejezést is. Hisz mi se csürhére értjük a mi „malacbandá“-nkat hanem „malaclopó bandá“-ra azaz: mellékesen malaclopással foglalkozó füstös zenélőtársaságra.

Olykor egész szólásból pattan ki valamelyik — gyakran épenséggel nem jelentős — szava olyképhogy egész tartalmának jelentését magához ragadja.

Amikor a rómaihitű áldozópap az istentiszteletet befejezi, az „*Ite, missa est*“ [sc. *ecclesia* — Menjetek, a gyülekezést elbocsátom] szavakkal oszlatja szét híveit. E mondás középső szava, a *missa* vált a római hitet vallók istentiszteletének nevévé. Tőle ered a mi „*misé*“-nk is. A gyászos istentisztelet latin neve, a *requiem* pedig a halott emlékünnepeén búsan megzendülő egyházi ének: „*Requiem aeternam dona eis, Domine*“ [Adj nekik, Uram, örök nyugodalmat!] első szava.

Ptolemaeus, a híres alexandriai csillagvizsgáló munkáinak latin fordítása az óra hatvanadrészeit „*partes minutae primae*“ [első apró részek], ezek hatvanadrészeit pedig „*partes minutae secundae*“ [második apró részek] néven emlegeti. Az „apró“-t jelentő *minuta**) az előbbi kifejezés kellő közepéből, a „második“-at jelentő *secunda* az utóbbinak a végéről kiszakadva vált a *perc* és a *másodperc* latin nevévé.

Hasonló függetlenségre tett szert a „*minuta*“ francs ivadéka, a *menu* (mönü) amely épúgy „apró“-t jelent mint római őse. Francsföldön a háziasszony régente előszóval mondta el vendégeinek, mit kapnak ebédre. Amikorhát asztalához készültek telepedni, ilyesféle szavakat intézett hozzájuk: *Je vous dirai, par le plus menu détail, ce que nous aurons à diner.* [Mostpedig „apróra“ elmondom, mit kapunk ebédre.] E hosszú mondás tartalmát szívta magába lassankint az *ici-pici* „*menu*“ szó amely mellől egymásután sorvadtak el kevésbbé életrevaló társai. Ez a magyarázat azonban alighanem csak Dubray képzeletének szülöttje. Hasonló módon jutott mai jelentéséhez Dubray szerint a „*dessiner trait pour trait*“ (desziné tre pur tre — vonásrul-vonásra lerajzolni) kifejezésből az arckép francs nevévé kikavarodott „*pourtrait*“ (*purtre*) ma: *portrait* (*portre*) is. Am ezt a magyarázatát a „*portrait*“ szó történeti fejlődésének adatai megcáfolják. Merthát őse a remeklatin „*protractus*“-nak a középkorban „*portractus*“-szá ferdült változata volt amely „előszedett“-et jelentett és nyilván sötét kamrából kikerült képnek értve tett szert jelentésére.

A latin „*medius locus*“ [középső hely] kifejezésből egyetlen szóvá olvadt francs *milieu* (milijő) voltaképp valaminek a közepét jelenti. Péld.: *au milieu de ses amis* = barátjai közepette. Másképp árnyékolva: környezetükben. Így tett szert a „*milieu*“ a „környezet“ jelentésre, tehát eredeti jelentésének az ellenkezőjére.

Az *à dieu* (ädiő — Isten vele!) a búcsúzó „*Je vous recommande*

*) *Minuere*: csökkenteni; *minuta*: „csökkentett“.

à Dieu“ (Zsö vurkomañd à Dijó — Istennek ajánlom) szólásból csöpörődött független kifejezéssé.)*

Amikor valamely nyelv a maga kifejezéséből ragadja ki egyik szavát hogy teljes alakjának örökébe helyezze, ritkán követ el badarságot mert a maga szavait érti. Amikor azonban idegen kifejezésen követ el ilyféle műveletet, gyakran lyukad ki döreségre.

Ujra megbírálni [e.: „fölülbírálni“] latinul: „superarbitrari“.**) Aki katonáéknál szolgálatra való alkalmas voltának újabb vizsgálását kéri, jobbára oly reménységgel teszi hogy alkalmatlanságát fogják megállapítani. Aki nek pedig e reménysége valóra válik, épenséggel kiselejtezésre érti ezt az eljárást amelyet nálunk kiszuperálás-nak mondanak. A „ki“ nyilván a „kidobás“-ból került eléje. Merthá hogy a latin „superare“ jelentése: „meghaladni“ vagy „legyúrni“, — vajjon ki törődik vele?

Node ennél sokkal vadabb német értelmetlenséget honosítottak meg európai szerecseneink a francs „changé-passé“ (sañzsé-pászé) kifejezésből kiszakított „changé“-tól származó wegschanschieren-nek „elsanszirozás“-ra megcselekedett átfordításával. Merthát világraszóló tudományuk nem ért el odáig hogy a német az eltüntetett tárggyal együtt a „changé-passé“ [megváltozott — eltűnt] mondasból a „megváltoztatás“ helyett tévedéskép az „eltüntetés“-t kifejező „passé“ szót tüntette el s ennek a jelentését kente a „weschanschieren“ szóba.***)

Ilyes cifra dolgot követünk el egyébkép jómagunk is. „Jour fixe“ (zsúr fiksz) magyarul: „kitűzött nap“. Node ugyebizony ilyen hosszú kifejezés szinte tűrhetetlen békóként nehezedik a könnyed csevegő nyelvre? Nem csodálhatjuk hát, ha a „jour“ hamarosan elrugaskodott a „fixe“-től s egyedül értődik „fogadó nap“-ra. Ám honi sötét úrihölgyeink és úriembereink „kitűzött“-re értik. Az ő j o u r - n a p -jukban vajjon mi egyébire érthetnék? Tehát a „weschanschieren“ érdekességét tetézik a menten következő lógóscikkemben ismertetendő „Szaharasivatag“ zamatjával.

Ha *értelmesen, készakarva, beszélőművész tudatosságával* művel-nének ilyesmit, azt mondanám hogy a szókevesbítést [elleipszisz-t] összeboronálják a szószaporítással [pleonazmosz-szal]. Ám hogy tudatlanságuk olyan akaratlan megnyilvánulása amely a művésziesség helyett a furcsaság bélyegét viseli homlokán, ez a minősítés semmikép sem állná meg a sarat. Merthát igaz ugyan hogy a jelentésnek e cikkemben ismertetett átragadását a német földtekén „elleipszisz“-nek szokás hívni ami honinyelvünkön „kilökés“-t jelent; magunk pedig — ahogy tudom — „kihagyás“-nak szokjuk mondani: Ez azonban épenséggel nem elleip-

*) Hasonló módon keletkezett az étkezést német szokás szerint követő kedvesegségére-kívánás kifejezésére az esetlenségével tündöklő Malzeit amely az „Ich wünsche dir [Ihnen] eine gesegnete Malzeit“ [Áldott étkezést kívánok] mondasból szakadt ki s németül se cseng különben mintha honinyelvünkön az „ebédet“ vagy „vacsorát“ szóval fejeznők ki jókívánságunkat.

**) Super = fölül. Arbitrari = bírálni [merthogy ad = oda, bitere = menni; arbiter tehát: „odamenő“, szabadabban érte: „meghívott“, — olyan választott bíró aki nem [mint a iudex, a hivatásos bíró] törvény hanem igazságérzete szerint ítél.

***)) Hasonlózatátü tévedést tanúsít a francs amikor Hunyady Jánosról elnevezett világhírű ásványvizünket — hősünk keresztnévét véve nemzetségnevének — hazája-szerte e a u d e J a n o s -nak (ódszász — Jánosvizé-nek) hívja.

szisz, merthogy nem beszélőművészeti eszköz [e.: „szónoklattani alakzat“], hanem szóhasználat jelensége; aztán meg nem is pusztá „kilökés“ vagy „kihagyás“, merthogy legjellemzőbb vonása: a jelentés átháramlása.

Emiatt hívja a francs „contagion“-nak (kóntázióñ-nak) ami nyelvünkre ázsiaiisan [értelmesen] fordítva „átragadás“-t jelent.

Kiváltképp érdekes esetét tárja elénk az efféle hűtlen elhagyásnak a mi prókátor-unk meg fiskális-unk története amelynek a leg-elejéért Rómába kell fáradnunk ahol aztán egy csapásra megismerhetjük fiskus-unk eredetét is.

A „fiscus“ szó első jelentése „kosár“ volt. Ám hogy a római császárság idején a császár külön pénztárát kosarakban őrizték, tartóinak neve hamarosan magára e pénztárra*) is áterjedt, később pedig továbbcsúszott az állampénztárra. Az állampénztár vagyoni érdekeit a kincstári ügyészek védtek akiket eleintén a „procurator fisci“ [az állampénztár gondviselője], később a „procurator fiscalis“ [állampénztári gondviselő] cím illetett meg. A középkorban címük „fiscalis procurator“-ra csavarodott át, tennivalójuk pedig az állam vagyonának a kezelése volt. Mi kincstári ügyészeinket hívtuk így; címük azonban lassankint kettészakadt és mindegyik része — mind a „fiscalis“ mind a „procurator“, később „prókátor“ — egyaránt ügyvédőre értődött.

Mitől coupé a coupé?

Hogy értelemmel megteremtett kifejezésből pogány használataközben mikép vész el éltető eleme: az értelmesség, oktató példáját tárja elénk a francs coupé (kupé) szó otthoni jelentésének a nagy „Kulturnation“ területén megesett átváltozása.

Olyan tüzetes magyarázatát amelyből idegen ember tövéről-hegyére megérthetné igazi francs jelentését, hiában keressük akár francs akár német munkában.

Hogy a „couper“ [vágni] igétől ered, tehát voltaképp „elvágott“-at jelent, imitt-amott megtalálhatjuk; ám hogy jelentése mikép illik mind-ama tárgyakra amelyekre honában értődik, sehol: francs munkában nyilván merthogy szerzője nem érzi szükségét hogy olyasmit magyarázgasson amit magyarázat nélkül is ért minden honostársa; németben bizonyára merthogy szerzője nem magyarázhat olyasmit amit — maga se tud.

Így esik meg hogy ha idegen ember sorra veszi a francs és a német szómagyarázó munkákat, az előbbieken annyi látszik, az utóbbiakban annyi valódi ellenmondásra botlik hogy addigi fogalma is megzavarodik tőlük.

Ennek pedig az a főoka hogy magyarázatuk hiányos. Emiatt nem érthetjük meg belőle, miért helytelen a „coupé“ németes jelentése.

A „coupé“ szó — amint imént említettem — voltaképp „elvágott“-at jelent.

Ám lássuk, mit értünk *mi* „coupé“-nak? Ugyebizony: vasuti kocsi szakaszát? — nyilván úgy okoskodva hogy a francs az „elvágás“-sal a kocsi többi részétől történt elkülönítését akarja kifejezni.

*) Amit vele értettek, ma „koronavagyon“ néven emlegetjük. Különbözött tőle: 1. az államkincstár amellyel a senatus rendelkezett, 2. az állampénztár amelyből az állam rendes kiadásait fődőzték, 3. a császár magánvagyon.

Ámha így vélekedünk, nagyot tévedünk; hisz a vasuti szakaszt a francs nem „coupé“-nak hanem „compartiment“-nak (közpártimañ-nak) mondja; mamár akárhány német munka is megrója hogy Németföldrön a „coupé“ szót helytelenül használják a „compartiment“ helyett. Azt azonban már nem tudja a német hogy van ám vasuti „coupé“ is.

A vasuti coupé: egyik-másik vasuti kocsí végében található olyan 1-osztályú fülke amelynek csupán egész helyiségét lehet valaminő útra bérbevenni.*) Nyilván ily fülkében utazó francsoktól leste el a „coupé“ szót az a jámbor német aki hazájában először használta „kocsiszasz“-ra érte.

Node jerünk tovább. A legeslegalaposabb német munkák nem elégedtek meg a „coupé“ szó helytelen használatának a kiderítésével, hanem a francs ismerettárból kisütötték róla hogy otthon — a kétlovas bérkocsival, a „fiacre“-ral szemben — „Droschke“-ra [egylovasra] értődik.

Hát ez megint olyan találmány amelyik bár helyes is meg nem is, sokkal kevésbbé helyes mint amennyire helytelen, merthogy mind a fiacre mind a coupé egyaránt lehet akár egy- akár kétlovas. Ám emiatt valamikép azt ne tessék hinni hogy a francs meggabalyodott. Ő tudja, mit hí egyiknek mit másiknak. Tudja Larousse nélkül is. Nyilván ebben rejlik a magyarázata, miért nem jut eszébe Laroussenak, hogy ezt a némettől kötött gordiumi csomót kettévágja.

Node mostmár épen elég volt a betűs bölcsességből. Vessünk inkább egy pillantást a Bould des Italiens kövezeten végiggomolygó fogatok és bérkocsik áradatára s lessük el szomszédjaink megjegyzéseiből, vajjon mit néznek ők fiacre-nak, mit coupénak?

Ha van bennünk némies megfigyelő tehetség, mihamar rábukkanunk a nagy kérdés nyitjára s megértjük hogy amikor a francs kocsiról beszél, fajait nem — amint a német és példájának követésével mi — az elejefogott lovak számával, hanem magának a kocsinak a tulajdonsága szerint különbözteti meg: a négyületes bérkocsit „fiacre“-nak hívja, akár két akár négy ló húzza; a „coupé“-t pedig kétületes kocsiira érte, akár két akár egy lovat fognak eléje, sőt akkor is így hívja ha nem bérkocsi hanem úrifogat.

A fiacre tehát: senem bárminő senem kétlovas, hanem: négyületes csukott bérkocsi.***)

*) Az olyan kocsí neve amelyben ily fülke van: „voiture-coupé“ (voátúr-kupé — fülkés-kocsi).

**) Bérkocsi általán: 1., ha utcán álldogál, voiture de place (voátúr dő plász), — 2., ha színben tartják — az ilyesajta [nálunk: „számozatlan“] a legelőkelőbb — voiture de remise (voátúr dörmíz), röviden: „un remise“ (eññ römíz).

Kétlovas bérkocsi [fiacre vagy coupé à deux chevaux] egyébkép Francsországban — valamint általán a művelt nyugaton — kiváltképp Párisban ritkaságszámba megy*) és jobbára csak pályaudvarok és szállók közelében tanyáz; tetejét többnyire málnának szánt rácsos korlát keríti körül; vendégei leginkább részint igazi nagyurakból részint pedig uraskodó szerencsenekből kerülnek ki akik az okos párisinál könnyebben és szívesebben fizetnek nagyobb díjat, az előbbieket merthogy könnyen tehetik, az utóbbiak merthogy szívesen áldoznak azért a boldogító érzésükért hogy ismeretlen emberek nagyuraknak nézik őket.

Épily ritka a négyületes bérkocsi.

***) Négyületes nyílt [nyári] bérkocsi: „sociable“ (szoszijábl — „társas“).

*) Sőt Berlinben a villamos száguldó uralma óta egészen kiveszett.

Kétlovas bérkocsi pedig lehet üléseinek száma szerint akár fiacre akár coupé.

A coupé sem: egylovas bérkocsi, hanem *kétüléses csukott kocsi*, amely egyaránt lehet akár két- akár egylovas, akár úrifogat akár bérkocsi.

A telivér párisi egyébkép, ha bérkocsiért küld, jobbra nem emleget se „fiacre“-t se „coupé“-t, hanem „sapin“-t mond.*)

Nézzünk mármost meg a mondottakra visszagondolva [akár itthon] egy igazi „coupé“-t akár vasuton [fülkét] akár utcán [kétüléses kocsi], előbb kívülről azután belülről. Alig hiszem hogy francs nevének teljes megértéséhez további magyarázatra volna szükség, ha nyájas olvasóm szíves figyelmét ráterelem hogy mind kívülről mind belülről úgy füst mindegyikük mintha amott egy egész szakasznak, itt egy egész kocsinak körülbelül egyharmadát hátsó üléseivel együtt levágták s a levágás helyét végigfalazták volna. Nyilvánvaló hát hogy nevük valamikor réges-régen az egyiké: „compartiment coupé“, a másiké „voiture coupée“ volt.

Hamost meggondoljuk hogy a „fiacre“ szóra époly kevésé van szükségünk mint a „coupé“-ra: hisz amit velük a francs ért, épúgy kifejezhetjük a magunk [„négyüléses“, — „kétüléses“, — „fülke“] szavával mint azt [„bérkocsi“-t, — „kétlovas“-t, — „egylovas“-t, — „szakasz“-t] amit mi értünk bennük,**) — meghogy igazi jelentésüket — ha nem helytelenül használnók őket — három oldalas fejtegetésem helyett világosan megmagyarázhattam volna két sorral: bizonyára át kell látnunk hogy az ilyes „tudomány“ nyúge a műveltségnek.

S ha az emberek nem használnának annyi idegen szót megértetlenül, külföldön bizonyára kevesebb derűtséget aratnának megszokott félszeg használatukkal.

Honi híradóink apró hirdetési közt pedig nem olvasnánk olyasféle bődületes badarságot hogy „Bâtard***) [coupé] eladó“. A „coupé“ alighanem magyarázatnak van ott: Jámbor hirdetőnk nyilván azt akarta vele kifejezni hogy az ő „batár“-ja olyan kényelmes mint egy vasuti szakasz. Hát nem mondhatná az ilyen szánnivaló szerecsen sokkal egyszerűbben, hogy: „Tágas üvegeshintő eladó“? ...

*) Sapin (szápeõn) = fenyõfa. Hogy mikép jutott hozzá hogy bérkocsinak értsék, határozottan bajos megmondani. Én csak azt a szűkszavú magyarázatát hallottam, hogy bizonyára merthogy olyan mint a koporsó. Ehhez persze tudni kell, hogy a párisi népnyelv [argot] a koporsót szintén „sapin“-nak hívja, merthogy szegényes fajtája valósággal fenyőfából készül; emiatt mondja a párisi a dögrováson levő emberre hogy: il sent le sapin [fenyőszagú], a halottra pedig hogy: il s'habille en sapin [fenyőt ölt].

Minde szöölások közt egyébkép a kapcsolatot az iméntmondottakból magunk kiokoskodhatjuk akár úgyan hogy e keresek szekrények bizony nemsokkal kényelmesebbek a koporsónál, akárpedig olykép — s a kérdésnek, úgy hiszem, itt az igazi nyitja — hogy e kifejezést nyilván nagyurak teremtették meg, ezek pedig a maguk fogatján járnak és csak helylyel-közzel fogadnak bérkocsi amely szerintük csak szegény embernek való: — épúgy mint a fenyőfa-koporsó.

**) Sõt beszélgetésünk közt hívhatnók a „kétfogatú“-t [merthogy mentében csak lovai patkójának a zaja hallszik]: „kattogó“-nak, az „egyfogatú“-t „kocogó“-nak [a közkocsi pedig: „döcögő“-nek].

***) Igazi jelentése mt. I. szótáramban.

45. cikk. A Szahara-sivatag és pajtásai.

Bármennyire erőltetem az eszemet, nem akadok benne olyan emlékre hogy a pozsonyi „Au“-t valaha magyarul „Au-berek“ néven hallottam emlegetni. Hisz az „Au“ épen berket jelent magyarul.

Szahara-sivatagról azonban magam is beszélek. Pedig az arab „szahara“ épúgy sivatagot jelent mint az „Au“ berket. Amikorhát „Szahara-sivatag“-ot mondunk, voltakép „Sivatag-sivatag“-ról gagyogunk.

Hát ez bizony furcsa dolog — gondolja nyilván nem egy nyájas olvasóm — ámde menten kevésbbé furcsának látjuk, ha nem tévesztjük szemünk elől hogy a „Szahara“ szót a nemzetközi használat nem általános fogalomjelzőkép hanem mint földünk legnagyobb sivatagjának tulajdonnevét ismeri.

Noshát ennek az ellenvetésnek van jogosultsága. Decsak valamelyes. Merthisz a pozsonyi „Au“ épúgy tulajdonnévvé vált mint a „Szahara“. A pozsonyi magyar mégse beszélt soha „Au-berek“-ről, addig sem amíg nevét „Liget“-re nem fordította.

Nyilván merthogy ismerte az „Au“ jelentését.

Hogypedig a „Szahara-sivatag“ kifejezés megszüлдött, csakúgy eshetett meg hogy megteremtői a „Szahara“ jelentését nem ismerték.

A „Szahara-sivatag“ a nemzetközi nyelvtudományban nem egyetlen ilyes magaféleség. Hozzá valamennyire hasonló alkotás péld. a Lorelei-szikla, merthogy a „Lorelei“ szó az „Eleonore“ név kisebbítő-jének s a régi német nyelven sziklát jelentő „Lei“ szónak kapcsolata, a mögé biggyesztett „szikla“ tehát a „Lei“ jelentését voltakép másodszor fejezi ki, valamint a Bergamotte-körte amelynek nevét bizonyára akárhány „európai“ Napoleon tábornokának, Bernadotte-nak a nevével téveszti össze [nyilván kezdőbetűvel is emiatt írja] holott török eredetije mint az urat jelentő „bég“ s a körtét jelentő „armud“ szavak kapcsolata voltakép „úri körté“-t jelent.*)

Nodehát ezek nevek amelyek jelentését ma „senki sem“ ismeri ugyebár?

Azonban nemcsak nevekkal cselekszünk meg ilyesmit. Ámvajjon mitől ne kotyoghatnánk össze annyi badarságot amennyi tőlünk telik, ha jól esik és nincs aki észrevegye? — ugyebár?

*) Neve révén rokona [e.: névrokona]: a „Bergamotte-narancs“ [Risso-tól kapott tudományos nevén: „citrus bergamia“] amelyből a bergamotte-olaj készül.

Például amikor sakkot mondunk a királynak. Merthát azt bármelyik ökölnyi európai szerezsen tudja hogy a perzsa az ő királyát „sáh“-nak hívja; ám hogy a — megértetlenül „sakk“ néven emlegetett — „sáh“-játék voltaképp „királyos játék“-ot jelent, élemedettje közül is kevés. Ha tudná, bizonyára akárhánynak röstelné hogy „királyt“ dörögjön „a királynak“, amely szólas alig keletkezhett másképp mint hogy holmi „művelt európai“ a „sáh“ szót királyosjátékba merült „bár-bár“ perzsától olyankor hallván figyelmeztetésképp emlegetni amikor ellenfelének királyát veszedelem fenyegette, „király“ helyett „veszedelem“-re értette.*)

A művelt német nyelvben elterjedt ilyes szókapcsolatokból egész gyűjtemény szerkeszthető össze.**)

Egyik-másik ott csillog persze honi vendégszókincstárunkban is. Péld. a [„válogatott“-at, „kitűnő“-t jelentő] németalföldi „puik“ s a [„tökéletes“-t, „kitűnő“-t jelentő] latin „finitum“-tól eredő német „fein“ szavakból összeboronált pickfein, — „szabatosan“: pückfein [a legjavából való].

Mauszt-nak mondja persze az európai magyar a kapuja előtt végigsüvöltő álarcos eszkimók száguldójától agyontiport parasztporontyot is, amit a maga „nemzetközi“ tudományával „egérholt“-ra ért, holott első tagja, a héber „mausz“ nem egeret hanem halált jelent.***) Ám hogy olyan emberek „akik kétszer halnak meg“: csak romámban akadnak: értelmes magyar emberhez bizonyára inkább illik, ha a maga nyelvén szól és „szörnyethalt“-ról beszél.

Nem hiányzanak efféle ékes szólások persze a magunk külön szó-kincsében sem. Közéjük tartozik péld. az előbbi cikkemben említett jour-nap amely pedig olyan körökben szüldött ahol francsul nem tudni szinte szégyenszámba megy.

Nemrég egyik legjelesebb napilapunk olvastaközben akadt meg a szemem egy ilyes vadonatúj szószerkezeten: az anno 1703-ban kifejezésén. Eddig vagy úgy írtuk hogy „1703-ban“ vagy úgy hogy „anno 1703“ [amit ugyan „anno millesimo septingentesimo tertio“-nak

*) A királyosjáték néven ismert bábháboruban a fővezért a „művelt európai“ királynénak hívja. Ám hogy a fővezér asszonyág fehérnép létre hogyan termett e szerepre? — vajjon melyik „művelt európai“-nak az értelmességét csiklandja?

A „bárbár“ perzsa ezt az alakot „fersz“-nek hívja ami hadvezért jelent. Tehát csak a „művelt európai“ intézeti hadakozó népei sorsát szoknyás hadvezérekkel. Ennek pedig az a története hogy a „fersz“ szót a művelt francs „fierce“-szé, majd „fierge“-zsé, aztán — hogy valamire érthesse — „vierge“-zsé (vierzs — szűz-zé) hamisította, végül pedig viselődött — nyilván részínthogy tekintélyüket növelje, részínthogy valamiképp a maga orléans-i szűzével versengésre ne keljenek — mindegyiküket férjhez adta a maga királyához. Meg kellett hát őket tisztelnie a főlőségüket megillető címmel is amelyet aztán a többi „művelt európai“ kiki a maga nyelvére fordított.

**) Efféle kifejezés péld.: az egyaránt tollat jelentő francs „plume“-ból és német „Feder“-ből összefosztott „Flaumfeder“ [pöhöly], — a francs „câble“ s a német „Tau“ összecsavarással megalkotott „Kabeltau“ amelynek mindegyik alkotórésze épúgy hajókötelet jelent mint kapcsolatuk, — a lovast jelentő német „Reiter“ s az egyedül is lovasmenetet jelentő francs „cavalcade“ párosításával összeszerkesztett „Reiterkavalkade“ [lovasmenet] amelyektől a „Militärsoldaten“, a „Regenparapluie“ s egy halom hasonlóamatú népies kifejezése csak szembetűzőbb voltával különbözik.

***) Mesz = holttest. — Mausz = halál. — Mégpedig mindegyik csak emberre értve. Állatra nem. Tehát egérre sem.

kellene olvasni, az „európai“ magyar azonban „anno ezerhétszáz-három“-nak olvassa; hisz „im Jahr“ után „tausensiebenhundertdrei“-t mond a német is]. Ámhowy így sokan gondoltak alighanem ki 1703 előtti ki 1703 utáni időre: napilapunk éberszellemű dolgozótársa nyilván biztos útra kívánta ujításával terelni kételgő olvasóját; ezért halmozta egymásra az időhatározó latin távolító ragot vele egyet jelentő „ban“-unkkal.

Nyilván hasonló gondosság ösztökléli az olyan kereskedőt aki áruját — ahelyett hogy „8 kjával“ vagy „à 8 k.“ számítaná, à 8 k j á v a l kínálja vevőjének.

Pedighát ő is „tanult“ francsul. Úgy látszik azonban, az ő szülei is hiában dobták ki tanulódíjának azt a részét amelyik francs nyelv*tan*-tanárjának [nyelvtanítójának] a zsebébe vándorolt. Aztánmeg később megtanult „nemzetköziül“ is. Ez a „tudomány“ pedig nem fér össze semmiféle más nyelvtudománnyal. Honinyelvünkkel legkevésbé.*)

*) Voltakép hasonló halmozást követünk el amikor családunk eredetének helyét kifejező nemesi nemzetségnevünk elé a francs „de“ vagy a német „von“ szócskát rakogatjuk, holott jelentését a nevünk végén szerénykedő „i“ vagy „y“ kifejezi. [Olyan név előtt pedig amely nem származás helyét jelzi, ily szócskának épenséggel nincs keresni-valója.]

46. cikk. Tévedések.

Már munkám elején megemlékeztem róla hogy idegen kifejezések elterjedésének okai közt jelentős helyet foglal el, hogy a velükértett fogalmat nem értjük világosan.

Ugyanez oknak természetes következménye hogy — egyiküknek mindjárt átfogadásakor, másikuknak később, használatukban — oly gyakran siklik jelentésükbe tévedés: hisz a félreértés voltaképp semmi egyéb mint a megnemértésnek oly tartalmasabb [e.: pozitívabb, f.: tevőlegesebb vagy igenlegesebb] változata amely mindössze a megértetlen fogalomnak vagy valamelyik részének helytelen helyettesítésével különbözik tőle.

Kivált ami csupán hagyomány vagy hír szárnyán kerül hozzánk, amit tehát érzékünkkel nem ismerünk meg: már emiatt csak homályos fogalmat kelthet bennünk; ahogy pedig szájrul-szájra szállva megszokott fogalmakhoz rokonodik, épséggel kész martalékvá válik a sejtelemből szétbontakozó képzeletnek.

Amióta világ a világ, így volt ez mindenütt és mindenkoron.

Kezdjük hát példáinkat a világ teremtésétől.

A mi paradicsom-unk legrégebbi dédje a zend „párideeza“ volt amely „zárt“-ra, majd „kert“-re értődött.**) Tőle származik a voltaképp „állatkert“-et jelentő hellén „paradejszosz“**) amely a Szentírásban mint a szintén kertet [mások szerint: gyönyörűséget] jelentő héber Éden neve szerepel. Ennek a kertnek a nevével keresztelte meg egyik-másik európai nyelv — köztük a német — azt a mosolygó de fanyar tengerentúli gyümölcsöt amely Mejico-ból és Peru-ból jóval Amerika megtalálása után került földrészünkre.

Rettentőt vét hát Nagy Mesterünk mind hely mind kor dolgában amikor e gyümölcsöt „Paradeisapfel“ [paradicsomi alma] néven emlegeti, aminthogy nagyot vétett vele ama jámbor „európai“ ősrünk aki „paradicsomalmá“-ra, osztrák változatát, a „Paradeis“-t pedig „paradicsom“-ra fordította, eredetijüket persze — Nagy Mesterünk tekintélyéhez bízva — nyilván holmi nemzetközi kifejezésnek vélvén, holott a nagy európai nemzetek közül csak az olasz hívja olykor „pomo d'oro“ [aranyalma] helyett „mela paradisa“-nak [paradicsomi almának].

*) Nyilván hasonló módon jutott mai jelentéséhez a mi „kert“ [kerített] szavunk is.

**) Utolsó szótagja tehát nem mártást jelent, mintahogy a német „Paradeis- Sauce“-ra [paradicsom-mártásra] gondolva bizonyára nem egy vendégszótudós olvasóm érzi.

[A francs: „tomate“ (tomát), az angol pedig „johnapple“ (dzsanep — Jánosalma) néven ismeri.]

Ám ma a német röstelli már tévedését és „Liebesapfel“-nak [„szerelmes almá“-nak] kezdi hívni, hibáját azonban csak mélyebbre rejti vele, anélkül hogy kievickélne belőle; merthát helyesbítő kifejezését megint csak őszüleink bűnbeesésének történetéből vasalta ki, az a gyümölcs pedig amely őket kárhozatukba sodorta — mint ahogy hozzáértő tudósok nemrég kiderítették — épenséggel nem lehetett se „paradicsomi“ se [csupán ami mérsékelt éghajlatunkban termő] másféle alma. [Ámha ősanyánk igazán „paradicsomi“ almával csábította volna el Ádámot: az első emberpár nyilván csak francs lehetett, merthogy mást mint francsot bizonyára hiában csalogatott volna *nyers* paradicsommal.]*)

Nodehát a „paradicsomi alma“ mihamar el fog tűnni a művelt német nyelvéből s így néhány tízezer mulva e „nemzetközi“ kifejezésnek idegenben csak az olasz és a német pór nép közt lesz kelete. Ötvenhatvan év múltán pedig megérhetjük, hogy végre egészen a mienkké, csak a mienkké válik, noha akkor már nyilván kemény versengésre fog vele kelni a „szerelmi alma“! Merthát szellemi életünk mindentudó kolompasai közül vajjon kinek jutna olyan „örültség“ az eszébe, hogy „paradicsomalmá“-nkat amely se nem paradicsomi se nem alma, akár „mejicoi“ vagy „perui“ akár „ujvilági bogyó“-nak avagy egyszerűen „mejicoi“-nak vagy „perui“-nak hívhatnók? ...

Ulfilas a tevét biblia-fordításában mindenütt az elefánt hellén nevével emlegeti. Nyilván sem az elefántot sem a tevét nem ismerte a jámbor. Tévedése folytán a teve a gót és a német nyelvben egy álló ezeréven át bitorolta az elefánt becsületes nevét, amíglen a német keresztes vitézek hadjárataikon eleven tevékkel találkozva rá nem jöttek, hogy jog szerint nem a hellén elefánsz-tól eredő „Olbente“, hanem a szemita „gamal“-tól származó „Kamel“ név illeti meg.**)

*) A tudás fájának azt a gyümölcsét amelyet Ádám [Mózes 3. könyve szerint] az Úr parancsának megszegésével megízelt, a héber források „tappuah“ néven emlegetik amit az írástudók „édesszagú“-ra magyaráznak s a hagyomány szerint arra az édes citromfajra értődött amelyet Rizzo „pomum Adami“-nak [Ádám gyümölcsének] keresztelt, merthogy héján hol egy hol két vagy több harapáshoz hasonlító nyom látható. Másik zsidó almának [„eszrog“-nak] hívják, merthogy a zsidóság mint régi hazájára emlékeztető gyümölcsnek mindmáig megőrizte emlékét és sátoros ünnepein az ájtatos héber csokorral szokja kegyelete jeléül díszíteni. Hazája: Corfu, Déli Olaszország és Szicília. Rendes terméskor darabja 8—10, silány évben olykor 24—30 lirába kerül. Szegény zsidó hát közönséges citrommal ünnepel.

**) A bivalyon azonban Martialis ideje [Kr. u. 90] óta mindmáig rajtaragadt a gazella ősi neve: a b u b a l u s.

A krokodilt régente óriás gyíknak nézték. Ma a hellők külön rendjébe sorozzuk; azonban valamennyi művelt nyelv most is a gyíkot jelölő hellén „krokodejlosz“-nak a maga szájaféhez idomított változatát használja nevéül.

Áz ollótlan rákot is tévedés juttatta földünk szerte elterjedt francs nevéhez. Nem tudom, a tenger partján sütkérezve vagy halastálban ékeskedve nézte-e sáskának az a francs aki a latin „locusta“ [sáska] megfrancosításával l a n g o u s t e - n a k [laofigusz-t-nak] nyilvánította. Annyi bizonyos, hogy a két állat hasonlósága annyira szembeötlő hogy a „langouste“-ot honinyelvünkön — összetévesztésük nélkül — bátran hívhatnók „tengeri sáska“-nak, mégpedig bizonyára jogosabban mint ahogy „tengeri“-nek mondjuk a tengeri malacot meg a tengeri búzát [röviden: „tengeri“-t] amelyeknek a tengerhez mindössze annyi a közük hogy tengerentúlról [az Ujvilágból] kerültek hozzánk, — kiváltképpen a tengeri nyulat amelynek ennyi se, merthogy ősi hona földrészünk déli s nyugati része volt.

A mi „gyémánt“-unk dédjét, az „adamász“ szót a hellén mint melléknevet „megtörhetetlen“-re, mint főnevet acélra értette. Latinos alakját, az a d a m a n s -t pedig a római mind a mágnesnek*) mind a gyémántnak nevekép használta, merthogy — amint Plinius is tanítja — a gyémántot olyan magafelé mángónak [mágnesnek] vélte amely minden más tárgyat megfoszt e tulajdonságától. Egyaránt a latin „adamans“ változata a francs „aimant“ (émañ — mángó) s „diamant“ (dijamañ — gyémánt), a német „Diamant“-nak és honi ivadékanak, a magunk „gyémánt“-jának őse is.

Amikor a spanyolok Hindusztán kereséseiközben Amerikára bukkanva azt vélték hogy Hindusztán keleti partjához értek, lakóit — amint tudjuk — amiatt nevezték el indiano-knak (indianók-uak) mert hinduknak nézték őket.**) Amikor aztán a Csöndes Nagytengerre kelve, a Jóreménség fokától keletre ráakadtak Hátsó- majd mégerrebb Elülső Hindusztánra, lakóik részére régi spanyol nevüket, az „indo“-t szedték elő amelyet váltakozva használtak ősi nevükkel, a „hindu“-val. [Minde nevek egyébkép egytül-egyig az Indus folyó nevétől származnak: amaz spanyol, emez ősi hindu alakjától.]***)

A romános „indiano“ melléknévből szedte az osztrák az ő „Indianer“-jét amelyet bizonyára helyesebben választott az Amerikából hozott pulyka nevéül mint akár a német az ő népies kalikutischer Hahn-ját [kalikat-i kakas-át] akár a francs az ő coq d'Inde-jét (ko deñd-jét — hindu kakas-át)****), akár az angol aki turkey (törki — törökországi) néven ismeri [egyébkép nem kevesebb joggal mint amennyivel a szintén Amerikából kapott tengerit a német „türkischer Weizen“-nak, a királyhágóntúli magyar pedig „törökbúzá“-nak hívja]. . .

Amikor valamely kifejezést helytelen jelentéssel használunk, vagy a

*) A hellén a mágneszt „lithosz mágnétész“ [mágnéziai kő] néven ismerte, merthogy legelőször [a Tesszália keleti vidékén, mások szerint a Lükiában elterülő] Mágnéziában akadtak ilyféle ércre. [Hogy a két Mágnézia közül melyikről neveződött el, amiatt bajos eldönteni mert mindegyikükben valósággal található volt.]

A honi szerezcsen a magunk nyelvén a „delej“ szóval furcsálkodik amelyet leleményes szerzője a „délzak“-ból és „éjszak“-ból kiszakított „dél“ és „éj“ elmés egybekapcsolásával szerkesztett össze. Hogy ékezetük hogyan maradt el róla, alig magyarázható másképp minthogy nagy tudós megalkotóját teremto munkája közben utólrte az alkonyat, ő azonban ügyet se vetve rá, sötétben fejezte be nagy művét. Hogypedig nem volt se bagoly se macska — hogy mi volt, nyájas olvasom bírálatára bízom — nem csodálkozzatunk rajta ha az est homályában nem vette észre az ékezeteket.

Am akit az egyébkép fényesen sikerült „delej“-en az ékezetek hiánya bánt, nappal bizvást hívhatná akár „rántó“-nak akár „kapó“-nak; nagy hibájuk azonban hogy egyikük sem alkalmas továbbképzésre. Nodehát a magunk nyelvén idétlenül csengő „mágnes“-t egész helyre kifejezéssé mángorolhatjuk, ha a magunk szelleméhez idomítva „mángó“-nak, a „mágneses“-t „mángós“-nak, a „mágnesesség“-et „mángósság“-nak, a „mágnesezés“-t „mángózás“-nak, az „elektromos mágnesesség“-et „villamos mángósság“-nak mondjuk; — az utóbbiba, amikor morgással jár, akár a „mángorlás“-t is odaérezhetjük.

**) Indiano = hindu [hinduföldi]. Az „indiano“ tehát voltaképp: álhindu — akit a művelt Nyugat „ál“-ított hinduvá.

***) Az „indo“ szóból került ki később a spanyol indigo is [ami tehát voltaképp hindu színt jelent]; Hindusztánban e színt „nil“-nek hívják; földrészünkön e szó az „anilin“-ba kéverve szerepel.

****) Ez ugyan mamár csak köznépe nyelvén él, a pulykajérce francs neve azonban mostanság is a „coq“ lekopásával magára maradt „d'Inde“-nek „dinde“-dé (deñd-dé) összeolvadt alakja amelynek a pulykakakas mint „dindon“ (deñdñ) szegődött párjává.

veleértett *fogalmat* cseréljük össze más fogalommal vagy magát a *kifejezést* tévesztjük össze más kifejezéssel. Hahát tudós volnék, most alighanem „tárgyi” és „alaki” tévedésről írnék össze néhány oldalt.

Ámhogynem vagyok az, inkább néhány eleven példával hozakodom elő.

A *másraértésnek* a jelensége péld. amikor a városi szerecsenporonty a közkocsit kalodont-nak avagy a balkánvidéki néger a jegyzőkönyvet notesz-nak mondja, — az előbbi merthogy a kocsin hirdetett fogmosószer nevét a kocsí, az utóbbi merthogy a jegyzőkönyvnek tartalmát jelző címét a jegyzőkönyv nevének véli.

A *másképtetés* oka — amint példáiról következtetem — valamely kifejezés jelentésének hasonlóan csengő más kifejezésével való össze-zavarása, mégpedig vagy olyképhogy mindenestül, vagyhogy csupán valamely részét tévesztjük össze.

Nyilvánvaló félreértése péld. a voltakép „farkincá“-t jelentő, majd [merthogy állat farkáról tépett szőrből készül] „ecset“-re értett latin *penicillus*-nak,*) ha nálunk — nyilván a „penna” [toll] és „scindere” [hasítani] szavak kapcsolatának „tollnyeső“-re értve — kiskés [cudarnál cudarabb magyarsággal: „tollkés” vagy „zsebkés”] jelentéssel használdók.

Sejtelmem szerint a latin *patina* is valaminő félreértéssel tehetett szert ma egyedül ismert jelentésére. Hajdan voltakép serpenyőt jelentett. A serpenyő fogalmához pedig a némesrozsdára már Rómában továbbterjedt jelentését bajos okos következtetéssel pusztá „árnyéklódás“-akép odacsapni. Ámhatalán a római holmi ódon serpenyőn észrevett rozsdát kezdett volna „patiná“-nak hívni, alighanem a „pati” [szenvedni] ige jelentését érezte bele.

A másraértés érdekes esete hogy a francs a gyomrot jelentő hellén „sztomahosz“-nak a maga ínyéhez *estomac*-vá (esztomá-vá) idomított alakját száz éveken át a szívére értette. Tévedése ugyan mindössze néhány századméretnyi volt; terjedelmét azonban minősége pótolta.

Megesik hogy idegen kifejezés a veleértett tárgynak csak egy részére értődik, mint péld. Németföldön a mi „kalpag“-unknak *Kalpak*-ká „németesített” alakja huszár kucsmájának a leffentyűjére. Olykor meg tágabb jelentéssel szerepel, mint péld. a katonaságtól hazakerült parasztlégény „nemzetközi” nyelvén a rájcsú [Reitschul — lovaglóiskola] amikor tehénkorlátra értve használja.

A jelentés hasonló átidomulását tapasztalhatjuk honi zsidaink *sólet*-jén amely voltakép szombati eledelük készítőmodját jelenti.

Az óhitű zsidónak vallása szigorúan tiltja hogy szombaton tüzet rakjon. Hogyhát ünnepén hideg ételen ne kelljen élnie, eledelét pénteken előre megfőzve kemencébe rakja amelyet gondosan elzár a levegőtől. Ezt a készítőmodot jelenti helyesen a „sólet” szó [amelyet az orosz zsidó „sólent”, a német pedig „Schalet” alakkal használ]. Ámhogynem lengetésre kivált főzelék és párolthús alkalmas, helyenkint másféle — mint a mi gulyásunknál, majd sűrű majd híg lére eresztett —

*) Tőle ered mind a francs „pinceau” mind a német „Pinsel”, ez utóbbitól pedig a mi szépenzengő „pemzli“-nk.

húsfőzeléket [jobbára babot, borsót vagy árpat, leggyakrabban liba-, marha- sőt — Uramfia! — sertéshússal] szokás vele érteni, mégpedig nemcsak ó- hanem ujhitű zsidóéknál és nemcsak szombati hanem bármikori eledelre.*)

A hellén „epehejn“ ige jelentése: megállani; a tőle származó „epohé“ főnévé: megállás; időre érte: jelentős időpont. Idő számításának az „időpont“-ja: kezdete [péld. a rómaié: Róma alapítása, a miénk: Krisztusz Urunk születése]. Hahát a német földtekén az epocha-t „korszak“-ra, a német vendégszó-ipar ugyanott virító termékének, az „epochal“-nak a magunk „Kulturkolonie“-ján „epochalis“-sá latino-magyarított változatát pedig „korszakalkotó“-ra „értjük“**): szerencsésen „európaisság“-unkat tanusítjuk vele...***)

*) Az ismerettárak mind e szokásról mind a „sólet“ szóról mélységesen hallgatnak. Szótárban is alig található; ahol pedig előfordul, jobbára helytelen jelentéssel szerepel. Amit hát róla előadok, legnagyobbbrészt eleven forrásokból kellett merítenem. Vele tüzetesen foglalkozó munkára mindössze egyre sikerült akadnom: Singer-nek és társainak „The Jewish Encyclopedia“ [New York & London, 1903. — IV. k., 255. és 256. o.] című zsidótárgyú ismerettárára amelyből azt is megtudhatjuk hogy néhol „Kugel“ néven ismerik amit helyenkint a „sólet“-tal egészen egy jelentéssel, helyenkint zsíros sóletra érteve használnak.

A mostemlített angol forrás tüzetesen foglalkozik a „sólet“ jelentésének a megfejtésével is. Magyarázatai azonban annyira erőltetettek hogy valamennyi közül csak az érdemel figyelmet amely az ófrancs „chaud“ [ma „chaud“ — meleg] szó eltorzulásának mondja.

Francs kifejezés ivadékanak sejtik honi szakértőink is. Sőt több olyan francs kifejezést emlegetnek amelytől származása hasonló csengéséről következtethető. Van aki a „cassoulet“ (kászule) változatának nézi. E néven Francsország déli részén a nép párolt liba-, kacsa- vagy vékony sertés- és ürüszletekkel languedoc-i modra készült babot ért amelyet külön ily célra használt — ugyane néven emlegetett — cseréplábasban szok főzni.

Mások a „chaud lit“ (só li — meleg ágy) vagy „chaud de lit“ (sódli — ágy melegen) szavaktól származtatják, úgy mondva hogy francs földön az ó-hitű zsidóság régente szombati eledelét nem kemencébe hanem ágyába rakva tartotta melegen.

Francs forrásból e tetszős magyarázatok történetének helyessége bajosan állapítható meg: az ősi szokásaihoz ragaszkodó francs zsidóságtól, merthogy hagyományait avatatlankéntől szigorúan titkolja, a szabadon gondolkozótól, merthogy nem ismeri őket. Elenyészéséhez nyilván hozzájárultak korunk leleményei, kivált a légszesszel való főzés amellyel az étel akármeddig melegen tartható tűz rakása nélkül.

Francsországból állhatatos tudakozódással szerzett adataim szerint ott ma ily célra szögletes széntartót használnak amelynek a tetején apró lyukak vannak: ezt aprószénnel [braisette-tel] teletöltik, meggyújtják s a ráakott étellel együtt kemencébe rakják. E készülményt a francs zsidó „sthopser“-nak hívja amely szót rajta magán kívül senki nem ismeri; nincs hát meg semmiféle szótárban sem.

A „chaud lit“ vagy „chaud de lit“ jelentéséhez fűzött magyarázat egyébkép alighanem helyes nyomon jár merthogy a francs zsidó az odaváló parasztságtól tanulhatta ételének párna közé rejtését. A francs parasztasszony, amikor ura távol van hazulról — kivált a tornyos ágy hazájában, Bretagne-ban — ma is ágyába rakja másnapra eledelét, hogy a tüzeles költségét megtakarítsa. Ugyanígy tesz Francsföldön a városi munkásnép iskolából hazatérő gyermekének szánt eledelével, ha maga korábban étezik. Talán az ő példájukat követte a francs zsidó e szokásával amelynek meghonosítására óvatossága is sarkallhatta, hogy ételében kár ne essék. Nem egész lehetetlen hát az sem hogy az ágy feneke s a derékaj közé rakta ételét, hogy tehát nevének — amint mások magyarázzák — a „chälit“ (sáli — ágy feneke) kifejezéshez van némi köze.

**) Amit e gyönyörű színekkel pompázó bolondgombáinkkal kifejezünk, ép elmével nyilván „korszaknyitó“-nak, rövidebben — bár kevésbé világosan — pedig „korszakos“-nak mondanók.

***)) Időpontra értődik az „epocha“ a művelt nyugaton is. Péld.: „Fixez-moi une époque“. [Tűzzön számomra időpontot.]

Amikor székesfővárosunk sorsának európaias szellemű intézői két fásútjának kereszteződését a hellénes „O k t o g o n - t é r” [Nyolcszög-tér] névvel megajándékozták, talán maguk se sejtették mennyire eltalálták közönségünk ízlését. Merthát azt ugyan hogy e ritka értelmességgel és leleményességgel összegondolt nevet gazdag és szegény egyaránt lelken-dezve fogja zengeni, előreláthatták. Amhogy fognak köztük akadni akik annyira megkedvelik hogy Andrassy-útunkon kibebbhaladva legközelebb ért Kerekterünket [e.: Köröndünket] is „kerek Oktogon” néven fogják emlegetni, aligha sejtették. Ha „Nyolcszög”-nek keresztelik, bizonyára nem arattak volna ekkora sikert merthogy „Kerek Nyolcszög”-ről nyilván senki se beszélt volna. Ime: a vendégszó költészete!...

Könnyen odalehetünk a nyitjára az olyas honi magaféleségnek is hogy mikép értjük mi a traktá-t megvendéglelésre? A latin „trac-tare” jelentése: valakivel valahogyan bántani. Nomost: a magyar ember az olyan vendéget akivel nagyon jól akar bántani, nagy „tractamentum”-mal, röviden: „traktá”-val tiszteli meg.*)

Honi eltolódása a jelentésnek a francs „parole” (párol — szó, ígé-ret) kifejezés parola-vá latinositott alakjának „tenyérbecsapás”-ra értelése is, ami nyilván a „donner sa parole” [szavát adni]**) kifejezés révén honosodott meg merthogy ily ünnepies ígéret kézbecsapással szok megadni.

Homályosan értett vendégszavak használatának egyik érdekes jelen-sége amikor valamely félreértett kifejezés igazi jelentése más kifejezésbe, ezé pedig ismét másba tolódik — mintahogy péld. Horvátország neve Tótországra, ezé pedig drávéntúli megyéinkre átcúszott.***)

Ilyes eset a vendégszavak használatában épenséggel nem ritkaság a német földtekén. Ha az volna, nyilván nem ötlött volna annyi a szemembe mintamennyit imhol egymásután végigsorolok.

A hiányosan művelt ember egyik kedves szokásának, a nehezte-lésnek a fogalmát a francs a délicatesse (delikáteesz — kényes-kedés) szóval fejezi ki; a német meg a honi szerencsen — merthogy a maga nyelvén egyikük se tudja gondolatait szóba foglalni — francsul f â c h é - n a k (fásé-nak; európaias kiejtéssel: fásé-nak — „haragos”-nak) mondja. Hogy pedig a „délicatesse” ilykép tartalom nélkül ne maradjon,

*) Hasonló jelentés tapadt az ugyane latin igétől származó francs „traiteur” (tretör — vendéglős) nevébe. A traiteur azonban pénzért „traktál”.

**) Voltakép: „d. sa parole d'honneur” [becsületére ígérni].

*** Merthát az a terület amelyet ma Horvátországnak hívunk — amint hazánk történetéből tudjuk — hajdan Tótország volt. Az a Horvátország amelyet Szent László s Könyves Kálmán meghódítottak, már 1537-ben török uralom alá került; ámhogy lakosainak új uruk sehogyse tetszett, seregestől áttelepedtek a szomszédos Tótországba amelyet a wieni kormány a 16. százévben katonai végvidékké alakított, az odateleplült katonaságnak az ország viszonyait nem ismerő parancsolói pedig lakosságáról hivatalos irataikban Horvátországnak kezdték hívni. E név aztán rajta is ragadt, sőt lakói ősi hazájuk jogait is hozzá igyekeztek szerezni, mégpedig „nagyilelkűség”-nek híresztelt gyámoltalanúságunkra támaszkodva fényes sikerrel. Amhogy ilykép „Tótország” pusztá névvé vált, Szalaynak gyakran idézett mondása szerint más területet kellett számára keresni, ehhez pedig mint legközelebbesök legalkalmasabbnak egykori dráva-melléki megyéink kínálkoztak amelyek így váltak a 18. százév elején hazánk alkotórészeiből kapcsolt részévé, a mult százév közepén pedig társországgá.

a „csemege“ fogalmát töltötte bele [amire a francs csak többes számát, a „délicatesses“-t érti].

„Couvrir sa mise“ (kuvrír szá míz) magyarul: tétjét födözni. Európaian: „guberieren“ és „guberálni“. Az árván maradt „couvrir“ nemzetközi változatai, a „kuvrieren“ s a „kuvrirozni“ pedig káruk megértésétől a *művelt*, európai-¹-tól a gaufrer (gófré — [meleg vassal vagy hullámos hengerrel] mintázni) jelentését kapták ajándéku. [A *műveletlen* európai: „guvrirozás“-ról vagy „govrirozás“-ról gagyog.]

A tekecsősznek Francsföldön pointeur (poeñtör) a neve. Az „európaisság“ hazájában és vidékén azonban francsul marqueur-nak (márkór-nak) hívják. „Pointeur“ pedig ehelyett rakót jelent. [Ezt meg Francsföldön „ponteur“ (póntör) néven ismerik.]

A francs malle (mál) otthon útiládára értődik. Coffre (kofr) pedig a világ bárminő ládjára, csaképen útra nem. Szerecsenföldön azonban „Koffer“-nak meg „koffer“-nak épencsak az útiládat hívják. Az ilykép megürült „malle“-nak nálunk „málhá“-vá honosított alakját pedig vasúton külön díjért szállított terjedelmes podgyászra értjük.*)

Azokból a ferdítésekből amelyeket holt nyelvekből összeszedett szavak ősi jelentésén követünk el, épinséggel végtelenségbe vesző sorozatot rakhatnánk egybe. Ám ízelítőnek elég lesz egy belőlük. A római orvos az ő betegét a grotus-nak hívta. A németének — szegénynek — patiens (Patient) a latin neve**) amit a római ugyan „szenvedő“-re értett, orvos betegére azonban époly kevésbé mint mi a magunk „szenvedő“-jét. Az ujdun nyelvek a latin passivus csonka változataival fejezik ki a „szenvedő“-t. Pedighát „passivus“ nem „szenvedő“-t hanem „érzékeny“-t jelent.

Ilyes használatokban persze az európai szerecsen — ha tudna róluk — rettentő érdekességüknél fogva kettős becset érezne s fontos hanglejtéssel idézné jobbára minden vendégszótudományát összeölelő szavajárását hogy: „Verba valent usu“.

Viszont a francsnak egyikük „műveletlenség“-én, másikuk „butaság“-án vihogna, ha tudna róla hogy naturaliste-ját (nátürálistz-ját) természetvizsgálóra vagy állattömőre érti, — merthogy az ő maga külön „nemzetközi“ nyelvén tanulatlan zenélőt jelent. Pedighát a „naturaliste“-nak és változatainak jelentései közül egyik époly kevésbé nemzetközi mint a másik. Ám hogy eredeti jelentéséhez, a „természetes“ foga-

*) A „malle“ őse az arab „mál“ szó amely általán bárminő valamelyes értékű tárgyat jelent. A „coffre“-é a kosarat jelentő hellén „kofinosz“. — Régente egyébkép a „coffre“-t a francs is értette az útiládnak valaminő fájára. Így péld. Sévigné-né asszony unokatestvére, Bussy-Rabutin szerint: „Guillemette [la future Mme de Maintenon] ayant fait son *coffre*, fut, suivant qu'elle en avait reçu l'ordre, dans la chambre de sa Dame.“ [Vilmácska — később Maintenon-né asszony — miután holmiját ládjába rakta, meghagyás szerint asszonya szobájában jelentkezett.] — Ám hogy a kénitáskát jelentő francs „valise“-t (váliz-t) a német mint „Felleisen“-t kóborlegényei számára foglalta le, a helyette használt „Handkoffer“ kifejezésben „ládá“-ra értett jelentésétől is megfosztotta. Persze hogy „kézikoffer“-ról csacsogunk hát mi is, holott egy kávéskanálnyi leleménységgel bízást hívhatnók akár „zsebes“-nek, merthogy zsebei vannak akár „nyelves“-nek, merthogy szénytíva szájként tátongó belseje nyelvként öltögeti ránk rekeszeit különválasztó lemezét.

**) Francsul helyesen: „malade“, helytelenül: „client“. [A „patient“ szót egyébkép a 18. százévig a francs is használta ily jelentéssel. Ma bakó kezére adott elítélte érti.]

lomhoz mindegyikük helyesen kapcsolódik, az én ázsiai eszemjárása szerint mindegyikük ott és úgy helyes ahol és ahogy használják. Époly kevéssé ütközöm meg, ha a francs „naturaliste“-nak hívja a „verista“-t is, merthogy a természetességre törekvő művészt e néven megteremtőjén, az olaszon kívül jobbára szintén csak a német és példájának tanulékony honi követője emlegeti.

Nem botránkozom meg az angolnak a „tanulatlanság“-án sem, ha azt látom hogy a confectioner (kőnfeksnör) szót süteményesre [e.: cukrász-ra] érti, holott őse, a francs „confectionneur“ (kőnfek-szijosnör) női szabót jelent, merthát eredeti jelentése semmi egyéb mint: „elkészítő“; márpedig a süteményes épúgy elkészíti a süteményét mint a női szabó a ruháját.)*

Ilyes esetekre — ahol a szokás *értelmes* jelentést honosított meg — ismerem én el a „Verba valent usu“ jogosultságát, nempedig tudatlanság és oktalanság megvédésére. Sőt elismerem félreértés igazolására is alkalmasnak, ha valaminő értéket rejt magában. A német s a honi tévedések közt azonban erre vajmi ritka a példa:

Merthát a félreértés nem okvetetlenül értelmetlenség következménye. Amíg péld. a német a vidéken házaló kereskedőt jelentő francs colporteur (kolportör) szót vízhordóra értette, menthető tévedést tanúsított merthogy a „colporteur“ mint a „col“ [nyak] és „porteur“ [hordozó] szavak kapcsolata voltakép „nyakánhordozó“-t jelent.

Sőt van *helyesbítő* félreértés is. Amíg péld. a német a francs ménagerie (ménázsörri) kifejezést baromfiudvarra értette, okosabban használta a gazdájánál aki hajdan mint a „ménage“ [háztartás] származékát maga is így értette, tehát helyesebben mint mainapság.

Ami hát eltérő, nem okvetetlenül oktalan. Sőt ugyanegy kifejezés változata valamely nyelven az ellenkezőjét jelentheti mint amire másutt értődik. Nagy álmélkodással tapasztalta ezt egy francs utas aki reggelijét olasz vendéglőben „io voglio digiunare“ szavakkal rendelte meg, úgy vélvén hogy „digiunare“ épúgy reggelizést jelent mint a maga „déjeuner“-je amely mint a fosztó „dé“ képző s a „jeûner“ [böjtölni] ige kapcsolata tett szert e jelentésére.**) Az olasz azonban a „digiunare“ kifejezést böjtölésre érti. [Reggelizni olaszul: fare colazione].

Kiváltképpen nem lehet helye egymástól nyelvenként különböző képes jelentéssel használt kifejezés megrovásának csupán amiatt hogy másutt valaminő megszokott jelentésétől eltérően értődik. Hisz olyik fogalomhoz más-más nyelven más-más hasonlat révén egész sor különböző képes jelentés fűződhet. Így péld. Rómában a légy neve, a „musca“ korunkban is világszerte használt hasonlatkép tolakodó emberre értődött. Az olasz ezenkívül a maga „mosca“-ját az ajk alatt csücsülő szakálacs-

*) Rögzített meg az angol nyelv szokás sokkal nagyobb eltéréseket is idegen szavak jelentésének megmáskodásai, anélkül hogy példái akár a némettel közös akár külön nemzeti tévedéseink mentegetésére alkalmasak volnának. Így péld. az angol a romándot novel-nak (navl-nak), az elbeszélést ellenben — amelyet mi „novella“ néven ismerünk — tale-nak (téjl-nek) hívja; a romance-ot (róumönsz-ot) pedig képzeletfölte romádra érti.

**) Hasonlóképpen mint a „jeûner“ ősenek, a latin „ieiunare“ [böjtölni] igének latinos tagadó alakjától, a „disieiunare“ igétől eredő „dîner“ ebédet.

kára érti.*) A francs az ő „mouche“-át (mus-át) helyi hajóra meg szépitő-tapaszra.***) A spanyol a „mosca“-t bánatra. Az angol a „fly“-t [jobbára kétüléses] könnyed kocsira, a német a „Fliege“-t puska célzójára; így érti hát képesen a magunk „legy“-ét a mi „nemzeti“ szellemünk is.

Nem minősíthető persze az se tévedésnek ha idegen kifejezés eredeti helyes jelentésétől eltérően érve áthonosodik. Érdekesebb példát alig találhatnánk rá hamarosan mint a magunk pály a szavának a történetét. Őse az olasz „palio“ [latinul: pallium] volt amely díszes köpönyeget jelentett. Amhogy hajdan ilyet szoktak versentfutás díjául tűzni: a „correre il palio“ [köpönyegért futni] kifejezés jelentése lassankint bármi díjért történő futásra általánosult. A „palio“-ért persze versengőtérre vetélkedtek. Így értettük mi a „pályafutás“-t a versengőtér végigfutására, aztánpedig belőle kiszakított „pályá“-nkat versengőtérre.

Épenséggel oktalanságnak ugyan nem volna mondható, ámde nálunk bizonyára hiábanvaló erőlködést művelne aki olyan idegen szavak jelentését akarná helyesbíteni amelyeket az egész művelt világ helytelenül használ.

A hellén „anekdoton“ szó péld. voltakép „kiadatlan“-t jelent. Csak amióta Procopius a 6. százévben Iustinianus udvaráról szóló korrajzát — merthogy holtá utáni kiadásra szánta — „A n e k d o t a“ [Kiadatlanok] címmel írta meg, kezdett nagyértékű kézirat első közzétételére értődni. A tudósvilág mainapság is ily jelentéssel használja. Adomára — kivált híres ember velős vagy elmés mondására — az avatatlan közönség nyilván amiatt kezdte érteni mert elevenszóval terem, tehát megjelenéséig kiadatlan kincs. A hellén azonban ilyesféle röpke nyilatkozatokat „apofteg-mata“ [mondások] néven ismert.

Hasonló ok miatt nem róható meg a — nyilván a latin „domus Domini“ [az Ur háza] kifejezésből kiszakított — d ó m szó amelyet a keresztény világ eleinte „székesegyház“ [latinul: ecclesia cathedralis****)] jelentéssel használt, mapedig a francs „dôme“ [kupola] jelentéséhez szimulva Francsöldön kívül világszerte „kupolás templom“-ra szokás érteni.*****) Akik hát székesővárosi Szent-István-templomunkat erőnek erejével idegen néven akarják hívni, helyesebben nevezhetnék így mint bazilikának.*****)

*) Példájára hívja a francs is a rövidet [„virgule à la Mazarin“-en kívül] „mouche“-nak. [A hosszú „impériale“ néven emlegeti.]

**) Célja — amint tudjuk — hol hogy az arc valamely hibáját [péld. pattanását, pörsenését] elrejtse, hol hogy a tekintetet valamely bájos részéhez kalauzolja, hol hogy a bőrt fehérebbnek mutassa. Ez utóbbi céllal Olaszországban kezdték használni a 16. százévben. Innen került át Francsöldre ahol e divat kivált XV. Lajos idején dühöngött. Ekkortájt minden úrinő legalább hármát rakott az arcára: kettőt a bal szeme alá, egyet a jobb fölé; ezenkívül arcának más részére kiki tetszése szerint ahány jól esett.

***) Kathedra = püspöki szék.

****) Maga a franc azonban a „dôme“-ot nem érti épületre hanem csak kas külsejére. [Belseje: „coupole“.]

*****) Merthogy — amint tudjuk — nem baziliká. Nem dóm ellenben e szó mai jelentése szerint — bár ily néven szerepel — sem a kölni székesegyház [kathedrále] sem „a világ nyolcadik csodája“: a milanoi duomo amelyeket keresztalakú bazilikáitűkre sejtlemem szerint nyilván amiatt hívnak ma is „dóm“-nak mert nevük építésük megkezdésekor [tehát az előbbi 1248-ban, az utóbbi 1386-ban] tapadt hozzájuk; ekkortájt pedig — sőt sok százévig ezután is — „székesegyház“-ra értődött. Mai jelentésére csak a 18. százév vége felé tett szert.

Épöly kevéssé akadhatnak meg azon hogy a német „Wagen“ [kocsi] szótól eredő angol wagon (uegn) más nyelven [nyilván francs példára] világszerte mindenféle vasuti kocsira értődik holott angolul csupán terheskocsit jelent, mégpedig akármilyet, csaképen — vasutif nem. *)

Mégkevésbbé érezhetem magamat illetékesnek oly tévedések helyesbítésére amelyek valamely szóba ősi hazájában csúsztak be. Emiatt nem vállalkozom péld. az angol good by (gud báj) helyreigazítására, amivé a „God be with ye“ [Isten legyen Kegyeddel] kifejezésből rövidült „God bye“ (Gaad báj — Isten vele) nyilván a köznapi üdvözlések mint péld. a „good morning“ (gud m^orn^{ing} — jó reggelt!), „good afternoon“ (gud aft^orn^{un} — jó délutánt!) sat. kaptájára vedlett át.

Ha valamely nyelvbe ilyes furcsaságot itt-ott annak a nyelvnek a szelleme csempész be s ha a kegyelet, a megszokás és hasonló érzések emlegetésével mentegetik őket: megértem. Am halomrahordott idegen oktalanságok megvédésére másutt mint szerencsenek közt bizonyára hiában hozakodnék velük elő valaki.

A mi nyakunkra pedig a mi vendégszókinszünkben hemzsegő tévedéseket kevés híján mind a nálunk megtámadhatatlan tekintélykép féktelenkedő német tudatlanság hozta.

Csak néhány példát említek.

Akit jó vagy rossz csillaga mainapság olyan fogadónapra vezérel ahol az angol nyelvtudomány útszéli forrásokból [ujságok hirdetéseiből, kirakatok árújelzőiből, dobozok címkéiből sat.-ból] táplálkozva tobzódik s ahol nyakra-főre hordják körül a különféle halmozatú teasüteményt, mihamar megtanulhatja hogy ami száraz holmit eléraknak mindnek „kék“ a neve; minél szárazabb, annál „kék“-ebb; valamennyi közt pedig a leg-„kék“-ebb amelyik olyan kemény hogy a fogával adná meg az árát aki szárazan beleharapna. A cake (kék) szót ismeri az angol is aki sokmindenféle puha süteményre, tortára érti; a szárazsüteménynek [e.: teasüteménynek] azonban csak egyetlen fajára: a puha mandulásra; a többbit „biscuit“-nak (biszkuit-nak) hívja. A megkövesedett lisztet „cakes“-nek csupán a mi angol mesterünk, a német mondja akinek nálunk olyan buzgó követői is akadnak hogy [egyszeres vagy többszörös többesszámmal] „kéksz“-et vagy „kékszek“-et kínálnak, noha — amint európaiasságukból kiköppennek — épölykevésé kedveskednek „teasütemények“-kel mintahogy ebédjükre se „lencsék“-et, „sertés-karajok“-at és „narancsok“-at esznek; kivált egy „narancsok“-at nem; ám teájukhoz egy „kéksz“-et annálgyakrabban.

Csupán tárgya rokonvoltánál fogva emlékszem meg e helyütt — ahol germán pogányságokat sorolok el — a nálunk is jól ismert angol Peek & Frean cég „plumpudding-serve“-jéről [száritott mazsolás-lepényéről] amelyet elköltése előtt forró vízben kell megfőzni. E száritmányt a dunamelléki néger „ledi“ — nyilván merthogy alakja a mandulás szárazsüteményéhez, az egyetlen teáhozvaló „cake“-éhez hasonlított — „pudding“ néven kéri csemegésétől: Így egészíti ki germán angol tudományát a szittyával.

*) Vasuti kocsi angolul [akár teher- akár személy-szállító]: „railway-car“ (réjluéj-kár) vagy „railway-carriage“ (réjluéj-keridzs).

Hogy Osztrákországban minő félreértések kerítették egész határ idegen szónak azt a magaféle jelentését amelyet közösgyes területünkön kívül sehol másutt nem ismernek: történeti adatok híján bajos volna megállapítani.

Némi találékonysággal azonban elképzelhetjük, mikép leste el félrecsapott síkkarimájú kürtőskalapja alól a hiúszemű „Weana Kind“ a tágas „Zeugl“-jába [kétlovas bérkocsijába] szálló „Madmosel“ ajkáról a *confortable* (kónfortáb¹ — kényelmes) szót és hogyan sietett e jelzőt egylovas versengőtársa a maga szűk kerekesszekrénye nevéül áthódítani,* — vagy hogyan válogatta össze egy másik „Madmosel“ az ő háromemeletes wieni gazdája „Schur“-jára a vámrületünk határain túl francsul világszerzte „tartelettes“ (tártleel) néven ismert apró süteményt, hogyan ejtette el munkájaközben — uraságának magávalhozott cseperedő csemetéjéhez fordulva — a „qu'elles sont mignonnes!“ [ó be kedvesek!] szavakat és következő vevőjének hogyan kínálta a tanulékony süteményes az ő kedvelt *mignon*-tortácskáját, — avagy mint sügött oda valaminő „Kindertanzkränzchen“-en egy harmadik „Madmosel“ a „Madame“-jának hogy milyen jól fest kis lányának a „mollet“-ja (mole — lábikrája) amit „Madame“ annál inkább kis lányának gömbölyüdedségére értett merthogy a „mollet“ [dagadó] jelzőt**) párnáról s kenyérről szólva máskor is hallotta „Madmosel“-jától, — s hogyan magasztalta „Madame“ a legközelebbi „Reunion“-on eladó idősebb lányának a „molett“-ségét! — mikép avatódik tehát számunkra Wienben „nemzetközi“-vé a nyalka kocsis, a potrohos süteményes és csacska bálozó mama mélységes tudománya!

Osztrákországból kerültek hozzánk az olasz *piccolo* (pikkolo — kicsi) melléknévnek főnévítésével kapcsolatban belekent közösgyes „nemzetközi“ jelentései is. Merthát péld. a boros- vagy a kávésgyereket szólítja ugyan „piccolo“-nak az olasz is, mintahogy nálunk szintén megesis hogy azt mondják neki: „jer ide kicsikém“, ámde boros- vagy kávésgyereket az olasz époly kevéssé ért vele mint mi a „kicsikém“-mel. „Kis kávé“-ra is csak az osztrák földtekén értődik. „Kis fuvolá“-ra azonban hármasszövetségünk egész területén — Olaszország kivételével.***)

Amikor az európai magyart olykor megszállja a Szentlélek és tartozását kereskedőjénél ki akarja fizetni, szállítóját Wienben tanult

*) Érdekes véletlen hogy mi meg régen latinul hívtuk a kocsit „*commoditas*“-nak [„kényelem“-nek]; sőt kivált vidéken sűrűn használt „*alkalom*“ — ízetlen cifrázkodással: „*alkalmatosság*“ — kifejezésünk is nyilván a „*commoditas*“-hoz fűződik.

**) A francs „*mollet*“ egyébkép — épűgymint a vele egyet jelentő német „*mollig*“ — a latin „*mollis*“ [puha] szótól származik amelynek mindegyikük csak képzőjét cserélte át a magáéval; személyről szólva azonban csak a német beszél „*mollig*“-ról; a francs a „*dodu*“ (dodü) kifejezést használja.

***) A „*piccolo*“-éhoz hasonló főnévítést az olasz is követett el: a latin „*delinquens*“ melléknévvel amely voltakép vétkezőt jelent. [„Bűnös“ latinul: „*materia peccans*“.] A két eset közt azonban jelentős a különbözőség: az olasz a latin nyelvnek egyik örököse, a német az olasznak nem; az olasz a latin melléknévből olasz szót csinált amikor *delinquens*-vé idomította s igen avatta főnévvé; a „*delinquente*“ kifejezést — kiki a maga nyelvéhez, mi a latinhoz idomítva — az egész művelt világ elfogadta; az osztrák-német „*piccolo*“ azonban rajtunk kívül a kutyának se kell.

„nemzetközi“ kifejezéssel számlája „szaldírozására“ kéri meg, amire ugyan ez kész örömet nyilatkozik hajlandónak, ahogy azonban szavának kellene állania, csak a megtörténtét ismeri el. Megcselekedni nem ő a „szaldíroz“-ást, hanem vevője szokja.

A szaldírozás [tűrhetőbben: szaldózás] — amint tudjuk — az olasz „saldare“ szóval összemesterkedett kifejezés. „Saldare“ pedig magyarul: „fizetni“. Hogy mi nyugtatásra értjük holott nyugtatni olaszul: „quitare“, az osztráktól tanultuk aki megértetlenül nemzetközieskedik vele. Vaskos tévedésének könnyen megfejtethjük az okát, ha megfigyeljük, mikép használja. Amikor valaki osztrák kereskedésben fizetve nyugtatót kér, a kereskedő rendesen azt az ostobaságot írja számadására hogy „dankend saldiert“ [köszönettel fizetve]. Ha csak annyit írna rá hogy: „saldiert“, senkinek nem lehetne ellene kifogása; hiszha adósa fizetett, számadását helyesen mondhatja megfizetettnek. Udvariassága azonban köszönete kifejezésére készíti. Ha nem nemzetközieskednék, nyilván nem vétne az érthetőség ellen, merthogy a maga nyelvén bizonyára nem írna olyan bolondot hogy „dankend bezalt“ hanem azt hogy „dankend erhalten“. Merthát a „dankend bezalt“ [„nemzetköziesen“: „dankend saldiert“] odabiggyesztése kettős ostobaság: először mert a *fizető* nevében hálálkodik, másodszer mert a *kereskedő* fejezi ki vele a *fizető* hálálkodását!

Izelítőnek — úgy vélem — elég ennyi a szent ostobaságból. Folytatása II. szótáramban garmadával következik.

Errare humanum est [A tévedés emberi gyarlóság] — mondá a római. Hozzátehetnők: Sed permanere in errore animale. [Ám tévedéséhez ragaszkodni állathoz illő oktalanság.]

Boci bárónő Párisban. Oktató történet breslaui francs tudománnyal Párisba készülők magyarok számára.

Idestova már tizenöt esztendő pergett el hogy a nagyraláthi s gyérenbükki Hejdereégthy báró-család szemefényét, Boci bárónőt megyéjének aranyos fiatalsága a „Kárpátok gyöngyé“-nek nyilvánította. Boci bárónőben persze menten rá megfogant az a meggyőződés hogy dicsőségét hirdető nevével olyan hozzáillő foglalatra tarthat számot aminőtől Ohnet (One) romándjainak olvastakor csurgott a nyála: ahol olyan szánnivaló alakok akik 200—300 ezer franc-nyi évi jövedelemmel nyomorognak, a sors mostoha gyermekeiként szerepelnek.

Évek jöttek, évek tüntek; az orosz nagyhercegek s a Faubourg Saint-Germain marquis-jai azonban sehogyse jelentkeztek. Hazai udvarlói pedig Boci bárónő csakúgy hitegette-csalogatta, vergődttette-kecsegtette [várományuk nagysága szerint]. Pedighát ébren olykor szinte tűzre lobbant. Álmában azonban mindannyiszor megeredt az orosz és a francs leventéknek az ő meghódítására indult búcsujárása, s mire kenyértörésre került a dolog, eleven udvarlóinak inkább szívüket törte meg. Így aztán idővel a honi választék is megcsappant és elkövetkezett a lemondás korszaka, amikor Boci bárónő — mintahogy ily helyzet-

ben gyakran megesik — testének ápolását és szellemének művelését tűzte ki élte céljául.

Bizony testvérek közt megvolt harmincöt éves amikor bátyjának, a deli nagyaláthi sat. Kuki bárónak talpraállító [regeneráló] házassága révén sógorságba keveredett Clo-Clo Tousse-Quilliah de Peluche-Ouette marquise-zal akinek a szívét hamarosan annyira meghódította hogy meghívására párisi szállásán [hétel-jában] *) készült a közelgő téli évadot végigvendégeskedni.

Boci bárónő bresloui (brészlai) tanítólány [bonne supérieure] vezetésével kanalizta francs tudományát és nagyrabecsült mestere tanácsára buzgó olvasójává szegődött a Berlinben megjelenő „Nouvelle Illustration Française de Prusse“ **) [Poroszországi Uj Francs Képesujság] című szépirodalmi hetilapnak. Ennél fogva egészen otthonosnak érezte magát a francs nyelvben. Nem csodálhatjuk hát, hogy párisi tartózkodásának tervében legelső tennivalói közt szerepelt ama régérzett titkos vágyának a megvalósítása hogy a tavalyi párisi színházi évad csattanóját [„clou“-ját], Guy de Sansvergonne-nak, a Montmartre ünnepelt üstökösének [„la comète du Montmartre“-nak — amint kiadója keresztelte] „Le gommeux dégomme“ [„A póruljárt fenegyerek“] című lantos szín-

*) „Palais“ (pále — palota) néven Francsországban díszes középületen kívül csak fejedelmek, fejedelmi család tagjának és főméltóságnak városi székhelyét szokás hívni. Rájtuk kívül városi lakóházát „palais“-nak csak olyan ember — kivált német pénzeszsák — mondja aki nem ismeri e szó valódi jelentését vagy akinél a szerénység ismeretlen jótulajdonság. Az elsoroltaknál kevésbé előkelő uraságnak bármí díszes városi szállását a francs a [„vendégfogadó“-t jelölő latin „hospitale“ szótól eredő] „hétel“ (otel) kifejezéssel jelöli meg, nyilván merthogy a francs előkelő világ csak falusi kastélyában érzi magát egészen otthon, városi szállásán tehát — a maga gondolkozása szerint — csak mintegy vendégkép fordul meg.

Francs romándok magyarra fordított szövédekében persze az „hétel“ szó változatlanul szok szerepelni. Amikor aztán a jámbor magyar olvasó a pajkos D. marquise hétel-jában végigzajló fényes bál leírását habzsolja: színterét itthon „szálló“-ra érti [amire pedig Francsföldön mindössze a 18. százév vége óta, másutt még későbbtől fogva értődik]. Így támadnak nálunk emitt-amott olyan félszeg nézetek hogy házimulatságot szállóban rendezni Párisban az előkelőség netovábbja. Akad hát persze aki annak híreszteli nálunk is.

A „hétel“ most ismertetett jelentésénél nálunk — úgy látszik — az a jelentése sem ismertebb amellyel olykor jelentős középületre szokás érteni. Így eshet meg, hogy egyik legkiválóbb színházunkban egy francs színmű szereplői azt a helyet ahonnan egy hölgyecske íróasztalát jó hogy nem „titkár“-ját — „secrétaire“-jét] árverésen szerzettnek mondják: folyton „Drouot-szálló“ néven, magát az íróasztalt pedig „szállóban vett bútor“-ként emlegetik. Ha a fordító valamennyire érdeklődött volna, vajjon mi lehet voltaképp az a „Drouot-szálló“, bizonyára könnyen ráakadhatott volna hogy Francsországban a bírói árveréseket nyilvános árverőcsarnokban szokás megejteni amelyeket a törvénykező nyelv „hétel des commissaires-priseurs“-nak [végrehajtók csarnokának], a közönség azonban rövidebben „hétel des ventes“-nak [árverőcsarnoknak] nevez, amint hogy azt is csekély fáradsággal megtudhatta volna hogy a párisi középontit — merthogy homlokával a rue Drouot-ra néz — közönségesen „Hétel Drouot“ néven szokás emlegetni. A „szállóban vett bútor“ tehát voltaképp: „árverésen szerzett bútor“.

**) Amikor megindult, Poroszország neve mint „Prussie“ szerepelt a címében s csak akkor vedlett át imént idézett alakjára amikor néhány párisi német járatója figyelmeztette a lap szerkesztőségét hogy Poroszországot csak Németeurópában hívják francsul „Prussie“-nek, a Rhein-on túl azonban — bár Oroszországot „Russie“-nek, a poroszt pedig „prussien“-nek mondják — Poroszországnak „Prusse“, a muszkának pedig „russe“ a francs neve.

művét [„drame lyrique“-jét] meghallgassa. E vágy annálinkább hevítette mert szerelmes lapjának színházi rovatában azt olvasta róla hogy tisztes német nő csak rácsos páholyból [„loge grillée“-ből] nézheti végig, amit a cikk írója avval az életrevaló megjegyzésével toldott meg hogy így a német nő magával viheti kötését is anélkül hogy föltűnést keltené vele.

Elképzelhetjük Boci bárónő keserű csalódását, amikor Párisba érve megtudta hogy a „Théâtre des Salles de Thé“ [amelynek címéből a párisi színházlátogató közönség a „de“ szócskát — nyilván időkímélés végett — elsikkasztotta, hosszú „á“-ján és „é“-jén pedig — alighanem nyelvének könnyed szellemét követve — fűrgén átsiklott s így nevét „Théâtre de Saletés“-nak (Téâtre d^e Sàlté-nak) ejtette] e darab előadását egy nagybefolyású állami tanácsos [sénateur] sokkal kevésbbé sikerült rímes álomképe [„songe makamique“-ja] kedvéért félbeszakította.

Szerencséjére azonban ízlése véletlenül találkozott egy orosz nagyhercegével aki e darabra szintén áhítózván, kieszközölte hogy a nagybefolyású állami tanácsosnak — nagyhercegünk mondása szerint nagyon járt úton haladó, tehát „macadamique“ — darabja helyett egy estére az ő „petit Guy“-je remek alkotását tűzzék ki.

Talán mondanom se kell hogy Boci bárónő már az előadás előtti héten gondoskodott a „Nouvelle Illustration“-tól ajánlott rácsos páholyról amelyet [kötés nélkül] ágyával készült elfoglalni.

Az előadás napján azonban ebéd [dîner] után Clo-Clo marquise-nak olyan heves féloldalú fejfájása [migraine-je] támadt hogy a régóhajtott élvezetről Boci bárónő is le akart mondani s — bármily mehetnékje volt addig — csak hosszas unszolással volt rávehető hogy a színházba egyedül elmenjen.

Amikor másnap szobájából előkerülve barátnője csevegőjébe [boudoir-jába] benyitott, Clo-Clo vidám kacagással sietett fogadására.

Reggel volt, reggel volt: kiki talpon volt már. Sőt Clo-Clo-nak vendége is akadt: tizenkilenc éves unokaöccse, Gontran de Blan-Becque báró, akinek gondosan fésült üstöke fölé csüggeteg ujjaival néma áldást hintve borult egy legyezőspálma zöldelő lombja.

Clo-Clo persze a társalgást menten ágyának tegnapi vállalkozására igyekezett terelni. Ám előbb vendégének egy súlyos sérelmét kellett meghallgatnia.

— Igazán nem tudom édesem, kinek-minek néz engem a te mellém-rendelt takarítólányod [e.: szobalányod]: holmi zenetanítónőnek vagy házór lányának-e, hogy rendületlen következetességgel agyba-főbe-„mademoiselle“-ez?!?

= Nos... Nem értelek édesem — felelt Clo-Clo nagycsodálkozva.

Csodálkozásánál csak Boci bárónőé volt nagyobb: elsősort hogy Clo-Clo-ét tapasztalta, — majd amikor szavaiból megértette hogy a „Mademoiselle“ megszólítást — amely régente csak a francs király testvérnőjét illette meg — herceglány létére se kicsinyelhetné,*) meg-

*) „Princesse“: 1. kir. herceglány, 2. hercegszülők független örököse. — Más herceglány [fille du prince X vagy Mlle de X]: „Mademoiselle“.

hogy a baronesse olyan francs szó amelyet Francsországban nincs aki megért.

— Ép idején értem a színházhoz — csapott neki az elbeszélésnek Boci bárónő. — A szomszédos kávézó villamos csengője, amely az elüljáró darabot [„lever du rideau“-t] követő szünet végét jelezte, abban a percben szólalt meg amikor előtte elhaladtam. Ellőtt nyílként [e.: nyílsebesen] rohantam végig a folyer...

— Dehát mondsza édesem — szólt itt közbe Clo-Clo marquise — ha annyira siettél, mi keresnivalód volt a foyerban? Hogy-hogy nem igyekeztél egyenest páholyodba? ... Talán eltévedtél?

— Talán nem ... Hisz páholyomba törekedtem, ámde — sajnos — sem angyal nem vagyok, se madár hogy az utcáról egyenest bele-röpülhettem volna!

[Gontran szemét meresztí. Clo-Clo ráint.]

— Tévedsz édesem, akkor kellett volna röpiülnöd ha az utcáról — amint mondod — a foyer-ba akartál volna jutni. Mert olyan színházat ugyan találhatsz Párisban ahol az emeletek előtt végigfutó erkélyeket utcai lépcső köti össze: a „Théâtre du Palais Royal“-t, — olyan-nak azonban soha nem hallottam hírét amelynek az emeletére az utcán juthatnál föl.

— Bocsáss meg, kedves Clo-Clo-m, tudom tán mit beszélek. A foyer a ti színházaitokban épügy a parterre-en van mint nálunk.

Gontran — előkelő katonai család ivadéka — akinek szemei mind-eddig gépiesen csüngtek a szép elbeszélő eperszínű ajkán, hirtelen meg-rázkódik, ijedtében szivalkájáról a hamut, az asztalról pedig a hamutartót leveri. A hamutartó nekimegy a padlónak, nagyot koppan rajta, azután ... magyarázatok következnek amelyek során Boci báróné álméklodva értesül hogy a vestibule*) nem foyer**), a rez-de-chaus-sée***) pedig nem parterre.****)

— Tehát amint a vestibule-ön végighaladva a garderobe-hoz érek ...

Clo-Clo-ból hirtelen görcsös köhögés tör ki. Gontrant pedig ugyan-

*) Várocsarnok.

**) Társalgó.

***) Földszint. [Kivétel: a „rez-de-chaussée des pigeons“, a galambok földszintje: a legfölső emelet, merthogy a galamb ezt éri legközelebb amikor a magasból alászáll.]

****) Virágoskert. — Mondja ugyan a francs is — nyilván jegyváltó teuton utasok ajkáról leste el — hogy „prendre un billet de parterre“ [a „parterre“-re jegyet váltani] ámcsupán végigvágódásra érte, [merthogy „tomber par terre“: elesni].

Van egyébkép színházban is „parterre“: a földszint főtárszó része amelynek ülései számozatlanok és nem válthatók előre [nincs helye location-nak]. Régente a földszint közönsége — mintahogy Rostand „Cyrano de Bergerac“-jának a 17. százév közepe-táján játszó első fölönasában az Hôtel de Bourgogne-on is látjuk — össze-vissza áldogálva nézte végig az előadást. [Nyilván ezt a keveredést főtá a „parterre“ kifejezés amelyet a német, mitse tudva virágoskertre értett ősi jelentéséről, alighanem itt értett elsősort „földszint“-re s csak később terjesztette ki más épületre is.] Csak a 18. százév-ben raktak rá lóákat, később hátszpadokat, aztán karosszékeket.

Erre a parterre-re azonban Clo-Clo meg Gontran nemcsak amiatt nem gondolhattak mert Boci bárónőnek nem volt ott semmi keresnivalója, hanem amiatt se mert a társalgót sehogy se képzelhették oda.

ekkor nyilván tüsszentő rohamok környékezik, mert két kézzel kap a zsebkendőjéhez és arcával beletemetkezik.)*

Folytassam? Elmondjam, hogy a színház süteményese [pâtissier-ja] szegény Boci bárónőt erőnek erejével Charentonba**) akarta szállíttatni, amikor legényétől [garçon-jától] egyik fölvonásközben „haragos vagdalt“-at [h a c h é - f â c h é -t], sőt ország-világ hallatára csókot [b a i s e r -t] kért,***) a számadásnál pedig váltig erősködött hogy vasrácsot [g r i l - l a g e -t] ****) is evett?

Süteményesünk szerencsére áldott jólelkű ember volt, kiváltképpen lelkes hazafi. Csak e két jeles tulajdonság véletlen találkozását áldhatta Boci bárónő, hogy amikor e jóságos emberbarátnak aki nem ismert nagyobb boldogságot mintha minél több embertársának az életét megédesítheti, néhány olyan sárga fémlemez [plaque-ot] nyújtott át amely művészi tökéletességgel örököltette meg a nagy nemzet egyes kiváló uralkodóinak dicső vonásait, ebben az egyszerű kebelben menten megdobbant a honfiúi szív, és bájos vendégének — haché-t, fâché-t elfeledve — mély hajlongással nyitott utat a bábész sokaságon át.

Gontran-nal azonban — noha Boci bárónő titkos pillantására Clo-Clo még a „baiser“ történetének előadása előtt tapintatosan ura szobájába parancsolta [európaias magyarsággal: vezényelte] át — nénje soha nem bírta elhiteitni [talán: „hogy Boci bárónő... normalis teremtmény“? — no persze!]: hogy Boci bárónőnek helyén van az esze.

*) Annak a különös véletlennek hogy mitől vett erőt Clo-Clo-n a köhögés, Gontranon pedig a tüsszentés egyszerre s épekkor, tapintatosan titokzatos magyarázatát I. szótáramban találhatja meg nyájas olvasóm.

**) A párisinak Charenton az ami a budapestinek a Lipótfőző.

***) Pedig e kifejezést — az egymáshoz tapadó ajak módjára párosított félgömböket jellemző wien „Busserl“ dunamelléki fordítását — Boci bárónő Demel-nél tanulta, nem is álmódván hogy a habosfáknak ezt a nálunk alig ismert nemét — [német szak-kifejezéssel: „Indianerkrapfen von Windmasse“] — csak a német hívja így francsul, az a hozzá leginkább hasonlító francs sütemény pedig amelybe vesztére harapott Boci bárónő, [grosse] meringue [à la crème] volt. [„Meringue“, mert Mehlingen német helységből került Francsországba.]

****) Szabatos jelentése mt. I. szótáramban.

47. cikk. Lappangó tévedések.

Érdekes nyelv az a vendégnyelv. A következetesség azonban nem mondható erős oldalának. A latinosságot ugyan „latinismus“-nak, a germánosságot „germanismus“-nak hívja; a „gallicismus“-t azonban nem galliciaisságra hanem francsosságra, az „ostracismus“-t pedig nem osztrákosságra hanem cserepes szavazásra érti! . . .

Amikor az avatatlan közönség valamely vendégszót megértetlenül használ, jelentéséhez gyakran sejti oda észrevétlenül más olyan szót amelynek csupán csengése hasonlít amazéhoz, anélkül hogy jelentésüket bármilyen rokonság fűzné egymáshoz.

Sőt akad ilyesmire honi nyelven is példa. Szinte fogadni mernék hogy a magunk „tüzetes“ kifejezésében száz avatatlan olvasóm közül — haugyan munkámmal oly szép sikert elérhetek hogy ennyien elolvassák — kilencvenkilenc a „tűz“ jelentését érzi, holott [gondos elintézés végett] „célul tűzött“-et jelent. Hogyne esnék hát meg ilyes félreértés idegen szóval?

Vajjon van-e péld. olyan „európai“ aki az Amazon folyam nevének hallatára nem az ókor regebeli amazon-jaíra gondol?*) — pedig rezesbőrű keresztelői nyelvén „amazonasz“ csónakpusztító-t jelent.

Az Arisztotelész bölcséletének hívét jelentő hellén peripatétikosz-t pedig bizonyára nem egy európai érti holmi háboros bölcsességre, merthogy a „pátosz“ [szenvedés] szótól eredő „pátétikosz“ valaminő kapcsolatának véli, holott Arisztotelész bölcséletének ép a higgadtság egyik fő jellemző vonása, követőinek neve pedig a sétálást jelentő „peripatejn“ igétől ered, merthogy Arisztotelész — amint már 25. cikkemben említettem — sétálva tanított.

A filoméla [honi alakjával: fülemile] szót pedig — bájos költői vonást sejtve benne — „dalkedvelő“-nek érti: hiszhogy filo = „kedvelő“, tudja a „filozofia“ s a „filoszemita“ kifejezésekből, hogy pedig melosz „dal“-t jelent, a „melódia“ s „melodráma“ szavakból sejtí. Pedighát a „filoméla“ jelentése voltaképp „almakedvelő“, merthogy második fele a „mélon“ [alma] többese, nemugyan hogytalán a füle-

*) A hellén amiatt hívta őket így mert jobbkeblüket összeégették hogy íjuk feszítését ne nehezítse. [A: fosztó képző, mazosz = mell; — tehát: „melletlen“; pedig voltaképp csak félmellűek voltak.]

mülének az alma a legkedvesebb eledele, hanem mert így hívták Pandion athénéi király lányát aki a hellén rege szerint fülemülévé változott. Hogyvajjon lánykorában mennyire szerette az almát? — a rege tudtommal nem mondja meg.

Hasonlózatú sejtelmet tanúsít aki a filokszéra [szőlőtetű] szót a maga népies tudományával olykép fejt meg hogy: filo = „kedvelő”; kszéra: nem tudom mi. Ámvajjon mit kedvel a szőlőféreg: ugyebizony a szőlőt? Világos hát hogy filokszéra voltakép: „szőlőkédvelő”. Pedighát „filo“-vá csupán korunk pogány vendégszótudománya csavarta át a hellén „füllon” szót amely levelet jelent; kszéra pedig = száraz. Füllokszéra eszerint: „levélsorvasztó”.

Napfényre persze ilyféle titokzatos sejtelmek csak olyankor kerülnek amikor az őket életrekeltő kifejezést valamelyik pogány „európai” a maga nyelvére átfordítja. Így állapíthatjuk meg például hogy a hellén „kentaurejon” latinus alakját, a centaurium-ot a német a latin „centum” [száz] és „aureum” [aranyos] szavak kapcsolatának érezve s aranyát hús franc-nyi értékkel forintra átszámítva forgatta át „Tausendguldenkraut“-nak, mi pedig alighanem „Tausendgutenkraut“-nak értve tovább „ezerjófű“-nek. Pedighát a hellén amiatt hívta „kentaurejon“-nak mert regéje szerint Hiron kentaúr akadt rá először.

Amha korunk gyermeke itt nem érzi meg a kentaurt, annál fűgében otterem képzeletében a szatür, valahányszor fülében a satira megcsendül, holott épen semmi köze a hellén bakemberhez, mert-hogy eleinte mint „satura” [sc. lanx] vegyes gyümölcszel [amint ma olaszosan mondjuk: tutti-frutti-val] megrakott — „telt” — tálát, majd [mint szellemi egyveleget] bohókás színművet jelentett és csak később értődött gúnyos költeményre. Nincs köze a hellén szatür-játékhoz sem amelyet amiatt hívtak így mert a benne szereplő személyek jobbra szatürt ábrázoltak.

Hogy a bomba szóban mit érez a honi szerecsen, bajos megállapítani. Amhogy a német hogyan érti, kiderítette „Hohlkugel“-ra [„üres golyó“-ra] megcselekedett átfordításával amelyen megérzik hogy a francs „bomber” [domborodni] szó származékának vélte, holott amikor a 16. százévben összegondolták, a tompa morajt jelentő hellén „bombosz“-ból öntötték át latinná. Hahát a magunk nyelvén igazi jelentését igyekez-nők szóbafooglalni, eredetijénél még jellemzőbb kifejezéssel „robbantyú“-nak hívhatnók. Bombaszagot szimatol persze mind a német mind a magyar szerecsen az angol bombast (bamboszt — duzaj, f.: dagály) szóban is, holott a hellén „bombüksz” [selyem] származéka s mielőtt mai képes jelentésére szert tett, selymes kelmére, később vattázásra értődött.

A latin jovialis ősi jelentését pedig a legtöbb ember bizonyára „isteni jó“-nak sejtí, holott Rómában „Jupiter-nek szentelt“-re értődött, az olasz „gioviale” (dzsioviále) szóból belélapadt — helyesen „vidám“-ra értelt — mai jelentése pedig a csillagértőknek [e.: csillagjósoknak] ahhoz a magyarázatához fűződik hogy a Jupiter csillag tisztaságot és vidámságot áraszt az emberre.*)

*) E hatást nyilván nyugodt, sárgás fénye keltette bennük amely — kivált ha a Saturnus hideg kékes fényéhez hasonlították — derűsen hatott képzeletükre.

„Kutyának való meleg“-re érti persze a népies szómagyarázó tudomány a latin „dies caniculares“ [kutyá-napok] kifejezésből kiszakított *canicula*-t is. Pedighát „*canicula*“ [kiskutya] a Sirius csillag latin neve.*) „*Dies caniculares*“ [a Sirius napjai] néven pedig a római az évnek azt a legmelegebb időszakát emlegette amely jobbára a Siriusnak — a Nagykutya csillagcsoport [csillagkép] legnagyobb testjének [α -jának] — együttkelte s együttnyugta [heliacus kelte s nyugta**]) közé esett.***) Ezt az időszakot mind a hellén mind a római 45 napig [július 16.-ától augusztus 30.-áig] tartónak számította.****)

Olyan „európai“ se sok akad tágas hazánkban akinek „egyetemes“ nyelvérzéke a latin *constellatio* [alakulat, helyzet] szót nem a latin „cum“ és latinnak érzett német „stellen“ [állítani] kapcsolatának sejtí, pedighát állítani latinul nem „stellare“ hanem „sistere“. A „constellatio“ hátulsó részében pedig a latin „stella“ [csillag] szerepel, merthogy voltakép csillagász-kifejezés amely a napnak és valamelyik bolygónak vagy a napnak és a holdnak egymáshoz elfoglalt helyzetét jelenti, képesen pedig a csillagértőknek a csillagok állásához fűzött következtetései révén értődik.

A latin *hallucinatio* jelentése kiterjed bármelyik érzékünk csalódására; igaz ugyan hogy ily káprázat leggyakrabban hallásunkkal esik meg; ám amelyik honi szerencsénknek *csak* így érti, nyelvérzékének nemzetiszínű káprázatát tanúsítja vele.

Alig hiszem hogy olyan ember aki latin iskolát végzett, sokáig habozna feleletével, ha a francs *miniature* (minijátúr) eredetét kérdeznők tőle. Ha többhöz intéznők kérdésünket, nyilván eltérés se volna válaszuk közt, merthogy megannyian a latin „minimum“ [legkisebb] szótól származtatnák. Vajjon miegyéből eredhetne? — hisz apróságot

*) A „Sirius“ nem törülmesztett latin szó, hanem a hellén „Szejriosz“ latinos alakja. Ez pedig a Homérosz „Odüsszeiájá“-ban megénekelt vadászóhős, Örejón [lat.: Orion] kutyájának a neve volt amelyet — épúgy mint gazdáját — a hellén nép kegyelete örökölt meg az égbolton.

**) Valamely csillag *héliakosz* [„nap“-os] keltének hajdan azt a napot hívták amelyen *először* kelt föl *köztelenül* a nap *előtt*, *héliakosz* alkonyatának pedig, amelyen *utóljára* tűnt el *köztelenül* a nap *után*.

*** Nyilván emiatt értette a hellén a „szejriosz“ szót melléknévkép „tikkasztó“-ra.

****) Ma a „canicula“ idejét nem a Sirius iméntemlített helyzete, hanem a napnak az Oroszlán csillagcsoporttal való együttállása szerint szokás számítani; -) kezdete tehát az a nap amelyen a Nap az Oroszlánba lép, vége pedig amelyen e csoportot elhagyja. Ez az időszak pedig július 22.-étől augusztus 30.-áig terjed; eszerint 39 napig tart. A hajdani s a mai számítás közt ilykép mindössze annyi az eltérés hogy emez hat nappal később kezdődik s így ennnyivel rövidebb időt ölel át.

Hapedig most azt kérdezzük vajjon a „canicula“-nak mi köze a mi nagy nyári hőségünkhöz? — époly röviden mintamily határozottan felelhetjük rá hogy: éppen semmi. Merthogy a nap, amikor az Oroszlán csoportjában időz, *együttáll* ugyan egyszersmind a Sirius-szal, ámde épúgy együttáll a Kiskutya-nak közéjükeseő csoportjával is; tehát voltakép nem a Sirius-szal hanem — merthogy közelebbesnek hozzá — ez utóbbi csoport csillagaival kél együtt. Ezek apró testjeit azonban a régiek szabadszemmel nem láthatták. A caniculá-nak mint a Sirius [a Nagykutya főcsillaga] római nevének pedig — bár „kiskutya“-t jelent — épenséggel semmi köze a ma Kiskutya néven ismert szomszédos csillagcsoporthoz.

+) Valamely csillaggal *együttálló*-nak a napot olyankor mondjuk amikor a sark-csillagot vele [az együttálló csillaggal] összekötő egyenes vonalon áthalad.

jelent. Pedighát a „minimum“-nak a „miniature“-höz annyi köze sincs mint Pilatus-nak a Hiszekegy-hez, merthogy Pilatus a „Hiszekegy“-ben ottvan, a „minimum“ azonban nincs a „miniature“-ban. A „miniature“ mint a „minium“ [vöröspor] származéka olyképp tett szert jelentésére hogy régente [az ó-kor végétől kezdve] a kéziratok díszes kezdőbetűit vörössporral festegették. Emiatt hívta az olasz az ily porból készült festékekkel vékonyan rajzolt betűt s aprólékos gondnal készült rajzot „miniatura“-nak, majd jelentésének továbbtagításával a francs az apró festményt, végül bármiféle apró művészi tárgyat „miniature“-nak. Magyarul azonban bátran hívhatnók „piciműnek“.

A paraffin-gyertya nevét meg a „nemzetközi“ nyelvérzék a „raffinált“ [tisztított] szó valamelyes hasonlótjelentő változatának nézi. Pedighát a paraffin a gyertya egyik alkotóterméjének a neve amely mint a latin „parum affinis“ [alig rokon] szavak összefonódása nehezen vegyülő természeténél fogva illik rá.

Az olasz „banda“ szó eredeti jelentése: hadsereg, — voltaképp olyan emberek összessége akik egy lobogót [kk. latinsággal: „bandum“-ot] követnek; e révén értődött később: zenekarra s rablósözövségre. Nagyon téved azonban az olyan nemzetközi nyelvtudós aki az olasz „bandito“-t, honi banditá-nk ösét,*) „rablóbanda tagjá“-nak érti, mégpedig nemcsak amiatt hogy épenséggel nem csupán gázszövetség [e.: bűn-szövetség] tagjára értődik, hanem merthogy a kk. latin „bannire“ származéka s mint ilyen voltaképp a társadalomból kirekesztett embert jelent.

Gyilkos zamattal fűszerezve költi el a vendégszótudós a mortadella-t is merthogy a latin „mors“ [halál] valaminő változatát érzi benne, holott mint a latin „farcimen myrtatum“ kifejezés második részének kisebbítő képzővel megtoldott eltorzulása mirtuszobogyóval fűszerezett kolbászt jelent, amelyet más néven eredete helyéről bolognai velőskolbásznak hívhatnánk.

Amikor a vendégszótudós fülében „para“-val kezdődő szó megcsendül, ha tud róla hogy a „paraszita“ [élődi] s a „paralüizis“ [agyvelő-lágyulás**)] hellén szavak: hellénnek, — ha nem tud róla, nem tudja ugyan minek de így is velük egyfajtnak érzi.

Közjük sorozza hát a francs „paravent“-t (pàràvən — szélfogó-t), a „parasol“-t (pàràszol — árnyékvető-t) s a „parapluie“-t (pàràplüi — esőhárító-t) is.***) Nagyon helytelenül cselekszi merthogy az elülső

*) Ez persze az olasz *bandito* honi nemzeti alakja. Változatlanul nem volt elég magyaros. Emiatt hamisították német mintákra *sandító* nagytudós „európai“ meghonosítói eredetijének német változatát, a „Bandit“-ot *nőnemű* latin szóvá.

**) Furcsául: „agylágyulás“. Pedighát az agy [a koponya] nem szok meglágyulni.

***) Ujdon magyar nyelvünkön persze — merthogy a német valamennyiüket „Schirm“-nek hívja — mindannyiuk „ernyő“. Csupán az első szerepel néha — amikor a némettől szerzett tudományunkkal hóhárítóra értjük — „kályhaellenző“ néven [nyilván merthogy kályhát szok ellenezni]; ám amikor egyebet „ellenez“, nemzeti tudományunk cserbenhagy s az „ellenző“ hamarosan „paraván“-ná vedlik. Az „árnyékvető“ amelyet épolý helyesen mondhat naphárítónak akinek jobban esik — s az esőhárító azonban mindig „napernyő“ s „esernyő“, sőt mai nyelvrostáló kurucaink jóvoltával immár a „tűrhető“ kifejezések díszes sorában fesselegnek merthogy „a szokás szentesítette őket“. Egy-két tíz év múlva nyilván remekszavaink közt fognak terpeszkedni: hisz akkormár ősi ereklyék lesznek; nemegettán ott feszül mögöttük fényes „nemzetközi“ mintájuk: a „Regenschirm“ meg a „Sonnenschirm“.

kettő mint „paravento” s „parasole” olasznak termett; az ő „para”-juk jelentése tehát nem — mint amazokéé —: „mellett”, hanem mint a „parare” ige parancsolójáé: „hárítsd el”. „Vento”: a szelet; „sole”: a napot. A harmadik pedig emezek kaptájára Francs földön gyártott felemás szó amely a francs „pluie”-nek az olasz „para” mögé kapcsolásával serkedt életre.*)

Az olasz a parapluie-t olykor „paracqua”-nak [vízhárítónak], leggyakrabban azonban „ombrello”-nak hívja. Hogyhogy? Ombrello-nak? Hisz „ombro” = árnyék! Nyilván összetéveszti hát az árnyékvetővel. Lám a francs is a díszes apró női fényhárítót hívja ombrelle-nek.**) Hátbizony itt a francs tévedt egy picit amikor az olasz „ombrello”-tól származó „ombrelle”-jából árnyéket érzett ki holott az „ombrello” a hellén „ombrosz”-tól ered amely — épügmint a latin „imber” — esőt jelent.***)

A [kivált osztrák fürdőhelyeken kedvelt] francs esplanade (eszplánád) kifejezést legtöbb koptatója bizonyára holmi „fényes hely”-nek érti; hisz „fényes”-t jelent a közelében égnek törő „Hôtel Splendide” (Otel Szplandid — Fényes szálló) jelzője is. Pedighát őse, a spanyol „esplanada” szó — amely a szétterítést jelentő ujkori latin „explanare” kifejezéstől ered — hajdan a város és fellegvára közt építetlenül hagyott 400—600 m.-nyi széles térségre értődött amelynek az volt a célja hogy amikor az ellenség a várost elfoglalta, épületei közt ne találjon menedéket, hanem szabad tüzeléssel kelljen szembeszállnia. Amióta pedig a városok vár-minősége megszűnt, e sík terek sok helyen a közönség sétálóivá váltak. „Espanade”-nak egyébkép nagy épület előtt elterülő széles síkhelyet is szokás hívni, mint aminő péld. Párisban az „Esplanade des Invalides” (E. dé Zeñválid — Rokkantak Tere.) = *Glacis*.

Amikor a dunamelléki szerencsen a francs „contrecarrer” (kőntörkáré) igének kontra karrírozássá „nemzetközi”-esített alakjával európaiaskodik, lelki szeme sáhozódeszkát****) varázsol eléje s képzelete ennek a „karrírozott” mezején igyekszik ellenfele terveit meghiusítani. Odáig

*) Az ernyők ősi hazája azonban alighanem Csína volt. Az esőhárítót földrésznünkön az olasz tervezte össze olykép hogy az árnyékvetőre viaszos vásznat feszített. Legelőször Olasz- és Francs földön használtak ernyőt a 16. százév vége felé. Földrésznünk éjszaki vidékein hajdan az emberek esőben kendőt borítottak magukra. [A parasztság olyik vidékén ma is így cselekszik.] Esőhárítónk ma divó szerkezetét John Hanway gondolta össze. Leleményével 1750-ben lépett a nyilvánosság elé Londonban, ahol menten óriás figyelmet keltett vele: az utca népe futóbolondnak nézte s szemébe röhögött; a kocsisok — nyilván üzletüket féltve — gúnyos elmésségekkel halmozták el; a diákság bottal fenyegette; a suhancok fütyültek és sárral dobálták; az inasok papucsukat és kalapjukat vagdoszták hozzá. Azóta nagyot fordult a világ. Am ma épúgy talál mint régen, nálunk épúgy mint a Mennyei Birodalomban az a régi csínai közmondás: Ne ítélj senkit selyemernyőjéről! Ki tudja milyen redvest hagyott a helyén?!

**) Az egyszerű s nagyobb naphárító: „en-cas”. — A női árnyékvetőt azonban ma naposság az olasz is „ombrellino”-nak [esőhárítócskának] hívja.

***) Nyilván a latin „umbra”-hoz idomítva — tehát helytelenül — írja, de esőhárítóra — tehát helyesen — érti a művelt angol is a maga „umbrella”-ját (ambrelő-ját) amelyet csak a sekélyesen művelt angol használ az árnyékvető — sunshade (szanséjd — szószierint: „napárnyék”) — nevékép.

****) Ezt ő persze „sakkáblá”-nak hívja s büszkélkedik „nemzeti” szellemével mert hogy a végét nem fordította németről. Hát én meg ezt fordítom onnan s az elejét dobom el, aminthogy a vasalódeszkát se hívom „vasdeszká”-nak.

persze az ő nemzetközi tudománya nem terjed hogy a francs a „carrer“ szót kiegyenesedésre,*) a „contrecarrer“-t pedig nyílt szembeszállásra érti.

Stras (sztrász) vagy strass (sztrász) néven a francs olyan üveget ismer amelynek fénytörését és színjátékát dús ólomtartalma annyira fokozza hogy — bár maga szintelen — olvasztásakor arannyal keverve vörös, kobalttal kék, rézzel zöld, vassal sárga színt ölt s így kiválóan alkalmassá válik nemeskövek utánzására.***) Ezt az üveget — amely egy 18. százévbeli kőöntőűs nevét viseli — a mi közönségünk jobbára „strassburgi“-nak érti, sőt a telivér európai — amikor tudományát fitogatja — emlegetni is e néven szokja.

A francs fiche (fis — játszópénz) kifejezést hálnak [Fisch-nek] mamár csak vidéki „viális“ atyánktáinak****) nemzetközi nyelvérzéke érti, ez azonban annál mélyebb meggyőződéssel merthogy — nyilván ugyane tudományos sejtelem sugallatára — néhány tízévvvel ezelőtt ily célra világszerte halalakú csontot gyártottak [a német földtekén].

Amamikor valaminek a megszüntetéséről beszélve kasszírozás-ról csacsog, képes jelentését a „cilinder“-es és „kamásli“-s szerecsén is a [latin „capsa“-tól származó] tallyán „cassa“-éhoz fűzi s kapcsolatukat képzelete úgy érzékíti meg hogy a „kasszírozott“ dolgot elszedi s vasszekrényébe [e.: „tűzmentes Wertheim“-jába] zárja. Pedighát a német „kassieren“ — a mi „kasszírozás“-unk édes szülője — a latin „quassare“ [megrázni] szótól eredő francs „casser“ (kászé) hitvány utánzata, ennek a jelentése pedig: összezúzni, képesen értve: [intézményt] megszüntetni, [állapotnak] végét vetni, [tisztet] elcsapni.

Hasonló bárbáros zamattal használja a németeurópai néger a retusírozás kifejezést is amikor csupán csínai festékekkel végeznivaló igazításra érti, merthogy a veleértett átjavítás mind a képfogólemezen mind a róla szedett képen jobbára csínai festékekkel történik, ezt pedig a német földtekén „tus“-nak hívják. Ámhowy francsul „encre de Chine“ (aŋkr dō Sin — csínai tinta) néven ismerik, nyilvánvaló hogy nem lehet köze a „retoucher“ (rötűs) kifejezéshez amelynek jelentése voltakép: „ujra hozzányúlni“ s így: átjavítani.

Kínos helyzetbe sodorja a balkánvidéki „dzsentlmén“-t az ő német vendégszótudománya, amikor fiatal hölgyismerőseivel az angol király palotáján végigkóborol s a kalauzául szegődött inas alig megszülődött bárány ártatlanságával jelenti ki hogy mostpedig meg fogja mutatni fölséges ura closet-ját s az aggódó társaságot elvezeti az angol király dolgozószobájába. Merthát az „európai“ magyar a voltakép „zárt“-at jelentő „closet“-nak (klóuzit-nak) csak a vizes fajtáját ismeri, merthogy a „water“ (wotör — víz) szót is elé érti amely pedig gyökeresen megváltoztatja jelentését. Amít egyébkép a dunamenti szerecsén megértetlenül „closet“-

*) Merthát a „carrer“ ige jelentései — amint munkám 191. oldalán láttuk és 396. oldalán látni fogjuk — voltakép a négyzet fogalmához fűződnek. Könnyen közéjük iktatható a feszes tartás is, mert a mellett ugyan kidomborítja, a görnyedtséggel járó hanyag tartásnál azonban bizonyára szögletesebben füst.

**) Perszecsak szemre, merthogy könnyen megismerhető akár karcolással akár terméjébe rekedt légbuborékjairól amelyek kézi nagyítón nézve hólyagocskáknak tetszenek.

****) — Merthát, tetszik tudni: „vidám“ ember nincs mamár vidéken sem. A pesti urak „jó viális“ kifejezésében pedig igazán szeretném tudni, mitül jó a „jó“ szó? Minthabizony „rosz viális“ emberek is volnának!

nak hív, a művelt angol megértve „W. C.”-nek szokja írni s „dab” jú szí”-nak olvasni. Tehát a maga nyelvén beszél anélkül, hogy a jóízlés ellen vétne vele. A művelt francsnak pedig épenséggel egész határ közzájön forgó honi kifejezését szedhetné össze aki e kérdéssel tüzetesen akarna foglalkozni. Csak a német meg hű majma, az „európai” magyar szorul ostobánál ostobább módon megértetlenül használt idegen kifejezésekre.*) Pedighát ha a francs nem talál megütköznivalót péld. a maga megértve használt „lieu d’aisances”-án [könnyülőhely-én], talán honi szerecsenünk szertelen előkelősége is megalkudhatna a „könnyülő”-vel, — kiválthogy nyugati példa támogatja. [Ámpersze a „könnyülő”-nek az alakja se volna neki elég „választékos”. Ha „könnyüldé”-nek mondanám, bizonyára szívesebben hozzátörödnék.]

Olyan magyart se sokat ismerek akinek sejtelve honi siller-ünk töltögetéseközben nevét nem szomszédunk nagy költője nevének érzi. Pedighát eredetije, a [borra értett] német „Schiller” szó a „Schilcher” változata, ez pedig mint a „schielen” igével egyetjelentő „schilchen” származéka voltaképp olyan bort jelent amely se nem fehér se nem vörös, hanem mintha mindegyikükre sandítana. Nodepersze ezt a fogalmat ugyebizony semmiféle más szóval nem lehet kifejezni, mindentudó „európai” uraim? Hát szedjetelek elő egy „Deutsch-französisches Wörterbuch”-ot és győződjetelek meg róla, hogy a francsnak nem egy hanem három kifejezése van rá: a „vin rosé” [rózsaszínű bor], a „vin gris” [szürke bor] s a „clairet” [világosfajta]. A „vin gris”-ből jelzőjét akár menten átpárolgathatjuk honinyelvünkbe „seszínű”-nek amely bátran elfogadható a „Schiller” magyar nevéül. [Ez ellen persze az a kifogás hogy nem főnév. Hát vajjon a „vörös” és a „fehér” közül melyik az?] A „Schiller”-nek van egyébkép kész magyar neve is, merthogy helyenkint „kástélyos bor”-nak hívják, a „kástélyos”-t kevertszínű-nek értve. Amhogy ily furcsaképű szó épen nem válik díszére nyelvünknek, sokkal inkább pártolom szintén kevertes holmira értett rokonát, a „kastos”-t amit ugyan az Alföldön imitt-amott csatakosra is értenek, borról szólva azonban nem kell okvetetlenül így értenünk. Sőt a legkülönb kifejezést a „Schiller”-ből szűrhetnők át nyelvünkbe. Olyan helyre magyar szót csinálhatnánk belőle hogy öröm volna ránézniünk: mindössze az alját kellene kiönteniünk és kész volna a „sille”.

Amikor a fagyaltatózó magyar vafli-t reszegtet a fogával, képzelete holmi őskori szögletes pajzsot varázsol lelki szeme elé s ennek a korcs ivadékát keresi benne merthogy nevét a német „Waffe” [fegyver] szó kisebbitett alakjának érzi. Pedighát eredetije, a német „Waffel” a lépet jelentő „Wabe”**) szó változata. Hogy mikép vált a veleértett sütemény nevévé, bárki magyarázat nélkül megértheti mintázásáról. Magyarul mostanság „kockás lepény”-nek kezdik híni. Keresem a kockát, de

*) Oktalan használatuk kiderítésével csupán amiatt nem foglalkozom mert magyarázataimmal nyájas olvasóm jóízlését kellene megsértenem; ezt pedig amiatt se teszem, mert — nem lévén se bakakáplár se „verista” — elsősor a magam úri ízlése tiltakozik ellene.

**) Tőle ered a francs „gaufre” (gófr) szó is amelytől a 373. oldalon említett „gaufre” mintázni [e.: „kuvírozni sat.] ige származik. — Alighanem a „Wabe” ivadéka a mi „mézesbáb”-unkban és „bábkálács”-unkban szereplő báb is.

bíz' Isten egy fiát se talállok benne. Ám a német „karriert“-ra keresés nélkül ráakadok — a magyar nevében. Hát nem hívhatnók mi ezt a német süteményt az otthoni nevében rejlő gondolat értelmes kifejezésével „sejteslepény“-nek vagy röviden „sejtes“-nek?

A polka-t Elbeteinitzban, Csehországban egy Slezák Anna nevű parasztlány találta ki. Hazájában — egész lépéssel váltakozó féllépéséről — „pulka“-nak [fél-nek] hívják. Világszerte elterjedt változatait: a polka nationale-t, a polka-mazurka-t, polka hongroise-t, polka à la polacca-t francs táncitanítók gondolták össze.*) Mi persze nevét *francs* földön tökéletesített *cseh* nemzeti tánc létére „lengyelké“-re értjük, merthát „Pole“ magyarul: lengyel. Akad ugyan olyan bárbár aki „tipegő“-nek hívja. Ez azonban az európai szerencsenek túlon értelmes kifejezés.

*) Amikor 1845 tájt hazájukba került, kivált Páris közönségét valóságos őrjögésbe ejtette. Neve annyira kapóssá vált az öltözködés terén is hogy mindent „polká“-nak kereszteltek, amit divattá akartak avatni.

48. cikk. Átfajult szavak.

Érdekes műveletet végez egyik-másik vendégszón a megértésére törekvő nyelvszellem, amikor idegennek érzett alakját úgy igyekszik ismerősebbé átkeremteni hogy hol az egész kifejezésnek hol csupán valamelyik részének hasonlóan csengő honi vagy nálánál megszokottabb idegen szót rak a helyére, mégpedig jobbára olyképp hogy az egész kifejezést több szó kapcsolatával helyettesíti, ritkábban úgy hogy csupán valamelyik részének a helyére csempész más szót, még ritkábban hogy egyetlen szót iktat az egésznek a helyére.

A helyettesítő szó jelentése gyakran semmiféle kapcsolatban nincs elődjével. Ámhogyné legyen, nincs rá szükség: hisz az értelmetlenség és a tudatlanság minden nyelvbe, kivált mai *művelt* nyelveinkbe annyi szent ostobaságot halmozott össze hogy nincs olyan lehetetlenség amelynek védelmére még vaskosabb kész régi példa nem kínálkozik.

Ha a nyelv szellemének azt az indítékát keressük amely idegenképpű szavak ilyes átvedlesztésére készíti, első pillantásra úgy látjuk mintha csupán a lakjuk átídomítására törekednék; ámha ez volna főcélja, nyilván megelégednék vele hogy honi vagy megszokottabb idegen *kaptához* csavarja őket. Tevékenységén azonban megérzik hogy érthető jelentést keres bennük.

Gyakran megesik hogy a helyettesítő szó jelentése véletlenül hol komolyan hol elmésen találó. Ahol ily véletlen nem szerepel, az átvedlett szóba szegődő új alkotórészből valódi jelentése hamarosan elillan s a nyelv szelleme megelégszik a jelentés látszatával.

A különbözőség a két eset közt olyasféle mintha idegen barnaréz-tárgyat honi barnarézből utánzunk avagyha gipszből készítjük el utánzatát és glávános áramlattal barnarézréteget telepítünk rája amely a gipszet rövid időn úgy áteszi hogy egy testté válik vele.

A francs a nyelv szellemének megnyilvánulását *„étymologie populaire“*-nak, a német *„Volksetymologie“*-nek, a honi szerencsen pedig — persze az utóbbiról átforgatott kifejezéssel — *„népetimológiá“*-nak hívja. Ha az előbbi akarta s tudta volna átfordítani, nyilván *„népies szómagyarázás“*-ról beszélne. Én épenséggel nem törődöm vele, ki hogy hívja, hanem a magam paraszti eszével *„átfajulás“*-nak mondom.

Példáim sorát kettős tanulságra alkalmas esettel nyitom meg. Dávid király harmadik fiának [a „béke atyjá“-t jelentő] nevét, Absalom-ot

a francs Absalon-nak (Äbszálôn-nak) mondja; mi Abszólôn-nak. A francs a maga „salon” [fogadószo] szavát csapta bele; mi Szólôn, az athéni bölcs nevét.

A francs huguenot (hügno; e.: hugenotta — helvéthitű francs) az ó-német „üdgenoten” [ma: Eidgenossen — esküdtfársak] kifejezéstől eredő „iguenots”-nak Capet Hugo keresztnévéhez történt átidomulása, merthogy a huguenot-król rómaihitű ellenségeik azt hitték hogy Capet Hugo szelleme buzgón látogatja éjjeli gyűléseiket.

A voltaképp kacagtatót jelentő francs ridicule (ridikül), amit korunkban kézitársolyra értve csak a műveletlen francs és a művelt „európai” használ, ily jelentésével a latin „reticulum” [hálóska] népies elfrancsósítása.

A síposláda francs neve, az orgue de Barbarie (org d^o Bárbári — bárbár orgona) a hajdan nagyhírű modenai hangszergyártónak, Borberi-nek nevével alkotott „orgue de Borberi” [Borberi orgonája] kifejezés eltorzulásával keletkezett.

A francs contre-danse (kóntör-da^onsz — „ellentánc”) az angol „country-dance” (kant^orsi-dánsz — falusi tánc) kifejezésből vedlett át amellyel hajdan az Erzsébet király idején [a 16. százév végén] dívó népies táncokat értették. Francsföldre egy angol táncitanító hozta őket a 18. százév végén, országszerte azonban csak 1745-ben kezdtek elterjedni amikor Rameau néhányat egy táncosjátékába szőtt közülük. Megkedvelésükhöz jelentősen hozzájárult hogy Francsföldön halálosan ráuntak az akkori lassu szertartó táncokra, a courante-ra (kura^ont-ra)*) s a menuet-re (mönüe-re). Megindult hát a versengés a country-dance-nak szabályos ünnepi alakba öntésére s egymásután támadtak az újabb és újabb változatok amíg végre összeszedték közülük a legkedveltebbeket s egybeillesztésükkel megteremtették a „quadrille française”-t (kádríj fra^onszeez — francs négyest).

A „country-dance”-éhoz hasonló átfrancsítást művelt néhány éve idegen könyveseink árja nyelvérzéke futásaink akkori büszkeségének, Blaskovits „Pajzán” nevű paripájának nevével, amikor Paysan-ná (péjza^oñ — paraszt-tá) napnyugatisította.

Így vedlett át a német nyelvben a függőhálót [e.: hintaágyat] jelentő karib „hamak” szó — amelyet a francs „hamac”, az angol pedig „hammock” alakkal használ — Hängematte-vá ami szószerint „függő fonat”-ot jelent, a latin „mus montis” [hegyi egér — morga] a felvidéki ónémet „murmunti”-n át Murmeltier-rá [szószerint: morgó állat-táj].

Így szegődött a latin „carbunculus” szónak — amely mint a „carbo” kisebbítettje voltaképp [izzó] „szenecské”-ét jelent [ma pedig: 1. a rubin legértékesebb fajtára, a vérszínű almadinra, 2. a bőr sejtiszövetének gyulladására értődik] — németes alakjához, a Karfunkel szóhoz a csillogás [Funkeln] fogalma.

*) Furcsa dolog ugyan hogy a francs e lassu táncot „courante”-nak [futó-nak] keresztelte, ennek azonban nyilván abban rejlik a magyarázata hogy jellemét az akkortájt dívó táncokkal szemben akarta kidomborítani; így pedig ráillik a neve merthogy se nem egy helyen való forgolódás mint a pavane (páván — pávatánc) se nem ugrálás mint a branle (brañl — rázós) meg a gigue (zsíg).

Igy bontakozott ki a háborúban magáramaradt francs katonának „Moi tout seul” (Moâ tu szöl — Magam egész egyedül) fohászzkodásából a német mutter seelen alle in [„anya-lélek-egyedül”], — amelyre alighanem csak később fogta rá a német hogy a maga szülöttje.

Nyilván ilykép idomult át a francs „chartreux” (sártró — chartreux-i fogadalmas) neve Németföldön — talán a porosz Karthaus falu nevéhez, talán a „Karte” [kártya] és „Haus” [ház] szavakhoz simulva — Karthäuser-rá [kártyaházi-vá] amelynek a németből rég elhagyott „h” betűjét mamár csak „karthauzi”-vá „magyarosított” honi alakja örzi. Így vedlett át a latin „adventura” [esemény] szótól eredő francs „aventure” (ävöñtür — kaland) a német Abenteuer [„este drága”] kifejezéssé amelybe alkotórészeinek olykor szépen odaillik német jelentése merthogy vannak esteli kalandok amelyek tetemes költséggel járnak.

A francs a maga „glacé” (glászé) szavát amely voltaképp „jeges”-t jelent, sokmindenféle síma tárgyhoz szokja jelzőül csatolni, símaságán kívül találón jellemezve vele némelyiküknek fényességét is. Kifejezéseinek javarésze a német földgömbön is ráakadunk ahol azonban változatlanul [és megértetlenül] csak a „glacé-keztű” s a „marron glacé” (márón glászé — cukros gesztenye) kifejezésben szerepel; másutt glasiert alakkal „üveges”-re értődik.*)

Épenséggel nem mondható azonban sikerültnek a német Pauspapier [másolópapiros] amelynek első tagja alighanem a francs „ébaucher” (ébósé — vázolni) szóból idomult a latin eredetű „Pause” [szünet] szóhoz; — époly kevésbé mint a német Ringlotte [„Gyűrűs Lotti” — nálunk: ringlotta], amelyet a francs — mintahogy 34. cikkemben láttuk — Claudia királynéről keresztelt „Reine Claude”-nak.

Még silányabb ilyes alkotás: a kis tövist jelentő latin „spinula”-ból németesült Spennadel [francsul: épingle; magyarul: gombostű, e.: spenádli] amelynek első része épen semmit se, második a tűt jelent, — továbbá a latin „arcus” [íj] s a hellén „ballejn” [dobni] igétől eredő „ballista” [hajítógép] szónak a középkorban „arbalista”-vá rövidült alakjából átszerkesztett Armbrust [íj; szó szerint: „kar-mell”], avagy a francs „écureuil” (ékürőj — evet) szótól származó Eichhorn [tölgy-szarv], a szintén francs „valise” (váliz — batyú) képre összevasalt Felleisen [„bőr-vas”] és egész halom hasonlóízű sületlenség, amelyek közt értelmességével szinte tündöklök a francs „papier mâché” (pápijé másé — „rágott papír”: papirospép) kifejezésből átdolgozott Papiermasse [papirosgyurat], az olasz „peverone” szótól származó Pfefferohne [főzniláló zöld paprikahéj**]), ha a „spanischer

*) Persze nálunk is. Ez ugyan épenséggel óriás szerencsétlenségnek nem mondható, merthogy a símaság képes megjelölésére véletlenül az üveg is alkalmas, ámde egyszerűbb más alakot ölt a kérdés amint meggondoljuk hogy mindekét szó erősen kirí nyelvünk-ből, pedig hát egyikükre sincs szükségünk, merthogy a velük értett tulajdonságot világosabban kifejezhetjük a magunk nyelvén, ha cukros gesztenyéről, fényes borjuszegyről, síma keztűről, zománcos cserépről sat.-ról beszélünk.

**) Európaias magyarsággal: „paprikahüvely”: 1. merthogy arravaló hogy magiát beledugdossuk és kihúzgáljuk, 2. merthogy a németnek mind a mi „héj”-unkra mind a mi „hüvely”-ünkre csak egy kifejezése van: a „Hülle” [takaró] szótól eredő „Hülse”; ehhez pedig „hüvely”-ünk inkább hasonlít „héj”-unknál; „Deutsch-ungarisches Wörterbuch”-jainkban pedig ez van elül.

Pfeffer ohne Samen“ [maghíjas paprika] kifejezés maradványára magyarázzuk.

Ahol a nyelvszellem annyira „egyetemes“ mint a német földtekén, épenséggel nem csodálkozhatunk rajta hogy a vendégyszavak akárhányszor nálunknál ismertebb *idegen* szó képeré alakulnak át.

Így péld. az arab „amir al bár“ [tengeri parancsoló] kifejezéstől eredő francs „amiral“ (ámirál) szót a német nyilván a latin „admirari“ [csodálni] belehabarásával teremtette át a maga Admiral-jává amelyet persze mi is evvel az „über“-európai alakjával használunk. Node van kívüle gyönyörű honi kifejezésünk is: a „tengernagy“. Megértjük belőle hogy a „tábor“-nak a „tenger“ az ellenkezője. Merthát nyilvánvaló hogy a „tengernagy“ a „tábornagy“ kaptájára készült. Hátvajjon a „szárazföld“ ellenkezőjének mit vélt a „tengernagy“ dicső megteremtője? Alighanem a „hajóraj“-t. Ámhowy én értelmes nyelvben ekkora „érdekesség“-et tűrhetetlennek érzek, honinyelvünkön a [táborszernaggyal egyrendű] amiral-t „rajnagy“-nak, a vice-amiral-t (visz-ámirál-t) [mint vízi altábornagyot] — aki a régi cšafázórend szerint az elűlő [vezető] hajókon [e.: elővéden] parancsolt — „másodrajnagy“-nak vagy „helyettes rajnagy“-nak, [a szárazföldi vezérőrnagy tengeri mását:] a contre-amiral-t (kőntör-ámirál — bődületes európaiassággal: „ellentengernagy“-ot) pedig — aki hajdan a hátsó [kísérő] hajókon [e.: utóvéden] parancsolt — „mellettes rajnagy“-nak*) hívnám.

Hasonló sorsban részesült a németnél, íghát persze nálunk is, az olasz „impresario“ amely mint a szintén olasz „impresa“ [vállalat — francsul: entreprise] származéka vállalkozót jelent. Pusztá szokás tehát hogy az olasz kiváltkép, a nemzetközi használat pedig épencsak művészt utaztató vállalkozóra érti. Ennél bizony a magunk nyelvén könnyű szerezni találhatunk számára szabatosabb nevet; péld. ha „művészvezető“-nek hívnók amit bizonyára minden magyar ember megértene, neműgymint az iméntemlített olasz kifejezést amelynek Nagy Mesterünkől impressario-vá európaiasított alakja kézzelfogható tanúsága hogy csak homályos sejtelmekkel [impressziókkal] tudjuk jelentését megmagyarázni.**) *imprendere*.

Am a magunk nyelvén minde külföldi példáknál érdekesebbeket találhatunk idegen szavak ilyesfajta átvedlésére.

Vannak köztük is — épűgymint az iméntismertetett idegenek közt — amelyekben hiában keresnénk érthető jelentést; legnagyobb részűk azonban elmés gondolatfűzésről tanuskodik.

Az előbbemlítették közé tartozik péld. a latin „coemeterium“ [temető]***) szóból alkotott, mamár egészen elavult oktan cinterem, — az olasz „bacca d'oro“ (bákká doro — „aranybogyó“) szótól eredő furcsa bakator [gyalogosok lakomája], — a francs „mariage“ (máriázs — házasság, h. é.: a királyé s a dámáé) szóból népiesített egyűgyű máriás, a spanyol „seguidilla“ (szegidillyá) tánc nevéből nyilván „Szeged“-ünk-

*) Contre = à côté [mellett].

**) Ha „impressario“ szó egyáltalán volna, az olasz nyilván „sürgető“-re értené merthogy: *impressare* = sürgetni.

***) Francsul: *cimetière* (szimtyieer).

+) *bakator* gröllo.

höz magyarosodott szegedilla valamint a német „Zapfenstreich“-ból nyilván a [szintén német „Strang“ (kötél) szótól származó] „istráng“-unkhoz csavart capistráng [takarodó].*)**)

Ama magyarossá vedlett vendégszavaink közül amelyek átalakításával nyelvünk szelleme sikerrel oldotta meg jelentésük kérdését is, kiválnak: a hellén-latin „Christus“-szal képzett „christianus“-ba „kereszt“-ünk odaillesztésével alkotott keresztény,***) — a hellén „füllokszéra“ [szőlőtetű] szóból elforgatott parasztos szilokféreg,****) — a latin „padimentum“ [kövezet vagy padlózat] szóból nyilván „padozat“-unkhoz gyalult pádimentom, — a „quinterna“ [volta-kép a gitárnak Németalföldön a 17. és 18. százévben kedvelt faja; nálunk: dalkoptató] szótól eredő hibás*****) de jóízű kintorna, — a francs „commission“ [bizottság] megcsonkított alakjának s a német „Brot“-nak kapcsolatából, a „Kommissbrot“-ból*****) első része kettős mássalhangzójának egyszerűsítésével és második részének átfordításával összemesterkedett komiszkenyér, — az ónémet „urbar“ [termő, h. é.: föld] szóból gyártott kk. latin „urbarium“ [a termőföldeket és jövedelmüket az értük járó szolgáltatások megállapítása végett nyilván-tartó könyv] kifejezés magyarított alakja: az úrbér [a földesúr és jobbágya viszonyának megyei szabályzatai], — a latin „mille“ [sc. passum — ezer, h. é.: lépés] szótól eredő német „Meile“ szónak a magunk „föld“-je

*) Az ilyes átfajulástól — bár első pillantásra hasonlít hozzá — tetemesen különbözik honi kifejezésünk valódi jelentésének meghamisítása hasonlóan csengő idegen szóénak belecsempésztésével. Ilyesmit művel péld. az a székesfővárosi „al“- és „elgimnáziumi tanuló“-nk aki a mi jó magyar „packázás“ [komázás] szavunk magyarártotta kapcsolatát: az „elpackázás“-t az európai szerescsenéink közt „elpaccolni“ alakkal elterjedt német „verpatzen“ [elpuskázni] jelentésével használja, — valamint az az „európai“ aki zongorán kellő művészi képzettség nélkül szórakozó csemetéje játékát kalapálás helyett — nyilván az ugyanezt jelentő német „Klimpern“ szóhoz idomítva — „kalimpálás“-nak összeüttödvé ide-oda lengő mozgásnak mondja. Az efféle „magyarostás“ nem idegen szót öltöztet magyar bőrbe, hanem magyar szó bőrét nyúzza le, hogy idegen testet rejtse belé.

**) A „Zapfenstreich“ jelentését a német kétféle módon magyarázza. Az egyik szerint hajdan a kocsmá előtt fenyőfához [Tannenzapfen] lógott cégérnek s ezt este le kellett szedni [abstreichen]. A másik szerint régente a hatóság úgy örködött rajta hogy a kocsmákban ne áruljanak tovább italt mint ameddig szabad volt, hogy a hordók csapjára [Zapfen-jára] krétával vonást [Strich-et] húzatott. [Ennek a szigorú örködésnek a hasznos voltát mainapság bajos megérteni; merthogy vagy a hatóságok voltak nagyon együgyűek vagy a korcsmárosok, — haugyan nem a mi együgyűségünkre számított aki e magyarázatot összegondolta.]

***) Ez a magyarázat azonban — amint tudjuk — nem terjed ki az ujhítűek [protestánsok] „keresztény“-jére amelyet ők a „kereszt“-re való vonatkozás nélkül származtatnak Udvöztőnk nevéől.

****) Ha egy kisség tovább — „szőlőféreg“-gé forgatjuk, neve akár tudományosan is használhatóvá válik.

*****) Merthogy nem a kín tornázik rajta hanem hallgatóját kínozza tornázásával. Tehát: kínzó torna.

*****) A „Komissbrot“ Wallenstein idejéből szállott át korunkra. Amikor Wallenstein 1628-ban Stralsund előtt táborozott, a környékbeli helységeket eleség szállítására kötelezte. A hathatóság pedig, hogy e teher igazságosan oszoljék meg a lakosság közt, bizottságot rendelt hogy a kenyérsütésre ügyeljen. Ettől a bizottságtól kapták kezűkhöz Wallenstein katonái kenyérüket amely így jutott a „Kommissbrot“ névhez.

elé történt kapcsolásával szerzett „májlefeld“-ünk „májl föld“, — „mély-föld“, — „mér föld“ alakjain végigfejlődött mért föld.*)

Érdekes átalakulás esett meg a latin „bisaccus“ [szó szerint: „két-zsákos“ — átalvető] szótól eredő iszákos-unkon amelynek híven megőrzött latin jelentésénél sokkal ismertebbé vált hozzászegődött magyaros „korhelykedő“ jelentése. *Iszák = karisnyga.*

Nyilván nem ősi magyar kifejezés a mi kapatos-unk sem, annyira emlékeztet a francs „capiteux“ (kápitó — fejbeszálló) szóra amelynek alighanem csupán „bekapás“-unkhoz csavart átfajulása.

A latin „quadratum“-tól eredő francs „carré“ szóval már több ízben találkoztunk munkámban. Most a főzőművészet terén szereplő jelentésével ismertetem meg nyájas olvasómat amellyel négy lábú állat törzsökének első negyedére értődik [törzsökéire, tehát nem tartoznak hozzá sem a nyaka sem a válla], mégpedig leggyakrabban, merthogy legkedveltebbek, ürüére, bárányéra, marháéra s borjuéra amit francsul „carré de mouton, d'agneau, de boeuf, de veau“ néven szokás emlegetni. A „carré“ szót a német földgömbön is ismerjük. Itt azonban csupán a „carré de porc“ félbenmaradt fordításában: a „Schweins-karree“-ban, tehát nálunk is csak a sertéskaréj-ban szerepel.

A spanyol „cigarro“ (tígárió) szó „szivárgás“-unkhoz idomulva sodródott át mai szivar-unkká.**)

A mi atillá-nkat atyánkfiaiainak bizonyára legnagyobb része a nagy-hírű hunn vezér, Atilla nevétől származtatja, holott a latin „attitulare“ [díszít öltetni] igétől eredő olasz „attillato“ [testhez simuló] kifejezéstől ered amelyet a veneziai tájszólás „atila“ alakkal is használ. Ennek az olasz szónak a magunk „dolmány“-a elé rakásával szerkesztettük mi

*) Aki embereinket és viszonyainkat ismeri, bizonyára nem lepődik meg tőle hogy nyelveink közt akárhányan akadnak akik a nyelvünkben mainapság hemzseggő érthetlenségek helyesbítése helyett nyelvünk szellemének e sikerült művét támadják, nyilván merthogy hiában túrják végig a világ *buch*-jait, hogy valaminő német oktalanság fordításaképp igazolhassák.

**) Mi ugyan ma a „szívás“-t érezzük benne, koszos szerzője, Vörösmarty azonban megalkotását úgy magyarázta hogy: „szivároga jó föl benne a füst“. — Kifejezése bizonyára szellemes volt, ám magyarázata találóbbrá ahogy most értjük. Alakja persze ma époly hibás mintaminő megteremtésekor volt. Emiatt azonban nincs rá szükségünk hogy a német „Glimmstengel“ példájára „üszkösrúd“-nak vagy ilyesminek hívjuk. Ha amit eszünk: étel, amit iszunk: ital, úgy amit szívunk, jó magyarsággal: „szival“. Cigarillo [francsoson: cigaretta] pedig „szivalka“. A különbség tehát mindössze egy betű. Ennek azonban sokkalta nagyobb a jelentősége mintaminő a maga idején a „homójúzosz“-t a „homóújosz“-tól megkülönböztető „t“-é [jótá-é] valósággal volt.

A „szival“ ellen persze a szokás rabjának, a „Gewohnheit“-er [animal consuetudinarium, T.] neméhez tartozó európai rovatlan bar-nak [pecus Europense-nek, T.] ezer meg egy a kifogása. Merthát „csak nem“ beszélhetünk ugyebár: „szivalozás“-ról meg „szivalkázás“-ról?

Eddig „szivaroz“-tunk és „cigaretta“-tunk, mégpedig — csodák csodája! — talán egyedül e nagy világon, merthogy amit vele értettünk, az olasz a „fumare“, a francs a „fumer“, a spanyol a „fumar“, a német a „rauchen“, az angol pedig a „to smoke“, tehát mindannyiuk „füstöl“-ést jelentő szóval fejezi ki.

Hahát a „szivalozás“-t magam is ritkán használnivaló, a „szivalkázás“-t pedig tűrhetetlen csinálmánynak nyilvánítom, ettől nem az következik hogy maradjunk hát meg régi silány kifejezéseinkkel, hanem hogy ne ép olyankor zárkózzunk el az idegen példától

össze a mi „atila-dolmány“-unkat amelyből időmultával a „dolmány“ lerongyolódott.

Alkőrmös-ünk őse pedig a más idegen nyelvek csatornáin keresztül hozzánk került arab „al kermesz“. Ennek eredeti jelentése: 1. féreg volt amelyhez csak használatoközben járultak egymáshozfűződve további jelentései amelyekkel 2. [merthogy sok féreg tenyészik rajta]: kermeszfára, 3. róla összeszedett pajzsostetvekből készült vörös festékre, 4. az antimonos kénnek hasonlószerű ülepedésére [amelyet régen „kermes minerale“ néven gyógyítószernek használtak], 5. ilyesszerű ásványos festékkel színezett gyomorerősítőre: a firenzei papramorgóra értődik. Nálunk persze legkedveltebb ez az utolsó jelentése; hapedig népünk netalántán amiatt nevezte el „alkőrmös“-nek mert torkát — amint rajta végigcsuog — [kőrmével] megkaparja, nevének átszörkesztésével bizonyára époly értelmes munkát végzett mintamikor az italt jelentő szintén arab eredetű „szirup“ szót „szörpölés“-ünk tövével helyettesítve szörp-pé magyaráította.

Számos példájára akadunk nyelvünkben idegen kifejezés mókás elforgatásának is. Ilyen péld. a hellén-latin „astrologus“ [csillagértő] szóból előkerült fürge asztromókus, a hellén „füziognomia“ [ábrázat] szóból átvasalt bohókás fizimiska, a szintén hellén „peronoszpora“-ból [szőlőpenész-ből *)] porrázúzott [e.: pulverizált] elégedetlenkedő feneroszporsat.

Am e példák jobbára régmúlt idők emlékei. Mainapság a kora szintjén dülleszkedő magyar ember sutbadobott ősi nyelvszellemének diadallal férközött helyére a „nemzetközi“ nyelvtudomány, amely a világ bármely nyelvű szavát csőstül olvasztja át — németté.

amikor okos, magunk is megértjük és hasznát vehetjük, hanem amikor ostoba vagy nem értjük vagy nem illik viszonyainkhoz vagy nincs rá szükségünk.

Az imént elsorolt példák, úgy vélem, elég tekintélyesek. Ha nem hivatkozhatnánk rájuk, nyilván csőstül zúdulnának nyakamba honi szerecseneink szellemet sziporkázó bölcsességei amelyekkel szemben végtelenségbe vesző sorát kellene összeiktatnom olyan mélyenjáró magyarázatoknak mint péld. hogy:

1. Nem minden ég ami füstöl. Imhol: a füstölő kémény époly kevésé lobog mint a szivalos ember [akár olasz, akár francs, akár spanyol, akár német, akár angol].

2. Ugyebizony ebédre vagy vacsorára hívott vendégünknek nem mindig mondjuk meg előre, vajjon borjupörkölttel vagy paprikáscsirkével várjuk-e? Nem egészen lehetetlen hát hogy „füstölés“-ről beszéljünk anélkül hogy megmondanók: szivalra vagy szivalkára értjük-e. Kiválpedig ritkán eshet meg tévedés, amikor vendégünknek az orra elé rakjuk a kínált tárgyat.

3. Ha világosan ki akarjuk fejezni hogy mit készülünk füstöltni, értelmességünk némi megerőltetésével hozzászokhatunk, hogy ilyenkor megmondjuk: „füstöljünk egy szivalt“ vagy „szivalkát“ mintahogy a francs is úgy mondja hogy: „fumons un cigare“, a német hogy: „rauchen wir eine Cigarre“, az angol hogy: „let us smoke a cigar“. Sőt még magyarosabban úgy is szólhatunk: „Nem gyujtanánk rá egy szivalkára?“

4-1001. Sat.

*) Nálunk persze magyar nevét alig van aki ismeri; pedighát a „peronoszpora“ épenséggel nem „nemzetközi“ neve. Ősi hazájában, az Ujvilágban „mildew“-nak (mildjű-nak — „mészharmat“-nak) hívják. E néven ismeri az európai angol is, a francs pedig „mildiou“-nak (mildjű-nak) mondja. Ám hogy ez a név nem illik a német nyelvhez, persze hozzánk se jutott el, holott a mi szánkhoz bizonyára inkább volna való tudományos nevének, sőt „milgyu“-nak írva jó magyar ábrázatot válthatna.

Ez az ujdonság tudomány teremtette át a héber „mogéndóvid“ [Dávid címe] *)-kifejezést mágnadóvid-ra [amit aztán pajkos „nyelvönc“-ök „gyomordávid“-ra is átforgattak].

„Uj-Seeland“ persze nálunk „New Zealand“, valamint „Backfish“ a „bakfish“ és „Gold-Crème“ a „cold-cream“ is.

„New-Zealand“ (Nyú Zilönd) ugyan angolul „Tengerisország“-ot jelent, merthogy zea = tengeri, mi azonban honi nemzetközi tudományunkkal „Tengerország“-nak érezzük és Uj-Seeland-nak vagy Neu-Seeland-nak írjuk, holott angolul tenger se „See“, hanem: „sea“ (szí).

Az angol backfish-t (bek-fis-t) pedig rátotthal: Backfish ízével értjük süldőlánynak, holott az angol olyan halat ért vele amelyet hálójából fejletlen volt a miatt visszadob a vízbe. [Back = vissza; fish = hal — tehát: visszadobott hal]. Így hívja aztán „backfish“-nek a süldőlányt is akait azonban a német nem dob vissza hanem hazaviszi s porosz modra [à la prussienne] megrátja.

Hasonló európaiasságot tükröz szemünkbe a „hideg [azaz: hűtő] kenő“-t jelentő „could-cream“ (kóuld krím) kifejezésnek a német földtekén német-francs Gold-Crème-mé vedlett alakja amelyet a szerencsen értelmesség az „arany kenő“ holt zamatjával használ.

Hátbizony ezek a példák époly kevéssé vallanak akár kiváló értelmességre akár világraszóló műveltségre akár szittya nyelvérzékre mint ama fodorító növendékművész aki a „Csak hetykén! Hajnyí- és fodorító művésznövendéke önképző, önépítő s öntemetkező egyesülete mint szövetekezt“ táncestéjén a „chaîne des dames“ (seen dé dām — hölgyek lánc) szavakat Schön de Dám-nak [„Szép a hölgy“-nek] harsogja el, az affektálás jelentését pedig a német „Affe“ [majom] szótól származtatja, megdönthetetlen bizonyosságot téve róla hogy az idegen kifejezéseket nem megértetlenül használja.

Azok az elmés fordulatok amelyek egyik-másik átfajulással megnyilvánulnak, használatközben persze jobbra elmosódnak, merthogy a szavak igazi jelentésével beszédközben nem igen szokás törődni.

Annál inkább szemünkbe ötlenek olyan ferdítések amelyek pusztán elméskedéskép szűkebb körben terjednek el. Így péld. az olasz „Se non è vero, è ben trovato“. [Lehet hogy nem igaz; ámgy ügyes gondolat — e.: „Ha nem is igaz, de jól van kitalálva“] mondásnak Se non è vero, è ben trovato alakkal való idézése avagy a halikrás mártást jelentő francs „sauce Moscovite“ (szósz Moszkovit) kifejezésnek sauce Moskovitz-cá való torzítása. Az első esetben a „trovato“ [összegondolva] helyét a nálánál sokkalta ismertebb „trovatore“ [hegedős], a másodikban a „Moscovite“-ét [moszkvai-ét] egy székesfővárosunk tág körében kedvelt családi név foglalta el. Ám hogy akármelyiküknek — talán mindegyiküknek — mostidézett alakjával tíz év múlva nem komolyan fogunk európaiaskodni, vajjon van-e aki érte kezkeskedni merne?

E ferdítésekhez hasonló tudományos érték lakozik olyan mondva-

*) Alighanem Püthagorász ötszögének két háromszög egymásbaillesztésével alkotott változata amelyet mint a mindenséget megtestítő ábrát hajdan számos bölcselő követői használtak, ma pedig a zsidóság és a szabadkőművesség képeje.

csinált idegen szavakban amelyeket honi terméből alkotunk ismert idegen szavak másaivá. Közülük legsikerültebbnek vélem: az élvezhetetlen szíval népies nevekép használt Rossini-szíval-t*) amely a „rosz” és „színi” szavakat a nagy olasz zeneszerző nevévé kapcsolta össze...

Hogy egész szó ritkán fajul egész szóvá, már e cikkem elején említettem. Ahol pedig olykor megtörténik, jobbra idegen szavak közt szok megadni: hisz a honi kifejezések jelentése világos, pusztán hasonló csengésük révén tehát bajos dolog idegen kifejezésnek merően idegen jelentését beléjük csempészni — s ahol megeshet, alig állapítható meg, melyikük fajult a másikához: hisz magának az átfajulásnak a *megtörténtét* is jobbra csak jelentésükhöz fűzött következtetéssel deríthetjük ki.

Az ilyen esetet *összefajulásnak* nevezhetnők. Legérdekesebb példájának a német Tusch szót nézem. Hogy lassankint miminden idegen kifejezés verődött benne halomra, bajos megállapítani merthogy jelentései tetemes részének homályos az eredete. Határozott nyoma mindössze két kifejezésnek ismerhető meg benne.

Az egyik a francs *touche* (tus — érintés) amelytől 1. a festőművészet terén ecsetforgatásra, 2. a vívómesterségben találásra, 3. az érzelem világában csapásra értett jelentését örökölte. A másik a latin „ductio” [vezeték] szótól eredő *doccia* (doccia — cső) francs ivadéka, a „douche” (dús) amely zuhogóra [f.: zuhanyra] értett jelentésével gyarapította.

A német ugyan megkísérelte többi jelentésének a megfejtését is, magyarázatai azonban nem nagyon meggyőzők. Azt az okoskodását hogy a csínai festék nevévé a francs „toucher”-nak ecsetforgatásra értett jelentése révén szegődött, részint amiatt gyöngélem mert a csínai festék fogalma nagyon lazán kapcsolódik az ecsetforgatáshoz [ez művész-fogalom, amaz pusztán szer], részint mert az ecsetforgatás sokkal tágabb körre terjed [bárminő festékekkel művelhető]. Hogypedig köszöntőt követő harsonára mint a tompa zajt jelentő éjszakinémet „tuschen” igének főnévkép használt törzsöke értődik, amiatt bajos elhinni mert a harsona nem *tompa* zaj.

Nekem azt súgja a kisujjam hogy mindekét jelentése mögött pogányság rejtőzik: az első alighanem az előbbi cikkemben említett „retoucher” ottismerttetett németföldi zamatját párolgatja szóvá [merthogy a képfogó csínai festékekkel javíttatja munkáját], a másodiknak a történetét pedig olyképp képzelem hogy francs társaságban elmondott ráköszöntő végeztével valamelyik tagja odaszólt a zenekarnak hogy: „*touchez!*” (tusé — húzzátok rá!) amit a társaság egyik német vendége a parancsot követő harsona szakkifejezésének véelve ilyen gyanánt cipelt haza tölgyerdős hazájába.**)

*) Németről fordított színmagyar kifejezéssel: „szabadkőművesszíval” [amelyet a kőműves is csak szabadban tud elszíni — hasonló ravasz észjárással érte mintahogy a „dühös táncos”-t használjuk amikor olyan táncosról esik szó aki dühös ha táncolnia kell].

**) Ennek a félreértésnek a szakasztott mása eshetett meg sejtelmem szerint a német „trinken” igétől eredő francs trinquer (treónké — kocintani) kifejezés jelentésének a keletkezésékor; itt meg valami német társaságba keveredett francs atyafi az ivásra buzdító „Trinken wir doch!” (Igyunk rája!) igéjét érthette a buzdítást nyomon követő kocintásra.

Az ecsetforgatás fogalmához a csínai festékénél bizonyára közelebb esik amit a német a vertuschen [honi alakjával: eltussolni] kifejezéssel ért. Pedig ebben sejtelmem szerint épenséggel nincs igazi „Tusch”. Jelentését francsul az „étouffer” (étufé — „elfojtani”: elsímítani) igével szokás kifejezni. Alighanem ennek a „Tusch” képére átvetődött ivadéka hát a „vertuschen” amelyet a német nyilván csak ilykép történt megtussolása révén érzékt meg holmi elpemecselésfélének érzett képes sejtellemmel.*)

A „Tusch” ugyan mainapság a német irodalmi nyelvben háromféle alakkal szerepel [a „touche”-hoz fűződő jelentéseivel mint „der Tusch”, csínai festékre értve mint „die Tusche”, zuhogót jelentve mint „die Dusche”], ám e különböző alakjait a német nyelvtudomány nem régen teremtette meg s ennyire határozottan ma is jobbra csak papiroson különül szét.

A „Tusch”-hoz hasonló mesebeli szörnyetegnek persze — amely a mi nyelvünket valamennyi csodás jelentésével együtt mint „tuss” gazdagítja — bizonyára hiában keresnők párját bárhol e nagyvilágon. Hisz az is nagy ritkaság hogy két szó búvik így egymásba.

Ilyen kétegy kifejezés a magunk nyelvén a latin „asparagus” [csirág] szótól eredő német Spargel-nak valamint az olasz spaghetta [zsineg] szónak közös alakjakép szereplő spárgá-nk.

E mostemlített esetekhez csupán első pillantásra hasonlít, összefajulásnak azonban nem mondható olyan idegen kifejezések összeolvadása amelyek közös kaptán váltak eggyé, mintahogy péld. a latin „parare” szótól eredő francs parer (páré — elhárítani) s a latin parere [szótfogadni] igének közös német alakján a parieren szón tapasztaljuk amely a magunk szókincsét „parírozni” alakkal gazdagítja.

*) Ilyesféle szóbontással magyarázom én — anélkül hogy átfajulással esett meg — a mi plúre esett kifejezésünk keletkezését is amelynek csengése annyira francs eredetre vall hogy akiben valamelyes nyelvérvék lakozik, alig keresheti magyarázatát más nyelvben, — kiválthogy itt szinte készen találjuk. Vajjon kiről szokjuk mondani hogy „plúre esett”? Ugyebizony olyasvalakiről aki mindenét elvesztette? Aki pedig mindenét elvesztette, jobbra felebarátai élelmességének az áldozata. Megkoppasztani francsul: „éplucher” (éplüsé). Megkoppasztottak: „Me voilà épluché” (Mő voálá éplüsé). Hogy az „épluché” szót a francs nyelvhez nem értő ember mily könnyen forgathatta el „plúre esett”-re: úgy hiszem, nem szükséges magyarázgatnom. Az elforgatás egyébké elmésség műve is lehetett.